DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

doi:10.17684/i5A65en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The facets of diachrony[†]

Ioan Milică[*]
Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

„Nul ne saurait déterminer la pensée définitive de F. de Saussure"
(Rudolf Engler)

We are spectators of diachrony. This seems to have been the intuition[1] of the young Ferdinand de Saussure, the linguist considered today the founder of modern linguistics. Just like the young Saussure, we are also spectators of diachrony, but this spectacle focuses on the visions of a man of science resigned that no future seemed possible for his ideas labelled by some contemporaries as outdated, contradictory or ambiguous. According to John E. Joseph, the author of a fascinating monograph dedicated to the life and works of the Swiss scholar, Ferdinand de Saussure reached the end of his life facing the failure of his scientific project: "He managed to persuade the world to think about language in a different way – yet never managed to persuade himself that his thought had reached a form presentable to the public" (Joseph, 2012, p. 651). But, instead of being dissolved into oblivion, the Saussurean scientific view became the cornerstone of structural linguistics.

The costs of this development are difficult, if not impossible to estimate: "Had Saussure ever dreamt of how he would be read and misread, understood and misunderstood, one suspects he would have preferred to remain forgotten" (Joseph, 2012, p. 651). Indeed, among the adepts and admirers of the former professor of Sanskrit and comparative-historical linguistics of Indo-European languages at the University of Geneva, it is rather difficult to discover a linguist without a Saussure "constructed in our own image", as Joseph (2012, p. x) puts it in the preface to his outstanding biography. In other words, out of the scientific view of Ferdinand de Saussure grew—just like the branches of a genealogic tree—more or less convergent linguistic orientations, with various degrees of resemblance to the ideas of the founding father: the Geneva school, the French sociological school, the Prague circle, the glossematic circle of Copenhagen, the London school and the systemic-functional linguistics or the psychomechanics of language (Koerner & Asher, 2008). On more distant orbits, one could mention structural anthropology (Claude Levi-Strauss), the semiotic research of some of the members of the Tel Quel group, Lacan's psychoanalysis and Derrida's Deconstructivism. One should also not neglect the attention paid to Saussurean theses by the representatives of Marxist linguistics; it is further worth mentioning the unfair standpoint against the Saussurean semiological project induced in the East after the fall of the Iron Curtain.

1. Reconstruction

The source of this complicated interpretative polymorphism manifested throughout a century is to be found in the surprising destiny of the *Course in General Linguistics* (CGL). This work, posthumously penned by Charles Bally and Albert Sechehaye in collaboration with Albert Riedlinger, was attributed

[†]The author would like to thank the anonymous peer reviewers and Prof. Magda Jeanrenaud, PhD, within the Faculty of Letters of "Alexandru Ioan Cuza" University, for their valuable assistance.

[*]Email address: *ioanister@gmail.com*.

[1]"The idea that with the help of one or two Sanskrit syllables—since that was the main idea of the book and of all contemporary linguistics—one could reconstruct the life of people who had disappeared, inflamed me with an enthusiasm unequalled in its naïveté", a teenaged Saussure confessed (Morpurgo Davies, 2004, p. 14).

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

to Ferdinand de Saussure in order to mirror the essence of his teachings. For the disciples, the lights of the Saussurean vision[2] are vivid[3].

By relating the technique adopted by the editors[4] to the foreword of the volume *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1879), it may be assumed that the compiling method for the CGL acts as the echo of the Saussurean method[5] for the reconstruction[6] of the proto-Indo-European vocalism. A posthumous Saussure emended with the exemplary rigour of the rewarding teachings offered by the scholar Ferdinand de Saussure, this must have been the rational, objective and systematic desideratum of the editorial endeavour chosen by the disciples. Applied to the course notes taken by the students who attended the general linguistics courses held between 1907 and 1911 at the University of Geneva, the reconstruction seems to have been applied by the CGL editors in order to compile a work that stirred both enthusiasm and distrust. Published in 1916 (or 1915, considering the date stated by the editors in the preface), the work deemed as the fruit of a difficult restoring act that the author may not have authorized is, according to the most important of Saussure's biographers, "an accident of history" (Joseph, 2012, p. 634).

"Will the critics be able to distinguish between the teacher and his interpreters?" reads the question addressed by the editors to the posterity (CGL, p. xvi). Even a century later, this interrogation is yet to receive a clear and definite answer. In this respect, Antoine Meillet, one of the most important linguists of the early 20th century and a former student of Ferdinand de Saussure, when the latter taught Gothic grammar and high old German at École de Hautes Études in Paris, made a relevant comment. After the publication of the CGL, Meillet published in "Bulletin de la société linguistique de Paris" a rather polemic review, where he singled out the "apocryphal" nature (Bouquet, 2005) of the *Course*: "Il n'y a pas lieu d'enter ici dans la critique de détail d'un livre qui n'est que l'adaptation d'un enseignement oral fugitif, et où l'on ne sait si les détails qui seraient critiquables viennent de l'auteur ou des éditeurs" (Meillet, 1916, p. 36).

More recently, Simon Bouquet—another renowned interpreter and editor of Ferdinand de Saussure's writings—highlighted in several works that the subtlety of Saussurean thought and the multifaceted logic of the teachings were not thoroughly understood by the students who took the notes or by the editors who reconstructed the Saussurean theoretical system without attending the lectures themselves. The resulting distortions and "grave confusions" (Rastier, 2012, p. 10) affected the expository accuracy of Ferdinand de Saussure's view precisely in the heart of certain notions of capital importance in the economy of the CGL. For instance, Bouquet argues, "the text of 1916 suggests that, in what regards the arbitrariness of the sign, the lessons refer to a global property of the linguistic sign, while, on the contrary, the Genevan linguist

[2] "Guided by some fundamental and personal principles which are found everywhere in his work—and which form the woof of this fabric which is as solid as it is varied—he tried to penetrate; only where these principles find particularly striking applications or where they apparently conflict with some theory did he try to encompass" (CGL, p. xv).

[3] "F. de Saussure was one of those men who never stand still; his thought evolved in all directions without ever contradicting itself as a result" (CGL, p. xiv).

[4] "We reached a bolder but also, we think, a more rational solution: to attempt a reconstruction, a synthesis, by using the third course as a starting point and by using all other materials at our disposal, including the personal notes of F. de Saussure, as supplementary sources. The problem of re-creating F. de Saussure's thought was all the more difficult because the re-creaton had to be wholly objective. At each point we had to get to the crux of each particular thought by trying to see its definitive form in the light of the whole system. We had first to weed out variations and irregularities characteristic of oral delivery, then to fit the thought into its natural framework and present each part of it in the order intended by the author even when his intention, not always apparent, had to be surmised" (CGL, p. xiv–xv).

[5] "Etudier les formes multiples sous lesquelles se manifeste ce qu'on appelle l'a indo-européen, tel est l'objet immédiat de cet opuscule: le reste des voyelles ne sera pris en considération qu'autant que les phénomènes relatifs à l'a en fourniront l'occasion. Mais si, arrivés au bout du champ ainsi circonscrit, le tableau du vocalisme indo-européen s'est modifié peu à peu sous nos yeux et que nous les voyions se grouper tout entier autour de l'a, prendre vis-à-vis de lui une attitude nouvelle, il est claire qu'en fait c'est le système des voyelles dans son ensemble qui sera entré dans le rayon de notre observation et dont le nom doit être inscrit à la première page" (Saussure, 1879, p. 1).

[6] About the internal reconstruction accomplished by Saussure, see Joseph (2012, p. 233).

focuses strictly on the standpoint of the signifier, in order to state that it has no analogical connection with the signified that it represents—in other words, a classic conventionalist position is uttered" (Bouquet, 1997, p. 284). In fact, Saussure values the notion of ARBITRARY by distinguishing two degrees of arbitrariness: a) the first is an internal arbitrariness of the sign, oriented towards either a conventional signifier in relation to its own signified, or a conventional signified in relation to its own signifier, or the relationship per se between a signifier and a signified and b) the second is a systemic arbitrariness of the sign, referring to the "'division' operated by a sign in the substance of which it provides shape" (Bouquet, 1997, p. 288). Furthermore, the systemic arbitrariness of the sign encompasses two distinct aspects: the arbitrariness of the phonological system (highlighting the phonological specificity of languages) and the arbitrariness of the semantic system (emphasizing their semantic specificity). "While the internal arbitrariness of the sign is a pure and limitless arbitrariness per se, the systemic, semantic or phonological arbitrariness of the sign is related to the way a substance can be comprised in a form; it is also an absolute arbitrariness from the perspective of form, but a relative arbitrariness from the perspective of substance, because the relationship between form and substance is a limitation of arbitrariness" (Bouquet, 1997, p. 290).

In the diachrony of the CGL reception, such curving of the lights of Saussurean thought had multiple effects (Koerner, 1971). The most obvious ones were the evolution of structural linguistics schools on distinct conceptual and methodological orbits and the impact of certain key-concepts in the scientific circles more or less close to the matrix of Ferdinand de Saussure's view.

In the first reception phase of the CGL, "the text was not always considered of prime importance within the linguistic community" (Puech, 2004, p. 125). The suspicions surrounding the book were mainly those outlined by Antoine Meillet: the volume reveals a schematized, abstract, and incomplete Saussure, namely a different Saussure than the author of the classic Mémoire.

2. The interpretative competition

We know today that the CGL stirred the spirits and fuelled controversies in the interwar period. This is, according to Puech (2004, p. 126), the second reception phase of the book. By the outbreak of World War II, the *Course* was reedited in 1922 and 1931, and it was included in the riverbed of modern linguistics as a strategic text valued in various scientific circles in order to acquire prestige in relation to the competing trends of the time. The information included in the widely acclaimed edition by Tullio De Mauro (CLG 1998, p. 278–279) shows that, beyond the reviews published in the most important scientific periodicals of the time, the CGL was translated into Japanese (3 editions by 1941), German (1931), and Russian (1933). The tense atmosphere of interpretative clashes was outlined by Percival (1981, p. 43): at the time of publication, the *Course* was far from being considered a revolutionary work, the main structuralist schools were already founded before the CGL played a decisive influence upon them, and the leaders of these schools did not resonate with the theoretical grounds of the work.

Hence, in Central and Western Europe, the publication of the Course was coldly received by such leading linguists as Antoine Meillet, Hugo Schuchardt[7], or Otto Jespersen[8] and it stirred controversies among the adepts of the new structuralist wave (Percival, 1981). The first international congress of linguistics was to bring to light some of the dissensions. The mixture of local colours is outlined by Sextil Pușcariu (1877–1948), the great Romanian linguist who attended the proceedings of the congress organized in 1928 in The Hague. A neogrammarian by formation (Gafton, 2015), Pușcariu pointed out in his

[7]The critical examination of certain Saussurean dichotomies—language and speech, synchrony and diachrony—determines the linguist to consider that such distinctions are contradictory or illogical: "there is a false note disseminating in the otherwise so ingenious ensemble of the edifice and weakening it. I would also outline that the distinction between langue and parole lacks logic; we are not talking here about varieties of language, but only about its two parts (formulated as simply as possible: langue is langage without parole), and their relationship is all the closer as it is due to some kind of osmosis" (Schuchardt, in Normand *et al.*, 1978, p. 176–177).

[8]In his review, the Danish linguist notes that the synchronic and diachronic perspectives stand for "what I myself called the statics and dynamics of language" (Jespersen *apud* Percival, 1981, p. 34).

memoirs the tension between the dominant directions, namely the comparative-historical linguistics and the geolinguistics promoted by Jules Gilliéron, on one hand, and the emergent schools such as the Geneva school, on the other hand:

> In general, the final impression is much more discouraging. Everyone is slightly discontent with the way language has been researched thus far. The historical and comparative method has been overused; it is now considered routine and no longer satisfactory, not only because there is not much more to draw from this direction, but mostly because the world has realized it is not the only one to follow and not even the most interesting one. Reconstruction is more or less compromised. An Indo-European *ghandi* is somewhat ridiculous. Generally speaking, the scholars in Indo-European studies seem to have reached a level where there is nothing more they can do; their research has come to a dead end: Brugmann's name was not uttered even once during the Congress. However, nobody managed to replace the historical-reconstructive and the comparative method with anything else. Attempts have been made by different parties, but they never managed to exceed the borders of the respective country. Different schools were created around powerful personalities; their members are zealous and even fanatic disciples, but they fail to impose. We find ourselves in a complete linguistic regionalism.
>
> (Pușcariu, 1978, p. 806)

This rather pessimistic impressionist picture dominated by the decline of the Neogrammarians is vitalized by the energy of Saussure's disciples. "The second school manifested with certain power and insistence is the Genevan one, represented by Saussure's students, namely Bally and Sechehaye. Their offensive against the historical interests in language research is fierce. Their point of view is certainly too exclusivist. However, it is equally true that the aim of taking into account the static mechanism of language in the study of languages in order to understand its functioning is also legitimate" (Pușcariu, 1978, p. 806).

In the Romanian linguistics of the time, the reception of the CGL was almost instantaneous. In 1922, in the second issue of "Dacoromania", the most important Romanian journal of linguistics published during the interwar period, Vasile Bogrea included a review of the CGL, where he outlined in plain terms the core of the main Saussurean dichotomies:

> The first part of the work—there are six of them—accounting for almost a third of the volume is represented by the *Introduction*, which defines, delimits the field of Linguistics, by distinguishing between a 'science de la parole' and a 'science de la langue', namely a science of speech and a science of language. There are also other lectures, concerning phonetic principles (principes de phonologie). – The *Introduction* is followed by the general principles that make-up the first part, where a precise distinction is drawn between 'linguistique synchronique' and 'linguistique diachronique', and both of them are examined. The final two chapters concern the linguistic geography and the issue of 'linguistique rétrospective' (reconstruction). A flawless master of setting borders and defining notions, the author rigorously distinguishes between langage, langue, parole, – (human) *language*, (Romanian) *language*, *speech* (word).
>
> (Bogrea, 1922, p. 778)

On the one hand, the review highlights the conceptual and terminological novelty of the CGL, but it also points out the difficulty of properly understanding the key-elements of Saussure's theoretical construction. On the other hand, Saussure's ideas were put to work from the first issue of "Dacoromania" and several papers published between 1921 and 1948 prove that the CGL was quickly adopted among the reference works in linguistics.

In 1925, during the flourishing age of the CGL, Alexandru Philippide—a professor of comparative-historical linguistics at the University of Iași—launched, in his masterpiece, *Originea românilor* [The Origins of Romanians], vol. I, a critique of Saussure's view, from the perspective of the concept of LAW

interpreted within the Neogrammarian framework. By showing that the distinction between "the way of seeing language at a certain point of its existence (linguistique statique, synchronique) and the way of seeing it in its evolution from one moment to another (linguistique évolutive, diachronique)" (Philippide, 2014, p. 376) is legitimate, the author adds that:

> What Saussure needs is laws without causes. It is true that in order to formulate laws by induction one does not need to know the causes, in the object per se, but all laws have causes, for nothing exists without a cause (and this is again a postulate of human mind, to which an objective reality certainly corresponds, because nobody really believes in the empty forms of the mind). It would appear that Saussure takes into account certain extraordinary laws, besides nature, that we could not find anywhere. Nevertheless, on the contrary, he considers as term of comparison with the laws of language—whereas he denies their nature of laws—some very real laws, with very apparent causes, namely the laws governing human societies. Saussure, who believes language is a social institution and an arbitrary invention of man (...), is, at the same time, so obsessed with society and with human institutions, that he can only understand the laws instituted by man for governing the society. Any law—in language or in any other field of nature—that does not display human volition is not a law for him (...). When Saussure denies to any law its nature of law because it is not caused by human will and when he calls law only the social law, he restricts the meaning of the word without being necessary. Besides, should there be any distinction between the laws of man for governing the society and the laws of nature exempt from human will, the distinction consists in the fact that the general and imperative character ascribed by Saussure to human laws belongs precisely to natural, and not to human laws. For, only on the realm of human laws are there so many exceptions determined by so many contradictory causes. The human law exists more likely by name, as anyone may violate it without any punishment entailed. It would have been better for Saussure to leave the name of law alone and to have invented a new word for that parody of law fabricated by man to govern society and, unfortunately, to also govern language sometimes, such as when man fabricates all sorts of projects for written languages and literary languages, some more tolerable, while others downright crazy (...)
>
> (Philippide, 2014, I, p. 378)

The fragment deserves an ampler comment than it would be possible to develop here. Nonetheless, two aspects suggested or formulated by Philippide are worth highlighting:

1. Is Saussurean linguistics a construction built on induction rather than on deduction?
2. How clearly is the concept of LAW presented in the CGL, in comparison to the works of the Neogrammarians and in the view of Ferdinand de Saussure?

Whereas one cannot deny Ferdinand de Saussure's inductive method of teaching (Joseph, 2012, p. 283), which corresponds to the explicitly inductive approach of the Neogrammarians, works such as Mémoire reflect "a mathematical and deductive style of work" (Morpurgo Davies, 2004, p. 28). As far as the second aspect is concerned, the works of Koerner (1971), Bouquet (1997), Joseph (2012) and other linguists reveal that in the *Course* published by Bally and Sechehaye one may identify enough examples proving that the disciples did not fully grasp the finesse of their master. For instance, Koerner (1971, p. 65–66) notes that, by relating to the students' notebooks, it is possible to identify some of the interpolations made by the editors. Moreover, in the preface to *Writings in General Linguistics*, a collection of autographed Saussurean notes published in 2002 (Romanian translation 2004, English translation 2006), the editors state that Bally and Sechehaye did not actually edit, but they drafted the book "from beginning to end" (Saussure, 2006, p. xiii). Consequently, Philippide's objection regarding the obsession for "society and human institutions" concerns only tangentially the semiotic insights of Saussure, a scholar for whom "the sociological explanations of linguistic behaviour had only a secondary or tertiary importance", because the Swiss linguist focused on making linguistics a "science in its own right and with a frame of reference

of its own" (Koerner, 1971, p. 58). Furthermore, if we are to put aside the *Course*, a work distorted by interpolations and other interventions, the solution is to look elsewhere for the evidence necessary to find out what Saussure believed about the concept of LAW. Fortunately, *Writings in General Linguistics* include certain fragments allowing us to outline a Saussurean perspective and, even more importantly, the book comprises a draft relevant for the discussion we are interested in at this point:

> Since time immemorial language has featured two quite different kinds of things which evoke for us the notion of law. For neither kind of phenomenon is there the least justification for the insistence on this term law; in fact, it would be of great benefit if linguistic inquiry were to be relieved of this word, which would be inept enough if it referred to phonetic laws alone, but its ineptitude is in fact threefold:
> a) because it confuses the following two things: the phenomenon by which [...];
> b) because if we separate them—progress indeed!—and apply *law* to relationships [...], that simply expresses an established order, with no *imperative force*; the meaning of a law being the formulation of an order, just as if I say that the particles in a body are arranged in spirals. That neither implies that these particles *must be* in spirals, by nature, if a previous force outside our remit had not everywhere arranged them in this way, nor that they *must stay* in spirals, if a new force unsettles them; but simply that at the present moment, it is possible to observe that they are in spirals, and that such is their order, their present *law*. Hence law, here means *arrangement*, order of existing things, order of *coexistant* things [...];
> c) having the force of an imperative, which apparently provides a slightly better justification of the term law.
>
> (Saussure, 2006, p. 166)

In this draft, the almost mathematical dimension of the concept of LAW becomes apparent. A first element of reference is the *law – order – arrangement* equivalence, a correlation allowing us to point out the existence of two types of arrangements: the *(idio)synchronic law* and the *diachronic law*. As shown by Saussure, *law* stands for the order of things, from arrangements between coexisting things to arrangements determined between existing facts (in time). Whereas (idio)synchronic law concerns the order of coexisting things (the state), mainly the relations determined between contemporary terms, diachronic law represents an arrangement of successive terms (the event), such as the phonetic change (phonetic law[9]) or the analogical change (morphological innovation). In line with the Neogrammarian precepts, the phonetic change is a purely mechanical operation which involves "no perceptible aim or intention". The phonetic law applies unconsciously upon the physiological and physical side of speech (Saussure, 2006, p. 106). In exchange, the analogical change is an operation "in which it is possible to make out an aim and a meaning". The analogical change is conscious and reflects the psychological and mental side of speech (Saussure, 2006, p. 106).

Hence, there are two types of diachronic *arrangement* (i.e. of successive terms): *mechanical* and *creative*. In Saussure's view, however, *law* also means *principle*, namely a fact with general value. In agreement with this meaning, *diachronic law* also means the condition of language over time. From this perspective, the *condition of language over time* is guided by two principles that act independently from each other[10]:

[9] The phonetic law applies blindly and with mathematical regularity on all forms of language, "such that one can predict what a Latin word will become in French; what an Indo-European word will be in Greek" (Saussure, 2006, p. 109).

[10] "These two principles of *continuity* and *mutability* of language, far from being contradictory, are in such a close-knit correlation that, as soons as we are tempted to misconceive one, we automatically and unavoidably do unwitting harm to the other" (Saussure, 2006, p. 104).

the *principle of absolute continuity*[11] of language in time and the *principle of continuous transformation*[12] of language over time. The phonetic change (the mechanical, physiological agent) and the analogical change (the psychological agent) mirror the principle of continuous transformation (Saussure, 2006, p. 111). In the light of these considerations, it is difficult to maintain the objection according to which, in Saussure's theory, the conceptual sphere of *law* is constrained. Just like Philippide, Saussure refined neogrammarian ideas that he modelled according to his own view.

Returning to the issue of Saussure's reception in Romanian linguistics, it may be noted that several years after the publication of Philippide's book, a student of his—namely the Romance languages specialist Iorgu Iordan—elaborated a consistent dossier regarding the vision of Ferdinand de Saussure, which he included in the volume titled *Introducere în studiul limbilor romanice* (1932). The work enjoyed positive reviews in the European linguistic circles[13], but this brief moment of adjustment to European linguistics was perturbed by the outbreak of World War II.

Further East, the reading of the CGL acquired the magnitude of a current of ideas in Russia[14] (Adamski, 1995, Hutchings, 2004). Moreover, Saussurean teachings collided with Marxist linguistics, which related polemically not only to Saussure's view, but also to the other major *bourgeois* linguistic orientations, starting with Humboldtian idealism. Over a relative short period, the stake of scientific competition with other directions was "choked" by an exclusively ideological stake: proving the supremacy of Marxism-Leninism (Macrea, 1958; Graur, 1965, p. 214–219).

Towards the end of the 1920s, theoreticians such as Valentin Nikolaevich Vološinov[15] assumed the task of countering the Western linguistic trends with the project of a philosophy of language to which the Marxist current can also relate. According to this thinker, the epistemological landscape of linguistics was, back then, dominated by two trends: the *individualist subjectivism*[16], a Romantic trend with Wilhelm von Humboldt as the towering personality, and the *abstract objectivism*[17], a rationalist–Illuminist trend, with

[11] "It is worth reflecting a moment on this elementary and essential principle of continuity or necessary uninterruptedness which is the first characteristic or first law of the transmission of human speech, valid whatever various revolutions and upheavals might come to transform conditions... around the language. Whether a people lives peacefully in a secluded valley, whether it be a farming, warring, or nomadic people, which suddenly changes religion, ideas, social situation, and civilization, whether it changes homeland and climate—for it would in that case merely perpetuate by adoption the language of another people—at no time or place has a historical case of the suspension of the continuous line of language known to exist, and one cannot a priori and logically imagine that it might occur in any time or place" (Saussure, 2006, p. 100).

[12] "There is endless transformation, but nowhere is there reproduction or production of a new linguistic entity, whose existence is distinct from what preceded it and from what will follow. A language has no mother or daughter, but once it exists a language will fold and unfold endlessly in time; no moment of expiry weighs on its existence, it may not cease to exist, unless an accident, or violence, unless an outside force more powerful than itself sends it into oblivion" (Saussure, 2006, p. 104).

[13] The work was reedited under the title *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode* (1962, 1970) and it was translated into English (*An Introduction to Romance linguistics, its schools and scholars*, translated by John Orr, 1937, 1970), German (1962), Spanish (1967), Russian (1971), Portuguese (1973), and Italian (1973).

[14] "Young Russian linguists in the years prior to the revolution became acquinted with Saussure not only through his posthumous *Cours de linguistique générale* [Course in General Linguistics], but also through the interpretation of Saussurian teaching by Sergej Karcevskij, who returned to Russia in 1917 after several years of study in Geneva (...) Russian linguistics in the 1920s clearly reflects the impact of various aspects of Saussure's Course" (Matejka, in Vološinov, 1973, p. 161–162).

[15] Some specialists believe that it may be a pseudonym of Mikhail Bakhtin (Adamski, 1995, p. 243–255).

[16] Vološinov (1973, p. 48) notes that the guidelines of this trend are as follows "1. Language is activity, an unceasing process of creation (energeia) realized in individual speech acts; 2. The laws of language creativity are the laws of individual psychology; 3. Creativity of language is meaningful creativity, analogous to creative art; 4. Language as ready-made product (ergon), as a stable system (lexicon, grammar, phonetics), is, so to speak, the inert crust, the hardened lava of language creativity, of which linguistics makes an abstract construct in the interest of the practical teaching of language as a ready-made instrument".

[17] The guiding principles of this trend are: "1. Language is a stable, immutable system of normatively identical linguistic forms which the individual consciousness finds ready-made and which is incontestable for that consciousness. 2. The laws of language are the specifically linguistic laws of connection between linguistic signs within a given, closed linguistic system. These laws are objective with respect to any subjective consciousness. 3. Specifically linguistic connections have nothing in common with ideological values (artistic, cognitive, or other). Language phenomena are not grounded in ideological motives. No connection of a kind natural and comprehensible to the consciousness or of an artistic kind obtains between the word and

Ferdinand de Saussure as the leading representative.

The main objection brought to the Saussurean project refers to the exclusion of speech from the object of study of linguistics; this is, according to Vološinov, the main false premise (*pseudos proton*) in the view of the Swiss linguist, who would have "faithfully" followed "the spirit of Cartesian dualism" (Vološinov, 1973, p. 163). One might say that Saussure created a linguistics that excludes the linguistic act but, as shown by Joseph (2012, p. 506), the Genevan scholar did not attempt to separate *langue* from *parole* in his lessons[18], but he insisted upon their interdependence. Moreover, *langue* is considered a collective treasury of socially used signs, while *parole* is viewed as "the act of an individual realizing his faculty [langage] by means of the social convention that is the language [langue]" (Joseph, 2012, p. 534). Moreover, Ferdinand de Saussure did not deny the primacy of speech (the praxeological nature of language, Bronckart *et al.*, 2010, p. 340–342), a fact proven by his autographic notes, but he tried to distinguish as clearly as possible between effective and potential speech. He discussed this aspect in his notes (Saussure, 2006) and he outlined from a semiotic perspective the guidelines of two linguistic research fields: the linguistics of language and the linguistics of speech.

By undermining the interdependence between language and speech one also alters the distinction between synchrony and diachrony. Vološinov expresses his belief that Saussure's dichotomy suppresses the possibility "of tying together the existence of language in its abstract, synchronic dimension with the evolution of language. Language exists for the consciousness of the speaker as a system of normatively identical forms, but only for the historian as a process of generation. This excludes any possibility for the speaker's consciousness to be actively in touch with the process of historical evolution. This dialectical coupling of necessity with freedom and with, so to speak, linguistic responsibility is, of course, utterly impossible on these grounds" (Vološinov, 1973, p. 81).

Safer than such an interpretation is the statement that Ferdinand de Saussure did not intend to turn diachronic linguistics into an annex of synchronic linguistics. On the contrary, "he considered historical linguistics to be in need of a fundamental reformation, and made this his life's work, though never with the intention of seeing diachronic enquiry sidelined" (Joseph, 2012, p. 634–635). The interdependence[19] of the synchronic perspective in relation to the diachronic one (Koerner, 1971, p. 291) is highlighted by John E. Joseph: "To know whether the diachronic law is really a 'law', we need to observe it at work synchronically, here and now. To know that an element is really part of the speakers' linguistic consciousness and not an abstract figment of the grammarian's analysis, we need to observe it at work diachronically – specifically in analogy, since purely phonological evolution does not involve the linguistic consciousness at all" (Joseph, 2012, p. 512).

More broadly speaking, considering the increasing suppression of the international circuit of scientific ideas, the attacks of certain adepts of Stalinist-oriented Marxist linguistics against Saussure's linguistics showed an obvious misconception of the viewpoint opened by Saussure's thought. For instance, Saussure was criticized for having developed "a theory with many merits, but also with grave errors" (Graur, 1965, p. 21) and for having separated language from speech unjustly because he failed to understand "the dialectic unity between language and speech" (Graur, 1965, p. 26). Saussure was also criticized for having created an inadequate semiology for the arbitrariness of the linguistic sign (Graur, 1965, p. 47) or for

its meaning. 4. Individual acts of speaking are, from the viewpoint of language, merely fortuitous refractions and variations or plain and simple distortions of normatively identical forms; but precisely these acts of individual discourse explain the historical changeability of linguistic forms, a changeability that in itself, from the standpoint of the language system, is irrational and senseless. There is no connection, no sharing of motives, between the system of language and its history. They are alien to one another" (Vološinov, 1973, p. 57).

[18] For further details, see Gordon (2004, p. 76–87).

[19] "Chez Saussure comparatiste, la dimension synchronique est donc indéniablement présente, et prégnante. La vraie manière de poser la question n'est pourtant pas de constater simplement que l'état et l'évolution de la langue sont distincts en fait (Hermann Paul faisait la même constatation, mais dans une tout autre perspective, comme on l'a vu), elle est de déterminer comment synchronie et diachronie s'articulent entre elles méthodologiquement et théoriquement" (Amacker, 2001, p. 1738).

having promoted an "idealistic reactionary view"[20] (Graur, 1965, p. 95). Beyond the Iron Curtain, in some countries of Eastern Europe, Saussure's linguistic architecture was mutilated by dogmatization, censorship and distortion, and this chapter of the CGL reception could serve as the topic of an extended research on the distortion of great linguistic ideas.

3. After the war

Wars change the face of the world. The venerable comparative-historical linguistics of early 19th century flourished during the period following the Napoleonic Wars. The golden age of Neogrammarians' activity is part of a larger series of social and cultural transformations occurring after the Franco-Prussian War. The CGL was published during World War I, while the rise of structuralism as one of the dominant scientific paradigms in the second half of the 20th century is one of the outcomes of World War II. Each new order brought new ideas or remodelled the old ones. In the 1950s, Paris was a fertile field for the seeds of Saussure's theoretical architecture, which became "the common property of linguists, sociologists, anthropologists and philosophers" (Puech, 2004, p. 126). In 1941, the first issue of the prestigious "Cahiers Ferdinand de Saussure", the journal of the Geneva Society of Linguistics, was published and up to now it has welcomed the works of some of the most important linguists in the world. Saussure's name became a name of reference[21], and his ideas reached the New World (Koerner, 2002, p. 63–73 and *passim*) due to the activity of the Linguistic Circle of New York (Joseph, 2002, p. 159–163), whose members contributed to the legitimization of structuralism as the framework of a pilot-science: General Linguistics.

One emblematic study for this reception phase was published by the anthropologist Claude Lévi-Strauss in the first issue of the journal Word (1945) – the publication of the circle that later became the International Linguistic Association. In this manifesto, Lévi-Strauss (1963, p. 33) ascribes a central status to linguistics: "Structural linguistics will certainly play the same renovating role with respect to the social sciences that nuclear physics, for example, has played for the physical sciences". Even if things did not turn out to be quite like this, it is nonetheless true that "notions such as synchrony/diachrony and language system/speech (langue/parole) become the focus of general debates about the shape and status of semiology" (Puech, 2004, p. 127). Moreover, in the eyes of the cultural elite, the name of Ferdinand de Saussure settled as one of the umbrella-names associated with innovation[22] in humanities. In this third phase, the reception of the CGL surpassed the frame of linguistics and favoured the constitution of a spectrum of approaches, from literary and semiotic critique to cultural history and psychoanalysis; the text drafted by Bally and Sechehaye was considered a work meant to inspire, a "structuralist bible" (Matthews, 2003, p. 142). The Swedish linguist Bertil Malmberg pointed out the ground for this transformation: "Language is a part of culture, while its history is a part of cultural history. It is thus natural for linguistics to acquire—just like the other sciences, art and literature—features characteristic to the periods it crosses (classicism, romanticism, positivism, etc). Just like the school of neogrammarians shared, at the time, the ideology of natural sciences, Saussure's ideas are akin to the trends in contemporary sciences" (Malmberg, 1966, p. 79).

[20] "The argument brought by Ferdinand de Saussure was accepted by many Western linguists, because it serves the idealistic views: differences are established by our mind, and positive terms, of a material nature, (sound is the motion of air layers, thus a matter) are eliminated from the discussion. Hence, it reinforces the idea that there is no matter, that the entire world is a figment of our senses" (Graur, 1965, p. 95).

[21] In the French culture of the 1960–1970, the *Course...* is omnipresent in humanities. Saussure becomes a symbol of modernism, of interdisciplinarity and of speculative spirit (Léon, 2013).

[22] Post 1950, in Eastern Europe, namely in countries such as Romania or Bulgaria (Boyadjiev, 1999), the scientific framework of Ferdinand de Saussure was (re)introduced in university manuals and treatises with a double value: dogmatic (Saussurean linguistics as bourgeois linguistics, cf. Graur, 1965, *passim*) and scientific (Saussure's linguistics as a founding enterprise, Graur & Wald, 1977, p. 166–179).

4. Internal reconstruction

While Saussure's theoretical architecture was expanding to other horizons than the tenets of linguistics, the process of philological editing for the CGL began. From 1967, the widely acclaimed edition of the Italian linguist Tullio de Mauro enjoyed a circulation similar to the Bally-Sechehaye edition and it was translated into Korean, Arabic, Croatian, French, Japanese, Hungarian, and Romanian. The text established by Tullio de Mauro was published by Charles Bally and Albert Sechehaye starting with the second edition (1922). It may be stated that the 1950s (Rastier, 2012, p. 7) brought the fourth reception phase of the CGL (Puech, 2004, p. 127), marked by the effort of distinguishing Ferdinand de Saussure's true conception from the interpretations of his disciples. The basic historical facts are well known. In 1957, the Swiss linguist Robert Godel published his doctoral thesis on the manuscript sources of the CGL but, "[i]n spite of its rigorous scholarship, Godel's volume is not easy to peruse. The mixture, in most paragraphs, of summaries, paraphrases, and quotations from Saussure's originals and the students' notebooks makes it difficult to use this thesis as a convenient reference work" (Bouissac, 2010, p. 124).

A decade later, the critical edition of the Swiss linguist Rudolf Engler (vol. I, 1968, and vol. II, 1974) was elaborated not as an antithesis, but as a synthesis of the CGL and of its sources. The synoptic arrangement of the text on six columns denotes the effort of separating clearly the sources of the CGL. Engler (Saussure, 1968, p. x) notes that this technique allows the reader to perceive the discordances and concordances between the students' notes and the text published by Bally and Sechehaye in collaboration with Riedlinger. The first column of the Engler edition features the text of the CGL; columns 2 to 5 reveal the notebooks of the students who attended the three General Linguistics courses taught by Ferdinand de Saussure at the University of Geneva between 1907 and 1911 (Albert Riedlinger, Louis Caille, Léopold Gautier, François Bouchardy, Émile Constantin, George Dégallier, Mrs. A. Sechehaye and Francis Joseph). Finally, the sixth column contains the personal notes of Ferdinand de Saussure. This major editorial achievement is mainly valued within the circles of linguists.

The 1996 discovery of certain Saussurean manuscripts favoured the publication of *Writings in General Linguistics* (2002, Romanian translation 2004, English edition 2006), a work originally edited by Simon Bouquet, Rudolf Engler and Antoinette Weil. Despite these philological successes, the image of Ferdinand de Saussure's theory has not changed significantly (Rastier, 2012, p. 7); the dominant perception is still the one provided by the CGL. Additionally, it may be said that some translations of the CGL deepened the conceptual and terminological distortions of the book, because some translators adopted inaccurate and inexact solutions that altered the text, thus turning it into an impenetrable discourse that the reader ascribes to the author (Jeanrenaud, 2014, p. 167). The amplitude of such distortions is also highlighted by Bouissac (2010, p. 122), who believes that the alteration of Saussure's metalanguage creates confusions that do not allow the reader to access the essence of the Swiss linguist's ideas. A thorough research devoted to the translations of the CGL would probably highlight the magnitude of conceptual and terminological opacity undergone by Saussure's theoretical framework.

In the past two decades, the image of Saussure's ideas gained a fresh momentum: thematic issues of highly regarded scientific journals were published ("Langages", issue 185/2012), guides and collective works were edited (Arrivé & Normand, 1995; Sanders, 2004; Bouissac, 2010; Bronckart *et al.*, 2010) and a monumental biography of the life and works of Ferdinand de Saussure caught the public's eye (Joseph, 2012). Linguistic works have featured increasingly used formulas such as neo-Saussurean linguistics or neo-Saussurean epistemology. One century after the publication of the CGL, the original and iconoclastic view of Ferdinand de Saussure (Joseph, 2012, p. 513) is still able to nourish linguistic research. Do the diachronic facets of the CGL reception make up a system of oppositions in which "*tout se tient*[23]"?

[23] For a history of this formula, see Koerner (1997).

Bibliography

Adamski, D. (1995). *Saussure et les linguistes russes*, in Arrivé & Normand (1995), p. 243–255, [online].

Amacker, R. (2001). *La dimension synchronique dans la théorie linguistique de Saussure*, in Auroux, S., Koerner, E.F.K., Niederehe, H.-J. & Versteegh, K. (eds), *History of the Language Sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften / Histoire des sciences du langage. An international Handbook on the Evolution of the Study of Language from the Beginnings to the Present / Ein internationales Hanbuch zur Entwicklung der Sprachforschung von den Anfängen bis zur Gegenwart / Manuel international sur l'évolution de l'étude du langage des origines à nos jours*, vol. 2, Walter de Gruyter, Berlin – New York, p. 1735–1746.

Arrivé, M. & Normand, C. (eds) (1995). *Saussure aujourd'hui*, special issue of the journal "LINX", [online].

Bogrea, V. (1922). *Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale, publié par Ch. Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Lausanne și Paris, 1916, 336 p. in – 8°*, in "Dacoromania", year II, p. 777–778.

Bouissac, P. (2010). *Saussure. A guide for the perplexed*, Continuum, London – New York.

Bouquet, S. (1997). *Introduction à la lecture de Saussure*, Éditions Payot & Rivages, Paris.

Bouquet, S. (2005). *Apres un siècle, les manuscrits de Saussure reviennent bouleverser la linguistique*, in "Texto!", [online].

Boyadjiev, J. (1999). *Ferdinand de Saussure en Bulgarie*, in Embleton, S., Joseph, J.E. & Niederehe, H.-J. (eds), *The Emergence of the Modern Language Sciences. Studies on the transition from historical-comparative to structural linguistics în honour of E.F.K. Koerner*, vol. 1: *Historiographical perspectives*, John Benjamins, Amsterdam, CrossRef.

Bronckart, J.-P., Bulea, E. & Bota, C. (2010). *Le projet de Ferdinand de Saussure*, Librairie Droz, Geneva – Paris.

CGL = Saussure, F. de (1968). *Cours de linguistique générale*, critical edition by Rudolf Engler, tome I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

CLG 1998 = Saussure, F. de (1998). *Curs de lingvistică generală*, Romanian edition by Irina Izverna Tarabac, critical edition by Tullio de Mauro, Editura Polirom, Iași.

Gafton, Al. (2015). *Sextil Pușcariu – neogramaticul*, in "Caietele Sextil Pușcariu", vol. II, p. 166–173.

Gordon, T.W. (2004). *Langue and parole*, in Sanders (2004), p. 76–87, CrossRef.

Graur, Al. (coord.) (1965). *Introducere în lingvistică*, second edition, Editura Științifică, București.

Graur, Al. & Wald, L. (1977). *Scurtă istorie a lingvisticii*, third edition, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Hutchings, St.C. (2004). *The Russian critique of Saussure*, in Sanders (2004), p. 139–156, CrossRef.

Iordan, I. (1962). *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*, Editura Academiei R.P.R., București, p. 285–303.

Jeanrenaud, M. (2014). *La traduction des concepts dans le discours des sciences humaines*, în Schippel, L., Jeanrenaud, M. & Richter, J. (eds), *„Traducerile au cuget să îmblînzească obiceiurile..." / Rumänische Übersetzungsgeschichte – Prozesse, Produkte, Akteure*, Frank & Timme, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 153–178.

Joseph, J.E. (2002). *From Whitney to Chomsky. Essays in the history of American linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, CrossRef.

Joseph, J.E. (2012). *Saussure*, Oxford University Press.

Koerner, E.F.K. (1971). *Ferdinand de Saussure. Origin and Development of his Linguistic Theory in Western Studies of Language. A Critical Evaluation of the Evolution of Saussurean Principles and Their Relevance to Contemporary Linguistic Theories*, Simon Fraser University, December 1971, doctoral thesis, [online].

Koerner, E.F.K. (1997). *Notes on the History of the Concept of Language as a System 'où tout se tient'*, in "Linguistica Atlantica", issues 18–19, p. 1–20, [online].

Koerner, E.F.K. (2002). *Toward a History of American Linguistics*, Routledge, Taylor & Francis Group, London – New York.

Koerner, E.F.K. & Asher, R.E. (eds) (2008). *Concise History of the Language Sciences. From the Summerians to the Cognitivists*, Pergamon, Cambridge.

Léon, J. (2013). *Historiographie du structuralisme généralisé. Etude comparative*, in "Dossiers d'HEL", SHELS, 2013, *Les structuralisms linguistiques: problèmes d'historiographie comparée*, 3, p. 1–23, [online].

Lévi-Strauss, Cl. (1963). *Structural Analysis in Linguistics and in Anthropology*, in *Structural Anthropology*, translated from the French by Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf, Basic Books, New York, p. 41–54.

Macrea, D. (1958). *Aplicarea marxism-leninismului în lingvistica românească*, in "Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai", tomus III, issue 6, series IV, Fasciculus 1, Philologia, p. 9–25.

Malmberg, B. (1966). *Les nouvelles tendances de la linguistique*, translated from Swedish by Jacques Gengoux, Presses Universitaires de France, Paris.

Matthews, P. (2003). *A Short History of Structural Linguistics*, Cambridge University Press.

Meillet, A. (1916). *Ferdinand de Saussure – Cours de linguistique générale, publié par Ch. Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Lausanne și Paris (Payot), 1916, in – 8, 337 p.*, in "Bulletin de la société linguistique de Paris", vol. 20, 1916, p. 32–36.

Morpurgo Davies, A. (2004). *Saussure and Indo-European Linguistics*, in Sanders (2004), p. 9–29, CrossRef.

Normand, C. *et al.* (1978). *Avant Saussure. Choix de textes (1875–1924)*, Editions Complexe, Bruxelles.

Percival, K.W. (1981). *The Saussurean paradigm: Fact of fantasy?*, in "Semiotica", vol. 36, issues 1–2, p. 33–49, CrossRef.

Philippide, A. (2014). *Originea românilor*, edited by Roxana Vieru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 376–378.
Puech, Chr. (2004). *Saussure and structuralist linguistics in Europe*, in Sanders (2004), p. 124–138, CrossRef.
Pușcariu, S. (1978). *Memorii*, Editura Minerva, București.
Rastier, Fr. (2012). *Lire les textes de Saussure*, in Depecker, L. (ed.) (2012), *L'apport des manuscrits de Ferdinand de Saussure*, „Langages", issue 185, 1/2012, p. 7–20, CrossRef.
Sanders, C. (ed.) (2004). *The Cambridge Companion to Saussure*, Cambridge University Press, CrossRef.
Saussure, F. de (1968). *Cours de linguistique générale*, critical edition by Rudolf Engler, tome I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
Saussure, F. de (1879). *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, B.G. Teubner, Leipzig.
Saussure, F. de (2006). *Writings in General Linguistics*, edited by Simon Bouquet, Rudolf Engler, Carol Sanders and Matthew Pires, Oxford University Press.
Vološinov, V.N. (1973). *Marxism and the Philosophy of Language*, English edition by Matejka, L. and Titunik, I.R., Seminar Press, New York – London.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

doi:10.17684/i5A65ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Fațetele diacroniei[†]

Ioan Milică*
Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

„Nul ne saurait déterminer la pensée définitive de F. de Saussure”
(Rudolf Engler)

Sîntem spectatorii diacroniei. Aceasta pare să fi fost intuiția[1] tînărului Ferdinand de Saussure, lingvistul considerat astăzi fondator al lingvisticii moderne. Aidoma tînărului Saussure, și noi sîntem spectatorii diacroniei, dar acest spectacol are în prim-plan creația unui om de știință resemnat că, pentru ideile sale, etichetate de către unii contemporani ca fiind învechite, contradictorii sau obscure, nu se întrevedea un viitor. Ferdinand de Saussure, scrie lingvistul John E. Joseph, autorul unei fascinante monografii dedicate vieții și operei savantului elvețian, și-a încheiat viața avînd conștiința eșecului: „Deși a reușit să convingă lumea să gîndească în alt fel despre limbaj, el nu a reușit să se convingă pe sine că viziunea sa s-a închegat într-o formă care să poată fi înfățișată publicului” (Joseph, 2012, p. 651). Totuși, departe de a se fi dizolvat în uitare, concepția științifică saussuriană a devenit piatra de temelie a lingvisticii structurale.

Costurile acestei dezvoltări sînt, însă, dificil, dacă nu imposibil, de estimat: „De și-ar fi închipuit Saussure vreodată cît va fi de citit și de rău citit, cît va fi de înțeles și de prost înțeles, e de bănuit că ar fi preferat să rămînă uitat” (Joseph, 2012, p. 651). Într-adevăr, printre adepții și admiratorii fostului mare profesor de sanscrită și de lingvistică comparativ-istorică a limbilor indo-europene de la Universitatea din Geneva, nu e chiar ușor de descoperit un lingvist care să nu fi avut un Saussure „construit după chipul și asemănarea noastră”, după cum constată Joseph (2012, p. X), în prefața excelentei sale monografii. Cu alte cuvinte, din concepția lingvistică a lui Ferdinand de Saussure s-au format, precum ramurile unui arbore genealogic, orientări lingvistice mai mult sau mai puțin convergente, avînd, conform principiului filiației, diferite grade de înrudire cu opera părintelui fondator: școala geneveză, școala sociologică franceză, cercul de la Praga, cercul glossematic de la Copenhaga, școala de la Londra și lingvistica sistemic-funcțională sau psihomecanica limbajului (Koerner & Asher, 2008). Pe orbite mai îndepărtate, dar înrudite și intersectate cu lingvistica structurală s-au plasat antropologia structurală (Claude Lévi-Strauss), cercetările semiotice ale unora dintre membrii grupului Tel Quel, psihanaliza lui Lacan și deconstructivismul lui Derrida. De asemenea, nu trebuie neglijată atenția acordată tezelor saussuriene de către reprezentanții lingvisticii marxiste și nu se poate trece cu vederea critica aspră și nedreaptă lansată contra proiectului semiologic saussurian după ridicarea Cortinei de Fier.

1. Reconstituirea

Sursa acestui complicat polimorfism interpretativ manifestat pe durata unui secol poate fi căutată în destinul neobișnuit al *Cursului de lingvistică generală* (CLG). Această operă postumă a fost realizată de Charles Bally și Albert Sechehaye în colaborare cu Albert Riedlinger și a fost atribuită lui Ferdinand de Saussure, ca

[†]Autorul dorește să le mulțumească referenților științifici și doamnei prof. dr. Magda Jeanrenaud de la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” pentru ajutorul acordat.

*Adresă de corespondență: *ioanister@gmail.com*.

[1] „Teza după care, prin intermediul uneia sau a două silabe din sanscrită—acesta era ideea de bază a cărții și a lingvisticii contemporane—, s-ar putea reconstitui viața unor oameni dispăruți a suscitat în mine un entuziasm fără egal în naivitatea sa”, mărturisește adolescentul Saussure (Morpurgo Davies, 2004, p. 14).

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

oglindă a esenței învățăturilor sale. În conștiința studenților, imaginea viziunii saussuriene[2] este o imagine dinamică[3].

Dacă se raportează tehnica de lucru adoptată de editori[4] la prefața volumului *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1879), se poate presupune că metoda de compilare a CLG apare ca ecou al metodei saussuriene[5] de reconstruire[6] a vocalismului proto-indo-european. Un Saussure postum, reconstituit cu rigoarea exemplară și fecundă a învățăturilor savantului Ferdinand de Saussure, acesta va fi fost dezideratul rațional, obiectiv și sistematic al demersului editorial ales de discipoli. Aplicată la notițele de curs ale studenților care au asistat la cursurile de lingvistică generală ținute de lingvistul elvețian la Universitatea din Geneva între 1907 și 1911, reconstituirea pare să fi fost pusă în practică de editorii CLG pentru a realiza o lucrare care a suscitat atît entuziasm, cît și neîncredere. Publicată în 1916 (sau în 1915, dacă se ține cont de data trecută de editori în prefață), lucrarea despre care editorii afirmă că ar fi rodul unui act restaurator dificil, pe care autorul poate că nu l-ar fi autorizat, este, în viziunea celui mai important dintre biografii lui Saussure, „un accident al istoriei" (Joseph, 2012, p. 634).

„Va ști oare critica să distingă între maestru și interpreții săi?", iată întrebarea adresată posterității de editori (CLG, p. 25). Nici după un secol, interogația nu a căpătat un răspuns cu totul lipsit de echivoc. Relevant este, în acest sens, comentariul lui Antoine Meillet, figură de primă mărime a lingvisticii de la începutul secolului al XX-lea și fost student al lui Ferdinand de Saussure, în epoca în care acesta din urmă preda lecții de gramatică gotică și de germană veche la École de Hautes Études din Paris. După apariția CLG, Meillet publică, în „Bulletin de la société linguistique de Paris", o recenzie polemică, prin care subliniază tocmai natura de „scriere apocrifă" (Bouquet, 2005) a *Cursului*: „Nu este cazul să facem aici o critică detaliată a unei cărți care nu este decît adaptarea unor învățături orale fugitive și despre care nu știm dacă detaliile ce ar fi de criticat aparțin autorului sau editorilor" (Meillet, 1916, p. 36).

Mai aproape de zilele noastre, Simon Bouquet, un alt reputat exeget și editor al scrierilor lui Ferdinand de Saussure, a reliefat, în mai multe lucrări, că subtilitatea gîndirii saussuriene și logica multiplă de expunere a ideilor nu au fost perfect înțelese nici de studenții care au luat notițele de curs, nici de editorii care au reconstituit sistemul teoretic saussurian, fără a audia ei înșiși prelegerile. Distorsiunile și „confuziile grave" (Rastier, 2012, p. 10) rezultate au afectat acuratețea prezentării concepției lui Ferdinand de Saussure chiar în miezul unor noțiuni de importanță capitală în economia de idei a CLG. De exemplu, argumentează Bouquet, în problema naturii arbitrare a semnului lingvistic, „textul din 1916 lasă impresia că, atunci cînd se vorbește despre arbitrarul semnului, lecțiile au în vedere o proprietate globală a unității lingvistice, pe cînd, dimpotrivă, lingvistul genevez se axează strict pe punctul de vedere al semnificantului pentru a afirma că acesta nu are nici o legătură analogică cu semnificatul pe care îl reprezintă – cu alte cuvinte, este

[2] „Călăuzit de cîteva principii fundamentale, personale, pe care le regăsim pretutindeni în opera sa și care alcătuiesc trama acestei țesături, pe cît de solide pe atît de variate, el (profesorul – n.r.) lucrează în profunzime și nu se extinde în suprafață decît acolo unde aceste principii își află aplicări cu deosebire frapante, precum și acolo unde se lovesc de vreo teorie care le-ar putea compromite" (CLG, p. 25).

[3] „Iar Ferdinand de Saussure se număra printre acei oameni care se reînnoiesc întruna; gîndirea sa evolua în toate direcțiile, fără să intre totuși în contradicție cu ea însăși" (CLG, p. 24).

[4] „Ne-am oprit la o soluție mai îndrăzneață, dar și, credem noi, mai rațională: să încercăm o reconstituire, o sinteză, pe baza celui de-al treilea curs, folosind toate materialele de care dispuneam, inclusiv notele personale ale lui Ferdinand de Saussure. Era vorba așadar de o recreare, cu atît mai dificilă cu cît urma să fie pe de-a-ntregul obiectivă; cu privire la fiecare punct, pătrunzînd pînă în adîncul fiecărui gînd, trebuia, la lumina întregului sistem, să încercăm să vedem *Cursul* în forma lui definitivă, degajîndu-l de variațiile, de oscilațiile inerente unei lecții vorbite și apoi să-l introducem în mediul său natural, toate părțile fiind prezentate într-o ordine conformă intenției autorului, și atunci cînd această intenție mai curînd se ghicea decît era evidentă" (CLG, p. 24).

[5] „Studiul formelor multiple sub care se manifestă ceea ce se numește *a* indo-european, acesta este scopul cel mai important al lucrării de față: celelalte vocale vor fi luate în considerare numai în măsura în care faptele legate de *a* o vor solicita. Iar dacă, ajungînd la capătul cîmpului de cercetare astfel delimitat, tabloul vocalismului indo-european s-a schimbat treptat, și sub ochii noștri, s-a reorganizat în jurul lui *a*, atunci este clar că, de fapt, întregul sistem de vocale a cărui denumire e trecută pe prima pagină va fi stat în atenția noastră" (Saussure, 1879, p. 1).

[6] Despre reconstrucția internă realizată de Saussure, a se vedea Joseph (2012, p. 233).

enunțată o poziție convențională clasică" (Bouquet, 1997, p. 284). De fapt, Saussure valorifică noțiunea de arbitrar pentru a distinge două grade de arbitrarietate: a) un arbitrar intern al semnului, orientat fie către un semnificant convențional în raport cu propriul semnificat, fie către un semnificat convențional în raport cu propriul semnificant, fie către relația în sine dintre un semnificant și un semnificat și b) un arbitrar sistemic al semnului, referitor la „«decupajul» operat de un semn în substanța căreia acesta îi dă formă" (Bouquet, 1997, p. 288). Mai departe, arbitrarul sistemic al semnului cuprinde două aspecte distincte, arbitrarul sistemului fonologic, prin care se evidențiază specificitatea fonologică a limbilor și arbitrarul sistemului semantic, prin care se pune în lumină specificitatea lor semantică. „În timp ce arbitrarul intern al semnului este în sine un arbitrar pur, fără nici o limitare, arbitrarul sistemic al semnului, semantic sau fonologic, ține de cuprinderea într-o formă a unei substanțe; acesta este, de asemenea, un arbitrar absolut din punctul de vedere al formei, dar un arbitrar relativ din punctul de vedere al substanței, relația dintre formă și substanță fiind o limitare a arbitrarului" (Bouquet, 1997, p. 290).

În diacronia receptării CLG, astfel de curbări ale luminilor gîndirii saussuriene au avut efecte multiple (Koerner, 1971), cele mai evidente fiind evoluția pe orbite distincte a unor școli de lingvistică structurală și impactul unor concepte-cheie în cercurile științifice mai mult sau mai puțin apropiate de matricea concepției lui Ferdinand de Saussure.

În prima etapă de receptare a CLG, „textul nu a fost mereu considerat de primă importanță în sînul comunității de lingviști" (Puech, 2004, p. 125), suspiciunile care au planat asupra cărții fiind, îndeobște, cele arătate de Antoine Meillet: volumul aduce în prim-plan un Saussure schematizat, abstract și incomplet, adică un Saussure diferit de cel cunoscut, autorul clasicului *Mémoire*.

2. Concurența interpretativă

Știm astăzi că în perioada interbelică CLG a înflăcărat spirite și a alimentat controverse. Aceasta este, după cum afirmă Puech (2004, p. 126) a doua fază a receptării lucrării. Pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, *Cursul* a fost reeditat, în 1922 și în 1931, și s-a înscris pe făgașul de manifest al lingvisticii moderne, fiind un text strategic valorificat în diverse cercuri științifice pentru a dobîndi prestigiu în raport cu tendințele lingvistice concurente în epocă. Din datele cuprinse în ediția critică realizată de Tullio De Mauro (CLG, p. 278–279), aflăm că dincolo de numeroasele recenzii publicate în cele mai importante periodice științifice ale vremii, CLG a fost tradus în japoneză (3 ediții pînă în 1941), germană (1931) și rusă (1933). Atmosfera de încordată încleștare interpretativă este conturată de Percival (1981, p. 43) prin următoarele observații: în momentul apariției, *Cursul* era departe de a fi considerat o operă revoluționară, principalele școli structuraliste erau deja constituite înainte ca CLG să-și exercite în mod decisiv influența asupra lor, iar liderii acestor școli nu rezonau în chip deosebit cu edificiul teoretic al lucrării.

Așadar, în Europa centrală și occidentală, apariția *Cursului* a fost întîmpinată cu rezerve de lingviști de frunte precum Antoine Meillet, Hugo Schuchardt[7] sau Otto Jespersen[8] și a iscat controverse între adepții noului val structuralist (Percival, 1981). Primul congres internațional de lingvistică avea să scoată la iveală unele dintre disensiuni. Amestecul de culori locale este redat de Sextil Pușcariu (1877–1948), marele lingvist român care a participat la lucrările congresului organizat la Haga în 1928. Neogramatic de formație (Gafton, 2015), Pușcariu a surprins în memoriile sale tensiunea dintre direcțiile dominante, respectiv lingvistica comparativ-istorică și geolingvistica promovată de Jules Gilliéron, pe de o parte, și grupările emergente precum școala geneveză, pe de altă parte:

[7] Examenul critic al unor dihotomii saussuriene, *limbă* și *vorbire*, *sincronie* și *diacronie*, îl determină pe lingvist să considere că respectivele distincții sînt contradictorii sau ilogice: „există o notă falsă care se răspîndește în ansamblul atît de ingenios al edificiului și îl șubrezește. Aș mai remarca faptul că distincția între *langue* și *parole* nu are nici o logică; nu este vorba despre varietăți ale limbajului, ci doar de cele două părți ale sale (formulate cît se poate de simplu: *limba* este *limbajul* fără *vorbire*), iar legătura lor este cu atît mai strînsă cu cît se datorează unui fel de osmoză" (Schuchardt, în Normand *et al.*, 1978, p. 176–177).

[8] În recenzia sa, lingvistul danez notează că perspectivele sincronică și diacronică reprezintă „ceea ce eu însumi am considerat a fi statica și dinamica limbii" (Jespersen *apud* Percival, 1981, p. 34).

> În general, impresia finală e mai mult descurajatoare. Toată lumea e oarecum nemulțumită cu felul de cercetare a limbii de pînă acuma. Metoda istorică și comparată, prea mult întrebuințată, ajunsă pînă la rutină, nu mai satisface. Nu numai pentru că nu mai e mult de scos în această direcție, ci mai ales fiindcă lumea s-a convins că ea nu e singura ce merită a fi urmărită, nu este nici măcar cea mai interesantă. Reconstrucția e mai mult sau mai puțin compromisă. Cîte un *ghandi* indoeuropean are ceva ridicol. În general, indoeuropeniștii par a fi ajuns la un stadiu unde nu mai au ce face, cercetările lor s-au cam înfundat: numele lui Brugmann n-a fost rostit nici o singură dată la Congres. Dar în locul metodei istorico-reconstructive și a celei comparatiste nu a izbutit nimeni să pună altceva. S-au făcut încercări în diferite părți, fără ca ele să treacă peste granițele țării respective. În jurul unor personalități puternice s-au creat școli diferite, cu elevi convinși și chiar fanatici, care însă nu izbutesc să se impună. Suntem în plin regionalism lingvistic.
>
> (Pușcariu, 1978, p. 806)

În acest tablou impresionist dominat de apusul neogramaticilor, energia discipolilor lui Ferdinand de Saussure trezește interes: „A doua școală, care s-a manifestat cu oarecare putere și insistență e cea genevеză, a elevilor lui de Saussure, prin Bally și Sechehaye. Ofensiva lor contra preocupărilor istorice în cercetarea limbii este aprigă. Desigur că punctul lor de vedere e prea exclusivist. Nu e mai puțin adevărat însă că cererea de a considera, în studiul limbilor, *mecanismul static* al limbii, spre a înțelege funcțiunea ei, este legitimă" (Pușcariu, 1978, p. 806).

În lingvistica românească a vremii, receptarea CLG s-a manifestat fără întîrziere. În 1922, în cel de-al doilea număr al revistei „Dacoromania", cea mai importantă publicație periodică de lingvistică din perioada interbelică, Vasile Bogrea a inclus o recenzie a CLG, în care expunea, în stil simplu, miezul principalelor dihotomii saussuriene:

> Partea întâia a lucrării—sînt șase de toate,—cuprinzând aproape o treime din volum, o formează *Introducerea*, care definește, delimitează domeniul Lingvisticei,—distingând o „science de la parole" și o „science de la langue",—știință a vorbirii și știință a limbii. Se adaugă alte prelegeri, despre principii de fonetică (principes de phonologie). – După *Introducere*, urmează, ca primă parte, principiile generale, în expunerea cărora se face deosebirea precisă între „linguistique synchronique" și „linguistique diachronique", examinându-se apoi aceste două „linguistiques" înseși. Ultimele două capitole privesc lingvistica geografică și problema de „linguistique rétrospective" (reconstrucțiunea). Maestru neîntrecut în materie de hotărnicie, definire a noțiunilor, autorul distinge riguros între langage, langue, parole, – *graiu* (uman), *limbă* (română), *vorbă* (cuvânt).
>
> (Bogrea, 1922, p. 778)

Pe de o parte, recenzia evidențiază noutatea conceptuală și terminologică a CLG, dar pune în lumină și dificultatea de a înțelege corespunzător elementele-cheie ale edificiului teoretic saussurian. Pe de altă parte, ideile saussuriene sînt, chiar de la primul număr al „Dacoromaniei", valorificate în cîteva articole științifice publicate între 1921 și 1948, aspect ce dovedește că CLG a fost adoptat în canonul lucrărilor de referință din cîmpul lingvisticii.

În 1925, în epoca de expansiune a CLG, Alexandru Philippide, profesor de lingvistică comparativ-istorică la Universitatea din Iași, a lansat, în capodopera sa, *Originea românilor*, vol. I, o critică a viziunii lui Saussure, prin prisma conceptului de *lege* interpretat de pe poziție neogramatică. Arătînd că este justă deosebirea „între modul de a considera limba la un moment dat al existenții sale (*linguistique statique, synchronique*) și între modul de a o considera în evoluția ei de la un moment dat la altul (*linguistique évolutive, diachronique*)" (Philippide, 2014, p. 376), autorul adăuga că:

> Lui Saussure i-ar trebui legi fără cauze. Este adevărat că, pentru a formula prin inducție legile, omul n-are trebuință să cunoască cauzele, în obiectul însuș însă legile au toate cauze, căci nu există nimic fără cauză (Acesta este iarăș un postulat al minții omenești, căruia sigur că-i corespunde

> o realitate obiectivă, căci în forme goale ale minții astăzi nu mai crede nimeni). S-ar părea că Saussure are în videre niscai legi extraordinare, în afară de natură, pe care nu le-ar putea găsi nicăiri. Cu toate acestea, din contra, el are în videre ca termen de comparație cu legile din limbă, atunci cînd tăgăduiește acestora firea de legi, niște legi foarte reale și cu cauze foarte aparente, anume pe acelea care guvernează societățile omenești. Saussure anume, care crede că limba este o instituție socială și o invenție arbitrară a omului (...) este în aceeaș vreme așa de obsedat de societate și de instituțiile omenești, încît nu pricepe altfel de legi decît pe cele instituite de om pentru a guverna societatea, și orice reguli în limbă ori, firește, în alte domenii ale naturii, la care nu este manifestată o voință omenească, pentru dînsul nu-s legi (...). Cînd Saussure tăgăduiește oricărei legi firea de lege dacă nu-i provenită din voința omenească și dă numele de lege numai legii sociale restrînge, fără trebuință, înțelesul unui cuvînt. De altfel, dacă este vreo deosebire între legile făcute de om pentru guvernarea societății și acele existente în natură fără voința omenească, deosebirea consistă tocmai în aceea că acel caracter general și imperativ pe care-l atribuite Saussure legilor omenești aparține tocmai nu legilor omenești, ci celor naturale. Căci nicăiri mai mult decît pe terenul legilor omenești nu există atîtea excepții provocate de atîtea cauze care se bat cap în cap. Legea omenească există mai mult cu numele, oricine poate s-o încalce în picioare fără pedeapsă. Mai bine ar fi lăsat Saussure numele de lege în pace și ar fi inventat un cuvînt nou pentru acea parodie de lege pe care o fabrică omul pentru a guverna societatea și, din nenorocire, pentru a guverna și limba cîteodată, ca atunci cînd fabrică omul tot feliul de proiecte de limbi scrise și de limbi literare, unele mai tolerabile, iar altele curat nebunești (...)
>
> (Philippide, 2014, I, p. 378)

Fragmentul merită o dezbatere mai amplă care nu poate fi dezvoltată aici. Totuși, două aspecte sugerate sau formulate de Philippide pot fi reținute:

1. este lingvistica saussuriană un edificiu clădit mai degrabă pe inducție decît pe deducție?
2. cît de limpede este redat în CLG conceptul de LEGE, așa cum a fost acesta valorificat în lucrările neogramaticilor și în viziunea lui Ferdinand de Saussure?

Dacă preferința lui Ferdinand de Saussure pentru metoda inductivă de lucru cu studenții nu poate fi tăgăduită (Joseph, 2012, p. 283) și corespunde abordării explicit inductive a neogramaticilor, lucrări precum *Mémoire* reflectă „un stil matematic și deductiv de lucru" (Morpurgo Davies, 2004, p. 28). În privința celui de-al doilea aspect, lucrări semnate de Koerner (1971), Bouquet (1997), Joseph (2012) și alți lingviști arată că în *Cursul* publicat de Bally și Sechehaye se pot identifica destule exemple care dovedesc că discipolii nu au înțeles pe deplin acuitatea de gîndire a magistrului lor. De pildă, Koerner (1971, p. 65–66) notează că, prin raportare la notele de curs, s-au putut identifica unele dintre interpolările editorilor, iar în prefața *Scrierilor de lingvistică generală*, o culegere de însemnări saussuriene autografe publicată în 2002 (trad. rom. 2004), editorii afirmă că Bally și Sechehaye nu au editat, ci au redactat cartea „de la un capăt la altul" (Saussure, 2004, p. 13). Prin urmare, obiecția lui Philippide privind obsesia față „de societate și de instituțiile omenești" privește doar tangențial viziunea semiotică a lui Saussure, savant pentru care „explicațiile sociologice ale comportamentului lingvistic erau doar de importanță secundă sau terțiară" întrucît lingvistul elvețian țintea în principal să ridice lingvistica la statutul de „știință de sine stătătoare și cu un cadru propriu de referință" (Koerner, 1971, p. 58). Mai apoi, dacă scoatem din ecuație *Cursul* despre care mai mulți specialiști consideră că e distorsionat de interpolări și de alte intervenții ale editorilor, nu ne rămîne decît să căutăm în altă parte dovezile necesare pentru a afla ce credea Saussure despre conceptul de LEGE. Din fericire, *Scrierile de lingvistică generală* includ cîteva fragmente care permit creionarea unui punct de vedere saussurian și, fapt mai important, cartea recuperează o ciornă relevantă pentru discuția care ne interesează în acest punct:

> Încă din cele mai vechi timpuri există în limbă două tipuri de lucruri total diferite care ne sugerează ideea de lege. Pentru nici unul dintre cele două tipuri de fenomene nu există vreun motiv

> de a ține la denumirea de *lege*; ba chiar dimpotrivă, ar fi o mare binefacere eliberarea radicală a studiilor lingvistice de acest cuvînt, care este neconvenabil nu doar dintr-un punct de vedere—cînd desemnează legea fonetică—, ci din trei:
> a) pentru că el confundă două lucruri: fenomenul prin care [...];
> b) pentru că, dacă operăm o distincție—ce progres!—și aplicăm termenul *lege* raporturilor [...], acest fapt exprimă doar o ordine stabilită, fără nici un *caracter imperativ*, sensul termenului lege fiind acela de „formulare a unei ordini" la fel cum aș spune că particulele unui corp sînt dispuse în spirală. Afirmația mea nu implică nici că aceste particule *trebuie să fie* dispuse în spirală, prin natura lor, dacă o forță anterioară, de care nu este necesar să ne ocupăm, nu le-a aranjat peste tot în acest mod, și nici că ele *trebuie să rămînă* dispuse astfel, dacă o nouă forță le deranjează, ci doar că, în momentul de față, nu este greu să vedem că ele sînt în spirală și că aceasta este ordinea lor, *legea* lor prezentă. Prin urmare, lege semnifică aici *aranjament*, ordine a lucrurilor existente, ordine a lucrurilor *coexistente* [...];
> c) în mod necesar, justificînd aparent puțin mai bine denumirea de lege.
> (Saussure, 2004, p. 234–235)

În acest bruion, dimensiunea aproape matematică a conceptului de LEGE este evidentă. Un prim element de referință este echivalența *lege – ordine – aranjament*, corelație ce ne permite să semnalăm că se poate observa existența a două tipuri de aranjament: *legea (idio)sincronică* și *legea diacronică*. *Lege* semnifică ordinea lucrurilor, fie că e vorba despre aranjamentele stabilite între lucruri coexistente, fie că e vorba despre aranjamentele dezvoltate între fapte existente (în timp). Dacă legea (idio)sincronică privește ordinea lucrurilor coexistente (starea), adică raporturile stabilite între termeni contemporani, legea diacronică reprezintă un aranjament de termeni succesivi (evenimentul), precum schimbarea fonetică (legea fonetică[9]) sau schimbarea analogică (inovația morfologică). Conform preceptelor neogramatice, schimbarea fonetică este o operație pur mecanică, „în care nu putem descoperi nici scopuri, nici intenții", inconștientă și care acționează asupra laturii fiziologice și fizice a vorbirii (Saussure, 2004, p. 160). Schimbarea analogică este, în schimb, o operație „în care putem identifica un scop și un sens", relativ conștientă și care corespunde laturii psihologice și mentale a vorbirii (Saussure, 2004, p. 160).

Există, deci, două tipuri de *aranjament* diacronic (adică de termeni succesivi): *mecanic* și *creativ*. Dar, în viziune saussuriană, *lege* mai înseamnă și *principiu*, adică fapt general. În acord cu această semnificație, *lege diacronică* înseamnă și condiție a limbii în timp. Din această perspectivă, *condiția limbii în timp* este călăuzită de două principii care acționează în manieră independentă unul de celălalt[10], *principiul continuității absolute*[11] în timp și *principiul transformării continue*[12] a limbii în timp. Schimbarea fonetică (agentul

[9] Legea fonetică „acționează orbește asupra tuturor formelor limbii", cu „regularitate matematică" (Saussure, 2004, p. 269), „în așa fel încît dîndu-se un cuvînt latinesc, putem prevedea ce va deveni în franceză; dîndu-se un cuvînt indo-european, putem prevedea ce va deveni în greacă" (Saussure, 2004, p. 163).

[10] „Departe de a fi contradictorii, cele două principii, al *continuității* și al *mutabilității* limbii, se află într-o relație atît de strînsă și de evidentă, încît, de îndată ce sîntem tentați să-l ignorăm pe unul dintre ele, involuntar, automat și inevitabil, aducem grave neajunsuri celuilalt" (Saussure, 2004, p. 158).

[11] „Merită să ne oprim un moment asupra acestui principiu, elementar și esențial, al *continuității* sau al *neîntreruperii* obligatorii, prima caracteristică sau prima lege a transmiterii vorbirii umane, și aceasta indiferent de revoluțiile sau de zguduirile de tot felul care însoțesc limba, putînd schimba toate condițiile [...]. Indiferent că un popor trăiește liniștit într-o vale izolată, că este un popor de țărani, războinici sau nomazi, că își schimbă dintr-o dată religia, ideile, starea socială și de civilizație, că schimbă patria și climatul în care trăiește, că își schimbă chiar și *limba*—situație în care nu ar face decît să continue adoptînd limba altui popor—, niciodată și nicăieri nu se cunoaște vreo ruptură istorică în trama continuă a limbajului și nu se poate concepe în mod logic și *a priori* că așa ceva s-ar putea produce vreodată undeva" (Saussure, 2004, p. 152).

[12] „Se poate vorbi despre *transformare*, iarăși și iarăși transformare, dar niciodată nu se va putea vorbi despre reproducerea sau producerea unei entități lingvistice noi, avînd o existență distinctă de ceea ce a precedat-o și de ceea ce va urma. Nu există limbi-mamă și nici limbi-fiice, ci doar o limbă, care, fiind, o realitate, se va mișca, se va derula în timp la nesfîrșit, fără ca termenul final al existenței ei să fie stabilit dinainte, fără ca măcar să poată fi identificată o cauză internă pentru ca ea să înceteze, în lipsa vreunui accident sau vreunei intervenții violente, în absența unei forțe majore, superioare și exterioare, care să o suprime" (Saussure, 2004, p. 157–158).

mecanic, fiziologic) și schimbarea analogică (agentul psihologic) oglindesc principiul transformării continue (Saussure, 2004, p. 166). În lumina acestor considerații, e dificil de menținut obiecția după care, în teoria saussuriană, este restrînsă sfera noțiunii de *lege*. Ca și Philippide, Saussure se raportează la idei de factură neogramatică pe care le modelează conform concepției sale.

Revenind la receptarea lui Saussure în lingvistica românească, se poate constata că, după cîțiva ani de la apariția lucrării lui Philippide, un elev de-al acestuia, romanistul Iorgu Iordan, a realizat un dosar consistent al concepției lui Ferdinand de Saussure, pe care l-a publicat în volumul intitulat *Introducere în studiul limbilor romanice* (1932). Lucrarea s-a bucurat de o bună primire în mediile lingvistice europene[13]. Această racordare la lingvistica europeană va fi grav tulburată de declanșarea celui de-al doilea război mondial.

Și mai spre Est, lectura CLG a căpătat, în Rusia, anvergura unui curent de idei[14] (Adamski, 1995; Hutchings, 2004). Mai mult decît atît, învățăturile saussuriene au intrat în coliziune cu lingvistica marxistă, care s-a raportat polemic nu numai la viziunea lui Saussure, ci și la celelalte orientări lingvistice *burgheze* importante, începînd cu idealismul de factură humboldtiană. În timp relativ scurt, miza concurenței științifice cu alte direcții avea să fie sugrumată de o miză eminamente ideologică: dovedirea supremației marxism-leninismului (Macrea, 1958; Graur, 1965, p. 214–219).

Către sfîrșitul anilor 1920, teoreticieni precum Valentin Nicolaevici Voloșinov[15] și-au asumat sarcina de a contrapune orientărilor lingvistice apusene proiectul unei filozofii a limbajului la care să se poată raporta și curentul marxist. În concepția acestui gînditor, peisajul epistemologic al cercetărilor de lingvistică era pe atunci dominat de două tendințe: *subiectivismul individualist*[16], tendință de factură romantică, avîndu-l ca prim reprezentant pe Wilhelm von Humboldt, și *obiectivismul abstract*[17], tendință de factură raționalist-iluministă, avîndu-l ca reprezentant de frunte pe Ferdinand de Saussure.

Obiecția de fond adusă proiectului saussurian se referă la excluderea vorbirii din obiectul de studiu al lingvisticii, aceasta fiind, în opinia lui Voloșinov, și principala premisă falsă (*pseudos proton*) a concepției lingvistului elvețian care ar fi urmat „fără abatere spiritul dualismului cartezian" (Vološinov, 1973, p. 163). S-ar zice că Saussure a creat o lingvistică din care actul lingvistic este exclus, dar, după cum demonstrează Joseph (2012, p. 506), savantul genevez nu a încercat, în lecțiile sale, să separe *limba* de *vorbire*[18], ci a insistat asupra complementarității dintre cele două ipostaze, cu mențiunea că ipostaza *langue* este considerată

[13] Lucrarea a fost reeditată sub titlul *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode* (1962, 1970) și a fost tradusă în limbile engleză (1937), germană (1962), spaniolă (1967), rusă (1971), portugheză (1973) și italiană (1973).

[14] „Tinerii lingviști ruși din anii de dinaintea revoluției s-au familiarizat cu Saussure nu numai prin lectura postumului *Curs de lingvistică generală*, ci și prin interpretarea dată învățăturilor saussuriene de Sergej Karcevskij, care a revenit în Rusia în 1917 după o perioadă de cîțiva ani de studiu la Geneva (...). Lingvistica rusă de la începutul anilor 1920 oglindește clar impactul diverselor aspecte ale *Cursului* lui Saussure" (Matejka, în Vološinov, 1973, p. 161–162).

[15] Unii specialiști consideră că aceasta ar fi un pseudonim al lui Mihail Bahtin (Adamski, 1995, p. 243–255).

[16] Vološinov (1973, p. 48) notează că liniile directoare ale acestei tendințe sînt următoarele: „1. Limba este o activitate, un proces neîncetat de creație (energeia) concretizat în acte de vorbire individuale; 2. În limbajul verbal, legile creativității sînt legile psihologiei individuale; 3. Creativitatea lingvistică este creativitate purtătoare de înțeles asemănătoare creativității artistice; 4. Limba, ca produs finit (ergon), ca sistem stabil (lexic, gramatică, fonetică), este, precum crusta inertă, lava întărită a creativității în limbaj, din care lingvistica edifică un construct abstract în vederea studiului practic al limbii ca instrument deja format."

[17] Principiile după care se ghidează adepții acestei tendințe sînt: „1. Limba este un sistem stabil și imuabil de forme lingvistice normativ identice pe care conștiința individuală și le apropriază gata constituite și care există în mod incontestabil pentru respectiva conștiință; 2. Legile limbii sînt legile lingvistice specifice de legătură dintre semnele lingvistice din interiorul unui anumit sistem lingvistic închis. Acest legi sînt obiective în raport cu orice conștiință subiectivă; 3. Relațiile lingvistice specifice nu au nimic în comun cu valorile ideologice (artistice, cognitive sau de alt fel). Faptele de limbă nu sînt înrădăcinate în rațiuni ideologice. Între cuvînt și înțelesul său nu există nici un fel de legătură de tip natural, intelectiv sau artistic; 4. Din punctul de vedere al limbii, actele individuale de vorbire sînt simple variații și refracții întîmplătoare sau, pur și simplu, distorsiuni ale formelor normativ identice, dar tocmai aceste acte individuale de discurs explică schimbarea istorică a formelor lingvistice, schimbare care, în sine, este irațională și fără sens din punctul de vedere al limbii–sistem. Între sistemul limbii și istoria acesteia nu există nici legături, nici cauze comune. Ele sînt străine una de cealaltă" (Vološinov, 1973, p. 57).

[18] A se vedea, pentru detalii suplimentare, Gordon (2004, p. 76–87).

ca tezaur colectiv de semne de uz social, iar ipostaza *parole*, ca „realizare individuală a facultății limbajului prin intermediul convenției sociale care este limba" (Joseph, 2012, p. 534). În plus, Ferdinand de Saussure nu a negat primatul vorbirii (natura praxeologică a limbajului, Bronckart *et al.*, 2010, p. 340–342), fapt dovedit de însemnările autografe, ci a încercat să distingă cît mai clar posibil, între vorbirea efectivă și cea potențială, aspect problematizat în însemnări (Saussure, 2004, p. 66), și a trasat, în plan semiotic, liniile directoare a două cîmpuri de cercetare lingvistică, lingvistica limbii și lingvistica vorbirii.

Desconsiderarea interdependenței dintre limbă și vorbire lovește și în planul distingerii sincroniei de diacronie. Voloșinov își exprimă convingerea că dihotomia saussuriană suprimă posibilitatea „de a lega existența limbii, în dimensiunea ei abstractă și sincronică, cu evoluția limbii. Limba există în conștiința vorbitorului ca sistem de forme normativ identice, dar numai pentru istoric și ca proces manifestat în decurs de generații. Acest fapt exclude orice posibilitate pentru conștiința vorbitorilor de a sta activ în legătură cu procesul de evoluție istorică. Unificarea dialectică a necesității cu libertatea și cu răspunderea lingvistică (a vorbitorului – n.tr.) este, desigur, imposibil de realizat pe această bază" (Vološinov, 1973, p. 81).

Mai sigură decît o astfel de interpretare este constatarea că Ferdinand de Saussure nu a avut intenția de a preface lingvistica diacronică într-o anexă a lingvisticii sincronice. Dimpotrivă, „el credea că e nevoie de o reformă fundamentală în lingvistica istorică, și a prefăcut această credință în întreprinderea vieții sale, dar niciodată nu a intenționat să tragă pe linie moartă investigația diacronică" (Joseph, 2012, p. 634–635). Interdependența[19] planului sincronic în raport cu cel diacronic (Koerner, 1971, p. 291) este în mod adecvat reliefată de Joseph (2012): „Pentru a ști dacă o lege diacronică este într-adevăr o 'lege', trebuie să o observăm la lucru în sincronie, aici și acum. Pentru a ști dacă un element este într-adevăr parte a conștiinței lingvistice a vorbitorului și nu o născocire abstractă a analizei gramaticianului, trebuie să îl privim la lucru în diacronie, mai cu seamă în cazul analogiei, din moment ce evoluția pur fonologică nu angajează deloc conștiința lingvistică" (p. 512).

În plan mai larg, pe fondul suprimării crescînde a circuitului internațional al ideilor științifice, atacurile unor adepți ai lingvisticii marxiste de tip stalinist asupra lingvisticii saussuriene au trădat o evidentă neînțelegere a perspectivelor deschise de gîndirea lui Saussure. De pildă, i s-a reproșat lui Saussure că a dezvoltat „o teorie cu multe merite, dar și cu grave greșeli" (Graur, 1965, p. 21), că a separat în mod injust limba de vorbire întrucît nu a înțeles „unitatea dialectică dintre limbă și vorbire" (Graur, 1965, p. 26), că a creat o semiologie nepotrivită a arbitrarului semnului lingvistic (Graur, 1965, p. 47) sau că a promovat o „concepție reacționară idealistă"[20] (Graur, 1965, p. 95). În unele țări din Estul de dincolo de Cortina de Fier, arhitectura lingvistică saussuriană a fost mutilată prin dogmatizare, cenzură și deformare, iar acest capitol din receptarea CLG poate face oricînd obiectul unei cercetări asupra falsificării la care au fost supuse unele din marile opere de lingvistică.

3. După război

Războaiele schimbă fața lumii. Venerabila lingvistică comparativ-istorică de la începutul secolului al XIX-lea crește în epoca de după încheierea Războaielor Napoleoniene. Perioada de aur a activității neogramaticilor se integrează în seria de prefaceri sociale și culturale de după Războiul Franco-Prusac. Apariția CLG are loc în timpul Primului Război Mondial, iar emergența structuralismului ca paradigmă de importanță majoră în a doua jumătate a secolului al XX-lea poate fi pusă în legătură cu urmările Celui De-al Doilea

[19] „Pentru comparatistul Saussure, dimensiunea sincronică este, fără dubiu, prezentă și pregnantă. În mod real, se pune problema nu doar de a constata că stadiul de limbă și evoluția limbii sînt de fapt distincte (Hermann Paul făcea aceeași constatare, dar într-o cu totul altă perspectivă, așa cum am văzut), ci de a stabili cum anume sincronia și diacronia se împletesc metodologic și teoretic" (Amacker, 2001, p. 1738).

[20] „Argumentarea lui Ferdinand de Saussure a fost acceptată de mulți lingviști apuseni, pentru că ea servește concepțiilor idealiste: diferențele sînt stabilite de mintea noastră, iar termenii pozitivi, care sînt de natură materială (sunetul este mișcarea straturilor de aer, deci materie), sînt eliminați din discuție. Prin urmare, se întărește ideea că nu există materie, că lumea întreagă este o închipuire a simțurilor noastre" (Graur, 1965, p. 95).

Război Mondial. Cu fiecare nouă ordine, apar idei noi și se înlătură sau se remodelează cele vechi. În Parisul anilor 1950, semințele arhitecturii teoretice saussuriene găsesc teren fertil și devin „bunul comun al lingviștilor, sociologilor, antropologilor și filozofilor" (Puech, 2004, p. 216). În 1941 fusese deja tipărit primul număr al prestigioasei „Cahiers Ferdinand de Saussure", revistă a Societății Geneveze de Lingvistică, în care au fost publicate, pînă în prezent, lucrările unora dintre cei mai importanți lingviști din lume. Numele lui Saussure a devenit nume de referință[21], iar ideile sale au trecut în Lumea Nouă (Koerner, 2002, p. 63–73 și *passim*) și, prin activitatea unor membri ai Cercului Lingvistic de la New-York (Joseph, 2002, p. 159–163) au contribuit la legitimarea structuralismului ca armătură a unei științe-pilot: lingvistica generală.

Emblematic pentru această etapă a receptării este studiul publicat de antropologul Claude Lévi-Strauss în primul număr al revistei „Word" (1945), publicația cercului din care va lua naștere Asociația Internațională de Lingvistică. În acest text-manifest, Lévi-Strauss (1978, p. 42) atribuie lingvisticii statut central: „Lingvistica structurală nu poate să nu joace, față de științele sociale, același rol înnoitor pe care l-a avut, de exemplu, fizica nucleară pentru ansamblul științelor exacte". Nu a fost să fie chiar așa, însă e adevărat că „noțiuni precum sincronie/diacronie și limbă/vorbire constituie centrul dezbaterilor generale privind modelarea și statutul semioticii" (Puech, 2004, p. 127), iar numele lui Ferdinand de Saussure s-a fixat în conștiința elitei culturale drept unul dintre numele-umbrelă ale spiritului novator[22] în științele socio-umane. În această a treia etapă, receptarea CLG a depășit cadrul lingvisticii propriu-zise și a favorizat constituirea unui spectru divers de abordări, de la critică literară și semiotică la istorie culturală și psihanaliză, textul fiind considerat o operă menită să inspire, o „biblie structuralistă" (Matthews, 2003, p. 142). Temeiul acestei transformări este surprins de lingvistul suedez Bertil Malmberg: „Limba este parte a culturii, iar istoria acesteia, o parte a istoriei culturale. Este deci natural ca și lingvistica să capete, precum celelalte științe, arta și literatura, trăsăturile proprii perioadelor pe care le traversează (clasicism, romantism, pozitivism etc.). Așa cum școala neogramaticilor a împărtășit ideologia științelor naturale ale vremii, tot astfel ideile saussuriene se apropie de tendințele ce caracterizează științele contemporane" (Malmberg, 1966, p. 79).

4. Reconstrucția internă

În paralel cu răspîndirea arhitecturii teoretice saussuriene în alte medii decît orizonturile școlilor de lingvistică, a început și procesul de editare filologică a CLG. Din 1967, ediția critică realizată de lingvistul italian Tullio de Mauro, s-a bucurat de o circulație comparabilă cu cea a ediției Bally–Sechehaye, lucrarea fiind tradusă în cehă, coreeană, croată, franceză, japoneză, maghiară și română. Textul stabilit de Tullio de Mauro este cel publicat de Charles Bally și Albert Sechehaye începînd cu ediția a doua (1922). Se poate aprecia că, începînd cu anii 1950 (Rastier, 2012, p. 7), se deschide ce-a de-a patra etapă a receptării CLG (Puech, 2004, p. 127), caracterizată de efortul de a distinge concepția lui Ferdinand de Saussure de interpretările discipolilor săi. Punctele de reper sînt cunoscute. În 1957, lingvistul elvețian Robert Godel își publică lucrarea de doctorat despre sursele manuscrise ale CLG, însă, „în ciuda rigorii sale științifice, volumul lui Godel nu este ușor de parcurs. În cele mai multe paragrafe, amestecul de rezumate, parafraze și citate din scrierile originale ale lui Saussure și din caietele de notițe ale studenților face dificilă valorificarea acestei teze ca lucrare de referință" (Bouissac, 2010, p. 124).

După încă un deceniu, ediția critică realizată de lingvistul elvețian Rudolf Engler—vol. I, 1968, și vol. II, 1974—a fost concepută nu ca antiteză, ci ca sinteză a CLG și a surselor sale. Dispunerea sinoptică a textului pe șase coloane denotă efortul de a separa clar sursele CLG. Engler (Saussure, 1968, p. X) notează că această prezentare permite observarea discordanțelor și concordanțelor dintre notițele studenților și textul publicat de Bally și Sechehaye cu colaborarea lui Riedlinger. Pe prima coloană a ediției realizate de

[21] În cultura franceză a anilor 1960–1970, *Cursul* lui Saussure este omniprezent în sectoarele științelor umaniste și sociale. Saussure devine o emblemă a *modernismului*, a *interdisciplinarității* și a *spiritului speculativ* (Léon, 2013).

[22] După 1950, în Europa de Est, în țări precum România sau Bulgaria (Boyadjiev, 1999), concepția lui Ferdinand de Saussure este (re)introdusă în manualele și tratatele universitare într-o dublă ipostază, ideologică (lingvistica saussuriană ca lingvistică burgheză, Graur, 1965, *passim*) și științifică (lingvistica saussuriană ca demers fondator, Graur & Wald, 1977, p. 166–179).

Engler e tipărit textul CLG, pe coloanele 2–5 figurează notele de curs ale studenților care au participat la cele trei cursuri de lingvistică generală ținute de Ferdinand de Saussure la Universitatea din Geneva între 1907 și 1911 (Albert Riedlinger, Louis Caille, Léopold Gautier, François Bouchardy, Émile Constantin, George Dégallier, doamna A. Sechehaye și Francis Joseph), iar pe coloana a șasea sunt publicate notele personale ale lui Ferdinand de Saussure. Această remarcabilă realizare editorială este consultată mai cu seamă de în cercurile de specialiști.

Descoperirea, în 1996, a unor manuscrise saussuriene a favorizat publicarea *Scrierilor de lingvistică generală* (2002, trad. rom. 2004), lucrare editată de Simon Bouquet, Rudolf Engler și Antoinette Weil. În ciuda acestor succese filologice, imaginea teoriei lui Ferdinand de Saussure nu s-a schimbat în chip simțitor (Rastier, 2012, p. 7), dominantă fiind percepția creată de CLG. Ca notă suplimentară, se poate adăuga că unele din traducerile CLG au adîncit distorsiunile conceptuale și terminologice ale cărții, prin faptul că unii traducători au adoptat soluții inexacte și inadecvate care, în anumite cazuri, au denaturat textul, transformîndu-l într-un discurs de nepătruns pe care cititorul îl atribuie autorului (Jeanrenaud, 2014, p. 167). Distorsiunile distorsiunilor sînt semnalate și de Bouissac (2010, p. 122) care consideră că denaturarea metalimbajului saussurian creează confuzii care nu permit cititorului să aibă acces la esența învățăturilor lingvistului elvețian. Intensificarea cercetărilor dedicate problemelor de traducere puse de CLG ar evidenția cît de opacizat a fost edificiul teoretic saussurian.

În ultimele două decade, imaginea operei lui Ferdinand de Saussure a fost împrospătată prin editarea de numere tematice ale unor reviste apreciate („Langages", nr. 185/2012), au fost realizate ghiduri și lucrări colective (Arrivé & Normand, 1995; Sanders, 2004; Bouissac, 2010; Bronckart *et al.*, 2010) și a apărut o biografie monumentală a vieții și operei lui Ferdinand de Saussure (Joseph, 2012). În lucrările de lingvistică apar tot mai frecvent desemnări de tipul *lingvistică neosaussuriană* sau *epistemologie neosaussuriană*. La un secol de la apariția CLG, concepția originală și iconoclastă a lui Ferdinand de Saussure (Joseph, 2012, p. 513) este în continuare aptă să hrănească cercetările de lingvistică. Formează fațetele diacronice ale receptării CLG un sistem de opoziții în care «*tout se tient*[23]»?

Bibliografie

Adamski, D. (1995). *Saussure et les linguistes russes*, în Arrivé & Normand (1995), p. 243–255, [online].

Amacker, R. (2001). *La dimension synchronique dans la théorie linguistique de Saussure*, în Auroux, S., Koerner, E.F.K., Niederehe, H.-J. & Versteegh, K. (eds), *History of the Language Sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften / Histoire des sciences du langage. An international Handbook on the Evolution of the Study of Language from the Beginnings to the Present / Ein internationales Hanbuch zur Entwicklung der Sprachforschung von den Anfängen bis zur Gegenwart / Manuel international sur l'évolution de l'étude du langage des origines à nos jours*, vol. 2, Walter de Gruyter, Berlin – New York, p. 1735–1746.

Arrivé, M. & Normand, C. (eds) (1995). *Saussure aujourd'hui*, număr special al revistei „LINX", [online].

Bogrea, V. (1922). *Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale, publié par Ch. Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Lausanne și Paris, 1916, 336 p. in – 8°*, în „Dacoromania", anul II, p. 777–778.

Bouissac, P. (2010). *Saussure. A guide for the perplexed*, Continuum, Londra – New York.

Bouquet, S. (1997). *Introduction à la lecture de Saussure*, Éditions Payot & Rivages, Paris.

Bouquet, S. (2005). *Apres un siècle, les manuscrits de Saussure reviennent bouleverser la linguistique*, în „Texto!", [online].

Boyadjiev, J. (1999). *Ferdinand de Saussure en Bulgarie*, în Embleton, S., Joseph, J.E. & Niederehe, H.-J. (eds), *The Emergence of the Modern Language Sciences. Studies on the transition from historical-comparative to structural linguistics în honour of E.F.K. Koerner*, vol. 1: *Historiographical perspectives*, John Benjamins, Amsterdam, Crossref.

Bronckart, J.-P., Bulea, E. & Bota, C. (2010). *Le projet de Ferdinand de Saussure*, Librairie Droz, Geneva – Paris.

CLG = Saussure, F. de (1998). *Curs de lingvistică generală*, traducere de Irina Izverna Tarabac, ediție critică de Tullio de Mauro, Editura Polirom, Iași.

Gafton, Al. (2015). *Sextil Pușcariu – neogramaticul*, în „Caietele Sextil Pușcariu", vol. II, p. 166–173.

Gordon, T.W. (2004). *Langue and parole*, în Sanders (2004), p. 76–87, Crossref.

Graur, Al. (coord.) (1965). *Introducere în lingvistică*, ediția a II-a, Editura Științifică, București.

Graur, Al. & Wald, L. (1977). *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a III-a, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Hutchings, St.C. (2004). *The Russian critique of Saussure*, în Sanders (2004), p. 139–156, Crossref.

Iordan, I. (1962). *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*, Editura Academiei R.P.R., București, p. 285–303.

[23] Pentru un istoric al acestei formule, a se vedea Koerner (1997).

Jeanrenaud, M. (2014). *La traduction des concepts dans le discours des sciences humaines*, în Schippel, L., Jeanrenaud, M. & Richter, J. (eds), *„Traducerile au cuget să îmblînzească obiceiurile..." / Rumänische Übersetzungsgeschichte – Prozesse, Produkte, Akteure*, Frank & Timme, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 153–178.

Joseph, J.E. (2002). *From Whitney to Chomsky. Essays in the history of American linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, Crossref.

Joseph, J.E. (2012). *Saussure*, Oxford University Press.

Koerner, E.F.K. (1971). *Ferdinand de Saussure. Origin and Development of his Linguistic Theory in Western Studies of Language. A Critical Evaluation of the Evolution of Saussurean Principles and Their Relevance to Contemporary Linguistic Theories*, Simon Fraser University, December 1971, teză de doctorat, [online].

Koerner, E.F.K. (1997). *Notes on the History of the Concept of Language as a System 'où tout se tient'*, în „Linguistica Atlantica", nr. 18–19, p. 1–20, [online].

Koerner, E.F.K. (2002). *Toward a History of American Linguistics*, Routledge, Taylor & Francis Group, Londra – New York.

Koerner, E.F.K. & Asher, R.E. (eds) (2008). *Concise History of the Language Sciences. From the Summerians to the Cognitivists*, Pergamon, Cambridge.

Léon, J. (2013). *Historiographie du structuralisme généralisé. Etude comparative*, în „Dossiers d'HEL", SHELS, 2013, *Les structuralisms linguistiques: problèmes d'historiographie comparée*, 3, p. 1–23, [online].

Lévi-Strauss, Cl. (1978). *Analiza structurală în lingvistică și în antropologie*, în *Antropologia structurală*, traducere din limba franceză de I. Pecher, Editura Politică, București, p. 39–68.

Macrea, D. (1958). *Aplicarea marxism-leninismului în lingvistica romînească*, „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai", tomus III, nr. 6, series IV, Fasciculus 1, Philologia, p. 9–25.

Malmberg, B. (1966). *Les nouvelles tendances de la linguistique*, traducere din limba suedeză de Jacques Gengoux, Presses Universitaires de France, Paris.

Matthews, P. (2003). *A Short History of Structural Linguistics*, Cambridge University Press.

Meillet, A. (1916). *Ferdinand de Saussure – Cours de linguistique générale, publié par Ch. Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Lausanne și Paris (Payot), 1916, in – 8, 337 p.*, în „Bulletin de la société linguistique de Paris", vol. 20, 1916, p. 32–36.

Morpurgo Davies, A. (2004). *Saussure and Indo-European Linguistics*, în Sanders (2004), p. 9–29, Crossref.

Normand, C. *et al.* (1978). *Avant Saussure. Choix de textes (1875–1924)*, Editions Complexe, Bruxelles.

Percival, K.W. (1981). *The Saussurean paradigm: Fact of fantasy?*, în „Semiotica", vol. 36, nr. 1–2, p. 33–49, Crossref.

Philippide, A. (2014). *Originea românilor*, ediție de Roxana Vieru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 376–378.

Puech, Chr. (2004). *Saussure and structuralist linguistics in Europe*, în Sanders (2004), p. 124–138, Crossref.

Pușcariu, S. (1978). *Memorii*, Editura Minerva, București.

Rastier, Fr. (2012). *Lire les textes de Saussure*, în Depecker, L. (ed.) (2012), *L'apport des manuscrits de Ferdinand de Saussure*, „Langages", nr. 185, 1/2012, p. 7–20, Crossref.

Sanders, C. (ed.) (2004). *The Cambridge Companion to Saussure*, Cambridge University Press, Crossref.

Saussure, F. de (1968). *Cours de linguistique générale*, ediție critică de Rudolf Engler, tomul I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Saussure, F. de (1879). *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, B.G. Teubner, Leipzig.

Saussure, F. de (2004). *Scrieri de lingvistică generală*, traducere de Luminița Botoșineanu, Editura Polirom, Iași.

Vološinov, V.N. (1973). *Marxism and the Philosophy of Language*, ediție în limba engleză de Matejka, L. și Titunik, I.R., Seminar Press, New York – Londra.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i5A66en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Elements of Romanian historical morphology, based on the first Romanian translation of the *Septuagint* (ms. 45, BAR Cluj)

Ana-Maria Minuț*
Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Article info
History:
Received February 1, 2017
Accepted February 2, 2017
Published March 23, 2017

Key words:
Old Romanian literary language
historical morphology
translation
biblical text
diachrony

Abstract
In the CNCS project titled *Prima traducere românească a Septuagintei, operă a lui Nicolae Milescu (Ms. 45 BAR Cluj). Ediție critică, studii lingvistice și filologice*, we have developed the morphological study of the text. The existence, inside this considerable manuscript (over 900 pages), of a broad and diverse linguistic issue fully justifies the interest in its analysis. In the present study three aspects are pursued: permanent points which ensure the continuity of the morphological system, the innovations (either in early or advanced stages) and the specific elements of the text as such. The detailed study of ms. 45, based on traditional descriptive methods but with elements from more recent linguistic theories, contributes to the understanding of the historical dynamics of the formation of literary norms at a grammatical level.

1. Introduction

Representing a revised translation of the *Septuagint* (Frankfurt edition, 1597) done by Nicolae Milescu in Constantinople, between 1661 and 1664, the text Ms. 45 underlies the first whole scriptural Romanian version, printed in Bucharest in 1688. Beyond the cultural importance of the text and the captivating aspects related to its authorship, the manuscript 45 provides the researchers an extremely rich investigative field. Accepting the idea that "the elements of language include not only a structure characteristic of a particular epoch of language development but of a structure and process built in time" the history of the Romanian language being seen, for this reason, "as a sequence of rules and as coexisting rules of some literary variants" (Frâncu, 2009, p. 17), we intend to pursue three aspects in this study: a) the way the rules of that time are reflected in ms. 45, at the morphological level, b) the extent to which extreme variations from the norm are recorded and what the status of the morphological changes is, c) which the specific elements of the text as such are.

2. Stable elements

Firstly, we notice some rules of the morphological system specific to the time to which ms. 45 belongs.

2.1. Nouns

2.1.1. The plural use (but having a singular meaning) of abstract nouns made with the suffix *–ețe* (< Lat. *itiem*) such as *bătrînețe*, *tinerețe*, *blîndețe* is a feature of the old language (Frâncu, 2009, p. 29); the singular form occurs more often in the second half of the 18th century. Within ms. 45, these nouns usually occur with their plural form: *și ședzură înaintea lui cel dentîi născut, după* ***bătrînețele*** *lui, și cel mai tînăr, după* ***tinerețele*** *lui* (*Fac*, 43, 33), *întru* ***tinerețele****-ți n-ai adunat, și cum vei afla întru* ***bătrînețele****-ți?* (*Sir*, 25, 5), ***frîmsețele*** *muierilor s-au primenit* (1*Mac*, 1, 27), *eu* ***frîmsețele*** *voastre laud* (*Iosip*, 8,

*Email address: *a_minut@hotmail.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

5), *pomenêşte, Doamne, pre David şi toate* ***blîndêţele*** *lui* (*Ps*, 131, 1), *cîtu e de înfrîmseţată a* ***căruntêţelor*** *judecată!; mărirea bătrînilor –* ***căruntêţele*** (*Parim*, 20, 29), etc.

2.1.2. As in other texts of the time, the preposition *a* occurs in ms. 45 in some constructions equivalent to dative and genitive: *ieşi-va om den seminţiia lui şi va stăpîni* ***a limbi*** *multe* (*Num*, 24, 7), ***a*** *multe* ***limbi*** *domnind* (*Est*, 3, 13), *fată* ***a om*** *preut* (*Lev*, 21, 9), *fecior* ***a fămei*** *văduă* (3*Reg*, 7, 14), *Dumnedzău* ***a munţi,*** *Dumnedzăul lui Israil, şi nu Dumnedzău* ***a văi!*** (3*Reg*, 20, 23), *şi o astrucaţi pre ea, căci fată* ***a împărat*** *iaste* (4*Reg*, 9, 34), *veseliia* ***a măgari*** *sălbateci, păşciuni* ***a păstori*** (*Is*, 32, 14), etc.

2.1.3. The preposition *de* is selected in genitive in cases such as: *suflă întru faţa lui suflare* ***de viaţă*** (*Fac*, 2, 7), *vrêmea* ***de prînz*** *iaste* (*Sus*, 1, 12), *ne-au scos Domnul den pămîntul Eghiptului, den casă* ***de robime*** (Ieş, 13, 14), *şi lăcui împreună muiêrea lui Sampson cu aducătoriul* ***de mireasă*** *lui, carele era tovarăş lui* (*Jud*, 14, 19), *într-o parte* ***de ţarina*** *lui* (*Fac*, 23, 9)[1].

2.1.4. Constructions with the preposition *la* equivalent to the dative are common: *porînci faraó* ***la oameni*** (*Fac*, 12, 20), ***la*** *aceştia* ***oameni*** *să nu faaceţi strîmbătate* (*Fac*, 19, 8), *vei lua* ***la ficiorul*** *mieu, Isaac, fămêie de acoló* (*Fac*, 24, 4), *el va împărţi hrană* ***la boiêri*** (*Fac*, 49, 20), *au ales să să aducă* ***la împăratul*** (2*Mac*, 11, 36). The noun may be preceded by the indefinite adjective *tot*: *porînci Aviméleh* ***la tot nărodul*** *lui* (*Fac*, 26, 11), *porînci Faraón* ***la tot nărodul*** *lui* (*Ieş*, 1, 22), *şi dzise David, împăratul,* ***la toată adunarea*** (1*Paral*, 29, 1), etc.

2.2. Pronouns

2.2.1. A feature of the old Romanian morphology (Densusianu, 1932, p. 117; Arvinte, 1988, p. 74; Frâncu, 2009, p. 52), fully illustrated by ms. 45, is the massive use of the third person, together with the forms *el*, *ea*, *ei*, *iale*, and *êle*, the successors of the popular Latin demonstrative pronouns **ĭllu*, *ĭlla*, *ĭlli*, *ĭllæ*, of the forms *îns* / *însu* / (and especially) *însul*, *însă* / *însa*, *înşi* / *înşii*, *înse* / *însele*, successors of the popular Latin forms **ĭpsu*, *ĭpsa*, *ĭpsi*, *ĭpsæ*. If the forms of the first series occur both within the subject and the accusative, the forms of the second series exclusively occur in the accusative preceded by prepositions: *nu iaste* ***ca îns*** *dentru cei de pre pămînt om* (*Iov*, 2, 3), *să-i facem lui agiutor* ***cătră însul*** (*Fac*, 2, 18), *şedzu* ***cu însele*** *Avram împreună* (*Fac*, 15, 11), *nu întoarse Iosía faţa lui* ***de cătră însul*** (2*Paral*, 35, 22), *veţi mînca* ***den însul*** (*Fac*, 3, 5), *cetăţile întru carele* ***întru înse*** *lăcuia Lot* (*Fac*, 19, 29), *era* ***la însă*** *o slujnică eghipteanină* (*Fac*, 16, 1), *şi el sta* ***lîngă înşii*** (*Fac*, 18, 8), *şi-l pusă pre îns în grădină ca să o lucrêdze* ***pre însă*** (*Fac*, 2, 15), etc.

The pronoun *dînsul* (explained either by *de* + **ĭpsu* or *ĭd* + **ĭpsu*, see Arvinte, 1991, p. 18, 19, or by *de* + *însul*, see Frâncu, 2009, p. 53) is rarely used: *s-au întorsu la* ***dînsul*** (*Fac*, 8, 9); in feminine – *dînsă* / *dînsa*: *care era la* ***dînsă*** *în casă* (*Fac*, 27, 15), *la* ***dînsa*** *cască şi căscînd gura o privăsc pre ea* (3*Ezd*, 4, 19), and in plural masculine – *dînşii*: *au grăit cătră* ***dînşii*** (3*Reg*, 12, 14). Feminine plural forms are not recorded.

2.2.2. The frequent use of dative conjunct forms of personal and reflexive pronouns having the value of possessive adjectives, in all persons including plural, is also considered a characteristic of the pronoun morphology in old Romanian (Arvinte, 1991, p. 20; Frâncu, 2009, p. 62): *pre mine să mă aşedzu la boierie-****mi*** (*Fac*, 41, 13), *voi ştiţi că fămêia-****mi*** *doi mi-au născut* (*Fac*, 44, 27), *vei lua de la aproapele-****ţi*** (*Lev*, 25, 15), *potoli limba ta de rău şi budzele-****ţi*** *ca să nu grăiască vicleşug* (*Ps*, 33, 13), *dă denlontru fata-****ţi*** (*Sir*, 7, 26), *întru tinerêţele-****ţi*** *n-ai adunat, şi cum vei afla întru bătrînêţele-****ţi?*** (*Sir*, 25, 5), *de sînteţi sănătoşi şi fiii-****vă*** *şi ale voastre după voie vă sînt voao, rogu-mă, dară, lui Dumnedzău cel prea mare, har, la cer nădêjdea avînd* (2*Mac*, 9, 20), *va scoate guşea-****i*** (*Lev*, 1, 16), *bătea pre măgăriţa-****i*** *cu toiagul* (*Num*, 22, 27), *ceară fieştecarele de la vecinu-****şi*** (*Ieş*, 11, 2), *grăiră întru budzele-****şi*** (*Ps*, 21, 7), *să margă cu sănătate cătră părintele-****şi*** (*Tov*, 8, 16), *şi ia omul sabiia lui şi iêse la ieşire-****şi*** *să tîlhărească* (3*Ezd*, 4, 23).

2.2.3. In the old Romanian, the demonstrative of identity was presenting two parallel series. The first (which no longer exists in modern Romanian) was the result of the composition of the nearby demonstrative pronoun + *şi* (cf. GALR, p. 248) – *acestaşi*: ***acestaşi*** *vrînd să facă chip celor ce lîngă ei lăcuia jidovi*

[1] The last example is also discussed by Frâncu (2009, p. 267).

(2*Mac*, 12, 8), *întru* ***acestași*** *chip* (*Iosip*, 11, 11) / *aceastași*: *puse pentru* ***aceastași*** *Efraim* (*Osia*, 8, 9), *tot cela ce cercetează întru* ***aceastași*** (*Zah*, 10, 4) / *acêsteași*: *iarăși mergînd și* ***acêsteași*** *făcînd* (*Sir*, 34, 28), *de cîte ori ție ți să pare pentru* ***acêsteași*** *sîngure să-ți porîncescu* (3*Mac*, 5, 37). While in the current Romanian the identity opposition operates only "around non-proximity (*același / celălalt*)", in the old Romanian the opposition also worked within the proximity: *acestași / cestălalt* (GALR, p. 242) *nu veniia cu* ***cestalalt*** (Cuv. II, 909/1[2]).

2.2.4. Another feature of the old language illustrated by ms. 45 consists of two variants of using the pronoun and relative-interrogative adjective *care*: a variable one on the one hand, and a unique, invariable one on the other (Densusianu, 1932, p. 189; Arvinte, 1991, p. 20; Frâncu, 2009, p. 67 ș.a.). As variable forms we record, in nominative and accusative: *carele* (singular masculine or plural feminine): *pre om pre* ***carele*** *l-am făcut* (*Fac*, 6, 7), *și săvîrși Dumnedzău în a șêsea dzi faptele lui* ***carele*** *au făcut* (*Fac*, 2, 2), *carea* (feminine singular): *muiêrea* ***carea*** *ai dat cu mine* (*Fac*, 3, 12), *carii* and *carei*, masculine plural: *și veniia toți înțelepții* ***carii*** *făcea toate lucrurile sfîntului* (*Ieș*, 36, 4), *ficiorii lui Enac, voi pipăi stîlpii preste* ***carei*** *casa iaste răzămată* (*Jud*, 16, 26).

2.2.5. The use of non-articulated forms of the indefinite pronoun with the meaning of 'something else' is also considered (Densusianu, 1932, p. 191; Frâncu, 2009, p. 69) a feature of the old Romanian: *nici iaste* ***altă*** *nimic rădicat de la mine fără de tine* (*Fac*, 39, 9), *eu sînt și nu iaste* ***altă*** (*Is*, 47, 8), *și dziceați: «ce* ***altă****, fără numai sămînță cerceteadză Dumnedzău?»* (*Mal*, 2, 15), *de teslari și zlătari meșterșuguite sînt,* ***altă*** *nemic, au doară să să facă care vor meșterii să să facă iale* (*Ep Ier*, 1, 39), etc.

2.3. Verbs

2.3.1. In ms. 45 the preservation of some verbs of 2nd or 3rd conjugation is confirmed. Thus, the verbs: *a ținea* (< Lat. *tĕneō, –ēre*): *și-l* ***vor ținea*** *pre însul în vêci* (*Ieș*, 32, 12), *a rămînea* (< Lat. *remaneō, –ēre*): *pînă* ***nu va rămînea*** *acoló nici piatră* (2*Reg*, 17, 13), *a împlea* (< Lat. *impleō, –ēre*): *și le* ***vei împlea*** *mînele lor* (*Ieș*, 28, 37), *a mînea* (< Lat. *maneō, –ēre*): ***voi mînea*** *la Ravaoth a pustiiului pînă va veni cuvîntu de la voi* (2*Reg*, 15, 28) still preserve the 2nd conjugation. The verb *a adaoge* (Lat. *adaugĕre*): ***nu va*** *mai* ***adaoge*** *a da ție putêrea lui* (*Fac*, 4, 11), ***nu voi*** *mai* ***adaoge*** *încă a blăstăma pămîntul pentru faptele oamenilor, pentru că zace cugetul omului pre cêle rêle den tinerêțe, deci* ***nu voi*** *mai* ***adaoge*** *a omorî tot trupul viu* (*Fac*, 8, 21), etc. preserves the 3rd conjugation.

2.3.2. According to the rule of that time, in ms. 45 the palatalized forms in the first person (singular) of the present indicative and subjunctive, and in the third person (singular and plural) respectively, of the present subjunctive: *eu – Dumnedzăul tău, cel ce* ***țiiu*** *drêptei tale* (*Is*, 41, 13), *căutaiu eu ca* ***să văz*** *învățătura* (*Ecles*, 2, 12), *iată, eu* ***aprinzu*** *întru tine foc* (*Iez*, 20, 47), *cu foc* ***să să ardză*** (*Lev*, 13, 52), ***să****-și* ***întinză*** *mîna* (1*Mac*, 12, 39), *să-i rădic pre înșii și* ***să****-i* ***pierzu*** (*Ier*, 18, 7), *arcul mieu* ***puiu*** *în noăr* (*Fac*, 9, 13), *nu putea frații* ***să****-i* ***răspundză*** *lui* (*Fac*, 45, 3), *eu* ***viu*** *cătră tine* (*Ieș*, 19, 9), *ca* ***să saie*** *cu iale pre pămîntu* (*Lev*, 11, 21), etc. are recorded for the verbs belonging to the 2nd, 3rd and 4th conjugations with their root ending in *d*, *t*, *n*.

2.3.3. At imperfect, the forms of the third person plural have zero ending: *toți cîți* ***ieșiia*** *den poarta cetății lor* (*Fac*, 34, 24), *ceia ce* ***mergea*** (*Ieș*, 14, 28), *așa* ***făcea*** *tinereii* (*Jud*, 14, 10), etc.

2.3.4. Strong perfects of the 3rd conjugation verbs ending in *ș* (*șu*, *șiu*) in the first person singular are part of the norm (Gheție, 1997, p. 137, 338): *și eu mă* ***puș*** *împărat de însul preste Sion* (*Ps*, 2, 6), ***dășchiș*** *eu frățiorului mieu* (*Cînt*, 5, 7), *și eu* ***dziș*** (*Ier*, 3, 19), *și* ***aduș*** *cătră ei toate cuvintele făgăduinței aceștiia carea am porîncit ca să facă, și n-au făcut* (*Ier*, 11, 8), *și* ***rămaș*** *eu sîngur* (1*Mac*, 13, 4), *și mă* ***întorșu*** *eu* (*Ecles*, 4, 1), *și* ***merșu*** *și-l* ***ascunșu*** *la Efrath, în ce chip au porîncit mie Domnul* (*Ier*, 13, 5), *mă* ***întorșiu*** *surorii mêle* (*Fac*, 30, 7), etc.

[2]Ms. 45 features both a dedicatory foreword of the copyist: *Cuvîntu înaintea cărții aceștiia cătră preasfințitul mitropolit* [Foreword of this book to his holiness the metropolitan bishop] (= Cuv. I), as well as a *Cuvîntu înainte cătră cititori* [Foreword to the readers] (= Cuv. II).

2.3.5. The preterite forms of the verb *a da* that occur in ms. 45 belong exclusively to the strong paradigm[3]: *și eu* ***dediu*** *lui* (*Ieș*, 31, 6), *mîncă și* ***dêde*** *și bărbatului ei* (*Fac*, 3, 6), *ș și* ***dêderă*** *lui Iacov pre bodzii cei striini* (*Fac*, 35, 4), etc.

A feature of the era is the lack of the inflectional suffix *–ră* in the plural forms of the first and second person of the preterite (cf. Frâncu, 1967, p. 175–192): *și-i* ***dzisem*** *lui* (*Fac*, 42, 31), *și pogorîră părinții noștri la Eghiptu, și* ***nemernicim*** *la Eghiptu dzile multe* (*Num*, 20, 15), *iată am audzit pre ea în Efrathá,* ***aflăm*** *pre ea întru cîmpii dumbrăvii* (*Ps*, 131, 6), *aceluia nu* ***putum*** *opritori să fim* (*Sus*, 1, 38), etc.

2.3.6. In the pluperfect, no plural form contains the inflectional suffix *–ră*. The distinction between singular or plural of the third person in *–se* or *–să* is dictated by the context: *grăi către ginerii lui, ce-i* ***luasă*** *fêtele lui* (*Fac*, 19, 14), *și Iacov păștea oile lui Lavan ce* ***rămăsêse*** (*Fac*, 30, 36), *toți ceia ce-l* ***vădzuse*** *pre el* (1*Reg*, 10, 11), *ceia ce* ***rădicase*** *mîna lor preste domnul mieu* (2*Reg*, 18, 28), *și căzu zidul preste 27 000 de oameni, cei ce* ***rămăsêse*** (3*Reg*, 20, 30), *dreptatea mă* ***îmbrăcase*** *și mă* ***învăscuse*** *cu județul* (*Iov*, 29, 14), etc.

2.3.7. In the present perfect, the auxiliary of the third person singular *au*, explained by the influence of the third person plural (*au* < **habunt*, see Frâncu, 1969, p. 303, or from *habuit*, see Sădeanu, 1959, p. 316; Gheție, 1973, p. 421–430) is also a tense specific to the old age (cf. Frâncu, 1969, p. 299–318; Gheție, 1973, p. 421–430): ***au*** *dzis Domnul* (*Fac*, 3, 1), ***au*** *aflat robul tău har* (1*Reg*, 27, 5), *brațul lor n-****au*** *mîntuit pre înșii* (*Ps*, 43, 4), etc.

2.3.8. Several forms of present subjunctive far different from today highlighted in previous studies (Arvinte, 1988, p. 79; Arvinte, 1991, p. 23), are to be found in ms. 45: the verb *a avea* has at the 2nd person singular the form *să aibi*: *pentru ca* ***să aibi*** *oi de îmbrăcăminte* (Parim, 27, 26), the verb *a adaoge* (3rd conjugation) has the third person *să adaogă*: *acêstea să facă Dumnedzău lui Ionáthan și acêstea* ***să adaogă*** (1*Reg*, 20, 13), and the second person plural form *să adaogeți*: ***să nu*** *mai* ***adaogeți*** (*Fac*, 44, 23), *ca* ***să adaogeți*** *păcatele lui Israil* (3*Ezd*, 9, 7).

2.3.9. The auxiliary of the perfect conjunctive presents in ms. 45 forms inflected by person and number: *după acesta fu altul, Símah, carele zic* ***să fie fost*** *samaritean, apoi să să fie făcut jidov* (Cuv. II, 908/1), *cîndai* ***să nu fim greșit*** *ceva către tine* (*Fac*, 20, 9), *arată-te pre tine mie cunoscut să te vădzu, pentru ca* ***să fiu aflat*** *har înaintea ta* (*Ieș*, 33, 13), *de folos* ***să him pierit*** *întru pierirea fraților noștri* (*Num*, 20, 3), *audzit-am eu fetișoara* ***să să fie dat*** *la 7 bărbați* (*Tov*, 6, 13), *aceștia* ***să fie căzut*** (2*Mac*, 12, 40), *fiarăle și puterile* ***să să fie gătit*** (3*Mac*, 5, 29), *cum unii foarte* ***să să fie bucurat*** (*Iosip*, 4, 22), etc.

2.3.10. As in other texts of that time, in ms. 45 there are also several cases where the long infinitive covers the functions of the supine (cf. Frâncu, 2009, p. 128): *tot lemnul care are întru sine roadă de sămînță sămănătoare voă va fi* ***de mîncare*** (*Fac*, 1, 29), *voi da pre morții lor* ***la mîncare*** *pasărilor ceriului și fiarălor pămîntului* (*Ier*, 19, 7).

2.4. Numerals

The fractional numeral occurs only with the old forms. To express the ratio part / total, noun phrases with *parte* are employed: *și veți da* ***a cincea parte*** *lui faraon, iară cêle patru părți vor fi voao pentru sămînța pămîntului* (*Fac*, 47, 24), *și trimise David nărod,* ***a treia parte*** *cu mîna lui Ioav* (2*Reg*, 18, 2), etc.

2.5. Expressing superlatives

At the absolute superlative of adjectives and adverbs, the cases of postposition and dislocation of the adverb *foarte* from the adjective or when the adjective / adverb lacks are considered standard features of the era (Frâncu, 2009, p. 49, 276): *ficioara era* ***frumoasă*** *la față* ***foarte*** (*Fac*, 24, 16), ***foarte strașnic*** *iaste locul acesta!* (*Fac*, 28, 17), *să umiliră oamenii și cu scîrbă le era* ***foarte*** *lor* (*Fac*, 34, 7), *au băut vin* ***mult foarte*** (*Idt*, 12, 18), *te voi înmulți* ***foarte*** (*Fac*, 17, 2), *nu vă duceți* ***departe*** *de cetate* ***foarte*** (*Ios*, 8, 4), *și mă temui* ***tare foarte*** (*Neem*, 2, 2).

[3] For details about the history of the perfect simple regarding the verbs *a da* and *a sta*, see Frâncu (1980, p. 309).

2.6. Prepositions

2.6.1. The prepositions encompass different values; *întru*, for instance, often takes the meaning of 'as, in its quality as': *și-mi veți da mie copila aceasta* ***întru*** *fămêie* (*Fac*, 34, 12), *și puse lor* ***întru*** *porîncă pînă în dzua de astădzi pre pămîntul Eghiptului a da a cincea lui faraon* (*Fac*, 47, 26), etc.

2.6.2. Cătră occurs in ms. 45 with different values; in many cases, it has a local meaning 'towards': *vezi den locul carele acum tu ești cătră miadzănoapte, și* ***cătră*** *amiadzădzí, și* ***cătră*** *răsărit, și* ***cătră*** *mare* (*Fac*, 13, 14), *întinde-voi mîna mea* ***cătră*** *Domnul Dumnedzău cel preaînaltu* (*Fac*, 14, 22), 'to': *și o aduse pre însă* ***cătră*** *Adam* (*Fac*, 2, 22), *pentru căci ați venit* ***cătră*** *mine?* (*Fac*, 26, 27). Frequently, *cătră* also has the meaning of 'vis-à-vis': *și voi întări făgăduința mea* ***cătră*** *însul întru făgăduință vêcinică* (*Fac*, 17, 19), *și eu nu m-am îndurat de tine pentru ca să nu greșești tu* ***cătră*** *mine* (*Fac*, 20, 6), *greșit să fiu* ***cătră*** *tine toate dzilele* (*Fac*, 43, 9), *ce-s paiele* ***cătră*** *grîu?* (*Ier*, 23, 28). Rarely, *cătră* has a temporal meaning: *vor giunghia pre el toată mulțimea adunării fiilor lui Israil* ***cătră*** *sară* (*Ieș*, 12, 6), *și mielul al doilea îl vei face de* ***cătră*** *sară* (*Ieș*, 29, 41), etc.

2.6.3. Spre also occurs with its etymological value (that of Lat. *super*), which gradually disappeared as a result of its competition with *pre* (cf. Frâncu, 2009, p. 141): *că voi aduce răutățile* ***spre*** *tine* (1*Reg*, 20, 13), *glasul Domnului* ***spre*** *ape* (*Ps*, 28, 3), etc. In some contexts, *spre* has the meaning of 'as, in its quality as': *și dzise mie Dumnedzău: Solomon, fiiul tău, va zidi mie casă și ograda mea, căci am ales întru însul, să-mi fie mie ficior și eu voi fi lui* ***spre*** *părinte* (1*Paral*, 28, 6), *și ședzu Solomon pre scaunul domnului* ***spre*** *împărat pentru David, tatăl lui, și să binevru și ascultară lui tot Israil* (1*Paral*, 29, 23), *și va fi întru dzua acêea, fi-va tot locul unde vor fi 1000 de vii de 1000 de sícli,* ***spre*** *țêlină vor fi și* ***spre*** *spini* (*Is*, 7, 23), *te-am dat pre tine* ***spre*** *făgăduială rudeniei mêle* (*Is*, 42, 6), *am ajutat ție și te-am zidit și te-am dat* ***spre*** *făgăduință limbilor* (*Is*, 49, 8).

2.7. Conjunctions

The conjunction *să* still retains its primary conditional value inherited from Latin (Lat. *sī* > *se* > *să*)[4]: ***să nu voi eu trêce la tine,*** *nice tu cătră mine vei trêce movila aceasta* (*Fac*, 31, 52), ***să nu vei vrea*** *să-l trimiți pre însul, iată, eu lovescu toate hotarăle tale cu broaște* (*Ieș*, 8, 2), ***să veți întra în pămîntul*** *carele va da voaă Domnul după cum au grăit, cruțați slujba aceasta* (*Ieș*, 12, 25), ***să va zdrobi dintele robului sau roabei lui,*** *volnici ii va trimite pre ei pentru dintele lor* (*Ieș*, 21, 27), ***să va mîncîndu mînca-va den cărnuri a treia dzi,*** *nu va priimi celuia ce-i aduce lui* (*Lev*, 7, 8).

3. Innovations

In ms. 45 a number of changes in the morphological system can be identified – some of them in their early stages, others in their advanced stages.

3.1. Nouns

3.1.1. Gender variations are recorded both in the case of personal animated nouns, as in the case of inanimate nouns. For example, the feminine form of *slugă* has a high frequency: ***slugă*** *va fi fraților lui!* (*Fac*, 9, 25), etc.; the masculine form, arising out of the context, is very rare: *și, audzîndu Avram cum s-au robit Lot, nepotul lui, numără pre* ***ai lui slugi*** *de casă 318* (*Fac*, 14, 14), *va da dare dentru moștenirea lui* ***unuia*** *dentru* ***slugile*** *lui* (*Iez*, 46, 18), *pre* ***slugi i****-au omorît cu sabii* (*Iov*, 1, 17).

In what concerns the inanimate nouns, the masculine – neutral variations have been correlated with the occurrence or generalization of plurals (Frâncu, 2009, p. 24). The variation can be illustrated, for example, with the noun *belciug*, that occurs only once in the plural *belciuge* (neutral gender): *și vei face*

[4] In connection with the subjunctive meaning of *să*, the competition exerted by *de* and *dacă*, and the establishment of *să* as the morpheme of the subjunctive (which had the effect of favoring the replacement of the infinitive by the subjunctive, but also losing the opportunity of *să* to be combined with the indicative and the conditional), see Frâncu (2000, 2009).

***belciuge** de aur, 50* (*Ieș*, 26, 6) and four times with the masculine form *belciugi*: *și vei face 50 de **belciugi** de aramă și vei împreuna **belciugii** den chiotori de căpețêle* (*Ieș*, 26, 11), etc.

The plural form *rărunchi* (masculine) has 20 occurrences: *amîndoi **rărunchii*** (*Ieș*, 29, 13), etc., while the neutral form has only three occurences: *pre amîndoao **rărunchele*** (*Lev*, 3, 10), *și amîndoao **rărunchile*** (*Lev*, 4, 9). *Cîmp* (< Lat. *campus*) occurs in the plural 22 times with the masculine form *cîmpi*: *bucate **cîmpilor** cetății* (*Fac*, 41, 48), *toți oamenii și dobitocul cîte să vor afla în **cîmpi*** (*Ieș*, 9, 19), etc. The neutral form *cîmpuri* occurs four times: *unde-s pîraie de apă și izvor a fărăfundurilor ieșindu pre **cîmpuri** și pren munți* (*Deut*, 8, 7), etc.

Similarly, we notice, in the plural, both the masculine form *genunchi* and the neutral *genunche*: *și-și puse obrazul lui întru mijlocul **genunchilor** lui* (3*Reg*, 18, 42), / *și l-au adormit pre el întru mijlocul **genunchelor** ei* (*Jud*, 16, 19). The plural form *umere*: *pre doao **umere** a lor* (*Ieș*, 28, 21), *4 **umere*** (3*Reg*, 7, 34) alternates with *umeri*: *pre **umeri** puind cunună* (*Iov*, 31, 36), *preste **umeri** să poartă* (*Ep Ier*, 1, 22), etc.

For other nouns reported in the literature, we found in ms. 45 no gender variations either because the new forms had already generalized or because the innovations had not manifested yet. The first category includes, for example, *grumad(z)* and *stîlp*, which generalized their masculine form, having in the plural only *gruma(d)zi* and *stîlpi*, respectively: *au căzdut la **grumadzii** lui* (*Fac*, 33, 4), *să zdrobești **stîlpii** lor* (*Ieș*, 23, 24). In the second category we record nouns such as *veac* (< O.Slav. *věkŭ*), masculine, which only occurs with the plural form *vêci* (and not *veacuri*): *și va trăi în **vêci*** (*Fac*, 3, 22), *întru **vêcii vêcilor** lăuda-te-vor pre tine* (*Ps*, 83, 5), or *obra(d)z*, which still belongs to neutral gender, with the plural *obra(d)ze*: *și **obrazele** lor, unul cătră altul, cătră acoperemîntu vor fi **obradzele** heruvimilor* (*Ieș*, 25, 20), *rușinat-ai astădzi **obradzele** tuturor robilor tăi* (2*Reg*, 19, 5), *ia vino să ne ivim la **obraze!*** (4*Reg*, 14, 8). The plural *clopoți* (masculine) falls into the same category: *și au făcut **clopoți** de aur* (*Ieș*, 39, 24), *și **clopoți** de aur 400* (2*Paral*, 4, 13), and was considered by Arvinte (1991, p. 16) "a remarkable linguistic peculiarity", evidenced by N. A. Ursu in the context of the debates undertaken on the text authorship.

The neutral – feminine variations were correlated with the imposition of some singular forms (Frâncu, 2009, p. 24), with repercussions on their assignment to a declension or another. On the one hand, in ms. 45 the neutral form of *rod(u)*: *nu va fi întru voi fără de **rodu*** (*Deut*, 7, 14), with the plural *roduri*: *cêle dentîi **roduri** a pămîntului tău vei aduce înlontru în casa Domnului Dumnedzăului tău* (*Ieș*, 34, 26), is recorded. On the other hand, there is also the feminine *roadă*[5]: *lemnu roditor făcîndu **roadă*** (*Fac*, 1, 11), *veți mînca **roada** lui* (*Lev*, 19, 25), explained according to the plural form *roade*.

The feminine *pustie*, closer to the etymon (Bulg. *pustinja*) occurs alongside the newer form *pustiiu*, belonging to the neutral gender: *voi pune pre Neneví spre stingere, fără de apă, ca **o pustie*** (*Sof*, 2, 13) / *să duse de tăbărî în **pustiiu*** (*Fac*, 12, 9). *Buruian*, of neutral gender, originated from Slav. *burjanŭ* (Arvinte, 1988, p. 70), occurs six times (once, in a marginal note): *ca ploaia pre troscot și ca ninsoarea pre **buruian*** (*Deut*, 32, 2), *ca **un buruian** ce să pornêște de vînt stai împotriva mea?* (*Iov*, 13, 25), etc. The feminine form, *buruianâ*, occurs three times: *răsaie pămîntul **buruianâ** de iarbă sămănătoare* (*Fac*, 1, 11), *budza rîului mainte de toată **buruiana** să va zmulge* (*Sir*, 40, 18).

3.1.2. Regarding the grammatical category of number, in ms. 45 the replacement stages of the *–e* plural ending by the *–i* ending can be traced in a number of feminine nouns[6]: for instance, *aripă* only has the plural ending *–i*: ***aripi** de vultur* (*Ieș*, 19, 4), while *pulpă* (also with the root in *–p*) occurs only once with the plural *pulpi*: *să te bată Domnul cu rană rea preste genunchi și preste **pulpi*** (*Deut*, 28, 35), but five times with the form *pulpe*: ***pulpele** lui – de marmure* (*Cînt*, 5, 16), etc.; *limbă* has both forms with *–e* and with *–i* in plural: *toate **limbele*** (1*Reg*, 8, 20), / *întru **limbile** lor* (*Fac*, 10, 5); likewise, *inimă* occurs both with *–e* and with *–i* in plural: *tu ești cel ce cerceteadză **inime*** (1*Paral*, 29, 17) / ***inimile** voastre* (1*Reg*, 6, 6), etc.

The alternation, within the same noun, of the plural endings *–uri* / *–e* is found in neutral nouns such

[5]This occurred in Moldova at the beginning of the 17th century (Frâncu, 2009, p. 24).

[6]For more details on this process, see Densusianu (1932, p. 151–153), Diaconescu (1970, p. 116–126), Frâncu (2009, p. 30–32).

as *nărod* (*norod*), *zăgaș*, etc.: *acêstea-s* ***nărodurile*** *lui Ghedsom* (*Num*, 3, 21) / *după* ***năroadele*** *lor* (*Num*, 4, 30); *vor seca rîurile și* ***zăgașurile*** *rîului* (*Is*, 19, 6) / *întinde cu mîna ta toiagul tău pre rîuri, și pre* ***zăgașe*** (*Ieș*, 8, 5).

In ms. 45, both the etymological plural of *numere* (< Lat. *nomina*), or possibly *numeri* (by replacing the ending *–e* with *–i*, as it is frequently seen in the articulated forms *numerile*), as well as the form *nume*, homonymous to the singular (this latter attested in the southern texts as early as 1551–1553, cf. Frâncu, 2009, p. 26): *și acêstea-s* ***numerile*** *a fiilor Isav* (*Fac*, 36, 10), *acêstea-s* ***numerile*** *hatmanilor Isav* (*Fac*, 36, 40), / *aceștia sîntu ficiorii lui Ismail și acêstea-s* ***numele*** *lor* (*Fac*, 25, 16), *și acêstea-s* ***numele*** *ficiorilor lui Israil* (*Fac*, 46, 7), ***numele*** *părinților miei* (*Fac*, 48, 16).

3.1.3. Ms. 45 reflects the general trend of simplifying the nominal flexion by the modification of the feminine nouns in genitive-dative, of the flectives formed by the ending (*–e* or *–i*) and definite article (*–ei*) (cf. Diaconescu, 1970, p. 206; Frâncu, 2009, p. 36). Thus, in nouns that have in the singular (nominative-accusative) the endings *–ă* or *–e*, the flectives *–eei* and *–iei* are completely replaced by *–ei* and *–ii*: *a* ***casei*** *tale* (*Fac*, 17, 12), *toate ciniile* ***casii*** *mêle* (*Fac*, 31, 36), ***fêtei*** *lui* (*Fac*, 29, 24), *a* ***pizmei*** (*Is*, 13, 9), *dedesuptul* ***budzii*** *ei* (3*Reg*, 7, 24), *la marginile* ***lumei*** (*Ps*, 18, 4), *nădêjdea* ***lumii*** (*Sol*, 14, 6), *dzua* ***morții*** *mêle* (*Fac*, 27, 2), *păzitoriul* ***grădinei*** (*Neem*, 2, 8), *a grădinii* ***împăratului*** (4*Reg*, 24, 24), etc.

A feature of the texts during that period of time, confirmed by ms. 45, is the genitive-dative in *–iii* in nouns whose nominative-accusative form end in *–ie* and with plural in --i: ***seminții*** *tale voi da pămîntul acesta* (*Fac*, 12, 7), *au ascultat Domnul* ***smereniii*** *tale* (*Fac*, 16, 11), *începăturile* ***ariii*** *tale* (*Ieș*, 22, 29), *usăbirea* ***necurății*** *ei* (Lev, 18, 19), *păcatele* ***preuții*** *voastre* (*Num*, 18, 1). But the forms with *–iei* have a higher frequency: *și veți sluji slujbele dare* ***preuției*** (*Num*, 18, 7), ***seminției*** *voastre voi da pre el* (*Deut*, 34:4), *dă-mi locul* ⌊*tău*⌋ *a* ***ariei*** ⌊*tale*⌋ (1*Paral*, 21, 22), *mănîncă bucatele* ***necurății*** (*Parim*, 4, 17), *dzilele* ***smereniei*** *lui* (*Plîng*, 1, 8), etc.

3.1.4. A number of changes in the declension system are well illustrated by ms. 45. It is, on the one hand, about the early stages, the shift from a declension to another and, on the other hand, about the advanced stages, where the new classification of the declension is not fully realized.

Thus, with regard to the shift from the 3rd to the 1st declension, some nouns have several forms specific to the 3rd declension, while regarding other nouns the forms of the 1st declension already dominate. For example, the form of 3rd declension *arame* occurs 15 times: *toate vasele lui le-au făcut de* ***arame*** (*Ieș*, 38, 3), *grătariul cel de* ***arame*** (*Ieș*, 39, 40), etc., while the form of the 1st declension *aramă* is more common (160 occurrences): *era bătător de ciocan și faur de* ***aramă*** *și de hier* (*Fac*, 4, 21), *le vei acoperi cu* ***aramă*** (*Ieș*, 27, 2), *și vase de* ***aramă****, de* ***aramă*** *bună, sclipind în fêliul aurului, vase 12* (3*Ezd*, 8, 59), etc. Instead, the form of 3rd declension *peștere* (articulated, *peșterea*) is much better represented (43 occurrences): *și lăcui în* ***peștere****, el și* ⌊2⌋ *fête a lui cu însul* (*Fac*, 19, 30), *și-mi dea* ***peșterea*** *cea îndoită carea iaste lui* (*Fac*, 23, 9), *deschideți* ***peșterea*** (*Ios*, 10, 22), in comparison to *pește*ră, articulated, *peștera*, with two occurrences, as in: *îngropați-mă cu părinții miei întru* ***peștera*** *carea iaste întru țarina a lui Efron* (*Fac*, 49, 29).

A phonetic change, but with morphological repercussions signaled by many experts (Vasiliu, 1968; Gheție & Mareș, 1974; Gheție, 1975; Frâncu, 2009, etc.) focuses on the nouns with their theme in *ș, j*. If *ș* and *j* were palatalized until around 1640 in the northern dialects (forms such as *mătușe*, *grije* of 3rd declension were regarded as being normal) while in the southern vernaculars they were strong (*mătușă*, *grijă* of 1st declension), starting in 1640–1670 de-palatalization occurred in the north, while palatalization occurred in the south. While for the noun *ușă*, for example, the membership to the 3rd declension is proven by the 53 occurrences of the form *ușe* and of the articulated form *ușea*: ***ușea*** *o trase după însul* (*Fac*, 19, 6), *întingîndu dîn sîngele de lîngă* ***ușe*** (*Ieș*, 12, 22), etc.; the 1st declension is represented by the 63 occurrences of the articulated form *uș*a (*ușă*, the unarticulated form, is not recorded): *grăiră lui întru* ***uș****a casei dzicîndu* (*Fac*, 43, 19), *stătu Moisi pre* ***uș****a taberii* (*Ieș*, 32, 25), etc.

Regarding the shift from the 2nd to the 3rd declension, it is obvious that some nouns occur only with output forms of 3rd declension, for example *îmbrăcăminte*, *încălțăminte* (the older forms of 2nd declension, *îmbrăcămînt*, *încălțămînt* not being recorded): *luîndu Revéca* ***îmbrăcămintea*** *lui Isav* (*Fac*, 27, 15),

dezleagă ***încălțămintea*** *den picior* (*Ieș*, 3, 5), etc. In case of other nouns, the forms of the 2nd declension coexist with those of 3rd declension: *ca un* ***vultur*** *va porni* (*Ier*, 48, 40) / *ca o pornire de* ***vulture*** (*Deut*, 28, 49), *să te bată Domnul cu rană rea preste* ***genunchi*** (*Deut*, 28, 35) / *să plecă pre* ***genunchele*** *lui înaintea lui Iliú* (*4Reg*, 1, 13), etc.

Regarding the shift from the 3rd to the 2nd declension, the case of the female form *pustie* of 3rd declension, closer to the etymon (< bg. *pustinja*, cf. also Frâncu, 2009, p. 20), which occurs alongside the newer form *pustiiu*, belonging to the neutral gender and to the 2nd declension, can be brought up: *să nu vă împreunați, rătăcind în* ***pustie*** (*Is*, 16, 8), *și va fi pământul Eghiptului pierire și* ***pustie*** (*Iez*, 29, 9), / *să duse de tăbărî în* ***pustiiu*** (*Fac*, 12, 9), *carele iaste în* ***pustiiu*** (*Fac*, 14, 6). More nouns meet only specific forms of the 3rd declension: *iată un* ***berbêce*** *prinsu într-un sádu savec de coarne* (*Fac*, 22, 13), *și vei junghea* ***berbêcele*** (*Ieș*, 29, 16), *capul* ***berbêcelui*** (*Ieș*, 29, 19), *urîciunile și* ***șoarecile*** (*Is*, 66, 17), *vădzîndu cum au zemislit în* ***pîntece*** (*Fac*, 16, 5), *și luă în* ***pîntece*** *de la el* (*Fac*, 38, 18), *cămila, și* ***iepurile***, *și ariciul, (...), necurate voao vor fi* (*Deut*, 14, 7).

In the definite articulated plural *mînule* (*manu* + art. *–le*), which occurs 45 times in ms. 45, we can see traces of the 2nd declension (a remnant of the 4th Latin declension; cf. also Dimitrescu, 1978, p. 199; Arvinte, 1991, p. 16): ***mînule*** *lui pre toți și* ***mînule*** *tuturor pre însul* (*Fac*, 16, 12), *vădzu cerceii și brățările în* ***mînule*** *sororei lui* (*Fac*, 24, 30), *dêde bucatele și pîinele carele au făcut pre* ***mînule*** *lui Iacov* (*Fac*, 27, 17), etc. In ms. 45, the analoguous plural form *mînele* are also encountered: *luați voi* ***mînele*** *pline de spudză den cuptoriu* (*Ieș*, 9, 8), *mînile* (unarticulated, *mîni*): *fapte de* ***mîni*** *omenești* (*Deut*, 4, 28), *și nu lua sama oamenilor cărora da argintul pre* ***mînile*** *lor* (*4Reg*, 12, 15), *mîinele* (unarticulated, *mîine*): *îl va scoate den* ***mîinele*** *lor* (*Fac*, 37, 21), *argintul îndoit luați întru* ***mîine*** *voastre* (*Fac*, 43, 12), *mîinile* (unarticulated, *mîini*): *voi întinde* ***mîinile*** *mêle cătră Domnul* (*Ieș*, 9, 29), *și luînd preutul unsul, cel săvîrșit, la* ***mîini*** (*Lev*, 4, 5).

Oscillations between the 2nd and 1st declension are recorded as follows: *rodu*, of 2nd declension and neutral gender (< O.Slav. *rodŭ*) alternates with *roadă*, of 1st declension and feminine gender: *nu va fi întru voi fără de* ***rodu*** (*Deut*, 7, 14) / *tot lemnul care are întru sine* ***roadă*** *de sămînță sămănătoare* (*Fac*, 1, 29), *veți mînca* ***roada*** *lui* (*Lev*, 19, 25), *vei aduna* ***roada*** *ei* (*Lev*, 25, 3).

3.2. Verbs

3.2.1. Like other texts of that time, ms. 45 evidences cases of shifting from the 3rd to the 1st conjugation and from 4th to 3rd conjugation, or of oscillations between 1st and 4th conjugations.

Regarding the shifting of some verbs from the 3rd to 1st conjugation, it can be noticed that in ms. 45 the verb *a cure* (< Lat. *currĕre*) has in third person of present indicative the form *cură*: *la pămîntul ce* ***cură*** *mière și lapte* (*Ieș*, 3, 8), etc. The same verb presents forms of imperfect specific to the 1st conjugation: *apele cêlea ce* ***cura*** *den sus* (*Ios*, 3, 16), *balele lui* ***cura*** *preste barba lui* (*1Reg*, 21, 13), etc.

The participle form *învis* is explained by the form of 3rd conjugation *a învie*, but the form of participle *înviat* shows the transition to the 1st conjugation, *a învia*: *și fu el povestind împăratului cum* ***au învis*** *fiiul ei cel mortu* (*4Reg*, 8, 5), *și iaste scris cum el iarăși* ***să să fie învis*** *cu carii Domnul* ***au învis*** (*Iov*, 42, 16) / *și întorcîndu-te m-****ai înviat*** (*Ps*, 70, 22). Within the structure of the future tense, the verb in question is used both with the form of 3rd conjugation (two occurrences), and with the form of 1st conjugation (seven occurrences): ***nu va învie*** *inimile necredincioșilor și judêțele săracilor va da* (*Iov*, 36, 6) / *înțelepciunea* ***va învia*** (*Ecles*, 7, 13), *pre noi ne* ***va înviia*** (*2Mac*, 7, 9).

The less uncommon shifting (Frâncu, 2009, p. 88) from the 4th to the 3rd conjugation can be illustrated by the verb *a învești* (< Lat. *investire*), which occurs in ms. 45 with forms of 3rd conjugation: *dă te* ***vei învêște*** *róșiu și te vei împodobi cu podoabă de aur* (*Ier*, 4, 30), ***va învêște*** *rușine* (*Mih*, 7, 10).

Several verbs that have arisen through derivation (from nouns to adjectives) either in the popular Latin or in the common Romanian (cf. Frâncu, 2009, p. 86) oscillate between 1st and 4th conjugations. Thus, the verb formed from the noun *adevăr* has forms of 4th conjugation (*a adeveri*) and, more rarely, of 1st

conjugation (*a adevăra*): ***să va adeveri*** *casa carea iaste în cetate zidită* (*Lev*, 25, 30), ***adeveriți*** *noao* (1*Reg*, 6, 2) / *și de la minciună cine* ***să va adevăra?*** (*Sir*, 34, 4).

The verb formed from the adjective *curat* usually occurs with forms of 4th conjugation: *nu* ***va curăți*** *Domnul* (*Ieș*, 20, 7), ***va curăți*** *preutul casa* (*Lev*, 14, 48), etc.; the 1st conjugation was registered only once: *cel ce place măriților* ***curăța-va*** *nedreptatea* (*Sir*, 20, 28).

The verb formed from *îndelung* has both forms with the inflexional suffix specific to the 1st conjugation, as well as with that of the 4th conjugation: *pentru că nu voi trăi întru vac, pentru ca* ***să îndălungăz*** *la mînie; dăpărtează-te de la mine* (*Iov*, 7, 16), *cei ce* ***îndălungază*** *pre sine de la tine pier* (*Parim*, 72, 26), *nu* ***voi îndălunga*** *încă* (*Iez*, 12, 25), ***să nu îndălungezi*** *darea celui ci să roagă* (*Sir*, 4, 3) / *fără numai pentru urgie nepriêtenilor pentru ca* ***să nu***-*și* ***îndălungească*** *anii* (*Deut*, 32, 27), *și* ***să nu îndălungești*** *a le face acêstea* (*Idt*, 2, 10), *de la cel ce au făcut pre el* ***îndălungêște-să*** *inima lui* (*Sir*, 10, 12).

The verb created from the adjective *vîrtos* has forms of 1st conjugation, but the gerund form is specific to the verbs with the present infinitive in *–i*: ***nu învîrtoșați*** *inimile voastre* (*Ps*, 94, 8), *dă* ***veți*** *iarăși* ***învîrtoșa*** (*Is*, 8, 9) / ***învîrtoșindu-să*** *pre Iavin* (*Jud*, 4, 23), ***învîrtoșind*** *a lui cerbice și inima lor* (3*Ezd*, 1, 50).

The observation also applies to the gerund form of the verb *a scuipa* (< Lat. **scupire*): *de* ***vei scuipa*** *preste el* (*Sir*, 28, 13), as opposed to: ***scuipind*** *mai nainte* (2*Mac*, 6, 20).

3.2.2. As shown by Arvinte (1988, p. 78), the proximity tendency of the imperfect forms in *–iia* / *–îia* by those in *–ia*, *–ea* of the 2nd and 3rd conjugations is well illustrated in ms. 45: for the verb *a iubi*, the grammatical suffix *–eá* occurs once, in the morphemic structure of the third person singular form: *iară Revéca* ***iubea*** *pre Iacov* (*Fac*, 25, 28); for the verb *a birui*, the grammatical suffix of the imperfect is *–iá* in all 11 occurrences of the 3rd person forms: *lăcomia celor ce* ***biruia*** *pre el* (*Sol*, 10, 11); for the verb *a fugi*, the suffix of the imperfect *–eá* has four occurrences: *cela ce* ***fugea*** *la pustiiu* (*Ios*, 8, 20), etc.

3.2.3. The formation process of a sigmatic paradigm of the verbs *a avea*, *a fi*, *a vrea* is still at an incipient stage: the forms of the 2nd person singular *fuseși*, *avuseși*, *vruseși* have each one occurrence: *mult* ***fuseși*** *alăturat lîngă cuvîntul acesta* (Cuv. I, I), *și* ***avuseși*** *păstori mulți* (*Ier*, 3, 3), *jirtvă și aducere nu* ***vruseși*** (*Ps*, 39, 9), and the form of the 3rd person singular *vruse* has one occurrence as well: *întru mine* ***vruse*** *să mă fac eu întru împărat preste tot Israilul* (1*Paral*, 28, 4). Otherwise, ms. 45 records only the old, asigmatic forms: ***fuiu*** *îngropată cu bărbat* (*Rut*, 1, 12), *asupra mea* ***fură*** *acêstea toate* (*Fac*, 42, 36), *țarina și peșterea ce* ***avu*** *Avraam* (*Fac*, 25, 10), *nădêjde* ***avu*** *mai mult cel fără minte* (*Parim*, 26, 12), *și* ***avură*** *har* (3*Ezd*, 6, 5), *povățuiêște-mă întru calea porîncilor tale, căci pre însă* ***vruiu*** (*Ps*, 118, 35), *nu* ***vru*** *să mănince* (2**Reg**, 13, 9), *nu* ***vrură*** *a să întoarce* (*Ier*, 8, 5), etc.

3.2.4. The forms of the perfect simple of the verb *a face* belong to both strong (etymological) and weak paradigm (which will impose itself in modern literary Romanian; see Guțu Romalo, 1965, p. 337–540; Gheție, 1997, p. 137). In ms. 45 the strong (etymological) forms are only in the 3rd person, singular and plural: *și să* ***fêce*** *lumină* (*Fac*, 1, 3), *și* ***fêce*** *Dumnedzău chitoásele cêle mari și tot sufletul vitelor tîrîitoare* (*Fac*, 1, 21), *și să* ***fêce*** *dimineață* (*Fac*, 29, 25), *și să* ***fêceră*** *toate dzilele lui Maleleil ani 895* (*Fac*, 5, 17), *și i să* ***fêceră*** *lui oi, și viței, și măgari, și slugi, și slujnice, mușcoi și cămile* (*Fac*, 12, 16).

Weak forms occur in all persons: *în dășertu mă* ***făcuiu*** (1*Reg*, 26, 21), *mă* ***făcui*** *turburat* (*Ps*, 29, 9), *te* ***făcuși*** *ajutoriul mieu* (*Ps*, 62, 7), *te* ***făcuși*** *mie întru mîntuire* (*Ps*, 117, 28), *de-nceput* ***făcu*** *Dumnedzău ceriul și pămîntul* (*Fac*, 1, 1), *potopul apei să* ***făcu*** *pre pămîntu* (*Fac*, 7, 6), *și ne* ***făcum*** *asupra lor pînă la ușa porții* (2*Reg*, 11, 23), *și* ***făcură*** *împregiurători* (*Fac*, 3, 7), *și să* ***făcură*** *fiii Ulam tari la vîrtute* (1*Paral*, 8, 40), etc.

3.2.5. The negative imperative forms of the 2nd person plural built on long infinitive (+ ending *–ți*) are rare: ***nu vă têmereți*** (1*Reg*, 12, 20), *dzua aceasta sfîntă-i Domnului,* ***nu vă mîhnireți*** (3*Ezd*, 9, 54). Most forms are identical to the present indicative: ***nu faceți*** *strîmbătate copilașului* (*Fac*, 42, 22), ***nu rădicați*** *la înălțime cornul vostru,* ⌊*și*⌋ ***nu grăiți*** *asupra lui Dumnedzău strîmbătate* (*Ps*, 74, 5), etc.

3.2.6. The participle form of the verb *a cere* is both *cerșut*, as in other old texts (Arvinte, 1991, p. 24):

după toate cîte ai ***cerşut*** *de la Domnul Dumnedzăul tău la Horiv* (*Deut*, 18, 16), *i-au dat lui cetatea carea au* ***cerşut*** (*Ios*, 19, 50), as well as *cerut*: *cerînd s-au cerut de la mine David* (1*Reg*, 20, 6), *au* ***cerut*** *Solomon cuvîntul acesta* (3*Reg*, 3, 10), *n-ai* ***cerut*** *avuție de bani* (2*Paral*, 1, 11).

The verb *a face* has only got the participle form of *făcut*, generalized around 1640–1650 (Frâncu, 2009, p. 322), which replaces the etymological form *fapt* (closer to the Lat. etymon *factum*): *întru care dzi au* ***făcut*** *Domnul Dumnedzău ceriul şi pămîntul* (*Fac*, 2, 4), etc. However, the verb *a sta* has exclusively the participle form of *stătut*, explained from the root of simple perfect *stătu* (Frâncu, 2009, p. 131): *vădzu Lía că au* ***stătut*** *de a mai naşte* (*Fac*, 30, 8), *aţi* ***stătut*** *suptu munte* (*Deut*, 4, 11), *cu strîmbătate au* ***stătut*** *împotriva fratelui său* (*Deut*, 19, 18), *nime n-au* ***stătut*** *împotrivă* (*Ios*, 23, 9), ***stătut****-aţi prestă sabiia voastră* (*Iez*, 33, 26).

4. Specific elements

4.1. Elements taken from the Greek text

Regarding the specific elements of the text, we notice, on the one hand, a number of language facts explained by the Greek text, many of them highlighted by Vasile Arvinte in his study on the *Bible* of Bucharest.

4.1.1. Within the class of non-prototypical nouns we can include nouns taken from Greek such as the massive *pielm* ('dough of wheat flour (without yeast)' < Gr. *πέλμα, –ατος*): *şi frămîntară* ***pielmul*** *ce l-au scos den Eghiptu în vatră* (*Ieş*, 12, 39), *sicheră* ('alcoholic drink made of fruit; cider' < Gr. *σίκερα*): *şi acum, te păzêşte şi să nu bêi vin şi* ***sichera*** (*Jud*, 13, 7), name of dyes and paints such as *minău* (var. of *miniu* 'lead oxide, red-orange, insoluble in water, used for painting' < Gr. *μίνιο*): *văruite cu* ***minău*** (*Ier*, 22, 14) and *chinovar* ('mercury red sulfide, used as a dye and medicine' < Gr. *κιννάβαρι*): *ungînd cu minău şi* ***chinovar*** (*Sol*, 13, 14), names of substances and herbs such as *nard* ('fragrant essence extracted from the root of nard' < Gr. *νάρδος*): ***nardu*** *şi şofran* (*Cînt*, 4, 14), or *iris* ('cassia, a kind of cinnamon' < Gr. *ῖρις*): ***iris,*** *500 de sicli* (*Ieş*, 30, 23-24). Within the same category of non-prototypical nouns we can include collective nouns such as *fêliu* 'trib, seminție, neam', explained by Arvinte (1997, p. 39) through the formal proximity set by Nicolae Milescu between the Greek word (*ἡ*) *φυλή, –ής* or Gr. (*τὸ*) *φυλον, –ου* and the Romanian word *fel*, to whom he assigned that meaning: *caută* ***fêliul*** *lui Leví să nu-l socotêşti împreună* (*Num*, 1, 49), *ficiorul lui Aminadav, boiêrin a* ***fêliului*** *Iudei* (*Num*, 7, 12), *veţi da moştneniirea rudeniei celui aproape lui den* ***fêliul*** *lui* (*Num*, 27, 11), *adunai cătră mine pre mai marii* ***fêliului*** *vostru* (*Deut*, 31, 28), *viţă* 'tribe, family, nation': *după casele* ***viţelor*** *lor* (*Num*, 1, 2), or *bătrînime* ('council of elders', 'all the elders'): *chemă Moisí toată* ***bătrînimea*** *lui Israil şi dzise cătră înşii* (*Ieş*, 12, 21), *vor trimite* ***bătrînimea*** *cetăţiei lui* (*Deut*, 19, 12), etc.

4.1.2. Also, the several periphrastic verbal constructions of the text have been related to the Greek influence; Vasile Arvinte exposes in detail, especially in his 1993 study, the periphrastic moods and tenses calqued from Greek that went from ms. 45 to the *Bible* of Bucharest. Some periphrastic forms contain the auxiliary *a fi* and the gerundive of the main verb; such forms are those of periphrastic present: ***nu sînt ştiind*** *a grăi jidovêşte* (*Neem*, 13, 24); periphrastic imperfect: *Avenir* ***era ţiind*** *casa lui Saul* (2*Reg*, 3, 6), periphrastic perfect: *şi* ***fu născîndu*** *ea* (*Fac*, 38, 28) or periphrastic future: *şi 5 garduri* ***vor fi ţiindu-să*** *unul de la alalt* (*Ieş*, 26, 3). Periphrastic forms with other structures such as, for example, the one composed of the verb *vrea* + the infinitive of the main verb have also been identified (Arvinte, 1991, p. 22): *cîndu* ***vrea mêrge*** *Moisí înaintea Domnului să-i grăiască lui, lua acoperemîntul pînă ce ieşiia* (*Ieş*, 34, 34; in the Greek text: *Ἡνίκα' δ'ἂν εἰσπορεύετο*), *şi cînd* ***să vrea sui*** *nuărul de la cortu, înjuga fiii lui Israil cu marfa lor* (*Ieş*, 40, 33; in the Greek text: *Ἡνίκα δ'ἂν ἀνέβι ἡ νεφέλη*); another periphrastic form of perfect highlighted by Arvinte (1994, p. 11) contains the verb *a se face* + the gerund of the main verb (representing a means to render Gr. *ἐγένετο* into Romanian): *şi îndată glasul Domnului* ***să fêce*** *cătră însul* ***dzicîndu*** (*Fac*, 15, 4), *iară dimineaţa* ***să fêce potolindu-să*** *roao pregiur tabără* (*Ieş*, 16, 13), *norul Domnului* ***să fêce umbrindu*** *preste ei dzua* (Num, 10, 34). Also, another two ways of exposing the future, calqued from Greek, are mentioned by Arvinte (1994, p. 12): one consists of the future form of the verb *a fi*, followed by the adverb *cînd* + the

future of the main verb: *și* ***va fi cîndu va acoperi*** *norul* (*Num*, 9, 20, following Gr. *καὶ ἔσται ὅταν σκεπάζῃ ἡ νεφέλη*); the second consists of the future of the verb *a fi*, followed by the conjunction *de* + the future of the main verb: *și* ***va fi de va mușca*** *șarpele pre om* (*Num*, 21, 8, following Gr. *καὶ ἔσται ἐὰν δάκῃ ὁ ὄφις ἄνθρωπον*), etc.

In addition to the periphrastic forms recorded in the cited studies, we identified a periphrastic form of the gerund, made of the auxiliary verb *a fi* in the gerund + main verb in the participle: *și să spuse lui Saul, dzicîndu căci nărodul au greșit Domnului,* ***mîncat fiind*** *cu sîngele* (*mîncat fiind* = 'mîncînd' [eating]) (1*Reg*, 14, 33), *a multe limbi domnind și* ***fiind biruit*** *toată lumea* (*fiind biruit* = 'biruind' [defeating]) (*Est*, 3, 13), *o, ticăloasa eu, și de multe ori de trei ori mișa, carea 7 copii* ***fiind născută****, a nici unuia maică m-am făcut* (*fiind născută* = 'născînd' [giving birth]) (*Iosip*, 16, 6).

4.1.3. Other phenomena have also been explained on account of the Greek influence: the lack of the definite article *lui* before some proper names: ***ficior Amisadaí*** (*Num*, 1, 12), ***fiiu Enan*** (*Num*, 1, 15), etc.; the occasional use of uninflected feminine names ending in a consonant: *în* ***casa Rahil*** (*Fac*, 31, 34); keeping the Greek ending of the genitive for the proper names: *ficiorul* ***ii Melhas*** (*Fac*, 24, 15); some changes in declension, such as the form of the 2nd declension *brățariu*: *și cercel, și inel, și* ***brățariu*** (*Num*, 31, 50); the repetition of the adverb *foarte* for the superlative of adjectives and adverbs: *piatra –* ***multă foarte, foarte*** (*Ieș*, 9, 24); the use of syntagms such as *om carele* and *om om* with an indefinite pronoun value, having the meaning of 'everyone, anyone, someone'; the enrichment of some adjectives, through semantic loan translation, with meanings taken from Greek (the meaning 'înalt' of the adjective *long*, the meaning 'strong' of the adjective *înalt*, and so on); the use of some infinitive constructions, namely of the so-called intensive constructions made of the gerund and another form of the same verb: ***știindu vei ști*** (*Fac*, 15, 13), ***putînd va putea*** *cătră noi* (1*Mac*, 5, 40), ***închizîndu închise*** *Dumnedzău* (*Fac*, 20, 18), ***vădzîndu****-te* ***am vădzut*** (*Fac*, 26, 28), ***putînd au putut*** (2*Paral*, 32, 13), ***puind să pui*** *preste sine boiêrin* (*Deut*, 17, 15), etc.

*

In the category of elements specific to the text itself we can also add several other language facts:

4.2. Demonstrative pronouns

In ms. 45, *unași* is used with the same value as the demonstrative pronoun of identity *aceeași*: *celor ce calcă preste țărna pămîntului* ⌊*și da palme*⌋ *la capetile săracilor și calea smeriților au abătut și fiu și tatăl lui mergea cătră* ***unași*** *slujnică, pentru ca să pîngărească numele Dumnedzăului lor* (*Am*, 2, 7), *nu știți că unul pre mine cu cei morți m-au sămănat tată și* ***unași*** *maică m-au născut și pre unele ne-am hrănit porînci?* (*Iosip*, 10, 2), *întru* ***unași*** *vrême zidindu-ne și de la un sînge crescîndu-ne și pren un suflet săvîrșindu-ne* (*Iosip*, 13, 20).

4.3. Reciprocal voice

In the reciprocal voice, after the morpheme *se* + verb (in plural), the complement of reciprocity *înde sine* follows (expressed by the reflexive pronoun *sine* preceded by the preposition *înde*), having the value 'one another', 'among them', etc.: *săracul și bogatul* ***s-au tîmpinat înde sine*** (*Parim*, 22, 2), *și Ioav, ficiorul Saruiei, și slugele David au ieșit den Hevron și* ***să tîmpinară înde sine*** (2*Reg*, 2, 13), *țîncii leilor* ***s-au părăsit înde sine*** (*Iov*, 4, 11), *și* ***s-au lovit înde sine*** *și au căzut dentru tabăra Lisíei ca vro 5000 de oameni* (1*Mac*, 4, 34), ***îndemnară-să înde sine****, zicînd* (*Iosip*, 13, 8), ***înde sine*** *împreună toți* ***căutîndu-să*** (*Iosip*, 13, 13).

In only one case, the complement of reciprocity is expressed by the pronoun *eișî* (*ei* + *și*) preceded by the preposition *adinsu* 'between': **să preasăruta adinsu eișî** (3*Mac*, 5, 49).

4.4. Conjunctions

4.4.1. The strongest form of the adversative relation is achieved both by *ce* (with its newer variant *ci*) and by the conjunction *fără* 'but' followed by the adverb *numai*[7]: *și lui Salpad, fiiul lui Ofer, nu i s-au făcut lui ficiori,* ***fără numai*** *fête* (= 'but only girls') (*Num*, 26, 33), *voi ați audzit și asămănare n-ați vădzut,* ***fără***

[7] For the use of *fără* (*numa*) as a mark of adversative coordination in Northern Transylvania, see Botoșineanu (2007, p. 212).

numai *glas* (*Deut*, 4, 12), *și nu la părinții voștri au făgăduit Domnul făgăduința aceasta,* ***fără numai*** *cătră voi* (*Deut*, 5, 3), *toate cetățile cêle tari nu le-au arsu Israil,* ***fără numai*** *pre Assor sîngură au arsu-o Iisus* (*Ios*, 11, 13), *și nu iaste altul scutind limbei Israil,* ***fără numai*** *tu* (*Idt*, 9, 14).

4.4.2. The conjunctions *iară* and *însă* occur also with the value of concessional adverbs 'totuși, tot', in regent sentences of some concessional subordinates introduced by the conjunction *de*, meaning 'chiar dacă': *de va uita și acêstea muiêrea,* ***iară*** *eu nu voi uita pre tine, dzice Domnul* (= 'chiar dacă va uita..., eu **tot** nu voi uita pre tine') (*Is*, 49, 15), *dă vei bate pre cel fără minte, în mijlocul adunării necinstindu-l,* ***însă*** *nu vei lua nebuniia lui* (= 'chiar dacă vei bate pre cel fără minte...., **tot** nu vei lua nebuniia lui') (*Parim*, 27, 22).

4.5. Super-compound conditional

A super-compound form of conditional of the type that represents "genuine forms of past perfect conditional", with four verbal elements, which "expresses a more pronounced rebound in the past" (Frâncu, 1983–1984, p. 35), occurs only once: ***vrut-am fi murit*** *în pământul Eghiptului, au întru pustiiul acesta să am fi murit!* (*Num*, 14, 3).

5. Conclusions

The diachronic analysis combined with the synchronous one, applied to the lexical and grammatical classes, proves the diversity of language facts recorded in ms. 45. Beside the permanent points that have been preserved over time, thus ensuring the continuity of the morphological system, we can find a number of innovations, of changes (regarding the declension, conjugation or categories of gender, number, case, tense, mode, voice), either in the early or advanced stages, as well as a number of elements specific to the text as such. If, generally, the morphological changes follow two trends, that of simplification and that of development / redundancy (Frâncu, 2009, p. 17), then simplifying the nominal inflection through modifying the genitive-dative of the feminine nouns, of the flectives formed of a desinence (*–e* or *–i*) and a definite article (*–ei*) (the flectives *–eei* and *–iei* > *–ei* and *–ii*) is included in the first category, while marking the opposition number, in addition to the ending by phonetical alternation, enters the second category. Some of the changes highlighted in this analysis confirm several inter-conditionings reported in the literature; such is the case, for instance, of the masculine – neutral and neutral – feminine changes, coupled with the imposition of plural and singular forms, respectively, or of the morphological repercussions of some phonetic changes.

Bibliography

Arvinte, V. (1988). *Studiu lingvistic asupra primei cărți (**Facerea**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, in *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars I. Genesis*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 47–105.

Arvinte, V. (1991). *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (**Ieșirea**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, in *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars II. Exodus*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 1–51.

Arvinte, V. (1993). *Studiu lingvistic asupra cărții a treia (**Preoția**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, in *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars III. Leviticus*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 1–41.

Arvinte, V. (1994). *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (**Numerii**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, in *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars IV. Numeri*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 1–44.

Arvinte, V. (1997). *Studiu lingvistic asupra cărții a cincea (**A doua lege**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, in *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars V. Deuteronomium*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 1–69.

Botoșineanu, L. (2007). *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Editura Alfa, Iași.

Densusianu, Ov. (1932). *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, Librairie Ernest Leroux, Paris.

Diaconescu, P. (1970). *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei, București.

Dimitrescu, F. (coord.) (1978). *Istoria limbii române. Fonetică. Morfostintaxă. Lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Frâncu, C. (1967). *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul* ***–ră***, in "Anuar de lingvistică și istorie literară", tome XVIII, p. 175–192.
Frâncu, C. (1969). *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, in "Studii și cercetări lingvistice", vol. XX, no. 3, p. 299–318.
Frâncu, C. (1980). *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor* ***a da*** *și* ***a sta***, in "Limba română", vol. XXIX, no. 4, p. 307–316.
Frâncu, C. (1983–1984). *Geneza și evoluția formelor verbale supracompuse în limba română*, in "Anuar de lingvistică și istorie literară", tome XXIX, p. 23–62.
Frâncu, Constantin (2000). *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
Frâncu, Constantin (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
GALR = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvîntul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
Gheție, I. (1973). *Originea auxiliarului* ***a*** *de la pers. 3 sg. a perfectului compus*, in "Studii și cercetări lingvistice", vol. XXIV, no. 4, p. 421–430.
Gheție, I. (1975). *Baza dialectală a limbii române*, Editura Academiei, București.
Gheție, I. (coord.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.
Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
Guțu Romalo, V. (1965). *Din morfologia sec. al XVI-lea : perfectul simplu al verbului* ***a face***, in *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, București, p. 337–540.
Sădeanu, F. (1959). *Traces de passé composé absolu en roumain*, in *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959, București, p. 315–320.
Vasiliu, Em. (1968). *Fonologia istorică a dialectelor daco-române*, Editura Academiei, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i5A66ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Elemente de morfologie istorică românească, pe baza primei traduceri în limba română a *Septuagintei* (ms. 45, BAR Cluj)

Ana-Maria Minuț*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 1 februarie 2017
Acceptat 2 februarie 2017
Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:
vechea română literară
morfologie istorică
traducere
text biblic
diacronie

Rezumat

În cadrul proiectului CNCS cu titlul *Prima traducere românească a Septuagintei, operă a lui Nicolae Milescu (Ms. 45 BAR Cluj). Ediție critică, studii lingvistice și filologice*, am elaborat studiul morfologic al textului. Existența, în acest manuscris de dimensiuni considerabile (peste 900 de pagini), a unei problematici lingvistice ample și diverse îndreptățește pe deplin interesul pentru analiza sa. În studiul de față sînt urmărite, la nivel morfologic, trei aspecte: punctele stabile, care asigură continuitatea sistemului, inovațiile (unele, aflate în faze incipiente, altele, în faze avansate), respectiv elementele specifice textului ca atare. Cercetarea detaliată a ms. 45, pe baza metodelor descriptive tradiționale, dar și cu elemente de metodă aparținînd unor teorii lingvistice mai recente, contribuie la înțelegerea dinamicii istorice a constituirii normelor literare la nivel gramatical.

1. Introducere

Reprezentînd o revizuire a traducerii *Septuagintei* (ediția de la Frankfurt, 1597) efectuate de Nicolae Milescu la Constantinopol, între 1661–1664, textul ms. 45 stă la baza primei versiuni românești biblice integrale, tipărite la București în 1688. Dincolo de importanța culturală a textului și de aspectele captivante referitoare la paternitatea sa, ms. 45 pune la dispoziția cercetătorilor un cîmp de investigație extrem de bogat. Acceptînd ideea conform căreia „elementele limbii fac parte nu numai dintr-o structură caracteristică unei anumite epoci de dezvoltare a limbii, ci și dintr-o structură constituită în timp și cu caracter de proces în timp", istoria limbii române fiind văzută, din acest motiv, „ca succesiune de norme și ca norme coexistente în timp ale unor variante literare" (Frâncu, 2009, p. 17), ne-am propus să urmărim, în studiul de față, trei aspecte: a) felul în care se reflectă în ms. 45, la nivel morfologic, normele perioadei, b) în ce măsură se înregistrează variații de la normă și în ce stadiu se află schimbările morgologice, c) care sînt elementele specifice textului ca atare.

2. Elemente stabile

Notăm, mai întîi, cîteva norme ale sistemului morfologic specifice epocii căreia îi aparține ms. 45.

2.1. Substantivul

2.1.1. Întrebuințarea la plural (dar cu sens de singular) a substantivelor abstracte formate cu sufixul *–ețe* (< lat. *itiem*) de tipul *bătrînețe*, *tinerețe*, *blîndețe* reprezintă o caracteristică a limbii vechi (Frâncu, 2009, p. 29); forma de singular apare mai des în a doua jumătate a secolului 18. În ms. 45, aceste substantive apar de obicei cu forma de plural: *și ședzură înaintea lui cel dentîi născut, după* ***bătrînețele*** *lui, și cel mai tînăr, după* ***tinerețele*** *lui* (*Fac*, 43, 33), *întru* ***tinerețele****-ți n-ai adunat, și cum vei afla întru* ***bătrînețele****-ți?* (*Sir*, 25, 5), ***frîmsețele*** *muierilor s-au primenit* (1*Mac*, 1, 27), *eu* ***frîmsețele*** *voastre laud* (*Iosip*, 8,

*Adresă de corespondență: *a_minut@hotmail.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

5), *pomenêşte, Doamne, pre David şi toate* ***blîndêţele*** *lui* (*Ps*, 131, 1), *cîtu e de înfrîmseţată a* ***căruntêţelor*** *judecată!; mărirea bătrînilor* – ***căruntêţele*** (*Parim*, 20, 29) etc.

2.1.2. Ca şi în alte texte ale perioadei, prepoziţia *a* apare în ms. 45 în unele construcţii echivalente cu dativul şi genitivul: *ieşi-va om den seminţiia lui şi va stăpîni* ***a limbi*** *multe* (*Num*, 24, 7), ***a*** *multe* ***limbi*** *domnind* (*Est*, 3, 13), *fată* ***a om*** *preut* (*Lev*, 21, 9), *fecior* ***a fămei*** *văduă* (3*Reg*, 7, 14), *Dumnedzău* ***a munţi,*** *Dumnedzăul lui Israil, şi nu Dumnedzău* ***a văi!*** (3*Reg*, 20, 23), *şi o astrucaţi pre ea, căci fată* ***a împărat*** *iaste* (4*Reg*, 9, 34), *veseliia* ***a măgari*** *sălbateci, păşciuni* ***a păstori*** (*Is*, 32, 14) etc.

2.1.3. Prepoziţia *de* este selectată în genitiv în cazuri ca: *suflă întru faţa lui suflare* ***de viaţă*** (*Fac*, 2, 7), *vrêmea* ***de prînz*** *iaste* (*Sus*, 1, 12), *ne-au scos Domnul den pămîntul Eghiptului, den casă* ***de robime*** (Ieş, 13, 14), *şi lăcui împreună muiêrea lui Sampson cu aducătoriul* ***de mireasă*** *lui, carele era tovarăş lui* (*Jud*, 14, 19), *într-o parte* ***de ţarina*** *lui* (*Fac*, 23, 9)[1].

2.1.4. Construcţiile cu prepoziţia *la* echivalente cu dativul sînt frecvente: *porînci faraó* ***la oameni*** (*Fac*, 12, 20), ***la*** *aceştia* ***oameni*** *să nu faaceţi strîmbătate* (*Fac*, 19, 8), *vei lua* ***la ficiorul*** *mieu, Isaac, fămêie de acoló* (*Fac*, 24, 4), *el va împărţi hrană* ***la boiêri*** (*Fac*, 49, 20), *au ales să să aducă* ***la împăratul*** (2*Mac*, 11, 36). Substantivul poate fi precedat de adjectivul nehotărît *tot*: *porînci Aviméleh* ***la tot nărodul*** *lui* (*Fac*, 26, 11), *porînci Faraón* ***la tot nărodul*** *lui* (*Ieş*, 1, 22), *şi dzise David, împăratul,* ***la toată adunarea*** (1*Paral*, 29, 1) etc.

2.2. Pronumele

2.2.1. O caracteristică a morfologiei românei vechi (Densusianu, 1932, p. 117; Arvinte, 1988, p. 74; Frâncu, 2009, p. 52), ilustrată din plin de ms. 45 este întrebuinţarea masivă, la persoana a III-a, alături de formele *el*, *ea*, *ei*, *iale* şi *êle*, continuatoarele formelor pronumelui demonstrativ lat. pop. **ĭllu*, *ĭlla*, *ĭlli*, *ĭllæ*, a formelor *îns* / *însu* / (şi mai ales) *însul*, *însă* / *însa*, *înşi* / *înşii*, *înse* / *însele*, continuatoare ale formelor latineşti populare **ĭpsu*, *ĭpsa*, *ĭpsi*, *ĭpsæ*. Dacă formele din prima serie apar atît în poziţia de subiect, cît şi în acuzativ, formele din a doua serie apar exclusiv în acuzativ, precedate de prepoziţii: *nu iaste* ***ca îns*** *dentru cei de pre pămînt om* (*Iov*, 2, 3), *să-i facem lui agiutor* ***cătră însul*** (*Fac*, 2, 18), *şedzu* ***cu însele*** *Avram împreună* (*Fac*, 15, 11), *nu întoarse Iosía faţa lui* ***de cătră însul*** (2*Paral*, 35, 22), *veţi mînca* ***den însul*** (*Fac*, 3, 5), *cetăţile întru carele* ***întru înse*** *lăcuia Lot* (*Fac*, 19, 29), *era* ***la însă*** *o slujnică eghipteanină* (*Fac*, 16, 1), *şi el sta* ***lîngă înşii*** (*Fac*, 18, 8), *şi-l pusă pre îns în grădină ca să o lucrêdze* ***pre însă*** (*Fac*, 2, 15) etc.

Mai rar, se întrebuinţează şi pronumele *dînsul* (explicat fie din *de* + **ĭpsu* sau *ĭd* + **ĭpsu*, v. Arvinte, 1991, p. 18, 19, fie din *de* + *însul*, v. Frâncu, 2009, p. 53): *s-au întorsu la* ***dînsul*** (*Fac*, 8, 9); la feminin – *dînsă* / *dînsa*: *care era la* ***dînsă*** *în casă* (*Fac*, 27, 15), *la* ***dînsa*** *cască şi căscînd gura o privăsc pre ea* (3*Ezd*, 4, 19) şi la masculin plural – *dînşii*: *au grăit cătră* ***dînşii*** (3*Reg*, 12, 14). Nu se înregistrează forme de feminin plural.

2.2.2. Utilizarea frecventă a formelor conjuncte de dativ ale pronumelor personale şi reflexive cu valoare de adjective posesive, la toate persoanele, inclusiv la plural, este considerată, de asemenea, o caracteristică a morfologiei pronumelui din româna veche (Arvinte, 1991, p. 20; Frâncu, 2009, p. 62): *pre mine să mă aşedzu la boierie-****mi*** (*Fac*, 41, 13), *voi ştiţi că fămêia-****mi*** *doi mi-au născut* (*Fac*, 44, 27), *vei lua de la aproapele-****ţi*** (*Lev*, 25, 15), *potoli limba ta de rău şi budzele-****ţi*** *ca să nu grăiască vicleşug* (*Ps*, 33, 13), *dă denlontru fata-****ţi*** (*Sir*, 7, 26), *întru tinerêţele-****ţi*** *n-ai adunat, şi cum vei afla întru bătrînêţele-****ţi?*** (*Sir*, 25, 5), *de sînteţi sănătoşi şi fiii-****vă*** *şi ale voastre după voie vă sînt voao, rogu-mă, dară, lui Dumnedzău cel prea mare, har, la cer nădějdea avînd* (2*Mac*, 9, 20), *va scoate guşea-****i*** (*Lev*, 1, 16), *bătea pre măgăriţa-****i*** *cu toiagul* (*Num*, 22, 27), *ceară fieştecarele de la vecinu-****şi*** (*Ieş*, 11, 2), *grăiră întru budzele-****şi*** (*Ps*, 21, 7), *să margă cu sănătate cătră părintele-****şi*** (*Tov*, 8, 16), *şi ia omul sabiia lui şi iêse la ieşire-****şi*** *să tîlhărească* (3*Ezd*, 4, 23).

2.2.3. În româna veche, demonstrativul de identitate prezenta două serii paralele. Prima (care nu mai există în româna actuală) era rezultatul compunerii dintre pronumele demonstrativ de apropiere + *şi* (cf. GALR, p. 248) – *acestaşi*: ***acestaşi*** *vrînd să facă chip celor ce lîngă ei lăcuia jidovi* (2*Mac*, 12, 8), *întru* ***acestaşi***

[1] Ultimul exemplu este discutat şi de Frâncu (2009, p. 267).

chip (*Iosip*, 11, 11) / *aceastași*: *puse pentru* ***aceastași*** *Efraim* (*Osia*, 8, 9), *tot cela ce cercetează întru* ***aceastași*** (*Zah*, 10, 4) / *acêsteași*: *iarăși mergînd și* ***acêsteași*** *făcînd* (*Sir*, 34, 28), *de cîte ori ție ți să pare pentru* ***acêsteași*** *sîngure să-ți porîncescu* (3*Mac*, 5, 37). Dacă în româna actuală opoziția de identitate operează numai în „sfera nonproximității (*același / celălalt*)", în româna veche opoziția funcționa și în cea a proximității: *acestași / cestălalt* (GALR, p. 242) *nu veniia cu* ***cestalalt*** (Cuv. II, 909/1[2]).

2.2.4. O altă caracteristică a limbii vechi ilustrată de ms. 45 constă în întrebuințarea a două variante ale pronumelui și adjectivului relativ-interogativ *care*: una variabilă, respectiv una unică, invariabilă (Densusianu, 1932, p. 189; Arvinte, 1991, p. 20; Frâncu, 2009, p. 67 ș.a.). Ca forme variabile, se înregistrează, la nominativ-acuzativ: *carele* (masculin singular, respectiv feminin plural): *pre om pre* ***carele*** *l-am făcut* (*Fac*, 6, 7), *și săvîrși Dumnedzău în a șêsea dzi faptele lui* ***carele*** *au făcut* (*Fac*, 2, 2), *carea* (feminin singular): *muiêrea* ***carea*** *ai dat cu mine* (*Fac*, 3, 12), *carii* și *carei*, la masculin plural: *și veniia toți înțelepții* ***carii*** *făcea toate lucrurile sfîntului* (*Ieș*, 36, 4), *ficiorii lui Enac, voi pipăi stîlpii preste* ***carei*** *casa iaste răzămată* (*Jud*, 16, 26).

2.2.5. Întrebuințarea formelor nearticulate ale pronumelui nehotărît cu sensul 'altceva' este considerată (Densusianu, 1932, p. 191; Frâncu, 2009, p. 69) tot o caracteristică a românei vechi: *nici iaste* ***altă*** *nimic rădicat de la mine fără de tine* (*Fac*, 39, 9), *eu sînt și nu iaste* ***altă*** (*Is*, 47, 8), *și dziceați: «ce* ***altă****, fără numai sămînță cerceteadză Dumnedzău?»* (*Mal*, 2, 15), *de teslari și zlătari meșterșuguite sînt,* ***altă*** *nemic, au doară să să facă care vor meșterii să să facă iale* (*Ep Ier*, 1, 39) etc.

2.3. Verbul

2.3.1. În ms. 45 se confirmă menținerea unor verbe la conjugările a II-a sau a III-a. Astfel, se mențin la conjugarea a II-a verbele: *a ținea* (< lat. *tĕneō, –ēre*): *și-l* ***vor ținea*** *pre însul în vêci* (*Ieș*, 32, 12), *a rămînea* (< lat. *remaneō, –ēre*): *pînă* ***nu va rămînea*** *acoló nici piatră* (2*Reg*, 17, 13), *a împlea* (< lat. *impleō, –ēre*): *și le* ***vei împlea*** *mînele lor* (*Ieș*, 28, 37), *a mînea* (< lat. *maneō, –ēre*): ***voi mînea*** *la Ravaoth a pustiiului pînă va veni cuvîntu de la voi* (2*Reg*, 15, 28). Se menține la conjugarea a III-a verbul *a adaoge* (lat. *adaugĕre*): ***nu va*** *mai* ***adaoge*** *a da ție putêrea lui* (*Fac*, 4, 11), ***nu voi*** *mai* ***adaoge*** *încă a blăstăma pămîntul pentru faptele oamenilor, pentru că zace cugetul omului pre cêle rêle den tinerêțe, deci* ***nu voi*** *mai* ***adaoge*** *a omorî tot trupul viu* (*Fac*, 8, 21) etc.

2.3.2. În conformitate cu norma perioadei, în ms. 45 se înregistrează, la verbele aparținînd conjugărilor a II-a, a III-a și a IV-a cu radicalul terminat în *d*, *t*, *n* forme iotacizate la persoana I (singular) a prezentului indicativ și conjunctiv, respectiv la persoana a III-a (singular și plural) a prezentului conjunctiv: *eu – Dumnedzăul tău, cel ce* ***țiiu*** *drêptei tale* (*Is*, 41, 13), *căutaiu eu ca* ***să văz*** *învățătura* (*Ecles*, 2, 12), *iată, eu* ***aprinzu*** *întru tine foc* (*Iez*, 20, 47), *cu foc* ***să să ardză*** (*Lev*, 13, 52), ***să-și întinză*** *mîna* (1*Mac*, 12, 39), *să-i rădic pre înșii și* ***să-i pierzu*** (*Ier*, 18, 7), *arcul mieu* ***puiu*** *în noăr* (*Fac*, 9, 13), *nu putea frații* ***să-i răspundză*** *lui* (*Fac*, 45, 3), *eu* ***viu*** *cătră tine* (*Ieș*, 19, 9), *ca* ***să saie*** *cu iale pre pămîntu* (*Lev*, 11, 21) etc.

2.3.3. La imperfect, formele de persoana a III-a plural au desinența zero: *toți cîți* ***ieșiia*** *den poarta cetății lor* (*Fac*, 34, 24), *ceia ce* ***mergea*** (*Ieș*, 14, 28), *așa* ***făcea*** *tinereii* (*Jud*, 14, 10) etc.

2.3.4. Perfectele tari ale verbelor de conjugarea a III-a terminate la persoana I singular în *ș* (*șu*, *șiu*) se înscriu, la rîndul lor, în norma epocii (Gheție, 1997, p. 137, 338): *și eu mă* ***puș*** *împărat de însul preste Sion* (*Ps*, 2, 6), ***dășchiș*** *eu frățiorului mieu* (*Cînt*, 5, 7), *și eu* ***dziș*** (*Ier*, 3, 19), *și* ***aduș*** *cătră ei toate cuvintele făgăduinței aceștiia carea am porîncit ca să facă, și n-au făcut* (*Ier*, 11, 8), *și* ***rămaș*** *eu sîngur* (1*Mac*, 13, 4), *și mă* ***întorșu*** *eu* (*Ecles*, 4, 1), *și* ***merșu*** *și-l* ***ascunșu*** *la Efrath, în ce chip au porîncit mie Domnul* (*Ier*, 13, 5), *mă* ***întorșiu*** *surorii mêle* (*Fac*, 30, 7) etc.

2.3.5. Formele de perfect simplu ale verbului *a da* ocurente în ms. 45 aparțin exclusiv paradigmei tari[3]: *și eu* ***dediu*** *lui* (*Ieș*, 31, 6), *mîncă și* ***dêde*** *și bărbatului ei* (*Fac*, 3, 6), *ș și* ***dêderă*** *lui Iacov pre bodzii cei striini*

[2] În ms. 45 există atît o prefață dedicatorie a copistului: *Cuvîntu înaintea cărții aceștiia cătră preasfințitul mitropolit* (= Cuv. I), cît și un *Cuvîntu înainte cătră cititori* (= Cuv. II).

[3] Pentru detalii în legătură cu istoria perfectului simplu al verbelor *a da* și *a sta*, vezi Frâncu (1980, p. 309).

(*Fac*, 35, 4) etc.

O particularitate a epocii constă în absența sufixului flexionar *–ră* în formele de plural ale persoanelor I și a II-a, la timpul perfect simplu (cf. Frâncu, 1967, p. 175–192): *și-i* ***dzisem*** *lui* (*Fac*, 42, 31), *și pogorîră părinții noștri la Eghiptu, și* ***nemernicim*** *la Eghiptu dzile multe* (*Num*, 20, 15), *iată am audzit pre ea în Efrathá,* ***aflăm*** *pre ea întru cîmpii dumbrăvii* (*Ps*, 131, 6), *aceluia nu* ***putum*** *opritori să fim* (*Sus*, 1, 38) etc.

2.3.6. La mai-mult-ca-perfect, nici o formă de plural nu conține sufixul flexionar *–ră*. Deosebirea dintre formele de singular, respectiv de plural ale persoanei a III-a, în *–se* sau *–să*, se face în context: *grăi cătră ginerii lui, ce-i* ***luasă*** *fêtele lui* (*Fac*, 19, 14), *și Iacov păștea oile lui Lavan ce* ***rămăsêse*** (*Fac*, 30, 36), *toți ceia ce-l* ***vădzuse*** *pre el* (1*Reg*, 10, 11), *ceia ce* ***rădicase*** *mîna lor preste domnul mieu* (2*Reg*, 18, 28), *și cădzu zidul preste 27 000 de oameni, cei ce* ***rămăsêse*** (3*Reg*, 20, 30), *dreptatea mă* ***îmbrăcase*** *și mă* ***învăscuse*** *cu județul* (*Iov*, 29, 14) etc.

2.3.7. La timpul perfect compus, auxiliarul de persoana a III-a singular *au*, explicat prin influența persoanei a III-a plural (*au* < **habunt*, v. Frâncu, 1969, p. 303 sau din *habuit*, v. Sădeanu, 1959, p. 316; Gheție, 1973, p. 421–430) constituie, de asemenea, o normă a epocii vechi (cf. Frâncu, 1969, p. 299–318; Gheție, 1973, p. 421–430): ***au*** *dzis Domnul* (*Fac*, 3, 1), ***au*** *aflat robul tău har* (1*Reg*, 27, 5), *brațul lor n-****au*** *mîntuit pre înșii* (*Ps*, 43, 4) etc.

2.3.8. O serie de forme de conjunctiv prezent diferite de cele actuale, evidențiate în studii anterioare (Arvinte, 1988, p. 79; Arvinte, 1991, p. 23), se regăsesc și în ms. 45: verbul *a avea* prezintă la persoana a II-a singular forma *să aibi*: *pentru ca* ***să aibi*** *oi de îmbrăcăminte* (Parim, 27, 26), verbul *a adaoge* (de conjugarea a III-a) are forma de persoana a III-a *să adaogă*: *acêstea să facă Dumnedzău lui Ionáthan și acêstea* ***să adaogă*** (1*Reg*, 20, 13) și forma de persoana a II-a plural *să adaogeți*: ***să nu*** *mai* ***adaogeți*** (*Fac*, 44, 23), *ca* ***să adaogeți*** *păcatele lui Israil* (3*Ezd*, 9, 7).

2.3.9. Auxiliarul conjunctivului perfect prezintă în ms. 45 forme variabile după persoană și număr: *după acesta fu altul, Símah, carele zic* ***să fie fost*** *samaritean, apoi să să fie făcut jidov* (Cuv. II, 908/1), *cîndai* ***să nu fim greșit*** *ceva cătră tine* (*Fac*, 20, 9), *arată-te pre tine mie cunoscut să te vădzu, pentru ca* ***să fiu aflat*** *har înaintea ta* (*Ieș*, 33, 13), *de folos* ***să him pierit*** *întru pierirea fraților noștri* (*Num*, 20, 3), *audzit-am eu fetișoara* ***să să fie dat*** *la 7 bărbați* (*Tov*, 6, 13), *aceștia* ***să fie căzut*** (2*Mac*, 12, 40), *fiarăle și puterile* ***să să fie gătit*** (3*Mac*, 5, 29), *cum unii foarte* ***să să fie bucurat*** (*Iosip*, 4, 22) etc.

2.3.10. Ca și în alte texte ale perioadei, și în ms. 45 se pot observa cazuri în care infinitivul lung acoperă funcțiile supinului (cf. Frâncu, 2009, p. 128): *tot lemnul care are întru sine roadă de sămînță sămănătoare voă va fi* ***de mîncare*** (*Fac*, 1, 29), *voi da pre morții lor* ***la mîncare*** *pasărilor ceriului și fiarălor pămîntului* (*Ier*, 19, 7).

2.4. Numeralul

Numeralul fracționar apare numai cu formele vechi. Pentru exprimarea raportului parte / întreg se folosesc sintagme cu substantivul *parte*: *și veți da* ***a cincea parte*** *lui faraon, iară cêle patru părți vor fi voao pentru sămînța pămîntului* (*Fac*, 47, 24), *și trimise David nărod,* ***a treia parte*** *cu mîna lui Ioav* (2*Reg*, 18, 2) etc.

2.5. Exprimarea superlativului

La superlativul absolut al adjectivelor și al adverbelor, cazurile de postpunere și de dislocare a adverbului *foarte* de adjectiv sau de absență a adjectivului / adverbului sînt considerate trăsături ale normei epocii (Frâncu, 2009, p. 49, 276): *ficioara era* ***frumoasă*** *la față* ***foarte*** (*Fac*, 24, 16), ***foarte strașnic*** *iaste locul acesta!* (*Fac*, 28, 17), *să umiliră oamenii și cu scîrbă le era* ***foarte*** *lor* (*Fac*, 34, 7), *au băut vin* ***mult foarte*** (*Idt*, 12, 18), *te voi înmulți* ***foarte*** (*Fac*, 17, 2), *nu vă duceți* ***departe*** *de cetate* ***foarte*** (*Ios*, 8, 4), *și mă temui* ***tare foarte*** (*Neem*, 2, 2).

2.6. Prepoziția

2.6.1. Prepozițiile cumulează valori diferite; *întru*, de exemplu, se folosește frecvent și pentru sensul 'ca, în calitate de': *și-mi veți da mie copila aceasta* ***întru*** *fămêie* (*Fac*, 34, 12), *și puse lor* ***întru*** *porîncă pînă în dzua de astădzi pre pămîntul Eghiptului a da a cincea lui faraon* (*Fac*, 47, 26) etc.

2.6.2. Cătră apare în ms. 45 cu valori diferite; în numeroase situații, are sens local: 'spre': *vezi den locul carele acum tu ești cătră miadzănoapte, și* ***cătră*** *amiadzădzí, și* ***cătră*** *răsărit, și* ***cătră*** *mare* (*Fac*, 13, 14), *întinde-voi mîna mea* ***cătră*** *Domnul Dumnedzău cel preaînaltu* (*Fac*, 14, 22), 'la': *și o aduse pre însă* ***cătră*** *Adam* (*Fac*, 2, 22), *pentru căci ați venit* ***cătră*** *mine?* (*Fac*, 26, 27). Frecvent, *cătră* are sensul 'față de': *și voi întări făgăduința mea* ***cătră*** *însul întru făgăduință vêcinică* (*Fac*, 17, 19), *și eu nu m-am îndurat de tine pentru ca să nu greșești tu* ***cătră*** *mine* (*Fac*, 20, 6), *greșit să fiu* ***cătră*** *tine toate dzilele* (*Fac*, 43, 9), *ce-s paiele* ***cătră*** *grîu?* (*Ier*, 23, 28). Mai rar, *cătră* are și sens temporal: *vor giunghia pre el toată mulțimea adunării fiilor lui Israil* ***cătră*** *sară* (*Ieș*, 12, 6), *și mielul al doilea îl vei face de* ***cătră*** *sară* (*Ieș*, 29, 41) etc.

2.6.3. Spre se întîlnește și cu valoarea etimologică (a lat. *super*), dispărută treptat în urma concurenței lui *pre* (cf. Frâncu, 2009, p. 141): *că voi aduce răutățile* ***spre*** *tine* (1*Reg*, 20, 13), *glasul Domnului* ***spre*** *ape* (*Ps*, 28, 3) etc. *Spre* are, în unele contexte, sensul 'ca, în calitate de': *și dzise mie Dumnedzău: Solomon, fiiul tău, va zidi mie casă și ograda mea, căci am ales întru însul, să-mi fie mie ficior și eu voi fi lui* ***spre*** *părinte* (1*Paral*, 28, 6), *și ședzu Solomon pre scaunul domnului* ***spre*** *împărat pentru David, tatăl lui, și să binevru și ascultară lui tot Israil* (1*Paral*, 29, 23), *și va fi întru dzua acêea, fi-va tot locul unde vor fi 1000 de vii de 1000 de sícli,* ***spre*** *țêlină vor fi și* ***spre*** *spini* (*Is*, 7, 23), *te-am dat pre tine* ***spre*** *făgăduială rudeniei mêle* (*Is*, 42, 6), *am ajutat ție și te-am zidit și te-am dat* ***spre*** *făgăduință limbilor* (*Is*, 49, 8).

2.7. Conjuncția

Conjuncția *să* păstrează încă valoarea condițională primară, moștenită din latină (lat. *sī* > *se* > *să*)[4]: ***să nu voi eu trêce la tine****, nice tu cătră mine vei trêce movila aceasta* (*Fac*, 31, 52), ***să nu vei vrea*** *să-l trimiți pre însul, iată, eu lovescu toate hotarăle tale cu broaște* (*Ieș*, 8, 2), ***să veți întra în pămîntul*** *carele va da voaă Domnul după cum au grăit, cruțați slujba aceasta* (*Ieș*, 12, 25), ***să va zdrobi dintele robului sau roabei lui,*** *volnici ii va trimite pre ei pentru dintele lor* (*Ieș*, 21, 27), ***să va mîncîndu mînca-va den cărnuri a treia dzi,*** *nu va priimi celuia ce-i aduce lui* (*Lev*, 7, 8).

3. Inovații

În ms. 45 pot fi identificate și o serie de modificări în sistemul morfologic, unele aflate în faze incipiente, altele, în faze avansate.

3.1. Substantivul

3.1.1. Variații de gen se înregistrează atît în cazul unor substantive animate personale, cît și în cazul unor substantive inanimate. De exemplu, forma de feminin *slugă* are o frecvență ridicată: ***slugă*** *va fi fraților lui!* (*Fac*, 9, 25) etc.; forma de genul masculin, care rezultă din context, este foarte rară: *și, audzîndu Avram cum s-au robit Lot, nepotul lui, numără pre* ***ai lui slugi*** *de casă 318* (*Fac*, 14, 14), *va da dare dentru moștenirea lui* ***unuia*** *dentru* ***slugile*** *lui* (*Iez*, 46, 18), *pre* ***slugi i****-au omorît cu sabii* (*Iov*, 1, 17).

În ceee ce privește substantivele inanimate, variațiile masculin – neutru au fost corelate cu apariția sau generalizarea unor forme de plural (Frâncu, 2009, p. 24). Variația poate fi ilustrată, de exemplu, cu substantivul *belciug*, care apare o singură dată cu forma de plural *belciuge* (de genul neutru): *și vei face* ***belciuge*** *de aur, 50* (*Ieș*, 26, 6) și de patru ori cu forma de masculin *belciugi*: *și vei face 50 de* ***belciugi*** *de aramă și vei împreuna* ***belciugii*** *den chiotori de căpețêle* (*Ieș*, 26, 11) etc.

[4] În legătură cu sensul condițional al lui *să*, concurența exercitată de *de* și *dacă* și fixarea lui să ca morfem al conjunctivului (care a avut ca efect favorizarea înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, dar și pierderea posibilității lui *să* de a se combina cu indicativul și condiționalalul) vezi Frâncu (2000, 2009).

Forma de plural *rărunchi* (de genul masculin) are 20 de ocurențe: *amîndoi* ***rărunchii*** (*Ieș*, 29, 13) etc., pe cînd cea de genul neutru, trei ocurențe: *pre amîndoao* ***rărunchele*** (*Lev*, 3, 10), *și amîndoao* ***rărunchile*** (*Lev*, 4, 9). *Cîmp* (< lat. *campus*) apare la plural, de 22 de ori, cu forma de genul masculin *cîmpi*: *bucate* ***cîmpilor*** *cetății* (*Fac*, 41, 48), *toți oamenii și dobitocul cîte să vor afla în* ***cîmpi*** (*Ieș*, 9, 19) etc. Forma de neutru *cîmpuri* apare de patru ori: *unde-s pîraie de apă și izvor a fărăfundurilor ieșindu pre* ***cîmpuri*** *și pren munți* (*Deut*, 8, 7) etc.

În mod similar, notăm, la plural, atît forma de masculin *genunchi*, cît și forma de neutru *genunche*: *și-și puse obrazul lui întru mijlocul* ***genunchilor*** *lui* (3*Reg*, 18, 42), / *și l-au adormit pre el întru mijlocul* ***genunchelor*** *ei* (*Jud*, 16, 19). Forma de plural *umere*: *pre doao* ***umere*** *a lor* (*Ieș*, 28, 21), *4* ***umere*** (3*Reg*, 7, 34) alternează cu *umeri*: *pre* ***umeri*** *puind cunună* (*Iov*, 31, 36), *preste* ***umeri*** *să poartă* (*Ep Ier*, 1, 22) etc.

În cazul altor substantive semnalate în lucrările de specialitate, nu am constatat în ms. 45 variații de gen, fie pentru că formele noi se generalizaseră deja, fie pentru că inovațiile încă nu se manifestaseră. În prima categorie se încadrează, de exemplu, *grumad(z)* și *stîlp*, care și-au generalizat forma de masculin, avînd la plural numai formele *gruma(d)zi*, respectiv *stîlpi*: *au căzdut la* ***grumadzii*** *lui* (*Fac*, 33, 4), *să zdrobești* ***stîlpii*** *lor* (*Ieș*, 23, 24). În a doua categorie, se înscriu substantive ca *veac* (< v. sl. *věkŭ*), de genul masculin, avînd numai pluralul *vêci* (nu și *veacuri*): *și va trăi în* ***vêci*** (*Fac*, 3, 22), *întru* ***vêcii vêcilor*** *lăuda-te-vor pre tine* (*Ps*, 83, 5), sau *obra(d)z*, care aparține încă genului neutru, cu pluralul *obra(d)ze*: *și* ***obrazele*** *lor, unul cătră altul, cătră acoperemîntu vor fi* ***obradzele*** *heruvimilor* (*Ieș*, 25, 20), *rușinat-ai astădzi* ***obradzele*** *tuturor robilor tăi* (2*Reg*, 19, 5), *ia vino să ne ivim la* ***obraze!*** (4*Reg*, 14, 8). Se încadrează în aceeași categorie și pluralul *clopoți*, de genul masculin: *și au făcut* ***clopoți*** *de aur* (*Ieș*, 39, 24), *și* ***clopoți*** *de aur 400* (2*Paral*, 4, 13), considerat de Arvinte (1991, p. 16) „o particularitate lingvistică remarcabilă", evidențiată de N. A. Ursu, în contextul discuțiilor privitoare la paternitatea textului.

Variațiile neutru – feminin au fost corelate cu impunerea unor forme de singular (Frâncu, 2009, p. 24), cu repercusiuni asupra încadrării într-o declinare sau alta. În ms. 45 întîlnim, pe de o parte, forma de neutru *rod(u)*: *nu va fi întru voi fără de* ***rodu*** (*Deut*, 7, 14), cu pluralul *roduri*: *cêle dentîi* ***roduri*** *a pămîntului tău vei aduce înlontru în casa Domnului Dumnedzăului tău* (*Ieș*, 34, 26). Pe de altă parte, există și varianta feminină *roadă*[5]: *lemnu roditor făcîndu* ***roadă*** (*Fac*, 1, 11), *veți mînca* ***roada*** *lui* (*Lev*, 19, 25), explicată după forma de plural *roade*.

Femininul *pustie*, mai apropiat de etimon (bg. *pustinja*), apare alături de forma mai nouă *pustiiu*, aparținînd genului neutru: *voi pune pre Neneví spre stingere, fără de apă, ca* ***o pustie*** (*Sof*, 2, 13) / *să duse de tăbărî în* ***pustiiu*** (*Fac*, 12, 9). *Buruian*, de genul neutru, provenit din sl. *burjanŭ* (Arvinte, 1988, p. 70), apare de șase ori (o dată, într-o notă marginală): *ca ploaia pre troscot și ca ninsoarea pre* ***buruian*** (*Deut*, 32, 2), *ca* ***un buruian*** *ce să pornêșce de vînt stai împotriva mea?* (*Iov*, 13, 25) etc. Forma de feminin, *buruiană*, are trei ocurențe: *răsaie pămîntul* ***buruiană*** *de iarbă sămănătoare* (*Fac*, 1, 11), *budza rîului mainte de toată* ***buruiana*** *să va zmulge* (*Sir*, 40, 18).

3.1.2. În ceea ce privește categoria gramaticală a numărului, și în ms. 45 pot fi urmărite etapele procesului de înlocuire a desinenței de plural *–e* prin desinența *–i* la o serie de substantive feminine[6]: de exemplu, *aripă* are la plural numai desinența *–i*: ***aripi*** *de vultur* (*Ieș*, 19, 4), în timp ce *pulpă* (tot cu radicalul în *–p*), apare o singură dată cu pluralul *pulpi*: *să te bată Domnul cu rană rea preste genunchi și preste* ***pulpi*** (*Deut*, 28, 35), dar de cinci ori cu forma *pulpe*: ***pulpele*** *lui – de marmure* (*Cînt*, 5, 16) etc.; *limbă* are atît forme cu *–e*, cît și cu *–i* la plural: *toate* ***limbele*** (1*Reg*, 8, 20), / *întru* ***limbile*** *lor* (*Fac*, 10, 5); *inimă* are, de asemenea, atît forme cu *–e*, cît și cu *–i* la plural: *tu ești cel ce cerceteadză* ***inime*** (1*Paral*, 29, 17) / ***inimile*** *voastre* (1*Reg*, 6, 6) etc.

Alternanța, la același substantiv, a desinențelor de plural *–uri* / *–e* se întîlnește la substantive neutre ca *nărod* (*norod*), *zăgaș* etc.: *acêstea-s* ***nărodurile*** *lui Ghedsom* (*Num*, 3, 21) / *după* ***năroadele*** *lor* (*Num*,

[5] Apărută la începutul secolului al XVII-lea în Moldova (Frâncu, 2009, p. 24).

[6] Pentru detalii cu privire la acest proces, vezi Densusianu (1932, p. 151–153), Diaconescu (1970, p. 116–126), Frâncu (2009, p. 30–32).

4, 30); *vor seca rîurile și* ***zăgașurile*** *rîului* (*Is*, 19, 6) / *întinde cu mîna ta toiagul tău pre rîuri, și pre* ***zăgașe*** (*Ieș*, 8, 5).

În ms. 45 se întîlnesc atît forma etimologică de plural *numere* (< lat. *nomina*), eventual *numeri* (prin înlocuirea desinenței *–e* prin *–i*, cum se observă frecvent în formele articulate: *numerile*), cît și forma *nume*, omonimă cu singularul (aceasta din urmă, atestată în textele sudice încă de pe la 1551–1553, cf. Frâncu, 2009, p. 26): *și acêstea-s* ***numerile*** *a fiilor Isav* (*Fac*, 36, 10), *acêstea-s* ***numerile*** *hatmanilor Isav* (*Fac*, 36, 40), / *aceștia sîntu ficiorii lui Ismail și acêstea-s* ***numele*** *lor* (*Fac*, 25, 16), *și acêstea-s* ***numele*** *ficiorilor lui Israil* (*Fac*, 46, 7), ***numele*** *părinților miei* (*Fac*, 48, 16).

3.1.3. Ms. 45 reflectă tendința generală de simplificare a flexiunii nominale prin modificarea, la genitiv-dativul substantivelor feminine, a flectivelor formate din desinență (*–e* sau *–i*) și articol hotărît (*–ei*) (cf. Diaconescu, 1970, p. 206; Frâncu, 2009, p. 36). Astfel, la substantivele care au, la singular (nominativ-acuzativ), desinențele *–ă* sau *–e*, flectivele *–eei* și *–iei* sînt complet înlocuite cu *–ei* și *–ii*: *a* ***casei*** *tale* (*Fac*, 17, 12), *toate ciniile* ***casii*** *mêle* (*Fac*, 31, 36), ***fêtei*** *lui* (*Fac*, 29, 24), *a* ***pizmei*** (*Is*, 13, 9), *dedesuptul* ***budzii*** *ei* (3*Reg*, 7, 24), *la marginile* ***lumei*** (*Ps*, 18, 4), *nădêjdea* ***lumii*** (*Sol*, 14, 6), *dzua* ***morții*** *mêle* (*Fac*, 27, 2), *păzitoriul* ***grădinei*** (*Neem*, 2, 8), *a grădinii* ***împăratului*** (4*Reg*, 24, 24) etc.

O particularitate a textelor perioadei, confirmată și de ms. 45, constă în prezența formei de genitiv-dativ în *–iii* la substantivele cu forma de nominativ-acuzativ în *–ie* și cu pluralul în *–i*: ***seminții*** *tale voi da pămîntul acesta* (*Fac*, 12, 7), *au ascultat Domnul* ***smereniii*** *tale* (*Fac*, 16, 11), *începăturile* ***ariii*** *tale* (*Ieș*, 22, 29), *usăbirea* ***necurății*** *ei* (Lev, 18, 19), *păcatele* ***preuții*** *voastre* (*Num*, 18, 1). Formele cu *–iei* au însă o frecvență mai ridicată: *și veți sluji slujbele dare* ***preuției*** (*Num*, 18, 7), ***seminției*** *voastre voi da pre el* (*Deut*, 34:4), *dă-mi locul* ⌊*tău*⌋ *a* ***ariei*** ⌊*tale*⌋ (1*Paral*, 21, 22), *mănîncă bucatele* ***necurăției*** (*Parim*, 4, 17), *dzilele* ***smereniei*** *lui* (*Plîng*, 1, 8) etc.

3.1.4. O serie de modificări în sistemul declinărilor sînt foarte bine ilustrate de ms. 45. Este vorba, pe de o parte, de faze incipiente, de manifestare a unor tendințe de trecere de la o declinare la alta și, pe de altă parte, de faze avansate, în care încadrarea la noua declinare nu este complet realizată.

Astfel, în ceea ce privește tendința de trecere de la declinarea a III-a la declinarea I, se poate constata că unele substantive prezintă mai multe forme specifice declinării a III-a, în timp ce, la alte substantive, domină deja formele de declinarea I. De exemplu, forma de declinarea a III-a *arame* înregistrează 15 ocurențe: *toate vasele lui le-au făcut de* ***arame*** (*Ieș*, 38, 3), *grătariul cel de* ***arame*** (*Ieș*, 39, 40) etc., în timp ce forma de declinarea I *aramă* este mult mai frecventă (160 de ocurențe): *era bătător de ciocan și faur de* ***aramă*** *și de hier* (*Fac*, 4, 21), *le vei acoperi cu* ***aramă*** (*Ieș*, 27, 2), *și vase de* ***aramă***, *de* ***aramă*** *bună, sclipind în fêliul aurului, vase 12* (3*Ezd*, 8, 59) etc. În schimb, forma de declinarea a III-a *peștere* (articulat, *peșterea*) este mult mai bine reprezentată (43 de ocurențe): *și lăcui în* ***peștere***, *el și* ⌊2⌋ *fête a lui cu însul* (*Fac*, 19, 30), *și-mi dea* ***peșterea*** *cea îndoită carea iaste lui* (*Fac*, 23, 9), *deșchideți* ***peșterea*** (*Ios*, 10, 22), față de *pește*ră, articulat, *peștera*, cu două ocurențe, ca în: *îngropați-mă cu părinții miei întru* ***peștera*** *carea iaste întru țarina a lui Efron* (*Fac*, 49, 29).

O modificare de ordin fonetic, dar cu repercusiuni morfologice, semnalată de numeroși specialiști (Vasiliu, 1968; Gheție & Mareș, 1974; Gheție, 1975; Frâncu, 2009 ș.a.) privește substantivele cu tema în *ș*, *j*. Dacă *ș* și *j* erau, pînă pe la 1640, în graiurile de tip nordic, palatalizate (formele *mătușe*, *grije*, de declinarea a III-a, fiind normale), iar în graiurile de tip sudic, dure (*mătușă*, *grijă*, de declinarea I), începînd cu 1640–1670 s-a petrecut în nord o depalatalizare, respectiv o palatalizare în sud. În cazul substantivului *ușă*, de exemplu, apartenența la declinarea a III-a este probată de cele 53 de ocurențe ale formei *ușe* și ale formei articulate *ușea*: ***ușea*** *o trase după însul* (*Fac*, 19, 6), *întingîndu dîn sîngele de lîngă* ***ușe*** (*Ieș*, 12, 22) etc.; declinarea I este reprezentată de cele 63 de ocurențe ale formei articulate *ușa* (*ușă*, forma nearticulată, nu este consemnată): *grăiră lui întru* ***ușa*** *casei dzicîndu* (*Fac*, 43, 19), *stătu Moisí pre* ***ușa*** *taberii* (*Ieș*, 32, 25) etc.

În ceea ce privește tendința de trecere de la declinarea a II-a la declinarea a III-a, se poate observa că unele substantive apar doar cu forma de declinarea a III-a, de exemplu *îmbrăcăminte*, *încălțăminte* (formele mai vechi, de declinarea a II-a, *îmbrăcămînt*, *încălțămînt* nu se înregistrează): *luîndu Revéca*

îmbrăcămintea *lui Isav* (*Fac*, 27, 15), *dezleagă* ***încălțămintea*** *den picior* (*Ieș*, 3, 5) etc. La alte substantive, formele de declinarea a II-a coexistă cu cele de declinarea a III-a: *ca un* ***vultur*** *va porni* (*Ier*, 48, 40) / *ca o pornire de* ***vulture*** (*Deut*, 28, 49), *să te bată Domnul cu rană rea preste* ***genunchi*** (*Deut*, 28, 35) / *să plecă pre* ***genunchele*** *lui înaintea lui Iliú* (*4Reg*, 1, 13) etc.

Referitor la trecerea de la declinarea a III-a la declinarea a II-a, se poate aduce în discuție cazul formei de feminin *pustie*, de declinarea a III-a, mai apropiată de etimon (< bg. *pustinja*, cf. și Frâncu, 2009, p. 20), care apare alături de forma mai nouă *pustiiu*, aparținînd genului neutru și declinării a II-a: *să nu vă împreunați, rătăcind în* ***pustie*** (*Is*, 16, 8), *și va fi pămîntul Eghiptului pierire și* ***pustie*** (*Iez*, 29, 9), / *să duse de tăbărî în* ***pustiiu*** (*Fac*, 12, 9), *carele iaste în* ***pustiiu*** (*Fac*, 14, 6). Mai multe substantive se întîlnesc doar cu forme specifice declinării a III-a: *iată un* ***berbêce*** *prinsu într-un sádu savec de coarne* (*Fac*, 22, 13), *și vei junghea* ***berbêcele*** (*Ieș*, 29, 16), *capul* ***berbêcelui*** (*Ieș*, 29, 19), *urîciunile și* ***șoarecile*** (*Is*, 66, 17), *vădzîndu cum au zemislit în* ***pîntece*** (*Fac*, 16, 5), *și luă în* ***pîntece*** *de la el* (*Fac*, 38, 18), *cămila, și* ***iepurile***, *și ariciul, (...), necurate voao vor fi* (*Deut*, 14, 7).

În pluralul articulat hotărît *mînule* (*manu* + art. *–le*), care apare în ms. 45 de 45 de ori, se păstrează urme ale declinării a II-a (care reprezintă un rest din declinarea a IV-a latină; cf. și Dimitrescu, 1978, p. 199; Arvinte, 1991, p. 16): ***mînule*** *lui pre toți și* ***mînule*** *tuturor pre însul* (*Fac*, 16, 12), *vădzu cerceii și brățările în* ***mînule*** *sororei lui* (*Fac*, 24, 30), *dêde bucatele și pîinele carele au făcut pre* ***mînule*** *lui Iacov* (*Fac*, 27, 17) etc. În ms. 45 se întîlnesc și formele analogice de plural *mînele*: *luați voi* ***mînele*** *pline de spudză den cuptoriu* (*Ieș*, 9, 8), *mînile* (nearticulat, *mîni*): *fapte de* ***mîni*** *omenești* (*Deut*, 4, 28), *și nu lua sama oamenilor cărora da argintul pre* ***mînile*** *lor* (*4Reg*, 12, 15), *mîinele* (nearticulat, *mîine*): *îl va scoate den* ***mîinele*** *lor* (*Fac*, 37, 21), *argintul îndoit luați întru* ***mîine*** *voastre* (*Fac*, 43, 12), *mîinile* (nearticulat, *mîini*): *voi întinde* ***mîinile*** *mêle cătră Domnul* (*Ieș*, 9, 29), *și luînd preutul unsul, cel săvîrșit, la* ***mîini*** (*Lev*, 4, 5).

Oscilații între declinarea a II-a și declinarea I se înregistrează în cazul următor: *rodu*, de declinarea a II-a și genul neutru (< v. sl. *rodŭ*) alternează cu *roadă*, de declinarea I și genul feminin: *nu va fi întru voi fără de* ***rodu*** (*Deut*, 7, 14) / *tot lemnul care are întru sine* ***roadă*** *de sămînță sămănătoare* (*Fac*, 1, 29), *veți mînca* ***roada*** *lui* (*Lev*, 19, 25), *vei aduna* ***roada*** *ei* (*Lev*, 25, 3).

3.2. Verbul

3.2.1. Ca și alte texte ale perioadei, ms. 45 atestă cazuri de trecere de la conjugarea a III-a la conjugarea I și de la conjugarea a IV-a la conjugarea a III-a sau de oscilații între conjugările I și a IV-a.

În ceea ce privește tendința de trecere a unor verbe de la conjugarea a III-a la conjugarea I, se poate observa că în ms. 45 verbul *a cure* (< lat. *currĕre*) prezintă la indicativ prezent, persoana a III-a, forma *cură*: *la pămîntul ce* ***cură*** *miêre și lapte* (*Ieș*, 3, 8) etc. Același verb prezintă forme de imperfect specifice conjugării I: *apele cêlea ce* ***cura*** *den sus* (*Ios*, 3, 16), *balele lui* ***cura*** *preste barba lui* (*1Reg*, 21, 13) etc.

Forma de participiu *învis* se explică de la forma de conjugarea a III-a *a învie*, dar forma de participiu *înviat* atestă trecerea la conjugarea I, *a învia*: *și fu el povestind împăratului cum* ***au învis*** *fiiul ei cel mortu* (*4Reg*, 8, 5), *și iaste scris cum el iarăși* ***să să fie învis*** *cu carii Domnul* ***au învis*** (*Iov*, 42, 16) / *și întorcîndu-te m-****ai înviat*** (*Ps*, 70, 22). În structura viitorului, verbul în discuție se folosește atît cu forma de conjugarea a III-a (două ocurențe), cît și cu forma de conjugarea I (șapte ocurențe): ***nu va învíe*** *inimile necredincioșilor și judêțele săracilor va da* (*Iov*, 36, 6) / *înțelepciunea* ***va învia*** (*Ecles*, 7, 13), *pre noi ne* ***va înviia*** (*2Mac*, 7, 9).

Trecerea, mai puțin frecventă (Frâncu, 2009, p. 88), de la conjugarea a IV-a la conjugarea a III-a poate fi ilustrată prin verbul *a învești* (< lat. *investire*), care apare în ms. 45 cu forme de conjugarea a III-a: *dă te* ***vei învêște*** *róșiu și te vei împodobi cu podoabă de aur* (*Ier*, 4, 30), ***va învêște*** *rușine* (*Mih*, 7, 10).

Mai multe verbe care au luat naștere prin derivare (de la substantive sau adjective) fie în latina populară fie în româna comună (cf. Frâncu, 2009, p. 86) oscilează între conjugarea I și a IV-a. Astfel, verbul format de la substantivul *adevăr* are forme de conjugarea a IV-a (*a adeveri*) și, mai rar, de conjugarea I (*a adevăra*):

să va adeveri *casa carea iaste în cetate zidită* (*Lev*, 25, 30), ***adeveriți*** *noao* (1*Reg*, 6, 2) / *și de la minciună cine* ***să va adevăra?*** (*Sir*, 34, 4).

Verbul format de la adjectivul *curat* apare de obicei cu forme de conjugarea a IV-a: *nu* ***va curăți*** *Domnul* (*Ieș*, 20, 7), ***va curăți*** *preutul casa* (*Lev*, 14, 48) etc.; o singură dată am înregistrat forma de conjugarea I: *cel ce place măriților* ***curăța-va*** *nedreptatea* (*Sir*, 20, 28).

Verbul format de la *îndelung* prezintă în conjugare atît forme cu sufixul flexionar specific conjugării I, cît și cu cel de la conjugarea a IV-a: *pentru că nu voi trăi întru vac, pentru ca* ***să îndălungăz*** *la mînie; dăpărtează-te de la mine* (*Iov*, 7, 16), *cei ce* ***îndălungază*** *pre sine de la tine pier* (*Parim*, 72, 26), *nu* ***voi îndălunga*** *încă* (*Iez*, 12, 25), ***să nu îndălungezi*** *darea celui ci să roagă* (*Sir*, 4, 3) / *fără numai pentru urgie nepriêtenilor pentru ca* ***să nu****-și* ***îndălungească*** *anii* (*Deut*, 32, 27), *și* ***să nu îndălungești*** *a le face acêstea* (*Idt*, 2, 10), *de la cel ce au făcut pre el* ***îndălungêște-să*** *inima lui* (*Sir*, 10, 12).

Verbul creat de la adjectivul *vîrtos* prezintă forme de conjugarea I, dar forma de gerunziu este specifică verbelor cu infinitivul prezent în *–i*: ***nu învîrtoșați*** *inimile voastre* (*Ps*, 94, 8), *dă* ***veți*** *iarăși* ***învîrtoșa*** (*Is*, 8, 9) / ***învîrtoșindu-să*** *pre Iavin* (*Jud*, 4, 23), ***învîrtoșind*** *a lui cerbice și inima lor* (3*Ezd*, 1, 50).

Observația este valabilă și pentru forma de gerunziu a verbului *a scuipa* (< lat. **scupire*): *de* ***vei scuipa*** *preste el* (*Sir*, 28, 13), față de: ***scuipind*** *mai nainte* (2*Mac*, 6, 20).

3.2.2. Așa cum a arătat Arvinte (1988, p. 78), tendința de apropiere a formelor de imperfect în *–iia* / *–îia* de cele în *–ia*, *–ea* de la conjugările a II-a și a III-a este bine ilustrată în ms. 45: la verbul *a iubi*, sufixul gramatical *–eá* apare, o singură dată, în structura morfematică a formei de persoana a III-a singular: *iară Revéca* ***iubea*** *pre Iacov* (*Fac*, 25, 28); la verbul *a birui*, sufixul gramatical de imperfect este *–iá* în toate cele 11 ocurențe ale formei de persoana a III-a: *lăcomia celor ce* ***biruia*** *pre el* (*Sol*, 10, 11); la verbul *a fugi*, sufixul de imperfect *–eá* are patru ocurențe: *cela ce* ***fugea*** *la pustiiu* (*Ios*, 8, 20) etc.

3.2.3. Procesul de formare a unei paradigme sigmatice la verbele *a avea*, *a fi*, *a vrea* este încă în faza de început: formele de persoana a II-a singular *fuseși*, *avuseși*, *vruseși* au cîte o singură ocurență: *mult* ***fuseși*** *alăturat lîngă cuvîntul acesta* (Cuv. I, I), *și* ***avuseși*** *păstori mulți* (*Ier*, 3, 3), *jirtvă și aducere nu* ***vruseși*** (*Ps*, 39, 9), iar forma de persoana a III-a singular *vruse*, de asemenea, o ocurență: *întru mine* ***vruse*** *să mă fac eu întru împărat preste tot Israilul* (1*Paral*, 28, 4). În rest, ms. 45 consemnează formele vechi, asigmatice: ***fuiu*** *îngropată cu bărbat* (*Rut*, 1, 12), *asupra mea* ***fură*** *acêstea toate* (*Fac*, 42, 36), *țarina și pește*rea *ce* ***avu*** *Avraam* (*Fac*, 25, 10), *nădêjde* ***avu*** *mai mult cel fără minte* (*Parim*, 26, 12), *și* ***avură*** *har* (3*Ezd*, 6, 5), *povățuiește-mă întru calea porîncilor tale, căci pre însă* ***vruiu*** (*Ps*, 118, 35), *nu* ***vru*** *să mănince* (2**Reg**, 13, 9), *nu* ***vrură*** *a să întoarce* (*Ier*, 8, 5) etc.

3.2.4. Formele de perfect simplu ale verbului *a face* aparțin atît paradigmei tari (etimologice), cît și paradigmei slabe (care se va impune în româna literară modernă; v. Guțu Romalo, 1965, p. 337–540; Gheție, 1997, p. 137). Formele tari (etimologice) se întîlnesc în ms. 45 numai la persoana a III-a, singular și plural: *și să* ***fêce*** *lumină* (*Fac*, 1, 3), *și* ***fêce*** *Dumnedzău chitoásele cêle mari și tot sufletul vitelor tîrîitoare* (*Fac*, 1, 21), *și să* ***fêce*** *dimineață* (*Fac*, 29, 25), *și să* ***fêceră*** *toate dzilele lui Maleleil ani 895* (*Fac*, 5, 17), *și i să* ***fêceră*** *lui oi, și viți, și măgari, și slugi, și slujnice, mușcoi și cămile* (*Fac*, 12, 16).

Formele slabe se întîlnesc la toate persoanele: *în dășertu mă* ***făcuiu*** (1*Reg*, 26, 21), *mă* ***făcui*** *turburat* (*Ps*, 29, 9), *te* ***făcuși*** *ajutoriul mieu* (*Ps*, 62, 7), *te* ***făcuși*** *mie întru mîntuire* (*Ps*, 117, 28), *de-nceput* ***făcu*** *Dumnedzău ceriul și pămîntul* (*Fac*, 1, 1), *potopul apei să* ***făcu*** *pre pămîntu* (*Fac*, 7, 6), *și ne* ***făcum*** *asupra lor pînă la ușa porții* (2*Reg*, 11, 23), *și* ***făcură*** *împregiurători* (*Fac*, 3, 7), *și să* ***făcură*** *fiii Ulam tari la vîrtute* (1*Paral*, 8, 40) etc.

3.2.5. La imperativ negativ, formele de persoana a II-a plural construite pe baza infinitivului lung (+ desinența *–ți*) sînt rare: ***nu vă têmereți*** (1*Reg*, 12, 20), *dzua aceasta sfîntă-i Domnului,* ***nu vă mîhnireți*** (3*Ezd*, 9, 54). Cele mai multe forme sînt identice cu indicativul prezent: ***nu faceți*** *strîmbătate copilașului* (*Fac*, 42, 22), ***nu rădicați*** *la înălțime cornul vostru,* ⌊*și*⌋ ***nu grăiți*** *asupra lui Dumnedzău strîmbătate* (*Ps*, 74, 5) etc.

3.2.6. Forma de participiu a verbului *a cere* este atît *cerșut*, ca și în alte texte vechi (Arvinte, 1991, p. 24):

după toate cîte ai ***cerșut*** *de la Domnul Dumnedzăul tău la Horiv* (*Deut*, 18, 16), *i-au dat lui cetatea carea au* ***cerșut*** (*Ios*, 19, 50), cît și *cerut*: *cerînd s-au cerut de la mine David* (1*Reg*, 20, 6), *au* ***cerut*** *Solomon cuvîntul acesta* (3*Reg*, 3, 10), *n-ai* ***cerut*** *avuție de bani* (2*Paral*, 1, 11).

Verbul *a face* are la participiu numai forma *făcut*, generalizată pe la 1640–1650 (Frâncu, 2009, p. 322), care înlocuiește forma etimologică *fapt* (mai apropiată de etimonul lat. *factum*): *întru care dzi au* ***făcut*** *Domnul Dumnedzău ceriul și pămîntul* (*Fac*, 2, 4) etc. În schimb, verbul *a sta* prezintă la participiu exclusiv forma *stătut*, explicată de la tema perfectului simplu *stătu* (Frâncu, 2009, p. 131): *vădzu Lía că au* ***stătut*** *de a mai naște* (*Fac*, 30, 8), *ați* ***stătut*** *suptu munte* (*Deut*, 4, 11), *cu strîmbătate au* ***stătut*** *împotriva fratelui său* (*Deut*, 19, 18), *nime n-au* ***stătut*** *împotrivă* (*Ios*, 23, 9), ***stătut****-ați prestă sabiia voastră* (*Iez*, 33, 26).

4. Elemente specifice

4.1. Elemente preluate din textul grecesc

În ceea ce privește elementele specifice textului ca atare, notăm, pe de o parte, o serie de fapte de limbă explicabile prin textul grecesc, multe dintre acestea evidențiate de Vasile Arvinte în studiile sale asupra *Bibliei* de la București.

4.1.1. În clasa substantivelor neprototipice se încadrează substantive preluate din greacă precum masivele *pielm* ('aluat din făină de grîu (fără drojdie)' < gr. *πέλμα, –ατος*): *și frămîntară* ***pielmul*** *ce l-au scos den Eghiptu în vatră* (*Ieș*, 12, 39), *sicheră* ('băutură alcoolică făcută din fructe; cidru' < gr. *σίκερα*): *și acum, te păzêște și să nu bêi vin și* ***sichera*** (*Jud*, 13, 7), nume de coloranți și vopsele precum *minău* (var. a lui *miniu* 'oxid de plumb, de culoare roșie-portocalie, insolubil în apă, folosit la vopselărie' < gr. *μίνιο*): *văruite cu* ***minău*** (*Ier*, 22, 14) și *chinovar* ('sulfură roșie de mercur, folosită drept colorant și medicament' < gr. *κιννάβαρι*): *ungînd cu minău și* ***chinovar*** (*Sol*, 13, 14), nume de substanțe și plante aromatice ca *nard* ('esență parfumată extrasă din rădăcină de nard' < gr. *νάρδος*): ***nardu*** *și șofran* (*Cînt*, 4, 14), sau *iris* ('casie, un fel de scorțișoară' < gr. *ἶρις*): ***iris****, 500 de sicli* (*Ieș*, 30, 23-24). Tot în categoria substantivelor neprototipice se încadrează și substantive colective ca *fêliu* 'trib, semințe, neam', explicat de Arvinte (1997, p. 39) prin apropierea formală stabilită de Nicolae Milescu între cuvîntul grecesc (*ἡ*) *φυλή, –ῆς* sau gr. (*τὸ*) *φυλον, –ου* și cuvîntul românesc *fel*, căruia i-a atribuit sensul respectiv: *caută* ***fêliul*** *lui Leví să nu-l socotești împreună* (*Num*, 1, 49), *ficiorul lui Aminadav, boiêrin a* ***fêliului*** *Iudei* (*Num*, 7, 12), *veți da moștneniirea rudeniei celui aproape lui den* ***fêliul*** *lui* (*Num*, 27, 11), *adunai cătră mine pre mai marii* ***fêliului*** *vostru* (*Deut*, 31, 28), *viță* 'trib, semințe, neam': *după casele* ***viților*** *lor* (*Num*, 1, 2), sau *bătrînime* ('consiliul bătrînilor','totalitatea bătrînilor'): *chemă Moisí toată* ***bătrînimea*** *lui Israil și dzise cătră înșii* (*Ieș*, 12, 21), *vor trimite* ***bătrînimea*** *cetății lui* (*Deut*, 19, 12) etc.

4.1.2. Tot pe seama influenței grecești au fost puse numeroasele construcții verbale perifrastice din text; Vasile Arvinte prezintă în detaliu, în special în studiul său din 1993, modurile și timpurile perifrastice calchiate din greacă și care au trecut, din ms. 45, în *Biblia* de la București. Unele forme perifrastice conțin auxiliarul *a fi* și verbul de bază la gerunziu; astfel de forme sunt cele de de prezent perifrastic: ***nu sînt știind*** *a grăi jidovêște* (*Neem*, 13, 24); imperfect perifrastic: *Avenir* ***era țiind*** *casa lui Saul* (2*Reg*, 3, 6), perfect perifrastic: *și* ***fu născîndu*** *ea* (*Fac*, 38, 28) sau viitor perifrastic: *și 5 garduri* ***vor fi țiindu-să*** *unul de la alalt* (*Ieș*, 26, 3). Au fost identificate și forme perifrastice cu alte structuri ca, de exemplu, cea alcătuită din verbul *vrea* + infinitivul verbului de bază (Arvinte, 1991, p. 22): *cîndu* ***vrea mêrge*** *Moisí înaintea Domnului să-i grăiască lui, lua acoperemîntul pînă ce ieșiia* (*Ieș*, 34, 34; în textul grecesc: *Ἡνίκα' δ'ἂν εἰσπορεύετο*), *și cînd* ***să vrea sui*** *nuărul de la cortu, înjuga fiii lui Israil cu marfa lor* (*Ieș*, 40, 33; în textul grecesc: *Ἡνίκα δ'ἂν ἀνέβι ἡ νεφέλη*); o altă formă de perfect perifrastic evidențiată de Arvinte (1994, p. 11) conține verbul *a se face* + gerunziul verbului de conjugat (reprezentînd un mod de transpunere în română a gr. *ἐγένετο*): *și îndată glasul Domnului* ***să fêce*** *cătră însul* ***dzicîndu*** (*Fac*, 15, 4), *iară dimineața* ***să fêce potolindu-să*** *roao pregiur tabără* (*Ieș*, 16, 13), *norul Domnului* ***să fêce umbrindu*** *preste ei dzua* (Num, 10, 34). De asemenea, încă două modalități de redare a viitorului, calchiate din greacă, sînt menționate de Arvinte (1994, p. 12): una este formată din viitorul verbului *a fi*, urmat de adverbul *cînd* + viitorul verbului de conjugat: *și* ***va fi cîndu***

***va acoperi** norul* (*Num*, 9, 20, după gr. *καὶ ἔσται ὅταν σκεπάζῃ ἡ νεφέλη*); a doua este formată din viitorul verbului *a fi*, urmat de conjuncția *de* + viitorul verbului de conjugat: *și **va fi de va mușca** șarpele pre om* (*Num*, 21, 8, după gr. *καὶ ἔσται ἐὰν δάκῃ ὁ ὄφις ἄνθρωπον*) etc.

În plus față de formele perifrastice înregistrate în studiile citate, am identificat și o formă perifrastică de gerunziu, compusă din verbul auxiliar *a fi* la gerunziu + verbul de bază la participiu: *și să spuse lui Saul, dzicîndu căci nărodul au greșit Domnului, **mîncat fiind** cu sîngele* (*mîncat fiind* = 'mîncînd') (1*Reg*, 14, 33), *a multe limbi domnind și **fiind biruit** toată lumea* (*fiind biruit* = 'biruind') (*Est*, 3, 13), *o, ticăloasa eu, și de multe ori de trei ori mișa, carea 7 copii **fiind născută**, a nici unuia maică m-am făcut* (*fiind născută* = 'născînd') (*Iosip*, 16, 6).

4.1.3. De asemenea, pe seama influenței grecești au fost puse și alte fenomene, ca: absența articolului hotărît *lui* înaintea unor nume proprii: ***ficior Amisadai*** (*Num*, 1, 12), ***fiiu Enan*** (*Num*, 1, 15) etc., întrebuințarea, uneori, a numelor feminine terminate în consoană, la forma nedeclinată: *în **casa Rahil*** (*Fac*, 31, 34) sau păstrarea desinenței grecești de genitiv a numelui propriu: *ficiorul **ii Melhas*** (*Fac*, 24, 15), unele schimbări de declinare, cum ar fi, de exemplu, forma de declinarea a II-a *brățariu*: *și cercel, și inel, și **brățariu*** (*Num*, 31, 50), repetarea adverbului *foarte* la superlativul adjectivelor și al adverbelor: *piatra – **multă foarte, foarte*** (*Ieș*, 9, 24), folosirea unor sintagme ca *om carele* și *om om* cu valoare de pronume nehotărît avînd sensul 'fiecare, oricine, cineva', îmbogățirea unor adjective, prin calc semantic, cu sensuri preluate din greacă (sensul 'înalt' al adjectivului *lung*, sensul 'puternic' al adjectivului *înalt* etc.), întrebuințarea unor construcții infinitivale, respectiv a așa-numitelor construcții intensive alcătuite din gerunziu și o altă formă a aceluiași verb: ***știindu vei ști*** (*Fac*, 15, 13), ***putînd va putea** cătră noi* (1*Mac*, 5, 40), ***închizîndu închise** Dumnedzău* (*Fac*, 20, 18), ***vădzîndu**-te **am vădzut*** (*Fac*, 26, 28), ***putînd au putut*** (2*Paral*, 32, 13), ***puind să pui** preste sine boiêrin* (*Deut*, 17, 15) etc.

*

În categoria elementelor specifice textului ca atare încadrăm și alte fapte de limbă, precum cele notate mai jos.

4.2. Pronumele demonstrativ

Cu valoarea demonstrativului de identitate *aceeași* se folosește în ms. 45 *unași*: *celor ce calcă preste țărna pămîntului* ⌊*și da palme*⌋ *la capetile săracilor și calea smeriților au abătut și fiu și tatăl lui mergea cătră **unași** slujnică, pentru ca să pîngărească numele Dumnedzăului lor* (*Am*, 2, 7), *nu știți că unul pre mine cu cei morți m-au sămănat tată și **unași** maică m-au născut și pre unele ne-am hrănit porînci?* (*Iosip*, 10, 2), *întru **unași** vrême zidindu-ne și de la un sînge crescîndu-ne și pren un suflet săvîrșindu-ne* (*Iosip*, 13, 20).

4.3. Diateza reciprocă

La diateza reciprocă, după morfemul *se* + verb (la plural) urmează complementul de reciprocitate *înde sine* (exprimat prin pronumele reflexiv *sine* precedat de prepoziția *înde*), cu valoarea 'unul pe altul', 'între ei' etc.: *săracul și bogatul **s-au tîmpinat înde sine*** (*Parim*, 22, 2), *și Ioav, ficiorul Saruiei, și slugele David au ieșit den Hevron și **să tîmpinară înde sine*** (2*Reg*, 2, 13), *țîncii leilor **s-au părăsit înde sine*** (*Iov*, 4, 11), *și **s-au lovit înde sine** și au căzut dentru tabăra Lisíei ca vro 5000 de oameni* (1*Mac*, 4, 34), ***îndemnară-să înde sine**, zicînd* (*Iosip*, 13, 8), ***înde sine** împreună toți **căutîndu-să*** (*Iosip*, 13, 13).

Într-un singur caz, complementul de reciprocitate se exprimă prin pronumele *eișî* (*ei* + *și*) precedat de prepoziția *adinsu* 'între': **să preasăruta adinsu eișî** (3*Mac*, 5, 49).

4.4. Conjuncția

4.4.1. Forma cea mai puternică a raportului adversativ se realizează atât prin *ce* (cu varianta mai nouă *ci*), cît și prin conjuncția fără 'ci' urmată de adverbul *numai*[7]: *și lui Salpad, fiiul lui Ofer, nu i s-au făcut lui ficiori, **fără numai** fête* (= 'ci numai fete') (*Num*, 26, 33), *voi ați audzit și asămănare n-ați vădzut, **fără***

[7] Pentru utilizarea lui *fără* (*numa*) ca marcă a coordonării adversative în Transilvania de Nord, vezi Botoșineanu (2007, p. 212).

***numai** glas* (*Deut*, 4, 12), *și nu la părinții voștri au făgăduit Domnul făgăduința aceasta, **fără numai** cătră voi* (*Deut*, 5, 3), *toate cetățile cêle tari nu le-au arsu Israil, **fără numai** pre Assor sîngură au arsu-o Iisus* (*Ios*, 11, 13), *și nu iaste altul scutind limbei Israil, **fără numai** tu* (*Idt*, 9, 14).

4.4.2. Conjuncțiile *iară* și *însă* se întîlnesc și cu valoare de adverbe concesive 'totuși, tot', în propoziții regente ale unor subordonate concesive introduse prin conjuncția *de* cu sensul 'chiar dacă': *de va uita și acêstea muiêrea, **iară** eu nu voi uita pre tine, dzice Domnul* (= 'chiar dacă va uita..., eu **tot** nu voi uita pre tine') (*Is*, 49, 15), *dă vei bate pre cel fără minte, în mijlocul adunării necinstindu-l, **însă** nu vei lua nebuniia lui* (= 'chiar dacă vei bate pre cel fără minte...., **tot** nu vei lua nebuniia lui') (*Parim*, 27, 22).

4.5. Condiționalul supracompus

O singură ocurență are în ms. 45 o formă supracompusă de condițional-optativ din categoria celor care reprezintă „veritabile forme de mai-mult-ca-perfect condițional", cu patru elemente verbale, care „exprimă un recul mai accentuat în trecut" (Frâncu, 1983–1984, p. 35): ***vrut-am fi murit** în pământul Eghiptului, au întru pustiiul acesta să am fi murit!* (*Num*, 14, 3).

5. Concluzii

Analiza diacronică îmbinată cu cea sincronică aplicată claselor lexico-gramaticale dovedește diversitatea faptelor de limbă înregistrate în ms. 45. În afara punctelor stabile, care s-au conservat în timp, asigurînd astfel continuitatea sistemului morfologic, se pot constata și o serie de inovații, de modificări (vizînd declinarea, conjugarea sau categoriile de gen, număr, caz, timp, mod, diateză), unele aflate în faze incipiente, altele, în faze avansate și, de asemenea, o serie de elemete specifice textului ca atare. Dacă schimbările morfologice se încadrează, în general, în două tendințe: de simplificare, respectiv de elaborare, de redundanță (Frâncu, 2009, p. 17), în prima categorie se încadrează, de exemplu, simplificarea flexiunii nominale prin modificarea, la genitiv-dativul substantivelor feminine, a flectivelor formate din desinență (*–e* sau *–i*) și articol hotărît (*–ei*) (flectivele *–eei* și *–iei* > *–ei* și *–ii*), iar în a doua categorie, marcarea opoziției de număr, pe lîngă desinențe, prin alternanțe fonetice. Unele dintre variațiile evidențiate în analiză confirmă o serie intercondiționări semnalate în lucrările de specialitate; este vorba, de exemplu, de variațiile masculin – neutru, respectiv neutru – feminin, corelate cu impunerea unor forme de plural, respectiv de singular sau de repercusiunile morfologice ale unor modificări de ordin fonetic.

Bibliografie

Arvinte, V. (1988). *Studiu lingvistic asupra primei cărți (**Facerea**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, în *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars I. Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 47–105.

Arvinte, V. (1991). *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (**Ieșirea**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, în *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars II. Exodus*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 1–51.

Arvinte, V. (1993). *Studiu lingvistic asupra cărții a treia (**Preoția**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, în *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars III. Leviticus*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 1–41.

Arvinte, V. (1994). *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (**Numerii**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, în *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars IV. Numeri*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 1–44.

Arvinte, V. (1997). *Studiu lingvistic asupra cărții a cincea (**A doua lege**) din **Biblia de la București** (1688), în comparație cu **Ms. 45** și cu **Ms. 4389***, în *Monumenta Linguæ Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars V. Deuteronomium*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 1–69.

Botoșineanu, L. (2007). *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Editura Alfa, Iași.

Densusianu, Ov. (1932). *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, Librairie Ernest Leroux, Paris.

Diaconescu, P. (1970). *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei, București.

Dimitrescu, F. (coord.) (1978). *Istoria limbii române. Fonetică. Morfostintaxă. Lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Frâncu, C. (1967). *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul* ***–ră***, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tomul XVIII, p. 175–192.
Frâncu, C. (1969). *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în „Studii și cercetări lingvistice", vol. XX, nr. 3, p. 299–318.
Frâncu, C. (1980). *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor* ***a da*** *și* ***a sta***, în „Limba română", vol. XXIX, nr. 4, p. 307–316.
Frâncu, C. (1983–1984). *Geneza și evoluția formelor verbale supracompuse în limba română*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tomul XXIX, p. 23–62.
Frâncu, Constantin (2000). *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
Frâncu, Constantin (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
GALR = *Gramatica limbii române*, volumul I. *Cuvîntul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
Gheție, I. (1973). *Originea auxiliarului* ***a*** *de la pers. 3 sg. a perfectului compus*, în „Studii și cercetări lingvistice", vol. XXIV, nr. 4, p. 421–430.
Gheție, I. (1975). *Baza dialectală a limbii române*, Editura Academiei, București.
Gheție, I. (coord.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.
Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
Guțu Romalo, V. (1965). *Din morfologia sec. al XVI-lea : perfectul simplu al verbului* ***a face***, în *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, București, p. 337–540.
Sădeanu, F. (1959). *Traces de passé composé absolu en roumain*, în *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959, București, p. 315–320.
Vasiliu, Em. (1968). *Fonologia istorică a dialectelor daco-române*, Editura Academiei, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i5A67en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Verbs derived with *în*–$_1$ (*îm*–$_1$). Logico-semantic approaches in Old Romanian texts

Marinușa Constantin*

Faculty of Letters, "Ovidius" University, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, Romania

Article info

History:
Received December 20, 2016
Accepted February 14, 2017
Published March 23, 2017

Key words:
verb
derivation
change of state
prefix
Old Romanian literary language
diachrony

Abstract

This paper, which falls into the field of derivational morphology, aims to analyse, from the logico-semantic viewpoint, the verbs derived with *în*– (*îm*–), excerpted from old Romanian texts.

Starting from the assumption that, regardless of the stages of an idiom, there are sufficient means to render some aspects that have to do, in principle, with the internal lexical creativity of that particular language, it is interesting to emphasize the way in which 'the change of state' is reflected in old Romanian literary texts. The analysis grids include the semantic and morphological principles—adapted to our working material which consists of a corpus of religious and laic texts from the 16th–18th centuries.

Our approach has focused on various possibilities of expressing the 'transformation' materialized in the evolutional-dynamic process, taking into account the categorial relations between *în*– and the bases to which it is attached, and the conceptual values imposed by the mentioned affix on the derived term.

1. Introduction

A detailed analysis of one aspect of prefixation provides important data on the internal organization of a fundamental method of word formation which, as a matter of fact, has proved to be as sinuous a field as fascinating.

We propose a way of approaching *în*– (*îm*–) prefixation that provides the framework for a pertinent analysis in terms of the functioning of word-building rules (cf. Corbin, 1987, p. 5), leading to the establishment of certain categorial relations between affixes and roots and of semantic values influenced by linguistic operations, imposed by those particular rules of lexico-semantic configuration of words.

In this case, it is a matter of applying the *associative-layered* model[1] (Corbin, 1987, p. 23), which encodes the analysis parameters of derivation, starting from two generative principles: *associativity* and *layering*[2]: "The meaning of a built word is created at the same time as its morphological structure" (Corbin, 1987, p. 9).

Thus, these principles highlight the hierarchical nature between the levels of analysis of built words—a first level that aims at the morphological structure[3] and a second one, emphasized by the semantic rules[4]

*Email address: *marinusaconstantin@yahoo.com*.

[1]D. Corbin proposed, in her significant work *Morphologie et structuration du lexique*, a theory that falls into the general field of standard generative grammar, which aims to hierarchize the newly-formed terms according to certain rules of lexical insertion. These rules are considered a node with an *output* and a *centre*, which present a sequence of operations completed with an attested lexicon. Cf. Corbin (1987, p. 5–16)

[2]The two principles emphasize the organic nature of word-building field in general. According to the author, these are interdependent, as *associativity* designates the ability to take into account the rules of building attested words, applicable in order to obtain other terms, while *layering* is the manner in which the formed units are taxonomically arranged.

[3]The first analysis level of derivation aims at the 'root component', made up of the list of lexical entries (1), comprising the affixes and the variety of unbuilt words—autonomous and non-autonomous—, whose internal rules (2) are used to explain possible regularities.

[4]The second level, represented by the 'derivational component', defines the set of word-formation rules (RCM, 3) and,

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

of word formation, also known as "observable form" (Corbin, 1987, p. 9).

1.0. Premises

The main value of *în–* (*îm–*), considered to be the most productive Latin prefix in both laic and religious texts of the old age (1532–1640 and 1540–1780, respectively), alongside of *ne–* and *prea–*, of Slavic origin, is represented by the possibilities of combining the affix with particularly nominal and adjectival roots.

We should also emphasize that lexical insertion rules, based on the associative and layered principles, develop categorial, semantic and formal factors. Thus, each mentioned factor develops categorial, semantic and formal 'constraints'.

As regards this analysis, we shall highlight the general typology of categorial relations authorized by the association of the analysed affix and the root:

- adj. → vb.: *frumos* [beautiful] → (*a*) *înfrumusețа* [(to) beautify], *galben* [yellow] → (*a*) *îngălbeni* [(to) yellow], *greu* [heavy] → (*a*) *îngreuna* [(to) make heavy], *verde* [green] → (*a*) *înverzi* [(to) green], etc.
- noun → vb.: *curaj* [courage] → (*a*) *încuraja* [(to) encourage], *dreptate* [justification] → (*a*) *îndreptăți* [(to) justify], *floare* [flower] → (*a*) *înflori* [(to) bloom], *frunte* [forehead] → (*a*) *înfrunta* [(to) confront], etc.

These categorial relations describe two formation mechanisms of verbs belonging to the semantic class of eventives, namely:

a) [prefix *în–* (*îm–*) + adjective + suffix *–i/–a*]:
Result: *în–* + *negru* [black] + *–i* > (*a*) *înnegri* [(to) blacken].
b) [prefix *în–* (*îm–*) + noun + suffix *–i/–a*]:
Result: *în–* + *frumusețe* [beauty] + *–a* > (*a*) *înfrumusețа* [(to) beautify].

Given the fact that the meaning of the built word[5] is deduced from the meaning associated with the word-formation method—entailed by the rules of building terms—and the meanings of base-words, our study takes into account the mode of action of logico-semantic patterns of *în–* (*îm–*) prefixation, in old writings of Romanian literary language.

Semantic constraints basically describe the compositional meaning of a built word in relation to its morphological structure. In the case of verbs that mark the 'change of state', semantic selection requires the attachment of affix *în–* to adjectives that express 'resultative states':

- *în–* + *fricos* [coward] + *–a* > (*a*) *înfricoșa* [(to) frighten];
- *în–* + *cărunt* [gray] + *–i* > (*a*) *încărunți* [(to) turn gray], etc.

However, language data provide information that point to the possibility of combining affixes with nominal roots—noun, as mentioned before, and numeral:

- *în–* + *gloată* [mob] + *–i* > (*a*) *îngloti* [(to) mob];
- *în–* + *doi* [two] > (*a*) *îndoi* [to increase twice, to double; to fold in two].

In addition, we should consider that word-formation rules are doubled by semantic rules of building terms. Clearly, the interdependence of word-formation rules and semantic rules influence the correct interpretation of *în–* derivatives, given that the meaning of built units undergo a change or an opacifying – situations that push the meaning of the derived word far from that of the root-word[6]: (*a*) *încrîncena* [to appal], parasynthetic deadjectival derivative, means in the old age 'to fight'. The root-adjective *crîncen* [fierce, appalling] is associated with the noun *luptă* [fight], cf. the nominal phrase *luptă crîncenă* [fierce fight]. In this way, one can "reconstruct" the semantic assimilation resulting from the disappearance of the determined word.

implicitly, of possible formed words (4).

[5]The phrase *built word* denotes any term resulted from derivation according to word-formation rules (of semantic and formal nature).

[6]In the case of a transformation or opacification of the meaning of *în–* (*îm–*) derivatives, a metaphorical or metonymical process of meaning transposition, which targets both the root and the derivative.

A third aspect of *în–* derivatives refers to constraints of syntactic properties of built words. Word-formation rules cause the reflexive-intransitive nature of verbs indicating the change of state: *a înverzi* [to green] intransitive reflexive verb 'a deveni, a se face verde [to become/turn green]'; fig. 'a deveni palid de frică, de furie [to become pale with anger, fury]' (DEX, s.v. *înverzi*).

1.1. Working material

The research relies on a finite corpus of terms derived with *în–*, excerpted from texts belonging to the old age, as were transmitted to us in modern scientific editions, to which we have added some lexicographic works, namely Romanian language dictionaries—the *Thesaurus*, the *Old Romanian Language Dictionary*, the *Explanatory Dictionary of Romanian Language*.

1.2. Working methods

The descriptive analysis requires, as a matter of course, the use of criteria and principles of ordering language facts related to morphology and semantics, because the associative-layered model reflects this approach.

Thus, the descriptive approach sets forth a semantic and morphological analysis in terms of the various possibilities of combining the affix *în–* with certain bases that belong to different grammatical classes. Semantic and morphological interpretations are complemented, naturally, by pointing out some phonological particularities; however, the working method is diachronic, given the sources of the analysed lexical material.

2. Logico-semantic analysis of eventive verbs

The semantic analysis of the prefix *în–* (*îm–*) offers, above all, the opportunity to highlight the relation between the meanings expressed by prefixes and the meanings of some parts of speech, emphasizing, at the same time, the existence of some semantic values, better or poorly represented by the affix, in the old age of Romanian literary language.

2.1. Semantic verb classes – definition and interpretation

Grammars suggest a classification of verbs based on two internal semantic features, with syntactic implications, namely: 'change' and 'agentivity' (cf. GBLR, p. 278–280).

According to the two features, three semantic verb classes stand out:

1) 'state verbs', characterized by the features of [– *change*], [– *agentivity*]:
(*a*) *dormi* [to sleep], (*a*) *plînge* [to cry], (*a se*) *învecina* [to neighbour], etc.;
2) 'eventive verbs', involving the semes [+ *change*], [– *agentivity*]:
(*a*) *usca* [to dry], (*a*) *îmbătrîni* [to age], (*a*) *seca* [to drain], (*a*) *înflori* [to bloom], (*a*) *gazifica* [to gasify], etc.;
3) 'action verbs', involving the features [+ *change*], [+ *agentivity*]:
(*a*) *citi* [to read], (*a*) *mînca* [to eat], (*a*) *alerga* [to run], (*a*) *fugi* [to flee], etc.

This first classification shows that verbs from classes (2) and (3) have the seme [+ *change*] in common; however, they differ in point of the semantic feature of agentivity, which characterizes only action verbs (3).

In order to specify the concepts of 'event' and 'change', respectively, we should point out that each lexico-grammatical class expresses a certain logico-semantic content, depending on the aspects [*material*] and [*dynamic*] (Lieber, 2004, p. 30). Thus, based on the two aforementioned aspects, two major semantic categories stand out, which are represented by 'substances/things/essences', assigned to nouns, and 'situations', indicated by verbs.

'Event', 'change' and 'state' are notions that are subordinated to the general concept of 'situations'. 'Eventive' verbs are, in turn, divided into two subgroups that express 'simple activities' (*a mînca* [to eat]),

on the one hand, and 'change' (*a înălbi* [to whiten]), on the other hand. Hence, 'change' implies various degrees of processuality required by the 'event'.

Therefore, *eventives* are a semantic verb category which indicate the various degrees of change occurring in the subject state, incorporating, in their semantic matrix, the [+ *dynamic*] feature.

'Change' is described in terms of the logico-semantic structure, with two variables – "Subject *A* passes into state *B*", taking into account a finality and an internal limit:

A-tînăr [young] passes into the state of *B-bătrîn* [old]: *A* becomes *B* → *A îmbătrînește* [*A* grows old].

2.2. Logical approach in the analysis of eventives

A first approach in the analysis of the category represented by verbs of becoming prompts us to consider the *realia* elements that are subject to change processes indicated by most of the *în–* (*îm–*) derivatives.

In order to classify these elements, we have applied the logico-cognitive format proposed by A. Berrendonner, starting from the two modes of logical existence, consisting of the substances/entities *in re* and the entities/essences *in intellectu* (*apud* Heyna, 2014, p. 162).

Objects		**Functions**
Realia	*Types*	*Concepts*
Extension	Intension	
Entities existing *in re*	Entities existing *in intellectu*	

Table 1: Formal ontology representation of objects (*apud* Heyna, 2014, p. 162).

We should mention that the created model relies on cognitive theory concepts about language: in terms of speech, objects are substances, in terms of thinking, they are concepts, while the term *entity* is neutral on the syntagmatic and paradigmatic axis.

In this regard, we shall make a brief classification of the types of change processes, based on those of the logico-cognitive format represented.

*2.2.1. Extensional entities **in re***

- *'Processes of nature'*
  The first group of entities *in re* expresses change processes of states and objects in nature. This category is represented by a small group of denominal verbs derived with *în–*, attested in the old age.
  a înflori [to flower] (< *floare* [flower]) (BB, *Lev*, 13, 39; 13, 42; 13, 57); *a înfrunzi* [to leaf] (< *frunză* [leaf]) (MC, 171^{r}); (*a*) *înrădăcina* [to root] (< *rădăcină* [root]) (MC, 10^{v}); (*a*) *însera* [to dusk] (< *seară* [dusk, evening]), with the variant (*a*) *însăra* (CD, 8^{r}); (*a*) *înstela* [to cover with stars (ab. sky)] (< *stea* [star]) (CII, II, 1, 156); (*a*) *înnopta* [to grow dark] (< *noapte* [night]) (DVS, 45; CS^{1}, I, 89); (*a*) *însori* [to become sunny] (< *soare* [Sun]) (MC, 8^{v}); *a* (*în*)*nuora* [to cover with clouds (ab. sky)] (< *nor* [cloud]) (PS, 146/8; CP, 8/9), etc.
- *'Changes in the chromatic aspect'*
  The second group formed around terms derived from the most common chromatic adjectives indicate an irreversible process of change.
  a (*în*)*roși* [to redden] (BB, *Lev*, 13, 49; 14, 37; 13, 31); *a înnegri* [to blacken] (BB, *Lev*, 13, 6; 13, 26; 13, 25); *a negri* [to blacken] (BB, *Lev*, 13, 21); *a înverzi* [to green] (BB, *Lev*, 13, 37; 13, 49); *a îngălbeni* [to yellow] (CS^{1}, III, 2, 75); *a înălbi* [to whiten] (PH, 50/9; CC^{2}, 87/22); *a se înălbi* [to whiten (refl.)] (CL, 9^{v}/16); (*a*) *învineți* [to bruise] (CC^{2}, 158/36).
- *'Changes in physical features'*
  The third group of entities *in re* shows changes in terms of physical and moral aspect.
  (*a*) *îmbătrîni* [to grow old] (BB, *Gen*, 27, 2; 27, 1; CS^{1}, III, 2, 77; CII, VII, 413; Vulg., *Gen*, 27, 1; Vulg., *Lev*, 13, 11); (*a*) *îmblînzi* [to milden] (CC^{2}, 137/36; CS^{1}, VII, 64^{v}/12–13); (*a*) *îmbolnăvi* [to sicken] (CS^{1}, III, 2, 76; CII, I, 10, 29); *a îngrășa* [to fatten] (CC^{2}, 73/29); *a îngroșa* [to thicken] (TS, 42^{r}); *a*

înfrumusețea (CL, 17ᵛ/4; 2ʳ/13–14; 31ʳ/14–15) and *a înfrumșa* [to beautify] (PS, 64, 9; CV, 152, 4); *a (se) însănătoșa* / *a (se) însănătoși* [to improve in health] (ȘT, 23; 13, 74; CD, III, 2, 6; CS[1], IV, 14, 134; BB, *Lev*, 13, 37); *a însupția* [to thin] (PS, 40; CP, 6; CV, 9); *a învîrtoșa* [to toughen] (CL, 10ʳ/8; 40ᵛ/1; PH, 32/6).

- *'Changes in perception'*
  In this case, we shall mention the verbs derived from common adjectives belonging to the sphere of physical perception, which refer to taste, such as *dulce* [sweet], *acru* [sour].
  a înăcri [to sour] (TS, 45ᵛ); *a îndulci* [to sweeten] (CS[2], XIV, 112ʳ/4; TM, 227).

2.2.2. *Intensional concepts* ***in intellectu***

The group of lexical units in the field of intensional essences *in intellectu* refers to verbs that mark mental changes.

a înferica [to gladden] (PS, 427; CP, 251ᵛ); (*a*) *năspri* [to harden] (DPar., III, 54ʳ; III, 61ᵛ); *a întrista* [to sadden] (BB, *Gen*, 45, 5); *a se însingura* [to seclude (oneself)] (CP, 23; PS, 56; CV, 8); *a înverșuna* [to embitter] (CS[1], V, 12, 233); *a se înrăi* [to become bitter] (CV), *a înrăi* [to fill with malice] (CP, 17, 29, 40); (*a*) *se îndrăgosti* [to fall in love] (CS[1], VI, 41, 378); *a îmbuna* [to soften] (PH, 143/15); *a îmblînzi* [to milden] (CC[2], 137/36; CS[2], VII, 64ᵛ/12–13); (*a*) *încuraja* [to encourage] (CS[1], IV, 5, 99); (*a*) *înfuria* [to enrage] (CS[1], V, 12, 226); (*a*) *îngrozi* [to terrify] (DPar., III, 93ᵛ; III, 120ᵛ; IV, 15ᵛ; MC, 18ʳ; 195ʳ); (*a*) *înfrunta* [to face, to confront] (DPar., II, 6ʳ; II, 20ᵛ; II, 27ʳ; III, 7ᵛ; III, 18ᵛ; III, 69ᵛ; III, 71ʳ; III, 116ʳ; IV, 11ʳ; MC, 18ʳ); (*a*) *înspăima* [to appal] (DPar., 15ʳ; II, 38ᵛ; III, 41ᵛ; III, 72ʳ; III, 74ʳ; III, 75ᵛ; III, 104ᵛ; III, 120ᵛ); (*a*) *însufleta* [to liven] (MC, 55ʳ); (*a*) *însufleți* [to liven] (DPar., III, 78ʳ), etc.

As regards classes *in re*, it is to be noted that there is a greater number of units expressing physical changes doubled, at the cognitive level, by those which indicate changes in the various experiences, most of them perceived as negative, while a smaller number of them are perceived as positive.

This aspect of the analysis of eventive verbs shapes, essentially, another direction of interpretation of the values of the *în–* (*îm–*) prefix, namely the semantic one.

2.3. *Semantic approach in the analysis of eventive verbs*

Verbs of becoming are processual verbs characterized by the semes [+ *dynamic*], [+ *change*], [– *control*]. Thus, the semantic matrix of eventives contains the 'operator-verb' (called *atomic predicate*, see Ușurelu, 2005, p. 38) *a deveni* [to become]. However, to this atomic predicate we may add, on the axis of syntagmatic synonymy, the verbs *a fi* [to be], *a se transforma* [to transform, to turn into], *a se face* [to grow (into something), to become].

2.3.1. *'Change, passing from one state into another'*

The first value of the general category of eventiveness expresses, in its turn, three levels of change of a state/quality of objects.

- *'Acquirement of the feature' denoted by the theme*
  (*a*) *îmbăta* [to inebriate] (PS, 32; CC[2], 287/9); (*a*) *îmbătrîni* [to grow old] (BB, *Gen*, 27, 2; 27, 1; CS[1], III, 2, 77; CII, VII, 413; Vulg., *Gen*, 27, 1; Vulg., *Lev*, 13, 11); (*a*) *îmblînzi* [to tame, to milden] (CC[2], 137/36; CS[1], VII, 64ᵛ/12–13); (*a*) *îmbolnăvi* [to sicken] (CS[1], III, 2, 76; CII, I, 10, 29); (*a*) *îmbuna* [to soften] (PH, 143/15; CD, 98ᵛ); (*a*) *împuțina* [to lessen] (PH, 11/2; CS[2], IX, 77ᵛ/2–3; CS[1], VI, 40, 374; DPar., III, 57ᵛ); *a îndulci* [to sweeten] (CS[1], XIV, 112ʳ/4; TM, 227; CC[2], 132, 135, 136, 157, 494; CB, I, 11–12; CV, 66ᵛ/4; PS, 59); *a înferica* [to gladden] (PS, 427; CP, 251ᵛ); *a înfierbînta* [to heat] (PH, 65/10); *a înflămînzi* [to hunger] (CC[2], 34/21); *a înfrumusețea* (CL, 17ᵛ/4, 2ʳ/13–14, 31ʳ/14–15) and *a înfrumșa* [to beautify] (PS, 64, 9; CV, 152, 4); (*a*) *îngreuia* [to make heavy] (BB, *Gen*, 48, 10; BB, *Lev*, 26, 15); *a îngrășa* [to fatten] (CC[2], 73/29); *a îngroșa* [to thicken] (TS, 42ʳ); *a înmicșura* [to lessen] (PS, 20; CP, 10ᵛ); *a (se) împuțina* [to lessen, to scant] (CS[1], VI, 40, 374; DPar., III, 57ᵛ); (*a*) *înmulți* [to increase] (PH, 35/8; BB, *Gen*, 7, 18; 38, 12; 47, 27; 34, 1; CII, VII, 359; III, 201; V, 352); *a înrăi* [to fill with malice] (CV; CP, 17, 29, 40); *a (în)roși* [to redden] (CC[2], 192/11); (*a*) *însărcina* [to put in

charge] (MC, 201^{v}); *a* (*se*) *însănătoşa* / *a* (*se*) *însănătoşi* [to improve in health, to grow well] (ŞT, 23; 13, 74; CD, III, 2, 6; CS[1], IV, 14, 134; BB, *Lev*, 13, 37); *a însetoşa*, *a însetoşi* [to thirst] (CT, 56^{v}; CC[2], 89); *a* (*se*) *însingura* [to seclude (oneself)] (CP, 23; PS, 56; CV, 8); *a însupţia* [to thin] (PS, 25; CP, 6; CV, 9); *a întări* [to fasten, to strengthen] (CC[2], 290/28; MI, III, 191^{r}/7; PH, 111/8; ŞT, 33; 2, 227; 3, 229; BB, *Lev*, 19, 16; 20, 3; 20, 5); *a întăroşa* [to become pregnant] (PO[1], 131); *a întrista* [to sadden] (CC[2], 79/23); *a învîrtoşa* [to toughen] (CL, 10^{r}/8; 40^{v}/1; PH, 32/6); (*a*) *îndoi* [to increase twice, to double; to fold] (Vulg., II, 19, 9; 29, 9; 59, 16; CII, II, 84; DPar., IV, 50^{v}; CD, IX^{r}); (*a*) *însuti* (CII, VIII, 460); (*a*) *înşepti* [to increase seven times] (DPar., III, 116^{v}; III, 117^{v400}; CS[1], IV, 6, 105); (*a*) *întrei* [to triple] (DPar., III, 110a^{r408}; IV, 50^{v}; CII, XI, 587), cf. *a întrii* [to triple] (Vulg., 21, 14); (*a*) *înzeci*, with the variant (*a*) *îndzăci* [to increase tenfold] (CII, IV, 295); (*a*) *împătri* [to quadruplicate] (DPar., III, 108a^{r408}; CII, XI, 587); *a înjumătăţi* [to halve] (CC[2], 99/29).

This group of verbs is homogenous in terms of the lexico-grammatical class which serves as base for the built words. It is to be noted that units derived with *în–* (*îm–*), which include in their lexical information the 'passage from one state into another' (resultative state), belong to the general classes of deadjectival verbs and denominal verbs, in some cases.

Most of the derivatives have qualifying adjectives as bases, of which those referring to colours and common features are the most frequent.

In terms of logical semantics, the *adjective* is considered as the 'base-predicate' that imposes a resultative state on the verbs called 'process-predicates'.

Given the intrinsically [+ *progressive*] feature some adjectives have, this is also reflected in the lexical information of deadjectival eventives.

- *a se îngreuna* [to become heavier];
- *a se împuţina* [to become less];
- *a se îmbuna* [to become good/better];
- (*a*) *se înmicşora* [to become smaller].

The relational feature is also preserved with verbs whose theme/root is an abstract noun[7], derived, in its turn, from a progressive qualifying adjective, such as *frumuseţe* [beauty], *bunătate* [goodness] or *răutate* [wickedness]:

- *înfrumuseţa* [to beautify] < *frumuseţe* [beauty] < *frumos* [beautiful] + *–eţe*;
- *îmbunătăţi* [to better, to make good] < *bunătate* [goodness] < *bun* [good] + *–ătate*;
- *înrăutăţi* [to worsen] < *răutate* [wickedness] < *rău* [bad, wicked] + *–ătate*.

Verbs from the category of eventives that indicate the resultative state into which the subject passes highlight a dynamic-evolutional process, characterized by the semes that are connected in the following way:

- 'development', two-fold [+/–] 'positive development' (marked D^{1}) and 'involution' (D^{2}), which expresses a relationship of complementary antonymy;
- 'becoming', under two aspects: 'absolute becoming' (D^{3}) and 'relative becoming' (D^{4})[8].

- *'Positive development' (D^{1})*

The seme D^{1} is represented by the ability of the subject to acquire a new state, which regards, on the one hand, the qualitative side and the quantitative side, and, on the other hand, a general neutral evolution:

- The qualitative side is rendered by verbs such as: (*a*) *îmblînzi* [to tame, to milden] (CC[2], 137/36; CS[1], VII, 64^{v}/12–13); *a înfrumuseţa* (CL, 17^{v}/4, 2^{r}/13–14, 31^{r}/14–15) and *a înfrumşa* [to beau-

[7] For an approach to this perspective of the subject, Manea Hoancă (1994, p. 219); GALR (I, p. 456).

[8] Some studies also mention the seme 'redevenire' (i.e. becoming again) of the eventive process, obtained by means of the iterative prefix *re–*, attached to initial eventives: (*a*) *reînfrunzi* [to leaf again], etc. Cf. Evseev (1974, p. 101–102).

We consider that this seme may characterize a limited number of verbs of change of state, for most of the units in this category express an absolute becoming, the process being irreversible (*a*) *îmbătrîni* [to grow old] – # (*a*) *reîmbătrîni* [to grow old again]. Therefore, derivational schemes are not universally valid.

tify] (PS, 64, 9; CV, 152, 4); (*a*) *înălbi* [to whiten] (PH, 50/9; CC[2], 87/22; CL, 9[v]/16; CII, V, 346); *a înnoi* [to renew] (PH, 509/13; CL, 10[r]/4); (*a*) *înferici* [to make happy] (PH, 43/9), etc.

– The quantitative side is rendered by deadjectival and denominal verbs: (*a*) *înmulți* [to increase] (PH, 35/8; BB, *Gen*, 7, 18; 38, 12; 47, 27; 34, 1; CII, VII, 359; III, 201; V, 352); (*a*) *însuti* [to centuple] (CII, VIII, 460); (*a*) *înșepti* [to increase seven times] (DPar., III, 116[v]; III, 117[v400]; CS[1], IV, 6, 105), etc.

– The general evolution: *a* (*se*) *însănătoșa* / *a* (*se*) *însănătoși* [to improve in health, to grow well] (ȘT, 23; 13, 74; CD, III, 2, 6; CS[1], IV, 14, 134; BB, *Lev*, 13, 37); (*a*) *însărcina* [to put in charge] (MC, 201[v]).

- *'Involution'/'Negative development' (D[2])*
  The seme D[2] marks the loss of a quality or quantity of the subject:
  – 'numerical decrease' [– *quantity*]:
  a înmicșura [to lessen] (PS, 20; CP, 10[v]); *a* (*se*) *împuțina* [to lessen, to scant] (CS[1], VI, 40, 374; DPar., III, 57[v]); (*a*) *înjumătăți* [to halve] (CC[2], 99/29; PS, 20), etc.
  – 'deprivation of a certain quality' [– *quality*]:
  (*a*) *îmbăta* [to inebriate] (PS, 45); (*a*) *îmbolnăvi* [to sicken] (CS[1], III, 2, 76; CII, I, 10, 29); (*a*) *îmbătrîni* [to grow old] (BB, *Gen*, 27, 2; 27, 1; CS[1], III, 2, 77; CII, VII, 413; Vulg., *Gen*, 27, 1; Vulg., *Lev*, 13, 11); *a întrista* [to sadden] (CC[2], 79/23); *a* (*se*) *însingura* [to seclude (oneself)] (CP, 23; PS, 56; CV, 8); *a însupția* [to thin] (PS; CP, 6; CV, 9); *a înrăi* [to fill with malice] (CC[2]), etc.
- *'Acquirement of a feature similar' to that of the object denoted by the theme; 'resemblance with that object'*
  The second category of eventives belonging to the general class of 'transformation' is marked by the ability of the subject to acquire a quality/characteristic that is similar to that denoted by the lexico-grammatical theme.
  (*a*) *îmbărbăta* [to encourage] (PH, 26/14; TS, 51[r]; CC[2], 183/26); (*a*) *împăinijina* [to not see clearly, to see through glass, darkly] (CC[2], 252/37); (*a*) *încuraja* [to encourage] (CS[1], IV, 5, 99); (*a*) *îndumnezei* [to deify] (CC[2], 487/18; DPar., III, 75[v]; III, 90[r]; III, 93[r]; III, 111[v]; MC, 140[v]); *a încremeni* [to freeze, to become speechless or immobilized] (B1795, *Fap*, 9, 7); (*a*) *împietri* [to stun, to petrify] (*DPar*, III, 56[r]; MC, 2[r]; 5[v]; 40[v]; 43[v]; CII, VI, 372); (*a*) *împlătoșa* [to wear/put on a breastplate] (DPar., IV, 16[r]); (*a*) *îndrăgosti* [to fall in love] (CS[1], VI, 41, 378); (*a*) *înformui* [to form; to take the shape of, to turn into] (CII, II, 141); (*a*) *înfrăți* (DPar., III, 98[v]); (*a*) *înfîrtăți* [to befriend] (MC, 368; ȘT, 19, 262); (*a*) *învrăjbi* [to split, to grow dissension] (PH, 26/29; CC[2], 246/28; MI, 193[r]/5; ȘT, 22, 101); (*a*) *îngrozi* [to terrify, to appal] (DPar., III, 93[v]; III, 120[v]; IV, 15[v]; MC, 18[r]; 195[r]); *a întrupi* [to embody, to incarnate] (CC[2], 2/19).
  Verbs expressing the acquirement of a similar feature to the theme are derived from nouns which designate entities characterized by the semes [+ *abstract*] and, in some situations, [+ *concrete*]. Basically, these words derived with *în–* fall into the general class of parasynthetic denominal verbs. However, they differ from other semantic classes of denominal verbs in terms of the specific nature of the lexical information they carry.

2.3.2. 'Transformation' into the object denoted by the base

The category of verbs indicating a process of 'transformation into the object denoted by the base' is represented by the ability of the base—concrete or abstract—to express absolute or relative becoming.

As regards the semes that are characteristic of this numerous group of verbs from the old age of the literary language, we shall take into account the two-fold 'becoming': absolute and relative.

- *'Absolute becoming' (D[3])*
  The seme D[3] marks the radical transformation of a quality/state, a passage into a qualitatively new state, which entails the annulment of the former quality of the subject.
  (*a*) *înălbi* [to whiten] (PH, 50/9; CC[2], 87/22; CL, 9[v]/16; CII, V, 346); (*a*) *încenușa* [to turn gray; to turn into ashes] (BB, 623b; DVS, 42); (*a*) *împlătoșa* [to wear/put on a breastplate] (DPar., IV, 16[r]);

(*a*) *îmbătrîni* [to grow old] (DPar., III, 79^{r}; IV, 45^{r}); (*a*) *îmbogăți* [to richen, to grow rich] (CS^{1}, I, 6, 11); (*a*) *împietroșa* (CII, II, 123) and (*a*) *împietri* [to stun, to petrify] (CII, II, 130); *a înnoi* [to renew] (PH, 509/13; CL, 10^{r}/4); *împestrițat* [variegated] (CS^{1}, VI, 4, 271); (*a*) *înnegri* [to blacken] (BB, *Lev*, 13, 6; 13, 26; 13, 25); (*a*) *îngălbeni* [to yellow] (CS^{1}, III, 2,75); *a îngheța* [to freeze] (CC^{2}, 364/11); *a învineți* [to bruise] (CC^{2}, 158/36).

Also in this case, verb bases are derived with concrete and abstract nouns and with qualifying adjectives indicating colour and abstract adjectives indicating moral traits, attitudes.

- *'Relative becoming' (D^{4})*

  The seme D^{4} regards a transformation of *în–* derivatives that produces a relative becoming based on relational adjectives or nouns derived from this type of adjectives, concrete adjectives, respectively.

  (*a*) *îmbunătăți* [to better, to make good] (CII, IV, 275); *a înăcri* [to sour] (TS, 45^{v}); (*a*) *încălzi* [to warm] (CC^{2}, 159/3); (*a*) *împărechea* [to pair] (DPar., III, 133^{r}); *a se înneoa* [to get covered in snow] (PH, 15); *încărnat* [plump, chubby] (DPar., III, 136^{v}); *înfrîmșa* [to beautify] (DPar., III, 77^{r}); *înfrumșățat* [beautified] (CII, IX, 503); (*a*) *înrobi* [to enslave] (CS^{1}, 10b); *(în)venina* [to poison, to envenom] (CC^{2}, 203/1).

2.3.3. 'Resemblance' to the object denoted by the base (with regard to the action it performs)

Less numerous than other categories, the words in this group indicate a resemblance to the object denoted by the theme with regard to the action it performs; they are denominal verbs and abstract nouns. They also imply, essentially, the mark of a transformation.

a înd(e)repta [to right, to better] (DPar., II, 14^{v}; BB, *Fap*, 16, 29; 35, 36); *îndireptare* [betterment] (ȘT, 2; VRC, 29^{r}/2); (*a*) *împleti* [to entwine] (MC, 264^{v}); (*a*) *împletici* [to twine] (CII, III, 184); *a împresura* [to envelop] (PH, 188/4, 266/17); *învîrtejire* [spin, twirl] (CD, 22^{v}); *a împerechea* [to pair] (TS, 37^{r}; 18^{v}); *a înceti* [to accompany, to join] (CC^{2}, 615; CLM, 86); *a înschimba* [to change] (cf. Istrate, 1981, p. 245, with the variant (*a*) *înstimba*); *a întocmi* [to form, to organize] (CC^{2}, 246/27); (*a*) *întipări* [to engrain, to imprint] (CS^{1}, V, 12, 231); (*a*) *înțeleni* [to go to waste (ab. land)] (MC, 195^{r}; CazV, 8/17; AD, 6).

2.3.4. 'Intension of action'

Verbs expressing an intension of action are derived from nouns or other verbs, which themselves include the idea of [+ *intensity*].

a închipui [to imagine] (ȘT, 13, 85); *îndrăgi* [to grow fond of] (BB, *Gen*, 29, 18; 29, 30; 44, 20); *a încrede* [to trust (to, with)] (CC^{2}, 276/23); *a înfrunta* [to confront] (DPar., II, 6^{r}; II, 20^{v}; II, 27^{r}; III, 7^{v}; III, 18^{v}; III, 69^{v}; III, 71^{r}; III, 116^{r}; IV, 11^{r}; CM, 18^{r}); *a îndemna* [to prompt] (ȘT, 23, 146; 37, 218); *a învrăjmăși* [to split, to sow dissension] (CC^{2}, 285/21); *a învrăjbi* [to split, to sow dissension] (PH, 26/29; CC^{2}, 246/28; MI, 193^{r}/5); *a înverșuna*]to embitter] (CS^{1}, V, 12, 233); (*a*) *încelui* [to cheat, to befool] (Vulg., *Gen*, 31, 7; 8, 29); *a se încămăta* [to become an usurer; to contract a debt; to engage to keep an obligation] (CC^{2}, 351); *a înlumina* [to lighten, to brighten] (CM, 251^{v}; PO^{1}, 9); *a înmări* [to increase, to enlarge] (PO^{2}, 145; CT, 152, 6).

2.3.5. 'Interiority'

The primary meaning inherited from Latin is presented in a few verbs of the old age: (*a*) *înmijlocia* [to come/go between] (CD, I^{v}); (*a*) *înnopta* [to grow dark] (CD, 8^{r}); (*a*) *însera* [to dusk] (DPar., III, 9^{v}; CII, I, 9, 12); (*a*) *îngropa* [to bury, to pit] (PH, 78/3; CC^{2}, 138/4; TS, 100^{v}, 49^{v}, 20^{r}, etc.; MI, 186^{v}/6), cf. *îngrop* (ER, 11^{r}); (*a*) *înmormînta* [to bury, to inter] (CS^{1}, V, 12, 223).

As can be noticed, verbs which have the feature [+ *interiority*] in their semantic matrix express, on the one hand, spatial location, and on the other hand temporal location, which are more or less abstracted.

3. Conclusions

Speech acts in texts written in the 16th–18th century point to the productivity of some patterns of derivation with the productive affix *în–* (*îm–*) in old Romanian. This procedure contributes to establishing

some patterns of thought reflected in the hierarchical configuration of elements related to the reciprocity between language compartments: vocabulary, morphology, semantics.

Essentially, these words derived with *în–* confirm the fact that any idiom, however limited it may be in point of linguistic resources, has the power to produce its own lexical creations which should express various notions. Moreover, the inventoried corpus highlights the fact that some derivatives proved to be occasional forms, others archaic and obsolete—which shows the extremely dynamic nature of Romanian.

ÎThe logico-semantic analysis of prefixes draws attention to aspects that have to do with the dynamics of vocabulary, in general, and with the dynamics of prefixes, in particular.

In old Romanian, the fundamental value of *în–* (*îm–*) is to indicate 'change', 'passing from one state (in)to another', followed by the 'acquirement of object denoted by the base' and the 'achievement of an action'. 'Interiority', a primary Latin value, is poorly represented in the stage we have analysed, being expressed by analytical constructions with prepositions (with a local and temporal meaning).

The ways of expressing the logico-semantic values of *în–* derivatives are formed according to the parts of speech that serve as base for the built words.

The differences in rendering transformation are explained in terms of the 'change of state' expressed by verbs that have an adjectival base, indicating 'absolute' or 'relative becoming'.

Verbs with nominal base (noun or numeral) mark various degrees of 'transformation', involving the features [+ *comparison*], [+ *modality*].

Bibliography

A. Sources

AD = Antim Ivireanul, *Didahii*, in *Opere*, ediție de G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.

B1795 = *Biblia de la Blaj (1795)*, editor coordonator I. Chindriș, coordonare filologică de E. Pavel, glosar de E. Comșulea, V. Șerban, S. Teiuș, Tipografia Vaticana, Roma, 2000.

BB = *Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte și I. Caproșu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1988.

CazV = Varlaam, *Cazania*, ediție de J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.

CB = *Codicele Bratul*, text stabilit, studiu lingvistic și studiu filologic de Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2003, [online].

CC[2] = Coresi, *Evanghelie cu învățătură*, ediție de S. Pușcariu, Al. Procopovici, in Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I. *Textul*, Socec, București, 1914.

CD = Dimitrie Cantemir,*Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea (1698)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de V. Cândea, Editura Academiei, București, 1969.

CH = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano moldo-vlahilor*, ediție de S. Toma, vol. I–II, Editura Minerva, București, 1999–2000.

CII = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică (1705)*, text stabilit și glosar de S. Toma, prefață de V. Cândea, studiu introductiv, note și comentarii de N. Stoicescu, in *Opere complete*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1973.

CL = Coresi, *Liturghier*, text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.

CLM = Miron Costin, *Letopisețul Țărâi Moldovei*, ediție de P. P. Panaitescu, in *Opere*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.

CM = Ilie Miniat, *Cazanii (București, 1742)*, studiu filologic și lingvistic, ediție de text, notă asupra ediției, note și glosar de C. Crețu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2013.

CP = Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, ediție de S. Toma, Editura Academiei, București, 1976.

CS[1] = Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau Întocmirea religiei muhamudane (1722)*, traducere, studiu introductiv de V. Cândea, text rus îngrijit de A. I. Ionescu, in *Opere complete*, vol. VIII, Editura Academiei, București, 1987.

CS[2] = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, Editura Academiei, București, 1993.

CT = Florica Dimitrescu (ed.), *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, Editura Academiei, București, 1963.

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.

DPar. = *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

DPV = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, in *Opere*, vol. 1. *Versuri*, Editura Minerva, 1979.
DVS = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, I, studiu lingvistic de L. Manea, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2006.
ER = *Evangheliarul de la Războieni*, ediție de text, studiu filologic și lingvistic de A. M. Antip, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014, [Teză de doctorat].
MC = Mihai Moxa, *Cronică univesală*, ediție critică, studiu introductiv, note și indice de G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1989.
MI = *Manuscrisul de la Ieud*, text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de M. Teodorescu și I. Gheție, Editura Academiei Române, București, 1977.
PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, I. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și M. Teodorescu, II. Indice de cuvinte de R. Șenchi, Editura Academiei Române, București, 2005.
PO[1] = Palia de la Orăștie, vol. I. *Textul*, ediție de text și studiu filologic de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, indice de Sorin Guia, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2005.
PO[2] = Roxana Vieru, *Studiu lingvistic asupra Paliei de la Orăștie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014.
PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, ediție de I.-A. Candrea, Librăriile Socec & Co., București, 1916.
ȘT = *Șeapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ediție critică, notă asupra ediției și studiu filologico-lingvistic de I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.
TM = *Texte măhăcene*, în B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, tomul I, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983.
TS = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*. Facsimile. Studiu introductiv filologic de E. Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, Editura Academiei, București, 1971.
VRC = Varlaam, *Răspunsul împotriva catihismului românesc calvinesc*, in *Opere*, ediție critică, studiu filologic de M. Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.
Vulg. = *Biblia Vulgata 1760–1761*, text stabilit de N. Iacob și I. Chindriș, Editura Academiei, București, 2005.

B. Dictionaries, articles, studies, works

Bidu-Vrănceanu, A., Călărașu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M. & Pană Dindelegan, G. (2005). *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București.
Corbin, D. (1985). *Les bases non autonomes en français ou comment intégrer l'exception dans un modèle lexical*, in "Langue française", vol. 66, nr. 1, p. 54–76, Crossref.
Corbin, D. (1987). *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*, I, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
Corbin, D. (1990). *Associativité et stratification dans la représentation des mots contruits*, in Dressler, W. V. (ed.), *Contemporany Morphology*, Mouton de Gruyter, Berlin, p. 43–59, Crossref.
Corbin, D. (1999). *Pour une théorie sémantique de la catégorisation affixale*, in "Faits de langue", vol. 7, iss. 14, p. 65–77, Crossref.
Coteanu, I., Bidu-Vrănceanu, A. & Forăscu, N. (1985). *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediție revizuită și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Densusianu, Ov. (1961). *Istoria limbii române*, vol. II. *Secolul al XVI-lea*, ediție îngrijită de J. Byck, Editura Științifică, București.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
Evseev, I. (1974). *Semantica verbului*, Editura Facla, Timișoara.
GALR = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, vol. II. *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
GBLR = *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Academiei, 2010.
Gheție, I. (coord.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.
Graur, Al. & Avram, M. (1978). *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. II. *Prefixele*, Editura Academiei Române, București.
Heyna, Fr. (2014). *Modélisation sémantique des verbes enXer à base substantivale*, in "Cognitive Studies", iss. 14, p. 149–171, Crossref.
Istrate, G. (1981). *Originea limbii române literare*, Editura Junimea, Iași.
Lieber, R. (2004). *Morphological and Lexical Semantics*, Cambridge University Press, New York.
Manea Hoancă, D. (1994). *Considérations sur les verbes eventifs roumains*, in "Analele Universității Constanța. Studia in honorem Eugen Coșeriu", t. V, p. 220–231.
Maznic, S. (2004). *Aspecte ale dinamicii verbelor eventive ocazionale*, in "Limba română" (Chișinău), vol. XIV, iss. 10, p. 31–136.
Maznic, S. (2013). *Analiza semantică a verbelor eventive*, in "Philologia", vol. LV, iss. 5–6, p. 131–138.
Ușurelu, C. (2005). *Categoria factitivului în limba română*, Editura Universității din București, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i5A67ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Verbe derivate cu *în*–$_1$ (*îm*–$_1$). Abordări logico-semantice în texte vechi românești

Marinușa Constantin*

Facultatea de Litere, Universitatea „Ovidius”, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, România

Despre articol

Istoric:
Primit 20 decembrie 2016
Acceptat 14 februarie 2017
Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:
verb
derivare
schimbare de stare
prefix
vechea română literară
diacronie

Rezumat

Lucrarea de față, înscrisă în cadrul morfologiei derivaționale, vizează analiza verbelor derivate cu *în*– (*îm*–), excerptate din texte vechi românești, din perspectivă logico-semantică.

Pornind de la premisa că, indiferent de etapele unui idiom, există suficiente mijloace de redare a unor aspecte ce țin, în principiu, de creativitatea lexicală internă a limbii în cauză, este interesant de evidențiat modul în care se reflectă ‘schimbarea de stare’, în principalele texte vechi din româna literară. Grilele de analiză includ principiile semantic și morfologic—adaptate materialului nostru de lucru, constituit dintr-un corpus care cuprinde texte religioase și laice, datate din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea.

Demersul nostru a vizat diferite posibilități de exprimare a ‘transfomării’ concretizate în procesul evolutiv-dinamic, ținînd cont de raporturile categoriale autorizate între prefixul *în*– și bazele cărora li se atașează și de valorile conceptuale impuse de afixul menționat termenului derivat.

1. Introducere

O analiză detaliată a unui singur aspect al derivării cu prefixe oferă date importante cu privire la organizarea, în plan intern, a unui procedeu fundamental în formarea cuvintelor, dovedit, de altfel, ca un domeniu pe cît de sinuos, pe atît de fascinant.

Propunem o modalitate de abordare a derivării cu prefixul *în*– (*îm*–), care ne oferă cadrul unei analize pertinente prin prisma funcționării regulilor de construire a cuvintelor (cf. Corbin, 1987, p. 5), determinînd constituirea anumitor raporturi categoriale între afixe și baze și a valențelor semantice influențate de operațiile lingvistice, impuse de respectivele reguli de configurare lexico-semantică a cuvintelor.

Este vorba, în cazul de față, despre aplicarea modelului *asociativ-stratificat*[1] (Corbin, 1987, p. 23) care codifică parametrii de analiză a derivării, plecînd de la două principii generative: *asociativitatea* și *stratificarea*[2]: „Sensul unui cuvînt construit este creat în același timp cu structura sa morfologică” (Corbin, 1987, p. 9).

Astfel, aceste principii evidențiază caracterul ierarhic dintre nivelurile de analiză a cuvintelor construite, distingîndu-se un prim nivel care vizează structura morfologică[3]—descris de regulile lexico-gramaticale

*Adresă de corespondență: *marinusaconstantin@yahoo.com*.

[1]Danielle Corbin a propus, în lucrarea de referință *Morphologie et structuration du lexique*, o teorie care se înscrie în cîmpul general al gramaticii generative standard, avînd ca obiectiv ierarhizarea termenilor nou-formați, în funcție de anumite reguli de inserție lexicală. Aceste reguli sînt considerate un nod cu *ieșiri multiple* (*output*) și cu un *centru* care prezintă o succesiune de operații finalizate cu un lexic atestat. Cf. Corbin (1987, p. 5–16)

[2]Cele două principii evidențiază organicitatea existentă în compartimentul formării cuvintelor, în general. În viziunea autoarei, acestea sînt interdependente, întrucît *asociativitatea* desemnează capacitatea de a ține cont de regulile de construire a cuvintelor atestate, aplicabile pentru a obține alți termeni, iar *stratificarea* este modul în care sînt dispuse taxonomic unitățile construite.

[3]Primul nivel de analiză al derivării vizează ‘componenta bazei’, alcătuită din lista de intrări lexicale (1), cuprinzînd afixele și varietatea cuvintelor neconstruite—autonome sau neautonome—, ale căror reguli interne (2) sînt folosite pentru explicarea eventualelor regularități.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

de formare a cuvintelor—și un al doilea, evidențiat de regulile semantice[4] de fomare a cuvintelor și denumit „formă obervabilă” (Corbin, 1987, p. 9).

1.0. Premise

Valoarea principală a lui *în–* (*îm–*), considerat cel mai productiv prefix latinesc în textele laice și religioase din epoca veche (1532–1640, respectiv 1540–1780), alături de *ne–* și *prea–*, de origine slavă, este reprezentată de posibilitățile combinatorii ale afixului cu baze de natură nominală și adjectivală, în special.

Subliniem, de asemenea, că regulile de inserție lexicală, avînd la bază principiile asociativ și stratificat, dezvoltă factori de ordin categorial, semantic și formal. Astfel, fiecare factor menționat dezvoltă 'constrîngeri' categoriale, semantice și formale.

În ceea ce privește analiza de față, evidențiem tipologia generală a raporturilor categoriale autorizate de către asocierea dintre afixul analizat și temă/radical:

- adj. → vb.: *frumos* → (*a*) *înfrumusețа*, *galben* → (*a*) *îngălbeni*, *greu* → (*a*) *îngreuna*, *verde* → (*a*) *înverzi* etc.
- subst. → vb.: *curaj* → (*a*) *încuraja*, *dreptate* → (*a*) *îndreptăți*, *floare* → (*a*) *înflori*, *frunte* → (*a*) *înfrunta* etc.

Aceste raporturi categoriale disting două mecanisme de constituire a verbelor din clasa semantică a eventivelor, și anume:

a) [pref. *în–* (*îm–*) + adjectiv + sufix *–i/–a*]:
Rezultat: *în–* + *negru* + *–i* > (*a*) *înnegri*.
b) [pref. *în–* (*îm–*) + substantiv + sufix *–i/–a*]:
Rezultat: *în–* + *frumusețe* + *–a* > (*a*) *înfrumusețа*.

Pornind de la faptul că sensul cuvîntului construit[5] este dedus din sensul asociat procedeului de formare a cuvintelor—determinat de regulile de formare a termenilor—și sensurile cuvintelor-bază, studiul nostru are în vedere modul de acțiune a unor tipare logico-semantice ale prefixării cu *în–* (*îm–*), în scrierile vechi ale limbii române literare.

Constrîngerile semantice descriu, în principiu, sensul compozițional al unui cuvînt construit față de structura lui morfologică. În cazul verbelor care marchează 'schimbarea de stare', selecția semantică impune atașarea afixului *în–* unor adjective care exprimă 'starea rezultativă':

- *în–* + *fricos* + *–a* > (*a*) *înfricoșa*;
- *în–* + *cărunt* + *–i* > (*a*) *încărunți* etc.

Însă datele de limbă oferă informații care indică posibilitatea afixelor de a se combina cu baze de tip nominal – substantiv, după cum am menționat, respectiv numeral:

- *în–* + *gloată* + *–i* > (*a*) *îngloti*;
- *în–* + *doi* > (*a*) *îndoi*.

În plus, vom avea în vedere că regulile de formare a cuvintelor sînt dublate de regulile de semantice de construire a termenilor. În mod clar, interdependența dintre regulile de construire a cuvintelor și regulile semantice influențează interpretarea corectă a derivatelor cu *în-*, dat fiind faptul că sensul unităților formate suferă o modificare sau o opacizare – situații care determină îndepărtarea sensului cuvîntului derivat de cel al cuvîntului-bază[6]: (*a*) *încrîncena*, derivat deadjectival parasintetic, este folosit în epoca veche cu sensul de „a lupta”. Adjectivul-bază *crîncen* 'cumplit', 'îngrozitor' este asociat substantivului *luptă*, cf. sintagma nominală *luptă crîncenă*. În acest fel, putem „reconstitui” echivalarea semantică petrecută prin dispariția determinatului.

Un al treilea aspect al derivatelor cu *în–* se referă la constrîngerile ale proprietăților sintactice ale cuvintelor construite. Regulile de formare a cuvintelor determină caracterul intranzitiv reflexiv al verbelor

[4] Cel de-al doilea nivel, reprezentat prin 'componenta derivațională', definește ansamblul regulilor de construire a cuvintelor (RCM, 3) și, implicit, al cuvintelor construite posibile (4).

[5] Sintagma *cuvînt construit* desemnează orice termen obținut prin derivare, avînd la bază regulile construire a cuvintelor (de natură semantică și formală).

[6] În cazul unei modificări sau opacizări a sensului derivatelor cu *în–* (*îm–*), intervine un proces de transpunere a sensului, de tip metaforic sau metonimic, care vizează atît tema, cît și derivatul.

care indică schimbarea stării: *a înverzi* vb. intranz. refl. 'a deveni, a se face verde'; fig. 'a deveni palid de frică, de furie' (DEX, s.v. *înverzi*).

1.1. Materialul de lucru

Cercetarea se bazează pe un corpus finit de termeni derivați cu *în–*, excerptați din texte aparținînd epocii vechi, așa cum ne-au fost transmise în edițiile științifice moderne, la care am adăugat unele lucrări lexicografice, și anume dicționarele limbii române—*Dicționarul tezaur*, *Dicționarul limbii române vechi*, *Dicționarul explicativ al limbii române*.

1.2. Metodele de lucru

Analiza descriptivă impune, de la sine, utilizarea unor criterii și principii de ordonare a faptelor de limbă care țin de morfologie și semantică, întrucît modelul asociativ-stratificat reflectă acest demers.

Astfel, abordarea descriptivă propune o analiză semantică și morfologică din perspectiva posibilităților combinatorii dintre afixul *în–* cu anumite baze care fac parte din diverse clase gramaticale. Interpretările semantice și morfologice sînt completate, în mod firesc, cu semnalarea unor particularități de ordin fonologic, perspectiva de lucru fiind, totuși, diacronică, date fiind sursele materialului lexical examinat.

2. Analiza logico-semantică a verbelor eventive

Analiza semantică a prefixului *în–* (*îm–*) ne oferă, înainte de toate, posibilitatea de a evidenția raportul stabilit între sensurile pe care le exprimă prefixele și sensurile unor părți de vorbire, reliefînd, totodată, existența unor valențe semantice, mai bine sau mai slab reprezentate de afix, în epoca veche a limbii române literare.

2.1. Clase semantice de verbe – definire și interpretare

Gramaticile propun o clasificare a verbelor pe baza a două trăsături semantice interne, cu implicații de tip sintactic, și anume: 'schimbare' și 'agentivitate' (cf. GBLR, p. 278–280).

În funcție de cele două trăsături, se disting trei clase semantice de verbe:

1) 'verbe de stare', caracterizate de trăsăturile [– *schimbare*], [– *agentivitate*]:
(*a*) *dormi*, (*a*) *plînge*, (*a se*) *învecina* etc.;
2) 'verbe de eveniment', implicînd semele [+ *schimbare*], [– *agentivitate*]:
(*a*) *usca*, (*a*) *îmbătrîni*, (*a*) *seca*, (*a*) *înflori*, (*a*) *gazifica* etc.;
3) 'verbe de acțiune', presupunînd trăsăturile [+ *schimbare*], [+ *agentivitate*]:
(*a*) *citi*, (*a*) *mînca*, (*a*) *alerga*, (*a*) *fugi* etc.

Din această primă clasificare reiese faptul că verbele din clasele (2) și (3) au în comun semul [+ *schimbare*]; în schimb, se diferențiază prin trăsătura semantică a agentivității, aceasta caracterizînd numai verbele de acțiune (3).

Pentru precizarea conceptelor de 'eveniment', respectiv 'schimbare', subliniem că fiecare clasă lexico-gramaticală exprimă un anumit conținut logico-semantic, în funcție de aspectele [*material*] și [*dinamic*] (Lieber, 2004, p. 30). Astfel, în funcție de cele două aspecte precizate, se disting două categorii majore semantice, reprezentate de 'substanțe/lucruri/esențe' (cf. engl. *substances/things/essences*), atribuite substantivelor, respectiv de 'situații' (cf. engl. *situations*), acestea din urmă fiind indicate de verbe.

'Evenimentul', 'schimbarea' și 'starea' sînt noțiuni subordonate conceptului general de 'situații'. Verbele de 'eveniment' prezintă, la rîndul lor, două subgrupe care exprimă, pe de o parte, 'activități simple' (*a mînca*), iar, pe de altă parte, 'schimbarea' (cf. engl. *change*) – (*a*) *înălbi*. Astfel, 'schimbarea' implică diverse grade ale procesualității impuse de 'eveniment'.

Prin urmare, *eventivele* reprezintă o clasă semantică de verbe care indică diverse grade ale modificării produse în starea subiectului, încorporînd în matricea lor semantică trăsătura [+ *dinamic*].

'Transfomarea' este descrisă pe baza structurii de natură logico-semantică, cu două variabile – „Subiectul *A* trece în starea *B*", avînd în vedere o finalitate și o limită internă:

A-tînăr trece în starea lui *B-bătrîn*: *A* devine *B* → *A îmbătrînește*.

2.2. *Abordarea logică în analiza verbelor eventive*

O primă abordare în analiza clasei reprezentate de verbe ale devenirii ne conduce la aprecierea elementelor de *realia* care sînt supuse unor procese de transformare indicate de majoritatea derivatelor cu *în–* (*îm–*).

În vederea clasificării acestor elemente, am aplicat formatul logico-cognitiv propus de către A. Berrendonner, pornind de la cele două moduri de existență logică, compuse din substanțele/entitățile *in re* și din entitățile/esențele *in intellectu* (*apud* Heyna, 2014, p. 162).

Obiecte		**Funcții**
Realia	*Tipuri*	*Concepte*
Extensie	Intensie	
Entități existente *in re*	Entități existente *in intellectu*	

Tabela 1: Reprezentarea ontologiei formale a obiectelor (*apud* Heyna, 2014, p. 162).

Menționăm că modelul creat se întemeiază pe concepte ale teoriei cognitive asupra limbajului: în planul vorbirii, obiectele sînt substanțe, iar în planul gîndirii, sînt concepte, termenul *entitate* fiind neutru, pe axa sintagmatică și paradigmatică.

În acest sens, realizăm o scurtă clasificare a tipurilor de procese ale modificării, pe baza celor din formatul logico-cognitiv reprezentat.

2.2.1. *Entități extensionale **in re***

- *'Procese ale naturii'*
  Prima grupă a entităților *in re* exprimă procese de tranformare a stărilor și obiectelor din natură. Această categorie este reprezentată de un grup mic de verbe denominale derivate cu *în–*, atestate în epoca veche.
  a înflori (< *floare*) (BB, *Lev*, 13, 39; 13, 42; 13, 57); *a înfrunzi* (< *frunză*) (MC, 171^{r}); (*a*) *înrădăcina* (< *rădăcină*) (MC, 10^{v}); (*a*) *însera* (< *seară*), folosit în varianta (*a*) *însăra* (CD, 8^{r}); (*a*) *înstela* (< *stea*) (CII, II, 1, 156); (*a*) *înnopta* (< *noapte*) (DVS, 45; CS^{1}, I, 89); (*a*) *însori* (< *soare*) (MC, 8^{v}); *a* (*în*)*nuora* (< *nor*) (PS, 146/8; CP, 8/9) etc.
- *'Modificări ale aspectului cromatic'*
  Cea de-a doua grupă constituită în jurul termenilor formați de la adjectivele cromatice, dintre cele mai uzuale, indică un proces ireversibil al transformării.
  a (*în*)*roși* (BB, *Lev*, 13, 49; 14, 37; 13, 31); *a înnegri* (BB, *Lev*, 13, 6; 13, 26; 13, 25); *a negri* (BB, *Lev*, 13, 21); *a înverzi* (BB, *Lev*, 13, 37; 13, 49); *a îngălbeni* (CS^{1}, III, 2, 75); *a înălbi* (PH, 50/9; CC^{2}, 87/22); *a se înălbi* (CL, 9^{v}/16); (*a*) *învineți* (CC^{2}, 158/36).
- *'Transformări ale însușirilor fizice'*
  Cea de-a treia grupă din sfera entităților *in re* reflectă modificări în planul aspectului fizic și moral.
  (*a*) *îmbătrîni* (BB, *Gen*, 27, 2; 27, 1; CS^{1}, III, 2, 77; CII, VII, 413; Vulg., *Gen*, 27, 1; Vulg., *Lev*, 13, 11); (*a*) *îmblînzi* (CC^{2}, 137/36; CS^{1}, VII, 64^{v}/12–13); (*a*) *îmbolnăvi* (CS^{1}, III, 2, 76; CII, I, 10, 29); *a îngrășa* (CC^{2}, 73/29); *a îngroșa* (TS, 42^{r}); *a înfrumuseța* (CL, 17^{v}/4; 2^{r}/13–14; 31^{r}/14–15) și *a înfrumșa* (PS, 64, 9; CV, 152, 4); *a* (*se*) *însănătoșa* / *a* (*se*) *însănătoși* (ȘT, 23; 13, 74; CD, III, 2, 6; CS^{1}, IV, 14, 134; BB, *Lev*, 13, 37); *a însupția* (PS, 40; CP, 6; CV, 9); *a învîrtoșa* (CL, 10^{r}/8; 40^{v}/1; PH, 32/6).
- *'Transformări în planul percepției'*
  În cazul de față, amintim verbele derivate de la adjective uzuale din sfera percepției de natură fizică din cîmpul gustativ, de tipul *dulce*, *acru*.
  a înăcri (TS, 45^{v}); *a îndulci* (CS^{2}, XIV, 112^{r}/4; TM, 227).

2.2.2. *Conceptele intesionale **in intellectu***

Grupa unităților lexicale din sfera esențelor intesionale *in intellectu* vizează verbele care marchează modificări ale stărilor în plan mental.

a înferica (PS, 427; CP, 251^{v}); (*a*) *năspri* (DPar., III, 54^{r}; III, 61^{v}); *a întrista* (BB, *Gen*, 45, 5); *a se însingura* (CP, 23; PS, 56; CV, 8); *a înverșuna* (CS^{1}, V, 12, 233); *a se înrăi* (CV), *a înrăi* (CP, 17, 29, 40); (*a*) *se îndrăgosti* (CS^{1}, VI, 41, 378); *a îmbuna* (PH, 143/15); *a îmblînzi* (CC^{2}, 137/36; CS^{2}, VII, 64^{v}/12–13); (*a*) *încuraja* (CS^{1}, IV, 5, 99); (*a*) *înfuria* (CS^{1}, V, 12, 226); (*a*) *îngrozi* (DPar., III, 93^{v}; III, 120^{v}; IV, 15^{v}; MC, 18^{r}; 195^{r}); (*a*) *înfrunta* (DPar., II, 6^{r}; II, 20^{v}; II, 27^{r}; III, 7^{v}; III, 18^{v}; III, 69^{v}; III, 71^{r}; III, 116^{r}; IV, 11^{r}; MC, 18^{r}); (*a*) *înspăima* (DPar., 15^{r}; II, 38^{v}; III, 41^{v}; III, 72^{r}; III, 74^{r}; III, 75^{v}; III, 104^{v}; III, 120^{v}); (*a*) *însufleta* (MC, 55^{r}); (*a*) *însufleți* (DPar., III, 78^{r}) etc.

În ceea ce privește clasele *in re*, se constată un număr mai mare de unități care exprimă modificările în plan fizic, dublate, la nivel cognitiv, de cele care indică transformări în planul diverselor trăiri percepute, în majoritate, negative, iar pozitive, într-un număr mai mic.

Acest aspect al analizei verbelor eventive conturează, în esență, o altă direcție de interpretare a valorilor pe care le comportă prefixul *în–* (*îm–*), și anume, pe cea semantică.

2.3. Abordarea semantică în analiza verbelor eventive

Verbele devenirii sînt verbe procesuale, caracterizate de semele [+ *dinamic*], [+ *schimbare*], [– *control*]. Astfel, matricea semantică a verbelor eventive conține 'verbul-operator' (denumit *predicat atomic*, v. Ușurelu, 2005, p. 38) *a deveni*. Însă acest predicat atomic primar poate fi completat pe axa sinonimiei sintagmatice de verbele *a fi*, *a se transforma*, *a se face*.

2.3.1. 'Transformarea, trecerea de la o stare la alta'

Prima valență a categoriei generale a eventivității exprimă, la rîndul ei, trei niveluri de transformare a unei stări/calități a obiectelor.

- *'Dobîndirea însușirii' denumite de temă*
  (*a*) *îmbăta* (PS, 32; CC^{2}, 287/9); (*a*) *îmbătrîni* (BB, *Gen*, 27, 2; 27, 1; CS^{1}, III, 2, 77; CII, VII, 413; Vulg., *Gen*, 27, 1; Vulg., *Lev*, 13, 11); (*a*) *îmblînzi* (CC^{2}, 137/36; CS^{1}, VII, 64^{v}/12–13); (*a*) *îmbolnăvi* (CS^{1}, III, 2, 76; CII, I, 10, 29); (*a*) *îmbuna* (PH, 143/15; CD, 98^{v}); (*a*) *împuțina* (PH, 11/2; CS^{2}, IX, 77^{v}/2–3; CS^{1}, VI, 40, 374; DPar., III, 57^{v}); *a îndulci* (CS^{1}, XIV, 112^{r}/4; TM, 227; CC^{2}, 132, 135, 136, 157, 494; CB, I, 11–12; CV, 66^{v}/4; PS, 59); *a înferica* (PS, 427; CP, 251^{v}); *a înfierbînta* (PH, 65/10); *a înflămînzi* (CC^{2}, 34/21); *a înfrumusețа* (CL, 17^{v}/4, 2^{r}/13–14, 31^{r}/14–15) și *a înfrumșa* (PS, 64, 9; CV, 152, 4); (*a*) *îngreuia* (BB, *Gen*, 48, 10; BB, *Lev*, 26, 15); *a îngrășa* (CC^{2}, 73/29); *a îngroșa* (TS, 42^{r}); *a înmicșura* (PS, 20; CP, 10^{v}); *a* (*se*) *împuțina* (CS^{1}, VI, 40, 374; DPar., III, 57^{v}); (*a*) *înmulți* (PH, 35/8; BB, *Gen*, 7, 18; 38, 12; 47, 27; 34, 1; CII, VII, 359; III, 201; V, 352); *a înrăi* (CV; CP, 17, 29, 40); *a (în)ruși* (CC^{2}, 192/11); (*a*) *însărcina* (MC, 201^{v}); *a* (*se*) *însănătoșa* / *a* (*se*) *însănătoși* (ȘT, 23; 13, 74; CD, III, 2, 6; CS^{1}, IV, 14, 134; BB, *Lev*, 13, 37); *a însetoșa*, *a însetoși* (CT, 56^{v}; CC^{2}, 89); *a* (*se*) *însingura* (CP, 23; PS, 56; CV, 8); *a însupția* (PS, 25; CP, 6; CV, 9); *a întări* (CC^{2}, 290/28; MI, III, 191^{r}/7; PH, 111/8; ȘT, 33; 2, 227; 3, 229; BB, *Lev*, 19, 16; 20, 3; 20, 5); *a întăroșa* (PO^{1}, 131); *a întrista* (CC^{2}, 79/23); *a învîrtoșa* (CL, 10^{r}/8; 40^{v}/1; PH, 32/6); (*a*) *îndoi* (Vulg., II, 19, 9; 29, 9; 59, 16; CII, II, 84; DPar., IV, 50^{v}; CD, IX^{r}); (*a*) *însuti* (CII, VIII, 460); (*a*) *înșepti* (DPar., III, 116^{v}; III, 117$^{v\,400}$; CS^{1}, IV, 6, 105); (*a*) *întrei* (DPar., III, 110a$^{r\,408}$; IV, 50^{v}; CII, XI, 587), cf. *a întrii* (Vulg., 21, 14); (*a*) *înzeci*, cu varianta (*a*) *îndzăci* (CII, IV, 295); (*a*) *împătri* (DPar., III, 108a$^{r\,408}$; CII, XI, 587); *a înjumătăți* (CC^{2}, 99/29).
  Această grupă de cuvinte este omogenă din punctul de vedere al clasei lexico-gramaticale care servește ca bază pentru cuvintele contruite. Se remarcă faptul că unitățile derivate cu *în–* (*îm–*) care conțin în informația lor lexicală 'trecerea de la o stare la alta' (stare rezultativă) fac parte din clasele generale de verbe deadjectivale și denominale, în unele cazuri.
  Cele mai multe dintre derivate au ca bază adjective calificative, dintre care frecvente sînt cele cromatice și cele care indică însușiri curente.
  Din perspectiva semanticii logice, *adjectivul* este considerat 'predicatul-bază' care imprimă o stare rezultativă verbelor denumite 'predicate-proces'.

Avînd în vedere trăsătura intrinsec [+ *progresivă*] pe care o dețin unele adjectivele, acesta se reflectă și în informația lexicală a verbelor eventive deadjectivale.

- *a se îngreuna* „a deveni tot (mai) greu”;
- *a se împuțina* „a deveni mai puțin”;
- *a se îmbuna* „a deveni (mai) bun;
- (*a*) *se înmicșora* „a deveni mai mic”.

Caracterul relațional este conservat și în cazul verbelor care au ca ca temă un substantiv abstract[7], derivat, la rîndul lui, de la un adjectiv progresiv calificativ, precum *frumusețe*, *bunătate* sau *răutate*:

- *înfrumusețea* < *frumusețe* < *frumos* + *–ețe*;
- *îmbunătăți* < *bunătate* < *bun* + *–ătate*;
- *înrăutăți* < *răutate* < *rău* + *–ătate*.

Verbele din categoria eventivelor care indică starea rezultativă în care intră subiectul evidențiază un proces dinamic-evolutiv, caracterizat de semele sînt cuplate în felul următor:

- ‘dezvoltare’, în două direcții [+/–] ‘dezvoltare în sens pozitiv’ (notat D^1) și ‘involuție’ (D^2), exprimînd o relație de antonimie complementară;
- ‘devenire’, sub două aspecte: ‘devenire absolută’ (D^3) și ‘devenire relativă’ (D^4)[8].

- *‘Dezvoltare în sens pozitiv’ (D^1)*
  Semul D^1 este reprezentat de capacitatea subiectului de a dobîndi o nouă stare, care vizează, pe de o parte, latura calitativă și latura cantitativă, iar, pe de altă parte, o evoluție generală neutră:
  - Latura$_{\text{calitativă}}$ este redată prin verbe precum: (*a*) *îmblînzi* (CC[2], 137/36; CS[1], VII, 64^{v}/12–13); *a înfrumusețea* (CL, 17^{v}/4, 2^{r}/13–14, 31^{r}/14–15) și *a înfrumșa* (PS, 64, 9; CV, 152, 4); (*a*) *înălbi* (PH, 50/9; CC[2], 87/22; CL, 9^{v}/16; CII, V, 346); *a înnoi* (PH, 509/13; CL, 10^{r}/4); (*a*) *înferici* (PH, 43/9) etc.
  - Latura$_{\text{cantitativă}}$ este redată prin verbe deadjectivale și denominale: (*a*) *înmulți* (PH, 35/8; BB, *Gen*, 7, 18; 38, 12; 47, 27; 34, 1; CII, VII, 359; III, 201; V, 352); (*a*) *însuti* (CII, VIII, 460); (*a*) *înșepti* (DPar., III, 116^{v}; III, 117^{v400}; CS[1], IV, 6, 105) etc.
  - Evoluția$_{\text{generală}}$: *a* (*se*) *însănătoșa* / *a* (*se*) *însănătoși* (ȘT, 23; 13, 74; CD, III, 2, 6; CS[1], IV, 14, 134; BB, *Lev*, 13, 37); (*a*) *însărcina* (MC, 201^{v}).
- *‘Involuție’/‘Dezvoltare în sens negativ’ (D^2)*
  Semul D^2 marchează pierderea unei calități sau a unei cantități a subiectului:
  - ‘descreștere numerică’ [– *cantitate*]:
    a înmicșura (PS, 20; CP, 10^{v}); *a* (*se*) *împuțina* (CS[1], VI, 40, 374; DPar., III, 57^{v}); (*a*) *înjumătăți* (CC[2], 99/29; PS, 20) etc.
  - ‘privarea de o anumită calitate’ [– *calitate*]:
    (*a*) *îmbăta* (PS, 45); (*a*) *îmbolnăvi* (CS[1], III, 2, 76; CII, I, 10, 29); (*a*) *îmbătrîni* (BB, *Gen*, 27, 2; 27, 1; CS[1], III, 2, 77; CII, VII, 413; Vulg., *Gen*, 27, 1; Vulg., *Lev*, 13, 11); *a întrista* (CC[2], 79/23); *a* (*se*) *însingura* (CP, 23; PS, 56; CV, 8); *a însupția* (PS; CP, 6; CV, 9); *a înrăi* (CC[2]) etc.
- *‘Dobîndirea unei însușiri asemănătoare’ cu cea a obiectului denumit de temă; ‘asemănarea cu acel obiect’*
  Cea de-a doua categorie a verbelor eventive din clasa generală a ‘transformării’ este marcată de capacitatea subiectului de a dobîndi o calitate/caracteristică similară cu cea denumită de tema lexico-gramaticală.
  (*a*) *îmbărbăta* (PH, 26/14; TS, 51^{r}; CC[2], 183/26); (*a*) *împăinijina* (CC[2], 252/37); (*a*) *încuraja* (CS[1], IV,

[7] Pentru tratarea din această perspectivă a subiectului, a se vedea Manea Hoancă (1994, p. 219); GALR (I, p. 456).

[8] Unele studii de specialitate amintesc și despre semul ‘redevenire’ al procesului eventiv, obținut cu ajutorul prefixului iterativ *re–*, atașat verbelor eventive inițiale: (*a*) *reînfrunzi* etc. Cf. Evseev (1974, p. 101–102).

Apreciem faptul că acest sem poate caracteriza un număr limitat de verbe ale schimbării de stare, întrucît majoritatea unităților din această clasă exprimă o devenire absolută, procesul fiind ireversibil (*a*) *îmbătrîni* – # (*a*) *reîmbătrîni*. Prin urmare, schemele derivaționale nu sînt universal-valabile.

5, 99); (*a*) *îndumnezei* (CC[2], 487/18; DPar., III, 75[v]; III, 90[r]; III, 93[r]; III, 111[v]; MC, 140[v]); *a încremeni* (B1795, *Fap*, 9, 7); (*a*) *împietri* (*DPar*, III, 56[r]; MC, 2[r]; 5[v]; 40[v]; 43[v]; CII, VI, 372); (*a*) *împlătoșa* (DPar., IV, 16[r]); (*a*) *îndrăgosti* (CS[1], VI, 41, 378); (*a*) *informui* (CII, II, 141); (*a*) *înfrăți* (DPar., III, 98[v]); (*a*) *înfîrtăți* (MC, 368; ȘT, 19, 262); (*a*) *învrăjbi* (PH, 26/29; CC[2], 246/28; MI, 193[r]/5; ȘT, 22, 101); (*a*) *îngrozi* (DPar., III, 93[v]; III, 120[v]; IV, 15[v]; MC, 18[r]; 195[r]); *a întrupi* (CC[2], 2/19).

Verbele care exprimă dobîndirea unei caracteristici asemănătoare temei sînt derivate de la substantive de la entități deținînd semele [+ *abstract*], respectiv [+ *concret*], în unele situații. În esență, aceste cuvinte derivate cu *în–* se încadrează în clasa generală a verbelor denominale parasintetice. Însă se diferențiază de alte clase semantice de verbe denominale prin specificul informației lexicale pe care o dețin.

2.3.2. 'Transformarea' în obiectul denumit de bază

Categoria de verbe care indică un proces al 'transformării în obiectul denumit de bază' este reprezentată de capacitatea bazei—concretă sau abstractă—de a exprima o devenire absolută sau relativă.

Privind semele carateristice acestei grupe numeroase de verbe în epoca veche a limbii literare, avem în vedere 'devenirea', în două direcții: absolută și relativă.

- *'Devenire absolută' (D[3])*
  Semul D[3] marchează transformarea radicală a unei calități/stări, o trecere într-o stare calitativ nouă, determinînd anularea primei calități a subiectului.
  (*a*) *înălbi* (PH, 50/9; CC[2], 87/22; CL, 9[v]/16; CII, V, 346); (*a*) *încenușa* (BB, 623b; DVS, 42); (*a*) *împlătoșa* (DPar., IV, 16[r]); (*a*) *îmbătrîni* (DPar., III, 79[r]; IV, 45[r]); (*a*) *îmbogăți* (CS[1], I, 6, 11); (*a*) *împietroșa* (CII, II, 123) și (*a*) *împietri* (CII, II, 130); *a înnoi* (PH, 509/13; CL, 10[r]/4); *împestrițat* (CS[1], VI, 4, 271); (*a*) *înnegri* (BB, *Lev*, 13, 6; 13, 26; 13, 25); (*a*) *îngălbeni* (CS[1], III, 2,75); *a înghețа* (CC[2], 364/11); *a învineți* (CC[2], 158/36).
  Și în acest caz, bazele verbelor derivate cu substantive concrete și abstracte, respectiv adjective calificative din sfera cromaticii, dar și adjective abstracte indicînd însușiri morale, atitudini.
- *'Devenire relativă' (D[4])*
  Semul D[4] vizează o transformare a derivatelor cu *în–* ce dezvoltă o devenire relativă, avînd la bază adjective relaționale sau substantive derivate de la acest tip de adjective, respectiv substantive concrete.
  (*a*) *îmbunătăți* (CII, IV, 275); *a înăcri* (TS, 45[v]); (*a*) *încălzi* (CC[2], 159/3); (*a*) *împărechea* (DPar., III, 133[r]); *a se înneoa* (PH, 15); *încărnat* (DPar., III, 136[v]); *înfrîmșa* (DPar., III, 77[r]); *înfrumșățat* (CII, IX, 503); (*a*) *înrobi* (CS[1], 10b); *(în)venina* (CC[2], 203/1).

2.3.3. 'Asemănarea' cu obiectul denumit de bază (cu privire la acțiunea realizată de el)

Mai puțin numeroasă decît alte categorii, cuvintele din această grupă indică o asemănare cu obiectul denumit de temă privind acțiunea realizată de el, sînt verbe denominale și substantive abstracte. Acestea presupun, în esență, și indicele unei transformări.

a înd(e)repta (DPar., II, 14[v]; BB, *Fap*, 16, 29; 35, 36); *îndireptare* (ȘT, 2; VRC, 29[r]/2); (*a*) *împleti* (MC, 264[v]); (*a*) *împletici* (CII, III, 184); *a împresura* (PH, 188/4, 266/17); *învîrtejire* (CD, 22[v]); *a împerechea* (TS, 37[r]; 18[v]); *a înceti* (CC[2], 615; CLM, 86); *a înschimba* (cf. Istrate, 1981, p. 245, cu varianta (*a*) *înstimba*); *a întocmi* (CC[2], 246/27); (*a*) *întipări* (CS[1], V, 12, 231); (*a*) *înțeleni* (MC, 195[r]; CazV, 8/17; AD, 6).

2.3.4. 'Intensificarea acțiunii'

Verbele care exprimă o intensitate a acțiunii sînt derivate de la substantive sau de la alte verbe, care conțin ele însele ideea de [+ *intensitate*].

a închipui (ȘT, 13, 85); *îndrăgi* (BB, *Gen*, 29, 18; 29, 30; 44, 20); *a încrede* (CC[2], 276/23); *a înfrunta* (DPar., II, 6[r]; II, 20[v]; II, 27[r]; III, 7[v]; III, 18[v]; III, 69[v]; III, 71[r]; III, 116[r]; IV, 11[r]; CM, 18[r]); *a îndemna* (ȘT, 23, 146; 37, 218); *a învrăjmăși* (CC[2], 285/21); *a învrăjbi* (PH, 26/29; CC[2], 246/28; MI, 193[r]/5); *a înverșuna* (CS[1], V, 12, 233); (*a*) *încelui* (Vulg., *Gen*, 31, 7; 8, 29); *a se încămăta* (CC[2], 351); *a înlumina* (CM, 251[v]; PO[1], 9); *a înmări* (PO[2], 145; CT, 152, 6).

2.3.5. 'Interioritatea'

Sensul primordial moștenit din limba latină este prezent în cîteva verbe din epoca veche: (*a*) *înmijlocia* (CD, I^{v}); (*a*) *înnopta* (CD, 8^{r}); (*a*) *însera* (DPar., III, 9^{v}; CII, I, 9, 12); (*a*) *îngropa* (PH, 78/3; CC^{2}, 138/4; TS, 100^{v}, 49^{v}, 20^{r} etc.; MI, 186^{v}/6), cf. *îngrop* (ER, 11^{r}); (*a*) *înmormînta* (CS^{1}, V, 12, 223).

După cum se observă, verbele care au în matricea lor semantică trăsătura [+ *interioritate*] exprimă, pe de o parte, localizarea spațială, iar, pe de altă parte, localizarea temporală, mai mult sau mai puțin abstractizate.

3. Concluzii

Faptele de limbă din textele scrise în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea indică productivitatea unor tipare de derivare cu afixul productiv *în–* (*îm–*) în limba română veche. Acest procedeu contribuie la constituirea unor tipare ale gîndirii reflectate în configurarea ierarhică a elementelor care țin de reciprocitatea dintre compartimentele limbii: lexic, morfologie, semantică.

În esență, aceste cuvinte derivate cu *în–* confirmă faptul că orice idiom, oricît de limitat ar fi în privința resurselor lingvistice, are puterea de a da naștere unor creații lexicale proprii care să exprime diverse noțiuni. În plus, corpusul inventariat evidențiază faptul că unele derivate s-au dovedit a fi forme ocazionale, altele arhaice, învechite—ceea ce dovedește caracterul extrem de dinamic al limbii române.

Analiza logico-semantică a prefixelor evidențiază aspecte care țin de dinamica lexicului limbii noastre, în ansamblu, dar și de dinamica prefixelor, în particular.

În limba română veche, valoarea fundamentală a lui *în–* (*îm–*) este aceea de a indica 'transformarea', 'trecerea de la o stare la alta', urmată de 'dobîndirea obiectului denumit de bază' și de 'realizarea unei acțiuni'. 'Interioritatea', valoare principală latină, este slab reprezentată în etapa analizată de noi, aceasta fiind exprimată de construcțiile analitice cu prepoziții (cu sens local și temporal).

Modalitățile de exprimare a valorilor logico-semantice ale derivatelor cu *în–* sînt constituite în funcție de părțile de vorbire care servesc ca bază pentru cuvintele construite.

Deosebirile de redare a transformării sînt explicate prin prisma 'schimbării de stare' exprimată de verbele care o bază adjectivală, indicînd 'devenirea absolută' sau 'relativă'.

Verbele cu bază de natură nominală (substantiv sau numeral) marchează diverse grade ale 'transformării', implicînd trăsăturile [+ *comparație*], [+ *modalitate*].

Bibliografie

A. Izvoare

AD = Antim Ivireanul, *Didahii*, în *Opere*, ediție de G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.

B1795 = *Biblia de la Blaj (1795)*, editor coordonator I. Chindriș, coordonare filologică de E. Pavel, glosar de E. Comșulea, V. Șerban, S. Teiuș, Tipografia Vaticana, Roma, 2000.

BB = *Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte și I. Caproșu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1988.

CazV = Varlaam, *Cazania*, ediție de J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.

CB = *Codicele Bratul*, text stabilit, studiu lingvistic și studiu filologic de Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2003, [online].

CC^{2} = Coresi, *Evanghelie cu învățătură*, ediție de S. Pușcariu, Al. Procopovici, în Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I. *Textul*, Socec, București, 1914.

CD = Dimitrie Cantemir,*Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea (1698)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de V. Cândea, Editura Academiei, București, 1969.

CH = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano moldo-vlahilor*, ediție de S. Toma, vol. I–II, Editura Minerva, București, 1999–2000.

CII = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică (1705)*, text stabilit și glosar de S. Toma, prefață de V. Cândea, studiu introductiv, note și comentarii de N. Stoicescu, în *Opere complete*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1973.

CL = Coresi, *Liturghier*, text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.

CLM = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție de P. P. Panaitescu, în *Opere*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.
CM = Ilie Miniat, *Cazanii (București, 1742)*, studiu filologic și lingvistic, ediție de text, notă asupra ediției, note și glosar de C. Crețu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2013.
CP = Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, ediție de S. Toma, Editura Academiei, București, 1976.
CS[1] = Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau Întocmirea religiei muhamudane (1722)*, traducere, studiu introductiv de V. Cândea, text rus îngrijit de A. I. Ionescu, în *Opere complete*, vol. VIII, Editura Academiei, București, 1987.
CS[2] = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, Editura Academiei, București, 1993.
CT = Florica Dimitrescu (ed.), *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, Editura Academiei, București, 1963.
CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.
DPar. = *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.
DPV = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, în *Opere*, vol. 1. *Versuri*, Editura Minerva, 1979.
DVS = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, I, studiu lingvistic de L. Manea, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2006.
ER = *Evangheliarul de la Războieni*, ediție de text, studiu filologic și lingvistic de A. M. Antip, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014, [Teză de doctorat].
MC = Mihai Moxa, *Cronică univesală*, ediție critică, studiu introductiv, note și indice de G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1989.
MI = *Manuscrisul de la Ieud*, text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de M. Teodorescu și I. Gheție, Editura Academiei Române, București, 1977.
PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, I. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și M. Teodorescu, II. Indice de cuvinte de R. Șenchi, Editura Academiei Române, București, 2005.
PO[1] = Palia de la Orăștie, vol. I. *Textul*, ediție de text și studiu filologic de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, indice de Sorin Guia, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2005.
PO[2] = Roxana Vieru, *Studiu lingvistic asupra Paliei de la Orăștie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014.
PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, ediție de I.-A. Candrea, Librăriile Socec & Co., București, 1916.
ȘT = *Șeapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ediție critică, notă asupra ediției și studiu filologico-lingvistic de I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.
TM = *Texte măhăcene*, în B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, tomul I, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983.
TS = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*. Facsimile. Studiu introductiv filologic de E. Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, Editura Academiei, București, 1971.
VRC = Varlaam, *Răspunsul împotriva catihismului românesc calvinesc*, în *Opere*, ediție critică, studiu filologic de M. Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.
Vulg. = *Biblia Vulgata 1760–1761*, text stabilit de N. Iacob și I. Chindriș, Editura Academiei, București, 2005.

B. Dicționare, articole, studii, tratate de specialitate

Bidu-Vrănceanu, A., Călărașu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M. & Pană Dindelegan, G. (2005). *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București.
Corbin, D. (1985). *Les bases non autonomes en français ou comment intégrer l'exception dans un modèle lexical*, în „Langue française", vol. 66, nr. 1, p. 54–76, Crossref.
Corbin, D. (1987). *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*, I, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
Corbin, D. (1990). *Associativité et stratification dans la représentation des mots contruits*, în Dressler, W. V. (ed.), *Contemporany Morphology*, Mouton de Gruyter, Berlin, p. 43–59, Crossref.
Corbin, D. (1999). *Pour une théorie sémantique de la catégorisation affixale*, în „Faits de langue", vol. 7, nr. 14, p. 65–77, Crossref.
Coteanu, I., Bidu-Vrănceanu, A. & Forăscu, N. (1985). *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediție revizuită și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Densusianu, Ov. (1961). *Istoria limbii române*, vol. II. *Secolul al XVI-lea*, ediție îngrijită de J. Byck, Editura Științifică, București.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
Evseev, I. (1974). *Semantica verbului*, Editura Facla, Timișoara.
GALR = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, vol. II. *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
GBLR = *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Academiei, 2010.

Gheție, I. (coord.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.
Graur, Al. & Avram, M. (1978). *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. II. *Prefixele*, Editura Academiei Române, București.
Heyna, Fr. (2014). *Modélisation sémantique des verbes enXer à base substantivale*, în „Cognitive Studies", nr. 14, p. 149–171, Crossref.
Istrate, G. (1981). *Originea limbii române literare*, Editura Junimea, Iași.
Lieber, R. (2004). *Morphological and Lexical Semantics*, Cambridge University Press, New York.
Manea Hoancă, D. (1994). *Considérations sur les verbes eventifs roumains*, în „Analele Universității Constanța. Studia in honorem Eugen Coșeriu", t. V, p. 220–231.
Maznic, S. (2004). *Aspecte ale dinamicii verbelor eventive ocazionale*, în, „Limba română" (Chișinău), vol. XIV, nr. 10, p. 31–136.
Maznic, S. (2013). *Analiza semantică a verbelor eventive*, în „Philologia", vol. LV, nr. 5–6, p. 131–138.
Ușurelu, C. (2005). *Categoria factitivului în limba română*, Editura Universității din București, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i5A68en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Notes on proper names in the 18th century Romanian translations of the *Life of Peter* (by Antonio Catiforo)†

Cristian Ungureanu*

Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Article info

History:
Received November 21, 2016
Accepted December 31, 2016
Published January 13, 2017

Key words:
translation
onomatology
old literature
secular literature

Abstract

Vita di Pietro is a work authored by the Greek Antonio Catiforo in Italian and published in Venice in 1736. A Greek version was published a year later, also in Venice, by Alexandros Kankellarios. The work is comprised of six books and synthesizes information from various sources relating to the age and personality of the Russian tsar. It was translated several times into Romanian in the mid and late eighteenth century, in all three of the Romanian provinces. The large number of copies is evidence for the interest it aroused during that period.

This paper describes several particulars regarding the transfer of the proper names from the source language to the target language. I have analysed four types of proper name: the choronym *Moscovia* and its relating ethnonym, Western choronyms, Russian anthroponyms, and anthroponyms of other origins, noting how the translators employ their source and the ensuing differences among the versions.

1. Introduction

In 1736, in "Novelle della repubblica letteraria" a note was made of the publication of *Vita di Pietro il Grande Imperador della Russia estratta da varie memorie pubblicate in Francia e in Olanda, per opera dell'abate greco Antonio Catiforo*, a six-book account of the life of the Russian tsar, preceded by a short survey of the Russian history before his reign. The author was Antonio Catiforo, a Greek of the island of Zante who had studied first at the "St. Athanasius" Greek college of Rome, then in Venice, where he had been consecrated as deacon in 1710, allegedly holding "undecided" doctrinal views (Falcetta, 2010). He wrote *Vita di Pietro* during the Russo-Turkish conflict. By publishing the book, Antonio Catiforo did not necessarily intend to provide the European sovereigns with a model of enlightened government, but rather to attract the involvement of the Russian government in the process of political emancipation of the Balkan nations. The first edition of 1736 is anonymous, as the dedication text addressed to Duke Michiel Morosini is signed by the typographer Francesco Pitteri; only in 1739 does the work display the name of the author. Peter the Great's biography found, especially in its Greek version (Kankellarios, 1737), an ample circulation in Eastern Europe, as it was translated into Romanian, Croatian and Russian (Falcetta, 2010, note 67).

In the Romanian Principalities, Catiforo's work enjoyed three concurrent translations, all of which are extant in manuscript copies. The first was made in Wallachia by Mihai Fărcășanu, who was a nobleman descending from an old and respected family of boyars. Fărcășanu's translation, made in 1749, as we are informed by one of its copyists, was preserved in three Wallachian copies from the same century: ms. 204 BAR (1749), ms. 2353 BAR (1755), ms. 2668 BAR (1767). Its title is *Viața Marelui Petru, aftocrator a toată Rosia, părintele patriei, adunată din multe pomeniri în Franța și în Olanda, ce s-au dat în doao*

†This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS–UEFISCDI, project number CNCS PN-II-RU-TE-20144-1108, *Proper Names in the Romanian Pre-modern Writing (1780–1830): Translation Practices*.

*Email address: *cristiungureanu@libero.it*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

tomuri, iară mai pre urmă s-au tălmăcit den limba italienească în limba grecească cu toată nevoința de chir Alexandru Canțelariu, iară după cea grecească s-au tălmăcit acum la înțelegerea rumânească de dumnealui Matei Fărcășanu, biv vel șatrar, la anii de la Hristos 1749 [The Life of Peter the Great, autocrat of all Russia, father of the motherland, composed of many memories from France and Holland, published in two tomes, then translated from the Italian language into the Greek language with the support of Chancellor Alexander, and now translated from the Greek into Romanian by Mr. Matei Fărcășanu in 1749]. The title, reproduced after one of the copies (ms. 2353), reveals the relationship between the Romanian translation and its sources, as it specifies that the source text was the Greek version and not the Italian original; the translator's preface suggests the same thing, underlining the idea of history as a model for the present and encouraging reading as a useful activity for the human spirit. A recent linguistic analysis of a fragment (Dima & Dima, 2013, p. 73) showed that the statements in the title and preface are true, as the original was indeed the Greek version of this work, which the Romanian translator used selectively, choosing to omit some of the interventions of its author.

Also from mid eighteenth century, the Moldavian translation was preserved in four copies: ms. 49 BAR (1756), ms. 122 BAR (1756), ms. 2581 BAR (1799), ms. no. 1 of the Romanian fund of the "Saltykov-Shchedrin" Library of Sankt-Petersburg (1799) (Dima & Dima, 2013, p. 113). This time, neither the source, nor the translator are indicated. The textual analysis showed that its source was also the Greek version (Greek phonetisms, ad hoc loans, places where the Greek edition differs from the Italian version and the Romanian translation follows the Greek one). Ursu (2002, p. 55) posited that the author of the Moldavian version was Cozma the Vlach, a cleric at the Metropolitan Cathedral of Iași, who was the author of several translations from the Greek language.

The third Romanian edition is extant in two copies from the second half of the eighteenth century: ms. 3161 BAR (1788, p. 1–186: *Istoria rușilor și viața Marelui Petru, monarhul rușilor, și vitejiele lor. Cartea politiei rusești și vitejiile rușilor, a monarhului Petru și altor împărați și stăpînitori. Istoriile acestea sînt scoase de pe limba muscăcească pe limba rumânească de domnia lui, chirio, chir Rodion Popovici, dascalul orașului cetății Coronii* [The History of the Russians and the Life of Peter the Great, the monarch of the Russians, and their Heroisms. The Book of the Russian State and the heroisms of the Russians, of the monarch Peter and of other emperors and sovereigns. These histories were translated from the Russian language into the Romanian language by the Honourable Mr. Rodion Popovici, professor in the city of Corona]), ms. 2476 BAR (1783); it was the work of an otherwise unknown translator from Brașov. The title pages of the copies indicate that a Russian edition acted as an intermediary; the textual comparison showed, however, that this Romanian version too was made from the Greek version (as indicated by the contextual loans) (Dima & Dima, 2013, p. 152).

The attempts to reveal the direct source text of the translations required occasionally that attention be paid to proper names too. In what follows, I shall examine comparatively the manner in which several proper names were conveyed in the three concurrent translations (I have opted, from the numerous copies, for: ms. 2353, Wallachia; ms. 49, Moldavia; ms. 3161, Transylvania – Brașov). Additionaly, the comparative study of the three concurrent translations with the same source may offer not only new data for historical dialectology and the history of the Romanian language, but also interesting information concerning the approach to translation or the weight of the cultural tradition in transmitting the proper names into the target language.

2. On the treatment of proper names

2.1. General issues

The following considerations employ the data obtained within the framework of the research project "Proper Names in the Romanian Pre-modern Writing (1780–1830): Translation Practices", at the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași. As the first stage, the compiling of the bibliography and the constitution of the corpus of proper names from texts relevant to the period is still undergoing, our analysis is based

only on an incomplete corpus of the proper names from the Romanian translations of Peter the Great's biography. An examination of the entire corpus may reveal further methods of transmission. In fact, this translation provides a seminal body of work since we deal with parallel renditions (as the comparison of the versions showed) from various regions of the Daco-Romanian area. All the translations are made from the Greek version (despite the information on the title page of the Transylvanian edition—*These histories are rendered from the Russian language into the Romanian language*—the textual comparison showed that also in this case we have a translation made from the Greek, and this conclusion is supported, as we shall see, also by the investigation of the proper names).

With regard to the transfer of the proper names from one language to the other, during the act of translation, there have been identified, in the scholarly literature, several methods, the most frequent of which, for the opaque proper names[1], are the transliteration, the transcription, and the phonetic / graphic assimilation, to lesser and higher degrees (Ballard, 2011, p. 23–67). It is obvious that each age or culture has its preferences as to the transfer of proper names. Things become complicated when, in the process of transmission, other factors occur, such as the lack of standardization (more evident, for the Romanian case, the farther in the past we go) or problems specific to certain cultures. For the rendering of the Russian names, for instance, Sakhno (2006), referring strictly to the contemporary situation and to an Internet-based corpus, noted the fluctuations in their transcription and even in their transliteration in the French language, showing that, on the one hand, the transcription does not always render the Russian pronunciation (especially when it is not known to the employer), nor is, on the other hand, transliteration consistently exact (beyond the possible issues on the semantic level).

As far as the Romanian translations of the Petrine biography are concerned, the examination of the rendering of the proper names has to take into consideration the interference of three different alphabets: the Latin alphabet (the original version, in the Italian language), the Greek alphabet (the intermediary version) and the Cyrillic alphabet (the graphic system of the Romanian language at the time). Furthermore, the rendition of the proper names reveal complex interlinguistic relationships, as a result of the topic of the work, on the one hand, and of the original-translation relationships, on the other hand. Thus, in certain cases, the linguistic route of the proper name is: Russian (the language of origin of the proper name, as it is the language of the book's characters and context) → Italian → Greek → Romanian (e.g., Иван Васильевич → Giovanni Basilovitz → Ἰωάννην τον Βασιλειοβίτζ → Ioan Vasilovici / Ioan Vasilievici) or Greek (names of characters of Greek origin) → Italian → Greek → Romanian (Κεδρηνός → Cedrino → Κεδρηνός → Kedrinos / Kedrin). Some of the steps of this route may be eluded, on account of the extratextual knowledge of the translator or of the copyist (Russian → Romanian, for certain proper names of Russian origin, adopted directly from the language of origin by a translator who has a command of it or at least to whom this language sounds familiar, such as in the case of the name of Tsar Ioan Vasilievici, noted above, where the Romanian form is not justified by the form in the Greek original, but by the translator's or the copyist's familiarity with the Russian proper names).

2.2. Applications

We shall examine below the methods of rendering certain opaque proper names in our texts, noting the reference culture to which the Romanian translation is tributary, what methods of transmission of the proper names are employed, the preference for certain techniques of the Romanian versions or their reliance on certain cultural models. We have decided to examine four groups of proper names the (oiko-)choronym

[1] The "opaque" ("pure", "non-descriptive", "prototypical") proper names are monolexical nominal forms (it should be noted that not all the monolexical names are opaque) that are specialized as proper names, easily recognizable as such, and lacking lexical content. In contrast, the descriptive proper names are not fully desemanticized, as their appellative is identifiable (see, on the typology of proper names, Gînsac, 2013, p. 51–57). In translation, the further the text from its primary source, the more "opaque" its significance; it is what is commonly happening with the biblical names, anthroponyms or toponyms, which, when translated into modern languages, for instance, lose the descriptive character they had in Hebrew. On this issue and in general on the difficulties with the biblical proper names, see Gafton (2005, p. 167–172).

Moscova [Moscow] and the relating ethnonyms; Western choronyms; Russian anthroponyms; Western anthroponyms.

2.2.1. Moscova [Moscow], muscal, moscovit [of Muscovy / Moscow]

The proper name *Moscovia* designated, in the Italian original, the region that had been in the past part of the Russian Great Duchy (the Grand Principality of Moscow until 1547) and in which it was situated, at the time of the writing, the capital of the Russian Empire: "Moscovia è propriamente una sola delle molte Provincie, che compongono l'Imperio Russiano" (Catiforo, 1736, p. 19). The Greek version adopts this choronym by transliteration: *Μοσκοβία* (Kankellarios, 1737, p. 3). The three Romanian versions use different methods: while ms. 2353 and ms. 3161 use the transliteration ("Moscovia este una dintre acele eparhii" [Moscow is one of those provinces], ms. 2353, 140^{r}; "Moscoviia iaste una dintre multe Eparhii întru împărăţiia rusească" [Moscow is one of the many provinces of the Russian Empire], ms. 3161, 2^{r}), the Moldavian version renders it by means of a Slavonic-inspired syntagma, made of a common noun and an adjective derived from the choronym, traditionally used in the old Romanian writings to designate names of countries: *Ţara Moschicească* [The Muscovite Land] (ms. 49, 2^{r}). In a different place, in order to refer to the same Moscow region, while the two sources use the same choronyms, the Transylvanian translation employs a different form, also customary for the old Romanian script: *Mosc* ("Aerul Moscului iaste atîta de rece" [The Moscow air is so chilly]; "zic aşa că să fie Moscul în Olandiia" [they say as if Moscow were in Holland], ms. 3161, 2^{v}).

The fact that the form *Moscovia* is not commonly used in Romanian requires that it be replaced by other more usual forms, reflecting translators' own sphere of knowledge. Thus, in ms. 2353 we read *Moscova* ("supt numele Moscovei" [under the name of Moscow], 140^{r}), while in ms. 3161, *Moscvia* ("supt numele Moscviei", 2^{r}).

The etymology of the name of the city is explained in the Italian original thus: "quella appunto, che vien bagnata dal fiume Mosca, da cui prende il suo nome la Città, Capitale di quella Provincia, e di totta la Monarchia" (Catiforo, 1736, p. 19), revealing the homonymy between the hydronym and the oikochoronym (in contrast, in modern Italian the name of the capital of Russia is *Mosca*, while the hydronym is *Moscova*). The homonymy is maintained in the Greek version: *ἀπὸ τὸν Ποταμὸν Μόσκαν – ἡ πόλις Μόσκα* (Kankellarios, 1737, p. 3), as well as in the Romanian editions: "apa Moscăi" [the river of Moscow] – "cetatea Mosca" [Moscow City] (ms. 2353, 140^{r}); "apa Moscvei" – "Moscva" (the city) (ms. 49, 2^{r}); "rîul sau valea Moscva" [Moscow River or Valley] (in the Transylvanian version – ms. 3161, where the name of the city is not provided). We may note the oscillating forms resulting from rendering this oikonym: whereas the Wallachian text conserves the proper name through transliteration, the Moldavian and the Transylvanian translators employ, as in the case of the choronym, forms reflecting their own sphere of knowledge.

Hesitations can be observed in the Romanian translations also in the case of the ethnonym ensuing from the name of the city of Moscow. Thus, the inhabitants of the region are named, in the Italian original, *Moscoviti*, and in the Greek one, *Μοσκοβῖται*; only once we encounter the form *Moschi* (in the Greek version: *τὸ ὄνομα τῶν Μωσκῶν*). The only Romanian text that renders both names is the one from Transylvania: "numele moscon, sau al moscalilor" [the name Moscon or of the Moscals] (ms. 3161, 3^{v}), while the other two have, in this place, a single proper name: "numele muscalilor" (ms. 2353, 141^{v}), "numele moscovilor" (ms. 49, 3^{v}). Let us note that the Transylvanian transliteration includes the Greek genitive plural termination (*moscon*). Next to the ethnonym *muscal* (*moscal*), a derivative of *Mosc* and commonly used in the Romanian language at the time, the texts provide us with other renditions as well: *moscovi* (a derivative from *Moscova*, ms. 49, 3^{v}), *moscovitii* (a transfer from the original, without the phonetic alternation *t* – *ţ*, in ms. 3161, 3^{v}, but also *moscoviţi*, on the same page). In other places, the translators make the same choice in that they use the ethnonym frequent in the Romanian lands: *i Moscoviti* (Catiforo, 1736, p. 25), *εἰς τοὺς Μοσκοβίτας* (Kankellarios, 1737, p. 11), but *la muscali* (ms. 2353, 144^{r}), *întru moscali* (ms. 49, 5^{r}), *muscalilor* (ms. 3161, 6^{r}).

The synthesis of the observations on the renditions of this ethnonym, as seen in the following table, indicate a surprising uniformity in the Wallachian and Moldavian texts, while the Transylvanian version is characterized by a fluctuation of customary forms and contextual innovations:

Italian	Greek	ms. 2353	ms. 49	ms. 3161
il nome di Moschi o Moscoviti (p. 22)	τὸ ὄνομα τῶν Μωσκῶν, ἢ Μοσκοβιτῶν (p. 7)	numele muscalilor (141^{v})	numele moscovilor (3^{v})	numele moscon, sau al muscalilor (3^{v})
I Moscoviti (p. 22)	οἱ Μοσκοβῖται (p. 7)	muscalii (142^{r})	moscovii (3^{v})	moscovitii (3^{v})
Moscoviti (p. 22)	εἰς τοὺς Μοσκοβίτας (p. 8)	muscali (142^{r})	moscovi (3^{v})	Moscoviți (3^{v})
Moscoviti (p. 22)	οἱ Μοσκοβῖται (p. 8)	muscalii (142^{r})	(not translated)	Moscoviții (3^{v})

Another equally interesting case is the ethnonym *rosilor* (ms. 49, 3^{v}; in the two other Romanian translations: *ruşilor*). The Italian original and the Greek version offer, in this place too, two forms for the ethnonym: "Rossi o Russi" (Catiforo, 1736, p. 22), and τὸ ὄνομα τῶν Ρώσσων, ἢ ρούσσων (Kankellarios, 1737, p. 7), respectively. Neither of the Romanian editions offer here two forms. While the Wallachian and Transylvanian versions employ the usual ethnonym, the Moldavian translation keeps closer to the original, by avoiding the *s* – *ş* phonetic alternation.

Whereas the original texts show a clear delimitation of the choronyms *Rusia* and *Moscovia* (the first, referring to the Russian Empire and the latter, to the Moscow region), the Wallachian translation does not maintain this semantic differentiation, as indicated by the rendering of the succession "gli Annali della Russia" (Catiforo, 1736, p. 22), and τὰ χρονικὰ τῆς Ρουσσίας (Kankellarios, 1737, p. 8), respectively, by "letopisiţile cele muschiceşti" [the Muscovite Annals] (ms. 2353, 142^{r}); "letopisiţile Rosiii" [the Annals of Russia] (ms. 49, 3^{v}); and "hronografurile ruseşti" [the Russian Chronicles] (ms. 3161, 3^{v}).

2.2.2. Western Choronyms

The text refers to a number of states and regions of Western Europe, named as follows:

Italian (Catiforo, 1736, p. 20)	Greek (Kankellarios, 1737, p. 4)	ms. 2353, 140^{v}	ms. 49, 2^{r}	ms. 3161, 2^{v}
che tutta la Francia	ἀπὸ τὰς Γαλλίας	Franţa	Galia	Galia
la Spagna	Ἱσπανίαν	Işpania	Ispania	Işpania
l'Italia	καὶ Γερμανίαν	Ghermania	Ghermania	Ghermania
Olanda	εἰς τὴν Ὁλλανδίαν	Olanda	Olanda	Olandiia
la Sicilia	ἡ Νῆσος τῆς Σικελίας	ostrovul Sichilei	ostrovul Sicheliei	ostrovul Secheliei

We can see that the Greek model is dominant. In some cases, however, forms of Western inspiration are used (*Franţa*, *Olanda*). As it is unlikely that the translators had access to the Italian edition, we may posit that forms of such type were part of their cultural experience.

For the city of Constantinople, the Romanian versions employ the traditional name *Ţarigrad* (where both source texts have, of course, Constantinople). Only once, in the Transylvanian version, we encounter the form *Constandinopol*.

2.2.3. Russian Anthroponyms

When presenting the Rurik dynasty, the first rulers of Moscow, Antonio Catiforo refers to the wife of Prince Igor the Elder, Olga (903–969), as *Olla* (Catiforo, 1736, p. 23), *Ἔλβα* in the Greek version (Kankellarios, 1737, p. 8). The Romanian versions of this name, i.e. the forms used in Wallachia and Transylvania,

use the Greek source (*Elva*), while the Moldavian texts constantly preserve the Russian form of *Olga*, with *Olva* version. It is more likely that a translator uses a name's equivalent familiar to him (due to Moldavia's close relationship with Russia, compared to the other two Romanian principalities, which might explain the absence of this Russian anthroponym in these territories) rather than potential Russian sources. It is noticed that once the Transylvanian text transcribed this anthroponym by preserving the accusative case suffix from the source language, followed by its integration into the Romanian female anthroponyms with the suffix *–a*: gr. *τὴν Ἔλβαν* (Kankellarios, 1737, p. 8) – "ş-au luat muiare pre Elvana" [and they chose Elvana to be the wife] (ms. 3161, 4^{r}). Such notes contradict the idea that the translation of this text relies on a Russian source (as mentioned on the title page), and prove its Greek source, as in the other two Romanian versions.

The name of Ivan IV Vasilievich (Ivan the Terrible, Ivan the Fearsome) has the form *Giovanni Basilovitz* in the Italian text (Catiforo, 1736, p. 25). The transfer of this anthroponym is based on the method called "phonetic assimilation" by Ballard (2011, p. 42–46), meaning that the proper name in the source language is transposed by using a name already existing in the target language, adapted to the phonetic system of the latter. Regarding the patronym, the Italian text uses a regional form containing the vowel *o*, while the form containing *e* seems to be of Russian origin. It is also noticeable that, although the Italian consonant system includes the affricate *č* (which is to be found in the above-mentioned patronym), this consonant is replaced by *ț* (= tz): *Giovanni Basilovitz* (Catiforo, 1736, p. 25); this can be explained by the Greek origin of the author (see also the form of the patronym in the Greek version: Ἰωάννην τὸν Βασιλειοβίτζην, Kankellarios, 1737, p. 12). In all three Romanian translations, the first name is transferred by the same method of phonetic assimilation (*Ioan*)[2], whilst the patronym's forms contain, on the one hand, the Russian affricate (*Vasilovici*, ms. 2353, 144^{r} ; *Vasiliievici*, ms. 49, 5^{r}; *Vasilievici*, ms. 3161, 6^{r}), but on the other hand they oscillate regarding the vowel *o* / the diphtongue *ie*. It is another case where the proper name is not taken as such from the source language, but the translators use for its transfer their own knowledge of Russian language and culture, a knowledge that precedes the act of translation.

2.2.4. Anthroponyms of other origins

It is specific to the Italian language to transfer foreign names by phonetic adaptation (see also, *Monaco* for *München*, *Colonia* for *Köln*, etc.). Thus, the name (Philipp) Clüver, a German historian and geographer (1580–1622), is phonetically adapted by replacing the close front rounded vowel [y] (noted *ü*), absent in the Italian phonetic system, with *u*, whereas the suffix *–io* is derived from *–ius*, the suffix of the Latin form of the name (Philippus Cluverius)[3]. In Greek, the suffix turns into *–ios*. The name is transferred into Romanian by adapting the suffix according to the Slavonic model: "But Cluverie [...] considers this conversion of the Russians a miracle" (ms. 2353, 143^{v}), "Nevertheless Cluverie [...] presents this conversion as a great miracle" (ms. 49, 4^{v}), "Yet Cluverie [...] considers a miracle this conversion" (ms. 3161, 5^{v}).

The name of the Byzantine chronicler (Georgios) Kedrenos, adapted in Italian by the replacing of the occlusive consonant *k'* with the affricate *č*, is adopted into the Romanian texts under its Greek form (τὴν ἱστορίαν τοῦ Κεδρηνοῦ, Kankellarios, 1737, p. 11), where the vowel *η* has the Modern Greek pronunciation: *Kedrin* (ms. 49, 4^{v}; ms. 3161, 5^{v}), *Kedrinos* (transliteration, ms. 2353, 143^{v}).

[2] This transfer method was frequently used in that epoch for the well-known proper names; thus, in the Romanian version of *Histoire des différents peuples du monde* by Constant d'Orville (translated by Archimandrite Gherasim and preserved in a manuscript copy from 1800), the name of King Juan I of Portugal (Jean I in the French text) is transferred as *Ioan întîiu* [John the First] (3^{v}). Often, the translator does not follow the model of the source language, but the Greek one (as this language was familiar to the Romanian translators during this period), which leads to renderings such as the toponym *Neapolis* for *Neaples*, the anthroponym *Iraclie* for *Héraclide*, etc. The Greek model is also obvious in transliterations as *Cfito* (Fr. *Quito*), *Hili* (Fr. *Chili*), etc. (but *țărmurile Ghinei*, cf. Fr. *les côtes de Guinée*; *Seres*, cf. Fr. *Cérès*; *Asorile*, cf. Fr. *les Açores*).

[3] The Latinized name may actually also explain the posterior vowel.

3. Conclusions

The analysis of a sample of proper names used in the three Romanian versions of Antonio Catiforo's work, *Vita di Pietro*, highlights several ways of transferring proper names into Romanian during the 18th century. The transfer methods vary within the same text, depending on the translator's knowledge of the reality designated by proper names, as well as on whether that name had been used or not in the Romanian texts until then. Therefore, some proper names have been transferred through transliteration, while others show that the translator used the forms already known by him. Sometimes, the translation of proper names or ethnonyms preserved the genitive or the accusative suffix from the source language (e.g. *moscon*, *Elvana*, in the Transylvanian version preserved in ms. 3161). With regard to ethnonyms, the translators chose the ones already in use in the Romanian territories; thus, some versions show a higher degree of consistency, while others oscillate between several equivalent terms.

The corpus reviewed here is a small part of that excerpted from the Romanian translations of historical and geographical works of the 18th century, under the project entitled *Proper Names in the Romanian Pre-modern Writing (1780–1830): Translation Practices*. The specific starting point of this project was the inconsistent translation of proper names, including the contemporary works, in parallel with the overall acknowledgement of the lack of standards on translating proper names in the current language, and it aimed at finding the status of this category in the early modern literary period in order to identify or not, by comparison with the following periods, the grounds for standardization. Therefore, the proper names studied herein highlight the trend of that time, i.e. of adapting less common proper names to the Romanian onomastics, in contrast with the current one.

Bibliography

A. Sources

Catiforo, A. (1736). *Vita di Pietro il Grande, imperador della Rusia; estratta da varie Memorie pubblicate in Francia e in Olanda*, Venice.

Kankellarios, Al. (1737). *Βίος Πέτρου του Μεγάλου, Αυτοκράτορ Ρουίας, πάτρος πατρίδος*, Santos Pecora, Venice.

Ms. 2353 = *Viiața Marelui Petru, aftocrator a toată Rosiia, părinte patriei, adunată din multe pomeniri în Franța și în Olanda, ce s-au dat în doao tomuri, iară mai pe urmă s-au tălmăcit den limba italienească în limba grecească cu toată nevoința de chir Alexandru Canțelariu, iară după cea grecească s-au tălmăcit acum la înțelegerea rumânească de Dumnealui Matei Fărcășan, biv vel șatrar, la anii de la Hristos 1749*. Ms. Rom. 2353 BAR.

Ms. 3161 = *Istoria rușilor și viața Marelui Petru, monarhul rușilor, și vitejiele lor. Cartea politiei rusești și vitejiile rusilor, a monarhului Petru și altor împărați și stăpînitori. Istoriile acestea sînt scoase de pe limba muscăcească pe limba rumânească de Domniia lui, Chirio Chir Rodion Popovici, dascalul orașului cetății Coronii, și după izvodul acela s-au scris a doa oară de smeritul robul lui Dumnezeu Zanfir Marco capitan*. Ms. Rom. 3161 BAR.

Ms. 49 = *Viața Marelui Petru, Samoderjeț a toată Rosiia*. Ms. Rom. 49 BAR.

B. Secondary literature

Ballard, M. (2011). *Numele proprii în traducere*, traducere integrală din limba franceză. Coordonare traducere, Cuvînt înainte la ediția în limba română și note de traducere de Georgiana Lungu-Badea, Editura Universității de Vest, Timișoara.

Dima, E. & Dima, G.E. (2013). *Vita di Pietro de Antonio Catiforo și versiunile românești din secolul al XVII-lea*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Falcetta, A. (2010). *Diaspora ortodossa e rinnovamento culturale: il caso dell'abate greco-veneto Antonio Catiforo (1685–1763)*, in "Cromohs", 15, p. 1–24, [online].

Gafton, Al. (2005). *Numele în Biblie*, in AUI, Secțiunea IIIe. Lingvistică, Tomul LI, 2005, p. 165–179.

Gînsac, A.-M. (2013). *Teonimie românească. Concept, metodă, probleme*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Sakhno, S. (2006). *Noms propres en russe: problèmes de traduction*, in "Meta: journal des traducteurs", vol. 51, no. 4, p. 706–718, Crossref.

Ursu, N.A. (2002). *Un traducător puțin cunoscut: ieromonahul Cozma Vlahul de la mitropolia din Iași*, in *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Editura Cronica, Iași, p. 44–75.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i5A68ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Note despre numele proprii în traducerile românești din secolul al XVIII-lea ale *Vieții lui Petru* (de Antonio Catiforo)[†]

Cristian Ungureanu[*]

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 21 noiembrie 2016
Acceptat 31 decembrie 2016
Publicat 13 ianuarie 2017

Cuvinte-cheie:
traducere
onomastică
literatură veche
scriere laică

Rezumat

Vita di Pietro este o lucrare alcătuită de grecul Antonio Catiforo în limba italiană, publicată la Veneția, în 1736; o versiune a sa în limba greacă a fost publicată tot la Veneția, un an mai tîrziu, de către Alexandros Kankellarios. Lucrarea conține șase cărți și sintetizează informațiile oferite de surse referitoare la epoca și personalitatea țarului rus. În română, ea a cunoscut mai multe traduceri la jumătatea și în a doua perioadă a secolului al XVIII-lea, în toate cele trei provincii românești. Numărul mare de copii arată interesul de care s-a bucurat această lucrare în epocă.

Articolul de față prezintă cîteva particularități ale transferului numelor proprii din limba-sursă în limba-țintă. Am analizat patru tipuri de nume proprii: horonimul *Moscovia* și etnonimul aferent, horonime occidentale, antroponime rusești, antroponime de alte origini, urmărind felul în care traducătorii se raportează la sursă și diferențele dintre versiuni din acest punct de vedere.

1. Introducere

În 1736, în „Novelle della repubblica letteraria" se anunța publicarea lucrării *Vita di Pietro il Grande Imperador della Russia estratta da varie memorie pubblicate in Francia e in Olanda, per opera dell'abate greco Antonio Catiforo*, relatarea, în șase cărți, a vieții țarului rus, precedată de un scurt rezumat al istoriei ruse anterioare venirii acestuia la putere. Autorul este Antonio Catiforo, un grec din insula Zante care a studiat mai întîi la Colegiul grecesc „Sf. Atanasie" de la Roma, apoi s-a transferat la Veneția, unde a fost consacrat diacon în 1710, păstrînd, se pare, mereu o poziție doctrinară „de graniță" (Falcetta, 2010). Scrie *Vita di Pietro* în anii conflictului ruso-otoman. Prin publicarea cărții, Antonio Catiforo nu intenționa neapărat să propună suveranilor europeni un model de guvernare luminată, ci mai ales să obțină intervenția guvernării rusești în procesul de emancipare politică a popoarelor din Balcani. Prima ediție (1736) este anonimă, textul de închinare adresat ducelui Michiel Morosini este semnat de tipograful Francesco Pitteri; abia din 1739 lucrarea poartă semnătura autorului. Biografia lui Petru cel Mare a avut, mai ales în versiunea sa în limba greacă (Kankellarios, 1737), o circulație amplă în Europa orientală, fiind tradusă în română, croată și rusă (Falcetta, 2010, nota 67).

În Țările Române, lucrarea lui Catiforo cunoaște trei traduceri paralele, toate păstrate în copii manuscrise. Prima dintre acestea a fost efectuată în Țara Românească de către Mihai Fărcășanu, care făcea parte dintr-o veche și importantă familie boierească. Traducerea lui Fărcășanu, realizată, așa cum spune unul dintre copiști, în 1749, a fost păstrată în trei copii muntenești din același secol: ms. 204 BAR (1749), ms. 2353 BAR (1755), ms. 2668 BAR (1767). Titlul traducerii este: *Viața Marelui Petru, aftocrator a toată Rosia, părintele patriei, adunată din multe pomeniri în Franța și în Olanda, ce s-au dat în doao tomuri, iară mai pre urmă s-au tălmăcit den limba italienească în limba grecească cu toată nevoința de chir Alexandru Cantelariu, iară după cea grecească s-au tălmăcit acum la înțelegerea românească de dumnealui Matei Fărcășanu, biv vel șatrar, la anii de la Hristos 1749*. Titlul, reprodus după una dintre copii (ms. 2353), indică

[†]Articol realizat în cadrul proiectului CNCS PN-II-RU-TE-20144-1108, *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern* (1780–1830).

[*]Adresă de corespondență: *cristiungureanu@libero.it*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

relația dintre traducerea românească și sursele sale, arătînd că textul românesc urmează sursa grecească, nu originalul italian; prefața traducătorului indică același lucru, subliniind și ideea istoriei ca model pentru prezent și a lecturii ca activitate utilă spiritului uman. Analiza lingvistică a unui fragment, întreprinsă recent (Dima & Dima, 2013, p. 73), a arătat că afirmațiile din titlu și din prefață sînt reale, originalul fiind, într-adevăr, versiunea grecească a lucrării, la care traducătorul român se raportează selectiv, omițînd unele dintre intervențiile autorului acesteia.

De la jumătatea secolului al XVIII-lea datează și traducerea moldovenească, păstrată în patru copii: ms. 49 BAR (1756), ms. 122 BAR (1756), ms. 2581 BAR (1799), ms. nr. 1 din fondul românesc, la Biblioteca „Saltîkov-Șcendrin" Sankt-Petersburg (1799) (Dima & Dima, 2013, p. 113). De data aceasta, nici sursa, nici traducătorul nu sînt indicate. Analiza textuală a arătat că și la baza acestei traduceri a stat originalul grecesc (fonetisme grecești, împrumuturi ad hoc, locuri în care versiunea greacă diferă de cea italiană, iar traducerea românească o urmează pe cea greacă). Pe autorul versiunii moldovenești, Ursu (2002, p. 55) l-a identificat în persoana lui Cozma Vlahul, cleric de la Mitropolia din Iași, autorul mai multor traduceri din greacă.

Cea de-a treia versiune românească, păstrată în două copii din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: ms. 3161 BAR (1788, p. 1–186: *Istoria rușilor și viața Marelui Petru, monarhul rușilor, și vitejiele lor. Cartea politiei rusești și vitejiile rușilor, a monarhului Petru și altor împărați și stăpînitori. Istoriile acestea sînt scoase de pe limba muscăcească pe limba rumânească de domnia lui, chirio, chir Rodion Popovici, dascalul orașului cetății Coronii*), ms. 2476 BAR (1783), a fost realizată la Brașov de un traducător neidentificat. Paginile de titlu ale copiilor indică drept intermediar o versiune rusească; comparația textuală a arătat, însă, că și această versiune a fost tradusă după cea grecească (așa cum indică împrumuturile contextuale) (Dima & Dima, 2013, p. 152).

În stabilirea sursei directe a traducerii au fost implicate sporadic și numele proprii. În cele ce urmează, voi analiza comparativ modalitatea în care au fost transpuse cîteva nume proprii în cele trei traduceri paralele (am avut în vedere, dintre numeroasele copii: ms. 2353, Muntenia; ms. 49, Moldova; ms. 3161, Transilvania – Brașov). De asemenea, studiul comparativ al celor trei traduceri paralele cu aceeași sursă, dincolo de datele referitoare la dialectologia istorică și istoria limbii române, poate aduce informații interesante referitoare la atitudinea față de traducere sau la ponderea tradiției culturale în procesul de transfer al numelor proprii în limba țintă.

2. Despre tratamentul numelor proprii

2.1. Probleme generale

Considerațiile de mai jos valorifică date obținute în cadrul proiectului de cercetare „Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780–1830)", desfășurat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași. Întrucît prima etapă, stabilirea bibliografiei și excerptarea corpusului de nume proprii din texte reprezentative ale perioadei, este încă în desfășurare, analiza noastră se bazează doar pe un copus parțial al numelor proprii din traducerile românești ale biografiei lui Petru cel Mare; studiul lor integral poate evidenția și alte modalități de transpunere. De altfel, această traducere oferă un fertil teren de cercetare avînd în vedere că este vorba despre transpuneri paralele (așa cum a arătat comparația versiunilor), din zone diferite ale spațiului dacoromân; toate traducerile valorifică versiunea în limba greacă (în ciuda notației de pe pagina de titlu a versiunii transilvănene—*Istoriile acestea sînt scoase de pe limba muscăcească pe limba rumânească*—, comparația textuală a arătat că și în cazul acesta traducerea s-a făcut tot după versiunea grecească, concluzie susținută, după cum vom vedea, și de analiza numelor proprii).

În ceea ce privește transferul numelor proprii dintr-o limbă în alta, în actul traducerii, au fost identificate, în literatura de specialitate, mai multe procedee, cele mai frecvente, pentru numele proprii opace[1],

[1]Numele proprii „opace" („pure", non-descriptive", „prototipice") sînt forme nominale monolexicale (cu observația că nu toate numele monolexicale sînt opace) specializate ca nume proprii, ușor recognoscibile ca atare, lipsite de conținut lexical; spre deosebire de acestea, numele proprii descriptive nu sînt total desemantizate, apelativul de la baza lor fiind recognoscibil (vezi,

fiind transliterația, transcrierea, asimilarea fonetică / grafică, în diverse grade de realizare (Ballard, 2011, p. 23–67). Este evident că fiecare epocă sau cultură are modalități preferate de transfer al numelor proprii. Lucrurile se complică atunci cînd în procesul de transfer intervin factori ca lipsa de normare (cu atît mai evidentă, pe plan românesc, cu cît ne îndepărtăm de epoca prezentă) sau probleme specifice anumitor culturi. Pentru transpunerea numelor proprii rusești, de exemplu, Sakhno (2006), referindu-se strict la epoca contemporană și la un corpus preluat de pe internet, remarcă fluctuațiile în transcrierea și chiar în transliterarea acestora în limba franceză, arătînd că, pe de o parte, transcrierea nu redă întotdeauna pronunția rusească (mai ales atunci cînd aceasta este necunoscută utilizatorului), și, pe de altă parte, nici transliterarea nu e mereu exactă (dincolo de posibilele probleme de nivel semantic).

În ceea ce privește traducerile românești ale biografiei petrine, analiza transpunerii numelor proprii trebuie să țină seama de interferența a trei alfabete diferite: alfabetul latin (versiunea originală, în limba italiană), alfabetul grecesc (versiunea intermediară) și cel chirilic (sistemul grafic al limbii române în epocă). De asemenea, transpunerile numelor proprii mărturisesc relații interlingvistice complexe, date de tema lucrării, pe de o parte, și de relațiile de tip original-traducere, pe de altă parte. Astfel, în unele cazuri, traseul lingvistic pe care îl urmează numele propriu este: rusă (limba de origine a numelui propriu, întrucît este limba personajelor și a contextului lucrării) → italiană → greacă → română (e.g. Иван Васильевич → Giovanni Basilovitz → Ἰωάννην τον Βασιλειοβίτζ → Ioan Vasilovici / Ioan Vasilievici) sau greacă (nume ale unor persoane de origine greacă) → italiană → greacă → română (Κεδρηνός → Cedrino → Κεδρηνός → Kedrinos / Kedrin); etape ale acestui traseu pot fi eludate, pe baza cunoștințelor extratextuale ale traducătorului sau copistului (rusă → română, în cazul unor nume proprii de origine rusă, preluate direct din limba de origine de un traducător familiarizat cu această limbă sau măcar cu sonoritățile sale, cum este cazul numelui țarului Ioan Vasilievici, invocat mai sus, unde forma din română nu este justificată de cea a originalului grecesc, ci de familiarizarea traducătorului sau a copistului cu numele proprii rusești).

2.2. Aplicații

Vom analiza, în cele ce urmează, modalitățile de transpunere a unor nume proprii opace în textele avute în vedere, urmărind cărei culturi de referință îi este tributară traducerea românească, ce modalități de transfer al numelor proprii sînt utilizate, preferința pentru anumite procedee ale variantelor românești sau orientarea lor spre anumite modele culturale. Am ales să ne oprim asupra a patru grupuri de nume proprii: (oico-)horonimul *Moscova* și etnonimele corespunzătoare; horonime occidentale; antroponime rusești; antroponime occidentale.

2.2.1. Moscova, muscal, moscovit

Numele propriu *Moscovia* denumește, în originalul italian, regiunea, parte a Marelui Cnezat Rus în trecut (Marele Principat al Moscovei pînă la 1547), în care este situată, în contemporaneitatea textului, capitala Imperiului Rus: „Moscovia è propriamente una sola delle molte Provincie, che compongono l'Imperio Russiano" (Catiforo, 1736, p. 19). Versiunea grecească preia întocmai acest horonim, prin transliterare: *Μοσκοβία* (Kankellarios, 1737, p. 3). Cele trei versiuni românești procedează diferit: dacă ms. 2353 și ms. 3161 se folosesc de transliterare („Moscovia este una dintre acele eparhii", ms. 2353, 140^{r}; „Moscoviia iaste una dintre multe Eparhii întru împărăția rusească", ms. 3161, 2^{r}), versiunea din Moldova echivalează printr-o sintagmă alcătuită din nume comun și adjectiv derivat din horonim, sintagmă de model slavon, folosită în mod tradițional în scrisul românesc vechi pentru a denumi numele de țări: *Țara Moschicească* (ms. 49, 2^{r}). În alt loc, pentru a desemna același referent (regiunea Moscova), deși cele două surse folosesc aceleași horonime, traducerea din Transilvania utilizează o altă formă, de asemenea tradițională în scrisul românesc vechi: *Mosc* („Aerul Moscului iaste atîta de rece"; „zic așa că să fie Moscul în Olandiia", ms. 3161, 2^{v}).

pentru tipologia numelor proprii, Gînsac, 2013, p. 51–57). În traducere, cu cît un text se îndepărtează mai mult de sursa sa primară, cu atît semnificația sa se „opacizează"; este ceea ce se întîmplă cu numele biblice, antroponime sau toponime, care, în traducerile în limbile moderne, de pildă, își pierd caracterul descriptiv pe care îl aveau în ebraică. Vezi, pentru acest aspect și pentru problematica numelui propriu biblic, în general, Gafton (2005, p. 167–172).

Faptul că forma *Moscovia* nu este obișnuită pentru spațiul românesc determină înlocuirea sa prin alte forme, uzuale, pentru care traducătorii fac apel la propriul orizont de cunoaștere; astfel, în ms. 2353 se preferă *Moscova* („supt numele Moscovei", 140^{r}), iar în ms. 3161, *Moscvia* („supt numele Moscviei", 2^{r}).

Etimologia numelui cetății este explicată astfel în originalul italian: „quella appunto, che vien bagnata dal fiume Mosca, da cui prende il suo nome la Città, Capitale di quella Provincia, e di totta la Monarchia" (Catiforo, 1736, p. 19), indicînd omonimia dintre hidronim și oico-horonim (spre deosebire de această situație, în limba italiană de astăzi denumirea capitalei Rusiei este *Mosca*, în timp ce hidronimul are forma *Moscova*). Versiunea grecească păstrează omonimia: *ἀπὸ τὸν Ποταμὸν Μόσκαν – ἡ πόλις Μόσκα* (Kankellarios, 1737, p. 3), ca și cele românești: „apa Moscăi" – „cetatea Mosca" (ms. 2353, 140^{r}), „apa Moscvei" – „Moscva" (cetatea) (ms. 49, 2^{r}); „rîul sau valea Moscva" (în versiunea din Transilvania – ms. 3161, unde numele cetății nu este echivalat). Observăm formele oscilante în transferul acestui oiconim: dacă textul din Muntenia transferă numele propriu, din nou, prin transliterare, traducătorul moldovean și cel transilvănean fac apel, ca și în cazul horonimului, la forme din propriul orizont de cunoaștere.

Oscilații înregistrează traducerile românești și în privința etnonimului provenit din numele cetății Moscova. Astfel, locuitorii regiunii sînt denumiți, în originalul italian, *Moscoviti*, iar în cel grecesc, *Μοσκοβῖται*; o singură dată este amintită forma *Moschi* (în versiunea grecească: *τὸ ὄνομα τῶν Μωσκῶν*). Singurul text românesc care echivalează ambele denumiri este cel din Transilvania: „numele moscon, sau al moscalilor" (ms. 3161, 3^{v}), în timp ce celelalte două prezintă, în acest loc, un singur nume propriu: „numele muscalilor" (ms. 2353, 141^{v}), „numele moscovilor" (ms. 49, 3^{v}). Semnalăm transliterarea, în versiunea transilvăneană, a etnonimului cu tot cu terminația grecească de genitiv plural (*moscon*). Pe lîngă etnonimul *muscal* (*moscal*), derivat de la *Mosc* și aflat în uz în spațiul românesc al epocii, textele prezintă și alți echivalenți: *moscovi* (derivat de la Moscova, ms. 49, 3^{v}), *moscovitii* (preluare a etnonimului din original, fără alternanța fonetică *t–ț*, în ms. 3161, 3^{v}, dar *moscoviți*, pe aceeași pagină). În alte locuri, opțiunile traducătorilor români sînt convergente, făcînd apel la etnonimul obișnuit în țările române: *i Moscoviti* (Catiforo, 1736, p. 25), *εἰς τοὺς Μοσκοβίτας* (Kankellarios, 1737, p. 11), dar *la muscali* (ms. 2353, 144^{r}), *întru moscali* (ms. 49, 5^{r}), *muscalilor* (ms. 3161, 6^{r}).

Sintetizarea observațiilor despre echivalarea acestui etnonim, așa cum apare în tabelul următor, indică o surprinzătoare consecvență în textul muntenesc și în cel moldovenesc, în timp ce versiunea transilvăneană se caracterizează prin oscilația între formele deja consacrate și inovații contextuale:

italiană	greacă	ms. 2353	ms. 49	ms. 3161
il nome di Moschi o Moscoviti (p. 22)	τὸ ὄνομα τῶν Μωσκῶν, ἢ Μοσκοβιτῶν (p. 7)	numele muscalilor (141^{v})	numele moscovilor (3^{v})	numele moscon, sau al muscalilor (3^{v})
I Moscoviti (p. 22)	οἱ Μοσκοβῖται (p. 7)	muscalii (142^{r})	moscovii (3^{v})	moscovitii (3^{v})
Moscoviti (p. 22)	εἰς τοὺς Μοσκοβίτας (p. 8)	muscali (142^{r})	moscovi (3^{v})	Moscoviți (3^{v})
Moscoviti (p. 22)	οἱ Μοσκοβῖται (p. 8)	muscalii (142^{r})	(secvență netradusă)	Moscoviții (3^{v})

Interesant este și etnonimul *rosilor* (ms. 49, 3^{v}; în celelalte două traduceri românești: *rușilor*). Originalul italian și versiunea grecească propun, și în acest loc, două forme ale etnonimului: „Rossi o Russi" (Catiforo, 1736, p. 22), respectiv *τὸ ὄνομα τῶν Ρώσσων, ἢ ρούσσων* (Kankellarios, 1737, p. 7). Nici unul dintre textele românești nu indică două forme în acest caz. Dacă traducerea muntenească și cea transilvăneană reproduc prin etnonimul uzual, textul moldovenesc se păstrează mai aproape de original, prin evitarea alternanței fonetice *s–ș*.

Dacă textele originale mărturisesc o delimitare clară a horonimelor *Rusia* și *Moscovia* (primul se referă la Imperiul Rus, al doilea, la regiunea Moscovei), traducerea muntenească nu păstrează această diferențiere semantică, așa cum indică echivalarea secvenței „gli Annali della Russia" (Catiforo, 1736, p. 22), respectiv

τὰ χρονικὰ τῆς Ρουσσίας (Kankellarios, 1737, p. 8) prin „letopisițile cele muschicești” (ms. 2353, 142^{r}) („letopisițile Rosiii”, ms. 49, 3^{v}, respectiv „hronografurile rusești”, ms. 3161, 3^{v}).

2.2.2. Horonime occidentale

Se întîlnesc în text numele unor state sau regiuni din Europa occidentală, transpuse astfel:

italiană (Catiforo, 1736, p. 20)	greacă (Kankellarios, 1737, p. 4)	ms. 2353, 140^{v}	ms. 49, 2^{r}	ms. 3161, 2^{v}
che tutta la Francia	ἀπὸ τὰς Γαλλίας	Franța	Galia	Galia
la Spagna	Ἱσπανίαν	Ișpania	Ispania	Ișpania
l’Italia	καὶ Γερμανίαν	Ghermania	Ghermania	Ghermania
Olanda	εἰς τὴν Ὁλλανδίαν	Olanda	Olanda	Olandiia
la Sicilia	ἡ Νῆσος τῆς Σικελίας	ostrovul Sichilei	ostrovul Sicheliei	ostrovul Secheliei

După cum se vede, modelul dominant este cel grecesc. În unele cazuri, însă, se folosesc formele de influență occidentală (*Franța*, *Olanda*). Este greu de presupus că traducătorii aveau la dispoziție și sursa italiană; mai plauzibilă este ipoteza că formele de acest tip făceau parte din experiența lor culturală.

Pentru desemnarea orașului Constantinopole se folosește denumirea tradițională Țarigrad (deși ambele surse au, firește, Constantinopole). O singură dată se întîlnește, în versiunea din Transilvania, forma *Constandinopol*.

2.2.3. Antroponime rusești

În prezentarea dinastiei Rurik, primii conducători ai Moscovei, este menționată soția lui Igor cel Bătrîn, Olga (903–969), nume propriu care în originalul italian are forma *Olla* (Catiforo, 1736, p. 23), iar în cel grecesc, *Ἔλβα* (Kankellarios, 1737, p. 8). Dintre versiunile românești, cea din Țara Românească și cea din Transilvania transcriu numele din sursa grecească (*Elva*), în timp ce textul moldovenesc folosește cu consecvență numele propriu rusesc *Olga*, cu varianta *Olva*. Mai degrabă decît utilizarea unei eventuale surse rusești, este de presupus aici că traducătorul apelează, în echivalarea numelui propriu respectiv, la un echivalent uzual pentru el (legăturile Moldovei cu Rusia sînt mai strînse decît ale celorlalte provincii românești, ceea ce ar explica faptul că antroponimul rusesc nu se întîlnește și în celelalte două). De remarcat este că într-un loc din versiunea transilvăneană transcrierea antroponimului se face cu tot cu terminația de acuzativ din limba sursă, după care el este integrat în sistemul feminin al antroponimelor românești, adăugîndu-i-se terminația *–a*: gr. *τὴν Ἔλβαν* (Kankellarios, 1737, p. 8) – „ș-au luat muiare pre Elvana” (ms. 3161, 4^{r}). Astfel de observații vin să infirme ideea că traducerea acestui text urmărește o sursă rusească (așa cum susține pagina de titlu), arătînd că sursa lui este, ca și în cazul celorlalte două versiuni românești, grecească.

Numele Ivan Vasilievici (Ivan al IV-lea, Ivan cel Groaznic) este transferat în italiană sub forma *Giovanni Basilovitz* (Catiforo, 1736, p. 25). La baza transferului prenumelui stă procedeul numit de Michel Ballard „asimilare fonetică” (Ballard, 2011, p. 42–46), adică utilizarea, pentru un nume propriu din limba-sursă, a unui nume propriu deja existent în sistemul limbii-țintă, adaptat la sistemul fonetic al acesteia. În ceea ce privește patronimul, textul italian preia forma sa regională, cu *o*, în timp ce forma cu *e* pare a fi de origine rusă. Interesant este, de asemenea, că, deși limba italiană conține, în sistemul său consonantic, semioclusiva *č*, care se regăsește în numele propriu, în textul italian aceasta este înlocuită prin *ț* (= tz): Giovanni Basilovitz (Catiforo, 1736, p. 25); faptul acesta se poate explica prin originea grecească a autorului (cf. și forma patronimului din versiunea grecească: Ἰωάννην τὸν Βασιλειοβίτζην, Kankellarios, 1737, p. 12). În limba română, în toate cele trei versiuni, prenumele este transferat prin același procedeu al asimilării, sub forma *Ioan*[2], în timp ce patronimul, pe de o parte, are africata caracteristică din limba rusă

[2]Utilizarea acestei modalități de transfer pentru numele foarte cunoscute este caracteristică epocii; astfel, de exemplu, în traducerea românească a *Istoriei Americăi* de Constant d’Orville (traducere a arhimandritului Gherasim, păstrată într-o copie de

(*Vasilovici*, ms. 2353, 144^{r}; *Vasiliievici*, ms. 49, 5^{r}; *Vasilievici*, ms. 3161, 6^{r}), pe de alta, prezintă, de la un text la altul, oscilația vocalei *o* / *ie*. Și aici, așadar, numele propriu nu este preluat ca atare din sursa traducerii, ci în echivalarea sa traducătorii au în vedere cunoștințele lor de limbă și cultură rusă preexistente actului traducerii.

2.2.4. Antroponime de alte origini

Este o caracteristică a limbii italiene faptul că transferul numelor proprii străine se face prin adaptarea lor fonetică (vezi, și astăzi, *Monaco* pentru *München*, *Colonia* pentru *Köln* etc.). Astfel, numele lui (Philipp) Clüver, istoric și geograf german (1580–1622), este adaptat fonetic prin înlocuirea vocalei închise anterioare rotunjite [y] (notată *ü*), pe care sistemul vocalic italian nu o conține, cu *u*, iar terminația *–io* provine din *–ius*, terminația formei latinizate a numelui (Philippus Cluverius)[3]. În limba greacă, terminația suferă transformarea specifică în *–ios*. Transferul numelui în limba română se face prin adaptarea terminației, după model slavon: „Dar Cluverie [...] arată această întoarcere a muscalilor ca o minune" (ms. 2353, 143^{v}), „Iară Cluverie [...] ca o mare minune o arată pre întoarcire aceasta" (ms. 49, 4^{v}), „Ci Cluverie [...] pune ca o minune această întoarcere" (ms. 3161, 5^{v}).

Numele cronicarului bizantin (Gheorghios) Kedrenos, adaptat în italiană prin înlocuirea consoanei oclusive *k'* cu africata *č*, este preluat în textele românești cu varianta sa grecească (τὴν ἱστορίαν τοῦ Κεδρηνοῦ, Kankellarios, 1737, p. 11), în care vocala *η* are pronunția neogreacă: *Kedrin* (ms. 49, 4^{v}; ms. 3161, 5^{v}), *Kedrinos* (transliterare, ms. 2353, 143^{v}).

3. Concluzii

Examinarea unui eșantion din numele proprii din cele trei versiuni românești ale lucrării *Vita di Pietro* a lui Antonio Catiforo pune în evidență cîteva dintre modalitățile de transfer al numelor proprii în limba română, în secolul al XVIII-lea. Procedeele de transfer sînt diferite în interiorul aceluiași text, în funcție de gradul de cunoaștere pe care îl are traducătorul în raport cu realitatea desemnată de numele propriu și, de asemenea, de existența sau nonexistența unei tradiții a respectivului nume propriu în scrisul românesc de pînă atunci. Astfel, unele nume proprii sînt transferate prin transliterare, în timp ce pentru altele traducătorul se folosește de forme ale numelui deja cunoscute de el. Uneori, numele proprii sau etnonimele sînt transcrise cu tot cu terminația cazuală din limba de origine (e.g. *moscon*, *Elvana*, în versiunea din Transilvania păstrată în ms. 3161). În ceea ce privește etnonimele, traducătorii le aleg pe cele care circulau deja în spațiul românesc; în acest sens, unele versiuni se caracterizează printr-un grad mai mare de consecvență, în timp ce altele oscilează între mai mulți echivalenți.

Corpusul studiat aici este o mică parte din cel excerptat din traduceri românești de texte istorice și geografice din secolul al XVIII-lea, în cadrul proiectului *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780–1830)*. Proiectul a pornit de la constatarea particulară a inconsecvenței cu care sînt manipulate numele proprii inclusiv în traducerile contemporane, în paralel cu aceea, mai generală, a lipsei de standardizare a numelor proprii din limba actuală, și și-a propus să vadă care era situația acestei categorii în perioada premodernă a limbii literare și dacă se pot găsi, aici sau, prin comparație, în epocile următoare, bazele unei standardizări. În acest sens, numele studiate în articolul de față fac să se întrevadă o tendință a epocii, aceea de a adapta numele proprii mai puțin obișnuite la sistemul onomastic românesc, spre deosebire de tendința din limba actuală.

---

la 1800), numele regelui Juan I al Portugaliei, prezent ca *Jean I* în sursa franceză, este transpus prin *Ioan întîiu* (3^{v}). Modelul, adesea, nu este cel al sursei, ci cel al limbii grecești, foarte cunoscută traducătorilor epocii, ceea ce face ca, în aceeași lucrare, toponimul *Neaples* să apară ca *Neapolis*, antroponimul *Héraclide* ca *Iraclie* etc. Modelul limbii grecești este vizibil și în numele proprii transpuse în română prin transliterare, în cazuri ca *Cfito* (fr. *Quito*), *Hili* (fr. *Chili*) etc. (dar *țărmurile Ghinei*, cf. fr. *les côtes de Guinée*, sau *Séres*, cf. fr. *Cérès*; *Asorile*, cf. fr. *les Açores*).

[3] Prin numele latinizat se poate explica, de altfel, și vocala posterioară.

Bibliografie

A. Surse

Catiforo, A. (1736). *Vita di Pietro il Grande, imperador della Rusia; estratta da varie Memorie pubblicate in Francia e in Olanda*, Veneția.

Kankellarios, Al. (1737). *Βίος Πέτρου του Μεγάλου, Αυτοκράτορ Ῥουίας, πάτρος πατρίδος*, Santos Pecora, Veneția.

Ms. 2353 = *Viiața Marelui Petru, aftocrator a toată Rosiia, părinte patriei, adunată din multe pomeniri în Franța și în Olanda, ce s-au dat în doao tomuri, iară mai pe urmă s-au tălmăcit den limba italienească în limba grecească cu toată nevoința de chir Alexandru Cantelariu, iară după cea grecească s-au tălmăcit acum la înțelegerea rumânească de Dumnealui Matei Fărcășan, biv vel șatrar, la anii de la Hristos 1749*. Ms. rom. 2353 BAR.

Ms. 3161 = *Istoria rușilor și viața Marelui Petru, monarhul rușilor, și vitejiele lor. Cartea politiei rusești și vitejiile rusilor, a monarhului Petru și altor împărați și stăpînitori. Istoriile acestea sînt scoase de pe limba muscăcească pe limba rumânească de Domniia lui, Chirio Chir Rodion Popovici, dascalul orașului cetății Coronii, și după izvodul acela s-au scris a doa oară de smeritul robul lui Dumnezeu Zanfir Marco capitan*. Ms. rom. 3161 BAR.

Ms. 49 = *Viața Marelui Petru, Samoderjeț a toată Rosiia*. Ms. rom. 49 BAR.

B. Lucrări de referință

Ballard, M. (2011). *Numele proprii în traducere*, traducere integrală din limba franceză. Coordonare traducere, Cuvînt înainte la ediția în limba română și note de traducere de Georgiana Lungu-Badea, Editura Universității de Vest, Timișoara.

Dima, E. & Dima, G.E. (2013). *Vita di Pietro de Antonio Catiforo și versiunile românești din secolul al XVII-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Falcetta, A. (2010). *Diaspora ortodossa e rinnovamento culturale: il caso dell'abate greco-veneto Antonio Catiforo (1685–1763)*, în „Cromohs", 15, p. 1–24, [online].

Gafton, Al. (2005). *Numele în Biblie*, în AUI, Secțiunea IIIe. Lingvistică, Tomul LI, 2005, p. 165–179.

Gînsac, A.-M. (2013). *Teonimie românească. Concept, metodă, probleme*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Sakhno, S. (2006). *Noms propres en russe: problèmes de traduction*, în „Meta: journal des traducteurs", vol. 51, nr. 4, p. 706–718, Crossref.

Ursu, N.A. (2002). *Un traducător puțin cunoscut: ieromonahul Cozma Vlahul de la mitropolia din Iași*, în *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Editura Cronica, Iași, p. 44–75.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i5A69en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Translating 'shame'. A translational approach (I)

Magda Jeanrenaud*
Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Article info

History:
Received December 11, 2016
Accepted January 9, 2017
Published March 23, 2017

Key words:
translation
semantics of 'shame'
translation of concepts
neologization
specialized translation

Abstract

Starting from the semantic and lexical sphere of the concepts of 'honte' (in French) and 'rușine' (in Romanian), my aim is to examine the way this word was translated into Romanian; for this purpose, my point of departure was a case study. To this end, I tried to elaborate a comparative translational study of Boris Cyrulnik, titled *Mourir de dire. La honte* (Éditions Odile Jacob, Paris, 2010) and of its Romanian translation, titled *Mai bine mor decît să spun. Rușinea* (French translation by Valentin Protopopescu, Editura Trei, "Psihologia pentru toți" collection, Bucharest, 2012). Cyrulnik's text has a particularity: it oscillates between the specifics of a literary text and those of a specialized text. From this standpoint, his transposition challenges the functionalist theories of translation and mostly the *skopos* theory elaborated by Katharina Reiss and Hans Vermeer: it is interesting to analyse the way the translator "decodes" the "intentionality" of this type of text, ultimately a specialized text, and the way he decides to transpose its semantic and lexical sphere into Romanian.

1. By way of introduction

The first Romanian translators of early 19th century lacked the language instinct, which may be explained by both the absence of predecessors and the fact that Romanian literary language itself was still settling. Of course, such phenomenon occurs in all cultures when the language undergoes a normative process. Towards the end of the century, according to Pompiliu Eliade and others, the language vocabulary had developed enough resources "concerning concrete and current use matters," but "to express abstract ideas, it was sometimes necessary to borrow terms from French" (Eliade, 2000, p. 291). Other scholars had pointed out these lacks previously: Ion Heliade-Rădulescu, for instance, had already noted that Romanian was particularly rigid concerning "the translation of philosophically rich works" (Popovici, 1977, p. 156). This determined him to elaborate an educational and normative vocabulary of neologisms that would include an entire array of terms that he considered necessary for the language, "mostly in sciences," in his opinion (Popovici, 1977, p. 178). Many regarded the lack of an adequate inventory of notional terms as a default of the Romanian language in that period. The phenomenon was also confirmed by Paul Cornea, who unravelled the scarcity of terminologies necessary to translate scientific works (Cornea, 1972, p. 97).

It appears that it was not a short-lived phenomenon; it continued in the interwar period, too. Moreover, according to certain opinions, it lived longer and even underwent some sort of "institutionalization" process. Some voices explained it by the fragmentation of a society suffering from intense polarization, due to the inexistence of a clearly configured middle class. This is anyway the suggestion of D. Popovici, who wondered how we could explain such a significant social fragmentation during the time of Ion Heliade-Rădulescu. He also tried to explain the lack of interest manifested for his universal library project, which should have stimulated an extensive and systematic activity of translation. However, as he pointed out, the indifference displayed for this program would have been explained by the fact that "many of those who could have supported Heliade's efforts actually had no need for translations, for they were able to address directly to the original" (Popovici, 1977, p. 205). Other voices pinpointed—on a more dramatic

*Email address: *mjeanrenaud@hotmail.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

note—that the configuration of the Romanian society would have represented "Romanian's bad luck in the interwar period," insofar as, while the "Romanian cultural elite guarded with much pride their elitist culture," the "popular" reader could only access an "industrial literature" through translations (Cleynen-Serghiev, 2003, p. 71)[1]. By drawing a parallel to the well-known scheme of Robert Escarpit, I state that the "cultured circuit" within the Romanian space was configured exclusively by the "distribution of French works in the language of origin," while the demand of translations was limited to the "popular circuit" (Cleynen-Serghiev, 2003, p. 54).

Let us make another leap over time: we notice that the lack of coherence of a well-structured notional lexicon was still invoked in late twentieth century. Whereas, in the 1970s and 1980s, the projects of great publishing houses such as Meridiane, Univers or Minerva had launched successfully their "most spectacular action [...], of translating literary and aesthetic exegesis,"[2], Gelu Ionescu still highlighted a "very current and stringent need" (Ionescu, 1981, p. 33) of enriching and refining the notional lexicon.

This is the reason why I decided to study today, at the beginning of the twenty-first century, the conduct of translators. They play a significant role in the transposing specialized terminologies, concepts and their structuring into the Romanian language. To this end, my goal was to examine the translation of the concept of *ruşine* [shame] and of the derived vocabulary, in order to study the translator's approach to the specialized terms within a scientific work that includes it in the very title. It is the book penned by the renowned French psychiatrist and psychoanalyst Boris Cyrulnik, who introduced the concept of resilience in France. This book is titled *Mourir de dire. La Honte* [Telling and Dying of Shame], published in 2010 in Paris, by the publishing house Odile Jacob. The Romanian version—signed by Valentin Protopopescu—was published shortly afterwards, in 2012, by the publishing house Trei, which specializes in the publication of works in the fields of psychology, psychoanalysis, psychotherapy, etc.

The book is a discourse on shame viewed as a manifestation of a significant trauma, a serious condition that the therapist, psychologist, psychiatrist or psychoanalyst who writes this discourse strives to cure. From the very beginning however, the discourse on *shame* proves difficult to articulate, insofar as *shame* is not told; silence is, in fact, a component of this trauma. Hence, the role of the therapist—in our case, of the narrator—is to determine it to be expressed in words. Furthermore, our narrator is not a distanced subject, who assumes mainly a scientific discourse, but he sometimes transforms, in his turn, into a subject affected by this trauma. This is a discourse on *shame* assumed by a subject who speaks on behalf of those ashamed because they are not able to speak: *shame* refuses to allow to be uttered. For this type of text, the transposition into translation of the semantic field pertaining to the core notion of *shame* should not be problematic per se. There is no risk of disseminating the meanings of the concept in question into polysemous and isotopic networks, because it has a double delimitation: at micro-textual level (related to context) and at macro-textual level (precisely by the type of the text).

The text appears as a sort of coming-and-going: the specialist in neuropsychiatry talks[3] about the *shame* of others; upon discussing his own *shame*, he fails to assume it using the first person and he shifts the discourse towards the third person. A theoretician of resilience, of methods used to overcome a trauma in the reconstruction of personality, the author concludes that three factors prevent this process. The first two—physical isolation and enclosure in verbal nonsense—act together and they may be overcome only using words. The one who experienced the trauma must make the effort of constructing the story of his trauma, which is the only way of providing coherence, of attributing an order and a meaning to the events. On the contrary, the third factor—*shame*—blocks the other two, thus preventing the construction of the story: *shame* forms a symmetrical pair with silence (Cyrulnik, 2013).

Thus, *shame* appears to be an individual trauma, but which acquires a shape from the standpoint

[1] I take full responsibility for the translation of all French citations.

[2] Cleynen-Serghiev (2003, p. 54). The Heliade project "is still of actuality – in the sense that it has not been fully completed," p. 31, p. 49.

[3] See also the radio show titled "Le théâtre intime de la honte" [The Intimate Theatre of Shame], France Culture, Sept. 30, 2015.

of the others. More than *impudence* (more closely related to the function of ego in society; it involves less directly the refusal/incapability of uttering), *shame* remains intimately related to the development of personality, to the ego's capacity of Thus, shame appears to be an individual trauma, but which acquires a shape from the standpoint of the others. More than impudence (more closely related to the function of ego in society; it involves less directly the refusal/incapability of uttering), shame remains intimately related to the development of personality, to the ego's capacity of perceiving the others and to the way the others perceive the ego. Indeed, this feeling, this emotion "translates our aptitude of perceiving the mental world of the other," in other words of "perceiving mentally the existence of the other" (Cyrulnik, 2010b).

Hence, the text has a multi-layer structure: a psychological and psychoanalytical study of a disorder; an attempt of popularizing a difficult topic; but also a paradoxical text of the untold, because *shame* is marked by the impossibility of telling it (except for the different skin tone) by those traumatized. "La honte ne peut pas se dire" (p. 38), concludes the author using the neutral tone of a practitioner. However, the Romanian version chooses "rușinea nu poate fi mărturisită" (p. 36): a terrible misinterpretation, because the issue of the person in pain is the *telling*, the *uttering*, the capability of *expressing* the pain in a distanced manner, *as such*, as a first step towards healing, according to the French text. It is not about *confessing* it, like a *blame* (taken upon oneself). Perhaps *a mărturisi* [to confess] "sounds" better. It may be more poetic than the common *a spune* [to tell], but by choosing it the translator concomitantly half-opens the door for betrayal: a clinician's aim is not to express using a diverse but poetizing vocabulary, but to do his jobs using specific terms. Moreover, the sentence makes a direct reference to the title itself, which the Romanian version fails to do, having shifted to the level of *confessing*.

2. What kind of text: the translation perspective

The first thing a translator must do is to ask himself what kind of text he is about to translate, in order to decide its textual genre and to include it subsequently within a typology. However, such inclusions have no relevance if they are made without relating to a typology of texts *to translate*. Such typology should not take into account the classifications of literary tradition, but it should operate by hierarchies that are strictly related to translating manners. Quite recently, the translation theories and their critique and evaluation have started paying increasing attention to the type of text to translate and to the intentionality expressed by the text. The two are determining elements in the decision-making process regarding the translation techniques. One of the most flexible functionalist theories of translation—which also played a considerable role in the détente of the fidelity / betrayal binomial in the act of translation—is the so-called *skopos* theory. It may not be coincidental that it was elaborated in the German space, if we take into account that in the German culture the association of translation with betrayal was more sporadic than in Romanic languages and cultures. Through the translation of the *Bible* by Martin Luther, the semantic sphere of the translation concept revolved more around the idea of transmission, transplantation, and less around the idea of fidelity.

Though different, the opinions on the specificity of philosophical text (and, more generally, on the discourse of humanities in terms of requiring distinct translation techniques and decisions) agree on one aspect. Namely, they all believe it is necessary to surpass the traditional binarism dividing the texts to translate into two categories: pragmatic texts and literary texts. This dichotomy has always valued literary translation to the detriment of specialized translation. The latter has been viewed more like a rigid mechanism of transposing certain terminological inventories from one language into another. Drawing on Karl Bühler's scheme and on Jakobson's concept of dominant, Katharina Reiss (2002, p. 30–60) has elaborated a very flexible typology focusing on the predominance of one function or another of language, which differentiates three categories of texts to translate. Operative texts, where the appellative function is dominant, must be translated taking into account the intense presence of the aforementioned function. Hence, they should be translated by their intentionality, by using an entire array of procedures capable

of producing an extra-linguistic effect on the recipient, thus stirring a predetermined reaction. Expressive texts, which rely heavily on the expressive function of language, should be transposed from the perspective of their form, because their specificity derives from the use of stylistic, aesthetic, semantic and grammatical procedures. Finally, informative texts can be assigned to the representational function of language: the translator must consider it first and he must focus on adequately conveying the content; thus, the formal configuration is somewhat of a lesser importance. The so-called specialized texts are included in the category of informative text types because their main purpose is to pass on the content, which the translator must reproduce integrally, by aiming to obtain the invariance of content (Reiss, 2002, p. 56). It becomes clear that such typology focusing on the criterion of dominant function of the text to translate also tends to manage the tensions related to the dramatic certainty of theory and of many translators regarding the inevitable losses occurring in all translation processes. Such losses occur when this process is viewed as a path aiming to reproduce *integrally* the original. Hence, at least theoretically, we consolidate the possibility of limiting the "losses" or at least of considering them secondary, acceptable, insofar as the goal of the translation becomes the production of an *equivalent* target-language text (the famous equivalence without identity coined by Paul Ricœur) (Ricœur, 2005, p. 90), where success is closely connected to reconstructing the dominant function of the source text. The transposition of the dominant function of the source text, in other words of its *skopos*—correctly deciphered by the translator in order to apply the right translational strategies has two consequences. On one hand, the text consolidated the recipient's position; on the other, it shifts to the secondary plane the *fidelity* / *betrayal* binomial. From this perspective, *fidelity* no longer associates the two texts pursuant to a direct filiation, while *betrayal* is diluted, insofar as it even acquires legitimacy and it is taken over by a sum of translational techniques that do not require their absolute conformity anymore.

The work under analysis in this paper can be included without hesitation in the category that Reiss calls texts with informative *dominant* (Reiss, 2002, p. 44), along with theses, essays, monographs, didactic works, treatises, reports, press comments—in a word, texts pertaining to humanities. Their common element in terms of translation strategies is the *dominant*, namely the conveying of content. However, one should avoid falling in the trap of a purely functionalist view of language, thus omitting that "*how* a thought is expressed is hardly less important than *what* is expressed" (p. 45). However, the manner in which a translator uses one expressive means or another is subordinated, in this case, to the conveying of content. The translator will produce a satisfactory translation only insofar as he finds the right way of fully transposing the cognitive content, in other words the topic and its discussion (p. 46), its "semantic, grammatical and stylistic" characteristics (p. 45).

Besides the presence of specialized terminology—with variable proportions depending on the genre—, informative texts for popularization or of an essayist nature, with literary ambitions, should be characterized by "material accuracy, precise information and current language" (Reiss 2002, 47). Boris Cyrulnik's book addresses a lay public of broader interests, reason for which the translation "show show greater attention to stylistic matters" (Reiss, 2002, p. 47). Indeed, "once a text is identified as belonging to the content-focused type, an important component of its translation method has been determined" (p. 47). The translator must focus on obtaining "invariance in transfer of [...] content" by using not only a correct, but also a current language (p. 48), all the more as the text in question is developed on a double-layer structure. Namely, one can distinguish between the narration (as the product of a narrator taking the responsibility of a character) and the impersonal argumentation of a theoretical topic.

3. The title and its translations

Starting from these elements, I can analyse the way the title was translated and then the way the networks making up the lexical field of *shame* in this text were transposed. The book has been translated into German, Spanish and Romanian. The improbable relationship between a discourse—essentially a telling of something: *shame*—that also essentially refuses the telling is also reflected in the various decisions made

with regard to the translation of the title. The original title—*Mourir de dire. La honte*—is probably inspired by a study penned by the psychoanalyst Rachel Rosenblum. However, her title was interrogative ("Peut-on mourir de dire?") (Rosenblum, 2000, *apud* Cyrulnik, 2010a. Cf. Rosenblum, 2000, p. 113–138), which the author clarified at the beginning of her abstract, also by means of a question: "Peut-on mourir d'écrire la catastrophe?" The great catastrophes, she states, have something in common: the untold, an untold that may lead to definitive silence, to death. However, the author then asks, writing, telling, *revealing* a trauma is not a "decision with serious consequences," too? Can one die *because* of telling? Great writers such as Sarah Kofman or Primo Levi provided an answer to this question. An answer, an even more dramatic one, was also given by Paul Celan, who had always found "the right words, even in the language of the assassins" (Rosenblum, 2000, p. 115). Furthermore, as Jorge Semprun formulates irrevocably, there are times when a choice has to be made: to live or to write (Semprun, 1994).

I have made this digression in order to suggest that one should not treat lightly the difficulty of translating a title that associates the verbs *a spune* [to tell] and *a muri* [to die] with *shame*. The French title comprises two infinitives, namely—according to Larousse—"nominal forms whose essential function is to simply enounce the process expressed by the verb." Thus, they are *impersonal* and *timeless*; they are abstractions that express the *idea* of an action or of a state. From this standpoint, the Romanian version, *Mai bine mor decît să spun*, beyond its playful, lively tone that pushes this formula in a very different register than the text following it, also opens the gates of a terrible misinterpretation. In the Romanian version, the *subject* proclaims in a personal, vivacious and seemingly joyful manner (i.e. it is similar to the sonorities of children's play songs: six short words, alternating one-syllable and two-syllable words) the capacity of keeping a secret. Hence, the subject expresses the *will of not telling* using a comparative phrasing. Moreover, the association with the second part—*shame*—thus reads like a promise, like a commitment to keep silent, the transgression of which could bring along death. It is not quite the same as the semantics of the original title; the translator chooses a construction meant to draw attention, like so many others that use of language that we may call media-specific. The comparative clause of inequality *mai bine... decît* [rather... than] or *decît... mai bine* [than... rather] expresses an opposition through a comparison (Graur, 1973; Crașoveanu, 2002, p. 65–66): it compares two contradictory facts, which is far from the intention of the original text. It also renders the reference opaque and it contrasts with the term *rușine* [shame], which completes the first segment in the French original, thus singularizing and clarifying the impersonal stance expressed by it. Hence, *shame* becomes some sort of punishment for telling, which contradicts the entire content of the book, following the title *Mai bine mor decît să spun. Rușinea*.

In German, the title was transposed as *Scham. Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet* (Cyrulnik, 2011a), which forces massively the explicitation of the key-term *shame* placed at the end in the original title, in order to render the generality of "mourir de dire." The lexical field of *shame*—which highlights silence—extends and it becomes a "poison of the soul." Indeed, this is a recurrent formula in the original book; the German version actually delimited from the very beginning the essential features of the notion of *shame* by reversing the general-particular direction of the original title.

In Spanish, the title was translated as *Morirse de vergüenza. El miedo a la mirada del otro* (Cyrulnik, 2011b) (the fear of the other's look). The Spanish title also particularizes the theme of *shame*, but the method of choice is a paroxysmal idiom, "to die of shame," which it determines using a subtitle explicitating it. The translation is rather different from the original, because it no longer references the impact of silence that destroys the ego and it places the origin of the trauma not in the untold, but in the look of the other.

The Spanish term *vergüenza* has had a different evolution than the French *vergogne*, considered today an archaizing and literary term; it is still used only in the phrase *sans vergogne* [shamelessly]. Always associated with a "marker of negativity," the term ended up suggesting "a kindly disapproval similar to irony." The subject thus characterized shows especially a "lack of scruples and reserve" (Cassin, 2004, p. 1338), to which an "immoral connotation" may be ascribed. In Spanish, however, "the reason for shame [...] is related to perjury, to the violation of a commitment that alters dignity" (*un hombre con vergüenza*). Consequently, it affects the relationship with the social, with the collective, which represents the core of

its semantic sphere. In both Italian and Spanish, the term is closely related to self-esteem and to a collective feeling (*vergüenza ajena*, literally *shame caused by the behavior of others*; in French, *la vergogne de l'autre*) (Cassin, 2004, p. 1339). Therefore, its total absence from the French version demonstrates that it is not connected in any way to the specialized psychological language of the book. This stands to confirm the dominant of this type of text and it represents yet another sign for any vigilant translator, who should aim in his translation the "invariance of content," thus resisting to poetizing temptations.

As for a potential title in English (to my knowledge, there is still no English translation of the book), the English version of the Odile Jacob website features the book as *Telling and Dying of Shame*. My opinion is that this phrasing, which coordinates in a single structure the telling and the sanction for not telling, is the closest to the original title.

4. Title coherence: its role in the construction of the main text isotopy

It is common for the title to be reprised in the text, and this repetitive reflection has—besides a "didactic" function—the purpose of ensuring the coherence of the text as a whole. Such redundancies are never coincidental, but they help consolidating the textual framework; they create and supply the networks of meaning and often the very symbolism of a text.

We are provided with an explanation of the title and even with a reference to the paper signed by Rachel Rosenblum in the second page of the Romanian version: "Il croit qu'il va mourir de dire" (p. 8), in the author's words. The Romanian translator prefers "El este încredințat că va muri dacă nu o să vorbească" (p. 8), while the Spanish one, for instance, reprises the segment within the title: "Cree que se morirá de vergüenza." The same segment is reprised in the original text, referencing again the text written by Rachel Rosenblum (p. 84), in order to underscore the complex interaction between two stories: the one of the ego about the self and the one that the others construct about the self. The latter can sometimes destabilize the ego, thus deepening the wounds: "Dans une telle enveloppe verbale, on peut très bien «mourir de dire» et souffrir de ne pas dire." In Romanian, though, it reads "Într-un asemenea înveliș verbal se poate foarte ușor «muri pentru o vorbă» și suferi pentru că nu am spus-o" (p. 78). Comprehension is perturbed not only by the passage from the impersonal to the personal mood, but also by having destroyed the coherence of the title. I also have to mention, yet again, the poetizing frivolity of "a muri pentru o vorbă," which fails to express trauma and the capability of telling it.

5. On the semantics of *shame*

Undoubtedly, *shame*—which paralyzes, in case of deep traumas (but not exclusively) the capacity of transposing them into words—is difficult to translate. I have already shown all the precaution measures taken by translators concerning the title: the German version in particular used excessive explicitation of the semantic field of *shame*. The fact has a twofold explanation: one related to the evolution of the term in the usual lexicon of the German language, and another one related to the particularities of elaborating its specialized significance within psychoanalysis and mainly within the Freudian lexicon.

Claude Janin (2003) wrote an ample study dedicated to "the psychoanalytical theory of shame," where he starts from the differentiation of two levels of sense within the concept of *shame*: the first refers to the sphere of privacy (related to *shame* per se), while the other refers to the social sphere, namely to *pudoare*. The same Janin (2003) cited—in a section dedicated to the semantics of *shame* and to its translation into English and French in case of *Gesammelte Werke* by Freud—the opinions uttered by Warren Kinston (Kinston, 1983, *apud* Janin, 2003, p. 1659)[4]. According to the latter, the two levels are less differentiated in English, which uses the same term for *rușine* and *pudoare* (*shame*), while French and German (I would add Romanian) benefit from two terms.

[4]Furthermore, Kinston determined the equivalence between *Scham* and *pudoare* but also between *Schande* and *rușine*, based on the German derivative *Blutschande* for incest.

The distinctions operated by both the famous French glossary (Bourguignon *et al.*, 1989, *apud* Janin, 2003) elaborated for translating the complete works of Freud and the correspondence tables of the English *Standard Edition* and by the translators between the equivalences of *Scham* and *Schande* are hesitant.[5] This stands to highlight again the variation of the semantic fields from German to English. The French authors believe that *Schande* corresponds to *pudoare*, but that it may also mean *rușine*; however, all of them show that both terms intersect sometimes, insofar as the intimate, the sexuality and the social are difficult to separate. The occurrences of the term *Schande* in *Micul Hans*, for instance, were translated into Romanian by *rușine* (Freud, 2010b, p. 11–141; Freud, 1909), which consolidates the idea of a mixture between the intimate and the social sphere for the two terms. When *Schande* referred to contexts with sexual connotations, it was transposed constantly by *rușine* / *honte* (Freud, 2010a)[6], while in *Traumdeutung*, for instance, which—to my knowledge—includes one occurrence of *Schande* (in chapter five) related to sexuality, it was translated by the same *rușine*.

Hence, *Scham* is associated with *pudoare* considering the connection with the anatomic sphere and with the pain caused by the revealing of something that should have remained a secret. Janin compares diverse dictionary definitions of the French term *honte*, which shows that the distinction between intimate and social, between the mental and the social character of shame is not as obvious as in German; it also shows the impossibility of demarcating clearly between *rușine* and *pudoare*. On the other hand, Janin states, the lack of a theory of *shame* in Freud's work had consequences on the subsequent theoretical evolutions but also, in my opinion, on the translation of the lexicon for *shame*. Maybe we can thus explain the considerable amplification of the German title, where *Scham* (the pivotal word of the title) benefits from a double determination: *Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet*.

In most French and Romanian dictionaries, *rușinea* [la honte] and *pudoarea* [la pudeur] are considered synonymous. The website of the *Centre National des Ressources Textuelles et Lexicales* lists 46 synonyms for *honte*, while *pudeur* ranks the fifth in terms of frequency. Out of the eight featured antonyms, all with the same frequency, *impudeur* ranks the sixth. Among the synonyms of *pudeur*, *honte* ranks the sixth, significantly less frequent than, for instance, *retenue*, *réserve*, *décence*. The Romanian DEX associates the following meanings to *rușine*: 1. Shyness, abashment caused by a failure or a mistake; 2. Reserve, modesty, shyness; 3. Offense; 4. Dishonor, humiliation, belittling; 5. Name of genital organs. *Pudoare* is defined as follows: 1. Shyness, abashment, decency and, in juridical language, referring to sexuality, in the phrase *atentat la pudoare*.

Therefore, in a specialized text with a psychological and psychoanalytical topic, *la honte* must be rendered as concretely as possible by *rușine*, namely the term capable of expressing a trauma, not by *pudoare*, which denotes a shy, discrete and reserved type of shame. In Romanian, the noun *rușine* does not have an antonym based on the prefix *ne–* or *im–*, while *pudoare* has the antonym *impudoare*. In French, (the language of origin for the Romanian *pudoare*), *la honte* (*shame*) lists among its antonyms precisely the term... *impudeur*. It is quite probable for the very etymology of *rușine*—related to the Latin *roseus*, which directly references the red colour—to determine a closer connection with the perceptible in case of the Romanian term. The physiological, palpable manifestation of *shame* is the red colouring of cheeks for the entire human species, but in the Romanian language, this aspect is thus included, encompassed in its semantic sphere. However, it is also necessary for its lexicon and its surrounding lexical field to preserve in a translation the coherence of the key-term.

6. Shame can be quantified

Unlike *pudoare*, *rușine* is thus "measurable"; it has a "quantity" in an almost literal sense of the word: precisely because *rușinea* references in both French and Romanian something concrete, a subchapter is

[5] 90 occurrences of *shame* correspond to the 42 of the German text (Janin, 2003, p. 1658).

[6] Especially chapter five, *Materialul și sursele visului* (cf. Freud, 1900, cap. V, *Das Traummaterial und die Traumquellen* („Pfui, das ist eine Schande, das darf man nicht" [Pfui, e rușine, nu e voie]).

titled *Peut-on chiffrer la honte?* (p. 91–94) // *Putem să cuantificăm ruşinea?* (p. 83–86): *ruşinea* can be "quantified," to a much greater extent than *pudoarea*, as proven by the morphosyntactic functioning of the two terms. *Ruşinea* can be small or big; it can be heavy by its weight or it can be *uşoară* [light] (we say *industrie uşoară* [light industry], but also *boală uşoară* [mild disease], just like *moravuri* [morals] can be *uşoare* [promiscuous], right?). However, the translator varies more than suggested in the original text (in this case, variation connotes hesitation): furthermore, he prefers terms with polysemous potential, which undermines implicitly the denotative path. Thus, *la petite honte* becomes *mărunta ruşine*, or *o uşoară senzaţie de ruşine*, or *un uşor sentiment de ruşine*, while *grande honte* becomes *marea ruşine*, but also *o ruşine amplificată*. As for *le moindre sentiment de honte*, where *moindre* refers to an abstract but most times quantifiable notion, it is translated by *mărunt*, which does not accept quantification and whose figurative meaning diminishes the clarity of the original text.

At the very beginning of the book, it reads—in the subchapter titled *Transparence du honteux* (*Transparenţa celui care suferă de ruşine*)—that *la honte lui tombe en pleine tête* (p. 33), and the translator chooses to render the full physical range of the phrase by using *ruşinea îl izbeşte frontal* (p. 32). However, the intralinguistic instructions of the source text were clear and they simply had to be followed consistently throughout the text. In French, *la honte* bears in a very concrete sense a weight, *un poids*, which is again diluted (even mistranslated) in *apăsare a ruşinii*, because it turns a property into a sensation of an object, which can be *apăsat* [burdened] by shame. A similar situation can be highlighted for the structure *la honte est plus légère* (p. 26), translated by *ruşinea este mai suportabilă* (p. 24), where again an outside instance decides the supportability degree of the one affected by shame. The series *grand–petit–moindre–zeste* and *poids–léger*—meant to support the physical character of a trauma—have been diluted using similar series, where some of the terms were chosen for their poetizing valences[7]. For instance, *un zeste de honte*, where *zeste* continues the series of "quantifiable" properties—according to the very title of the chapter—is rendered by *o fărîmă* (it can be quantified, but it is a rare and rather poetical term). Periphrasis and the preference for more poetic synonyms thus become the tutelary figures, the norm of the translation, which is quite the opposite of the project of a specialized text in general and of this text in particular.

Un souvenir d'enfance[8] // *O amintire din copilărie*

Alain... s'est tué... sans jamais avoir éprouvé ***le moindre*** sentiment de honte	Alain... s-a sinucis... fără să fi încercat vreodată ***cel mai mărunt*** sentiment de ruşine
simplement la ***petite*** honte	pur şi simplu e în discuţie doar ***mărunta*** ruşine

Le détracteur intime // *Detractorul intim*

la honte est plus ***légère***	ruşinea este mai ***suportabilă***
le ***poids*** de la honte	***apăsarea*** ruşinii
c'est ma honte, ma ***grande*** honte	e ruşinea mea, ***marea*** mea ruşine

La honte et son contraire // *Ruşinea şi opusul ei*

une ***petite*** honte	o ***uşoară senzaţie*** de ruşine

La honte peut durer deux heures ou vingt ans // *Ruşinea poate dura două ore sau două decenii*

les ***petites*** hontes de la vie quotidienne	***măruntele*** ruşini ale vieţii cotidiene
un ***zeste*** de honte	o ***fărîmă*** de ruşine

[7] It is also worth mentioning the emergence of the diminutive *ruşinică* in the recent past, which humorists used at a certain point to mock the various deviations of the politicians, but it does not seem to have become a common word.

[8] For the fluidity of reading and taking into account the small size of the subchapters, I preferred to group the examples within the tables by subchapters and to provide the titles of the latter.

Bonheur et pulsions. Honte et morale // Fericire și pulsiuni. Rușine și morală

une ***petite*** honte	un ***ușor sentiment*** de rușine
une ***grande*** honte	o rușine ***amplificată***

7. Translation of concepts

The text is situated halfway between a specialized treatise and an essay. At the same time, the text is not a popularization book, insofar as the author is also a narrator, considering that sometimes the "voice" of the psychiatrist becomes the voice of the "patient", (in the first person).

Many have considered the very decision of translating the discourse of humanities a "profanation" of the intentionality—transmitting universal contents—specific to such a text. Jean-René Ladmiral (Ladmiral, 1998, p. 977–994) assimilated this decision to a derogation of Reason itself. Using operations that dissociate "the conceptual signifieds of philosophy [...] from the signifiers [...] of the original language, to later ensure their «reincarnation» in other signifiers, in foreign signifiers, of the language of arrival or «target language» of the translated text" (Ladmiral, 1989, p. 6) is a veritable "scandal" for the French translation studies specialist and translator (Ladmiral, 1989, p. 988)[9]. In his opinion, a philosophical text has the purpose of unravelling a universalizing Reason without knowing how to avoid not only "the historical and cultural sense of identity of national traditions," but also the "linguistic accidents, justly called «idiomatic», of natural languages." Hence, more than in any other type of text, the translation reveals a terrible tension: "the rational transparency of conceptual signifieds that represents the aim of the philosophical discourse [...] is shadowed by the contingent «impurities» of the linguistic signifier" (Ladmiral, 1998, p. 983). This is precisely why Ladmiral believes that any classical oppositions (technical translation versus literary translation) and more complex typologies (i.e. the one proposed by Katharina Reiss) have no genuine methodological utility. Therefore, besides pragmatic translations ("applicable" to referent-focused texts) and literary translations (of texts where the expressive function of language dominates), it would be useful to add another category of texts, the one of humanities discourse, whose referent is its own signified.

Hence, the philosophical text appears like a stratified structure (which stimulates the polemics regarding the translation manners—unified or not—of the two levels, of specialized language and of narration). Whatever the case, the translator has the task of differentiating between the *language* of the text and the *word* of the author, namely the system of indicators leaving the print of a particular subjectivity upon the text (Ladmiral, 1994, p. 223).

8. Reticence about neologizing: the impossible nominalization

The nominalization of the adjective *honteux* into *le honteux* involves—in not only French, but also in Romanian, German and Spanish—a neologizing effort; the nominalization of the adjective is probably equally acceptable in the four languages. It is clear that, once the translators had the courage of imposing it, (thus preserving strictly the coherence of the terminology within the original text) the terms were accepted as such, while both *der Beschämte* (Gehring, 2011) and *el avergonzado* (Almonte, 2011, p. 387–388; Tristán, 2011) have been used by the authors of reviews for this book.

In Romanian, however, the translator's reticence prevented the chance of enriching terminologies. I have noted the translator's continual effort (even hassle, I would call it) of translating the category of "those who suffer from shame" in diverse ways: he thus seems to compensate his own reticence (to neologize the adjective *rușinos* by nominalizing it) by a whole array of periphrases. Nonetheless, the purpose of the

[9] Paul Ricœur also approached this scandal, when he invoked the indeterminacy defined by Quine as specific to all translations, but which becomes especially obvious in philosophical translations (endowed with a rigours semantic framework), where it acquires the form of a paradox (Ricœur, 2005, p. 70).

source text is not to prove some lexical "artistry" or to compensate the fear of repetitions, but to construct and to define – like any other specialized text – a well-established grid of concepts, among which a central role is occupied precisely by the naming of the person affected by the trauma of shame.

Romanian could have provided two nominalization possibilities, both with far-reaching semantic spheres, oscillating between timidity, shyness (related to pudoare), and shame "per se": on the one hand, *ruşinosul*, but which appears to be a "weak" term insofar as it rather connotes *sfiala*, *timiditatea*. On the other hand, *ruşinatul*, by derivation using the affix *–at*, which references the same nuances of meaning but also "copleşit de ruşine" [overwhelmed by shame]. The decision is definitely a difficult one: translators generally avoid neologizing, because it exposes them to various critiques, but in this case, it would have been essential for constructing the terminological grid. Moreover, dispersing it into numerous periphrases did not do any service to the translation. The term of choice should not have suggested that much shyness, reserve, because the topic of the book regards the cases of serious traumas of all types: uproot, rape, poverty, but also excessive enrichment, expulsion from a group, surviving concentration camps, etc. From this perspective, the best choice would not be the noun *ruşinosul* (that also means shy, timid; these character traits have nothing to do with the cases approached in the book). The best term would be the noun *ruşinatul*: the one who is traumatized and is most of the times aware of his trauma when he confronts the others. The filthy child who realizes suddenly his own state when a woman who wants to provide him shelter for a few days gives him a terrified look, and who thus becomes *ruşinat* not of the way he looks (as rendered in the Romanian version), but of his own image reflected in the look of the other and which he perceives for the first time.

La manière d'aimer est un mode de socialisation //	*Felul în care iubim este o modalitate de socializare*
l'enfant eut honte de ce qu'il était	***copilului i se făcu ruşine de felul***
sous le regard de cette dame	***cum arăta***

In only one occurrence, at the beginning of the book, the translator nominalizes it—*noi, ruşinoşii* (p. 12)—but throughout the rest, he uses all sorts of periphrases. Hence, this single occurrence seems rather a "negligence" that he subsequently corrected in the rest of the text. The same sentence features the antonym of *les honteux*, *l'éhonté*, and the translator misses the grid again, though he could have used the Romanian derivative word, namely *neruşinat*. However, he misinterprets and chooses the term *neobrăzat*, which refers to *obrăznicie*, *impertinenţă*, *necuviinţă*, when the French word simply meant *lipsa ruşinii* [lack of shame] of the person who does not feel guilty for having divorced from his wife who later committed suicide. Undoubtedly, *neobrăzarea* is not a flaw of the person, in this case, but the incapability of feeling *shame*. If I am not mistaken, this is the only occurrence of *éhonté*: the author seems to choose an excess transparency in his conceptual grid; hence, towards the end of the book, he entitles one subchapter *Les sans-honte* (p. 236–243). He thus creates a compound noun based on the adverbial phrase to designate the category of those who do not feel, *qui n'éprouvent pas*, p. 219 (not *care nu arată* [who do not show it], as featured in Romanian; the issue is not whether they *show* it or not) "nici ruşine, nici mîndrie" [neither shame nor pride] (p. 219). *Cei fără ruşine* is the Romanian version: I wonder whether it maybe would have been better to use the dash for a term such as *cei-fără-de-ruşine*, which may have represented a potential concept.

By dispersing it into numerous periphrases, the Romanian version fails to reconstruct the basic terminological grid, centred on *shame – the one who suffers from this trauma*. The periphrases per se could be accepted at a pinch, as in the aforementioned example, but only if it features a single formula, not a whole array of synonyms that many times add subjective, contradictory nuances for their type of context. He could have used the neutral *suferindul de ruşine* if he lacked the courage to use *ruşinatul*, but no other variation is acceptable. He would have thus avoided impressionist structures such as *cel* ***apăsat*** *de ruşine*, *omul* ***plin*** *de ruşine*, *omul* ***tulburat*** *de ruşine*, not to mention the colloquial and defiant *crede că are probleme cu ruşinea*. As for the commonly used formula *omul* (burdened by, troubled by, who suffers from, etc. *ruşine*), it is at least sloppy: whereas it is a collective noun, this Romanian noun does not necessarily

include both genders.

Introduction

Le honteux	omul căruia îi este rușine

Un souvenir d'enfance // O amintire din copilărie

nous les honteux	noi, rușinoșii

Sortir de la honte comme on sort d'un terrier // Să ieșim din rușine ca dintr-o vizuină

le honteux	omul care se rușinează
le honteux préfère	cel apăsat de rușine preferă

Le détracteur intime // Detractorul intim

un honteux	un individ, suferind de rușine
le honteux	omul căruia îi este rușine
le honteux	omul care suferă de rușine
le honteux	individul bolnav de rușine
le honteux	cel apăsat de rușine
le honteux	subiectul suferind de rușine
un honteux	celui căruia îi este rușine
le honteux	cel apăsat de rușine
des honteux	oameni plini de rușine

Transparence du honteux // Transparența celui care suferă de rușine

le honteux	omul care suferă de rușine
le honteux préfère	individul plin de rușine
le honteux	cel suferind de rușine

La réussite, un masque de la honte // Reușita, o mască a rușinii

le honteux	individul care suferă de rușine

Leurre de vérité // Momeala adevărului

le honteux	individul care suferă de rușine
le honteux	cel bolnav de rușine
le honteux	omul tulburat de rușine
le honteux	omul apăsat de rușine

Plus le malheur est grand, plus la victoire est glorieuse // Cu cît nefericirea este mai mare, cu-atît victoria este mai glorioasă

chez les honteux	la cei apăsați de rușine
certains honteux	unii [...] cărora le este rușine

Le „je" n'existe qu'auprès d'un autre // „Eul" nu există decît în raport cu un altul

le honteux	cel care suferă de rușine
le honteux	cel apăsat de acest sentiment

Un monde où tout fait honte // O lume în care orice stîrnește rușinea

le honteux	individul plin de rușine
le honteux	oamenii care suferă de rușine

Honte ou culpabilité? // Rușine sau vinovăție?

un honteux	cineva suferind de rușine
le honteux	individul care suferă de rușine

Lilliput, star de la honte // Liliputanul, vedeta ruşinii

le honteux	celui suferind de ruşine
le honteux	cel afectat de ruşine

Tout le monde participe à la honte // Toată lumea ia parte la ruşine

le honteux	indivizii suferind de ruşine
le honteux	cel apăsat de ruşine

On ne s'attache pas au plus gentil ou au plus diplômé, on s'attache à ceux qui nous sécurisent // Nu ne ataşăm de cel mai amabil sau mai diplomat, ne ataşăm de cei care ne securizează

le honteux	cel ruşinos
le petit honteux	micuţul suferind de ruşine
le petit honteux	copilul afectat de ruşine

Effet désocialisant de la souffrance morale // Efectul desocializant al suferinţei morale

du honteux	subiectului apăsat de ruşine
le honteux	cel suferind de ruşine

Qui suis-je pour l'autre? // Cine sînt eu pentru celălalt?

le honteux	cel apăsat de ruşine
le honteux	cel suferind de ruşine

Nègres, zoos et hôpitaux psychiatriques // Negri, grădini zoologice şi spitale psihiatrice

le honteux	individul apăsat de ruşine

Le couple, atome de société // Cuplul, atomul societăţii

le honteux se persuade	cel care suferă de ruşine se va convinge
il pense qu'il est honteux	crede că are probleme cu ruşinea
que le honteux donne à celui qui le regarde	pe care individul suferind de ruşine o dăruieşte celui care îl priveşte

Le pouvoir des chaussettes // Puterea ciorapilor

le honteux	individul apăsat de ruşine
le honteux	omul ruşinat

Dissipated as such in the translation, the semantic series *honte – honteux – le honteux – éhonté* that actually illustrates a trauma that is always the same and the one traumatized (translated using more or less periphrastic formulas) undermines the basic semantic network. This network seems to fumble constantly in search for its own name: however, this is not the structure of the original text. In fact, the original text does not suggest terminological uncertainty and it does not aim to describe the manner of elaborating certain concepts. In the translation of literary texts, this translational technique may end up destroying the symbolism of the source text, (which becomes invisible, masked by lexical dispersion) or at least it illustrates the use of aesthetics foreign to the source text (Berman, 1999, p. 391, 393). When the translated text is a specialized one, however, the reader will not admire the lexical-creative artistry of the translator; on the contrary, the reader has the feeling of participating in the failure of a researcher incapable of supporting his discourse on a solid conceptual framework, fumbling through peri- and paraphrases.

[Translated by Alina Piftor]

Bibliography

Almonte, C. (2011). *Comentario de libros:* ***Morirse de vergüenza***, in "Psiquiatría universitaria", p. 387–388, [online].

Berman, A. (1999). *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*, Seuil, Paris.

Bourguignon, A., Cotet, P., Laplanche, J. & Robert, F. (1989). *Traduire Freud*, PUF Paris.

Cassin, B. (éd.) (2004). *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*, Éditions du Seuil/Le Robert, Paris.

Cleynen-Serghiev, E. (2003). *„Les Belles Infidèles" en Roumanie. Les traductions des œuvres françaises durant l'entre-deux-guerres (1919–1939)*, Presses Universitaires de Valenciennes, Valenciennes.

Cornea, P. (1972). *Ce ne dezvăluie traducerile de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIXlea*, in *Originile romantismului românesc*, Minerva, București.

Crașoveanu, D. (2002). *Categorii sintactice necircumstanțiale*, Editura Mirton, Timișoara.

Cyrulnik, B. (2010a). *Mourir de dire. La Honte*, Odile Jacob, Paris.

Cyrulnik, B. (2010b). *J'ai connu la honte*, interviu de Émilie Lanez, in "Le Point", Sept. 2, [online].

Cyrulnik, B. (2011a). *Scham. Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet*, transl. Maria Buchwald and Andrea Alvermann, Präsenz Kunst und Buch Verlag, Hünfelden.

Cyrulnik, B. (2011b). *Morirse de vergüenza. El miedo a la mirada del otro*, transl. Maria Pons Irazazábal, Editura Debate, Barcelona.

Cyrulnik, B. (2012). *Mai bine mor decât să spun. Rușinea*, transl. Valentin Protopopescu, Editura Trei, București.

Cyrulnik, B. (2013). *J'ai surmonté la honte, ce poison de l'âme*, interview by Isabelle Vial, in "Pèlerin", no. 6673, July 16, [online].

Eliade, P. (2000). *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, transl. Aurora Dumitrașcu, Humanitas, București.

Freud, S. (1900). *Die Traumdeutung*, în *Studienausgabe*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.

Freud, S. (1909). *Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben*, in *Studeineausgabe*, vol. 8, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.

Freud, S. (2010a). *Opere esențiale. Interpretarea viselor*, vol. 2, transl. Roxana Melnicu, Editura Trei, București.

Freud, S. (2010b). *Micul Hans. Analiza fobiei unui băiețel de cinci ani*, in *Opere esențiale. Nevroza la copil*, vol. 8, transl. Rodica Matei și Ruxandra Hosu, Editura Trei, București.

Gehring, P. (2011). *Eine Art innere Gefangenschaft*, in "Frankfurter Allgemeine Zeitung", Oct. 5, [online].

Graur, Al. (1973). *Gramatica azi*, Editura Academiei, București.

Ionescu, G. (1981). *Câteva repere*, in *Orizontul traducerii*, Univers, București.

Janin, Cl. (2003). *Pour une théorie psychanalytique de la honte (honte originaire, honte des origines, origines de la honte)*, in "Revue française de psychanalyse", vol. 67, no. 5, p. 1657–1742, Crossref.

Kinston, W. (1983). *A theoretical context of shame*, in "International Journal of Psycho-Analysis", no. 64, p. 213–226.

Ladmiral, J.-R. (1989). *Pour une philosophie de la traduction*, in "Revue de métaphysique et de morale. La traduction philosophique", no. 1, Éditions Armand Colin, Paris.

Ladmiral, J.-R. (1994). *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Éditions Gallimard, Paris.

Ladmiral, J.-R. (1998). *Principes philosophiques de la traduction*, in *Encyclopédie philosophique universelle*, ed. André Jacob, vol. IV, PUF, Paris.

Popovici, D. (1977). *Studii literare. III*, Dacia, Cluj-Napoca.

Reiss, K. (2002). *La critique des traductions, ses possibilités et ses limites*, transl. Catherine Boquet, Artois Presses Université.

Ricœur, P. (2005). *Despre traducere*, transl. and introductory study by Magda Jeanrenaud, afterword by Domenico Jervolino, Polirom, Iași.

Rosenblum, R. (2000). *Peut-on mourir de dire? Sarah Kofman, Primo Levi*, in "Revue française de psychanalyse", LXIV, no. 64, Crossref.

Semprun, J. (1994). *L'écriture ou la vie*, Gallimard, Paris.

Tristán, R.M. (2011). *Claves para no'morirse de vergüenza*, in "El Mundo", Nov. 13, [online].

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i5A69ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Cum se traduce 'rușinea'. Abordare traductologică (I)

Magda Jeanrenaud*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 11 decembrie 2016
Acceptat 9 ianuarie 2017
Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:
traducere
semantica 'rușinii'
traducerea conceptelor
neologizare
text specializat

Rezumat

Pornind de la sfera semantică și lexicală a conceptelor *honte* (limba franceză) și, respectiv, *rușine* (limba română), îmi propun să examinez modul cum se traduce acesta în limba română pornind de la un studiu de caz. În acest scop, voi încerca să elaborez un studiu traductologic comparativ al lucrării lui Boris Cyrulnik, intitulată *Mourir de dire. La honte* (Éditions Odile Jacob, Paris, 2010) și a traducerii sale în limba română, intitulată *Mai bine mor decît să spun. Rușinea* (traducere din limba franceză de Valentin Protopopescu, Editura Trei, col. „Psihologia pentru toți", București, 2012). Textul lui Cyrulnik are o particularitate: oscilează între factura literară și cea a unui text specializat. Din acest punct de vedere, transpunerea lui pune la încercare teoriile funcționaliste ale traducerii și, mai ales, teoria *skopos*-ului elaborată de Katharina Reiss și Hans Vermeer: este interesant de analizat cum „decodează" traducătorul „intenționalitatea" acestui tip de text, totuși specializat, cum decide el să transpună sfera sa semantică și lexicală în limba română.

1. În loc de introducere

Primilor traducători români de la începutul secolului al XIX-lea le lipsea instictul limbii, fapt explicabil nu doar prin lipsa unor predecesori, dar și prin aceea că însăși limba literară română abia intra în procesul de fixare: fenomenul este, desigur, prezent în toate culturile, cînd limba începe să fie normată. Spre sfîrșitul secolului, cum observa, între alții, Pompiliu Eliade, lexicul limbii dezvoltase suficiente resurse atunci cînd „era vorba de lucruri concrete și de uz curent", însă „pentru a exprima idei abstracte, era uneori necesar să fie împrumutați termeni din franceză" (Eliade, 2000, p. 291). Și alți eruditi constataseră anterior aceste carențe: Ion Heliade-Rădulescu, de pildă, observase deja că limba română manifesta o considerabilă rigiditate mai ales în „traducerea unor lucrări încărcate de filozofie" (Popovici, 1977, p. 156), de unde și proiectul său, de inspirație educativă și normativă, vizînd alcătuirea un lexic de neologisme care să includă o întreagă serie de termeni pe care el considera că limba are a și-i însuși, sublinia el, „mai ales în științe" (Popovici, 1977, p. 178). Lipsa unui inventar suficient de bogat în termeni noționali le-a apărut multora ca o insuficiență a limbii române din acea epocă. Fenomenul a fost confirmat și de Paul Cornea, care constata, și el, sărăcia terminologiilor necesare traducerii lucrărilor cu caracter științific (Cornea, 1972, p. 97).

Se pare că fenomenul acesta nu a fost doar unul ce s-a manifestat pe termen scurt, ci s-ar fi prelungit și în perioada interbelică, iar după unii, chiar și mai departe, intrînd astfel într-un fel de proces de „instituționalizare". Unele voci l-au explicat prin fragmentarea unei societăți ce suferea de o intensă polarizare, din cauza inexistenței unei clase de mijloc foarte clar configurată. Cel puțin așa sugerează, de pildă, D. Popovici, întrebîndu-se cum se explica o fragmentare socială atît de puternică în vremea lui Ion Heliade-Rădulescu, dar și, mai ales, dezinteresul pentru proiectul de bibliotecă universală al acestuia, ce ar fi trebuit să dea un imbold unei activități extinse și sistematice de traducere. Or, arată el, indiferența de care s-a lovit acel program s-ar fi explicat prin faptul că „mulți dintre cei ce ar fi putut susține eforturile lui Heliade, se dispensau bucuros de orice traducere, fiind în măsură să se adreseze direct originalului" (Popovici, 1977,

*Adresă de corespondență: *mjeanrenaud@hotmail.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

p. 205). Alte voci susțin, în registru mai dramatic, că această configurație a societății românești ar fi constituit „nenorocul României din perioada interbelică", în măsura în care, în timp ce „elita culturală română și-a păzit cu mult orgoliu cultura ei elitară", cititorul „popular" nu a avut acces, în traducere, decît la o „literatură industrială" (Cleynen-Serghiev, 2003, p. 71)[1]. Dacă ne raportăm la binecunoscuta schemă a lui Robert Escarpit, putem afirma că „circuitul savant" din spațiul românesc s-a configurat exclusiv prin „difuzarea operelor franceze în limba de origine", în timp ce cererea în materie de traduceri s-a limitat doar la „circuitul popular" (Cleynen-Serghiev, 2003, p. 54).

Dacă mai facem un salt peste timp, putem constata că lipsa de corență a unui lexic noțional bine structurat continua să fie invocată și la sfîrșitul secolului al XX-lea: deși în anii 1970–1980 programele unor mari edituri precum Meridiane, Univers sau Minerva se lansaseră cu succes în „cea mai spectaculoasă acțiune [...], cea a traducerii de exegeză literară și estetică"[2], Gelu Ionescu remarca și el o „nevoie încă azi foarte viu resimțită" (Ionescu, 1981, p. 33) de a-l îmbogăți și rafina.

Este și motivul care m-a îndemnat să urmăresc azi, la început de secol XXI, care este comportamentul traducătorilor, cei care joacă un rol departe de a fi neglijabil în privința transcodării terminologiilor specializate, a conceptelor, și a structurării lor în limba română. Pentru aceasta mi-am propus să examinez modul în care este tradus conceptul *rușine*, precum și lexicul ce se construiește în jurul acestuia, pentru a urmări atitudinea traducătorului față de termenii specializați dintr-o lucrare specializată ce îl așează chiar în titlu. Este vorba de cartea cunoscutului psihiatru și psihanalist francez Boris Cyrulnik, cel care a introdus în Franța conceptul reziliență, carte intitulată *Mourir de dire. La Honte*, și publicată în 2010, la Paris, de editura Odile Jacob. Versiunea românească, semnată de Valentin Protopopescu, a apărut la scurt timp, în 2012, la Editura Trei, editură specializată în publicarea unor lucrări de psihologie, psihanaliză, psihoterapie etc.

Cartea este un discurs despre rușinea văzută ca manifestare a unei traume puternice, o afecțiune gravă, pe care terapeutul, psiholog, psihiatru sau psihanalist, care scrie acest discurs, se străduie să o vindece. De la bun început, discursul despre *rușine* se dovedește însă a fi unul dificil de articulat, în măsura în care *rușinea* nu se lasă spusă, tăcerea fiind, de fapt, o componentă a acestei traume, iar rolul terapeutului, în cazul nostru al naratorului, este să o determine să se exprime în cuvinte; în plus, naratorul nostru nu este un subiect distanțat, cel care asumă îndeobște un discurs de factură științifică, ci, pe alocuri, se metamorfozează la rîndul său într-un subiect afectat de această traumă. Avem astfel de-a face cu un discurs despre *rușine* asumat de un subiect care vorbește în numele celor rușinați pentru că aceștia nu pot vorbi: *rușinea* refuză să se lase enunțată. Pentru acest tip de text, transpunerea în traducere a cîmpului semantic al noțiunii centrale *rușine* nu are a pune în principiu probleme, neexistînd riscul diseminării sensurilor respectivului concept în rețele polisemice și izotopice, deoarece el este dublu delimitat, la nivel micro-textual, de context și, la nivel macro-textual, de însuși tipul de text.

Textul apare ca un fel de du-te-vino: specialistul în neuropsihiatrie vorbește[3] despre *rușinea* celorlalți, iar cînd vorbește despre propria *rușine*, nu o poate nici el asuma la persoana întîi și atunci discursul trece la persoana a treia. Teoretician al rezilienței, al modalităților de depășire a unei traume în reconstruirea personalității, autorul constată că există trei factori ce împiedică acest proces. Primii doi, izolarea fizică și închiderea în non-sensul verbal, acționează conjugat, iar depășirea lor nu poate avea loc decît prin mijlocirea cuvîntului, prin efortul celui traumatizat de a construi povestirea traumei sale, singura modalitate de a da coerență, de a înzestra cu o ordine, cu un sens faptele întîmplate. Or, al treilea factor, *rușinea*, îi blochează pe ceilalți doi, împiedicînd construirea povestirii: *rușinea* formează o pereche simetrică cu tăcerea (Cyrulnik, 2013).

Rușinea apare astfel ca o traumă individuală, însă care capătă formă doar sub privirea celorlalți: mai mult decît *(im)pudoarea*, care este mai strîns legată de funcționarea eului în societate și implică mai puțin

[1] Am asumat traducerea tuturor citatelor din limba franceză.

[2] Cleynen-Serghiev (2003, p. 54). Proiectul Heliade „mai are încă o actualitate – în sensul că el nu a fost în întregime realizat", p. 31, p. 49.

[3] A se vedea și emisiunea radiofonică intitulată „Le théâtre intime de la honte", France Culture, 30 sept., 2015.

direct refuzul / neputința rostirii, *ruşinea* rămîne intim legată de dezvoltarea personalității, de capacitatea eului de a-i percepe pe ceilalți, dar și de modul în care aceștia îl percep. Pentru că acest sentiment, această emoție „traduce aptitudinea noastră de a percepe lumea mentală a celuilalt", cu alte cuvinte, de „a percepe mental existența celuilalt" (Cyrulnik, 2010b).

Prin urmare, textul este multistratificat: studiu psihologic și psihanalitic al unei afecțiuni; încercare de popularizare a unei problematici dificile; dar și paradoxal text al nespusului, *ruşinea* fiind, alături de colorarea pielii, marcată de imposibilitatea, pentru cei traumatizați, de a o rosti. „La honte ne peut pas se dire" (p. 38) afirmă autorul, cu ton constatativ, cu neutralitatea practicianului, și nu cum ni se spune, în transpunere românească, „rușinea nu poate fi mărturisită" (p. 36): un teribil contrasens se instalează astfel, deoarece problema suferindului este *spunerea*, *rostirea*, putința de a-și *exprima* suferința, distanțat, ca o *stare de fapt*, ca un prim pas spre vindecare, așa cum și spune textul francez, și nu *mărturisirea* ei, ca o *vină* (asumată). Poate că *a mărturisi* „sună" mai bine, mai poetic decît banalul *a spune*, însă alegîndu-l, traducătorul întredeschide concomitent și portița către trădare: menirea clinicianului nu este cea de a se exprimă într-un variat lexic poetizant, ci de a-și face meseria în termenii ei. Ca să nu mai vorbim de faptul ca propoziția trimite, cît se poate de direct, la titlul cărții, ceea ce, versiunea românească, odată ce a trecut în registrul *mărturisirii*, nu mai poate face.

2. Ce fel de text: perspectiva traductologică

Primul gest al traducătorului ar trebui să constea în a-și pune întrebarea legată de ce fel de text are a traduce, pentru a decide genul textual de care aparține acesta și a-l încadra apoi într-o tipologie. Însă aceste încadrări nu au nici o relevanță dacă sînt făcute înafara raportării la o tipologie a textelor *de tradus*: o tipologie care să nu aibă în vedere clasificările tradiției literare, ci să opereze ierarhizări strict legate de modurile de a traduce. Nu de mult timp, teoriile traducerii, ca și critica și evaluarea acestora, acordă tot mai multă atenție tipului textului de tradus și a intenționalității pe care o exprimă el, elemente determinante în luarea deciziilor privind tehnicile de traducere. Una dintre cele mai flexibile teorii funcționaliste ale traducerii, teorii ce au jucat un rol considerabil și în detensionarea binomului fidelitate / trădare în actul traducerii, este așa-numita teorie a *skopos*-ului, poate nu întîmplător elaborată în spațiul german, dacă ținem cont de faptul că în cultura germană asocierea traducerii cu trădarea a fost mult mai sporadică decît în limbile și culturile romanice, sfera semantică a conceptului de traducere construindu-se, prin intermediul traducerii *Bibliei* de către Martin Luther, în jurul ideii de transmitere, transplantare, și mai puțin de infidelitate.

Deși împărțite, opiniile privind specificitatea textului filozofic și, mai general, a discursului științelor umane, ca necesitînd tehnici și decizii traductologice distincte, sînt însă consensuale cînd vine vorba de necesitatea depășirii binarismului tradițional ce împarte textele de tradus în două categorii, cea a textelor pragmatice și cea a textelor literare, dicotomie care a valorizat dintotdeauna traducerea literară și a depreciat traducerea specializată, văzută adesea mai degrabă ca un mecanism rigid de transpunere a unor inventare terminologice dintr-o limbă în alta. Pornind de la schema lui Karl Bühler, dar și de la conceptul jakobsonian de dominantă, Katharina Reiss (2002, p. 30–60) a pus la punct o foarte elastică tipologie centrată pe predominanța unei funcții sau alteia a limbajului, ce diferențiază trei categorii de texte de tradus. Textele incitative, unde funcția de apel este preponderentă, trebuie traduse ținînd cont de prezența intensă a respectivei funcții: prin urmare, ele ar trebui transpuse în funcție de intenționalitatea lor, apelîndu-se la o întreagă gamă de procedee capabile să producă asupra receptorului un efect de natură extralingvistică, declanșînd o reacție dinainte determinată. Textele expresive, care solicită într-un înalt grad funcția expresivă a limbii, ar trebui transpuse din perspectiva formei lor, pentru că specificitatea lor decurge din modul cum sînt utilizate procedeele stilistice, estetice, semantice și gramaticale. În fine, categoria textelor informative se remarcă prin predominanța funcției reprezentative: de ea trebuie să țină cont în primul rînd traducătorul, atenția lui concentrîndu-se în principal pe transmiterea adecvată a conținutului, configurația formală trecînd oarecum în planul al doilea. Textele așa-numite specializate se încadrează în categoria textelor informative întrucît scopul lor principal constă în transmiterea cu precădere a conținutului, pe

care traducătorul are a-l reda în integralitate, urmărind obținerea invarianței în planul conținutului (Reiss, 2002, p. 56). După cum se poate vedea, o astfel de tipologie, centrată pe criteriul funcției dominante a textului de tradus tinde să gestioneze și tensiunile legate de dramatica certitudine a teoriei, dar și a multor traducători, privind inevitabilele pierderi ce se produc în orice proces de traducere, atunci cînd acesta este văzut ca un parcurs ce urmărește reproducerea *integrală* a originalului: este astfel consolidată, inclusiv la nivel teoretic, posibilitatea limitării „pierderilor" sau, în orice caz, a catalogării lor drept secundare, acceptabile, odată ce scopul traducerii devine producerea unui text țintă *echivalent* (celebra echivalență fără identitate a lui Paul Ricœur) (Ricœur, 2005, p. 90), unde reușita este strîns legată de reconstruirea funcției dominante a textului sursă. Transpunerea funcției dominante a textului sursă, cu alte cuvinte a *skopos*-ului acestuia, corect descifrat de traducător pentru a aplica apoi strategiile de traducere adecvate lui, are drept consecință, pe de o parte, consolidarea poziției receptorului, iar pe de alta, deplasarea în plan secundar a binomului *fidelitate / trădare*: din această perspectivă, *fidelitatea* nu mai asociază cele două texte în virtutea unei filiații directe, iar *trădarea* se diluează, în măsura în care capătă implicit o legitimitate și este preluată de o sumă de tehnici de traducere ce nu mai impun conformitatea absolută dintre ele.

Lucrarea de care ne ocupăm poate fi încadrată fără ezitare în categoria denumită de Reiss a textelor cu *dominantă* informativă (Reiss, 2002, p. 44), alături de disertații, eseuri, monografii, lucrări cu caracter didactic, tratate, reportaje, comentarii de presă, într-un cuvînt, în categoria textelor aparținînd de științele umane. Elementul pe care-l au ele în comun din punctul de vedere al strategiilor traductive este *dominanta*, cu alte cuvinte transmiterea unui conținut, însă cu grija de a nu cădea în capcana unei „concepții pur funcționaliste asupra limbii", pierzînd din vedere faptul că „*modalitatea* în care este exprimată o idee contează cu nimic mai puțin decît *ceea ce se este spus*" (p. 45). Dar maniera în care un autor recurge la un mijloc expresiv sau altul este în acest caz subordonată transmiterii unui conținut. Traducătorul va produce o traducere reușită doar în măsura în care va găsi calea de a transpune integral conținutul cognitiv, altfel spus tema și argumentul (p. 46), „semantica, gramatica și stilistica" acestuia (p. 45).

Înafară de prezența terminologiei specializate, manifestă în proporții variabile de la un gen la altul, textele informative cu intenții de popularizare și/sau de factură eseistică, cu ambiții literare, se remarcă prin „rigoarea expunerii, exactitatea informațiilor transmise și prin aceea că sînt scrise într-o limbă uzuală" (Reiss, 2002, p. 47). Lucrarea lui Boris Cyrulnik este adresată unui public larg, poate și de profani, ceea ce ar implica o „atenție sporită din partea traducătorului pentru instrucțiunile de ordin stilistic" (p. 47): deîndată ce am „identificat textul ca pe unul informativ, dispunem de o primă instrucțiune, care este decisivă" (p. 47) și care determină alegerea modului de traducere. Traducătorul trebuie să își fixeze așadar drept sarcină prioritară obținerea „invarianței în planul conținutului" și să o realizeze recurgînd nu doar la o limbă corectă, ci și uzuală (p. 48), cu atît mai mult cu cît textul în discuție se dezvoltă pe o structură dublu stratificată, unde se poate deosebi cu ușurință narațiunea, produsul unui narator ce se asumă ca personaj, de argumentarea, în registru impersonal, a unei tematici de factură teoretică.

3. Titlul și traducerile sale

Pornind de la aceste elemente putem schița o analiză a modului cum a fost redat titlul și apoi a modului cum au fost transpuse rețelele ce alcătuiesc cîmpul lexical al *rușinii* în acest text. Cartea a fost tradusă în limbile germană, spaniolă și română. Relația improbabilă între un discurs—prin esența sa spunere—despre ceva—*rușinea*—care, tot prin esența sa, refuză spunerea, se reflectă și în diversele decizii privind traducerea titlului. Titlul orginal, *Mourir de dire. La honte*, este probabil inspirat dintr-un studiu semnat de psihanalista Rachel Rosenblum, intitulat însă, interogativ, „Peut-on mourir de dire?" (Rosenblum, 2000, *apud* Cyrulnik, 2010a. Cf. Rosenblum, 2000, p. 113–138), formulă clarificată de autoare încă de la începutul rezumatului, însă tot printr-o întrebare: „Peut-on mourir d'écrire la catastrophe?" Marile catastrofe, spune dînsa, au ceva în comun: nespusul, un nespus care poate duce la tăcerea definitivă, la moarte. Însă, se mai întreabă autoarea, scrierea, rostirea, *divulgarea* unei traume nu este oare tot o „decizie cu consecințe grave"? Nu se poate muri din cauza unei spuneri? Mari scriitori precum Sarah Kofman

sau Primo Levi au dat un răspuns acestei întrebări. Și nu altfel a răspuns, la un nivel și mai dramatic, un Paul Celan, cel ce găsise mereu „cuvintele potrivite și încă în limba asasinilor" (Rosenblum, 2000, p. 115), iar Jorge Semprun a formulat fără drept de apel imposibilitatea unei ieșiri din alternativa a trăi / a scrie (Semprun, 1994).

Am făcut această paranteză pentru a sugera că dificultatea traducerii unui titlu care asociază verbele *a spune* și *a muri* cu *rușinea* nu trebuie defel tratată cu ușurință. Titlul francez alătură două infinitive, adică, cum spune dicționarul Larousse, două „forme nominale a căror funcție esențială este de a enunța pur și simplu procesul exprimat de verb": ca atare ele sînt *impersonale* și *atemporale*, abstracțiuni ce exprimă *ideea* unei acțiuni sau stări. Din acest punct de vedere, varianta românească, *Mai bine mor decît să spun*, dincolo de tonul ei jucăuș, săltăreț, care împinge formula într-un registru cu totul diferit de cel al textului ce îi urmează, deschide larg și porțile unui teribil contrasens: aici avem de-a face cu un *subiect* ce-și proclamă, într-o formulare personală, sprintenă, parcă voioasă, pentru că amintește de sonoritățile cîntecelor de joacă ale copiilor—șase cuvinte scurte, alternînd monosilabismul cu bisilabismul—, capacitatea de a păstra un secret, *dorința de a nu vorbi*, într-o formulare comparativă. Iar asocierea cu partea a doua a titlului, *rușinea*, se citește astfel ca o promisiune, un angajament de a tăcea, a cărei transgresare ar putea aduce moartea. Ceea ce nu este totuna cu semantica titlului original, ci recurge la o construcție menită să atragă atenția, ca atîtea altele ce folosesc un limbaj, să spunem, de tip mediatic. Propoziția circumstanțială comparativă de inegalitate de tipul *mai bine... decît* sau *decît... mai bine* exprimă o opoziție prin intermediul unei comparații (Graur, 1973; Crașoveanu, 2002, p. 65–66): ea așează în comparație două fapte contrarii, ceea ce nu este defel intenția textului original, dar și opacifiază trimiterea, care devine contradictorie, către termenul *rușine*, ce completează, în franceză, primul segment, singularizînd, precizînd situația impersonală exprimată de acesta. *Rușinea* apare astfel ca un fel de sancționare a rostirii, contrazicînd întreg conținutul cărții ce urmează după titlul *Mai bine mor decît să spun. Rușinea*.

În limba germană titlul a fost transpus prin *Scham. Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet* (Cyrulnik, 2011a), titlu ce forțează masiv explicitarea termenului cheie *rușine*, care în franceză era așezat la sfîrșit, pentru a preciza generalitatea lui „mourir de dire". Cîmpul lexical al *rușinii*, în care iese în relief tăcerea, este extins la „otravă a sufletului", formulă, este adevărat, recurentă în textul original, trăsăturile esențiale ale noțiunii *rușine* fiind practic de la bun început delimitate prin inversarea traseului general-particular pe care era construit titlul original.

În spaniolă, cartea a fost tradusă sub titlul *Morirse de vergüenza. El miedo a la mirada del otro* (Cyrulnik, 2011b) (teama de privirea celuilalt). Titlul spaniol particularizează și el tema *rușinii*, însă recurge la o expresie paroxistică, „a muri de rușine", pe care o determină printr-un subtitlu ce o explicitează, îndepărtîndu-se mult de titlul original, pentru că nu mai trimite la impactul tăcerii ce distruge eul, ci situează originea traumei nu în nespus, ci în privirea celuilalt.

Termenul spaniol *vergüenza* a evoluat altfel decît *vergogne*, în franceză, care este astăzi considerat un termen arhaizant și literar, el rămînînd activ doar în expresia *sans vergogne*, fără rușine. Fiind asociat mereu cu un „marcator de negativitate", termenul a sfîrșit prin a trimite la „o dezaprobare binevoitoare vecină cu ironia", subiectul calificat astfel vădind în special o „lipsă de scrupule și de reținere" (Cassin, 2004, p. 1338), căreia i se poate asocia o „conotație imorală", în timp ce, în spaniolă, „motivul rușinii [...] ține de sperjur, de violarea unui angajament care aduce atingere demnității" (*un hombre con vergüenza*), și, în consecință, legătura cu socialul, raportul cu colectivitatea se situează în centrul sferei sale semantice: ca și în limba italiană, în spaniolă, termenul întreține astfel o strînsă legătură cu stima de sine și cu un sentiment colectiv (*vergüenza ajena*, în traducere literală, *rușinea provocată de comportamentul celorlalți*, în franceză, *la vergogne de l'autre*) (Cassin, 2004, p. 1339). Ca atare, absența sa totală din versiunea franceză demonstrează că el nu poate dezvolta nici o legătura cu sfera psihologică specializată a cărții, fapt ce vine să confirme dominanta acestui tip de text și constituie un semnal în plus pentru traducătorul atent, care ar trebui să urmărească cu precădere în traducerea sa „invarianța conținutului", fără a ceda tentațiilor poetizante.

Cît despre un eventual titlu în limba engleză (limbă în care cartea nu s-a tradus încă după știința mea), versiunea engleză a site-ului editurii Odile Jacob prezintă cartea sub titlul *Telling and dying of shame*:

formularea aceasta, care coordonează într-una și aceeași structură spunerea și sancțiunea nespunerii, mi se pare a fi și cea mai apropiată de titlul original.

4. Coerența titlului: rolul său în construirea izotopiei principale a textului

Cum se întîmplă adesea, titlul este reluat în oglindă în corpul textului, iar această reflectare repetitivă, pe lîngă funcția sa „didactică", are și menirea de a susține coerența întregului: astfel de redundanțe, niciodată întîmplătoare, contribuie la consolidarea armăturii textuale, creează și alimentează rețelele de sens și, nu de puține ori, însăși simbolica unui text.

Explicarea titlului și inclusiv trimiterea la textul semnat de Rachel Rosenblum ne este dată chiar de la pagina a doua a cărții: „Il croit qu'il va mourir de dire" (p. 8) spune autorul, iar traducătorul român transpune în „El este încredințat că va muri dacă nu o să vorbească" (p. 8) acolo unde, de pildă, versiunea spaniolă reia segmentul din titlu: „Cree que se morirá de vergüenza". Același segment reapare în textul original, din nou cu trimitere la textul lui Rachel Rosenblum (p. 84), pentru a scoate în evidență complexitatea interacțiunii dintre două povestiri, cea a eului despre sine și cea pe care ceilalți o construiesc despre acesta. Aceasta din urmă poate uneori să destabilizeze eul, adîncindu-i rănile: „Dans une telle enveloppe verbale, on peut très bien «mourir de dire» et souffrir de ne pas dire". În română, citim însă că „ Într-un asemenea înveliș verbal se poate foarte ușor «muri pentru o vorbă» și suferi pentru că nu am spus-o" (p. 78): comprehensiunea este perturbată nu doar de trecerea de la modul impersonal la unul personal, ci și de distrugerea coerenței vizavi de titlu, ca să nu mai vorbim, iarași, de frivolitatea poetizantă a lui „a muri pentru o vorbă", care este extrem de departe de exprimarea traumei, de putința rostirii ei.

5. Despre semantica *rușinii*

Fără doar și poate că *rușinea*, care paralizează, în cazul traumelor adînci (și nu doar) capacitatea transpunerii lor în cuvinte, nu se lasă lesne tradusă. Am văzut cîte măsuri de prevedere și-au luat traducătorii în cazul titlului, versiunea germană remarcîndu-se printr-o excesivă explicitare a cîmpului semantic al *rușinii*. Faptul are, poate, o dublă explicație, una ce ține de evoluția termenului în lexicul uzual al limbii germane, și cealaltă de particularitățile elaborării semnificației sale specializate în cadrul psihanalizei și, mai ales, al lexicului freudian.

Într-un studiu de mari dimensiuni dedicat „teoriei psihanalitice a rușinii", unde pornește de la diferențierea a două niveluri de sens în interiorul conceptului *rușine*, unul referindu-se la sfera intimității, ce trimite la *rușinea* propriu-zisă, și celălalt la sfera socială, adică la *pudoare*, Claude Janin (2003) cita, într-o secțiune consacrată semanticii *rușinii* și traducerii acesteia în engleză și franceză în cazul *Gesammelte Werke* ale lui Freud, opiniile lui Warren Kinston (Kinston, 1983, *apud* Janin, 2003, p. 1659)[4]: după acesta din urmă, cele două niveluri sînt mai puțin diferențiate în cazul limbii engleze, care denumește *rușinea* și *pudoarea* cu un singur termen, *shame*, în timp ce franceza și germana, la care am adăuga și cazul limbii române, dispun de doi termeni.

Distincțiile operate atît de celebrul glosar francez (Bourguignon *et al.*, 1989, *apud* Janin, 2003) elaborat în vederea traducerii operelor complete ale lui Freud, cît și de tabelele de corespondență ale *Standard Edition* engleze, dar și de traducători, între echivalențele lui *Scham* și *Schande* sînt ezitante[5], ceea ce scoate din nou în evidență variația cîmpurilor semantice de la germană la engleză. Autorii francezi consideră că *Schande* corespunde *pudorii*, dar că poate avea și sensul de *rușine*; însă toți constată că ambii termeni se intersectează uneori, în măsura în care intimul, sexualitatea și socialul sînt dificil de separat. Ocurențele termenului *Schande* din *Micul Hans*, de pildă, au fost traduse în versiunea românească tot prin termenul *rușine* (Freud, 2010b, p. 11–141; Freud, 1909), ceea ce întărește ideea amestecului dintre sfera intimă

[4] Kinston stabilea de altfel echivalența între *Scham* și *pudoare* și, respectiv, *Schande* și *rușine*, pe baza derivatului german *Blutschande* pentru incest.

[5] 90 de ocurențe ale lui *shame* corespund celor 42 din textul german (Janin, 2003, p. 1658).

și cea socială în cazul celor doi termeni: cînd *Schande* trimite la contexte cu conotații sexuale, atunci transpunerea s-a făcut constant prin *rușine* / *honte* (Freud, 2010a)[6], iar în *Traumdeutung*, de pildă, unde există, dacă nu mă înșel, o singură ocurență a lui *Schande* (în cap. V) legată de sexualitate, ea a fost transpusă tot prin *rușine*.

Scham se asociază astfel cu *pudoarea*, prin legătura cu anatomicul, dar și cu suferința provocată de dezvăluirea a ceva ce ar trebui să rămînă tăinuit. Janin compară diverse definiții de dicționar ale termenului francez *honte*, de unde reiese că distincția dintre intim și social, dintre caracterul psihic și cel social al rușinii, nu este la fel de tranșantă ca în germană, dar și imposibilitatea de a trasa o linie clară de demarcație între *rușine* și *pudoare*. Pe de altă parte, mai spune Janin, lipsa unei teorii a *rușinii* în opera lui Freud a avut consecințe asupra evoluțiilor teoretice ulterioare dar și, cred eu, cum vom vedea, asupra traducerii lexicului *rușinii*. Poate că astfel se poate explica amplificarea considerabilă a titlului german, unde *Scham*, devenit cuvînt-pivot al titlului, este dublu determinat prin *Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet*.

În majoritatea dicționarelor, atît franceze, cît și românești, *rușinea* și *pudoarea* sînt considerate a fi sinonime. Pe site-ul *Centre National des Ressources Textuelles et Lexicales*, sînt enumerate 46 de sinonime pentru *honte*, iar *pudeur* figurează pe locul 5 ca frecvență, în vreme ce, la rubrica antonime, alcătuită din 8 termeni, toți înregistrați cu o frecvență egală, *impudeur* ocupă locul 6. Printre sinonimele lui *pudeur*, *honte* ocupă locul 6, cu o frecvență mult mai redusă decît, de exemplu, *retenue*, *réserve*, *décence*. DEX-ul românesc asociază *rușinii* următoarele sensuri: 1. Sfială, jenă provocată de un insucces sau greșeală; 2. Rezervă, modestie, sfială; 3. Ofensă; 4. Dezonoare, umilință, înjosire; 5. Denumire a organelor genitale. *Pudoarea* este definită ca: 1. Sfială, jenă, decență și, în limbaj juridic, cu referire la sexualitate, în expresia *atentat la pudoare*.

Într-un text de factură specializată, cu temă psihologică și psihanalitică, *la honte* trebuie așadar redată în toată concretitudinea ei, prin *rușine*, adică prin termenul capabil să exprime o traumă, și nu prin *pudoare*, adică o rușine sfielnică, discretă și rezervată. În limba română, substantivul *rușine* nu dispune de un antonim construit pe baza prefixului *ne–* sau *im–*, în timp ce *pudoarea* posedă antonimul *impudoare*: în franceză, de unde s-a și împrumutat termenul românesc *pudoare*, *la honte* (*rușinea*) are drept antonim, printre altele, tocmai termenul... *impudeur*. Tot ce se poate ca însăși etimologia românească a *rușinii*, legată de latinescul *roseus*, care trimite, concret, la culoarea roșie, să determine o legătură mai strînsă cu perceptibilul în cazul termenului românesc: manifestarea fiziologică, palpabilă, a *rușinii* este, la nivelul întregii specii umane, înroșirea pielii obrazului, însă în cazul limbii române, ea este astfel inclusă, înglobată în sfera sa semantică. Mai rămîne însă și ca lexicul acesteia, cîmpul lexical ce o înconjoară, să păstreze, într-o traducere, coerența vizavi de termenul cheie.

6. Rușinea se poate cuantifica

În comparație cu *pudoarea*, *rușinea* este așadar „măsurabilă", are o „greutate" în sensul aproape propriu al termenului: tocmai pentru că *rușinea* trimite, atît în franceză, cît și în română, la ceva concret, un subcapitol poartă titlul *Peut-on chiffrer la honte?* (p. 91–94) // *Putem să cuantificăm rușinea?* (p. 83–86): *rușinea* se poate „cuantifica", într-o măsură mult mai mare decît *pudoarea*, după cum o dovedește funcționarea morfo-sintactică a celor doi termeni. *Rușinea* poate fi mică sau mare, ea poate apăsa prin greutatea sa sau poate fi ușoară (nu spunem oare industrie ușoară, dar și o boală ușoară, tot așa cum moravurile pot fi, și ele, ușoare?). Traducătorul variază însă mult mai mult decît i-o sugerează textul original (iar în cazul de față variația conotează o ezitare): el preferă, în plus, termeni cu potențial polisemic, ceea ce subminează implicit traseul denotativ. Astfel, *la petite honte* este cînd *mărunta rușine*, cînd *o ușoară senzație de rușine*, cînd *un ușor sentiment de rușine*, iar *grande honte* devine *marea rușine*, dar și o *rușine amplificată*. Cît despre *le moindre sentiment de honte*, unde *moindre* se referă la o noțiune abstractă, dar de cele mai multe

[6] Cu precădere cap. V, *Materialul și sursele visului* (cf. Freud, 1900, cap. V, *Das Traummaterial und die Traumquellen* („Pfui, das ist eine Schande, das darf man nicht" [Pfui, e rușine, nu e voie]).

ori cuantificabilă, el este redat prin *mărunt*, care nu acceptă cuantificarea și al cărui sens figurat vine să tulbure claritatea textului original.

Chiar la începutul cărții, putem citi, în subcapitolul intitulat *Transparence du honteux* (*Transparența celui care suferă de rușine*), că *la honte lui tombe en pleine tête* (p. 33), iar traducătorul redă în toată amploarea ei lovitura fizică în *rușinea îl izbește frontal* (p. 32): instrucțiunile intra-lingvistice ale textului-sursă sînt clare și ele trebuiau doar urmate consecvent pe toată durata textului. În franceză, *la honte* are, în sens foarte concret, o greutate, *un poids*, care, din nou, se diluează pînă la contrasens în *apăsarea rușinii*, pentru că deturnează o însușire, proiectînd-o în senzație a unui subiect, deoarece numai el poate fi *apăsat* de rușine. Nu altfel se petrec lucrurile în cazul construcției *la honte est plus légère* (p. 26), transpusă prin *rușinea este mai suportabilă* (p. 24), unde intervine din nou o instanță exterioară, care decide gradul de suportabilitate al celui afectat de rușine. Seriile *grand–petit–moindre–zeste* și *poids–léger*, menite a susține caracterul fizic al unei traume, se diluează în serii aproximative, unde o parte din termeni sînt selectați în virtutea însușirilor lor poetizante[7]: *un zeste de honte*, unde *zeste* continuă seria însușirilor „cuantificabile", cum o spune și titlul subcapitolului, este redat printr-o *fărîmă*, termen posibil de cuantificat, dar cu uz rar, și cu aură poetizantă. Perifraza și preferința pentru sinonime mai degrabă poetice, devin astfel figurile tutelare, alcătuind norma la care se supune traducerea, adică exact opusul proiectului unui textul specializat în general și a acestuia în special.

Un souvenir d'enfance[8] // *O amintire din copilărie*

Alain... s'est tué... sans jamais avoir éprouvé ***le moindre*** sentiment de honte	Alain... s-a sinucis... fără să fi încercat vreodată ***cel mai mărunt*** sentiment de rușine
simplement la ***petite*** honte	pur și simplu e în discuție doar ***mărunta*** rușine

Le détracteur intime // *Detractorul intim*

la honte est plus ***légère***	rușinea este mai ***suportabilă***
le ***poids*** de la honte	***apăsarea*** rușinii
c'est ma honte, ma ***grande*** honte	e rușinea mea, ***marea*** mea rușine

La honte et son contraire // *Rușinea și opusul ei*

une ***petite*** honte	o ***ușoară senzație*** de rușine

La honte peut durer deux heures ou vingt ans // *Rușinea poate dura două ore sau două decenii*

les ***petites*** hontes de la vie quotidienne	***mărunțele*** rușini ale vieții cotidiene
un ***zeste*** de honte	o ***fărîmă*** de rușine

Bonheur et pulsions. Honte et morale // *Fericire și pulsiuni. Rușine și morală*

une ***petite*** honte	un ***ușor sentiment*** de rușine
une ***grande*** honte	o rușine ***amplificată***

7. Traducerea conceptelor

Textul se situează, cum spuneam, cumva la jumătatea drumului dintre tratatul specializat și eseu. Textul este și, în același timp, nu este o lucrare de popularizare, în măsura în care autorul este și narator, cu alte

[7] De observat și apariția, în trecutul apropiat, a diminutivului *rușinică*, folosit la un moment dat de umoriști, cu trimitere peiorativă la diversele abateri ale politicienilor, dar care pare a nu fi intrat totuși în uz.

[8] Pentru fluiditatea lecturii și ținînd cont de dimensiunile reduse ale subcapitolelor, am preferat să grupăm exemplele din tabele pe subcapitole, dîndu-le titlul.

cuvinte, în măsura în care, pe alocuri, „vocea" psihiatrului se amestecă cu cea a „pacientului", asumînd-o la persoana întîi.

Nu puțini sînt cei ce au văzut în însăși decizia de a traduce discursului științelor umane o „profanare" a intenționalității—transmiterea unor conținuturi universale—unui asemenea tip de text. Jean-René Ladmiral (Ladmiral, 1998, p. 977–994) asimila această decizie cu o atingere adusă însăși Rațiunii: să recurgi la operațiuni ce disociază „semnificații conceptuali ai filozofiei [...] de semnificanții [...] limbii originale, pentru a le asigura ulterior «reîncarnarea» în alți semnificanți, semnificanți străini, ai limbii de sosire sau «limbii-țintă» în care este tradus textul" (Ladmiral, 1989, p. 6) este, pentru traductologul și traducătorul francez, un adevărat „scandal" (Ladmiral, 1989, p. 988)[9], pentru că textul de factură filozofică are drept scop dezvăluirea unei Rațiuni universalizante fără să știe cum să evite nu doar „particularismul istoric și cultural al tradițiilor naționale", ci și „accidentele lingvistice, pe drept cuvînt denumite «idiomatice», ale limbilor naturale". Astfel încît, mai mult decît în cazul oricărui alt tip de text, traducerea scoate aici la lumină o teribilă tensiune: „transparența rațională a semnificaților conceptuali spre care tinde discursul filozofic [...] este întunecată de «impuritățile» contingente ale semnificantului lingvistic" (Ladmiral, 1998, p. 983). De aceea și consideră Ladmiral că opozițiile clasice (traducere tehnică versus traducere literară), cît și tipologiile mai complexe, precum cea propusă de Katharina Reiss, nu au o adevărată utilitate metodologică. Alături de traducerea pragmatică, „aplicabilă" textelor axate pe referent, și traducerea literară, a textelor unde predomină funcția expresivă a limbajului, ar fi astfel loc pentru încă o categorie de texte, cea a discursului științelor umane, discurs al cărui referent este propriul semnificat.

Textul de factură filozofică apare astfel ca o structură stratificată (ceea ce alimentează polemicile privind modurile de traducere, unificate sau nu, ale celor două niveluri, al limbajului specializat și al narațiunii): oricum ar sta lucrurile, traducătorului îi revine sarcina de a deosebi *limba* textului de *cuvîntul* autorului, adică acel sistem de indicii ce lasă asupra textului amprenta unei subiectivități particulare (Ladmiral, 1994, p. 223).

8. Reticența față de neologizare: imposibila substantivare

Substantivarea adjectivului *honteux* în *le honteux* pretinde, nu doar în limba franceză, ci și în română, germană și spaniolă, un efort de neologizare, substantivarea adjectivului fiind probabil la fel de acceptabilă în cele patru limbi. Fapt este că, odată ce traducătorii au avut curajul de a o impune, menținînd astfel cu strictețe coerența terminologiei textului original, termenii au fost acceptați ca atare, de vreme ce atît *der Beschämte* (Gehring, 2011), cît și *el avergonzado* (Almonte, 2011, p. 387–388; Tristán, 2011) sînt folosiți de autorii recenziilor dedicate cărții.

În limba română însă, din cauza reticenței traducătorului, s-a ratat o șansă de îmbogățire a terminologiilor. Aici asistăm la un efort continuu (aș spune chiar trudă) al traducătorului de a numi categoria „celor suferind de rușine" în diverse feluri: el pare că dorește să compenseze astfel propria reticență în a neologiza substantivînd adjectivul *rușinos*, printr-o întreagă serie de perifraze. Însă scopul textului sursă nu este să dovedească cine știe ce „măiestrie" lexicală, nici să compenseze teama de repetiții, ci să construiască și să definească, ca orice text specializat, o grilă sigură de concepte, printre care un rol central îl ocupă tocmai numirea celui afectat de trauma rușinii.

Limba română ar fi putut oferi două posibilități de substantivare, ambele cu sfere semantice largi, oscilînd între timiditate, sfială, adică înclinînd spre pudoare, și rușinea „propriu-zisă": pe de o parte „rușinosul", care pare însă a fi un termen „slab", în măsura în care conotează mai curînd *sfiala*, *timiditatea*, sau „rușinatul", prin derivarea prin afixul *–at*, care trimite la aceleași nuanțe de sens, dar și la „copleșit de rușine". Decizia este fără doar și poate dificilă, traducătorii se feresc în general de neologizare, care îi expune le diverse critici, însă, în cazul de față esențială este construirea grilei terminologice, iar dispersarea

[9] La acest scandal se referea implicit și Paul Ricœur, atunci cînd invoca nedeterminarea definită de Quine, specifică oricărei traduceri, dar care, în cazul textelor filozofice, înzestrate cu o armătură semantică riguroasă, iese în evidență îmbrăcînd forma paradoxului (Ricœur, 2005, p. 70).

în nenumărate perifraze nu o poate în nici un caz servi. Termenul ales ar trebui să conoteze cît mai puțin sfiala, rezerva, pentru că tema lucrării privește cazurile de mari traumatisme de toate felurile, dezrădăcinarea, violul, sărăcia, dar și îmbogățirea excesivă, expulzarea dintr-un grup, supraviețuirea lagărelor etc.: din acest punct de vedere, ar fi preferabil nu substantivul *ruşinosul*, cel care este și sfios, timid, trăsături de caracter ce nu au nimic a face cu cazuistica aflată în discuție, ci substantivul *ruşinatul*: cel care este traumatizat și, de cele multe ori, își conștientizează trauma în confruntarea cu celorlalți, copilul foarte murdar care, sub privirile înspăimîntate ale unei femei doritoare să-l găzduiască cîteva zile, conștientizează brusc propria stare, și devine *ruşinat*, nu, cum spune versiunea românească, de felul cum arăta, ci de propria imagine, așa cum i-o trimitea privirea celuilalt și pe care o percepea pentru prima dată.

La manière d'aimer est un mode de socialisation // Felul în care iubim este o modalitate de socializare

l'enfant eut honte de ce qu'il était	***copilului i se făcu ruşine de felul***
sous le regard de cette dame	***cum arăta***

Într-o singură ocurență, aflată la începutul lucrării, traducătorul substantivează, *noi, ruşinoşii* (p. 12), însă în rest recurge la tot felul de perifraze, încît această unică ocurența apare mai curînd ca o „neglijență", corectată apoi de-a lungul întregului text. În aceeași frază, apare și antonimul lui *les honteux*, *l'éhonté*, iar traducătorul ratează din nou grila, deși ar fi putut folosi derivarea, existentă în limba română, *neruşinat*: el preferă însă să vorbească de un *neobrăzat*, termen ce trimite, din nou prin contrasens, la *obrăznicie*, *impertinență*, *necuviință*, acolo unde era vorba pur și simplu de *lipsa ruşinii* celui care, divorțînd de o soție ce se va sinucide, nu resimte nici un sentiment de vinovăție: desigur că nu *neobrăzarea* este, în acest caz, defectul personajului, ci incapacitatea de a simți *ruşinea*. Dacă nu mă înșel este și singura ocurență a lui *éhonté*: autorul pare că înclină, în alcătuirea grilei sale conceptuale, spre un surplus de transparență și, spre sfîrșitul lucrării, intitulează un subcapitol *Les sans-honte* (p. 236–243), unde creează un substantiv compus pe baza structurii adverbiale pentru a denumi categoria celor care nu simt (*qui n'éprouvent pas*, p. 219, și nu, cum se spune în textul românesc, *care nu arată* (problema nu este dacă ei *arată* sau nu) „nici rușine, nici mîndrie" (p. 219). *Cei fără ruşine*, spune textul românesc: ne putem întreba dacă nu ar fi fost mai potrivit, tot bazîndu-se pe compunerea prin liniuță, un termen precum *cei-fără-de-ruşine*, care ar fi putut eventual constitui un concept.

Dispersînd-o pe o întreagă gamă de perifraze, versiunea românească renunță astfel să reconstituie grila terminologică de bază, centrată pe *ruşine – cel care suferă de pe urma acestei traume*: perifraza în sine ar putea fi la limită acceptată, ca în cazul de mai sus, dar cu condiția să se stabilizeze într-o singură formulă și nu să se distribuie pe o gamă atît de largă de sinonime, care, de cele mai multe ori, introduc nuanțe subiective, contradictorii pentru tipul de context din care fac parte. Ar fi putut recurge, neutru, și la *suferindul de ruşine*, în lipsa curajului de a utiliza *ruşinatul*, însă fără nici o altă variație, evitînd structuri ce introduc sugestii impresioniste precum *cel **apăsat** de ruşine*, *omul **plin** de ruşine*, *omul **tulburat** de ruşine*, ca să nu mai vorbim de registrul colocvial și mefient al lui *cel care crede că are probleme cu ruşinea*. Cît privește formula, foarte des folosită, *omul* (apăsat, tulburat, care suferă etc. de *ruşine*) ea este cel puțin neîndemînatecă: deși substantiv colectiv, substantivul nu include lesne ambele sexe.

Introducere

Le honteux	omul căruia îi este rușine

Un souvenir d'enfance // O amintire din copilărie

nous les honteux	noi, ruşinoşii

Sortir de la honte comme on sort d'un terrier // Să ieșim din rușine ca dintr-o vizuină

le honteux	omul care se rușinează
le honteux préfère	cel apăsat de rușine preferă

Le détracteur intime // Detractorul intim

un honteux	un individ, suferind de rușine
le honteux	omul căruia îi este rușine
le honteux	omul care suferă de rușine
le honteux	individul bolnav de rușine
le honteux	cel apăsat de rușine
le honteux	subiectul suferind de rușine
un honteux	celui căruia îi este rușine
le honteux	cel apăsat de rușine
des honteux	oameni plini de rușine

Transparence du honteux // Transparența celui care suferă de rușine

le honteux	omul care suferă de rușine
le honteux préfère	individul plin de rușine
le honteux	cel suferind de rușine

La réussite, un masque de la honte // Reușita, o mască a rușinii

le honteux	individul care suferă de rușine

Leurre de vérité // Momeala adevărului

le honteux	individul care suferă de rușine
le honteux	cel bolnav de rușine
le honteux	omul tulburat de rușine
le honteux	omul apăsat de rușine

Plus le malheur est grand, plus la victoire est glorieuse // Cu cît nefericirea este mai mare, cu-atît victoria este mai glorioasă

chez les honteux	la cei apăsați de rușine
certains honteux	unii [...] cărora le este rușine

Le „je" n'existe qu'auprès d'un autre // „Eul" nu există decît în raport cu un altul

le honteux	cel care suferă de rușine
le honteux	cel apăsat de acest sentiment

Un monde où tout fait honte // O lume în care orice stîrnește rușinea

le honteux	individul plin de rușine
le honteux	oamenii care suferă de rușine

Honte ou culpabilité? // Rușine sau vinovăție?

un honteux	cineva suferind de rușine
le honteux	individul care suferă de rușine

Lilliput, star de la honte // Liliputanul, vedeta rușinii

le honteux	celui suferind de rușine
le honteux	cel afectat de rușine

Tout le monde participe à la honte // Toată lumea ia parte la rușine

le honteux	indivizii suferind de rușine
le honteux	cel apăsat de rușine

On ne s'attache pas au plus gentil ou au plus diplômé, on s'attache à ceux qui nous sécurisent // Nu ne

atașăm de cel mai amabil sau mai diplomat, ne atașăm de cei care ne securizează

le honteux	cel rușinos
le petit honteux	micuțul suferind de rușine
le petit honteux	copilul afectat de rușine

Effet désocialisant de la souffrance morale // Efectul desocializant al suferinței morale

du honteux	subiectului apăsat de rușine
le honteux	cel suferind de rușine

Qui suis-je pour l'autre? // Cine sînt eu pentru celălalt?

le honteux	cel apăsat de rușine
le honteux	cel suferind de rușine

Nègres, zoos et hôpitaux psychiatriques // Negri, grădini zoologice și spitale psihiatrice

le honteux	individul apăsat de rușine

Le couple, atome de société // Cuplul, atomul societății

le honteux se persuade	cel care suferă de rușine se va convinge
il pense qu'il est honteux	crede că are probleme cu rușinea
que le honteux donne à celui qui le regarde	pe care individul suferind de rușine o dăruiește celui care îl privește

Le pouvoir des chaussettes // Puterea ciorapilor

le honteux	individul apăsat de rușine
le honteux	omul rușinat

Diseminîndu-se, risipindu-se astfel în traducere, seria semantică *honte – honteux – le honteux – éhonté* ce desemnează, în fond, o traumă, mereu aceeași, și pe cel traumatizat, denumit însă prin diverse formule mai mult sau mai puțin perifrastice, subminează rețeaua semantică de bază, care pare că șchiopătează constant în căutarea propriei denumiri: or, nu aceasta este structura textului original, care nu manifestă nici o clipă vreo nesiguranță terminologică și nici nu-și propune să descrie traseul de elaborare a unor concepte. Dacă în traducerea textului literar, această tehnică de traducere poate sfîrși în distrugerea simbolicii textului sursă, care devine invizibilă, mascată de dispersarea lexicală, sau, în orice caz, ilustrează o estetică străină de a aceluia (Berman, 1999, p. 391, 393), în cazul textului specializat, ea nu induce cititorului în nici un caz admirația pentru măiestria lexical-creativă a traducătorului, ci sentimentul că participă la eșecul unui cercetător incapabil de a-și sprijini discursul pe o armătură conceptuală solidă, bîjbîind nesigur printre peri- și parafraze.

Bibliografie

Almonte, C. (2011). *Comentario de libros:* ***Morirse de vergüenza***, în „Psiquiatría universitaria", p. 387–388, [online].

Berman, A. (1999). *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*, Seuil, Paris.

Bourguignon, A., Cotet, P., Laplanche, J. & Robert, F. (1989). *Traduire Freud*, PUF Paris.

Cassin, B. (éd.) (2004). *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*, Éditions du Seuil/Le Robert, Paris.

Cleynen-Serghiev, E. (2003). *„Les Belles Infidèles" en Roumanie. Les traductions des œuvres françaises durant l'entre-deux-guerres (1919–1939)*, Presses Universitaires de Valenciennes, Valenciennes.

Cornea, P. (1972). *Ce ne dezvăluie traducerile de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIXlea*, în *Originile romantismului românesc*, Minerva, București.

Crașoveanu, D. (2002). *Categorii sintactice necircumstanțiale*, Editura Mirton, Timișoara.

Cyrulnik, B. (2010a). *Mourir de dire. La Honte*, Odile Jacob, Paris.

Cyrulnik, B. (2010b). *J'ai connu la honte*, interviu de Émilie Lanez, în „Le Point", 2 sept., [online].

Cyrulnik, B. (2011a). *Scham. Im Bann des Schweigens – Wenn die Seele vergiftet*, trad. Maria Buchwald și Andrea Alvermann, Präsenz Kunst und Buch Verlag, Hünfelden.

Cyrulnik, B. (2011b). *Morirse de vergüenza. El miedo a la mirada del otro*, trad. Maria Pons Irazazábal, Editura Debate, Barcelona.
Cyrulnik, B. (2012). *Mai bine mor decât să spun. Rușinea*, trad. Valentin Protopopescu, Editura Trei, București.
Cyrulnik, B. (2013). *J'ai surmonté la honte, ce poison de l'âme*, interviu de Isabelle Vial, în „Pèlerin", nr. 6673, 16 iul., [online].
Eliade, P. (2000). *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, trad. Aurora Dumitrașcu, Humanitas, București.
Freud, S. (1900). *Die Traumdeutung*, în *Studienausgabe*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
Freud, S. (1909). *Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben*, în *Studeineausgabe*, vol. 8, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
Freud, S. (2010a). *Opere esențiale. Interpretarea viselor*, vol. 2, trad. Roxana Melnicu, Editura Trei, București.
Freud, S. (2010b). *Micul Hans. Analiza fobiei unui băiețel de cinci ani*, în *Opere esențiale. Nevroza la copil*, vol. 8, trad. Rodica Matei și Ruxandra Hosu, Editura Trei, București.
Gehring, P. (2011). *Eine Art innere Gefangenschaft*, în „Frankfurter Allgemeine Zeitung", 5 oct., [online].
Graur, Al. (1973). *Gramatica azi*, Editura Academiei, București.
Ionescu, G. (1981). *Cîteva repere*, în *Orizontul traducerii*, Univers, București.
Janin, Cl. (2003). *Pour une théorie psychanalytique de la honte (honte originaire, honte des origines, origines de la honte)*, în „Revue française de psychanalyse", vol. 67, nr. 5, p. 1657–1742, Crossref.
Kinston, W. (1983). *A theoretical context of shame*, în „International Journal of Psycho-Analysis", nr. 64, p. 213–226.
Ladmiral, J.-R. (1989). *Pour une philosophie de la traduction*, în „Revue de métaphysique et de morale. La traduction philosophique", nr. 1, Éditions Armand Colin, Paris.
Ladmiral, J.-R. (1994). *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Éditions Gallimard, Paris.
Ladmiral, J.-R. (1998). *Principes philosophiques de la traduction*, în *Encyclopédie philosophique universelle*, ediție coordonată de André Jacob, vol. IV, PUF, Paris.
Popovici, D. (1977). *Studii literare. III*, Dacia, Cluj-Napoca.
Reiss, K. (2002). *La critique des traductions, ses possibilités et ses limites*, trad. Catherine Boquet, Artois Presses Université.
Ricœur, P. (2005). *Despre traducere*, trad. și studiu introductiv de Magda Jeanrenaud, postfață de Domenico Jervolino, Polirom, Iași.
Rosenblum, R. (2000). *Peut-on mourir de dire? Sarah Kofman, Primo Levi*, în „Revue française de psychanalyse", LXIV, nr. 64, Crossref.
Semprun, J. (1994). *L'écriture ou la vie*, Gallimard, Paris.
Tristán, R.M. (2011). *Claves para no'morirse de vergüenza*, în „El Mundo", 13 nov., [online].

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i5A70en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Folk botanical nomenclature – between structured and non-structured lexis

Oana Zamfirescu*

"A. Philippide" Institute of Romanian Philology, Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, Romania

Article info

History:
Published December 23, 2016
Accepted January 23, 2017
Received March 23, 2017

Key words:
lexematics
nomenclature
folk plant names

Abstract

This article aims to investigate the status of folk botanical nomenclature from the perspective of the lexematic theory, a theory developed by Eugeniu Coseriu. The linguist believes that terminologies (folk and scientific) represent objective and conventional classifications that fall under the order of reality. They are a part of the non-structured lexis and not a part of the structured one. The features that situate this nomenclature in the non-structured lexis and ones that situate it in the structured lexis are established on the basis of the material made available by various sources (dictionaries, encyclopædias, different works containing plant names form our country). After the consultation of the sources, the conclusion is that folk plant names are situated at the border line between common language and scientific terminology.

1. Preliminaries. Terminology from the perspective of lexematics

E. Coseriu's theory about terminology is presented in two of his works: *Principios de semántica estructural* and *Palabras, cosas y términos* (see also Florescu, 2011). The first of these works consists of a series of studies that aim to present systematically the issues related to the structure of the lexis. Among them there is the study called *Introducción al estudio estructural del léxico*, which contains the series of distinctions made by E. Coseriu, distinctions used at the structural analysis of the lexis. These distinctions are: words and things, primary language and metalanguage, synchrony and diachrony, the technique of discourse and repeated discourse, historical language and functional language, system and norm, designation and signification. The first of these distinctions, the one between words and things, is the one that investigates the status of terminologies. The author asserts that terminologies are "simples ‹nomenclaturas› enumerativas que corresponden a delimitaciones en los objetos" (Coseriu, 1986, p. 96). Thus, the common/structured lexis (which contains words) is separated from the terminological lexis (which contains terms). Given this distinction, the terms (meaning the words belonging to the lexis of science and technique/non-structured lexis) and the words (belonging to the part of the lexis that can be subjected to the structural analysis) are treated as language units with opposite properties. The first difference between terms and words is represented by the specific manner of structuring within each of this two categories. The terms refer to the typical feature of things and represent objective classifications of the extra-linguistic world. Their manner of "structuring" does not correspond to language and its rules; it corresponds to the requirements of the domains of science and technology in which they are used, changes according to the progress of these domains and it is not subjected to language change. The knowledge of the signifiers is directly proportional to the knowledge of the scientific and technological domains that use them and is independent from language knowledge (also see Vascenco, 1975, p. 14–15). Words, on the other hand, belong to the common vocabulary. Accordingly, they depend on the language rules and their structuring is done through the relationships between their meanings. This means that the structures specific to the common language are the semantic ones. In *Palabras, cosas y términos*, E. Coșeriu provides the next example: "Así,

*Email address: *zamfirescuo@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

el significado de *parole* en francés lo define la semántica estructural del francés por las oposiciones en las que parole funciona en esta lengua, o sea, con respecto a los significados de *mot*, *discours*, *propos*, *boniment*, *devise*, *sentence*, *expression*, *langage*, etc., mientras que el término *parole* en la lingüistica saussuriana lo define esta lingüistica por una delimitación en las cosas mismas y prescindiendo de las oposiciones en las que esta palabra funciona en francés; mejor dicho, lo que en este caso se defien es la cosa <parole> y a esta cosa se le atribuye la designación *parole*" (Coseriu, 1987, p. 181).

The second element that separates the two categories of linguistic signs refers to the relationships of designation and signification. In the case of the terms, which are simple substitutes for things, the two relationships correspond. In the case of words, which are part of the common vocabulary, the two relationships are different from each other.

The third element which distinguishes the two types of lexis represents the consequence of the dissolution of the border between designation and signification in the case of terms. As a result, the technical and the scientific delimitations are made in the objective reality and the linguistic ones are made in the intuition of the reality, at the level of signification (Coseriu, 1987, p. 182–183). The fourth element concerning the opposition between terminological lexis and common lexis refers to the type of terminological delimitations. They are precise and closely related to the designated extra-linguistic element (meaning corporeal or abstract/imaginary objects).

The fifth element taken into account by the linguist refers to the type of oppositions that are characteristic to the two areas of the lexis. In the case of the terminological lexis, the oppositions are exclusive, meaning that each term is independent and in opposition with other terms. The oppositions established within the common vocabulary are inclusive, which means that the unmarked term can encapsulate the marked one (for example, the word "day" can be contrary to "night", but can also include "night", signifying "day + night"; also, in the common language, the masculine can sometimes include the feminine: "fiancé" + "fiancée" = "fiancées", Coseriu, 1986, p. 97). The sixth criterion regards their translatability. The terms specific to science and technology are easily translated because they are related to the level of expression and not to the level of meaning. Therefore, at least in theory, they can be easily translated (Coseriu, 1986, p. 98). Translation is difficult in the case of the words that belong to the common language because it involves the substitution between the signifies of two languages (Coseriu, 1986, p. 98).

Within the framework of the lexematic theory of E. Coseriu, the conclusion is obvious: terminologies (scientific and technological terminologies and folk terminologies as: the agricultural terminology, the horse and plow nomenclatures, the botanical classifications) are simply objective, conventional classifications, included in the order of reality. They imply an organization (scientific or empirical) based on extra-linguistic criteria, on the knowledge of things. The delimitations are made in the structure of things and not in the linguistic material.

2. Folk botanical nomenclature

Romanian folk plant names constitute a nomenclature, that is, they represent a set of terms, a list of names belonging to the domain of folk botany. This nomenclature contains all the lexical units that are inherited, borrowed or created inside the linguistic community which speaks Romanian, in order to identify these elements of the natural world, that are used by all the social categories from rural and urban settlements and that are opposed to the scientific names. Romanian folk names given to plants are based on the denomination processes and formative patterns specific to our culture, civilization and language and represent a part of the traditional knowledge of the world, passed down from generation to generation.

There are, in the case of the Romanian language, numerous works that have registered the names of these elements of the natural world. Many of the lists, glossaries, lexicons and dictionaries written centuries ago (some as independent works, some as parts of another written works) have recorded phytonyms. As shown by the studies devoted to our old literary texts, Romanian folk plant names are recorded as early

as the 16th and 17th century religious writings, as *Noul Testament de la Bălgrad* and *Biblia de la București* (Chivu, 2013), and works with lexicographic character, eloquent examples being *Dictionarium Valachico-Latinum* and *Dictiones Latinæ cum Valachica interpretatione*. The number of lexicographic works that registered plant names grows significantly during the 18th century. During this century are published: *Nomina vegetabulum*, written in 1783 by Benkö Iószef (considered to be the oldest list containing exclusively plant names; it registers 620 folk plant names collected from Transylvania in three languages: Latin, Hungarian and Romanian), *Verzeischniss der in Siebebürgen wildwachsenden offiziellen Pflanzen*, a list written by Petrus Sigerus în 1791 (which includes over 150 phytonyms in 5 languages: Latin—in fact, the official name—, German, Romanian, Hungarian and German), *Nachtrag zu des Herrn Profisor Sigeus Verzeichniss wildwachsender Siebebürgisher offizineller Pflanzen*, lucrare a lui Samuel Kräutner, din 1793, *Plantarum quæ in Magno hocce Principatu sponte sua crescent* written in 1795 by M. Neustädter (as appendix of another document) and the list of names written by Vszelski Antal in Hungarian, German, Czech, French and Romanian, published in Budapest, in 1798 (reprint of Benkö's list, like all the other mentioned titles) (Orășanu, 1900, p. 10–11). In the 19th century, the works that list folk plant names multiply. As a result of the development of science and technology in the Romanian territory, this is the century in which the basis for creating scientific terminologies (see Ursu, 1962; Munteanu & Țâra, 1983), including the field of modern Botany. The interest for Romanian flora rises, the botanists of this century or those working in adjacent fields (pharmacists and doctors, in particular) publish numerous works which include, among other information, folk plant names. Some of the most important publications of the time are: *Enumeratio stirpium magno Transsilvaniæ*, written by the German doctor Johann Christian Gottlob Baumgarten (3 volumes; for some species there are given the Romanian names); *Alphabetarische Zussammenstellung der saschischen, ungarischen, walachischen und deutschen trivialnamen in Siebebürgen wildwachsenden ober allgemein cultivierter Pflanzen* published by M. Fuss in 1847 (list of plant names which contains, besides the phytonyms taken from previous lists, some new ones), *Flora Prinţipatului Moldovei pentru cunoaşterea plănturilor crescătoare în Moldova*, written by the apothecary I. Szabó in 1841 (which contains Romanian names in connection with German, Latin or Greek names), *Notions statistique sur la Roumanie*, published in 1849, written by I. Czihac and N. Șuțu (registers over 600 Romanian phytonyms), *Enumerarea speciilor de plante cultivate în Grădina Botanică din Iași în anul 1870*, a paper authored by Anastasie Fătu, published in "Revista ştiinţifică", *Flora phanerogama din fostulu districtu al Năsăudului*, published in 1881, in "Transilvania" by Florian Porcius, and *Limba botanică a ţăranului român*, written by D. Brîndză, published in "Columna lui Traian", in 1882. To all of these there must be added the next lexicographical works: *Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturæ* written by Gh. Șincai (the first Romanian natural sciences dictionary, which contains, besides zoological and mineral names, plant names in four languages: Latin, Romanian, Hungarian and German), *Lesicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemțescu*, published at Buda, in 1825 (lists 600 phytonyms), and *Vocabulariu de numele plantelor transilvane, romanescu, latinescu (după sistema lui Linné), nemțescu și ungurescu*, published by T. Cipariu, in 1847, in the supplement of the newspaper "Organul luminării" (it uses the lists of Sigerus, Kräutner and M. Fuss, to which were added the plant names mentioned by T. Corbea and in *Lexiconul de la Buda*; this list is organized alphabetically after the Romanian language – the Romanian phytonyms are followed by scientific names and the German and the Hungarian ones; this glossary is reproduced, in 1859, by G. Bariț in "Calendariu pentru poporul român") (Orășanu, 1900, p. 11–20; Grecescu, 1909, p. 23–24; Bejan, 1991, p. 6–30). Continuing this remarkable progress, the 20th century brings two multilingual dictionaries (Pricop, 2016) that have become reference works in the field of Romanian Botany and Ethnobotany. The first of them is written by Zach. C. Panțu and is entitled *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzînd numirile române, franceze, germane și ştiinţifice*, with its first edition in 1906 and the second over more than two decades, in 1929[1]. The first edition registers 3 500 plant

[1] Seche (1969, p. 183) considers that the botanic dictionary written by Zach. C. Panțu has three editions: the first in 1902 (entitled *Vocabular botanic cuprinzând numirile ştiinţifice și populare ale plantelor*, published in "Buletinul Ierbarului Institutului Botanic"), the second in 1906 and the third in 1929. However, on the cover of the dictionary published in 1929

names and the second adds 1 050, many of them being listed for the first time (they represent the result of questionnaires and investigations made by the author). The second is the dictionary written by Al. Borza (and his collaborators), *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile românești și în alte limbi ale plantelor din România*, published in 1968. This dictionary registers over 11 000 folk plant names which correspond to 2 965 plant species. As in the case of the other dictionary, many of these names are mentioned here for the first time (they represent the result of numerous inquiries and information transmitted by various persons). The aim of both dictionaries was to gather Romanian vernacular phytonyms and parallel them with scientific names. Their value is augmented by their multilingual character (also found in the phytonyms lists of previous centuries), which is substantiated by establishing the correspondences between Romanian plant names and plant names of world languages (French and German in the case of Panțu's dictionary, and English, French, Russian and German, in the case of Al. Borza's dictionary) or languages with which Romanian people had numerous contacts (like in the case of Borza's dictionary: Hungarian, Ukrainian, Serbian, the carașovean dialect—Croatian dialect spoken in Banat—Turkish, Bulgarian, Polish). These plant names, often registered with references to the geographical areas where they are used, and their foreign counterparts (which also contribute to the process of establishing etymological links between the Romanian names and foreign ones), offer an overview of the Romanian folk botanical nomenclature and constitute the main source from which the examples used in this article were extracted.

2.1. Elements that situate the folk botanical nomenclature in the non-structured lexis

Folk nomenclature, as stated by E. Coseriu in his works, is closely linked to empirical knowledge. Accordingly, the process of plant naming is based on the pre-scientific principles. The empirical nature is confirmed by three elements: the correspondence between folk names, scientific names and extra-linguistic reality, denomination pattern and folk taxonomy.

The comparison between folk plant names, scientific names and extra-linguistic reality, reveals an imperfect overlap between the two nomenclatures. A perfect correspondence does not exist between these three elements. Such equivalence only exists between the extra-linguistic reality and the corresponding scientific nomenclature, which has as purpose the discovery, the research and the denomination of all the existing plants. With the help of modern technology, many unknown plants were discovered. The plant inventory (of lower and superior plants, unicellular and multicellular plants) has grown in the last century, these elements of the natural world being studied and named after the international linnéan denomination pattern (also see Bursuc, 2011). The creators of folk plant names, who relied on the information transmitted by their five senses, could only name the plants that they were able to see or whose effects (often harmful) they could notice. The various species of macroscopic plants (mushrooms, multicellular algæ, mosses, lichen, trees, bushes, herbs, vegetables, etc.) growing on our territory have received names because they are large plants, with features that can be easily observed. There are, however, lower inferior plants that only have scientific names, although they have been growing on our territory for a long time (for example, *Poria xantha*). Obviously, this kind of plants, whose existence could not be deduced, were not named. Taking into account this elements, it becomes clear that between extra-linguistic reality and folk plant names and between the latter and scientific plant names does not exist a perfect correspondence.

The second proof of the empirical dimension is represented by the particularity of the naming process. Unlike the case of scientific nomenclature, in the case of folk botanical nomenclature, denomination is not regulated by formal rules. However, by observing plant names created in our language (which represent the majority of names recorded by various sources), there has been deduced the existence of two denomination patterns: a descriptive one and a metaphorical one (see Milică, 2010)). The descriptive denomination pattern includes all the names that directly refer to a feature considered essential for a particular plant. The metaphoric denomination pattern includes all the names that indirectly refer to the same features as in the case of the descriptive denomination pattern. If a comparison is made between these two patterns, it becomes clear that each plant receives a number (smaller or greater) of folk names,

it is specified that the work represents the second edition.

some descriptive and some metaphorical[2]. This statistic element indicates that the two patterns are equally productive.

It must also be mentioned the fact that numerous names that reflect distinctive features of plants are used in the folk botanic nomenclature (see Milică, 2010). As shown by the examination of the sources, the traits taken into consideration reflect different aspects of the plants like: colour (*gălbiniță – Galeobdolon luteum*; *roșioară – Calendula officinalis*; *ruginiță – Asplenium rutamuraria*), appearance or shape (*buboasă – Potentilla anserina*; *rotundă – Pelargonium zonale*; *iarbă-ghimpoasă – Crypsis aculeatus*), taste (*dulceață – Taraxacum officinale*; *iuțan – Lactarius piperatus*), smell (*puturoasă – Arctostaphillos uva-ursi*; *burete puturos – Phallus impudicus*), discharged substances (*lăptucă – Russula vesca*), place of growth (*mlăștiniță – Luzura pilosa*; *mocioară – Juncus conglomeratus*; *flori de mălăiște – Equisetum arvense*), season of growth, harvest or blooming (*primăvăriță – Galanthus nivalis*; *văratică – Adonis vernalis*, *noptiță – Mirabilis jalapa*; *pere sîntămărești*), actions or behaviour of the plant (*adormițele – Ipomæa*; *răsuflătoare – Lycoperdum perlatum*), its use (in the household: *butcă – Lagenaria siceraria*; *măturișcă – Artemisia annua*; in ethno-medicine: *buruiană de năduf – Hypericum perforatum*; *buruiană de roșeață – Echium vulgare*; *dalac, foaie de dalac – Paris quadrifolia*; in magical practices: *iarba datului și faptului – Herniaria galabra*; *iarba dragostei – Botrychium lunaria*), and harmful effects (*buruiană năroadă – Atropa belladona*; *burete veninos – Amanita muscaria*; *iarba-dracului – Datura stramonium*).

The link between name and extra-linguistic reality is very strong. Although diversified, folk plant names have a common denominator: the feature considered to be essential. In other words, this heterogeneous system has internal coherence. The same feature is constantly reflected in folk names, some metaphorical, some non-metaphorical. Thus, for mushrooms that have a concave cap or a concave appearance are used the following names: *ceșcuța babei* (*Dicciotis venosa*), *copeneață* (*Lactarius piperatus*; *Russula cyanoxantha*), *lighenuțe* (*Clitocybe geotropa*; *Paxillus involutus*), *păhăruțele* (*Acetabula vulgaris*), *pîlnioară* (*Clitocybe infundibuliniformis*), *scafiță* (*Crucibulum læve*; *Cyathus striatus*), *urechiușe* (*Aleuria aurantia*; *Cantharellus cibarius*; *Peziza badia*; *Peziza repanda*; *Sarcoscypha coccinea*; *Tremiscus helvelloides*). Phytonyms such as *broasca apei* (*Potamogeton lucens*), *buciniș de baltă* (*Cicuta virosa*), *cucută de apă* (*Cicuta virosa*), *foarfeca bălții* (*Stratioties aloides*), *iarba broaștelor* (*Hydrocharis morsus-ranæ*), *limba apei* (*Potamogen natans*), *mană de apă* (*Glyceia aquatica*), *otrățel de apă* (*Urticularia vulgaris*), *rourică*, *plutitoare* (*Glyceria fluitans*) and *tidvă de apă* (*Nymphæa alba*), are used for aquatic plants, the ecological feature being indicated directly (generally by the use of a term that signifies a type of flowing or stagnant water or by the use of the term "water" itself) or indirectly (through a term that refers to an animal living in the aquatic environment, like a frog). Plants that have flowers shaped like numerous and colourful spikes are called: *moțu curcanului* (*Amaranthus caudatus*), *nasu-curcanului* (*Polygonum originale*), *creasta-cocoșului* (*Celosia cristata*; *Leonurus cardiaca*), because a connection is made between the shape of those flowers and the bird 's anatomical parts they resemble with. Names like: *laptele cînelui* (*Euphorbia esula*), *laptele-cucului* (*Euphorbia helioscopica*), *laptele păsării* (*Ornithogalum umbellatum*), *laptele lupului* (*Euphorbia helioscopia*), *laptele-stîncei*, *lăptișor* (*Androsace chamæjasme*), are used for the plants that release different liquid substances, the mental connection being made between the colour and consistency of the substance in question and the colour and consistency of the animal product.

Folk taxonomy represents the third proof of the empirical dimension and is, as it has been noted in numerous studies, implicit. Unlike the scientific botanical taxonomy, which is independent of the botanical nomenclature, folk botanical taxonomy is encoded in the folk plant names themselves (see Lampman, 2010; Berlin *et al.*, 1973; Friedberg, 1982; Hunn, 1982; Johnson-Gottesfeld & Hargus, 1998; Morris, 1984). Based on their analysis, one can infer the manner in which the representatives of various communities order lower and superior plants based on the criterion of similarity. A good example is represented by the generic names used for lower plants. From the point of view of scientific classification,

[2]For example, *Melissa officinalis* is called *roiniță*, *iarba-stupului*, *floarea-stupilor*, *mătăcină*, *mintă-turcească*, *roiște* (Panțu, 1906, p. 289) and *Glyceria fluitans* is called *rourică*, *firuță*, *iarbă-dulce, plutitoare* (Panțu, 1906, p. 242).

according to their morphological and phylogenetic features, this group of plants is divided into four categories: algæ, mosses, lichens and fungi. From the perspective of empirical knowledge, this large group of plants is divided into two categories: mosses and fungi. The plant group named algæ has no generic term in the Romanian folk nomenclature. *Algă*, which meets all the characteristics of such a term, belongs to the scientific language. From the perspective of folk nomenclature, there is no proper generic folk term for this kind of plant category. They did not receive a generic name because they did not bring benefits to the peasant household and were not even viewed as a distinct, homogenous group of plants. For the group of bryophytes, the generic name *mușchi* is used in folk nomenclature. Small plants, that grow in woods, in green colonies are known by this name. For the lichens category there are, apparently, two generic names: *lichen* and *mușchi*. The term *lichen*, like *algă*, belongs to the scientific language. Because the term *mușchi* is used for bryophytes and lichens it becomes clear that the common denominators did not make any difference between the two groups of plants and considered that they belonged to the same category, as they also shared ecological and morphological features.

If algæ do not have a generic term and bryophytes and lichens share one, in the case of the cryptogam plants without chlorophyll two terms are used: *burete* and *ciupercă*. The consultation of different sources (Romanian dictionaries, encyclopædias, dictionaries and works about Botany) reveals the next information: the relationship between *burete* and *ciupercă* is one of part-whole, *burete* is perceived as regionalism, whereas *ciupercă* is the neutral term. For ordinary people, both terms name the lower plants that can be seen with the naked eye, edible, non-edible and toxic, parasitic or saprophytic, that grow on trees and tree stumps, forest soil or meadows, on the edges of the roads, with caps and legs or shaped like a hoof. Over time, they both gained the status of generic term and are considered synonymous. *Ciupercă*, unlike *burete*, is used in the botanical terminology in order to name all the microscopic and macroscopic cryptogams without chlorophyll. For wild superior plants are used the generic names *buruiană* and *iarbă* (the denomination patterns [*buruiană/iarbă* + determinant in Genitive/in Accusative] being used extensively in the Romanian folk phytonyms; see also Milică, 2010, 2012).

From the presented facts, it becomes clear that vernacular phytonyms reflect the knowledge of the plant kingdom through pre-scientific principles. All the delimitations and classifications of this botanic nomenclature are made in the extra-linguistic reality, in the order of things. The basis is represented by the information about the world gathered with the five senses with which man is gifted.

2.2. Elements that situate the folk botanical nomenclature in the structured lexis

The features that situate the folk botanical nomenclature in the structured lexis are: diatopic, diastratic and diaphasic variation, the variations identified in the phonetic body of some terms, the use of the same name for multiple items of the extra-linguistic reality, the use of multiple names for the same item of the extra-linguistic reality and the etymological diversity of phytonyms.

Based on information gathered from language and ethnobotanical dictionaries, in the case of this nomenclature, there can be identified diatopic, diastratic and diaphasic variations, exactly like in case of common words (see Zamfirescu, 2014a). Of course, this type of information has not been identified in the case of all plant names owing to the gaps in the ethnobotanical literature. However, the identification of this kind of data for many folk plant names proves that variation exists in the case of folk botanical nomenclature. Regarding the geographical variation, different phytonyms are used in different regions of our country. Some examples are: *Boletus edulis* is called in Moldova *hrib* and in Muntenia *mănătarcă/mînătarcă*, *Covallaria majallis* is named in Moldova *lăcrămioare* and in Muntenia *mărgăritărel*, *Lappa major* is called in Moldova *brusture*, in Banat *captalan* and in Muntenia *lipan*, *Leucantheum vulgare* is called *mărgărit* in Moldova, *ochiul-boului* in Transylvania and *tătăișe* in Bucovina, and *Anemone pulsatilla* received the name *dediței* in Bucovina and *suflețele* and *vînturele* in Banat.

In the case of folk plant names, the diastratic data is not very well represented in language dictionaries. However, the mark *(bot.)* is constantly used to signalize the status of these names as part of a certain domain (in this case, the field of ethnobotany) and the mark *(reg.)* to signalize the regional use of some

names (like in the case of *fulie – Narcissus poeticus*, *viorea – Scilla bifolia*). More rarely, the marks *popular* (like in the case of *lingura zînei* and *lingura zînelor*) and *învechit* (for example, in the case of *păliciune* and *pălitură*) (according to DLR).

In the case of folk nomenclature, owing to the type of items subjected to analysis, variation can only be studied at the lexical level. Folk plant names are analysed from the perspective of a simple list, wherein there is no interaction between terms. Variation can only be observed in the case of the names that are used in parallel to name a single plant. Etymologically, the terms used to name plants can be inherited, borrowed or created in the Romanian language (the latter can be descriptive or metaphorical, as shown above). The plant names created in our language reflect, directly or indirectly, the feature considered to be essential for the plant in question, the reason for using that particular phytonym being, frequently, obvious. Some of them penetrated into the standard language, some have a regional, dialectal character or, quite rare, represent the mark of an idiolect (for example, the name *ciuperci de-ale moașii – Boletus scaber*, belonging to the idiolect of a woman from the Făgăraș region, has been recently registered by Constantin Drăgulescu and published in his work in 1995). Thus, the choice of one name implies the choice of a language level and, in the case of the names belonging to the secondary etymological layer (names created in Romanian), the fore fronting of one particular feature. Some examples in this regard are: *Allium sativa* is called *usturoi* (name belonging to the standard language, created in Romania and indicating the plant's burning taste) and *ai* (regional name, inherited from Latin), *Brassica oleracea* received the names *curechi* (regional name, specific to Moldova, inherited from Latin) and *varză* (name belonging to the standard language, inherited from Latin), *Rosa centifolia* received the names *trandafir* (term from the standard language, borrowed from Neo-Greek) and *roză* (a scholarly word), *Convallaria majallis* is called *lăcrămioară* (name used in Moldova, created in Romanian by associating the shape of their flowers with the shape of the beads), *georgițe* (name used in Banat, created in Romanian, which indicates the period in which the plant blossoms) and *cercelușI* (phytonym used in Dobrogea, created in Romanian, by the association between the shape of the plant and the jewels worn by women in their ears) and *Boletus edulis* is called *hrib* (regional name, used in Moldova) and *mănătarcă* (regional name, used in Muntenia). Similarly, the use of scientific names instead of folk names (*Allium sativa*, *Brassica oleracea*, etc.) implies the reference to the scientific style.

Metaphorical terms belonging to the etymological layer of the phytonyms created in Romanian highlight the creative side of the common denominator. These names reflect the Christian and pre-Christian imagery, the peasant household imagery (with specific objects and animals) and the affective dimension of human beings. The Christian imagery is highlighted by the phytonyms that have is their structure the names given to God, to different Saints or one of the names given to the Devil: *cornul-dracului* (*Spiræa aruncus*), *dintele-dracului* (*Polygonum hydropiper*), *mușcatu-dracului* (*Knautia arvensis*), *scaiul-dracului* (*Eryngium campestre*), *lemnul Maicei Domnului* (*Santolina chamæ-cyparissus*), *iarba sfîntului Ioan* (*Actæa spicata*), *poala Sîntei Marii* (*Chrysanthemum parthenium*), *isma Maicei Preciste* (*Tanacetum balsamita*), *săgeata lui Dumnezeu* (*Orobanche caryophyllacea*). The pre-Christian layer is emphasized by means of phytonyms that refer to pagan entities: *coarda ielelor* (*Glechoma hederacea*), *hora Rusalilor* (*Marasmius oreades*), *lingura Frumoaselor*, *lingura strigoaicei* (*Ganoderma lucidum*), *mana zînelor* (unidentified mushroom), *smăoaică* (*Laserpitium latifolium*), *steagul zînelor* (*Cuscuta epythinum*). In folk botanic nomenclature names that highlight objects specific to the rural life or animals specific for our fauna are often used. Some phytonyms that refer to the peasant household are: *lozie* (*Salix urpurea*), *măturI* (*Kochia scoparia*), *măciuca ciobanului* (*Echinops comutatus*), *măturele* (*Cenaturea jurineifolia*), *soponel* (*Saponnaria officinalis*), *troacă* (*Curcubita langenaria*), and some which refer to domestic and wild animals specific to our geographic area are: *cuibul-rîndunelei* (*Neottia nidus*), *iarba lupului* (*Doronicum austricaum*), *limba vacei* (*Scolopendrium vulgare*), *măzărichea cucului* (*Orobus niger*), *oiță* (*Anemone nemorosa*), *ochiu-mîței* (*Echium vulgare*), *ochiul boului* (*Aster amellus*), *piperul lupului* (*Asarum europæum*), *salata iepurelui* (*Prenantes purpurea*), *șoricel* (*Erigeron canadensis*). Names containing an ironic or ludic tone should not be forgotten: *paștele calului*, *punga popei*, *straița popei* (*Capsella bursa-pastoris*), *scăetele popii* (*Xanthium*

strumarium), *săpunul popei* (*Saponaria officinalis*), *ouăle popii* (*Helleborus purpuraceus*). The affective dimension also reveals itself through the phytonyms that, from the lexical point of view, are diminutives and augmentatives. Some plant names that are or contain augmentatives and diminutives are: *mălăoaie* (*Helianthemum alpestre*), *răchitan* (*Lythrum silicaria*) and *lemnuşcă* (*Lythrum silicaria*), *ouşoare* (*Streptopus amplexifolius*), *pomuşioară* (*Ribes rubrum*), *pupezele* (*Orobus vernus*), *pufuşor* (*Trifolium arvense*), *răchiţele* (*Vaccinium oxycocos*).

Apart from the diatopic, diastratic and diaphasic differentiations, folk plant names are characterized by imprecision (for an analysis of the folk botanical terminology see Milică, 2010, p. 77–87). This feature contains two cases: one name is used for several plants and one plant receives several names. In this way the folk plant nomenclature is similar to the common lexis, which is characterized by synonymy and polysemy. Most plants have, on average, at least three-four names, with different origins and created after different denomination and formative patterns (compounding, derivation), depending on the feature considered important for the plant in question. Thus, the plant scientifically named *Coronilla varia* receives the following names *coronişte*, *ciocîrlan*, *cununǎ*, *cununiţă*, *floare-de-trînşi*, *sămăchişă*, *unghia-găinii*; *Holcus lanatus* is named *flocoşică*, *iarba-cailor*, *olei*, *ovăs-dulce*; *Lysimachia vulgaris* is called *gălbăşoară*, *floare-de-lungoare*, *gălbinele*, *iarbă-de-lungoare*, *rădăcină-de-lungoare*; for *Panicum crus-galli* the following names are used *iarbă-bărboasă*, *costrei*, *iarbă-ghimpoasă*, *mohor*, *mohor-gros* and *Levisticum officinale* is called *leuştean*, *buruiană de lungoare*, *buruiana lingoarii*. The use of the same for different plants is motivated by the presence of the same feature (colour, smell, taste, place of growth) in the case of the plants in question. The phytonym *ghiocei-bogaţi* is used for *Leucojum ætivum* and *Leucojum vernum* (their flowers resemble the ones of snowdrops); *gemănariţă* is used for *Orchis fusca*, *Orchis morio*, *Orchis papilionaceæa* (their roots are actually numerous geminate rhizomes), *gălbinele* for *Callendula officinalis*, *Cantharellus cibarius* (their flowers are yellow), *firuţă* for *Glyceria fluitans*, *Poa annua*, *Poa trivialis*, *Poa pratensis* (they have very thin, long leaves) and *dumbravnic* for *Eupatarium cannabinum* and *Melittis melissophillum* (they both grow in woods).

Another aspect of variation is represented by the phonetic and morphological-lexical variation. Some examples in this regard are: *albastră–albăstriţă–albăstrea* (*Centaurea cyanus*), *bobovnic–bobornic–pribolnic* (*Veronica beccabunga*), *bostan–bostănel–bostănei* (*Curcubita pepo*; Moldova), *budiană–budiene* (*Tagetes erecta*; Banat, Muntenia), *lăuruscă–levuşcă–răuruscă* (*Vitis vinifera*), *pepenică–pepeniţă–pepenei* (*Trifolium arvense*), *porumbar–porombar–porumbrel–scorombar* (*Prunus spinosa*), *răchiţele* (*Bucovina*)*–răciţele* (*Vaccinium oxycoccos*; Moldova), *sînzuiană–sînzîiene* (*Galium verum*; Transylvania), *solovîrv–solovîrv–sovîrc–sovovîrv* (*Origanum vulgare*; Transylvania), *tilişcă–telişcă* (*Circæa lutetiana*; Transylvania), *ţintaulă–ţintaură* (*Erythræa centaurium*; Transylvania), *ghiorele* (Moldova)*–giorele* (Transylvania)*–viorică–viorele* (*Scilla bifolia*), *volbură–holbură–volvură–holboră* (*Convolvulus arvensis*)[3].

Additionally, it should be noted that the folk nomenclature contains terms whose origin cannot be always exactly determined, that develop and disappear depending on the development or extinction of some activities and which have, sometimes, restricted usage (Florescu, 2011). Folk names are inherited (ex: *ai*), borrowed from other languages (e.g., *drăgaică* < Bulg. *dragaika*), loan translation after foreign folk names (e.g., *gura-leului* corresponds to Fr. *gueule de lion* and to Germ. *Löwenmaul*) (Bejan, 1991, p. 161) or represent original creations (e.g., *nebunariţă* for *Datura stramonium*). A close look over the lists containing this type of names and the study of the monograph written by Bejan (1991) show that the folk plant names are not created after rules dictated by a code. Thus, folk names can be synthetic, meaning that they represent a single lexical item (e.g., *bănuţei*), or analytical, meaning that they consist of two or more lexical items (e.g., *brînza-vacii*). Synthetic names can be basic words (e.g., *măr*) or derivatives (progressive: *pelinariţă*, *desfăcătoare* or regressive: *agud* from *agudă*). Analytical names are created by compounding from a head-term which receives an adnominal. They can be compounded by coordination (e.g., *unt-şi-brînză*), juxta-

[3] It can be noticed that the phytonyms in the case of which phonetic, morphological and lexical variation can be identified often name the same plant.

position (*mătrăgună-doamnă-bună*), by subordination and compound sentences (*mărită-mă-mamă*). In the case of compounds by subordination, the head is, generally, a noun (e.g., *burete-nebun*), but there are some names in which it is a cardinal numeral or a demonstrative pronoun (e.g., *treizeci-de-arginți*, *cel perit*). There are various adnominal elements: adjectives, nouns, demonstrative pronouns, cardinal and ordinal numerals, adverbs and sentences (e.g., *ciupercă albă*, *burete de mesteacăn*, *floarea-Sfintei-Marii*, *buruiana-celor-slabi*, *mazăre-de-patruzeci-de-zile*, *mere-devreme*, *fisaică-ce-se-urcă*). Subordinated terms can be in Accusative with preposition (*ai-de-grădină*, *buruiană-pentru-negi*, *burete-cu-creastă*, *ciupercă-de-pe-coastă*, etc.) and without preposition (e.g., *burete-roșu*), or in Genitive (*cucuta-bălților*). Often, the adnominal is compounded too, containing few lexical items and, sometimes, it is a head term receiving adnominal elements (e.g., *poala-Sfintei-Marii*, *buruiană-de-durere-de-toate*, *buruiană-de-beșica-cea-rea*, *sînge-de-nouă-frați*). There must be noted that folk plant names arise from individual creations (based on borrowings and innovative creations based on the established forming processes—compounding, derivation—and on denomination patterns—descriptive and metaphorical) which spread, as any lexical item, over a certain territory. Folk plant names have been created in order to communicate about these elements of the natural world and are passed down from generation to generation orally, are augmented with new names and, inside the community that actively uses them, are subjected to modifications (phonetical, morphological or lexical). For these reasons, their translation is a difficult task.

3. Conclusions

Considering these facts, it becomes clear that folk plant names are situated at the border between the structured and non-structured lexis. They belong to the common lexis and to the folk botanical terminology. The folk botanic terms are strongly connected to the extra-linguistic reality, they perform delimitations in the order of things based on the empirical means of knowledge (the senses) and on the cognitive capacity of those who create and use them and, in the same time, they belong to the common lexis, a fact proven by the use of formative and denomination patterns specific to our language, by the presence of deformations, phonetic accidents and variations, by their affective content, expressivity and etymological diversity.

Acknowledgement

This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-0195.

Bibliography

A. Lucrări de referință

Anderson, E. N., Pearsall, D., Hunn, E. & Turner, N. (2011). *Ethnobiology*, Wiley-Blackwell, New Jersey.

Avram, A. (1951). *Despre originea numelor de plante*, „Cum vorbim", 9–10, p. 35–36.

Bejan, D. (1991). *Nume românești de plante*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Berlin, B., Breedlove, D. E. & Raven, P. H. (1973). *General Principles of Classification and Nomenclature in Folk Biology*, „American Anthropologist", vol. 75, p. 214–242.

Bolba, D., Stana, D. & Drăgulescu, C. (2001). *Botanica*, vol. II, Editura Academic Press, Cluj-Napoca.

Bidu-Vrănceanu, A. (2000). *Lexic comun, lexic specializat*, Editura Universității din București.

Bidu-Vrănceanu, A. (2007). *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*, Editura Universității din București.

Bursuc, A. (2011). *Terminologia botanică din perspectivă coșeriană*, „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară", tom LI, p. 111–121.

Bursuc, A. (2015). *Cîmpul lexical al numelor de rudenie în limba română*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Cabré, M. T. (1999). *Terminology, Theory, methods and applications*, translated by Janet Ann DeCesaris, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.

Canarache, A. (1970). *Lexicografia de-a lungul veacurilor. De cînd există dicționare?*, Editura Științifică, București.

Chivu, Gh. (2013). *Nume de plante în texte vechi românești*, în O. Felecan (ed.), „Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția a II-a: Onomastica din spațiul public actual (ICONN 2), 9–11 mai 2013", Baia Mare, p. 1000–1015.

Coseriu, E. (1986). *Principios de semántica estructural*, versiune spaniolă de Marcos Martínez Hernández, revizuită de către autor, ed. a II-a, Biblioteca Románica Hispánica, Editorial Gredos, Madrid.
Coseriu, E. (1987). *Palabras, cosas y términos*, Separata, Universidad de la Laguna, Secretariado de publicaciones.
Coseriu, E. (1994). *Arhitectura și structura limbii*, în *Prelegeri și conferințe*, supliment al „Anuarului de lingvistică și istorie literară", vol. XXXIII, 1992–1993, seria A, Lingvistică, Iași.
Coteanu, I. (1942). *Prima listă a numelor românești de plante*, Institutul de Lingvistică Română, București.
Desmet, I. (2007). *Terminologie, culture et societé. Éléments pour une théorie variationniste de la terminologie et langues de spécialité*, „Cahiers du Rifal", 26, p. 3–13.
Drăgulescu, C. (1992). *Botanica populară la Mărginimea Sibiului*, Muzeul Brukenthal, Sibiu.
Drăgulescu, C. (1995). *Botanica populară în Țara Făgărașului*, Editura Constant, Sibiu.
Drăgulescu, C. (2002). *Ciupercile în vocabularul românesc*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu.
Drăgulescu, C. (2012). *Botanica populară în Valea Hîrtibaciului*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu.
Făgăraș, M. (2007). *Botanica sistematică I (Thallobionta et Bryobyonta)*, Ovidius Universit Press, Constanța.
Fătu, A. (1874). *Incercările pentru desvoltarea scienteloru naturali în România, Discursu de receptiune*, în *Societatea Academică Română*, Tipografia Statului, București.
Florescu, C. (2011). *Eugeniu Coșeriu și chestiunea relației dintre terminologiile științifice și cele populare*, „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară", tom LI, p. 187–197.
Friedberg, C. (1982). *Operative Aspects of Folk Classification*, „Journal of the Polynesian Society", nr. 1, p. 102–109.
Grecescu, D.M. (1909). *O schițare din Istoria Botanicei. Începutul, mersul și progresele sale în general și la noi în parte*, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, București.
Grințescu, Gh.P. (1920). *Despre licheni*, Tipografia Universală, București.
Guiraud, P. (1967). *Structures étimologiques du lexique français*, Librarie Larousse, Paris.
Hays, T.E. (1982). *Utilitarian/Adaptationist Explanations of Folk Biological Classification: Some Cautionary Notes*, „Journal of Ethnobiology", vol. 2, nr. 1, p. 89–94.
Hunn, E. (1982). *The Utilitarian Factor in Folk Biological Classification*, „American Anthropologist", s.n., vol. 84, nr. 4, p. 830–837.
Ispas, B. & Moldovan, V. (1977). *Tipurile de polisemie regulată a substantivelor – denumiri de plante în limbile română și rusă*, „Analele Universității Timișoara", seria Științe Filologie, XV, p. 155–158.
Johnson-Gottesfeld, L.M. & Hargus, S. (1998). *Classification and Nomenclature in Witsuwit'en Ethnobotany*, „Journal of Ethnobiology", vol. 18, nr. 1, p. 39–68.
Lampman, Aa. (2010). *How Folk Classification Interacts with Ethnoecological Knowledge: A Case Study from Chiparos, Mexico*, „Journal of Ecological Anthropology", vol. 14, nr. 1, p. 39–51.
Milică, I. (2010). *Modele savante și modele naive în cadrul numelor de plante*, „Limba română", Chișinău, vol. XX, nr. 11–12, p. 77–87.
Milică, I. (2012). *Plant Names, a Cognitive Approach*, în V. Polyakov & V. Solovyev (ed.), *Cognitive Modeling in Linguistics*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, p. 105–120.
Milică, I. (2013). *Christian imagery in Romanian folk plant names*, „Text și discurs religios", nr. 5, p. 313–334.
Milică, I. (2014). *Introducere în stilistică*, curs universitar nepublicat (ținut în anul universitar 2013–2014, la Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", din Iași).
Morris, B. (1984). *The Pragmatics of Folk Classification*, Journal of Ethnobiology, vol. 4, nr. 1, p. 45–60.
Moscal, D. (2013). *Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Munteanu, Șt. & Țâra, V. (1983). *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Orășanu, Șt. (1900). *Botanica populară. Note critice*, Tipografia Corpului Didactic C. Ispăsescu & G. Brătănescu, București.
Păltineanu, V. (1982). *Terminologia populară și terminologia științifică în ihtionimie*, „Studia Universitatis Babeș Bolyai", XXII, Philologia, fasc. 1, p. 3–9.
Pricop, A.-M. (2016). *Preliminaries to a Typology of Romanian Multilingual Dictionaries*, „Philologica Jassyensia", XII, 2 (24), p. 159–165.
Reinheimer-Rîpeanu, S. (1981). *Denumirile românești ale ciupercilor*, „Limba română", XXX, 6, p. 585–595.
Sava, D. (2006). *Algele macrofite de la litoralul românesc al Mării Negre, Ghid ilustrat*, Ovidiu University Press, Constanța.
Sălăgeanu, Gh. & Sălăgeanu, A. (1985). *Determinator pentru recunoașterea ciupercilor comestibile, necomestibile și otrăvitoare din România*, Editura Ceres, București.
Seche, M. (1969). *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II. *De la 1880 pînă astăzi*, Editura Științifică, București.
Tănase, C. & Mititiuc, M. (2001). *Micologie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Ursu, N.A. (1962). *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București.
Vascenco, V. (1975). *Probleme de terminologie lingvistică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Zamfirescu, O. (2014a). *Diferențieri diatopice, diastratice și diafazice în denumirile românești de plante inferioare*, în „Literature, Discourse and Multicultural Dialogue", Universitatea „Petru Maior", Tîrgu Mureș, p. 475–485.
Zamfirescu, O. (2014b). *The Characteristics of the Romanian Common Names given to Lower Plants*, „Agronomy Series of

Scientific Research / Lucrări Științifice Seria Agronomie", vol. 57, nr. 1, p. 283–288.

B. Dicționare și enciclopedii

Borza, A. (1968). *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, 1998, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, București.

DLR = *Dicționarul limbii române*, 2010, Ediție anastatică după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR), Tomul I: *A–B*, Tomul II: *C*, Tomul III: *D–Deținere*, Tomul IV: *Deținut–Dyke*, Tomul V: *E*, Tomul VI: *F–I/Î*, Tomul VII: *J–Lherzolită*, Tomul VIII: *Li–Luzulă*, Tomul IX: *M*, Tomul X: *N–O*, Tomul XI: *P–Pogribanie*, Tomul XII: *Pogrijenir–Q*, Tomul XIII: *R–Sclabuc*, Tomul XIV: *Scladă–Spongios*, Tomul XV: *Spongiar–Ș*, Tomul XVI: *T*, Tomul XVII: *Ț–U*, Tomul XVIII: *V–Vizurină*, Tomul XIX: *Vîclă–Z*, Editura Academiei Române, București.

Drăgulescu, C. (2010). *Dicționar explicativ al fitonimelor românești*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu.

DȘL = Bidu-Vrănceanu, A., Călărașu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M. & Pană Dindelegan, G. (2005). *Dicționar de științe ale limbii*, Ediția a II-a, Editura Nemira, București.

MDA = *Micul Dicționar Academic*, 2010, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan", vol. I: *A–Me*, vol. II: *Mi–Z*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București.

Panțu, Z.C. (1906). *Plantele cunoscute de poporul român, Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzînd numirile române, franceze, germane și științifice*, Ediția I, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, București.

Panțu, Z.C. (1929). *Plantele cunoscute de poporul român, Vocabular botanic cuprinzînd numirile române, franceze, germane și științifice*, Ediția a II-a, Editura Casei Școalelor, București.

Pârvu, C. (2002–2005). *Enciclopedia plantelor, plante din flora României*, 4 vol., Editura Tehnică, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i5A70ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Nomenclatura botanică populară – între lexic structurat și lexic nestructurat

Oana Zamfirescu*
Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 23 decembrie 2016
Acceptat 23 ianuarie 2017
Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:
lexematică
nomenclatură
denumiri populare de plante

Rezumat

Acest articol are drept scop investigarea statutului nomenclaturii populare a plantelor din perspectiva lexematicii, teorie dezvoltată de către Eugeniu Coșeriu. Lingvistul consideră că terminologiile (populare și științifice) sînt simple clasificări obiective și convenționale subsumate ordinii realității. Ele fac parte din lexicul nestructurat, nu din cel structurat. Pe baza materialului pus la dispoziție de surse diverse (dicționare etnobotanice, enciclopedii, lucrări în care au fost consemnate fitonime strînse de pe teritoriul țării), se stabilesc caracteristicile care încadrează această nomenclatură în lexicul nestructurat și cele care o încadrează în lexicul structurat. Concluzia, după consultarea surselor, este că termenii fitonimici populari se află la granița dintre limbajul comun și cel științific.

1. Preliminarii. Terminologia din perspectiva lexematicii

Concepția lui E. Coșeriu despre terminologie este prezentată în două dintre lucrările sale: *Principios de semántica estructural* și *Palabras, cosas y términos* (v. și Florescu, 2011). Prima dintre lucrări este alcătuită dintr-o serie de studii care au drept scop prezentarea sistematică a problemelor referitoare la structurarea lexicului. Între acestea se află studiul *Introducción al estudio estructural del léxico*, care prezintă distincțiile făcute de E. Coșeriu pentru analiza structurală a lexicului. Distincțiile coșeriene sînt: cuvinte și lucruri, limbaj primar și metalimbaj, sincronie și diacronie, tehnica discursului și discursul repetat, arhitectura și structura limbii, sistem și normă a limbii, relația de desemnare și relația de semnificare. Prima dintre aceste distincții, cea dintre cuvinte și lucruri, este cea care tratează problema terminologiilor. Autorul afirmă tranșant că terminologiile nu sînt decît „simples <nomenclaturas> enumerativas que corresponden a delimitaciones en los objetos" (Coseriu, 1986, p. 96). Astfel, se separă lexicul comun / uzual / structurabil care cuprinde cuvinte de lexicul terminologic, care cuprinde termeni. Avînd în vedere această distincție, termenii (adică cuvintele care aparțin științei și tehnicii / lexicului nestructurabil) și cuvintele (care aparțin lexicului structurabil) sînt tratați ca unități lingvistice cu proprietăți complementare. Prima diferență dintre termeni și cuvinte este reprezentată de modul specific de structurare din cadrul fiecărei categorii. Termenii se referă la caracteristicile lucrurilor și sînt clasificări obiective ale realității. „Structurarea" lor nu corespunde normelor limbajului, ci exigențelor din cadrul tehnicii și științelor, se schimbă în funcție de progresul științei și tehnicii, și nu depinde de schimbarea lingvistică. Cunoașterea semnificaților este direct proporțională cu cunoașterea științelor care îi utilizează și nu ține de cunoașterea limbii (v. și Vascenco, 1975, p. 14–15). La polul opus se află cuvintele. Acestea fac parte din lexicul uzual. În consecință, cuvintele sînt dependente de normele limbajului și structurarea lor se face prin intermediul relațiilor de semnificare. Aceasta înseamnă că structurările din lexicul comun sînt de tip semantic. În *Palabras, cosas y términos*, E. Coșeriu oferă un exemplu : „Así, el significado de *parole* en francés lo define la semántica estructural del francés por las oposiciones en las que parole funciona en esta lengua, o sea, con respecto a los significados de *mot*, *discours*, *propos*, *boniment*, *devise*, *sentence*, *expression*, *langage*, etc., mientras que

*Adresă de corespondență: *zamfirescuo@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

el término parole en la lingüistica saussuriana lo define esta lingüistica por una delimitación en las cosas mismas y prescindiendo de las oposiciones en las que esta palabra funciona en francés; mejor dicho, lo que en este caso se defien es la cosa ‹parole› y a esta cosa se le atribuye la designación *parole*" (Coseriu, 1987, p. 181).

Al doilea element care desparte cele două categorii de semne lingvistice se referă la relațiile de desemnare și de semnificare. În cazul termenilor, care sînt substitute ale lucrurilor, relația de semnificare coincide cu relația de desemnare. În cazul lexicului comun, structurabil, cele două relații sînt diferite una de cealaltă.

Al treilea element care diferențiază lexicul nestructurabil de cel structurabil este consecința anulării graniței dintre desemnare și semnificare în cazul terminologiilor. Drept urmare, delimitările tehnice și științifice sînt făcute în realitatea obiectivă și structurările lingvistice în intuirea realității, în planul semnificațiilor (Coseriu, 1987, p. 182–183). Al patrulea element al diferențierii dintre terminologie și lexicul structurabil se referă la caracterul delimitărilor terminologice. Acestea sînt precise, sînt strîns legate de realitatea desemnată (adică de obiectele reale sau abstracte / imaginare).

Al cincilea element avut în vedere de lingvist se referă la tipurile de opoziții din cele două zone ale lexicului. Opozițiile din lexicul terminologic sînt exclusive, ceea ce înseamnă că fiecare termen este de sine-stătător și opus celorlalți. Opozițiile dintre cuvintele lexicului uzual sînt inclusive, adică termenul nemarcat (negativ) poate îngloba pe cel marcat (pozitiv) (de exemplu, „zi" poate funcționa precum contrariul „nopții" dar poate și îngloba pe „noapte", astfel încît să semnifice „zi + noapte" și, în limbaj, masculinul poate include și femininul: „logodnicul" + „logodnica" = „logodnici", Coseriu, 1986, p. 97). Al șaselea criteriu este cel al traductibilității. Termenii terminologici (tehnici și științifici) sînt ușor de tradus deoarece țin de planul expresiei și nu de planul conținutului unei limbi. De aceea, cel puțin în principiu, se pot traduce relativ ușor (Coseriu, 1986, p. 98). În cazul lexicului uzual, traducerea este dificilă deoarece presupune o substituire a semnificaților unei limbi cu semnificații altei limbi (Coseriu, 1986, p. 98).

În cadrul teoriei lexematice a lui E. Coseriu, concluzia este evidentă: terminologiile (atît cele tehnice și științifice, cît și cele populare: precum terminologia agricolă, nomenclatura calului, nomenclatura plugului, clasificările botanice) sînt simple clasificări obiective, convenționale care sînt subsumate ordinii realității. Ele implică o organizare (cu caracter științific sau empiric) bazată pe criterii extralingvistice, care ține de cunoașterea lucrurilor. Delimitările se fac în structura lucrurilor și nu în materialul lingvistic.

2. Nomenclatura botanică populară

Denumirile populare românești de plante formează o nomenclatură, adică reprezintă un ansamblu de termeni, o listă de nume care aparține domeniului botanicii populare. Această nomenclatură cuprinde toate formațiile lexicale moștenite, împrumutate sau create de comunitatea lingvistică care vorbește limba română, cu scopul de a numi aceste elemente ale lumii naturale, care sînt folosite de categoriile sociale din mediul rural și urban și care se opun denumirilor științifice. Nomenclatura populară românească a plantelor are la bază procedeele denominative și tiparele formative specifice coordonatelor culturii, civilizației și limbii noastre și reprezintă o parte a cunoștințelor tradiționale asupra lumii, transmise din generație în generație.

Există, pentru limba română, numeroase lucrări care au înregistrat denumirile acestor elemente ale lumii naturale. Multe din listele, glosarele, lexicoanele, vocabularele sau dicționarele din secolele trecute (unele fiind opere de sine stătătoare, altele fiind publicate ca parte a altor lucrări ale vremii) au înregistrat fitonime. După cum arată studiile consacrate unora dintre vechile noastre texte literare, numele românești de plante sînt consemnate încă din secolele al XVI-lea și al XVII-lea în scrieri religioase, precum *Noul Testament de la Bălgrad* și *Biblia de la Bucureşti* (Chivu, 2013), și în lucrări cu caracter lexicografic, exemple grăitoare fiind *Dictionarium Valachico-Latinum* și *Dictiones Latinæ cum Valachica interpretatione*. Numărul lucrărilor cu caracter lexicografic care cuprind nume de plante crește simțitor în secolul al XVIII-lea. În acest secol apar: *Nomina vegetabulum*, scrisă în 1783 de Benkö Iószef (considerată cea mai veche listă care cuprinde doar nume de plante; cuprinde 620 de nume populare de plante culese din Transilvania în trei

limbi: latină, maghiară și română), *Verzeischniss der in Siebebürgen wildwachsenden offiziellen Pflanzen*, listă scrisă de Petrus Sigerus în 1791 (cuprinde peste 150 de fitonime în 5 limbi: latină—de fapt, denumirea oficială—, germană, săsească, maghiară și română), *Nachtrag zu des Herrn Profisor Sigeus Verzeichniss wildwachsender Siebebürgisher offizineller Pflanzen*, lucrare a lui Samuel Kräutner, din 1793, *Plantarum quæ in Magno hocce Principatu sponte sua crescent* scrisă în 1795 de către M. Neustädter (ca apendice al unui alt document) și lista de nume de plante scrisă de Vszelski Antal în limbile maghiară, germană, cehă, franceză și română, apărută la Budapesta, în 1798 (retipărire a listei lui Benkö, ca, de altfel, toate celelalte titluri enumerate) (Orășanu, 1900, p. 10–11). În secolul al XIX-lea, lucrările care menționează denumiri populare de plante se înmulțesc. Ca urmare a dezvoltării științei și tehnicii în spațiul românesc, în acest secol începe punerea bazelor terminologiilor științifice (v. Ursu, 1962; Munteanu & Țâra, 1983), inclusiv în domeniul botanicii moderne. Interesul pentru flora României este din ce în ce mai mare, botaniștii vremii sau cei care aveau interes pentru acest domeniu (farmaciști și medici, în special) publică numeroase lucrări în domeniu, lucrări care cuprind, printre altele, și denumiri populare de plante. Cîteva dintre cele mai importante publicații ale vremii sînt: *Enumeratio stirpium magno Transsilvaniæ*, scrisă de către medicul sas Johann Christian Gottlob Baumgarten (3 tomuri; pentru unele specii se dau și corespondentele românești); *Alphabetarische Zussammenstellung der saschischen, ungarischen, walachischen und deutschen trivialnamen in Siebebürgen wildwachsenden ober allgemein cultivierter Pflanzen* publicată de către M. Fuss în 1847 (listă de plante care cuprinde, pe lîngă fitonimele preluate din listele anterioare, și denumiri noi), *Flora Prințipatului Moldovei pentru cunoașterea plănturilor crescătoare în Moldova*, lucrare a spițerului I. Szabó din 1841 (cuprinde denumiri românești puse în relație cu cele germane, latine sau grecești), *Notions statistique sur la Roumanie*, publicată în 1849, avînd drept autori pe I. Czihac și N. Șuțu (cuprinde peste 600 de nume românești de plante), *Enumerarea speciilor de plante cultivate în Grădina Botanică din Iași în anul 1870*, lucrare a lui Anastasie Fătu, publicată în „Revista științifică", *Flora phanerogama din fostulu districtu al Năsăudului*, publicată în 1881, în revista „Transilvania" de către Florian Porcius și *Limba botanică a țăranului român*, a lui D. Brîndză, publicată în „Columna lui Traian", în 1882. La toate acestea, trebuie adăugate lucrările lexicografice: *Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturæ* a lui Gh. Șincai (primul dicționar de științe naturale românesc, care cuprinde, pe lîngă denumiri de animale și minerale, și denumiri de plante în patru limbi: latină, română, maghiară și germană), *Lesicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemțescu*, publicat la Buda, în 1825 (cuprinde 600 de fitonime) și *Vocabulariu de numele planteloru transilvane, romanescu, latinescu (după sistema lui Linné), nemțescu și ungurescu*, publicat de T. Cipariu, în 1847, în suplimentul ziarului „Organul luminării" (folosește listele lui Sigerus, Kräutner și ale lui M. Fuss, completate cu cele ale lui T. Corbea și cu cele din *Lexiconul de la Buda*, lista fiind organizată alfabetic după limba română – după denumirile românești urmează denumirile științifice, cele germane și cele maghiare; acest vocabular este reprodus, în 1859, de către G. Bariț în „Calendariu pentru poporul român") (Orășanu, 1900, p. 11–20; Grecescu, 1909, p. 23–24; Bejan, 1991, p. 6–30). În continuarea acestui progres remarcabil, secolul al XX-lea aduce două dicționare multilingve (Pricop, 2016) care au devenit lucrări de referință în domeniul botanicii și botanicii populare românești. Primul dintre aceste dicționare este cel scris de către Zach. C. Panțu, intitulat *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzînd numirile române, franceze, germane și științifice*, cu prima ediție în anul 1906 și cu a doua peste mai bine de două decenii, în 1929[1]. În prima ediție sînt înregistrați 3 500 de astfel de termeni, la care, în a doua ediție, se mai adaugă 1 050, mulți dintre aceștia fiind menționați pentru prima oară (fiind rezultatul chestionarelor și anchetelor personale ale autorului). Al doilea dicționar este cel scris de către Al. Borza (și colaboratorii), *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile românești și în alte limbi ale plantelor din România*, publicat în anul 1968. Acest dicționar cuprinde peste 11 000 de denumiri populare românești de plante care corespund unui număr de 2 965 de specii. La fel ca în cazul celuilalt

[1] Seche (1969, p. 183) consideră că dicționarul botanic al lui Zach. C. Panțu are trei ediții: prima în 1902 (cu numele *Vocabular botanic cuprinzând numirile științifice și populare ale plantelor*, publicat în „Buletinul Ierbarului Institutului Botanic"), a doua în 1906 și a treia în 1929. Totuși, pe coperta dicționarului din 1929 este specificat faptul că lucrarea reprezintă a II-a ediție.

dicționar, multe dintre fitonime sînt menționate aici pentru prima oară (ele sînt rezultatul anchetelor de teren și a comunicărilor făcute de diverși colaboratori). Scopul ambelor dicționare a fost acela de a aduna fitonimele românești și de a pune în paralel numele populare și numele științifice. Valoarea lor este augmentată de caracterul multilingv (regăsit și în listele mult mai sărace cu astfel de denumiri din secolele precedente), care se manifestă prin stabilirea corespondențelor dintre fitonimele românești și cele din limbile străine de circulație internațională (franceză și germană, în cazul dicționarului lui Zach. C. Pantu, și engleză, franceză, rusă și germană, în cazul dicționarului lui Al. Borza) sau cu care poporul român a avut numeroase contacte (numai în cazul dicționarului lui Al. Borza: maghiară, ucraineană, sîrbă, carașoveană—dialect croat din Banat—, turcă, bulgară, poloneză). Denumirile, înregistrate de multe ori cu referiri la zonele geografice în care se folosesc, și corespondentele lor străine (care contribuie la procesul de stabilire a legăturilor etimologice dintre fitonimele românești și cele străine), oferă o imagine de ansamblu asupra nomenclaturii populare românești și constituie sursa principală din care au fost extrase exemplele din cadrul acestui articol.

2.1. Elemente care încadrează nomenclatura botanică populară în lexicul nestructurabil

Nomenclatura populară, așa cum a afirmat E. Coseriu în studiile sale, este strîns legată de cunoașterea de tip empiric. În consecință, numirea plantelor se face pe baza principiilor pre-științifice. Caracterul empiric se manifestă prin trei elemente: corespondența dintre denumirile populare, denumirile științifice și realitatea extralingvistică, modelul denominativ popular și taxonomia populară.

Comparația dintre denumirile populare ale plantelor, cele științifice și realitatea extralingvistică dezvăluie o suprapunere imperfectă între cele două nomenclaturi. Între cele trei elemente nu există o corespondență perfectă. O astfel de corespondență între elementele realității extralingvistice și denumirile lor există doar în cazul nomenclaturii științifice, care are drept scop descoperirea, cercetarea și numirea tuturor plantelor care există. Cu ajutorul mijloacelor moderne, cercetarea lumii naturale a dezvăluit existența multor organisme vegetale necunoscute pînă nu demult. Inventarul de organisme incluse de către botaniști în categoria plantelor (inferioare și superioare, unicelulare și multicelulare) a crescut mult în ultimul secol, acestea fiind studiate și denumite după modelul linnéan, sistem denominativ consacrat pe plan internațional (v. și Bursuc, 2011). Creatorii de denumiri botanice populare, care au avut la dispoziție doar informațiile transmise de cele cinci simțuri, au putut numi doar plantele pe care le-au putut vedea sau ale căror efecte (de cele mai multe ori dăunătoare) le-au putut remarca. Diferitele specii de plante macroscopice (specii de ciuperci, alge pluricelulare, mușchi, licheni, arbori, arbuști, plante erbacee, plante leguminoase etc.) de pe teritoriul țării noastre au primit nume deoarece sînt plante mari, cu trăsături ușor de sesizat. Există, însă, plante inferioare microscopice care au doar nume științifice, deși există pe teritoriul țării noastre de foarte mult timp (de exemplu, *Poria xantha*). Evident, astfel de plante, a căror existență nu a putut fi nici măcar intuită, nu au primit denumiri. Avînd în vedere aceste elemente, devine clar că nu există o corespondență perfectă între realitatea extralingvistică și denumirile populare ale plantelor și nici între acestea din urmă și numele botanice științifice.

Specificul denominativ popular reprezintă a doua dovadă a dimensiunii empirice. Spre deosebire de nomenclatura științifică, în cazul nomenclaturii botanice populare denominarea nu se face după reguli reglementate oficial. Totuși, prin observarea denumirilor de plante care fac parte din stratul etimologic al denumirilor create în limba română (care, de altfel, reprezintă majoritatea denumirilor înregistrate de surse), în literatura de specialitate s-a dedus existența a două modele denominative specifice: unul descriptiv și unul metaforic (v. și Milică, 2010). Tiparul denominativ descriptiv cuprinde toate denumirile care fac în mod direct referire la o trăsătură considerată esențială pentru planta respectivă. Tiparul denominativ metaforic cuprinde toate denumirile care fac indirect referire la aceleași trăsături ca cele din cadrul tiparului denominativ descriptiv. Dacă se face o comparație între aceste două tipuri de denumiri, se observă că fiecare plantă primește o serie mai mare sau mai mică de denumiri dintre care o parte sînt metaforice și o parte nemetaforice[2]. Acest element statistic arată că cele două tipare sînt la fel de productive.

[2]De exemplu, *Melissa officinalis* este numită *roiniță*, *iarba-stupului*, *floarea-stupilor*, *mătăcină*, *mintă-turcească*, *roiște*

Nu trebuie uitat faptul că în cadrul nomenclaturii populare a plantelor se folosesc numeroase denumiri care reflectă trăsături observabile ale plantelor (v. Milică, 2010). Așa cum se observă din consultarea surselor, se au în vedere trăsături care țin de diferite caracteristici ale plantei: culoarea (*gălbiniță – Galeobdolon luteum*; *roșioară – Calendula officinalis*; *ruginiță – Asplenium rutamuraria*), aspectul sau forma sa (*buboasă – Potentilla anserina*; *rotundă – Pelargonium zonale*; *iarbă-ghimpoasă – Crypsis aculeatus*), gustul (*dulceață – Taraxacum officinale*; *iuțan – Lactarius piperatus*), mirosul (*puturoasă – Arctostaphillos uva-ursi*; *burete puturos – Phallus impudicus*), substanțele secretate (*lăptucă – Russula vesca*), locul de creștere al plantei (*mlăștiniță – Luzura pilosa*; *mocioară – Juncus conglomeratus*; *flori de mălăiște – Equisetum arvense*), perioada/luna de creștere, recoltare sau înflorire (*primăvăriță – Galanthus nivalis*; *văratică – Adonis vernalis*, *noptiță – Mirabilis jalapa*; *pere sîntămărești*), acțiuni ale plantei sau comportamentul ei (*adormițele – Ipomæa*; *răsuflătoare – Lycoperdum perlatum*), întrebuințarea sa (în gospodărie: *butcă – Lagenaria siceraria*; *măturișcă – Artemisia annua*; în medicina populară: *buruiană de năduf – Hypericum perforatum*; *buruiană de roșeață – Echium vulgare*; *dalac*, *foaie de dalac – Paris quadrifolia*; în practici magice: *iarba datului și faptului – Herniaria galabra*; *iarba dragostei – Botrychium lunaria*) și efecte dăunătoare (*buruiană năroadă – Atropa belladona*; *burete veninos – Amanita muscaria*; *iarba-dracului – Datura stramonium*).

Legătura dintre denumire și realitatea extralingvistică este foarte strînsă. Deși diverse, denumirile populare ale plantelor, au, totuși, un numitor comun: trăsătura considerată esențială. Altfel spus, acest sistem eterogen are coerență internă. Aceeași trăsătură esențială este oglindită constant în mai multe denumiri, metaforice și nemetaforice. Astfel, pentru ciupercile care au pălăria adîncită în mijloc sau pentru cele al căror corp vegetativ are formă concavă se folosesc următoarele denumiri: *ceșcuța babei* (*Dicciotis venosa*), *copeneață* (*Lactarius piperatus*; *Russula cyanoxantha*), *lighenuțe* (*Clitocybe geotropa*; *Paxillus involutus*), *păhărușele* (*Acetabula vulgaris*), *pîlnioară* (*Clitocybe infundibuliniformis*), *scafiță* (*Crucibulum læve*; *Cyathus striatus*), *urechiușe* (*Aleuria aurantia*; *Cantharellus cibarius*; *Peziza badia*; *Peziza repanda*; *Sarcoscypha coccinea*; *Tremiscus helvelloides*). Pentru plantele care trăiesc în apă se folosesc fitonimele: *broasca apei* (*Potamogeton lucens*), *buciniș de baltă* (*Cicuta virosa*), *cucută de apă* (*Cicuta virosa*), *foarfeca bălții* (*Stratioties aloides*), *iarba broaștelor* (*Hydrocharis morsus-ranæ*), *limba apei* (*Potamogen natans*), *mană de apă* (*Glyceia aquatica*), *otrățel de apă* (*Urticularia vulgaris*), *rourică*, *plutitoare* (*Glyceria fluitans*) și *tidvă de apă* (*Nymphæa alba*), trăsătura ecologică fiind indicată direct (în general, printr-un termen care indică un tip de apă stătătoare sau curgătoare sau prin însuși termenul „apă”) sau indirect (printr-un termen care face referire la un animal care trăiește în mediul acvatic, cum ar fi broasca). Plantele ale căror inflorescențe au formă de spice numeroase și colorate se numesc: *moțu curcanului* (*Amaranthus caudatus*), *nasu-curcanului* (*Polygonum originale*), *creasta-cocoșului* (*Celosia cristata*; *Leonurus cardiaca*), făcîndu-se legătura între forma inflorescenței plantelor și părțile anatomice ale păsărilor cu care acestea seamănă. Pentru plantele care secretă substanțe lichide se folosesc denumirile: *laptele cînelui* (*Euphorbia esula*), *laptele-cucului* (*Euphorbia helioscopica*), *laptele păsării* (*Ornithogalum umbellatum*), *laptele lupului* (*Euphorbia helioscopia*), *laptele-stîncei*, *lăptișor* (*Androsace chamæjasme*), făcîndu-se asocierea între consistența și culoarea substanței secretate și consistența și culoarea produsului animal.

A treia dovadă a dimensiunii empirice a numirii plantelor inferioare este reprezentată de taxonomia populară care este, așa cum s-a remarcat în studiile de specialitate, implicită. Spre deosebire de nomenclatura botanică științifică, care este independentă de taxonomia botanică, în cazul nomenclaturii botanice populare clasificarea este codificată în însăși denumirile folosite pentru a numi plantele (v. Lampman, 2010; Berlin *et al.*, 1973; Friedberg, 1982; Hunn, 1982; Johnson-Gottesfeld & Hargus, 1998; Morris, 1984). Prin analiza acestora, se poate deduce modul în care reprezentanții diverselor comunități ordonează, pe baza criteriului trăsăturilor comune, plantele inferioare și superioare. Un exemplu elocvent este reprezentat de denumirile generice care se folosesc pentru plantele inferioare. Din punctul de vedere al clasificării științifice, sînt împărțite în patru categorii în funcție de caracteristicile lor morfologice și

(Panțu, 1906, p. 289) și *Glyceria fluitans* primește denumirile *rourică*, *firuță*, *iarbă-dulce, plutitoare* (Panțu, 1906, p. 242).

filogenetice marcante: alge, mușchi, licheni și ciuperci. Din perspectiva cunoașterii pe baza principiilor empirice, acest grup mare de plante se împarte în doar două categorii: *mușchi* și *ciuperci/bureți*. În cazul grupului de plante numit alge, în nomenclatura populară nu există un termen generic. *Algă*, care îndeplinește toate caracteristicile unui astfel de termen, a pătruns prin intermediul limbajului științific. Din perspectiva nomenclatuii populare, nu există un termen generic propriu-zis pentru această categorie de plante. Deoarece aceste plante nu au adus niciun folos gospodăriei țărănești și nici nu au fost privite ca un grup omogen, nu au primit un nume categorizator propriu-zis. Pentru grupul briofitelor, în nomenclatura botanică populară se folosește termenul generic *mușchi*. Cu acest nume sînt cunoscute plantele de mici dimensiuni, care cresc mai ales în păduri, sub formă de colonii de culoare verde. În cazul categoriei lichenilor se înregistrează, aparent, doi termeni generici: *lichen* și *mușchi*. Termenul *lichen*, la fel ca *algă*, a pătruns prin intermediul limbajului științific. Deoarece atît pentru briofite, cît și pentru licheni, se folosește termenul *mușchi*, este clar că denominatorii populari nu au făcut diferența între cele două grupuri de plante și le-au considerat ca indivizi aparținînd aceleiași categorii, mai ales că, în ceea ce privește structura de suprafață, plantele din cele două grupuri au aceleași trăsături ecologice și morfologice.

Dacă pentru alge nu s-a înregistrat folosirea unui nume generic și pentru briofite și licheni s-a folosit unul singur, în cazul plantelor criptogame fără clorofilă se folosesc doi termeni generici: *burete* și *ciupercă*. Consultarea diferitelor surse (dicționare de limbă română, enciclopedii, dicționare și lucrări de botanică) a dus la cîteva observații: relația dintre *burete* și *ciupercă* este una de parte-întreg, *burete* a căpătat nuanțe regionale, populare, în timp ce *ciupercă* este termenul neutru. Pentru oamenii obișnuiți, termenii denumesc acele plante inferioare care pot fi văzute cu ochiul liber, comestibile, necomestibile și toxice, parazite sau saprofite, care cresc pe cioate, trunchiuri de copaci, solul pădurii sau pajiști, margini de drumuri, cu pălărie și picior sau sub formă de copită. Ambii au căpătat, în timp, statut de termen generic și sînt considerați aproape sinonimi. *Ciupercă*, spre deosebire de *burete*, este preferat de botanică care îl folosește pentru a numi toate plantele criptogame și lipsite de clorofilă, macroscopice și microscopice. Pentru plantele superioare necultivate se folosesc numele generice *buruiană* și *iarbă* (tiparul denominativ [*buruiană/iarbă* + determinant genitival/în acuzativ] fiind intens folosit în fitonimia populară; v. și Milică, 2010, 2012).

Din cele prezentate, se observă clar că fitonimele populare reflectă cunoașterea lumii plantelor prin intermediul principiilor pre-științifice. Toate delimitările și clasificările specifice nomenclaturii botanice se fac în ordinea lucrurilor, în ceea ce ține de extralingvistic. Baza este reprezentată de informațiile despre lumea înconjurătoare adunate cu ajutorul simțurilor cu care este înzestrat omul.

2.2. Elemente care încadrează nomenclatura botanică populară în lexicul structurabil

Caracteristicile care apropie nomenclatura botanică populară de lexicul structurabil sînt: diferențierile diatopice, diastratice și diafazice, variațiile identificate în corpul fonetic al unor termeni, folosirea aceluiași nume pentru mai multe elemente din domeniul extralingvistic, folosirea mai multor nume pentru același element din domeniul extralingvistic și diversitatea etimologică a fitonimelor.

Pe baza informațiilor din dicționarele lingvistice și etnobotanice se pot identifica, în cazul acestei nomenclaturi, diferențieri diatopice, diastratice și diafazice, exact ca în cazul cuvintelor din lexicul comun (v. Zamfirescu, 2014a). Desigur, informațiile de acest tip nu au fost identificate în cazul tuturor denumirilor populare de plante din cauza lacunelor din literatura de specialitate. Totuși, identificarea acestor diferențieri în cazul multor denumiri dovedește că în nomenclatura botanică populară există astfel de variații. Astfel, din punct de vedere geografic, în diverse zone ale țării se cunosc și se folosesc anumite fitonime. Cîteva exemple în acest sens sînt: *Boletus edulis* este numit în Moldova *hrib* și în Muntenia *mănătarcă/mînătarcă*, *Covallaria majallis* se numește în Moldova *lăcrămioare* și în Muntenia *mărgăritărel*, *Lappa major* se numește în Moldova *brusture*, în Banat *captalan* și în Muntenia *lipan*, *Leucantheum vulgare* este numită *mărgărit* în Moldova, *ochiul-boului* în Transilvania și *tătăișe* în Bucovina, iar *Anemone pulsatilla* a primit numele *dediței* în Bucovina și *sufletele* și *vînturele* în Banat.

În cazul fitonimelor populare, mărcile diastratice nu sînt foarte bine reprezentate în dicționarele lingvistice. Se folosește, totuși, în mod constant, marca *(bot.)*, care arată apartenența denumirilor respective

la un domeniu de activitate (în cazul acesta, domeniul botanicii populare) și marca *(reg.)*, care marchează utilizarea regională a unor denumiri (ca, de exemplu, în cazul fitonimelor *fulie – Narcissus poeticus*, *viorea – Scilla bifolia*). Mai rar, apar mărcile *popular* (ca în cazul fitonimelor *lingura zînei* și *lingura zînelor*) și *învechit* (de exemplu, în cazul fitonimelor *păliciune* și *pălitură*) (conform DLR).

În cadrul nomenclaturii populare, variația expresivă va fi urmărită doar la nivel lexical datorită tipului de elemente supuse analizei. Denumirile populare sînt analizate din perspectiva unei simple liste, în cadrul căreia termenii nu intră în interacțiune unul cu celălalt, ca în cazul unui text. Variația se observă în cadrul denumirilor care sînt folosite în paralel pentru a denumi o singură plantă. Din punct de vedere etimologic, plantele au denumiri moștenite, împrumutate sau create în limba română (care pot fi descriptive sau metaforice, după cum s-a discutat, pe scurt, mai sus). Denumirile create în limba română, reflectă, direct sau indirect, trăsătura considerată marcantă pentru planta respectivă, de cele mai multe ori motivul pentru care au primit un nume fiind evident. Unele dintre ele au pătruns în limba standard, altele au caracter regional, dialectal sau, foarte rar, țin de idiolect (de exemplu, denumirea *ciuperci de-ale moașii – Boletus scaber*, care aparține idiolectului unei femei din zona Făgărașului, a fost culeasă recent de către Constantin Drăgulescu și publicată în lucrarea sa din 1995). Astfel, alegerea unui singur nume din cadrul acestora implică alegerea unui anumit nivel al limbii și, în cazul denumirilor din stratul etimologic secundar (denumirile create în limba română), aducerea în prim-plan a unei anumite trăsături. Cîteva exemple în acest sens sînt: *Allium sativa* se numește *usturoi* (denumire din limba standard, creat în limba română și care indică gustul arzător al plantei) și *ai* (denumire regională, moștenită din latină), *Brassica oleracea* a primit denumirile *curechi* (denumire regională, specifică Moldovei, moștenită din limba latină) și *varză* (denumire din limba standard, moștenită din limba latină), *Rosa centifolia* a primit numele *trandafir* (termen din limba standard, împrumutat din neogreacă) și *rozǎ* (împrumut cult, prețios), *Convallaria majallis* este numită *lăcrămioară* (denumire folosită în Moldova, creată în limba română prin asocierea formei florilor cu cea a secreției glandelor lacrimale), *mărgăritărel* (denumire creată în limba română, care are la bază asocierea dintre forma florilor plantei și a podoabelor de preț), *georgițe* (denumire folosită în Banat, creată în limba română, care indică perioada de înflorire a plantei) și *cerceluși* (denumire folosită în Dobrogea, creată în limba română, pe baza asemănării dintre plantă și podoabele purtate de femei), *Boletus edulis* este numit *hrib* (denumire regională, folosită în Moldova) și *mănătarcă* (denumire regională, folosită în Muntenia). La fel, folosirea, în locul denumirilor populare, a celor științifice (*Allium sativa*, *Brassica oleracea* etc.) implică raportarea la stilul științific.

Termenii metaforici din stratul denumirilor create în limba română evidențiază latura imaginar-creatoare a denominatorului popular. Aceste nume reliefează imaginarul creștin și pre-creștin, imaginarul gospodăriei țărănești (cu obiectele și animalele specifice) și dimensiunea afectivă a ființei umane. Imaginarul creștin este evidențiat de fitonime care au în componența lor numele divinității, al diferiților sfinți sau unul din numele date diavolului: *cornul-dracului* (*Spiræa aruncus*), *dintele-dracului* (*Polygonum hydropiper*), *mușcatu-dracului* (*Knautia arvensis*), *scaiul-dracului* (*Eryngium campestre*), *lemnul Maicei Domnului* (*Santolina chamæ-cyparissus*), *iarba sfîntului Ioan* (*Actæa spicata*), *poala Sîntei Marii* (*Chrysanthemum parthenium*), *isma Maicei Preciste* (*Tanacetum balsamita*), *săgeata lui Dumnezeu* (*Orobanche caryophyllacea*). Stratul pre-creștin este evident prin fitonimele care fac referire la tot felul de entități păgîne: *coarda ielelor* (*Glechoma hederacea*), *hora Rusalilor* (*Marasmius oreades*), *lingura Frumoaselor*, *lingura strigoaicei* (*Ganoderma lucidum*), *mana zînelor* (ciupercă neidentificată), *smăoaică* (*Laserpitium latifolium*), *steagul zînelor* (*Cuscuta epythinum*). În nomenclatura fitonimică populară se utilizează frecvent nume care evidențiază obiecte specifice vieții rurale sau animale specifice faunei noastre. Cîteva fitonime care fac referire la obiecte din gospodăria țărănească sînt: *lozie* (*Salix urpurea*), *mături* (*Kochia scoparia*), *măciuca ciobanului* (*Echinops comutatus*), *măturele* (*Cenaturea jurineifolia*), *soponel* (*Saponnaria officinalis*), *troacă* (*Curcubita langenaria*), iar cîteva care fac referire la animale domestice și sălbatice specifice spațiului nostru geografic sînt: *cuibul-rîndunelei* (*Neottia nidus*), *iarba lupului* (*Doronicum austricaum*), *limba vacei* (*Scolopendrium vulgare*), *măzărichea cucului* (*Orobus niger*), *oiță* (*Anemone nemorosa*), *ochiu-mîței* (*Echium vulgare*), *ochiul boului* (*Aster amellus*), *piperul lupului* (*Asarum europæum*), *salata iepurelui*

(*Prenantes purpurea*), *șoricel* (*Erigeron canadensis*). Nu trebuie uitate nici denumirile care conțin o notă ironică sau ludică precum: *paștele calului*, *punga popei*, *straița popei* (*Capsella bursa-pastoris*), *scăetele popii* (*Xanthium strumarium*), *săpunul popei* (*Saponaria officinalis*), *ouăle popii* (*Helleborus purpuraceus*). Dimensiunea afectivă se manifestă prin intermediul denumirilor care, din punct de vedere lexical, sînt diminutive și augmentative. Cîteva fitonime care reprezintă cuvinte sau conțin cuvinte care, din punct de vedere lexical, sînt derivate cu sufixe augmentative și diminutivale sînt: *mălăoaie* (*Helianthemum alpestre*), *răchitan* (*Lythrum silicaria*) și *lemnușcă* (*Lythrum silicaria*), *oușoare* (*Streptopus amplexifolius*), *pomușioară* (*Ribes rubrum*), *pupezele* (*Orobus vernus*), *pufușor* (*Trifolium arvense*), *răchițele* (*Vaccinium oxycocos*).

În afară de diferențierile de ordin diatopic, diastratic și diafazic, fitonimele populare sînt caracterizate de imprecizie denominativă (pentru o analiză a trăsăturilor terminologiei fitonimice populare v. Milică, 2010, p. 77–87). Această trăsătură cuprinde două cazuri: o singură denumire este dată mai multor plante şi o singură plantă primeşte mai multe denumiri. Astfel, nomenclatura botanică populară se apropie de lexicul comun, ale cărui componente sînt caracterizate de sinonimie și polisemie. Majoritatea plantelor au, în medie, cel puțin trei-patru denumiri, cu origini diferite și formate după tipare denominative și formative (compunere, derivare) diferite, în funcție de caracteristica care a fost considerată importantă pentru planta respectivă de către denominatorul popular. Astfel, planta numită științific *Coronilla varia* primește denumirile populare *coroniște*, *ciocîrlan*, *cunună*, *cununiță*, *floare-de-trînși*, *sămăchișă*, *unghia-găinii*; *Holcus lanatus* primește denumirile *flocoșică*, *iarba-cailor*, *olei*, *ovăs-dulce*; *Lysimachia vulgaris* este numită *gălbăşoară*, *floare-de-lungoare*, *gălbinele*, *iarbă-de-lungoare*, *rădăcină-de-lungoare*; pentru *Panicum crus-galli* se folosesc denumirile *iarbă-bărboasă*, *costrei*, *iarbă-ghimpoasă*, *mohor*, *mohor-gros* și *Levisticum officinale* se numește *leuștean*, *buruiană de lungoare*, *buruiana lingoarii*. Numirea mai multor plante cu aceeași denumire este motivată de prezența aceleiași caracteristici (culoare, miros, gust, locul creşterii) în cazul tuturor plantelor care au primit numele respectiv. Cu fitonimul *ghiocei-bogați* se numesc *Leucojum ætivum* și *Leucojum vernum* (florile lor seamănă cu cele ale ghiocelilor); *gemănariță* este fitonimul folosit pentru *Orchis fusca*, *Orchis morio*, *Orchis papilionaceæa* (rădăcinile acestor orhidei sînt formate din mai mulți rizomi îngemănați), *gălbinele* pentru *Callendula officinalis*, *Cantharellus cibarius* (florile lor au culoare galbenă), *firuță* pentru *Glyceria fluitans*, *Poa annua*, *Poa trivialis*, *Poa pratensis* (au frunzele foarte subțiri și cu formă alungită) și *dumbravnic* pentru *Eupatarium cannabinum* și *Melittis melissophillum* (ambele cresc în păduri).

Un alt aspect al variației acestor denumiri este constituit de variația la nivel fonetic și la nivel morfo-logico-lexical.

Cîteva exemple în acest sens sînt fitonime ca: *albastră–albăstriță–albăstrea* (*Centaurea cyanus*), *bobovnic–bobornic–pribolnic* (*Veronica beccabunga*), *bostan–bostănel–bostănei* (*Curcubita pepo*; Moldova), *budiană–budiene* (*Tagetes erecta*; Banat, Muntenia), *lăuruscă–levușcă–răuruscă* (*Vitis vinifera*), *pepenică–pepeniță–pepenei* (*Trifolium arvense*), *porumbar–porombar–porumbrel–scorombar* (*Prunus spinosa*), *răchițele* (Bucovina)*–răcițele* (*Vaccinium oxycoccos*; Moldova), *sînzuiană–sînzîiene* (*Galium verum*; Transilvania), *solovîrv–solovîrv–sovîrc–sovovîrv* (*Origanum vulgare*; Transilvania), *tilișcă–telișcă* (*Circæa lutetiana*; Transilvania), *țintaulă–țintaură* (*Erythræa centaurium*; Transilvania), *ghiorele* (Moldova)*–giorele* (Transilvania)*–viorică–viorele* (*Scilla bifolia*), *volbură–holbură–volvură–holboră* (*Convolvulus arvensis*)[3].

Alături de aceste elemente, trebuie menționat faptul că nomenclatura populară conține termeni a căror origine nu poate fi mereu stabilită exact, care se dezvoltă sau dispar în funcție de dezvoltarea sau dispariția unei activități și care au, uneori, o circulație restrînsă, nemediatizată (Florescu, 2011). Denumirile populare sînt moștenite (ex: *ai*), împrumutate din limba altor popoare (ex: *drăgaică* provine din bg. *dragaika*), calcuri după denumiri populare străine (ex: *gura-leului* are corespondent pe fr. *gueule de lion* și pe germ. *Löwenmaul*) (Bejan, 1991, p. 161) sau sînt creații originale în limba comunității care le folosește (ex: *nebunariță* pentru *Datura stramonium*). O privire atentă asupra listelor de astfel de denumiri și consultarea monografiei consacrată acestora alcătuită de Bejan (1991) arată că denumirile

[3]Se observă că fitonimele care prezintă diferențe fonetice și morfo-lexicale numesc, de multe ori, aceeași plantă.

populare nu sînt create după reguli reglementate de un cod. Astfel, denumirile populare pot fi sintetice, adică alcătuite dintr-un singur element lexical (ex.: *bănuței*), sau analitice, adică alcătuite din două sau mai multe elemente (ex.: *brînza-vacii*). Denumirile sintetice pot fi cuvinte de bază (ex.: *măr*) sau derivate (progresive: *pelinariță*, *desfăcătoare* sau regresive: *agud* de la *agudă*). Denumirile analitice sînt alcătuite prin compunere de la un termen-centru care primește determinare. Pot fi compuse prin coordonare (ex: *unt-și-brînză*), juxtapunere (*mătrăgună-doamnă-bună*), prin subordonare și compuse-propoziții (*mărită-mă-mamă*). În cazul compuselor prin subordonare, termenul centru este, în general, un substantiv (ex.: *burete-nebun*), dar se înregistrează cîteva denumiri în cazul cărora acesta este reprezentat de un numeral cardinal sau un pronume demonstrativ (ex.: *treizeci-de-arginți*, *cel perit*). Determinanții folosiți sînt variați: adjective, substantive, pronume demonstrative, numerale cardinale și ordinale, adverbe și propoziții (ex.: *ciupercă albă*, *burete de mesteacăn*, *floarea-Sfintei-Marii*, *buruiana-celor-slabi*, *mazăre-de-patruzeci-de-zile*, *mere-devreme*, *fisaică-ce-se-urcă*). Subordonarea poate fi acuzativală cu prepoziție (*ai-de-grădină*, *buruiană-pentru-negi*, *burete-cu-creastă*, *ciupercă-de-pe-coastă* etc.) și fără prepoziție (ex.: *burete-roșu*) sau genitivală (*cucuta-bălților*). De multe ori, termenul secundar este alcătuit tot prin compunere, conținînd, la rîndul său, mai multe elemente lexicale, și, uneori, este el însuși determinat (ex.: *poala-Sfintei-Marii*, *buruiană-de-durere-de-toate*, *buruiană-de-bește-ica-cea-rea*, *sînge-de-nouă-frați*). De asemenea, trebuie precizat faptul că denumirile botanice populare au ca sursă creațiile individuale (bazate pe împrumuturi și creații originale pe baza procedeelor formative—compunere, derivare—și denominative—descriptive și metaforice—consacrate) care se răspîndesc, ca orice fapt de limbă, pe un anumit teritoriu. Denumirile populare de plante au fost create pentru a comunica despre aceste elemente ale lumii naturale și sînt transmise din generație în generație pe cale orală, sînt îmbogățite cu noi denumiri și, în cadrul comunității ce le utilizează, sînt supuse modificărilor (de ordin fonetic, morfologic sau lexical). Din aceste motive, traducerea lor dintr-o limbă are un grad mare de dificultate.

3. Concluzii

Avînd în vedere elementele prezentate, devine clar că fitonimele populare se află la granița dintre lexicul structurabil și nestructurabil. Ele aparțin lexicului terminologic al botanicii populare și limbii comune. Termenii din nomenclatura botanică populară sînt foarte legați de extralingvistic, realizează delimitări în ordinea lucrurilor în funcție de mijloacele empirice ale cunoașterii (simțurile) și de capacitatea cognitivă a denominatorilor și, concomitent, tind spre limba comună, fapt dovedit de folosirea procedeelor formative și denominative specifice limbii române, de prezența deformărilor, a accidentelor fonetice și a variației, de conținutul emoțional-afectiv al termenilor, de sugestivitatea și de diversitatea etimologică a lor.

Mulțumiri

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului *Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie* (PN-II-RU-TE-2014-4-0195), finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior al Cercetării (CNCS – UEFISCDI).

Bibliografie

A. Lucrări de referință

Anderson, E.N., Pearsall, D., Hunn, E. & Turner, N. (2011). *Ethnobiology*, Wiley-Blackwell, New Jersey.

Avram, A. (1951). *Despre originea numelor de plante*, „Cum vorbim", 9–10, p. 35–36.

Bejan, D. (1991). *Nume românești de plante*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Berlin, B., Breedlove, D.E. & Raven, P.H. (1973). *General Principles of Classification and Nomenclature in Folk Biology*, „American Anthropologist", vol. 75, p. 214–242.

Bolba, D., Stana, D. & Drăgulescu, C. (2001). *Botanica*, vol. II, Editura Academic Press, Cluj-Napoca.

Bidu-Vrănceanu, A. (2000). *Lexic comun, lexic specializat*, Editura Universității din Bucureşti.

Bidu-Vrănceanu, A. (2007). *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*, Editura Universității din Bucureşti.

Bursuc, A. (2011). *Terminologia botanică din perspectivă coșeriană*, „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară", tom LI, p. 111–121.
Bursuc, A. (2015). *Câmpul lexical al numelor de rudenie în limba română*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
Cabré, M.T. (1999). *Terminology, Theory, methods and applications*, translated by Janet Ann DeCesaris, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
Canarache, A. (1970). *Lexicografia de-a lungul veacurilor. De când există dicționare?*, Editura Științifică, București.
Chivu, Gh. (2013). *Nume de plante în texte vechi românești*, în O. Felecan (ed.), „Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția a II-a: Onomastica din spațiul public actual (ICONN 2), 9–11 mai 2013", Baia Mare, p. 1000–1015.
Coseriu, E. (1986). *Principios de semántica estructural*, versiune spaniolă de Marcos Martínez Hernández, revizuită de către autor, ed. a II-a, Biblioteca Románica Hispánica, Editorial Gredos, Madrid.
Coseriu, E. (1987). *Palabras, cosas y términos*, Separata, Universidad de la Laguna, Secretariado de publicaciones.
Coseriu, E. (1994). *Arhitectura și structura limbii*, în *Prelegeri și conferințe*, supliment al „Anuarului de lingvistică și istorie literară", vol. XXXIII, 1992–1993, seria A, Lingvistică, Iași.
Coteanu, I. (1942). *Prima listă a numelor românești de plante*, Institutul de Lingvistică Română, București.
Desmet, I. (2007). *Terminologie, culture et societé. Éléments pour une théorie variationniste de la terminologie et langues de spécialité*, „Cahiers du Rifal", 26, p. 3–13.
Drăgulescu, C. (1992). *Botanica populară la Mărginimea Sibiului*, Muzeul Brukenthal, Sibiu.
Drăgulescu, C. (1995). *Botanica populară în Țara Făgărașului*, Editura Constant, Sibiu.
Drăgulescu, C. (2002). *Ciupercile în vocabularul românesc*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu.
Drăgulescu, C. (2012). *Botanica populară în Valea Hîrtibaciului*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu.
Făgăraș, M. (2007). *Botanica sistematică I (Thallobionta et Bryobyonta)*, Ovidius Universit Press, Constanța.
Fătu, A. (1874). *Incercările pentru desvoltarea scienteloru naturali în România, Discursu de receptiune*, în *Societatea Academică Română*, Tipografia Statului, București.
Florescu, C. (2011). *Eugeniu Coșeriu și chestiunea relației dintre terminologiile științifice și cele populare*, „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară", tom LI, p. 187–197.
Friedberg, C. (1982). *Operative Aspects of Folk Classification*, „Journal of the Polynesian Society", nr. 1, p. 102–109.
Grecescu, D.M. (1909). *O schițare din Istoria Botanicei. Începutul, mersul și progresele sale în general și la noi în parte*, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, București.
Grințescu, Gh.P. (1920). *Despre licheni*, Tipografia Universală, București.
Guiraud, P. (1967). *Structures étimologiques du lexique français*, Librarie Larousse, Paris.
Hays, T.E. (1982). *Utilitarian/Adaptationist Explanations of Folk Biological Classification: Some Cautionary Notes*, „Journal of Ethnobiology", vol. 2, nr. 1, p. 89–94.
Hunn, E. (1982). *The Utilitarian Factor in Folk Biological Classification*, „American Anthropologist", s.n., vol. 84, nr. 4, p. 830–837.
Ispas, B. & Moldovan, V. (1977). *Tipurile de polisemie regulată a substantivelor – denumiri de plante în limbile română și rusă*, „Analele Universității Timișoara", seria Științe Filologie, XV, p. 155–158.
Johnson-Gottesfeld, L.M. & Hargus, S. (1998). *Classification and Nomenclature in Witsuwit'en Ethnobotany*, „Journal of Ethnobiology", vol. 18, nr. 1, p. 39–68.
Lampman, Aa. (2010). *How Folk Classification Interacts with Ethnoecological Knowledge: A Case Study from Chiparos, Mexico*, „Journal of Ecological Anthropology", vol. 14, nr. 1, p. 39–51.
Milică, I. (2010). *Modele savante și modele naive în cadrul numelor de plante*, „Limba română", Chișinău, vol. XX, nr. 11–12, p. 77–87.
Milică, I. (2012). *Plant Names, a Cognitive Approach*, în V. Polyakov & V. Solovyev (ed.), *Cognitive Modeling in Linguistics*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, p. 105–120.
Milică, I. (2013). *Christian imagery in Romanian folk plant names*, „Text și discurs religios", nr. 5, p. 313–334.
Milică, I. (2014). *Introducere în stilistică*, curs universitar nepublicat (ținut în anul universitar 2013–2014, la Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", din Iași).
Morris, B. (1984). *The Pragmatics of Folk Classification*, Journal of Ethnobiology, vol. 4, nr. 1, p. 45–60.
Moscal, D. (2013). *Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Munteanu, Șt. & Țâra, V. (1983). *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Orășanu, Șt. (1900). *Botanica populară. Note critice*, Tipografia Corpului Didactic C. Ispăsescu & G. Brătănescu, București.
Păltineanu, V. (1982). *Terminologia populară și terminologia științifică în ihtionimie*, „Studia Universitatis Babeș Bolyai", XXII, Philologia, fasc. 1, p. 3–9.
Pricop, A.-M. (2016). *Preliminaries to a Typology of Romanian Multilingual Dictionaries*, „Philologica Jassyensia", XII, 2 (24), p. 159–165.
Reinheimer-Rîpeanu, S. (1981). *Denumirile românești ale ciupercilor*, „Limba română", XXX, 6, p. 585–595.
Sava, D. (2006). *Algele macrofite de la litoralul românesc al Mării Negre, Ghid ilustrat*, Ovidiu University Press, Constanța.

Sălăgeanu, Gh. & Sălăgeanu, A. (1985). *Determinator pentru recunoașterea ciupercilor comestibile, necomestibile și otrăvitoare din România*, Editura Ceres, București.
Seche, M. (1969). *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II. *De la 1880 pînă astăzi*, Editura Științifică, București.
Tănase, C. & Mititiuc, M. (2001). *Micologie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Ursu, N.A. (1962). *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București.
Vascenco, V. (1975). *Probleme de terminologie lingvistică*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
Zamfirescu, O. (2014a). *Diferențieri diatopice, diastratice și diafazice în denumirile românești de plante inferioare*, în „Literature, Discourse and Multicultural Dialogue", Universitatea „Petru Maior", Tîrgu Mureș, p. 475–485.
Zamfirescu, O. (2014b). *The Characteristics of the Romanian Common Names given to Lower Plants*, „Agronomy Series of Scientific Research / Lucrări Științifice Seria Agronomie", vol. 57, nr. 1, p. 283–288.

B. Dicționare și enciclopedii

Borza, A. (1968). *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, 1998, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, București.
DLR = *Dicționarul limbii române*, 2010, Ediție anastatică după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR), Tomul I: *A–B*, Tomul II: *C*, Tomul III: *D–Deținere*, Tomul IV: *Deținut–Dyke*, Tomul V: *E*, Tomul VI: *F–I/Î*, Tomul VII: *J–Lherzolită*, Tomul VIII: *Li–Luzulă*, Tomul IX: *M*, Tomul X: *N–O*, Tomul XI: *P–Pogribanie*, Tomul XII: *Pogrijenir–Q*, Tomul XIII: *R–Sclabuc*, Tomul XIV: *Scladă–Spongios*, Tomul XV: *Spongiar–Ș*, Tomul XVI: *T*, Tomul XVII: *Ț–U*, Tomul XVIII: *V–Vizurină*, Tomul XIX: *Vîclă–Z*, Editura Academiei Române, București.
Drăgulescu, C. (2010). *Dicționar explicativ al fitonimelor românești*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu.
DȘL = Bidu-Vrănceanu, A., Călărașu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M. & Pană Dindelegan, G. (2005). *Dicționar de științe ale limbii*, Ediția a II-a, Editura Nemira, București.
MDA = *Micul Dicționar Academic*, 2010, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan", vol. I: *A–Me*, vol. II: *Mi–Z*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București.
Panțu, Z.C. (1906). *Plantele cunoscute de poporul român, Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzînd numirile române, franceze, germane și științifice*, Ediția I, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, București.
Panțu, Z.C. (1929). *Plantele cunoscute de poporul român, Vocabular botanic cuprinzînd numirile române, franceze, germane și științifice*, Ediția a II-a, Editura Casei Școalelor, București.
Pârvu, C. (2002–2005). *Enciclopedia plantelor, plante din flora României*, 4 vol., Editura Tehnică, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i5A71en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Culinary recipes: orality and scripturality (I)

Ioan Milică, Sorin Guia*

Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Article info

History:
Received February 24, 2017
Accepted March 10, 2017
Published March 23, 2017

Key words:
text linguistics
culinary recipes
orality
scripturality

Abstract

The international research devoted to the study of recipes is a flourishing area of scientific inquiry. The study of cooking recipes is an emerging scientific area in contemporary Romanian linguistics. The aim of this first part of our research is to grasp, from a semiotic angle, a set of basic features to account for a larger project of culinary text linguistics. The paper outlines the major European culinary traditions, the compositional patterns of cooking recipes and their isotopies. Moreover, we examine several textual features of recipes employing the model of Beaugrande & Dressler (1981); however, the analysis is not strictly conducted within the framework of the chosen model as other interpretative frameworks may be adopted to reveal the textual properties of recipes.

"Tell me what you eat and I shall tell you what you are"
(J. A. Brillat-Savarin, *Physiology of Taste*, 1825)

1. Introduction

Recipes are pieces of communication composed and transmitted for the primary purpose of teaching somebody how to prepare a certain food. They are passed on both orally and in writing, and the peculiarities of the communicative channel determine the presence or the absence of certain structural components in the making of recipes. First of all, it suffices to show that, in the process of oral transmission, the message is supported by both paralinguistic (accent, tempo, intonation) and non-linguistic elements (body language) which disappear when the recipes are written down. On the other hand, writing has its strategic benefits concerning the accuracy, stability and durability of information preservation.

The study of culinary recipes is of great interest to many categories of specialists: ethnologists, anthropologists and semioticians, historians and linguists, psychologists and sociologists, etc. In fact, in the cultural history of humanity, the semiotic evolution of recipes is tighly related to the development of writing and technology, in general. In his instructive book on the history of writing, Fischer (2001, p. 56) states that Sumerian cuneiform writing favoured the conservation of some of the earliest forms of literature (Lat. *litteratura* 'alphabet'): administrative and legal texts, commercial notes, letters, poems and stories, religious writings, astronomy records and recipes. This list of texts is, undoubtedly, exemplifying and does not exhaust the diversity of texts written on clay tablets. However, the inventory signals the existence of certain "styles" of written language: literary, religious, administrative, economic, epistolary or scientific and technical. In this regard, the assyrologist Jean Bottéro (2004, p. 25) emphasizes the antiquity and stability of the literary genre of culinary texts, when he states that "[w]e should note that although we are only discussing cooking recipes here, there were other recipes known in that land involving other products: the fabrication of perfumes and unguents; dyes; coloured glass to replace semiprecious stones; beer; the raising and training of horses. Infrequently and sometimes inadequately studied, these documents constitute a true «literary genre»". Additionally, the compositional pattern of the oldest culinary recipes goes back "before the middle of the third millennium BCE" and borrows the style of the teachings of the

*Email addresses: *ioanister@gmail.com* (IM), *soringuia01@yahoo.com* (SG).

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

father to his son, typically marked by the use of the second person in the narrative. Last but not least, these ancient texts (Fig. 1) are introduced by a technical name of the dish, and include information about the ingredients and the techniques for cooking them (Bottéro, 2004, p. 24).

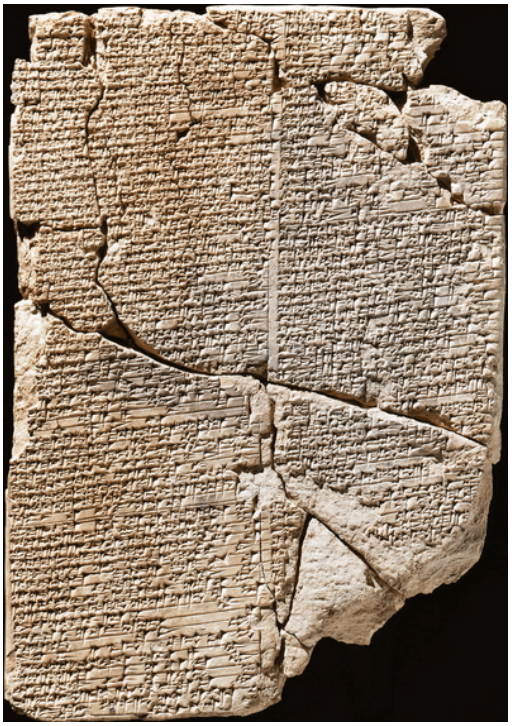

Fragment from a dish with small birds, probably partridges:

Remove the head and feet. Open the body and clean the birds, reserving the gizzards and the pluck. Split the gizzards and and clean them. Next rinse the birds and flatten them. Prepare a pot and put birds, gizzards and pluck into it before placing it on fire. Put the pot back on fire. Rinse out a pot with fresh water. Place beaten milk into it and and place it on the fire. Take the pot (containing the birds) and drain it. Cut off the inedible parts, then salt the rest, and add them to the vessel with the milk, to which you must add some fat. Also add some rue[†]*, which had already been stripped and clean. When it has come to a boil, add minced leek, garlic, samidu*[‡]*, and onion (but not too much onion).*

[†] *Ruda graveolens*.
[‡] *Samidu* is a typical Babylonian spice, often used in cooking Bottéro (2004, p. 26–29).

Figure 1: YBC 8958 tablet from the collection of Yale University, Old Babylon, approx. 1750 BC [online].

The textual stability of recipes depends on the main vectors of linguistic variation, namely the diachronic, diatopic, diastratic and diaphasic factors. They do not only reflect the changes in time, space, society or style, but also emphasize mentalities, tastes and trends (Albala, 2011; Neț, 1998). In what follows, we will address these aspects.

2. European culinary traditions

Papers in culinary art history reveal two important aspects for our research. Firstly, it is worth mentioning the unity of the Medieval and Renaissance European cuisine (Albala, 2006, p. 1–28). Despite all sorts of changes, from economic to linguistic, the cooking and serving ritual significantly changes only towards the end of the Renaissance. At the tables of the elites, lavishly spiced and intensely aromatic dishes are typical for this period, as can be noticed from the oldest cookbook known to Romanians:

> What shocks the contemporary reader, even at a glimpse in the cooking book, is primarily the great number of ingredients—10 to 12 for a single dish, either fish or meat, vegetables or fruits—with the most varied and contradictory flavours: at the same time sweet, sour, spicy, salty, yet also extremely aromatic/perfumed (with rose water, rapsberry water, etc.) and often colourful, as saffron is often used, probably under the influence of Turkish fashion. Cinnamon and sugar, which are present in almost all recipes, came also from the Turkish cuisine, as witnessed by the foreign travellers who visited us.
>
> (LCB, p. 89–90)

A major change can be noted starting with the second half of the 17th century, when the revolution in European cuisine does not only occur at the level of new foods and beverages, i.e. exotic ones, such as chocolate, tea and coffee, but also due to the use of new cooking techniques.

Secondly, old European recipes mirror the existence and intertwining of three food ideologies: religious, medical and courtly:

> The most pervasive of these food systems might be called "Christian" although its roots are not necessarily found in the teachings of Jesus and his disciples. It encompasses monastic ascetism as well as the calendar of fasts and feasts that have historically regulated food consumption. In all its manifestations, the ideal goal of Christian foodways has been spiritual purity through the control of bodily urges, though this can easily be lost sight of when rules are bent and holidays become occasions for excess.
> The second major system is medical in origin and has gained and lost popularity in the past two millennia depending on the state of nutritional science, though it continues to influence common beliefs to this day. The object of this system of "humoral physiology" of course, is the maintenance or recovery of health by means of dietary regimen.
> Lastly, the "courtly" or gastronomic food culture has also profoundly influenced southern Europe, radiating from urban centers of power such as Rome, Naples, Venice, and the courts of Aragon, Castile, and Provence. Its goal is ostensibly pleasure, but this is usually mixed with motives of conscious ostentation in order to impress guests.
>
> (Albala, 2000, p. 1203)

In the Romanian cultural space, the intertwining of the three culinary traditions is documented by several types of sources. On historical grounds, the writings of foreign travellers who visited the Romanian lands between the 16th and the 19th centuries highlight the Romanians' strict observance of culinary interdictions during the great fasts of the Christian Orthodox calendar[1]. At the same time, there are many accounts on the oriental dishes served at the tables of boyards[2] and rulers, whose abundance contrasts with the frugality of foods eaten by the gentry[3]. To gain a better understanding of the impact of the Orthodox Christianity on the Romanian foodways, the accounts of foreign travellers may be corroborated both with the provisions of the old codes of law, and with the recipes for cooking fish or the fasting food included in the oldest cookbook[4] written in Romanian, as well as with the description of the peasants' meals accounted for in the rare works of Romanian culinary ethnography (Lupescu, 2000, p. 161–174).

[1] In his travels through Moldova between 1632 and 1639, the Italian monk Niccolò Barsi makes note of some of the culinary peculiarities of the inhabitants: "On Easter they take the host and the ones who take it already fasted for forty days, by eating nothing but bread and vegetables without oil; they don't eat fish, only their salted spawn and say that sturgeon and caviar are not fish. Following the Greek customs, they eat meat on Saturday and on the Friday after Easter; this is how they do it for several weeks and then fast on Friday and eat nothing but fish" (Holban, 1973, V, p. 78–79).

[2] The Swiss writer François Recordon (1795–1844), the French language secretary of the Wallachian ruler Ioan Caragea (1812–1818) grasps the Balkan specificity of the daily meals: "Lunch, whose hour only depends on appetite, always comprises fifteen to twenty dishes prepared by the Greeks who cook Turkish dishes very well. Boyars never taste all these dishes; they are usually satisfied with the simplest, and yet distinguished ones such as: yogurt, milk skin and pilaf that are Turkish delicacies. (...) On usual fasting days they serve tasty fish from the Danube or other rivers in the country; however, during the great fasts before Easter and Christmas, they need to be satisfied with greens boiled in water with a little salt and sugar for a better taste, and also with snails, crayfish that are extremely appreciated and a little dried or sugared fruit." (Cernovodeanu, 2004, I, p. 685).

[3] During the time of a 1769 travel, the German writer Johann Friedel made thorough notes on the daily food of the highlanders from Banat at Danube's Cauldrons: "The food of these people mainly consists of milk, cheese and corn that they cultivate a lot. Corn procures many dishes. When still milky, they bake it, cornstalk included, grains are then removed and eaten <precisely> as early fruits; when the <corn> matures, it is dried, smashed or grinded with small grinders turning it, by boiling, into a sort of mashed consistent paste (polenta, in Italy), or baked as a wide and thick pie not bigger than the thumb and which is eaten as bread. I tasted from all the three dishes and I found them extremely tasty, but I could not eat too much, as I was not used to them. They drink water and milk. Instead of wine, they have a great traditional Romanian spirit, țuica, that they produce in large amounts for home consumption. Except for lamb, meat is never eaten. Fruits, then mellons, cucumbers or even boiled pumpkins are favourite dishes." (Cernovodeanu, 2000, X/I, p. 35).

[4] This collection of recipes dates either from the end of the 17th century (LCB, p. 83) or the first half of the 18th century (Chivu, 2006, p. 123) and contains 293 recipes, out of which 64 are of fish, and 20 are related to cooking food during fasting times (LCB, p. 87).

Ethnomedicine studies (Candrea, 1999, p. 101–108) and the historical studies on the evolution of Romanian medicine (Samarian, 1935–1938) showed that magical medicine coexisted with the medicine driven by humoral physiology. Superstitions and beliefs related to foods and beverages[5] unveil folk practices and, at the same time, shed lights on aspects such as food hygiene, education and politeness of simple folk or the dominant tastes and mentalities of a certain age. The transition from the empirical to the scientific medicine is also relevant against the background of the food regime whose therapeutic value is acknowledged[6] even from old times.

3. Stylistic patterns of recipes

The progress in the art of cooking is also mirrored by the renewal of the stylistic pattern of recipes. "The textual structure of early recipes", as Young & Gloning note (2004, p. 191–192), "is characterized by (i) a two-part global structure and (ii) a specific set of textual elements". The two parts of the global structure "are (a) the introduction of the dish in question, typically via a heading (...) or a hypothetical expression" and "(b) the description of the method of preparation. (...) This kind of global structure remains constant until the mid nineteenth century; from 1860 onward, a three-part structure evolves in which the ingredients form a textual block of their own (...), and this textual pattern becomes the new standard in the twentieth century". Regarding the preparation instructions, this sequence includes such textual elements as instructions to follow, tools to use, cooking techniques, cooking time, etc. The modern pattern of recipes is shown in Table 1.

Heading		
	✓	name of product-to-be
	✓	cultural information
Ingredients		
	✓	list of ingredients
	✓	specific amounts
	✓	temperature
	✓	amount of final product: e.g., 'serves four'
Instructions		
	✓	equentially ordered
	✓	directive mode
	✓	alternative paths

Table 1: Prototype of the modern culinary recipe (Östman, 2004, p. 133)

The comments made by Young & Gloning prove valid not only for the oldest German recipe collections of the 14th century, but also for the oldest Romanian cookbook. In the book, the recipes are organized

[5] "Pregnant women need to make sure they don't eat anything that might jeopardize their pregnancy. They should not eat fish head if they want the baby to speak rapidly. They should not eat fish or snails to avoid having drooling and runny nose children. They should not eat chicken wings for the babies not to fling their arms and stamp their feet, as if they wanted to fly. They should stay away from unsliced meat from the spit for the baby not to be born with a tongue-tie. They are advised not to eat twinned fruit, i.e. the ones that cling to each other so as not to give birth to twins" (Candrea, 1999, p. 105).

[6] In the oldest Romanian cookbook, the reader discovers several prescriptions of "medical wine" in which curative mentions are made: "3 drams of garden angelica, 1 dram of galanga calamoromatico ana, 4 drams of cinnamon, 4 cubebas, cloves, leaflets, caculea ana dram pol, orange peel, // lemon peel ana 1 dram, approx. 700 grams of sugar, 3 litres of wine. After crushing the ingredients hard, add wine and store the mixture for 5–6 days. So strain it through Hippocrates' sleeve and with this wine prepare the soup in the morning and drink a glass, instead of coffee because it is very tasty, it strengthens the head and stomach; drink it after your meals instead of vodka, as well" (LCB, p. 161).

thematically[7]—"fish foods", "fasting foods", "meat foods", poultry", etc.—and are introduced by stereotypical paratextual elements, "Altă mîncare" [Another dish] or "Alt fel" [Another sort], as the following example illustrates:

> Take 2 capons or fat chickens and boil them sweetly, thicken the juice with a few egg yolks stirred with a little almond milk and pass through a colander; then add some fresh butter and let it melt with the fowl. And when you pour it, put toast bread slices underneath.
> *Another dish*. Take some small little chickens, but, if none, they can also be bigger and older; fill them with rice, fried onion, small raisins, mutton kidneys or kidneys from another bird <!>, salt, pepper and other dressings and boil them sweet. And when you pour them, sprinkle cinnamon on top.
> (LCB, p. 144)

The same structural pattern may be identified in the recipes included in the cookbook published in 1841 by Mihail Kogălniceanu and Costache Negruzzi (KN). This detail shows the stability of the ancient stylistic model:

> Take lamb meat and slice it, then boil it with some butter. After it cools, pass it through egg, sprinkle well with bread crumbs and fry it in fat, then put it on plates with some parsley on top.
> (KN, p. 63)

Furthermore, recipes highlight three isotopies:

a) *enumerative*, to be found in the sequences regarding the use of ingredients: "Take some small little chickens, but, if none, they can also be bigger and older; fill them with *rice, fried onion, small raisins, mutton kidneys or kidneys from another bird <!>, salt, pepper and other dressings* and boil them sweet." (LCB, p. 144);
b) *procedural*, to be found in the textual body usually referring to the preparation of a certain product and unveiled by the use of dynamic verbs: "*Take* lamb meat and *slice* it, then *boil* it with some butter. After it cools, *pass* it through egg, *sprinkle* well with bread crumbs and *fry* it in fat; finally, *put* it on plates with some parsley on top." (KN, p. 63);
c) *instructive* (*commentative*), encompassing appraisals, explanations, advice and suggestions on the tools and optimal cooking procedures: "Prepare the fish, put it in the pan. Then add 2 cups of oil, 50 drams of white wine, one litre of water, 25 drams of sour grape or lemon juice, 24 drams of sugar, ginger and other dressings and salt, onion and chopped herbs, *and boil it well with a lid on top, to prevent steam from coming out and watch it to avoid overboiling*." (LCB, p. 108). This isotopy highlights the deliberate instructive character (didactic, educational) of recipes (Fischer, 2013, p. 114). For the orally[8] transmitted recipes, the instructional isotopy seems ampler and reflects not only the cooking skills of the speaker, but also the expository talent of the individual who tells the recipe:

> **Da, precîs**, un fel d'ĕ gogoș̦i, numa că să taie cu deremeț̦ău̯u. (...) Deî faî ca o pătură, o ̯ntiṇz ș̦i pă urmă ca să tai. Ș̦i să fiie aș̦ę um ̯pt'ic pă márjină parcă creț̦iș̦or aluatu, cum îl tai, să aibă o formă d'ĕ pătrăț̦ele, ș̦i-l mái tái la mijloc, ș̦i pă urmă o part'ĕ o ̯ntorî ș̦i iésă aș̦ĕ, are o formă a ȋurigăului, ș̦i cu aia să taie, cu deremeț̦ău, **aș̦ę să spun'ĕ aiî la nuoi, deremeț̦ău. Îi d'ĕ l'iémn, are o cod'ítă ș̦î are o rot'íț̦ă d'ĕ ..., aș̦ę undulátă**. Pui fáină, **d'ĕpind'ĕ cît'ĕ vrei să faî** ș̦i să frămínt̂ă cu sămăt'iș̦ĕ, uouă, l'ĕ bat, l'ĕ pun acólo, pátru uouă, **depind'ĕ că, cu cît pui mái mult'ĕ ie mái bun că-i mai galben la culóre**, um ̯pt'ic d'ĕ zahăr, **dá nú pui aș̦ę d'ĕ mult záhăr că, dacă pui aș̦ę mult zahăr în aluat nú cre'ș̦t'ĕ aș̦ę d'ę bin'ĕ aluatul**. Pă ȋurigauăle pui ș̦i d'iasúpra un ̯pt'ic de záhăr praf.

[7] The absence of instructions on the cooking time and, occasionally, on gram weight shows that recipes were read by or to a cook that knew his business.

[8] The dialectal texts used as examples were collected during field work: TDMu (1975, II) and Guia (2014).

> Și pun um_pt'ic d'ĕ drojd'ie, și frămînt. Un_pt'ic d'ĕ sare, **că_n_oriĉe aluat ca sarea_n bucat'ĕ , șt'i tu că n-are gust. Trę să pui k'ar dacă faĉ aluatul dulĉe, dá un_pt'ic d'ĕ sare oricum trę să pui**. Ș_apuói îl frămînț. Și cînd dost'ĕșt'ĕ, **deĉ cręșt'ĕ aluatu**, l-ai înt'ins pă masă, cu suĉitorea atúnĉina îl tai cu deremeț**ă**u **cum ț-am ecsplicát**, și-l púi în láboș, **nuoi folosím láboșe d'ĕ_ast'ia mari, d'ĕ fier**, pun'ĕm uléiu (olóiu), cînd îi înĉins ai țîpát ĉurigauăle care li-am tăiat pă masă[9].
>
> (SM[10], Odoreu, 5)

The comments of the housewife who tells a donut recipe are mainly about the use of certain tools, like the fluted-edge wheel and the "iron" pan in which the donuts are fried, on the quantities of ingredients, such as eggs, salt and sugar, and on the organoleptic qualities of the dish (the donut dough): colour, consistency and taste. The lack of precise indications on the quantities of the ingredients and the presence of some approximate quantifier such as "um_pt'ic d'ĕ" [a bit of], proves that the cooking skills are passed on empirically by repetead preparation of a certain product.

Cookbooks address a generic and undetermined readership in absentia. In the conversational transmission of recipes, the face to face interaction reveals that the first recipient of the culinary knowledge and recommendations is the addressee of the cooking expert, be it the cook apprentice, the field investigator who asks for information or, more recently, one or several participants involved in a TV cooking show[11]. In fact, Norrick (2011, p. 2753) claims that, at present, recipes spoken to others are influenced by the structural patterns of the written recipes, and the compiling of the latter is often signalled explicitly in the former. In other words, the written recipe is a text whose authority shows in the cooking indications conveyed orally. In the conversation between the experts in the art of cooking, the telling of a recipe seems to be doubled by commentaries and value judgements, an aspect poorly tackled by instructive texts from cooking books.

4. Textual features of recipes

Recipes may be studied in connection to the seven standards of textuality identified by Beaugrande & Dressler (1981): cohesion, coherence, intentionality, acceptability, informativity, situationality and intertextuality.

Cohesion is the feature reflected by the elements that ensure a text's stability. An important mechanism for maintaining the cohesion of culinary recipes is repetition. In cookbooks, the recurrence of certain linguistic units reflects the stereotypy and procedural nature of the text destined to help in the making of a culinary product. According to Lausberg, Heinrich Plett (1983, p. 236) distinguishes between two types of repetition, repetition in contact, achieved when repeated words follow, and repetition at a distance, achieved when succession is interrupted by a variable sequence in the text. Although in recipes both types of repetition can be encountered, repetition at a distance is much more frequent and shapes the polysemantism of textual constituents such as *to give*, *to make*, *to take*, *to put*, etc.:

[9] [Yes, precisely, a type of donuts, cut with a pastry fluted-edge wheel. (...) So prepare the dough to look like a blanket, stretch it and then cut it. Let its margins be curly, slice it in little squares and then in the middle, turn one side to obtain a pretzel-like form which you finally cut with the pastry wheel. The tool has a wooden handle and a fluted-edge wheel. Add as much flour as you want for your portions and knead it with buttermilk, add four whisked eggs, the more, the tastier and more yellow, a bit of sugar, but not too much because the dough will not grow. Sprinkle a little powdered sugar on the buttermilk, as well. And a little yeast and knead it. A little salt for the taste, as even sweet dough requires it. And you knead and when the dough grows, flatten it on the table with the rolling pin, cut it with the fluted-edged wheel, as I have already explained, put it in the pot, we use large iron pots, we pour the oil, and when hot, throw the pretzel-like donuts on the table.]

[10] Speaker: Doina Toth, 61 years old, 10 years of education; recording and transcription: Maria Uivărășan.

[11] Among the cooking TV shows one can count the cooking contests, the reality shows with professional chefs that explain to the audience in the studio and beyond the screen how to cook, travelogs, etc. Such cooking TV shows entertain million of viewers in the art of cooking and the "life stories" told during the shows increase in the chef's credibility and reputation; they also maintain "the synthetic personalisation" of the communication with the viewers in the sense that the discursive techniques adopted by chefs create the illusion of familiarity by initiating a fictional dialogue with the audience (Matwick & Matwick, 2014, p. 151–152).

> *17th and 18th centuries*: "Să iei un lin mare și să-i scoți mațile pe urechei și să-l speli bine. Deci **să**-l **umpli** cu umplutură făcută de nuci pisate, de pâine frecată, de rânza lui, erburi tocate, piper, scorțișoară, puțintel untudelemn, stafide mărunte și sare. Deci dupre ce-l **vei umplea**, **pune**-l în tingire, **puindu**-i untudelemn, apă și vin alb, zeamă de lămâe, atât cât să stea acoperit mai mult de un deget, sare și mirodii și ceapă prăjită; și, fiind primăvară au vară, **pune** grăunțe de agriș au de aguridă, iar de va fi iarnă au toamnă, vișine uscate, și-l fiarbe au în cuptor într-o plachie, au pe foc în tingire"[a] (LCB, p. 107).
>
> *19th century*: "**Să iei** șasezeci și cinci dramuri de carne de vițel sau de pasere, să o tai tare mărunțel și **să pui** o franzelă, de pe care **iei** coaja cu răzătoare, și apoi să o stropești cu lapte și să o pui în carne cu puțină măduvă de vacă. Apoi **să se puie** toate în piuliță, să se piseze tare bine. Apoi **să iei** douăzeci dramuri de grăsime să frigă puhav, **să pui** înuntru două ouă întregi și un gălbănuș și să le pisezi bine; apoi **să pui** carnea acea fiartă înuntru, puțină sare, să o amesteci bine, și, dacă va fi prea subțire, **să pui** puțin posmag. Apoi să facă gălușcele, să le tăvălească în posmag și să le prăjească în grăsime să se îngălbinească. Apoi **să puie** în chisă și să se toarne deasupra zama făcută rumănă"[b] (KN, p. 3).
>
> *20th century*: "Se alege ștevia, **se pune** la fiert și se face la fel ca ciorba de urzici de mai sus. Separat se prăjește ușor o ceapă tocată cu o lingură de ulei; **se pune** făina, se rumenește și se stinge cu apă. Se amestecă în ciorbă și se lasă să mai dea un clocot. În loc de orez **se pot pune** la fiert cîțiva cartofi tăiați mărunt"[c] (Marin, 2004, 204, p. 74).

In recipe telling, repetition at a distance is more frequent and signals the existence of some verbal reflexes meant to improve communication:

> **Dăm** cárńa pĩ máșînă, **dăm** curéĉu pĩ máșînă, **puńém** slăńină d'e făcút rîntáș, **puńém** ŝápă, **mest'ecắm** u̯oréz, ráis cum zîŝém nu̯oi mai d'e mult, ráis, și le **mest'ecắm** tắt'e la̯oláltă **puńém** sáre, **puńém** ĉipéri, **puńém** șîmbru, tăt'i ŝéle ŝe trébe, d'e éstea, **mest'ecắm** tă la̯oláltă ș apo fáŝem gălúșt'e cî púmu d'e mari [!], cu frúnză d'e curéĉ[12].
>
> (BN[13], Ilva Mare, 1)

Coherence is the property that emphasizes the textual universe created by the network of significant units that give meaning. Recipes are texts that transmit specialised knowledge about ingredients, cooking tools and techniques[14]. These elements are lexically stressed by appealing to technical terms. In the conversational transmission of recipes, a specialised viewpoint is also adopted, in the sense that protagonists usually

[a] [Take a big tench, take out its bowels and give it a good wash. Fill it with crushed nuts filling mixed with chopped bread, its rennet, minced herbs, pepper, cinnamon, a little oil, small raisins and salt. After filling it, put in a cookware, add oil, water and white wine, lemon juice to cover it a little more than a finger, then add salt, spices and fried onion; add gooseberries or sour grapes during the spring or summer or dry sour cherries during the autumn and winter, put the tench in the owen or boil it on flame.]

[b] [Take sixty-five drams of beef or chicken, mince it and add a loaf of bread to it after removing the crust with a grater, then sprinkle it with milk and mix it with the meat and a little bone marrow. Then put them in the mortar and grind them well. Then take twenty drams of fat to fry softly, put two eggs and a yolk and mix them well; next you put the boiled meat inside, a bit of salt, mix well and add some crumbs if it's too thin. After that, prepare the dumplings, pass them through crumbs and fry them in fat until they turn yellow. Finally put them in the mixer and pour the brown juice.]

[c] [Choose the rhubarb and boil it just like as the nettle soup above. Separately, a minced onion is fried with a spoon of oil; flour is added, browned and cooled with water. It is mixed in the soup and brought to one more boiling. Instead of rice, a few small chopped potatoes can be boiled.]

[12] [We mince the meat, the cabbage, we add ham for the sauce based on oil and fried flour, we add onion, we mix the rice, or rais as it used to be called in old times; we mix them all together, add salt, pepper, thyme, all that is needed, we mix again and make dumplings as big as a fist with cabbage leaves.]

[13] Speaker: Floarea Suci, 70 years old, 4 years of education, married for 43 years in Ilva Mare, retired; recording and transcription: Cristina Nechita.

[14] "**Apricot marmelade**

interact from the specialist's perspective[15]. The language of cookbooks and culinary recipes mirrors the existence of speaker groups with expert knowledge in the art of cooking (Norrick, 2011, p. 2749).

Both recipe writing and recipe telling reveal a stylistic algorythm that is either simpler or more complex. It is based on experience or, more recently, it is taught in cooking schools and this detail allows us to ascertain that recipes are, similarly to other types of technical texts, highly standardized communicative pieces. The standardization is reflected by the textual prototype outlined in Table 1.

According to Beaugrande & Dressler, cohesion and coherence are text-centred properties, whereas *intentionality* and *acceptability* are correlated to the semiotic identities of the protagonists involved in verbal interaction. While intentionality reveals the attitude of the addresser, acceptability unveils the attitude of the addressee. The relation between sender and receiver is based on efficient cooperation. Viewed from the addresser's perspective, recipes are short performative texts that express courses of action which need following so as to cook a certain meal. Therefore the sequentiality of these texts that usually follow the "step by step method" is determined by practical reasons: the necessary ingredients (and amounts) to cook the meal, the typical way of doing it and how long a certain operation or stage lasts, the alternatives that can be followed in case someone does not have certain ingredients and tools, the risks involved in the process of cooking and the conditions for serving and storing the food etc. At the syntactic level, for instance, the procedural and factual nature of recipes favours a more frequent use of some types of subordinates (temporal, causal, conditional and final).

From the standpoint of the addressee, the sender's intentions may be distinguished only to the extent to which we understand the expressive conventions ensuing from the stylistic principle of specialisation (Irimia, 1999, p. 49–50). Their disregard alters the stylistic qualities of the technical and scientific texts, namely neutrality, clarity and precision (Chivu, 2000, p. 67). In relation to the (inter)subjective axis of verbal communication, sender-message-receiver, the three qualities of the technical and scientific style may be regarded as proofs of intentionality and acceptability. Consequently, utterances such as "Se curăță dovleacul de coajă și de sîmburi, se taie bucăți și se înăbușă cu puțin unt și o ceapă tăiată mărunt" [Peel the pumpkin and remove the seeds, then slice and smother with a bit of butter and a minced onion] (Marin, 2004, 172, p. 64) or "Se leagă zahărul cu 3 pahare de apă" [Thicken the sugar with 3 glasses of water] (Marin, 2004, 1383, p. 414) are meaningful only to those familiar with the specialized vocabulary and the grammar of recipes.

The cooperation between protagonists is also emphasized by another dominant feature of recipes, i.e. their inclusion in the directive class of speech acts (Dima, 2015, p. 192). Directive speech acts encourage us to take action, which means that the sender builds the text in relation to a compositional algorithm used for the receiver's benefit and reflecting on the beneficiary's likely possibilities of action. In his/ her turn, the beneficiary gives credit to the receiver and is willing to apply the instructions and recommendations the former gave.

Informativity is the standard that refers to the novelty of information in a certain text. Viewed from the perspective of the couple *theme/rheme* (DȘL, p. 437, p. 531–532), the informativity theorized by Beaugrande & Dressler goes beyond the strict framework of the utterance; this is considered an overall gradual property and may be evaluated in relation with the predictability of textual elements. In other words, the use of certain functional monemes such as articles, prepositions or conjunctions, i.e. of elements with

For 1 kg of apricots add 500 grams of sugar

Pick well-matured apricots, wash them, drain them, break them into two and remove the stones. Put them together with the sugar in the cookware or a glazed pan. Boil them, mixing unceasingly, until it thickens properly. Pour the marmalade into jars and seal with parchment paper after it cools off." (Marin, 2004, 1358, p. 405).

[15] The technical culinary vocabulary may be recognized in the following excerpt of recipe for chicken soup: "Mai̯ întîi̯ aléâ u̯o găi̯ínâ și u̯o tai̯. După și ai̯ tăi̯ét-u̯o faș **uŋcru̯óp** și u̯o **u̯ăpărești̯** ca sî îi̯ smulî uș́or pi̯éni̯li̯, dup_aș́éi̯a **sî ș̂initui̯éșt̂i**, scu̯oț mâț̂îli̯, u̯o spéli̯ g'íni, g'íni cu apâ și u̯o tai̯ îm_bucăț." (BT, Vorona, 3; Speaker: Eleonora Mihai, 60 years old, 6 years of education, housewife; recording and transcription: Ancuța Durnia). – [First take a chicken and cut its head off. Next you boil water and parboil the chicken to pull its feathers out easily, then you clean it for cooking, take out the insides, wash it well with water and slice it].

great predictability modulates the informativity degree of lexical monemes (Martinet, 1970, p. 135–188). Three dynamic degrees of informativity can be distinguished: a) first-order informativity, illustrated by the STOP message posted on traffic signs, b) second-order informativity, also called normal informativity, which is the usual informative standard of texts and c) third-order informativity, to be distinguished in texts designed to take by surprise the reader's horizon of expectations. From the angle of this classification, the informativity of culinary recipes may be described as normal or standard informativity, in the sense that the respective texts are characterized by compositional predictability[16]. Current studies in robotics and computer-assisted translation show that "much instructional language is ambiguous, underspecified and often even ungrammatical relative to conventional usage" (Malmaud *et al.*, 2014, p. 33). We have already noticed that intentionality and acceptability play a decisive role in the conveyance and understanding of technical texts such as recipes. As zero anaphora was considered to be the main source of ambiguity in the automatic interpretation of cooking instructions, we believe that the phenomenon is worth discussing to reveal that it acts as a style marker of recipes. The zero anaphora of the direct object has been much debated, according to the titles included in the international bibliography on the language of recipes. Studies such as Massam & Roberge (1989), Culy (1996) and others concluded that, in recipes, zero anaphora is mainly determined by contextual (stylistic, semantic and discursive) factors. In Romanian linguistics, the research of anaphora has not been of much interest to researchers (Zafiu, 2004, p. 239–252; GALR, II, p. 749–766), hence our observations below:

i) In the absence of a specialised linguistic corpus, it is impossible to account for the functional efficiency of zero anaphora in culinary language; consequently, it is rather difficult to label the phenomenon as a style marker of recipes. As Rodica Zafiu claims, "there is definitely a difference between the anaphora in the oral texts of spontaneous conversation and the anaphora of learned, written texts" (GALR, II, p. 755). However, this qualitative assessment, completed by the statement that in "oral spontaneous texts, zero anaphora and third person personal pronouns clearly dominate" (*idem*), requires quantitative validation. At present, the increasingly intense circulation of (translated) recipes in mass-media and the spread of online communication favoured the internationalization of zero anaphora.

ii) In the oldest Romanian cookbook, the presence of zero anaphora is rather determined by discursive factors (of demands of communication) than by grammatical restrictions. In one of the recipes for cooking eggs, the non-expression of the subject is context-motivated: "*Alt fel.* **Să pot fiarbe Ø** și în vin alb cu zahar și cu scorțișoară // pe didesupt cu fălii de pîine prăjite în unt și pe deasupra presărate cu zahar și scorțișoară" [Another one. Boil Ø in white wine with sugar and cinnamon // on bread slices toasted in butter and sprinkled with sugar and cinnamon] (LCB, p. 148). In the middle of the 19th century, under the influence of an original unknown to us, at the beginning of the cookbook printed by M. Kogălniceanu and C. Negruzzi (1841), a mashed soup recipe is published[17]; the use of zero anaphora points out the cultural prestige of the French syntactic model followed by translator(s): "Să iei un pui și să-l prejăști și jumătate de franzelă iar prăjită (puiul însă să fie tăiat în bucăți). Cînd va fi puiul și franzela prăjite, **să se puie Ø în piuliță** și **să se piseze Ø bine**; apoi să pui amestecătura în oală și să o umpli cu zeamă bună, **să fiarbă Ø un ceas**" [Take a chicken and fry it and also toast half a loaf (first the chicken needs to be cut into pieces). When the chicken and loaf are fried, put Ø in the mortar and grind well; then put the mix in the pot and fill it with good juice to boil Ø for an hour] (KN, p. 1). The influence of the same model accounts for the more seldom presence of the cataphora:

[16] In the second part of the article, when we are going to discuss the stylistic division of the culinary register, we will notice how recipes can be analysed by virtue of the ancient, three-fold division of style: simple, medium (standard) and high. Previous research distinguishes a stylistic division with two classes: "We believe that professional culinary language encompasses at least two strata: 1) the *current professional* communication, adopted by the speaker/writer in order to address a non-specialist audience and illustrated by the current lexis of cookbooks; 2) the "high" (specialised) professional used among the specialists who frequently use terminological neologisms borrowed from other languages" (Ciolac, 2015a, p. 381).

[17] The recipe recalls the well-known soup (fr. *bouillon*) of the father of modern gastronomy, the chef François Pierre de la Varenne, author of the cookbook *Le Cuisinier françois* (1651).

"La jumătate de ocă de făină pui un gălbănuș de ou și unul întreg și apă caldă cît socotești că trebuie; și apoi, după ce **se odihnește Ø**, întinzi **aluatul** mai supțire cît se poate și, lăsîndu-l puțin să se răcească, să-l stropești cu o lingură de unt de ciocolată, două bucățele rase" [For half a kilo of flour an egg yolk is needed and a full egg with as much warm water as required; and then, after resting Ø, flatten the dough as thinner as possible, let it cool and sprinkle with a spoon of chocolate butter, two bars] (KN, p. 126).

iii) After the consultation of a small corpus of dialectal texts collected during field work, we can argue that zero anaphora is the expression of communicative economy. So far, the phenomenon cannot be correlated with the main sociolinguistic variables (sex, age, social background, level of education) that would afford the unveiling of systematic, collective stylistic variations. At times, the correlation of zero anaphora to the cognitive-communicative economy may be viewed in relation to the basic pragmatic principles: cooperation, politeness and relevance.

> Pînia uo frămînt cu aluuát potriyiés cu sárį, púi acólu șî trii pátru uóuâ dácâ am uoliá di smîntînâ dácâ am uoliácâ di uuléi la uúrmâ **frămînt Ø ca sâ h'íii Ø mai frâîed**, și brînza uo fa cu záhăr, cu uóu, potriyítâ dipi cum trébi așa, ș-uo fac și fac fuáia púi brînza li adún așá cum sâ spúni puáli m brîu și li pui sî sî fácâ [!][18]
>
> (BC[19], Căiuți, 4)

> Puńém cárńe d'e pórc, uo spălăm, dacá-i d'e žițăl, uo spălăm fain uo puńém să șârbă, puńém șâpă, puńém muórcoî, lăsăm să șârbă, dupa șéia **strecurăm Ø**, fâșém āi, și puńém cárńe îm fárf [K] îm blíd'ĕ și puńém zámă d'e așéia ș-o dușém la rășálă să să rășáscă și gáta aitúra[20].
>
> (BN[21], Ilva Mare, 1)

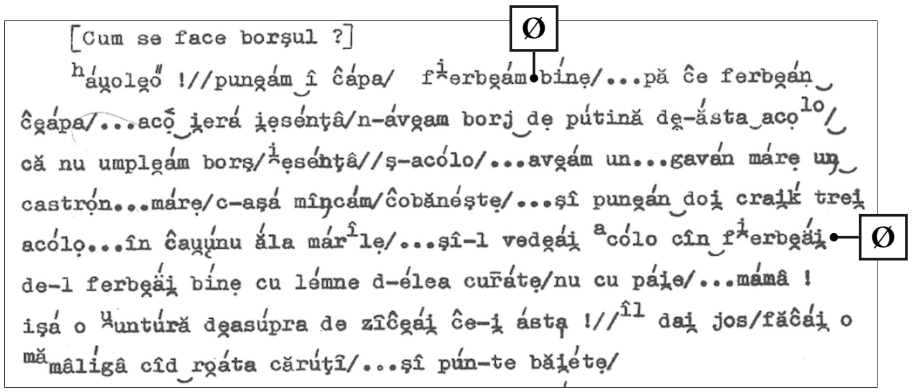
Ø
[Cum se face borșul ?]
háuoleo" !//puneám î câpa/ fierbeám bine/...pă ce ferbeán
ceápa/...aco ieré ieséntâ/n-ávgam borj de pútină de-ásta aco lo/
că nu umpleám bors/ iesénțâ//ș-acólo/...aveám un...gaván máre un
castrón...máre/c-așá mîncám/cobănéște/...și puneán doi craik trei
acólo...în cauunu ála mâr le/...și-l vedeái acólo cîn fierbeái
Ø
de-l ferbeái bine cu lémne d-élea curáte/nu cu páie/...mámâ !
ișá o untúră deasúpra de zîceái ce-i ásta !// îl dai jos/făcâi o
mămâligâ cîd roáta cărúții/...și pún-te băiéte/

Figure 2: The account was collected from the village of Viziru, Brăila country[22] (TDMu, p. 828)

[18] [I knead the bread with the dough, I add the necessary amount of salt and also three-four eggs, a little cream and oil if there are some in the house, finally I knead the dough to be tender and I add sugar and egg to the cheese in sufficient amounts. I roll it to obtain the puff, I add the cheese and bring it together to obtain the lap belt with cheese and then bake it.]

[19] Speaker: Nataliția Orîndaru, 90 years old, retired, 4 years of education; recording and transcription: Alina Elena Rusu.

[20] [We use pork, we wash it, if it is beef, we wash it some more, boil it, add onion, carrots, let it boil, then strain it, prepare the garlic and put the meat on plates... [correction], in dishes, add its juice, let it cool in a cold place and the meat jelly is finally ready].

[21] Speaker: Floarea Suci, 70 years old, 4 years of education, married for 43 years in Ilva Mare, retired; recording and transcription: Cristina Nechita.

[22] [(How do we prepare borsch?)

Oh dear! We would put the onion and boil it well, ... after we had boiled the onion, ... there was essence there, we didn't have borsch to sour the soup, ... we had a a big bowl, we ate as shepherds did ... and we would put two or three carps in there ... in that big cask-iron kettle,... and you could see it boiling on nice fire wood, not on straws, ... oh, goodness! There was so much tasty grease on top! Then you would remove the borsch from the fire, make a polenta as big as a cart wheel and serve it at will!].

Situationality concerns the factors that ensure a text's pertinence in a certain communication environment. In general, this textual standard draws attention to the contextual conditions that govern the communicative behaviour of the individuals, in terms of the use of certain textual patterns in relation to the situation of communication. Put differently, this parameter shows the communicative function of a text, be it culinary, epistolary, fictional, scientific or of a different stylistic nature. The primary function of recipes is to train someone to successfully cook a meal. To this instructional function, which is common to all technical texts acting as guides, other roles may be added. In conversation, recipes are intertwined in the fabric of the narrative; "they are similar to narratives in several ways, but they are also like sets of instructions" (Norrick, 2011, p. 2753) which makes them work like communicative vehicles that highlight the crafts and passions of a group of connaisseurs, hence the identitary function these texts fulfil. In addition, the TV cooking programmes highlight the entertainment function of the culinary discourse (Matwick & Matwick, 2014). In such TV shows, cooking recipes are often incorporated into "slices of life", i.e. obviously persuasive narratives that aim at a co-interest in the viewers and the increase of audience. If we bring the past into play, we cannot neglect the magical function of some recipes. Finally, the educational function of culinary texts cannot be denied (Fischer, 2013, p. 114), as they act as textual mirrors of habits, tastes and mentalities.

Intertextuality is the constitutive principle with multiple implications in the transfer of knowledge via texts, in developing cultural typologies, in establishing filiations between texts, in the analysis of relations between texts and their underlining cognitive models, etc. Certainly, we cannot display here the entire range of intertextual implications. We reached the conclusion that intertextuality cannot be studied by a single discipline, and it is necessary to draw on theoretical and methodological constructs of an interdisciplinary nature. Under this aspect, the anthropological dimension of textuality is worth mentioning: "Textuality articulates (semiotically) through signs and structures in a narrative, descriptive and argumentative nature the fundamental issues on the life of the community" (Metzeltin & Thir, 2013, p. 34).

If someone is to focus strictly on recipes, intertextuality may be dealt with by several types of research:

a) philological studies, interested in connections between texts (source text vs. target text, manuscript vs. published text, original vs. copy);
b) studies of language history, centred on the features of older or newer linguistic elements preserved by recipes;
c) translation studies, focused on the analysis of texts and their translations from various historical periods;
d) rhetorical, stylistic and poetic studies, devoted to the compositional resources and classification of texts, as well as to the formal and content properties of messages;
e) pragmatic studies, focused on the factors that ensure the successful oral or written transmission of recipes;
f) semiotic and cultural anthropology studies, interested in recipes from the viewpoint of their sociocultural impact.

Without the pretences of exhausting the inventory, we may assess that the short instructive texts that guide us in cooking more or less sophisticated meals are extremely adaptable, when considered from an intertextual angle.

5. Partial conclusion

In order to shed light on the common and distinctive features determined by the oral – written distinction, in the second part of our research, this opposition will be correlated with other markers [regional (non-literary) vs. standard (literary), informal vs. formal; original composition vs. translation, etc.)]. Additionally, we will advocate the existence of a three-fold division within the culinary register, namely simple, standard and high and we will discuss it in relation to other taxonomic accounts (genre, language

or style). Our analysis will draw on a small corpus of texts collected during field work and on texts from various Romanian cookbooks.

Bibliography

Albala, K. (2000). *Southern Europe*, in K. F. Kiple, K. C. Ornelas (eds), *The Cambridge World History of Food*, Cambridge University Press, vol. II, p. 1203–1210, Crossref.

Albala, K. (2006). *Cooking in Europe, 1250–1650*, Greenwood Press, Westport / Londra.

Albala, K. (ed.) (2011). *Food Cultures of the World Encyclopedia*, 4 volumes, Greenwood Press, Santa Barbara / Denver / Oxford.

Beaugrande, R.-A. de & Dressler, W. (1981). *Introduction to Text Linguistics*, Longman, Londra / New York.

Bottéro, J. (2004). *The Oldest Cuisine in the World. Cooking in Mesopotamia*, The University of Chicago Press, Chicago / Londra.

Candrea, I.-A. (1999). *Folclorul medical comparat. Privire generală. Medicina magică*, introduction by L. Berdan, Editura Polirom, Iași.

Cernovodeanu, P. (ed.) (2000). *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, part I, Editura Academiei Române, București.

Cernovodeanu, P. (ed.) (2004). *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, new series, vol. I, Editura Academiei Române, București.

Chivu, Gh. (2000). *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, Editura Univers Enciclopedic, București.

Chivu, Gh. (2006). *Cartea de bucate. Un manuscris singular în scrisul vechi românesc*, in *In honorem Gabriel Ștrempel*, Satu-Mare, 2006, p. 123–135, republished in Chivu, Gh. (2015). *Vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, Editura Academiei Române, București, p. 112–123.

Ciolac, A. (2015a). *Din nou despre elementele lexicale franceze în cărți de bucate românești (I)*, in "Limba română", vol. LXIV, issue 3, p. 381–399.

Ciolac, A. (2015b). *Din nou despre elementele lexicale franceze în cărți de bucate românești (II)*, in "Limba română", vol. LXIV, issue 4, p. 515–533.

Culy C. (1996). *Null Object in English Recipes*, in "Language Variation and Change", vol. 8, issue 1, p. 91–124, Crossref.

Dima, E. I. (2015). *Textul gastronomic românesc între dialectal și literar. Studiu de caz:* ***Buna menajeră*** *de Ecaterina (Colonel) Steriad*, in R. Zafiu, I. Nedelcu (eds), *Variația lingvistică: probleme actuale. Actele celui de-al 14-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică*, Editura Universității din București, București, vol. II, p. 187–197.

DȘL = Bidu-Vrănceanu, A., Călărașu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M. & Pană Dindelegan, G. (2001). *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București.

Fischer, K. (2013). *The addressee in the recipe. How Julia Child gets to join you in the kitchen*, in Gerhardt, C., Frobenius, M., Ley, S. (eds), *Culinary Linguistics. The Chef's Special*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 103–118, Crossref.

Fischer, S. R. (2001). *A History of Writing*, Reaktion Books, Londra.

GALR = *Anafora*, in Guțu Romalo, V. (coord.), *Gramatica limbii române*, vol. II, *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 749–766.

Guia, S. (2014). *Dialectologie română. Studii și corpus de texte*, Editura Vasiliana '98, Iași, p. 163–382.

Holban, M. (ed.) (1973). *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, Editura Științifică, București.

Irimia, D. (1999). *Introducere în stilistică*, Editura Polirom, Iași.

KN = Kogălniceanu, M. & Negruzzi, C. (1973). *200 de rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*, edition by T. Moraru, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

LCB = Constantinescu, I. (ed.) (1997). *O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*, transcription, foreword and afterword by I. Constantinescu, introduction by M. Cazacu, Editura Fundației Culturale Române, București.

Lupescu, M. (2000). *Din bucătăria țăranului român*, Editura Paideia, București.

Malmaud, J., Wagner, E. J., Chang, N. & Murphy, K. (2014). *Cooking with Semantics*, in *Proceedings of the ACL 2014 Workshop on Semantic Parsing, Baltimore, Maryland, June, 26, 2014*, p. 33–38, Crossref.

Marin, S. (2004). *Carte de bucate. Ediție integrală*, Editura Humanitas, București.

Martinet, A. (1970). *Elemente de lingvistică generală*, Romanian edition by P. Miclău, Editura Științifică, București.

Massam, D. & Roberge, Y. (1989). *Recipe Context Null Object in English*, in "Linguistic Inquiry", vol. 20, issue 1 (Winter, 1989), p. 134–139.

Matwick, K. & Matwick, K. (2014). *Storytelling and synthetic personalization in television cooking shows*, in "Journal of Pragmatics", vol. 71, p. 151–159, Crossref.

Metzeltin, M. & Thir, M. (2013). *Antropologia textului*, translated to Romanian by O. Nicolae, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Neț, M. (1998). *Cărțile de bucate românești: un studiu de mentalități*, Editura Academiei Române, București.

Norrick, N. R. (2011). *Conversational recipe telling*, in "Journal of Pragmatics", vol. 43, p. 2740–2761, Crossref.

Östman, J.-O. (2004). *Construction Discourse. A prolegomenon*, in Östman, J.-O. & Fried, M. (eds), *Construction Grammars. Cognitive grounding and theoretical extensions*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 121–144, Crossref.

Plett, H. (1983). *Știința textului și analiza de text. Semiotică, lingvistică, retorică*, translated to Romanian by S. Stănescu, Editura Univers, București.

Samarian, P. Gh. (1935–1938). *Medicina și Farmacia în Trecutul Românesc: 1382–1775*, vol. I, Tipografia „Modernă", Călărași / Ialomița, 1935; vol. II, Tipografia „Cultura", București, 1938.

TDMu = Cazacu, B. (coord.), *Texte dialectale. Muntenia*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1975.

Young, C. & Gloning, T. (2004). *A History of the German Language through Texts*, Routledge, London / New York.

Zafiu, R. (2004). *Observații asupra anaforei în limba română actuală*, in Pană Dindelegan, G. (coord.), *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, București, p. 239–252.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i5A71ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Rețetele culinare: oralitate și scripturalitate (I)

Ioan Milică, Sorin Guia*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 24 februarie 2017
Acceptat 10 martie 2017
Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:
lingvistica textului
rețete culinare
oralitate
scripturalitate

Rezumat

Pe plan internațional, cercetarea științifică a rețetelor formează o arie înfloritoare de preocupări. În lingvistica românească actuală, studiul rețetelor culinare constituie o arie emergentă de explorare științifică. Obiectivul acestei prime părți a cercetării noastre este de a surprinde, din unghi semiotic, un set de trăsături în jurul cărora se poate articula proiectul unei lingvistici a textelor cu profil culinar. În lucrare sînt inventariate tradițiile culinare europene majore, tiparele compoziționale ale rețetelor de gătit și izotopiile lor. În plus, sînt examinate trăsăturile textuale ale rețetelor, prin recurs la modelul avansat de Beaugrande & Dressler (1981), dar fără ca analiza să fie condusă strict în cadrele modelului ales întrucît și alte modele interpretative pot fi adoptate pentru a pune în discuție proprietățile textuale ale rețetelor culinare.

„Spune-mi ce mănînci și îți voi spune cine ești"
(J. A. Brillat-Savarin, *Fiziologia gustului*, 1825)

1. Introducere

Rețetele culinare sînt realizări comunicative compuse și transmise cu scopul primar de a învăța pe cineva cum să prepare un produs alimentar. Ele circulă atît pe cale orală, cît și în scris, iar particularitățile canalului de realizare a comunicării determină prezența sau absența anumitor componente structurale ale acestor producții lingvistice. Pentru început, este suficient să arătăm că, în procesul de transmitere orală, mesajul este susținut de elemente paralingvistice (accent, tempo, intonație) și nonlingvistice (limbaj corporal) care dispar atunci cînd rețetele sînt scrise. Pe de altă parte, scrisul prezintă avantaje strategice legate de acuratețea, stabilitatea și longevitatea conservării informației.

Studiul rețetelor culinare s-a bucurat de mare interes din partea mai multor categorii de specialiști: etnologi, antropologi și semioticieni, istorici și lingviști, psihologi și sociologi etc. De fapt, în cultura umanității, destinul semiotic al rețetelor culinare este strîns legat de evoluția scrisului și a tehnologiei, în general. În instructiva sa carte de popularizare a istoriei scrisului, Fischer (2001, p. 56) notează că, grație scrierii cuneiforme sumeriene, s-au conservat primele forme de literatură (< lat. *litteratura* 'alfabet'): texte cu profil administrativ, note comerciale, scrisori și prevederi legale, poeme și povești, scrieri religioase, însemnări de astronomie și rețete. Enumerarea este, fără îndoială, exemplificativă și nu epuizează diversitatea textelor păstrate pe tăblițe de lut. În schimb, un astfel de inventar atestă apariția unor nuclee de „stiluri" ale limbii scrise: literar, religios, administrativ, economic, epistolar, științific și tehnic. În această privință, asirologul Jean Bottéro (2004, p. 25) reliefează vechimea și stabilitatea *genului literar al textelor culinare*, atunci cînd afirmă că „deși aici discutăm doar despre *rețetele de gătit*, existau pe atunci și rețete referitoare la alte bunuri: parfumuri și unguente, vopseluri, sticlă colorată menită să înlocuiască pietrele semiprețioase colorate, bere sau creșterea și dresarea cailor. Cercetate sporadic și inconsistent, aceste documente constituie un veritabil «gen literar»". Dacă adăugăm că tiparul compozițional al celor mai vechi rețete culinare „datează de la mijlocului mileniului al treilea î.Hr." și împrumută forma textelor de învățături ale tatălui către fiu, marcată prin adresarea la persoana a II-a, ne mai rămîne să precizăm că aceste străvechi

*Adrese de corespondență: *ioanister@gmail.com* (IM), *soringuia01@yahoo.com* (SG).

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

texte (Fig. 1) cuprind o denumire tehnică a preparatului și indicații referitoare la ingrediente și la tehnicile de preparare a acestora (Bottéro, 2004, p. 24).

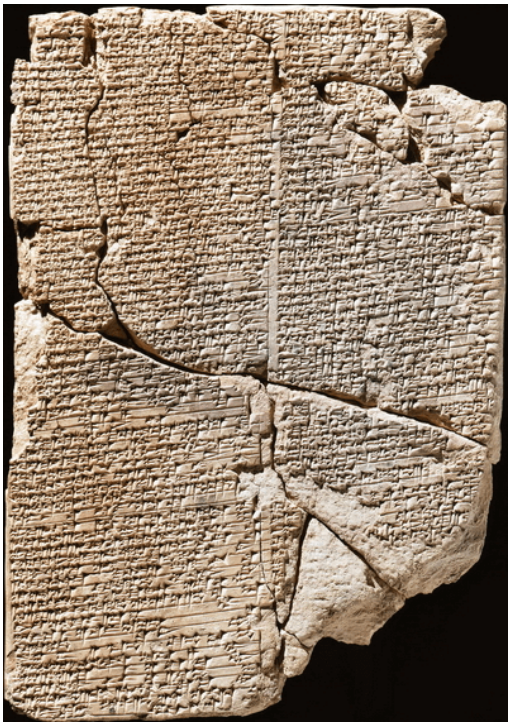

Fragment dintr-o rețetă de preparare a unor păsări mici, probabil potîrnichi[**]:

Îndepărtează capul și labele. Taie păsările și curăță-le, păstrînd pipota și măruntaiele. Curăță pipotele. Apoi clătește păsările și desfă-le. Ia o oală și pune în ea păsările, pipotele și măruntaiele înainte de o da la foc. Pune oala la foc. Clătește cu apă proaspătă un vas. Pune în el lapte bătut și dă-l la foc. Ia oala (cu păsările) și scurge-o. Taie ceea ce nu se mănîncă, apoi sărează restul și adaugă-l în vasul cu lapte, în care mai trebuie să pui și niște grăsime. Pune și niște rudă[†] deja curățată. Cînd e gata să dea în clocot, pune praz tocat, usturoi, samidu[‡] și ceapă (dar nu prea multă). [...]

[†]Ruda de grădină este o plantă aromatică și este denumită științific *Ruda graveolens*.
[‡]*Samidu* este o mirodenie tipic babiloniană, astăzi necunoscută, frecvent folosită la gătit, după cum se observă din rețetele publicate de Bottéro (2004, p. 26–29).

Figura 1: Tăblița YBC 8958 din colecția Universității Yale, Perioada Babiloniană Veche, circa 1750 BC [online].

Stabilitatea compozițională a rețetelor culinare este condiționată de principalii vectori ai variației lingvistice, și anume diferențele de tip diacronic, diatopic, diastratic și diafazic. Pe lîngă faptul că reflectă schimbările petrecute în timp, în spațiu, în societate sau în stilul de a comunica, aceste texte pun în valoare mentalități, gusturi și mode (Albala, 2011; Neț, 1998). Asupra unor elemente de bază ale acestor aspecte vom insista în cele ce urmează.

2. Tradițiile culinare europene

Lucrările de istorie a artei culinare relevă două aspecte de interes pentru lucrarea noastră. În primul rînd, se cuvine menționată unitatea ce caracterizează bucătăria medievală și renascentistă din Europa (Albala, 2006, p. 1–28). În ciuda schimbărilor de toate felurile, de la cele de ordin economic la cele de natură lingvistică, ritualul de pregătire a bucatelor și felurile servite la masă nu se modifică în chip fundamental decît către sfîrșitul Renașterii. La mesele elitelor, tipice pentru această perioadă sînt mîncărurile bogat condimentate și intens aromate, după cum se poate constata parcurgînd cea mai veche carte de bucate cunoscută pînă acum la români:

> Ceea ce șochează pe omul de astăzi, chiar la cea mai fugară lectură a rețetarului, este în primul rînd numărul mare de ingrediente—cîte 10–12 la un singur preparat, fie el din pește, carne, legume ori fructe—cu gusturile și aromele cele mai diverse și contradictorii: în același timp dulce, acru, iute, piperat, sărat, dar și extrem de aromat/ parfumat (cu apă de trandafiri, de zmeură ș.a.), și frecvent colorat, folosind cu precădere șofranul, probabil după moda turcească. Scorțișoara și zahărul, aproape nelipsite din orice rețetă, erau de asemenea un specific al bucătăriei turcești, remarcat și de străinii care ne-au vizitat.
>
> (LCB, p. 89–90)

[**]Dacă nu este indicat altfel, traducerea extraselor din lucrări scrise în alte limbi decît româna ne aparține.

O schimbare accentuată se manifestă începînd cu a doua parte a secolului al XVII-lea, cînd bucătăria europeană este revoluționată nu doar de pătrunderea unor alimente și băuturi exotice, precum ciocolata, ceaiul și cafeaua, ci și de adoptarea unor tehnici noi de preparare a bucatelor.

În al doilea rînd, vechile rețete europene de bucate oglindesc existența și întrepătrunderea a trei ideologii alimentare, prima de ordin religios, a doua de factură medicală și ultima de tip curtenesc:

> Cel mai răspîndit dintre aceste sisteme culinare poate fi numit „creștin", deși rădăcinile sale nu trebuie numaidecît căutate în învățăturile lui Isus și ale discipolilor săi. Acest sistem include atît ascetismul monastic, cît și calendarul posturilor și praznicelor prin care s-a rînduit, de-a lungul istoriei, consumul de alimente. Indiferent de ipostaze, țelul sistemului alimentar creștin l-a constituit purificarea spirituală prin înfrînarea pornirilor trupești, cu toate că acest deziderat poate fi ușor scăpat din vedere mai ales cînd regulile sînt încălcate, iar sărbătorile devin prilej de exces.
>
> Cel de-al doilea sistem principal este de sorginte medicală și a crescut sau a scăzut în popularitate de-a lungul ultimelor două milenii în acord cu prestigiul științei nutriției, deși el continuă să influențeze credințele populare pînă în ziua de astăzi. Obiectul acestui sistem al „fiziologiei umorale" este, desigur, menținerea sau refacerea sănătății prin regim alimentar.
>
> În sfîrșit, cultura gastronomică sau „curtenească" a avut o influență semnificativă în sudul Europei și s-a răspîndit din centre urbane și de putere precum Roma, Napoli, Veneția sau curțile de Aragon, Castilia ori Provence. Scopul aparent era plăcerea de a mînca, dar acesta s-a îngemănat cu ostentația conștientă, menită să impresioneze oaspeții.
>
> (Albala, 2000, p. 1203)

În spațiul cultural românesc, împletirea celor trei tradiții culinare este surprinsă de mai multe izvoare. Pe teren istoric, scrierile călătorilor străini care au trecut prin țările române între secolele al XVI-lea și al XIX-lea evidențiază strictețea cu care românii respectă interdicțiile alimentare ale marilor posturi din calendarul creștin ortodox[1]. În același timp, este pus în lumină și tipicul oriental al meselor de la curțile boierești[2] și domnești, al căror belșug contrastează cu frugalitatea alimentelor mîncate de oamenii din popor[3]. Pentru a avea o imagine mai bună asupra importanței pe care creștinismul ortodox a avut-o în privința obiceiurilor alimentare ale românilor, observațiile călătorilor străini pot fi coroborate atît cu unele din prevederile

[1] În călătoriile sale prin Moldova, întreprinse între 1632 și 1639, călugărul italian Niccolò Barsi notează unele din particularitățile obiceiurilor alimentare ale locuitorilor: „De Paște iau puțină anafură și cei ce iau această anafură au postit postul de patruzeci de zile mai înainte, în care timp nu mănîncă altceva decît pîine și legume, fără untdelemn; nu mănîncă nici pește, ci numai icre și spun că morunul și icrele nu sînt pește. Mănîncă sîmbăta carne după obiceiul grecesc și în vinerea de după Paște și urmează astfel timp de cîteva săptămîni, dar apoi postesc și vinerea și nu mănîncă decît pește" (Holban, 1973, V, p. 78–79).

[2] Scriitorul elvețian François Recordon (1795–1844), secretarul pentru limba franceză al domnitorului muntean Ioan Caragea (1812–1818), surprinde tipicul balcanic al meselor zilei: „Prînzul, a cărui oră e fixată numai de pofta de mîncare, este întotdeauna alcătuit din cincisprezece pînă la douăzeci de feluri de bucate drese de greci, care pregătesc foarte bine bucatele turcești. Boierii nu gustă niciodată din toate aceste bucate; ei se mulțumesc de obicei cu felurile cele mai simple, dar care în adevăr sînt foarte alese ca: iaurtul, caimacul și pilaful, care sînt bunătăți turcești. (...) În zilele obișnuite de post au pește foarte bun, pescuit în Dunăre sau în alte rîuri din țară; dar în timpul posturilor mari dinaintea Paștelui și Crăciunului trebuie să se mulțumească cu zarzavaturi fierte în apă cu puțină sare și zahăr ca să le dea gust și de asemenea cu melci, raci de baltă, din care se consumă nespus de mulți, și cu cîteva fructe uscate sau zaharisite." (Cernovodeanu, 2004, I, p. 685).

[3] În timpul unei călătorii întreprinse în 1769, scriitorul de limbă germană Johann Friedel a făcut însemnări amănunțite despre mîncarea cotidiană a muntenilor bănățeni de la Cazanele Dunării: „Hrana acestor oameni e alcătuită în primul rînd din lapte, ouă, unt, brînză și porumb, pe care-l cultivă foarte mult. Porumbul procură multe feluri de bucate. Cînd e încă lăptos, îl coc întreg, cu cocean cu tot, boabele se scot apoi și le mănîncă ca ‹întocmai› o trufanda; cînd ‹porumbul› e copt, îl usucă și-l sfarmă sau îl macină cu niște rîșnițe mici, făcînd din el, prin fierbere, un fel de păsat des și consistent (în Italia polenta), sau coc un fel de turtă, lată și groasă, cel mult cît un policar, și care se întrebuințează ca pîine. Am gustat din tustrele bucate și le-am găsit foarte gustoase, dar n-am putut să mănînc prea mult, nefiind obișnuit cu ele. Băutura lor e apa și laptele. În locul vinului, au o țuică admirabilă, pe care și-o fabrică fiecare din abundență, pentru casă. Carne, în afară de carnea de miel, nu se mănîncă niciodată. Fructe, apoi pepeni, castraveți și chiar dovleci fierți sînt bucate favorite." (Cernovodeanu, 2000, X/I, p. 35).

vechilor pravile, cît și cu rețetele de mîncăruri de pește și de post cuprinse în cea mai veche carte de bucate[4] scrisă în limba română sau cu descrierile meselor țărănești, incluse în rarele lucrări de etnografie culinară românească (Lupescu, 2000, p. 161–174).

Studiile de etnomedicină (Candrea, 1999, p. 101–108) și de istoria medicinei românești (Samarian, 1935–1938) au constatat că medicina magică a coexistat cu medicina jalonată de teoria umorilor. Superstițiile și credințele legate de mîncăruri și de băuturi[5] reliefează străvechi practici populare, dar, totodată, ele pun în lumină și aspecte precum igiena alimentară, educația și politețea oamenilor simpli ori gusturile și mentalitățile dominante într-o anumită epocă. Trecerea de la medicina empirică, de tip popular, la cea științifică este de asemenea relevantă în condițiile în care regimului alimentar îi este recunoscută valoarea terapeutică[6] încă din cele mai vechi timpuri.

3. Tiparele compoziționale ale rețetelor culinare

Evoluția artei gătitului se oglindește și în înnoirea tiparului compozițional al rețetelor culinare. „Structura textuală a rețetelor timpurii", notează Young & Gloning (2004, p. 191–192), „este caracterizată de (i) o structură globală în două părți și (ii) un set specific de elemente textuale". Cele două părți ale structurii globale „sînt (a) introducerea preparatului în cauză printr-un titlu și/sau printr-o construcție ipotetică" și „(b) descrierea metodei de preparare. Acest tip de structură globală rămîne neschimbat pînă la mijlocul secolului al XIX-lea; începînd cu 1860 se dezvoltă un tipar cu trei părți, în care ingredientele alcătuiesc un corp textual de sine stătător, iar în secolul al XX-lea acest tipar textual va reprezenta noul standard structural". Cît privește instrucțiunile de preparare, în această secvență a rețetelor culinare sînt incluse elemente textuale precum ingredientele, acțiunile de urmat, ustensilele folosite, tehnicile de preparare, durata etapelor de gătire ș.a. Tiparul modern al rețelor culinare este rezumat în Tabela 1.

Observațiile formulate de Young & Gloning se dovedesc valide nu doar pentru cele mai vechi culegeri de rețete scrise în limba germană, datînd din secolul al XIV-lea, ci și pentru cea mai veche carte românească de bucate. În această lucrare, rețetele sînt grupate tematic[7] —„mîncări de pește", „mîncări de post", „mîncări de carne", „păsări" etc.—și sînt introduse de elemente paratextuale stereotipe, „Altă mîncare" sau „Alt fel", după cum se poate constata din următorul exemplu:

> Ia 2 caponi au grăini grase și le fiarbe dulci, și îngroașă zeama cu cîteva gălbenări de ou bătute cu puțintel lapte de migdale și le treci prin sită; apoi să pui puțintel unt proaspăt și să lași să dea // undă bine cu găina. Și cînd o vei turna, să pui fălii de pîine prăjite pe didesupt.
> *Altă mîncare*. Ia pui de găină mitutei, iar nefiind mici, fie și mari; umple-i cu orez, ceapă prăjită, stafide mărunte, ficați de oae au de altă pasăre <!>, sare, piper și de alte dresuri și-i fierbi dulci. Și cînd îi vei turna să presări deasupra scorțișoară.
> (LCB, p. 144)

[4] Culegerea datează de la sfîrșitul secolului al XVII-lea (LCB, p. 83) ori din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Chivu, 2006, p. 123) și conține 293 de rețete, din care 64 sînt de pește, iar 20, de post (LCB, p. 87).

[5] „În special, femeia însărcinată trebuie să se păzească de a mînca unele lucruri care pot avea o influență vătămătoare asupra copilului ce va naște. Să nu mănînce cap de pește, căci copilul ce va veni pe lume nu va vorbi curînd. Să se păzească de a mînca pești și melci căci va naște copii băloși și mucoși. Să nu mănînce aripi de pasăre, căci copilul care se va naște va da necontenit din mîini și din picioare, parc-ar vrea să zboare. Să se ferească de a mînca din frigare carne netăiată, căci va naște copilul cu limba prinsă. Cu deosebire i se recomandă să nu mănînce poame îngemănate, adică cele lipite una de alta, că va naște copii gemeni" (Candrea, 1999, p. 105).

[6] În cel mai vechi rețetar românesc, cititorul descoperă cîteva rețete de „vin doftoresc" în care, pe alocuri, apar mențiuni de ordin curativ: „Anghelică dram<uri> 3, galanga calamoromatico ana dram 1, scorțișoară dram<uri> 4, cubebe, cuișoare, frunzișoară, caculea ana dram pol, coji de naramză, // coji de lămîe ana dram 1, zahar ocă pol, vin oca 3. Toate acéstea, gros pisîndu-le, pune-le în vin să stea zile 5–6. Deci stricură-l prin mînica lui Ipocrat, și de acest vin fă supa diminéața și bea un păhar în loc de cafea, că iaste foarte bun, că întărește capul și stomahul, au dupe mîncare bea un păhar în loc de vutcă" (LCB, p. 161).

[7] Absența indicațiilor referitoare la timpul de preparare și, ocazional, la gramaj dovedește că rețetele erau destinate unui bucătar care știa ce avea de făcut.

Titlu		
	✓	denumirea preparatului
	✓	informație culturală
Ingrediente		
	✓	listă de ingrediente
	✓	cantități specifice
	✓	temperatură de preparare
	✓	cantitatea finală de preparat: de exemplu: „pentru 4 persoane”
Instrucțiuni		
	✓	ordine secvențială
	✓	mod imperativ
	✓	alternative

Tabela 1: Prototipul rețetei culinare moderne (Östman, 2004, p. 133)

Același model stilistic poate fi identificat și în rețetele incluse în culegerea publicată, în 1841, la Iași, de Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi (KN), aspect care probează stabilitatea vechiului tipar compozițional:

> Iei carne de miel și tai tot felii, și pe urmă o fierbi cu puțin unt. Apoi, după ce se răcorește, o tăvălești în ou și o presări bine cu posmag și o prăjești în grăsime, apoi o pui în farfurii și pune petrinjel pe deasupra.
> (KN, p. 63)

Mai mult decît atît, rețetele culinare evidențiază trei izotopii:

a) *enumerativă*, identificabilă mai cu seamă în secvența dedicată prezentării ingredientelor: „Ia pui de găină mitutei, iar nefiind mici, fie și mari; umple-i cu *orez, ceapă prăjită, stafide mărunte, ficați de oae au de altă pasăre <!>, sare, piper și de alte dresuri* și-i fierbi dulci.” (LCB, p. 144);

b) *procedurală*, prezentă în secvența privind prepararea unui anumit produs și redată prin verbe dinamice: „*Iei* carne de miel și *tai* tot felii, și pe urmă o *fierbi* cu puțin unt. Apoi, după ce se răcorește, o *tăvălești* în ou și o *presări* bine cu posmag și o *prăjești* în grăsime, apoi o *pui* în farfurii și *pune* petrinjel pe deasupra.” (KN, p. 63);

c) *instrucțională* (*comentativă*), cuprinzînd îndeosebi aprecieri, explicații, sfaturi și recomandări privind ustensilele și tehnicile optime de gătit: „Grijind péștile, pune-l în tingire. Deci pune untudelemn 2 filigéne, vin alb dram<uri> 50, apă ocă pol, aguridă au zeamă de lămîe dram<uri> 25, zahar dram<uri> 24, cimbir și alte dresuri, și sare, ceapă și erburi tocate, *și-l fiarbe astupat bine, să nu răsufle, și păzéște să nu-l prea răsfierbi*.” (LCB, p. 108). Această izotopie evidențiază pronunțatul caracterul instructiv (didactic, educativ) al rețetelor de gătit (Fischer, 2013, p. 114). În cazul rețetelor culinare transmise prin viu grai[8], izotopia instrucțională pare mai amplă și reflectă nu numai priceperea vorbitorului de a găti, ci și talentul expozitiv al celui ce face recomandările:

> **Da, precîs**, un fel d'ĕ gogoși, numa că să taie cu deremeță̯u. (...) Deĉ faĉ ca o pătură, o n̯tin̯z și pă urmă ca să tai̯. Și să fiie aș̡ę um_pt'ic pă márjină parcă cretișor aluatu, cum îl tai̯, să ai̯bă o formă d'ĕ pătrățele, și-l mái̯ tái̯ la mijloc, și pă urmă o part'ĕ o_ntorĉ și i̯ésă aș̡ĕ, are o formă a ĉurigă̯ului̯, și cu ai̯a să taie, cu deremeță̯u, **aș̡ę să spun'ĕ aiĉ la nu̯oi, deremeță̯u. Îi̯ d'ĕ l'i̯émn, are o cod'ítă și are o rot'íță d'ĕ ..., aș̡ę undulátă**. Pui̯ fă̯ínă, **d'ĕpind'ĕ cît'ĕ vrei̯ să faĉ** și să frămínță cu sămăt'iș̡ĕ, u̯ou̯ă, l'ĕ bat, l'ĕ pun acólo, pátru u̯ou̯ă, **depind'ĕ că, cu cît pui̯ mái̯ mult'ĕ i̯e mái̯ bun că-i̯ mai̯**

[8] Textele dialectale date ca exemple au fost culese prin anchete lingvistice: TDMu (1975, II) și Guia (2014).

> **galben la culóre**, um_pt'ic d'ĕ zahăr, **dá nú puį aş̦ę d'ĕ mult záhăr că, dacă puį aş̦ę mult zahăr în aluat nú cre̯'ş̦t'ĕ aş̦ę d'ę bin'ĕ aluatul**. Pă ćurigau̯ăle puį și d'ią́supra un_pt'ic de záhăr praf. Și pun um_pt'ic d'ĕ drojd'ie, și frămînt. Un_pt'ic d'ĕ sare, **că_n_oriće aluat ca sarea_n bucat'ĕ , ş̦t'i tu că n-are gust. Treę să puį k'ar dacă faĉ aluatul dulće, dá un_pt'ic d'ĕ sare oricum treę să puį**. Ș_apu̯ói il frămînț. Și cînd dost'ĕş̦t'ĕ, **deĉ creş̦t'ĕ aluatu**, l-ai înt'iș pă masă, cu sućitorea atúńćina îl tai cu deremeț́ău **cum ț-am ecsplicát**, și-l púi în láboș, **nu̯oį folosím láboșe d'ĕ_ast'ia marį, d'ĕ fier**, pun'ĕm uléiu (olóiu), cînd îį îńćiș ai ț́ípát ćurigau̯ăle care li-am tăiat pă masă[9].
>
> (SM[10], Odoreu, 5)

Comentariile gospodinei care prezintă o rețetă de gogoși sînt, în principal, orientate asupra folosirii anumitor ustensile, în cazul de față tăietorul de aluat cu rotiță zimțată și recipientul „de fier" în care se prăjesc gogoșile, asupra cantităților de ingrediente, precum ouăle, sarea și zahărul, și asupra calităților organoleptice ale preparatului (aluatul de gogoși): culoare, consistență, gust. Lipsa indicațiilor precise referitoare la cantitățile ingredientelor și prezența unor cuantificări aproximative, de tipul „um_pt'ic d'ĕ", dovedește că priceperea de a găti se transmite empiric, prin prepararea repetată a unui anumit produs.

Cărțile de bucate conturează, *in absentia*, un beneficiar generic și nedeterminat. În transmiterea conversațională a rețetelor culinare, interacțiunea se desfășoară față în față, beneficiarul prim al cunoștințelor și recomandărilor culinare fiind persoana căreia i se adresează expertul în gătit, fie aceasta ucenicul bucătar, anchetatorul care solicită informații sau, mai nou, unul sau mai mulți co-participanți implicați într-un spectacol culinar televizat[11]. De altfel, Norrick (2011, p. 2753) subliniază că rețetele culinare transmise conversațional sînt, în prezent, influențate de tiparele structurale ale rețetelor scrise, iar alcătuirea celor din urmă este semnalată adesea, în manieră explicită, în cele dintîi. Cu alte cuvinte, rețeta scrisă este un text a cărui autoritate se răsfrînge asupra indicațiilor de gătit transmise oral. În conversația dintre cunoscătorii artei gătitului, transmiterea unei rețete e dublată de comentarii și de judecăți de valoare, aspect mai degrabă slab reprezentat în textele instrucționale din cărțile de bucate.

4. Trăsăturile textuale ale rețetelor culinare

Rețetele culinare pot fi studiate în raport cu cele șapte standarde ale textualității stabilite de Beaugrande & Dressler (1981): coeziunea, coerența, intenționalitatea, acceptabilitatea, informativitatea, situaționalitatea și intertextualitatea.

Coeziunea este proprietatea reflectată de elementele care asigură stabilitatea unui text. Un mecanism important de întreținere a coeziunii rețetelor culinare este repetiția. În cărțile de bucate, recurența anumitor unități lingvistice reflectă stereotipia și natura procedurală a textului care urmează a fi preschimbat în

[9] [Da, precis, un fel de gogoși, numai că se taie cu deremeățul. (...) Deci faci ca o pătură, o întinzi și pe urmă ca să (le) tai. Și să fie așa un pic pe margine parcă cretișor aluatu, cum îl tai să aibă formă de pătrățele, și îl mai tai la mijloc și pe urmă o parte o întorci și iese așa, are forma ciurigăului, și acu aceea se taie, cu deremeățul, așa se spune aici la noi, deremeățu. Este de lemn, are așa o codiță și are o rotiță de..., așa ondulată. Pui făină, depinde cîte vrei să faci și se frămîntă cu sămătișă (*lapte prins*), ouă, le bat, pe pun acolo, patru ouă, depinde că, cu cît pui mai multe este mai bun, ca-i mai galben la culoare, un pic de zahăr, da nu pui așa de mult zahăr, că dacă pui așa mult zahăr în aluat nu crește așa de bine aluatu. Pe ciurigăie pui și pe deasupra un pic de zahăr praf. Și pun un pic de drojdie și frămînt. Un pic de sare, că-n orice aluat ca sarea în bucate, știi tu că n-are gust. Trebuie să pui, chiar dacă faci aluatu dulce, dar un pic de sare oricum trebuie să pui. Și apoi îl frămînți. Și cînd dospește, deci crește aluatu, l-ai întins pe masă cu sucitorul, atunci îl tai cu deremeățul, cum ți-am explicat, și-l pui în laboș (*cratiță*), noi folosim laboșe din astea mari, de fier, punem uleiul, cînd îi încins ai țipat (*aruncat*) ciurigăile pe care le-am aruncat pe masă].

[10] Subiect vorbitor: Doina Toth, 61 de ani, 10 clase; înregistrare și transcriere: Maria Uivărășan.

[11] Din sfera spectacolelor culinare televizate fac parte concursurile de gătit, reality-show-urile cu bucătari profesioniști care explică publicului din studio și de dincolo de micul ecran cum să gătească, documentarele de călătorie (engl. *travelogs*) ș.a. Spectacolele culinare televizate asigură divertismentul și educația gastronomică a milioane de telespectatori, iar „poveștile de viață" țesute pe durata acestor emisiuni contribuie la creșterea credibilității și notorietății maeștrilor bucătari și întreține „personalizarea sintetică" a raporturilor comunicative cu masa de telespectactori, în sensul că tehnicile discursive la care recurg prezentatorii-maeștri bucătari creează iluzia intimității, prin inițierea unui dialog fictiv cu publicul telespectator (Matwick & Matwick, 2014, p. 151–152).

fapte. În acord cu Lausberg, Heinrich Plett (1983, p. 236) distinge două tipuri de repetare a unui cuvînt, repetiția în contact, realizată atunci cînd cuvintele repetate se succed, și repetiția la distanță, realizată atunci cînd succesiunea este întreruptă de o secvență de text variabilă. Deși în rețetele culinare pot fi întîlnite ambele tipuri de repetiție, repetiția la distanță este mult mai frecventă și reliefează polisemantismul unor constituenți textuali de tipul *a da*, *a face*, *a lua*, *a pune* ș.a.:

> *Secolele al XVII-lea – al XVIII-lea*: „Să iei un lin mare și să-i scoți mațile pe urechei și să-l speli bine. Deci **să**-l **umpli** cu umplutură făcută de nuci pisate, de pîine frecată, de rînza lui, erburi tocate, piper, scorțișoară, puțintel untudelemn, stafide mărunte și sare. Deci dupre ce-l **vei umplea**, **pune**-l în tingire, **puindu**-i untudelemn, apă și vin alb, zeamă de lămîe, atît cît să stea acoperit mai mult de un deget, sare și mirodii și ceapă prăjită; și, fiind primăvară au vară, **pune** grăunțe de agriș au de aguridă, iar de va fi iarnă au toamnă, vișine uscate, și-l fiarbe au în cuptor într-o plachie, au pe foc în tingire" (LCB, p. 107).
>
> *Secolul al XIX-lea*: „**Să iei** șasezeci și cinci dramuri de carne de vițel sau de pasere, să o tai tare mărunțel și **să pui** o franzelă, de pe care **iei** coaja cu răzătoare, și apoi să o stropești cu lapte și să o pui în carne cu puțină măduvă de vacă. Apoi **să se puie** toate în piuliță, să se piseze tare bine. Apoi **să iei** douăzeci dramuri de grăsime să frigă puhav, **să pui** înuntru două ouă întregi și un gălbănuș și să le pisezi bine; apoi **să pui** carnea acea fiartă înuntru, puțină sare, să o amesteci bine, și, dacă va fi prea subțire, **să pui** puțin posmag. Apoi să facă gălușcele, să le tăvălească în posmag și să le prăjească în grăsime să se îngălbinească. Apoi **să puie** în chisă și să se toarne deasupra zama făcută rumână" (KN, p. 3).
>
> *Secolul XX*: „Se alege știvia, **se pune** la fiert și se face la fel ca ciorba de urzici de mai sus. Separat se prăjește ușor o ceapă tocată cu o lingură de ulei; **se pune** făina, se rumenește și se stinge cu apă. Se amestecă în ciorbă și se lasă să mai dea un clocot. În loc de orez **se pot pune** la fiert cîțiva cartofi tăiați mărunt" (Marin, 2004, 204, p. 74).

În cazul rețetelor de gătit transmise pe cale orală, repetiția la distanță pare mai pronunțată și este o marcă a existenței unor reflexe verbale menite să întărească economia comunicativă:

> **Dăm** cárńa pĭ máșînă, **dăm** curéĉu pĭ máșînă, **puńém** slăńină d'e făcút rîntáș, **puńém** șăpă, **mest'ecắm** u̯oréz, ráis cum̯ zîșém nu̯oi̯ mai̯ d'e mult, ráis, și le **mest'ecắm** tắt'e la̯oláltă **puńém** sáre, **puńém** ĉipéri̯, **puńém** șímbru, tăt'i̯ șéle șe trébe, d'e̯ éstea, **mest'ecắm** tă la̯u̯oláltă ș apo fắșem gălúșt'e cî púmu d'e mari̯ [!], cu frúnză d'e curéĉ[12].
>
> (BN[13], Ilva Mare, 1)

Coerența este proprietatea care pune în evidență universul textual creat prin rețeaua de unități semnificative care alcătuiesc înțelesul. Rețetele culinare sînt texte prin care se transmit cunoștințe specializate referitoare la ingrediente, ustensile și tehnici de gătit[14]. Aceste componente sînt evidențiate, în plan lexical, de uzul termenilor tehnici. Și în transmiterea conversațională a rețetelor se adoptă un punct de

[12] [Dăm carnea prin mașină, dăm curechiul (*varza*) prin mașină, punem slănină de făcut rîntaș, punem ceapă, mestecăm orez, rais cum ziceam noi mai demult, rais, și le mestecăm toate laolaltă, punem sare, punem piper, punem cimbru, toate cele ce trebuie, de acestea, mestecăm tot laolaltă și apoi facem găluște cît pumnu de mari, cu frunză de curechi.]

[13] Subiect vorbitor: Floarea Suci, 70 de ani, 4 clase, căsătorită în Ilva Mare de 43 de ani, pensionară; înregistrare și transcriere: Cristina Nechita.

[14] „**Marmeladă de caise cu coajă**

La 1 kg de caise, 500 g zahăr

Se aleg caise bine coapte, se spală, se scurg și se rup în două îndepărtînd sîmburii. Se pun împreună cu zahărul în tingirea de dulceață sau într-o cratiță smălțuită. Se fierb, amestecînd mereu, pînă se leagă cît trebuie. Se toarnă marmelada caldă în borcane, care se leagă cu hîrtie pergament numai după ce s-au răcorit." (Marin, 2004, 1358, p. 405).

vedere specializat, în sensul că protagoniștii interacționează, de regulă, din unghiul cunoscătorului[15], al celui priceput în a găti. Limbajul rețetelor și al cărților de bucate oglindește existența unor comunități de vorbitori familiarizați cu tainele artei culinare (Norrick, 2011, p. 2749).

Și scrierea, și spunerea rețetelor culinare vehiculează un algoritm compozițional mai simplu sau mai complex care se deprinde prin experiență sau, mai recent, se învață în școli de profil, iar acest detaliu legitimează constatarea că rețetele culinare sînt, ca și alte tipuri de texte tehnice, realizări comunicative standardizate. Această proprietate semiotică este reflectată și de prototipul textual schițat în Tabela 1.

Coeziunea și coerența sînt proprietăți axate pe text, însă *intenționalitatea* și *acceptabilitatea* sînt, în viziunea lui Beaugrande & Dressler, proprietăți corelate cu identitățile semiotice ale protagoniștilor comunicării verbale. În timp ce intenționalitatea reliefează atitudinea celui ce comunică, acceptabilitatea devoalează atitudinea față de text a celui cu care se comunică. În transmiterea rețetelor culinare, relația dintre emițător și receptor se întemeiază pe cooperare eficientă. Considerate din perspectiva emițătorului, rețetele culinare se dovedesc a fi texte scurte, de tip performativ, prin care se indică cursuri de acțiuni ce trebuie urmate în vederea realizării unui preparat alimentar. Așadar, secvențialitatea acestor texte, compuse, de regulă, după metoda „pas cu pas", este determinată de rațiuni practice: ce ingrediente (și în ce cantități) sînt necesare pentru prepararea unui produs culinar, care este modul tipic de preparare a unui produs și cît durează o anumită operațiune, care sînt alternativele ce pot fi urmate în cazul nefolosirii anumitor ingrediente și ustensile de gătit, care sînt riscurile ce pot interveni pe durata procesului de preparare a unui produs și în ce condiții se desfășoară servirea și păstrarea preparatelor etc. La nivel sintactic, de pildă, caracterul procedural și factual al rețetelor imprimă o mai frecventă utilizare a unor tipuri de subordonate prin care se relevă algoritmul expunerii (temporalele, cauzalele, condiționalele și finalele).

Din punctul de vedere al receptorului, intențiile emițătorului pot fi discernute numai în măsura în care sînt înțelese și asumate convențiile expresive presupuse de acțiunea principiului stilistic al specializării (Irimia, 1999, p. 49–50). În absența acestora, nu se actualizează calitățile expresive proprii textelor aparținînd comunicării tehnice și științifice: neutralitatea, claritatea și precizia (Chivu, 2000, p. 67). În raport cu axa (inter)subiectivă a comunicării verbale, emițător-mesaj-receptor, cele trei calități ale stilului tehnico-științific pot fi interpretate ca evidențe ale intenționalității și acceptabilității. De aceea, enunțuri de tipul „Se curăță dovleacul de coajă și de sîmburi, se taie bucăți și se înăbușă cu puțin unt și o ceapă tăiată mărunt" (Marin, 2004, 172, p. 64) sau „Se leagă zahărul cu 3 pahare de apă" (Marin, 2004, 1383, p. 414) își dezvăluie sensurile numai în măsura în care receptorul este familiarizat cu vocabularul și cu gramatica rețetelor.

Relația de cooperare dintre protagoniștii comunicării este pusă în valoare și de o altă dominantă a rețetelor culinare, și anume apartenența lor la clasa actelor de limbaj de tip directiv (Dima, 2015, p. 192). Actele directive de limbaj îndeamnă la urmarea unui curs de acțiune, ceea ce presupune că emitentul își construiește textul în raport cu un algoritm compozițional folosit în beneficiul receptorului și gîndindu-se la posibilitățile de acțiune de care poate dispune beneficiarul. La rîndul său, receptorul acordă credit emițătorului și este dispus să pună în practică instrucțiunile și recomandările primite din partea acestuia.

Informativitatea este standardul referitor la noutatea informației vehiculate de un anumit text. Judecată din perspectiva opoziției *temă*/*remă* (DȘL, p. 437, p. 531–532), informativitatea teoretizată de Beaugrande & Dressler depășește cadrul strict al enunțului; aceasta este considerată ca proprietate graduală de ansamblu și poate fi evaluată în raport cu predictibilitatea elementelor textuale. Altfel spus, uzul anumitor moneme funcționale precum articolul, prepoziția ori conjuncția, adică folosirea unor elemente cu mare predictibilitate, modulează gradul de informativitate al monemelor lexicale (Martinet, 1970, p. 135–188). Se pot astfel distinge trei grade dinamice de informativitate: a) informativitatea de gradul I, proprie

[15] Vocabularul tehnic culinar poate fi recunoscut în următorul fragment de rețetă de borș de găină: „Mai̯ întĭ̯i̯ aléẑ u̯o găi̯ínâ și̯ u̯o tai̯. După și̯ ai̯ tăi̯ét-u̯o faș **uŋcru̯óp** și̯ u̯o **u̯ăpăréșți̯** ca sî îi̯ smulẑ uș́or pi̯éni̯li̯, dup_aș́éi̯a **sî șinitui̯éști**, scu̯oț mâț̂li̯, u̯o spéli̯ g'íni, g'íni cu apâ și̯ u̯o tai̯ îm_bucăț." (BT, Vorona, 3; Subiect vorbitor: Eleonora Mihai, 60 de ani, 6 clase, casnică; înregistrare și transcriere: Ancuța Durnia). – [Mai întîi alegi o găină și o tai. După ce ai tăiet-o faci un **uncrop** și o **opărești** ca să îi smulgi ușor penele, după aceea **se cinătuiește**, scoți mațele, o speli bine, bine cu apă și o tai în bucăți].

textelor de tipul STOP de pe unele semne de circulație, b) informativitatea de gradul al II-lea, numită și informativitate normală, proprie standardului informativ obișnuit al textelor și c) informativitatea de gradul al III-lea, proprie textelor compuse cu intenția de a lua prin surprindere orizontul de așteptări al receptorului. Din perspectiva acestei clasificări, informativitatea rețetelor culinare poate fi descrisă ca normală, în sensul că respectivele texte sînt caracterizate de predictibilitate compozițională[16]. Relativ recent, în studiile de robotică și de traducere automată a limbajului natural a fost formulată observația că limbajul textelor instrucționale „este în bună măsură ambiguu, imprecis și adesea negramatical în raport cu uzul convențional" (Malmaud *et al.*, 2014, p. 33). Am observat deja că intenționalitatea și acceptabilitatea joacă un rol hotărîtor în transmiterea și înțelegerea textelor tehnice de tipul rețetelor. Întrucît anafora zero a fost considerată ca principală sursă de ambiguitate în interpretarea automată a instrucțiunilor de gătit, considerăm că merită să ne oprim asupra fenomenului pentru a-i comenta calitatea de marcă stilistică a rețetelor culinare. În bibliografia internațională dedicată lingvisticii rețetelor, mai cu seamă în literatura de specialitate de limbă engleză, anafora zero a fost intens dezbătută. Studii precum Massam & Roberge (1989), Culy (1996) și altele constată că anafora zero este, în rețetele culinare, determinată de factori contextuali (stilistici, semantici, discursivi). În lingvistica românească, cercetarea anaforei nu a suscitat foarte mult interes (Zafiu, 2004, p. 239–252; GALR, II, p. 749–766), motiv pentru care formulăm cîteva observații.

i) În absența unui corpus lingvistic specializat nu este posibil să precizăm cît de pregnant este randamentul funcțional al anaforei zero în limbajul culinar, astfel încît să putem considera fenomenul drept marcă stilistică de identitate a rețetelor de gătit. Așa cum observă Rodica Zafiu, e „sigur că există o diferență între anafora din textele orale, din conversația spontană – și cea din textele culte, scrise." (GALR, II, p. 755), însă această estimare calitativă, completată de afirmația că în „textele orale spontane, anafora zero și pronumele personale de persoana a III-a domină clar" (*idem*), necesită validare cantitativă. În prezent, pe fondul circulației din ce în ce mai intense a rețetelor culinare vehiculate prin mass-media și prin comunicarea prin intermediul internetului, anafora zero s-a internaționalizat.

ii) În cea mai veche carte de bucate scrisă în limba română, prezența anaforei zero este determinată mai mult de factori discursivi (de economia comunicativă) decît de condiționări gramaticale. Într-una din rețetele de preparat ouă, neexprimarea subiectului e motivată de context: „*Alt fel.* **Să pot fiarbe Ø** și în vin alb cu zahar și cu scorțișoară // pe didesupt cu fălii de pîine prăjite în unt și pe deasupra presărate cu zahar și scorțișoară" (LCB, p. 148). Către mijlocul secolului al XIX-lea, sub influența unui original necunoscut nouă, în fruntea cărții de bucate tipărite de M. Kogălniceanu și C. Negruzzi (1841) este publicată o rețetă de supă pisată[17] care indică, prin prezența anaforei zero, prestigiul cultural al modelului sintactic francez urmat de traducător(i): „Să iei un pui și să-l prejăști și jumătate de franzelă iar prăjită (puiul însă să fie tăiat în bucăți). Cînd va fi puiul și franzela prăjite, **să se puie Ø în piuliță** și **să se piseze Ø bine**; apoi să pui amestecătura în oală și să o umpli cu zeamă bună, **să fiarbă Ø un ceas**" (KN, p. 1). Tot sub influența aceluiași model trebuie pusă și prezența textuală mai rară a cataforei: „La jumătate de ocă de făină pui un gălbănuș de ou și unul întreg și apă caldă cît socotești că trebuie; și apoi, după ce **se odihnește Ø**, întinzi **aluatul** mai supțire cît se poate și, lăsîndu-l puțin să se răcească, să-l stropești cu o lingură de unt de ciocolată, două bucățele rase" (KN, p. 126).

iii) După consultarea unui corpus foarte restrîns de rețete culese prin anchete dialectale se poate aprecia că anafora zero se manifestă îndeobște ca expresie a economiei de vorbire. Fenomenul nu poate fi,

[16] În partea a doua a articolului, cînd vom discuta despre ipostazele stilistice ale registrului culinar, vom constata că rețetele pot fi analizate urmîndu-se canonul antic al celor trei stiluri: simplu, mediu și înalt. Alte cercetări disting doar două ipostaze stilistice ale registrului culinar: „Considerăm că *limbajul profesional culinar* cuprinde cel puțin două straturi: 1) nivelul *profesional curent*, selectat de locutor/scriptor în comunicarea cu nespecialiștii, pentru lexicul curent al cărților de bucate; 2) nivelul profesional „înalt" (specializat), folosit între specialiștii din domeniu, care conține în mod frecvent neologisme terminologice împrumutate din alte limbi" (Ciolac, 2015a, p. 381).

[17] Rețeta amintește de binecunoscutul *bulion* (fr. *bouillon*) al părintelui gastronomiei moderne, maestrul bucătar François Pierre de la Varenne, autorul cărții de bucate *Le Cuisinier françois* (1651).

deocamdată, corelat cu principalele variabile sociolingvistice (sex, vîrstă, apartenență socială, nivel de educație) care ar permite devoalarea unor variații stilistice de tip colectiv. La rigoare, corelarea prezenței discursive a anaforei zero cu economia cognitiv-comunicativă poate fi realizată și prin prisma principiilor pragmatice: cooperarea, politețea și relevanța (pertinența).

> Pînia uo frămînt cu aluuát potriyiés cu sárį, púi acólu șî trii pátru uóuâ dácâ am uoliá di smîntînâ dácâ am uoliácâ di uuléi la úúrmâ **frămînt Ø ca sâ h'íii Ø mai frâzed**, și brînza uo fa cu záhăr, cu uóu, potriyítâ dipi cum trébi așa, ș-uo fac și fac fuáia púi brînza li adún așá cum sâ spúni puáli m brîu și li pui sî sî fácâ [!][18]
>
> (BC[19], Căiuți, 4)

> Puném cárne d'e pórc, uo spălăm, dacá-i d'e țițăl, uo spălăm fain uo puném să șárbă, puném șápă, puném muórcoî, lăsăm să șárbă, dupa șéia **strecurăm Ø**, fășém ăi, și puném cárne îm farf [K] îm blíd'ĕ și puném zámă d'e așéia ș-o dușém la rășálă să să rășáscă și gáta aitúra[20].
>
> (BN[21], Ilva Mare, 1)

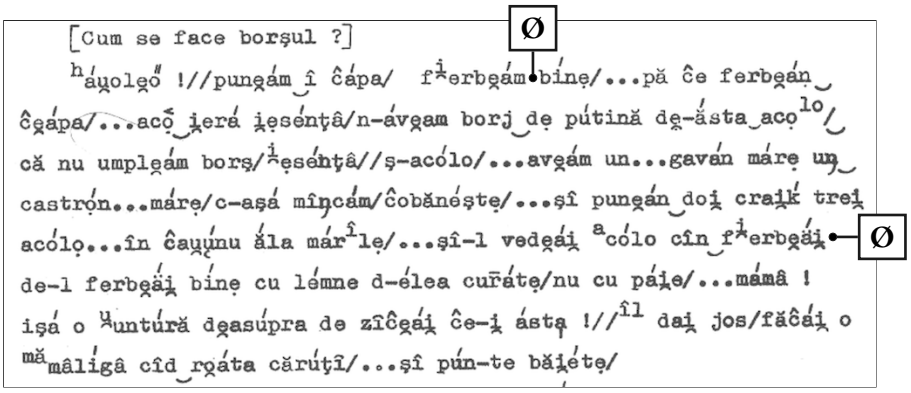
Ø
[Cum se face borșul ?]
h áuoleo !//puneám î câpa/ f i erbeám bine/...pă ce ferbeán
ceápa/...aco ieré ieseńță/n-aveam borj de pútină de-ásta aco lo/
că nu umpleám borș/ i eséńță//ș-acólo/...aveám un...gaván máre un
castrón...máre/c-așá mîncám/cobánește/...și puneán doi craik trei
acólo...în cauunu ála mâr î le/...și-l vedeái a cólo cîn f i erbeái
Ø
de-l ferbeái bine cu lémne d-élea curáte/nu cu páie/...mámâ !
ișá o u untură deasúpra de zîceái ce-i ásta !// îl dai jos/făcâi o
mă mâliga cîd roáta căruții/...și pún-te băiéte/

Figura 2: Text dialectal cules în localitatea Viziru, județul Brăila[22] (TDMu, p. 828)

Situaționalitatea (engl. *situationality*) privește factorii care asigură pertinența textului într-un anumit cadru de comunicare. În general, acest standard textual atrage atenția asupra condițiilor contextuale care jalonează comportamentul comunicativ al indivizilor, adică în ce situație de comunicare se recurge la un anumit text. Altfel spus, acest parametru indică ce funcții comunicative poate îndeplini un tip de text, fie acesta culinar, epistolar, beletristic, științific sau de altă natură stilistică. Funcția primară a rețetelor de gătit este de a instrui pe cineva ce să facă pentru a prepara cu succes un produs alimentar. Acestei funcții instrucționale, comună tuturor textelor tehnice cu rol călăuzitor, i se pot adăuga și altele. În conversație, rețetele sînt întrețesute în narațiune, iar această „împletire simultană a modului narativ cu

[18] [Pînea o frămînt cu aluat, potrivesc cu sare, pui acolo și trei patru ouă, dacă am oleacă (*puțină*) de smîntînă, dacă am oleacă de ulei, la urmă frămînt ca să fie mai fraged și brînza o fac cu zahăr, cu ou, potrivită după cum trebuie așa, și o fac și fac foaia, pui brînza, le adun așa cum se spune poale-n brîu și le pui să se facă].

[19] Subiect vorbitor: Nataliția Orîndaru, 90 de ani, pensionară, 4 clase; înregistrare și transcriere: Alina Elena Rusu.

[20] [Punem carne de porc, o spălăm, dacă-i de viței, o spălăm fain, o punem să fiarbă, punem ceapă, punem morcovi, lăsăm să fiarbă, după aceea strecurăm, făcem ai (*usturoi*) și punem carne în farf... [corectare], în blide și punem zeamă de aceea și o ducem la răceală să se răcească și gata aitura (*răciturile*)].

[21] Subiect vorbitor: Floarea Suci, 70 de ani, 4 clase, căsătorită în Ilva Mare de 43 de ani, pensionară; înregistrare și transcriere: Cristina Nechita.

[22] [(Cum se face borșul?)
Aoleu! Puneam ceapa, fierbeam bine, ... (du)pă ce ferbeam ceapa, ... acolo iera esență, n-aveam borș de putină de ăsta acolo, că nu umpleam borș, esență, și acolo ... aveam un gavan mare, un castron ... mare, că așa mîncam ciobănește ... Și puneam doi crapi, trei acolo ... în ceaunu ală mare, ... și-l vedeai acolo cînd fierbeai bine cu lemne din acelea curate, nu cu paie, ... mamă! Ieșea o untură deasupra de ziceai ce-i asta! Îl dai joi, făceai o mămăligă cît roata căruței, ... și pune-te băiete!].

cel instrucțional" (Norrick, 2011, p. 2753) face ca ele să funcționeze ca vehicule comunicative prin care sînt puse în evidență îndeletnicirile și pasiunile unor grupuri de *connaisseurs*, ceea ce înseamnă că aceste texte împlinesc și o funcție identitară. În plus, diversele programe de televiziune axate pe gătit au întărit funcția de divertisment a discursului culinar (Matwick & Matwick, 2014). În astfel de emisiuni, rețetele de gătit sînt adesea integrate în „felii de viață", adică în narațiuni cu evidentă încărcătură persuasivă prin care se urmărește co-interesarea și creșterea audienței. Dacă ne raportăm la trecut, nu putem neglija funcția magică a unor rețete. În sfîrșit, nu se poate nega funcția educativă a textelor cu profil culinar (Fischer, 2013, p. 114), întrucît ele formează deprinderi, gusturi și mentalități.

Intertextualitatea este principiul constitutiv al textualității cu implicații multiple în transmiterea cunoașterii prin mijlocirea textelor, în dezvoltarea unor tipologii textuale, în stabilirea de filiații între texte, în analiza legăturilor dintre texte și modelele cognitive pe care acestea se întemeiază ș.a. Nu se poate enumera aici întreaga paletă de implicații ale intertextualității. Constatăm că intertextualitatea nu poate face obiectul de studiu al unei singure discipline, ci presupune recursul la constructe teoretice și metodologice de factură interdisciplinară. Sub acest aspect, se cuvine subliniată dimensiunea antropologică a textualității: „Textualitatea articulează prin semne (semiotic) și structurează narativ, descriptiv și argumentativ problemele fundamentale ale vieții comunității" (Metzeltin & Thir, 2013, p. 34).

Dacă ne axăm strict asupra rețetelor culinare, intertextualitatea poate face obiectul mai multor tipuri de cercetări:

a) studiile de filologie, interesate de conexiunile dintre texte (text-sursă vs. text-țintă, manuscris vs. tipăritură, original vs. copie).
b) studiile de istoria limbii, centrate asupra particularităților unor elemente lingvistice mai vechi sau mai noi păstrate în rețete.
c) studiile de traductologie, preocupate de confruntarea lucrărilor originale cu traducerile lor din diverse epoci.
d) studiile de retorică, stilistică și poetică, interesate de resursele compoziționale și de clasificarea textelor, precum și de propritățile formale și de conținut ale mesajelor.
e) studiile de pragmatică, focalizate asupra condițiilor de reușită în transmiterea orală sau scrisă a rețetelor culinare.
f) studiile de semiotică și de antropologie culturală, interesate, între altele, de calitatea de document socio-cultural a rețetelor de gătit.

Fără a epuiza inventarul, putem estima că scurtele texte instrucționale care ne călăuzesc în prepararea unor mîncăruri mai mult sau mai puțin sofisticate sînt, din unghi intertextual, caracterizate de mare adaptabilitate.

5. Concluzie parțială

Pentru a pune în lumină elementele comune și distinctive determinate de opoziția oral/scris, în partea a doua a cercetării noastre această opoziție fundamentală va fi corelată cu analiza altor tipuri de mărci [regional (neliterar) / standard (literar); informal / formal; compoziție originală / traducere ș.a.]. Astfel, vom încerca să observăm în ce măsură se poate argumenta delimitarea unui registru culinar, prin raportare la cercetări care fixează rețetele culinare în alte cuprinderi taxonomice (*gen*, *limbaj* sau *stil*). Analiza se va sprijini, de asemenea, pe un mic corpus de rețete culinare culese pe durata anchetelor dialectale și pe un eșantion de texte extrase din cîteva cărți de bucate românești.

Bibliografie

Albala, K. (2000). *Southern Europe*, în K. F. Kiple, K. C. Ornelas (eds), *The Cambridge World History of Food*, Cambridge University Press, vol. II, p. 1203–1210, Crossref.
Albala, K. (2006). *Cooking in Europe, 1250–1650*, Greenwood Press, Westport / Londra.
Albala, K. (ed.) (2011). *Food Cultures of the World Encyclopedia*, 4 volume, Greenwood Press, Santa Barbara / Denver / Oxford.

Beaugrande, R.-A. de & Dressler, W. (1981). *Introduction to Text Linguistics*, Longman, Londra / New York.
Bottéro, J. (2004). *The Oldest Cuisine in the World. Cooking in Mesopotamia*, The University of Chicago Press, Chicago / Londra.
Candrea, I.-A. (1999). *Folclorul medical comparat. Privire generală. Medicina magică*, studiu introductiv de L. Berdan, Editura Polirom, Iași.
Cernovodeanu, P. (red. resp.) (2000). *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, Editura Academiei Române, București.
Cernovodeanu, P. (red. resp.) (2004). *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, Editura Academiei Române, București.
Chivu, Gh. (2000). *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, Editura Univers Enciclopedic, București.
Chivu, Gh. (2006). *Cartea de bucate. Un manuscris singular în scrisul vechi românesc*, în *In honorem Gabriel Ștrempel*, Satu-Mare, 2006, p. 123–135, republicat în Chivu, Gh. (2015). *Vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, Editura Academiei Române, București, p. 112–123.
Ciolac, A. (2015a). *Din nou despre elementele lexicale franceze în cărți de bucate românești (I)*, în „Limba română", vol. LXIV, nr. 3, p. 381–399.
Ciolac, A. (2015b). *Din nou despre elementele lexicale franceze în cărți de bucate românești (II)*, în „Limba română", vol. LXIV, nr. 4, p. 515–533.
Culy C. (1996). *Null Object in English Recipes*, în „Language Variation and Change", vol. 8, nr. 1, p. 91–124, Crossref.
Dima, E.I. (2015). *Textul gastronomic românesc între dialectal și literar. Studiu de caz:* ***Buna menajeră*** *de Ecaterina (Colonel) Steriad*, în R. Zafiu, I. Nedelcu (eds), *Variația lingvistică: probleme actuale. Actele celui de-al 14-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică*, Editura Universității din București, București, vol. II, p. 187–197.
DȘL = Bidu-Vrănceanu, A., Călărașu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M. & Pană Dindelegan, G. (2001). *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București.
Fischer, K. (2013). *The addressee in the recipe. How Julia Child gets to join you in the kitchen*, în Gerhardt, C., Frobenius, M., Ley, S. (eds), *Culinary Linguistics. The Chef's Special*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 103–118, Crossref.
Fischer, S.R. (2001). *A History of Writing*, Reaktion Books, Londra.
GALR = *Anafora*, în Guțu Romalo, V. (coord.), *Gramatica limbii române*, vol. II, *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 749–766.
Guia, S. (2014). *Dialectologie română. Studii și corpus de texte*, Editura Vasiliana '98, Iași, p. 163–382.
Holban, M. (red. resp.) (1973). *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, Editura Științifică, București.
Irimia, D. (1999). *Introducere în stilistică*, Editura Polirom, Iași.
KN = Kogălniceanu, M. & Negruzzi, C. (1973). *200 de rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*, ediție de T. Moraru, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
LCB = Constantinescu, I. (ed.) (1997). *O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*, transcrierea textului, prefața și postfața de I. Constantinescu, studiu introductiv de M. Cazacu, Editura Fundației Culturale Române, București.
Lupescu, M. (2000). *Din bucătăria țăranului român*, Editura Paideia, București.
Malmaud, J., Wagner, E.J., Chang, N. & Murphy, K. (2014). *Cooking with Semantics*, în *Proceedings of the ACL 2014 Workshop on Semantic Parsing, Baltimore, Maryland, June, 26, 2014*, p. 33–38, Crossref.
Marin, S. (2004). *Carte de bucate. Ediție integrală*, Editura Humanitas, București.
Martinet, A. (1970). *Elemente de lingvistică generală*, ediție în limba română de P. Miclău, Editura Științifică, București.
Massam, D. & Roberge, Y. (1989). *Recipe Context Null Object in English*, în „Linguistic Inquiry", vol. 20, nr. 1 (Winter, 1989), p. 134–139.
Matwick, K. & Matwick, K. (2014). *Storytelling and synthetic personalization in television cooking shows*, în „Journal of Pragmatics", vol. 71, p. 151–159, Crossref.
Metzeltin, M. & Thir, M. (2013). *Antropologia textului*, traducere în limba română de O. Nicolae, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Neț, M. (1998). *Cărțile de bucate românești: un studiu de mentalități*, Editura Academiei Române, București.
Norrick, N.R. (2011). *Conversational recipe telling*, în „Journal of Pragmatics", vol. 43, p. 2740–2761, Crossref.
Östman, J.-O. (2004). *Construction Discourse. A prolegomenon*, în Östman, J.-O. & Fried, M. (eds), *Construction Grammars. Cognitive grounding and theoretical extensions*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 121–144, Crossref.
Plett, H. (1983). *Știința textului și analiza de text. Semiotică, lingvistică, retorică*, traducere în limba română de S. Stănescu, Editura Univers, București.
Samarian, P.Gh. (1935–1938). *Medicina și Farmacia în Trecutul Românesc: 1382–1775*, vol. I, Tipografia „Modernă", Călărași / Ialomița, 1935; vol. II, Tipografia „Cultura", București, 1938.
TDMu = Cazacu, B. (coord.), *Texte dialectale. Muntenia*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1975.
Young, C. & Gloning, T. (2004). *A History of the German Language through Texts*, Routledge, Londra / New York.
Zafiu, R. (2004). *Observații asupra anaforei în limba română actuală*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, București, p. 239–252.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i5A72en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Temporal dimensions in *Notes on Manuscripts and Old Books in Moldavia*, I–IV, a corpus edited by I. Caproșu and E. Chiaburu

Maria Lupu*

Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Article info

History:
Received December 7, 2016
Accepted January 1, 2017
Published March 23, 2017

Key words:
notes on manuscripts
history
culture
mentality

Abstract

This article is part of a broader research regarding the evolution of mentalities in the period starting with the 16th century, the aim of the present research being to identify and discuss the ways in which people in those days perceived time.

Our research focused on the material provided by the marginal notes—with a value of their own—made by readers on the pages of manuscripts from Moldavia over the span of more than 400 years. The main instruments we have employed are analysis and synthesis, from a diachronic perspective, from particular to general, by means of the inductive method.

As a result, an image has been shaped of the means by which the event, as an element of time, was perceived and rendered, and of the way in which time becomes the fundamental landmark of life, the one that comprises, marks, and generates the entire reality.

1. Introduction

Most of the books that have been read in the Romanian Countries comprise, along with the text itself, hundreds of notes on the white sheets in the beginning or in the end of the book, on the sheets that serve to the binding of the volume, on the margins of the pages or, most often, at the end of the text. The tomes of documents edited by the historians from Iași cover a long period, starting with the 13th of March 1429 until the Small Union, in 1859; the material they make available is rich, heterogeneous and extremely interesting, which acquires an independent value and becomes a distinct literature providing a fresco of a bygone age.

The multidisciplinary nature of the old notes makes them real sources (which are unique in their specificity) for the research in various fields, for the knowledge of the Romanian history, culture and language. This very wide range of semi-anonymous chronicles recomposes an image of the mental universe of the Romanian society in the former centuries. Either they record the trying of the pen, the owner, the donation, personal information, natural phenomena or historical events etc., many notes are dated, assuming thus a temporal dimension. Time experience is one of the relevant landmarks likely to develop the basic mental frames of a society, of a culture, depicting the way of thinking and living in a society (Nicoară, 1997, p. 54). Thus, the perception of time in the marginal notes is particularly relevant in the attempt to define some specific mental structures.

2. The book as a dimension of time

A debate on time experience as it is reflected in the marginal notes should start with the book itself, followed by the marginal note. Extremely valuable, the book is a dimension of eternity since the 15th century throughout the whole studied period. In a society where, up to a point, the orality rules, the writing becomes, as in Phædrus' myth, a cure of forgetfulness and of ignorance (Platon, 2011, p. 126). Due to the Christian message it contains, the books enjoy a special moral consideration and there is the

*Email address: *marioaralupu@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

belief that the volume / manuscript is intended for an eternal existence (Chiperi, 1996, p. 13). Once assigned to books and fixed by writing, this certainty stimulates the notes, which become a connection with posterity, facing time by looking for a collocutor in future generations; hence the motif in the most marginal notes, "(in order) to be known".

Related to the dimension time, the book reveals a deeply religious feeling of the people of that time, outlining, through its depiction in the perception of community, a temporal dimension in the Christian sense (Radosav, 1997, p. 75). The time of the book is eternity itself: "Stăpîna și cneaghina Theodora" [The Mistress Theodora] gave a *Gospel* to the Metropolitan Church of Suceava "neclintit în vecii vecilor, amin" [firm both now and ever, amen] (I, 24)[1]. Once put in the lectern or in the temple, the worship book becomes immovable, escaping the trace of time (Ofrim, 2001, p. 129). In the middle of the 16th century, the metropolitan Teofan donates a book "ca să-i fie lui amintire pentru nesfîrșiții veci" [to be for his memory into the ages] (I, 57). Sometimes, the time of the book is perceived as being perfectly equivalent to the eschatological time, the time of the book being the time of God's world (Radosav, 1997, p. 76). Thus, the monk Parthenie from the monastery Bisericani buys the *Psalter* "ca să fie în chilia mea, pînă cînd va milui Dumnezeu în această lume deșartă" [in order to be in my cell until God shows his grace in this vain world] (I, 157). The book donation is not the only contract made for eternity. More terrestrial acts, such as selling the book, may also be done "în veace de vece" [forever and ever] (I, 401). Because the book is considered to be "vecinică pomenire" [everlasting commemoration] for the donors' souls (II, 30), it is seen as the "key" to the world of eternal happiness, a link between the mundane and the divine: those who have contributed to the acquisition of a *Chiriacodromion* [an Orthodox worship book] are "scrișì pi patruzăci di fili, spre pomenirea lor și a tot neamul lor, în veacul acesta și în celalalt ce va să fie" [written on forty sheets, for their and all their followers commemoration both now and ever] (III, 126). Thus, the book is integrated into the complex of beliefs, of traditional customs meant to ensure the salvation of the soul and it is a way of strengthening the solidarity of the world of living and the ancestors' world (Ofrim, 2001, p. 131). The book spans over generations, being bought "ca să fie odoru în veci feciorilor mei și nepoților și strănepoților" [in order to be forever a treasure for my sons and my grandsons and my great grandsons] (II, 304), with the confidence that it will benefit the same appreciation. The book remains invariable over time, keeping the same features in the 19th century as well, being an "vecinic odor de fericire" [eternal treasure of happiness] (III, 596), contributing to the "nemuritoare neuitare" [immortal remembrance] (III, 547) of the copyist's name, but also to "iertarea vecinică" [eternal forgiveness] (IV, 453).

The marginal note is another temporal dimension. The act of writing is the symbol of eternity. Being always opposed to the human ephemeral essence, a tension appears between "mîna de țărînă" [the hand of dust] (a synecdoche for the frailty of human nature in general) and "slova veșnică" [the everlasting word] within the marginal notes: "Și mîna care au scris va putrezi în groapă, iar cuvintele vor rămînea în veci, amin" [And the hand that wrote would rot in grave and the words would stay forever, amen] (II, 222). The priest Vasile Baltag writes the holder's name "spre pomenirii și spre ținere de minte, că oamenii să pitrec, dar sfintele cărți rămîn" [for commemoration, because the existence of the people is temporary, but the holy books stay forever] (IV, 392). The act of writing can also be used to the detriment of the sinners. Thus, in a poem about meditation on death of the late 18th century, the sins can be neither "dosnicite" [hidden] nor denied, because they "sînt scrise prin izvoade/ [...] Să rămîi în vecii" [are registered / [...] in order to be remembered forever] (II, 319).

[1]Due to their frequency, the references to *Notes on Manuscripts and Old Books in Moldavia* will be marked as follows: within round brackets we will give the volume number with Roman numerals, followed by the page number with Arabic numerals.

3. Simultaneity

Most of the time, the marginal notes enable the author's memory; subsequent to the event, the notes lie at the crossing of what the Greek called *mnēmē* (remembrance that occurs as a feeling) and *anamnēsis* (the remembrance as the object of an active search) (Ricœur, 2001, p. 34). The events, which are brought up to date by their marginal recording, are, most often, dated. According to Aristotle, two dimensions trace the relationship between the memories: simultaneity and succession (Ricœur, 2001, p. 186). The marginal texts rely mostly on the first axis. Although the notes normally include the date—explicit references to the "chronic time" under which they fall—further indications to describe more precisely the time of the event are very common. There is a constant concern to trace certain limits on the time axis.

The coincidence of the recorded event with other social, historical, political, natural or personal happenings is linguistically rendered through various phrases and structures, adverbial most of the time, all synonymous with *while*: "during", "at the time of", "in the days of", "during the time of", "during the reign of", "while", "then" / "at that time", the time preposition "under" / "during"; the simultaneity is also expressed by verbal categories of duration: gerund (*being*) or structures with the imperfect "era" (past continuous, *was ...–ing*). The succession on the time axis is expressed by "after" or "afterwards". Additional information on co-dating past events are actually the same as the events themselves, those which cause the note itself: the reign, all kind of social-political situations, natural phenomena or personal data. Everything is likely to become a temporal anchor.

4. Temporal background

From the earliest marginal notes there is a certain structure that provides consistency of a political reigning background, consistently used thereafter: "in the days of", followed by the title of the contemporary voivode. If in 1429 a *Gospel* (*Tetraevanghel*) "s-a lucrat [...] în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului domn Io Alexandru voievod" [was made in the days of honest and pious Alexandru] (I, 1), four centuries later another *Gospel* is written by "smeritul ieromonah Irinarh [...] în zilele binecredinciosului și de H(risto)s iubitorului domnului nostru Io Ioann Sandu Sturza boieriu" [the humble monk Irinarh, in the days of the pious and Christ loving our voivode, the boyar Ioann Sandu Sturza] (III, 600). The reign, which is used almost as a rule in the dating of the marginal notes especially until the second half of the 18th century loses ground, becoming, at the beginning of the following century, an exception, without, however, completely disappearing. One possible explanation could be that, in early marginal notes, when writing was not a common activity for anybody, it was mostly linked to state institution – chancellors, clerks, these referring invariably to the ruler; later, when the books, the lettered and the marginal notes become more numerous, the authors, belonging to various social layers, no longer relate to the throne. In the studied texts the state becomes a temporal expression personified by a monarch (Barbu, 1996, p. 24). Being a stability symbol, the voivode makes the time more concrete, more visible. All the same time, the state official seems in possession of a certain time segment: Teofilact monk buys and donates *Palia* "pe timpul binecinstitorului domn Ioan voievod" [in the days of the honest voivode Ioan] (I, 63). As a reference point for dating the reign is not regarded as an amorphous situation, but in its dynamics: the coming to the throne, the dismissal etc. Thus it outlines an entire political background marked by frequent reign changes, by the reccurence of the same ruler: chancellor Vaile wrote in 1726, "în zilele preluminatului și înălțatului domnu Io Mihai Racoviță voievoda, în al unsprăzecele an a înălțatii domnii, la a triia domnie a mării sale" [in the days of the enlighted and famous Mihai Racoviță voivode, in his eleventh year of his reign, in his third reign] (I, 437).

5. Temporal references

Military and political events (wars, robbery raids, foreign occupancies), socio-political agitations, the territorial changes, the system of foreign domination (Chiperi, 1996, p. 51), etc. are also used as a time

reference in the marginal notes. It is thus created a truthful socio-political background, throbbing with life. Concurrency is indicated by all kind of situations that put a mark on the collective sensibility. An April *Minei* is written and donated in 1574, "cîndu au venit păgînii turci şi tătari şi au omorît pe Ion voievod şi pe toţi ostaşii lui şi au cucerit Ţara Moldovei mai mult de jumătate" [when the pagan Turks and the Tartars came and killed the voivode Ion and other soldiers and conquered more than half of Moldavia] (I, 85). "Vremurile nepaşnice" [the troubled times] (I, 307) vibrate with robberies, enslavings and murders. A *Liturghier* [Missal] is written "cînd au ars ţara şi au robit turcii şi tătarii" [when the Turks burned the country and the Turks and the Tartars enslaved people] (I, 257); weapons are heard in the background in the frequent wars between great empires that were taken in the Romanian area: "*Rînduiala călugăririi*" is "tălmăcită şi scrisă" [translated and written], amongst others, "în vreamea răzmiriţei, nepăcii şi al războiului împărăţiei Rossiei cu împărăţia Turcului pentru Ţara Leşască şi pentru Moldovlahie i proci" [in the time of rebellion, revolt and war between Russia, Turkey and Poland for Moldavia] (I, 198). References to foreign occupancies, to comings and goings of foreign armies are increasing in the second half of the 18th century. A *Gospel* is purchased in 1771, "în zili(le) moscalilor" [during the days of the Russians] (II, 201), the Solca monastery owns at 1776 a *Carte românească de învăţătură* [Romanian book of doctrine], "fiind nemţii stăpînitori pe aice" [while the Germans rule] (II, 251); and in 1788, when "în Moldova era oasti moschicească" [there was a Russian army in Moldavia], "întîie noastră fiică, Todosia" [our first daughter, Todosia] was born (II, 471). Most personal events are put down on the margins of the books at the pace of peace conventions or of European wars; the parents' death is put into a context: "Tot la acest an 1812, în luna lui avgust, au făcut pace moscalii cu turcii şi s-au întorsu desp(r)e Dunăre înapoi şi s-au întors în Ţara Moschicească, avîndu bătelia cu Bunăpartă, anumi împăratul franţuzesc sau Napolnun (*sic!*)" [also in this year 1812, August, the Russians and the Turks made peace and they returned in Russia, fighting with Bonaparte, the French emperor or Napoleon] (III, 302). The details and the extensive space given to such information makes us wonder what is the actually topic of the marginal note. There are numerous examples in this direction. Each political fact of greater or lesser importance has echoed in the marginal notes. Thus, from the data provided as temporal references, it can be imagined a picture full of substance of the historical and political atmosphere in the Moldavia of those times.

Not only political events constitute the time reference. Everything that, in one way or another, marks the human sensitivity can become e reference element. Most peculiar natural phenomena (cruel winters and dry summers, heavy rains or, on the contrary, drought, strong earthquakes, eclipses or other astronomical phenomena etc.) are also considered temporal landmarks. Epidemics also become time frames for the contemporary consciousness: "Să să ştie că acestu sf(î)nt *Minei* este a cucernicului ier(o)monahi Ghedeon ot Suvija [...]. Şi l-amu cumpăratu în zile(le) preluminatului Ioan Costandin Necolai vodă, cîndu au fost cutremuru mari, cîndu au căzutu mănăstirile după cutremur, ciumă mare. Umbla anul 7246. Eu, monah Ghedeon." [In order to be known that this holy book belongs to the reverend Ghedeon from Suvija [...]. And I have bought it in the days of allglorious Ioan Costandin Necolai voivode, when there was a great earthquake, when monasteries tumbled down after the earthquake, great plague. It was 7246. I, Ghedeon, wrote here.] (I, 484).

6. Values of time

In fact, all the contexts mentioned above represent additional information to what E. Benveniste called the axis of "chronic time". Either the founding event which defines the time axis refers to the creation of the world (by God) or to the embodiment of Christ, time is still "Christianized" by church, monopolized by calendar, the reference point being a biblical one (Nicoară, 1997, p. 60). For a long time marginal notes are dated in the biblical chronology, where the history of humanity begins with Adam: "Anul 6939 ‹1431› martie 24, am sfîrşit" [It was the 24th of March 6939 ‹1431› when I finished] (I, 1). In the Moldavian world as it is reflected in the marginal notes is still used the old Julian calendar, the chronological system using both landmarks from the middle of the 18th century: both from the creation of the world and the

birth of Christ. A *Liturghie* [Mass] is purchased "în anul de la facerea lumii 7158, iar de la nașterea trupească a Domnului Dumnezeu și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos 1659" [in the year 7158 from the creation of the world and 1659 from the birth of the Lord and Saviour Jesus Christ] (I, 228). This linear and implacable vision of time is specific to Christianity. There are three essential moments on this axis: creation of the world, the embodiment of God and the Doomsday. As an objective duration, time flows continually into eternity. Named by the Romanians with a touch of mysticism *veac* [century/age], it includes both historical time and eternity (Bernea, 1997, p. 147). The two sides of the time, the *moment* and the *eternity*, are both to be found in the plural "nesfîrșiții veci" [endless centuries] (I, 56), "veacuri fără de sfîrșit" [to the end of times] (I, 75). The marginal notes show a constant vision of a time which is no more than an affluent of the eternity; a certain clerk called Stephen, who wrote a *Gospel* in 1579 utters both a curse and a blessing, valid "în acest veac și în cel viitor" [in this century and the next; to the end of time] (I, 94); two centuries later it is invoked the praying for "îndurători ai cărții" „în veacul acesta și în celalalt ce va să fie" [those who have bought the book... into this world and the other that will be] (III, 126). Explicitly for the Christian vision of time is a marginal note from 1780, a lyrical meditation on death. Used in singular form, *veacul* [the age] is history marked, becoming "acest veac" [this age]: "Veacul, lumea să sfîrșaște, județul să gătească" [the age, the world ends, the doomsday will come] (II, 320). Placed between these two moments, the Creation and the Day of Judgment, time flows continually, updating, with every human life, however, the possibility of eternity: "Acolo iasti vesălia ce nespusă / și lumina ce nestrănsă, / unde nu poate nime să privască / și să nu să vesălească / la atîta vesălie / să să dezmierde în vecie" [At that place there is the unspeakable joy / and the burning light / where nobody can see / and not be glad / to see such joy / to be delighted forever] (II, 320). Therefore, in the marginal notes, the form *veci* [forever], and the adverbial phrase that derives from it, *pe veci(e)* [to the end of time], mean the whole time, past, present, future and something else, the eternity after the abolition of the temporal dimension of the world; in the singular, there is *acest veac* [this life] and *celălalt veac* [the other life, the afterlife] sau *ce va să vie* [the life that should come], the former meaning this world/life, and the latter the world beyond which divides, in the Christian imagery, into hell and heaven. Nevertheless, *veacul* is opposed to the time, days, synecdoche of a fragmented and ephemeral time, usually attached to a name of a voivode or a bishop who symbolizes, at a high level, however, the implacable passage of time: *în zilele* [in the days of], *în vremea* [in the age of], or even *în domnia* [during the reign of], *în timpul* [in the time of].

During the four centuries we constantly observe the striving for accuracy of the marginal notes' authors. The recorded event is spotted in time very precisely. The first marginal notes sometimes add to the year also the month and the day: a *Tetraevanghel* is begun on "aprilie 6 zile" [the 6th of April] and ended "al 2-lea an, [...] februarie 3 zile, în anul 6944 ‹1436›" [the next year, on the 3rd of February, in the year 6944 1436›] (I, 2). Sometimes the time expression is astronomically accurate: the deacon Ion copies out another *Tetraevanghel* "în anul 7050 ‹1541›, luna noiemvrie 23 zile. Era atunci crugul soarelui 22, al lunii 1, numărul de aur 4, temelia 14, epacta 6" [in 1541, the 23rd of November. It was the the solar cycle 22] (I, 55). A new representation of time using the clock begins in the marginal notes with the middle of the 16th century, when the copying of a manscript "s-a început în luna septembrie 21 și s-a sfîrșit în luna mai 21 zile, fiind vineri ora 13; vineri s-a și început, la întîiul ceas din zi" [was started on the 21st of September and was finished on the 21st of May, at one o clock, on Friday; on Friday the manuscript was begun and on Friday was finished] (I, 61). Sporadically noted until the late 18th century, starting with the 9th decade of this century and the beginning of the next century the specifying of the hour becomes almost constant. The notes that record natural phenomena mostly enjoy this "privilege": "Să să știe că la anul 1805 iunie 29, sara la 2 ceasuri de noapte s-au întunecat lumina lunii, fiind întunecare, pînă la 3 ciasuri și giomătate" [Let it be known that in 1805, on the 29th of June, in the evening, at two o'clock, the light of the moon darkened until half past three] (III, 191) and "la anul 1831 ghenarie 11 zile, marți noapte spre miercuri la nouă ceasuri fără 20 minute evropenești sau sau 4 ceasuri și 8 minute turcești, s-au cutremurat pămîntul" [in 1831, the 11th of January, Tuesday night to Wednesday at twenty minutes to nine by European clock or eight minutes past four by Turkish clock the earth shook] (IV, 37).

Time also gains more accuracy in other situations as well. The eye looks for a hour hand also in intense moments, births of children or, on the contrary, deaths. Thus, on the 16th of July 1797 "s-a născut fiul mieu Nicolae, joi la 12 ceasuri și 21 minute ziua" [my son Nicolae was born on Thursday, at twenty-one minutes past twelve during the day] (III, 116), and the priest Ștefan from Sauceniță "au murit [...] la velet 1819, mai, în joi noapti, spre viniri, la 6 ceasuri" [died in 1819, on May, Thursday night to Friday, at six o'clock] (III, 451). It would seem that these extreme events, assigned to the rites of passage, are felt acutely under time pressure – a beginning, in the first case, and an end in the second. Ever since the birth, the human being is placed, though, under the auspices of concrete, objective, ruthless time, and at the final moment, beyond this world, transcends its devouring temporality. The individual adventure consumes between two clear markers, the hour hinting at frailty and brevity of life.

But marginal notes also contain at least one situation where is used the time precision, namely the finishing of the manuscript: "Să se știe că am prescris-o eu, cu slova me, [...] și luând sfîrșit în anul 1807 iul(ie) 17, la 12 ceasuri din zi" [Let it be known that I have written out myself, with my own hand, [...] and I finished it on the 17th of July, at 12 o'clock in the day] (III, 226). This would integrate itself within a time of labour (intellectual time, in this case), an individual time. Work transcends the medievalist conception according to which it is a remedy against idleness and against innumerable temptations. Time starts to be a preoccupation for those who write on the margin of the leaves. This is proved by marginal notes that emphasize the concern to estimate the hours: "Să să știe cîte ceasuri sînt într-un an: 8760" [In order to be known how many hours are during a year: 8760] (III, 191), or space to time conversion: "[...] De la poalele Bălcanului și pănă la ceialaltă poști iarăși opt ceasuri, însă 2 suișul, 2 mergere pe podiș, 2 coborîșul și 2 păn-la poști de acole; de la poști apoi și pîn-la Țarigrad mai sînt 9 poști mari, cîte de 12 ceasuri. [...]" [From the foot of Balkans and to other halt there are 8 hours, 2 the ascent, 2 walking on the plateau, 2 the descent and other 2 until the halt there; from there until Țarigrad there are 9 more haltings, each of 12 hours] (IV, 13). The flow of time is seen on the concrete hour plate (Barbu, 1996, p. 21). Time has gained greater importance in the economy of existence (Lemny, 1990, p. 148), rendered by the zeal with which various social groups relate to the hour. However, the fact that this pattern is not a generalized one in the marginal notes, most of the time references staying in a different style, is illustrative for the slow progress in the mental structures of the vast majority. Even if the entire existence is not changed, its pace was renewed comparing to the previous period (Lemny, 1990, p. 153), being a more rushed one and, therefore, more concerned with how to grasp the exact moment.

Natural time to which the authors of the marginal notes relate is a cyclic one, paced of day and night alternation, of seasons and farming work. Constantly, marginal texts record the exact day and the month of the event: in 1431 "anul 6939 martie am sfîrșit" [March 6939 I finished] (I, 1); four centuries later, "1856 noiemvrie 12, s-au cutremurat pămîntul, noapte la 2 ½ ceasuri" [on the 12th of November 1856 the earth shook, during the night at half past 2] (IV, 505). The time of the day is also grasped very accurate in the marginal notes. The day and night are not uniform, but they are divided into well defined sub-units. An earthquake occurs "duminică, dimineața" [on Sunday morning] (II, 304) „feciorul Iordachi" [son Iordachi] is born „într-o sfîntă marți, pe amiazăzi" [on a holy Tuesday, in the afternoon] (II, 87), a sun eclipse occurs "într-o sfîntă duminecă, prin prînzul cel mare, aproape de namezi" [on a holy Sunday, to luncheon, about noon] (II, 141), a fire occurs "marți după Paști, pe amiazizî" [on Tuesday after Easter, at noon] (III, 12), a solar eclipse "au ținut de după prînz pînă seara" [lasted since afternoon until evening] (III, 171), another earthquake occurs "după amiază zi, adică îndisară, după toacă" [in the afternoon, after the vesper bell] (IV, 422), the abbot Ioil dies in 1531 "la miezul nopții spre luni" [midnight to Monday] (I, 48). Sometimes these moments are also subdivided: the birth of daughter Docița occurs "sîmbătă spre duminică, după ce au cîntat cucoșii o dată" [Saturday to Sunday after the roosters sang once] (I, 544). Vasile Praja dies "marți cînd se revîrsa zorile. 1785" [on Tuesday at dawn. 1785] (II, 410), an earthquake occurs "noatea pi la cucoși și la revărsatul zorilor" [when the roosters are singing at daybreak] (IV, 15). Sometimes, time references take into account the human activity in that time of the day: "pe cînd se culcă oamenii" [when people go to bed] (II, 487), „întru o duminică la vreme de masi" [on a Sunday at lunchtime] (III,

305), „sara cînd şăd uaminiii (*sic!*) la masă" [in the evening at dinner time] (IV, 15). Other times, the pace is a vegetal one: "pe vremea trandafirilor" [in the time of (the year when) the roses (bloom)] (III, 454), „pi vremia perjălor" [when the plums are ripe] (IV, 87), or the pace of agricultural work: „vara pe vremea seceri" [in the summer during the harvest] (IV, 36).

Another level of perception of time of the events recorded in marginal notes is a time of celebration. No doubt that the authors of the marginal notes live in a Christian time, marked by holidays such as Nativity and Resurrection, St. George, Holy Archangels Michael and Gabriel, The Annunciation, Pentecost etc. A sacred time par excellence, the holiday is a revealed time, an exit from ordinary temporal duration of the profane time. A reversible time and thus recoverable, always equal to itself, an eternal mythical present, the holiday means the ritual revival of *illud tempus*, of a mythical and religious event (Eliade, 1992, p. 76). Each celebration reiterates for the Christians the essential milestones in the life of Christ, the Virgin and other many saints (Nicoară, 1997, p. 64) bringing up to life, every time, the same sacred time, identical with the initial moment. Taking into account this economy of Christian time, the days of fasting are also of major importance, becoming a reference point in the adopting of a Christian conduct (Radosav, 1997, p. 221).

We notice that, in the marginal notes, the holidays start being a time reference only at the beginning of the 18th century. Until then it is preferred a more objective time scored by year, day and month, a time depending on the voivode and on the ecclesiastical institution – but at a different level, the man who pastors, at a certain time, the Christians („în zilele lui Petru voievod şi ale mitropolitului chir Anastasie al cetăţii Suceava" [during the days of Petru voivode and of Anastasie, the Bishop of Suceava], I, 90). Once that it starts to be mentioned, the sacred time will represent a pattern for the following notes. Not accidentally, the first marginal note that contains a holiday as a time reference records a death and a burial, under the badge of the "great passage" in the Christian sense: the confessor Sava the Great died on 19th of April 1606 and was buried "în ziua Sfintelor Paşti" [on holy Easter Sunday] (I, 137), a symbolic moment for the salvation of Christians; nevertheless, we must not overlook that the environment that "produces" the marginal note is a monastic one. Increasingly more frequently in the following centuries the writing out of the manuscripts, the births and deaths are dated after the holidays in the Christian calendar. Even within this sacred time the time is not the same, but it has special qualities. Therefore, the act of desecration such as robbing a monastery by Cossacks takes place in February 1676 "în a doua săptămînă a Postului" [in the second week of Lent] (I, 280), a book is finished "în Săptămîna 1-a a Postului" [in the first week of Lent] (III, 116), and the father's funeral takes place "în Sf(întul) şi Marile Post, în miercure, a triea săptămînă" [in the holy and the great Lent, on Wednesday, the third week] (IV, 414).

Sometimes the recorded events belong to a monastic environment so, naturally, one of the time landmarks is part of the sacred time. Eloquent in this direction is the marginal note of "ierei Moisă" [priest Moise], who „s-a însurat la Vinere Mare, s-a diaconit la Crăciun, s-a preoţit la Florii" [married on Good Friday, became a deacon at Christmas and he took the holy orders at Palm Sunday] (II, 21). The events that are part of people's rites of passage (birth – marriage – death) are also put under the auspices of a Christian time; death of "mamei Măriuţa" [Maria's mother] occurs in "1759, în cîşlele cele mari, cu două săptămîni înainte de Lăsata Săcului de Postul cel Mare" [1759, between the Advent and the Lent, two weeks before the beginning of Lent] (II, 86); psalm reader George is getting married on Sunday, the 17th of September, 1761, "cînd era pominirea Sfintei Muciniţî Euftimia, iară duminica era a 15 după Rusalii" [when martyr Euftimia was celebrated, the 15th Sunday after Pentecost] (II, 114), and son Manolachi "s-au născutu în luna lui dechemvri 2 zile, la Sfîntul Prooroc Avraam" [was born on the 2nd of December, on the holy prophet Avraam] (III, 306).

A careful reading of the marginal notes corpus for detecting the particular features of the temporal references reveals that the texts whose topic are the natural disasters—earthquakes, floods, storms, eclipses—are regularly related to a Christian holiday. Thus, "s-au întunecat soarele joi în doî săptămîni după Sfinţii Apostoli" [the sun darkened on Thursday, two weeks after The Apostles] (I, 556), „au dat piatra ce mari" [the great hailstorm occurred] in „a doua săptămînă în postul Sîmpetrului" [the second week of the fast

of Saints Peter and Paul] (II, 58), a fire occurs „în zioa de Sf(înta) Troiță" [in the day of the Holy Trinity] (II, 105), „s-a cutremurat pământul la Precuvio(a)sa Paraschiva, adică la Vinirea Mari" [the earth shook on The Paraskeva Holy Day, on Good Friday] (III, 141), „marța, zioa" [on Tuesday, during the day] (III, 143) (the 14th of October was popularly called "Good Friday", even when it fell on another day of the week; Țighiliu, 1997, p. 44).

The marginal notes with a weather topic relate to holidays also because these, besides the metaphysical connotations, were influenced by the seasons, indicating periods of time with specific agrarian or pastoral activities from the rural community (Nicoară, 1997, p. 64), and the bad weather prevented these specific activities. On the other hand, dangerous events (earthquakes) or the frightening astronomical ones (eclipses) are linked to the divine will, hence the dating according to holidays. We note a preference for the time references that are related to the fastings, naturally, in a world in which these intervals of bodily and spiritual purification, of sacrifice, were actually lived this way.

Concluding, the marginal notes reveal most varied temporal values. The cyclic time occurs both in its natural cosmic variant and a recurrent updating of holidays; linear time, marked by a continuous flow between the Genesis and Judgment, the profane-objective time scored by the clock, the Christian sacred time. If we were to apply the Krzysztof Pomian model (Ricœur, 2001, p. 187), these temporal references would fall into the first two ways of viewing time, measured by clocks and calendars: chronometry (referring to long or short cycles of a recurrent time that spins: day, week, month, year (Ricœur, 2001, p. 187) – the date in the marginal notes) and chronology (linear time of the long periods, century, millennium, etc., which is differently perceived than fundamental and founding events, Ricœur, 2001, p. 188).

Further we will discuss the values of the subjective time, how the events are related to each other, how all these temporal (and other) references are accumulated into one and the same marginal note, how the author relates, concentrically, to the group(s) he/she belongs to.

7. The accumulation of time references

Whether it is the natural / cyclic cosmic time or the chronically linear one, or a fast time or psychological, deeply subjective time, most often these time anchors of the recorded event are various. The marginal notes reveal throughout the ages a keenness of precision, of providing as many time references as possible in order to grasp the exact time of the event as well as possible; paradoxically, we witness an attempt to elude the natural flow of time for that particular event, to paralyse the recorded event on the time axis, thus making it eternal for the posterity. So, almost all the marginal notes that contain information about the moment of the writing or of the recorded event accumulate various time references creating thus a simultaneity which is characterized, in its turn, by a hierarchy which becomes obvious at a multiple reading of the corpus. With the events defining their position relating to each other we find ourselves in what Krzysztof Pomian called cronography (Ricœur, 2001, p. 188), this being a dating system that can lack the calendar.

Thus, since the end of the 16th century, time references reflect a strongly hierarchical society. The reign and the ecclesiastic are the two institutions most often used in depicting the exact moment. Pahomie monk writes a book "pe vremea mitropolitului întregii Țări a Moldovei, chir Gheorghe, sub egumenul Ghenadie" [in the days of Gheorghe the Metropolitan of Moldavia and under Father Superior Ghenadie] and "sub Ștefan voievod" [in the days of voivode Ștefan] (I, 15). Another time the order proceeds from general to particular, in concentric circles: a *Minei* is donated to Putna monastery "în zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului domn, Ioan Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei, fiul marelui Bogdan voievod, și pe timpul arhimandritului chir Spiridon, în anul 7012 ‹1504› [...]. Și era atunci egumen și ieromonah Pahomie" [in the days of the most faithful and Christ-loving lord, voivode Ioan Ștefan, prince of Moldavia, son of the great Bogdan ruler, and during the archimandrite Spiridon, in the year 7012 ‹1504› [...]. And Pahomie was abbot and hieromonk] (I, 31). Paisie, monk and singer, the one who recorded the donation, relates to two authorities: the royal one prevails, perhaps because the voivode is the donor, and the ecclesiastical one, within which he himself lives. The document lies in objective chronic

time by the date indication: "luna februarie 25" [on the 25th of February]. The worldly constituent (the voivode, the nobility) and the ecclesiastical one are reference elements in the defining of time, especially in the marginal notes from the first period, but also in the second half of the 19th century. Sometimes the author puts down the reign and the year, other times the metropolitan / bishop / or other illustrious contemporary clergymen, most often these time anchors are conjugated: voivode, metropolitan and date. Administration and church levels are intertwined, sometimes successively descending on hierarchy: a donation is made "în zilele [...] domnului nostru Vasile voievod, și în zilele episcopului Theofan, și în zilele lui Gavrilaș fost mare logofăt, pe vremea preotului Petrașco Mediaschi, care era în acea vreme la Bîrnova. În anul 7158 <1650>, luna mai, douăsprezece zile" [in the days of [...] our great Vasile voivode, and during the days of bishop Teofan and in the days of ex-chancellor Gavrilaş, when Petraşco Mediaschi was a priest, who was at that time at Bîrnova. In the year 7158 <1650>, on the 12th of May] (I, 229). This way of noting of the date is nearly constant during the 16th and the 17th centuries, and it extends to the 18th and the 19th centuries. Sometimes the marginal note accumulates all the illustrious ecclesiastical persons; the archimandrite Vartolomei transcribes a manuscript "în dzilele pre luminatului [...] Ioan Theodor voievoda, și a preasfințitului chir Gavriil mitropolitul Moldovii [...] și a presfinților episcopi chir Ioanichi Romanschi, chir Dosithei Rădăuțchi, chir Inochenti Huşschi, fiind igumen în mănăstire Putna chir Pahomii[...]" [during the days of the enlightened [...] voivode Ioan Theodor and in the days of His Holliness Metropolitan of Moldavia Gavriil [...] and of the most holy bishops Ioanichi Romanschi, Dosithei Rădăuțchi, Inochenti Huşschi, the abbot in the Putna monastery being Pahomi] (II, 107). Of course, the author of the marginal text, who notes "de cînd am vinit de la mitropolie din Iaș aici în Pobrata" [since I have come here at Pobrata] relates to the world from which he is part of, thus describing the concentric circles: "în zilele mării sale lui Mihail vodî, mitropolit fiind chir Gheorghie, egumen fiind chir Vartolomei. L(ea)t 7231 iuli 15." [during the days of His Highness Mihail voivode, Metropolitan being Gheorghi, abbot being Vartolomei. Year 7231, on the 15th of July] (I, 425).

In the second half of the 17th century it appears, amongst other references, the contextualization of a personal nature. Metropolitan Dosoftei donates a book in "7195, în Striju, fiind în bejenie printre străini din cauza vremurilor nepașnice" [7195, in Strij, being a fugitive because of the agitated times] (I, 307). The simultaneity of the recorded events with the ones of a personal nature becomes more frequently in the following centuries. An *Octoih* is purchased by the author of the marginal note "la domnia preînălțatului domnului nostru Io Ioan Theodor voievoda, fiind rînduit cu slujba agiutorinții la Putna, în anul let 7269 <1761> fev(ruarie) 5" [when His Highness Ioan Theodor reigned, when I collected taxes at Putna, in 7269 <1761> on the 5th of February] (II, 106); an earthquake occurs on the 16th of October 1774 "și cînd s-au cutremurat pămîntul eram în gios cu vădrăritu" [and when the earth shook I was collecting taxes for wine] (II, 228). The reading of a *Chronograph* is done during the days of Grigore Calimah and of the metropolitan Gavril, in 1768, "și eram preot la sfînta bășărică ce să prăznuiește Sfinții Părinți Athanasiia și Chiril, aice în Iaș" [and I was a priest at the holy church that celebrates Fathers Athanasios and Cyril, here in Iaşi] (II, 176). We also notice the personal information about health: a *Synopsis* is read "cînd eram la Cretești, în doftorii" [when I was in Cretești, undergoing a medicine cure] (II, 208), a book is bound in 1800, "cînd am fost bolnav la un picior" [when my foot was ill] (III, 53), and the earthquake from the 24th of April 1834 is related to "stricarea stomahului" [a stomac ache] from that day (IV, 96). Sometimes we find out the author's age in some important moments. Manolache Cîrje finished writing out the book on the 20th of November, 1811, in the evening, at "7 ceasuri de noapte, [...] fiind în vrîstă de 20 de ani" [7 o'clock in the night [...], I was 20 years old] (III, 287), and sometimes the recorded event is only a pretext for giving out personal information. The earthquake from the 6th of February 1812 occurs "cînd cetem eu sara, eram cu mătușa și cu mama în casă. Umblu la scănțălarie (*sic!*) ispravnic amu. Și Gheorghie Liga samiș" [when I was reading in the evening, I was home with my aunt and my mother. I am an office clerk now. And Gheorghie Liga collects taxes] (III, 568).

Historico-political events also associate with other time references. They create a realistic background for the recorded event, providing at the same time substance and the feeling of a truthful moving world.

Paradoxically, despite the fact that the exact moment is accurately grasped, this seeming to "fix" that particular event on the time axis, immobilizing it, this additional information referring to fights, foreign occupations, rebellions etc. also create a noisy and lively dramatic background. The foreground of the marginal note is accompanied of a dynamic pulsating of life. Unlike the situations in which the voivodes and the metropolitans constituted time references, which induces a static impression, Tartars' robberies, the battles between Turks and Russians, between Turks an Germans, "vreamea răzmiriței, nepăcii și al razboiului" [times of rebellion, fight and war] (II, 198) create a world in progress, filled with life and death. This dramatic setting makes the world that is reflected in the marginal notes to throb, it creates a three-dimensioned picture in which the visual and the auditory coexist synaesthetic, what appears to be immobilized in time being resuscitated. The chancellor Manolachi, son-in-law of the priest Andrei, reads in 1771 *Cartea românească de învățătură* „pă vreame dea răzmiriță, cînd au venit muscalii ș-au luat Hotinul ș-au venit la Ieș și di la Ieș au mersu de-u bătut turcii la Răbîia și dea acolo o samă dintr-înșii au mersu la Focșani și di la Focșani au mersu de-au bătut toamna Galații [...]" [in times of rebellion, when the Russians came and took the Hotin and they came to Iași and from here they went and they defeated the Turks at Răbîia and from there some of them went to Focșani and after that they went and they defeated Galați] (II, 202), and the details keep flowing. Other information also contribute to creating an image of a world in which dangers lurk, a world in which insecurity becomes the main feature of the life: the change of the fair day in Cernăuți, in 1772, is a good reason to add "și era staroste la Cernăuț dum(nea)lui paharnicul Imbou și d-lui starostele Ilie Herescu, și era tălhari la ulițe, pîn codri, și făc(e) multă ucidere" [and Imbou boyar and Ilie Herescu were chiefs in Cernăuți, and there were a lot of robbers on the roads and in the woods and they were committing a lot of crimes] (II, 209).

The accumulation of all kinds of data, which help specifying the exact time of the recorded event, sometimes become heterogeneous, various information being juxtaposed. Also, sometimes temporal localization of the event is much wider than the event itself, so we ask ourselves what is more important, what is the actually topic of the marginal note. *Rînduiala călugăririi* is translated:

- „în zilele binecredincioasei și singură stăpînitoare a toată Rossie și Moldovlahiei întîie stăpînitoarei, marei doamnei noastră Imperatrîți(i) Ecaterinei Alecsievni(i) [in the days of the pious and the only and first monarch of Russia and Moldavia, our great Empress Ecaterina Alecsievni]
- și a preaiubitului fiiului și moștenitoriului ei, binecredinciosului domnului țesarevici și marele cneaz Pavel Petrovici [and of her son and successor, the pious czarevitch and great prince Pavel Petrovici],
- în vreamea răzmiriței, nepăcii și al razboiului împărăției Rossiei cu împărăția Turcului pentru Țara Leșască și pentru Moldovlahie i proci [during the rebellion, agitation and war between the kingdom of Russia and the kingdom of Turkey for Poland and Moldavia],
- fiind și ciumă mare, mare în țară, la Iași, la Botoșani și al alte locuri [during great plague in the country, in Iași, Botoșani and other counties].
- Iară mitropolit țărăi fiind preosf(i)nția sa chir Gavriil [His Holliness Gavriil was the Metropolitan of the country]
- și episcop Rădăuților preosf(i)nția sa chir Dosithei [and bishop of Rădăuți was Dosithei]" (II, 198).

We chose this page layout in order to highlight the multitude of time references, striving for creating an extensive picture, for contextualizing, for providing more data which complete the initial information, showing thus a sample of the author's contemporary world. Natural phenomena are usually grasped with a particular precision, fixed almost every time by the religious calendar, plus a whole range of other time references. With a scientific rigour, it is noted: "Să să știe cîndu s-au cutremuratu pămîntul [In order to be known when the earth shook]

- în cîșligile Crăciunului [between Christmas and Lent],
- iarna [in winter],
- în luna lui ghenar [in the month of January],
- în 11 zili marți sara [on the evening of Tuesday the 11th]
- ca la 3 ciasuri din noapte, spre miercuri [at 3 o'clock during the night, Tuesday to Wednesday],

- anul 1838 [in the year 1838],
- fiind domn în pământ Moldovei măria sa Mihail Grigoriu Sturza voievodul [when His Highness Mihail Sturza was the voivode of Moldavia]
- și mitropolitul Veniaminu preasfințitu [and His Holliness Veniamin was the metropolitan]
- și episcop Romanului Meletie [and bishop of Roman was Meletie]" (IV, 178).

The concentric circles of time are also placed at another level: the birth of "feciorului Iordachi" [son Iordachi] takes place „în zilele preluminatului domnului nostru și stăpînitoriu a toată Moldova Ion Teodor voievod, în domnia întăia, în luna lui martie în 23, într-o sfîntă marți, pe amiazăzi, în leat 7267 ‹1759›" [during the days of our enlighten lord and sovereign of the whole Moldavia Ion Theodor voivode, during the first reign, on the 23rd of March, on a holy Tuesday, at midday, in 7267 ‹1759›] (II, 87). The objectivity of time is fractured by the qualifier "holy", which puts the entire time reference under the auspices of a religious sensitivity with which we got accustomed to.

At the beginning, marginal notes record time objectively (date, the reign, the Metropolitan). As we move forward, time gets marked affectively and there is an increase in the number of time references. The possibilities of combining of the temporal references are countless. Date, reign, metropolitans, abbots, holidays, fastings, personal events, foreign occupations, wars, rebellions, earthquakes, epidemics etc. – all of these are arranged and accumulated for the sake of precision. Creating the impression of simultaneity through the specific marks coordinated copulatively with the conjunction "and", this extraordinary accumulation of time references proves the accuracy with which the authors of the marginal notes hope to overcome, for a moment, the impermanence; the multitude of time references is used for "fixing" a particular event on the time axis, creating thus the (conscious) illusion that the moment is saved. Also, the physical, objective time (year, day, time) is associated with psychological affectionate time (subjective selection of the events to which they relate, grasping of some personal events. For the authors, time is not homogeneous, with the same features, but it has distinct qualities. The individual, the personal time melts into a social time, a time of the common destiny (Bernea, 1997, p. 168). Time is also alive, materialized in various individual or more general events. In the marginal notes time is characterized by a specific materialization, by its capability of becoming various (social, personal) events. Thus, time gains its own individuality, it is not abstract, it emerges from the amorphous objective time and gains a specific quality.

Even at a religious level (be it popular or not), time is not equal to itself. Time is active, it has certain positive or negative qualities (Bernea, 1997, p. 208). Thus, a marginal note contains a sequence of days of certain months: "mart(ie) 4 și 20; apr(il) 3 și 20; mai 6 și 20 [...]" [the 4th of March; the 3rd and 20th of April; the 6th and 20th of May], during which „nu-i bine să facă cineva început ori la ce lucru, că va ave pagubi și întîmplări de pacosti, adică supărări și primejdie în urmare acelui drum sau lucru" [it is no good for anyone to begin or to continue a work, because he will have incidents and other misfortunes, that is troubles and danger during that journey or work] (II, 138). So there are bad hours, the influence of time may result in destructive consequences. On the other hand, the positive, the creative time appears in another marginal note: "însămnari pentru celi 12 viniri ce esti bine să le postiască, să nu mănînce creștinu pești, într-aceli viniri, cum nici altă nimică pînă după svințire soarelui, și își va faci vecernie și pacevernița care îi vor fi de mare folos, și sufletești și trupești" [a note about the 12 Fridays when it is good to fast, neither to eat fish during those Fridays nor to eat anything until the sunset, he will participate at vespers and compline and this will be of great use for soul and body] (III, 474), following the enumeration of the respective Fridays. However, in the Christian world, Friday has positive valences.

8. Conclusions

In terms of dating the recorded events, the marginal notes from the corpus edited by Ioan Caproșu și Elena Chiaburu divide into marginal notes that mention temporal details and marginal notes that do not specify the date. The reading of the texts in the first category shows obvious that, sometimes, besides noting the objective date, the author offers all kinds of additional information which become temporal

anchors for the recorded event. These time references belong to the cyclic, cosmic time, manifested in the day-night alternation and in the seasons succession; a chronic time measured objectively by clocks' hands – sometimes time accuracy becoming a constant value. In the linear and implacable flow of time from the Creation towards Doomsday—the key moments in some marginal notes—sacred time of celebration reiterates, each time, tha same sanctified time in the history of Christianity. The high incidence of "Sfintelor Paști" (the Holy Easter), of Christmas, of the Annunciation, of a multitude of characters from the Christian pantheon, of fastings as time references in dating of the recorded events define a deeply religious mentality. Everything can turn into a temporal landmark: reign, various prelates, historical and political events that have impressed the collective sensitivity, natural phenomena with the same feature, personal, domestic or intimate events etc. Very interesting is the accumulation of (all) these time references, sometimes dating the event being so detailed that exceeds by far the space given to the topic (itself). Accuracy being a constant value in the marginal notes, we witness a assiduous effort to grasp the moment, to go beyond the ephemeral, to save a piece of personal or collective life in the flow of time. The multitude of the time references, the relating to the book as a symbol of perenniality, the very marginal notes on various topics prove this attempt to defeat, somehow, time (although the recurrent motif of the hand of dust, a synecdoche of the human condition as a subject to time and, hence, to death is always there), to immobilize it in a fragment of life, to hand down to posterity a breath of life of the authors of these marginal notes.

Bibliography

A. Sources

Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei [Notes on Manuscripts and Old Books in Moldavia], corpus edited by Ioan Caproșu and Elena Chiaburu, vol. I–IV, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008–2009.

B. References

Barbu, D. (1996). *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea*, Antet, București, p. 24–121.

Bernea, E. (1997). *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, Humanitas, București, p. 147–208.

Chiperi, M. A. (1996). *Vechi însemnări românești ca izvor istoric*, Silex, Casă de Editură, Presă și Impresariat, București, p. 13.

Eliade, M. (1992). *Sacrul și profanul*, translated from French by Rodica Chira, Humanitas, București, p. 76.

Lemny, Șt. (1990). *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Editura Meridiane, București, p. 148–153.

Nicoară, T. (1997). *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1600–1800). Societate rurală și mentalități colective*, Presa Universitară Clujeană, p. 54–64.

Ofrim, Al. (2001). *Cheia și Psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Editura Paralela 45, p. 129–131.

Platon (2011). *Phaidros*, translation by Gabriel Liiceanu, Humanitas, București, p. 126

Radosav, D. (1997). *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII–XX)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, p. 27–131.

Ricœur, P. (2001). *Memoria, istoria, uitarea*, translation by Ilie Gyurcsik and Margareta Gyurcsik, Editura Amarcord, Timișoara, p. 34–188.

Țighiliu, I. (1997). *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova, secolele XV–XVII*, Paideia, București, p. 44.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i5A72ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Dimensiuni ale timpului în *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, I–IV, un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu

Maria Lupu*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 7 decembrie 2016
Acceptat 1 ianuarie 2017
Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:
însemnări de pe manuscrise
istorie
cultură
mentalitate

Rezumat

Textul de față este parte a unor preocupări mai ample, privitoare la evoluția mentalităților în perioada de după secolul al XVI-lea, scopul cercetării de față fiind acela de a identifica și discuta modalitățile în care oamenii epocii respective percepeau timpul.

Cercetarea noastră a avut în vedere materialul oferit de însemnările—cu valoare de sine stătătoare—pe care cititorii le-au făcut pe paginile scrierilor apărute în Moldova, de-a lungul a mai bine de 400 de ani. Principalele instrumente cu care am operat au fost analiza și sinteza, din perspectivă diacronică, de la particular la general, pe cale inductivă.

S-a conturat astfel o imagine a modalităților de percepere și redare a evenimentului, ca element al timpului, și a felului în care timpul devine reperul fundamental al vieții, cel care cuprinde, marchează și generează întreaga realitate.

1. Introducere

Majoritatea cărților care au fost citite în Țările Române cuprind, alături de textul propriu-zis, sute de însemnări pe filele albe de la început sau de la sfîrșit, care servesc la legatul cărții, pe marginile paginilor sau, cel mai adesea, la sfîrșitul textului. Volumele de documente editate de istoricii ieșeni acoperă o perioadă îndelungată de timp, începînd cu 13 martie 1429 și pînă la mica unire, în 1859; ele pun la dispoziție un material bogat, eterogen și extrem de interesant care capătă o valoare de sine stătătoare și se constituie într-o literatură distinctă, alcătuind o frescă a unei epoci trecute.

Caracterul multidisciplinar al vechilor însemnări le face adevărate izvoare (unice prin specificul lor) pentru cercetarea din varii domenii, pentru cunoașterea istoriei, a limbii și a culturii românești. Această paletă foarte largă de cronici cvasianonime recompune o imagine a universului mental a societății românești din veacurile trecute. Fie că înregistrează încercări de condei, ex-librisuri, acte de donație, notițe personale, diferite fenomene naturale sau istorico-politice etc., multe dintre însemnări sînt puse sub semnul temporalului, fiind datate. Experiența temporală este unul dintre reperele relevante susceptibile să developeze cadrele mentale de bază ale unei societăți, ale unei civilizații, timpul fiind una dintre armăturile felului de a gîndi și de a trăi ale unei societăți (Nicoară, 1997, p. 54). Astfel, modul de percepere a timpului în corpusul de însemnări marginale este deosebit de relevant în încercarea de delimitare a unor structuri mentale specifice.

2. Cartea ca dimensiune a timpului

La un prim nivel al discuției asupra timpului așa cum este el reflectat de însemnări, se situează însăși cartea, apoi chiar însemnarea marginală. Obiect de mare preț, cartea se impune ca dimensiune a eternității începînd cu veacul al XV-lea, menținîndu-se astfel pe tot parcursul epocii studiate. Într-o societate dominată categoric, pînă la un moment dat, de oralitate, scrisul devine, ca în mitul din Phaidros, un leac al

*Adresă de corespondență: *marioaralupu@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

uitării și al neștiinței (Platon, 2011, p. 126). Bucurîndu-se de o considerație morală deosebită prin însuși mesajul biblic pe care îl conține, se manifestă credința că volumul/manuscrisul este destinat unei existențe de veacuri (Chiperi, 1996, p. 13). Această certitudine stimulează însemnările, care, o dată încredințate cărților, fixate prin scris, devin o punte spre neuitare, înfruntă timpul în căutarea unui interlocutor în generațiile următoare; de unde și leit-motivul prezent în majoritatea notelor infrapaginale, nevoia de a eterniza clipa trăită – „să să știe".

De fapt, raportată la timp, cartea evidențiază un sentiment profund religios al oamenilor epocilor respective, conturînd, prin ipostaza ei în percepția comunității, o dimensiune temporală în sens creștin (Radosav, 1997, p. 75). Timpul cărții este de-a dreptul eternitatea: „Stăpîna și cneaghina Theodora" a dat o *Evanghelie* mitropoliei din Suceava „neclintit în vecii vecilor, amin" (I, 24)[1]. O dată așezată în strană sau în altar, cartea de cult devine inamovibilă, neafectată de trecerea timpului, perenă (Ofrim, 2001, p. 129). Mitropolitul Teofan donează la mijlocul veacului al XVI-lea, o carte, „ca să-i fie lui amintire pentru nesfîrșiții veci" (I, 57). Alteori timpul cărții este perceput ca fiind perfect echivalent cu timpul escatologic, timpul cărții fiind timpul lumii lui Dumnezeu (Radosav, 1997, p. 76). Astfel, ieromonahul Parthenie de la mănăstirea Bisericani cumpără *Psaltirea* „ca să fie în chilia mea, pînă cînd va milui Dumnezeu în această lume deșartă" (I, 157). Nu numai donația de carte se face întru veșnicie. Prin contaminare, și acte mai pămîntești, cum ar fi vînzarea cărții respective, se poate face „în veace de vece" (I, 401). Deoarece cartea este „vecinică pomenire" pentru sufletele donatorilor (II, 30), ea reprezintă „cheia" către lumea fericirii veșnice, o legătură între mundan și divin: cei care au contribuit la achiziția unui *Chiracodromion* sînt „scriși pi patruzăci di fili, spre pomenirea lor și a tot neamul lor, în veacul acesta și în celalalt ce va să fie" (III, 126). Astfel, cărții îi este atașată o dimensiune escatologică, fiind integrată în complexul de credințe, practici și obiceiuri tradiționale menite să asigure mîntuirea sufletului, precum și o cale de consolidare a solidarității lumii celor vii cu lumea strămoșilor (Ofrim, 2001, p. 131). Cartea va străbate generațiile, ea fiind cumpărată „ca să fie odoru în veci feciorilor mei și nepoților și strănepoților" (II, 304), cu siguranța că se va bucura de aceeași prețuire. Cartea rămîne egală cu sine de-a lungul timpului, aceleași atribute păstrîndu-le și în secolul al XIX-lea, fiind „vecinic odor de fericire" (III, 596), contribuind la „nemuritoare neuitare" (III, 547) a numelui copistului, dar și la „iertarea vecinică" (IV, 453).

Însemnarea marginală este o altă dimensiune temporală. Scrisul reprezintă simbolul eternității. Opus permanent umanului efemer, la nivelul notelor infrapaginale se dezvoltă o tensiune între „mîna de țărînă" (sinecdocă pentru umanitate la modul general) și „slova veșnică": „Și mîna care au scris va putrezi în groapă, iar cuvintele vor rămînea în veci, amin" (II, 222). Preotul Vasile Baltag consemnează numele posesorului „spre pomenirii și spre ținere de minte, că oamenii să pitrec, dar sfintele cărți rămîn" (IV, 392). Valoarea scrisului se poate întoarce uneori în defavoarea „păcătoșilor". Astfel, într-o poezie-meditație pe tema morții de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, păcatele nu vor putea fi nici „dosnicite", nici tăgăduite, „că sînt scrise prin izvoade/ [...] Să rămîi în vecii" (II, 319).

3. Simultaneitate

Notele infrapaginale înseamnă, de cele mai multe ori, activarea memoriei autorului; ulterioare evenimentului, unele dintre ele se află la intersecția a ceea ce grecii numeau *mnēmē* (simpla amintire survenită în felul unei afecțiuni) și *anamnēsis* (amintirea ca obiect al unei căutări active) (Ricœur, 2001, p. 34). Evenimentele actualizate prin consemnarea lor marginală sînt, de cele mai multe ori, datate. Conform Stagiritului, două dimensiuni trasează raporturile dintre aceste evenimente memorate: simultaneitatea și succesiunea (Ricœur, 2001, p. 186). Textele marginale mizează mai ales pe prima coordonată. Deși însemnările cuprind, de regulă, data—referiri explicite la „timpul cronic", astral în care se înscriu—, foarte frecvente sînt indicațiile suplimentare pentru a caracteriza mai exact momentul evenimentului. Constatăm o preocupare permanentă de decupaj temporal, de ancorare puternică pe axa timpului.

[1] Datorită frecvenței, trimiterile la textele din *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei* se vor face în felul următor: între paranteze rotunde se va nota numărul volumului cu cifre romane, urmate de numărul paginii cu cifre arabe.

Coincidența evenimentului consemnat cu altele, sociale, istorico-politice, naturale sau personale, se traduce la nivel lingvistic prin diferite sintagme și structuri, adverbiale de cele mai multe ori, toate sinonime cu *pe cînd*: „în zilele", „pe vremea", „pe timpul", „în domnia", „(pe) cînd", „atunci", prepoziția temporală „sub"; de asemenea, raportul de simultaneitate mai este exprimat prin categorii verbale durative: gerunzii (*fiind*) sau structuri cu imperfectul „era". Succesiunea pe axa temporală se exprimă prin „după" sau „după aceea". Informațiile suplimentare trecute în co-datarea evenimentelor sînt, de fapt, aceleași cu evenimentele în sine, cele care suscită interesul consemnării: domnii, tot felul de situații politico-sociale, fenomene naturale sau foarte personale. Totul este susceptibil de a deveni ancoră în decupajul temporal.

4. Fundal temporal

Încă din primele consemnări marginale apare expresia care oferă consistență unui decor politic-domnesc, utilizată constant ulterior – „în zilele", urmată de titlul domnitorului contemporan. Dacă la 1429 un *Tetraevanghel* „s-a lucrat [...] în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului domn Io Alexandru voievod" (I, 1), patru secole mai tîrziu, o *Evanghelie* este scrisă de „smeritul ieromonah Irinarh [...] în zilele binecredinciosului și de H(risto)s iubitorului domnului nostru Io Ioann Sandu Sturza boieriu" (III, 600). Domnia, utilizată aproape ca o regulă în datarea însemnărilor mai ales pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pierde apoi din terenul cucerit, devenind, la începutul veacului următor, o excepție, fără, însă, a dispărea de tot. O posibilă explicație este aceea că în însemnările de început, cînd scrisul nu era accesibil oricui, el era mai ales legat de instituția statală – logofeți, dieci, aceștia raportîndu-se, invariabil, la domn; ulterior, cînd se înmulțesc cărțile, știutorii de carte și, implicit, însemnările, autorii, aparținînd celor mai diverse straturi sociale, nu se mai raportează constant la domnie. Statul devine în textele studiate o expresie temporală personalizată de un monarh (Barbu, 1996, p. 24). Element de stabilitate (aproximativ), domnul este chemat să ofere timpului concretețe, vizibilitate. Totodată, reprezentant al statului, el ia parcă, în posesie un anumit segment temporal: monahul Teofilact cumpără și donează *Palia* „pe timpul binecinstitorului domn Ioan voievod" (I, 63). Ca reper în datare, domnia nu este privită ca un dat amorf, ci în dinamica ei: venire în scaun, mazilire, a cîta domnie etc. Se conturează, astfel, o întreagă canava politică, marcată de instabilitatea dată de schimbările dese de domnie, de reveniri la domnie ale aceluiași principe: Vasile uricar a scris la 1726, „în zilele preluminatului și înălțatului domnu Io Mihai Racoviță voievoda, în al unsprăzecele an a înălțatii domnii, la a triia domnie a mării sale" (I, 437).

5. Repere temporale

Evenimentele politico-militare (războaie, incursiuni de jaf, ocupații străine), frămîntările social-politice, modificările statutului teritorial, regimul dominațiilor străine (Chiperi, 1996, p. 51) etc., sînt, și ele, utilizate ca reper temporal în însemnări. Se creează astfel un decor politico-social veridic, palpitînd de viață. Simultaneitatea este indicată prin tot felul de situații care marchează sensibilitatea colectivă. Un *Minei pe luna Aprilie* este scris și donat la 1574, „cîndu au venit păgînii turci și tătari și au omorît pe Ion voievod și pe toți ostașii lui și au cucerit Țara Moldovei mai mult de jumătate" (I, 85). „Vremurile nepașnice" (I, 307) răsună de jafuri, robiri și omoruri. Un *Liturghier* este scris „cînd au ars țara și au robit turcii și tătarii" (I, 257); armele se aud pe fundal în desele războaie dintre marile imperii duse pe teritoriu românesc: „*Rînduiala călugăririi*" este „tălmăcită și scrisă", printre altele, „în vreamea răzmiriței, nepăcii și al războiului împărăției Rossiei cu împărăția Turculuі pentru Țara Leșască și pentru Moldovlahie i proci" (I, 198). Referirile la ocupațiile străine, la venirile și plecările armatelor străine se înmulțesc în cea de-a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. O *Evanghelie* este cumpărată la 1771, „în zili(le) moscalilor" (II, 201), mănăstirea Solca deține, la 1776, o *Carte românească de învățătură*, „fiind nemții stăpînitori pe aice" (II, 251); iar la 1788, cînd „în Moldova era oasti moschicească", s-a născut „întîie noastră fiică, Todosia" (II, 471). Evenimente dintre cele mai personale sînt notate în ritmul contractelor de pace sau a războaielor europene; moartea părinților este contextualizată: „Tot la acest an 1812, în luna lui avgust, au făcut pace moscalii cu turcii

și s-au întorsu desp(r)e Dunăre înapoi și s-au întors în Țara Moschicească, avîndu bătelia cu Bunăpartă, anumi împăratul franțuzesc sau Napolnun (*sic!*)" (III, 302). Detaliile și spațiul amplu acordat unor astfel de informații ne fac să ne întrebăm care este, de fapt, subiectul însemnării. Exemplele în această direcție sînt nenumărate. Fiecare fapt politic, de importanță mai mare sau mai mică, are ecou în consemnările marginale. Astfel încît, pornind de la datele furnizate ca repere temporale, se poate însăila o imagine plină de substanță a atmosferei istorico-politice din Moldova timpurilor respective.

Nu doar evenimentele politice constituie puncte de reper în timp. Tot ceea ce marchează, într-un fel sau altul, sensibilitatea umană, devine element de referință. Fenomenele naturale mai deosebite (iernile cumplite și verile secetoase, ploile abundente sau, dimpotrivă, seceta, cutremurele puternice, eclipse și alte fenomene astronomice etc.) se constituie în reper temporal. De asemenea, epidemiile se decantează în cadre temporale în conștiința contemporanilor: „Să să știe că acestu sf(î)nt *Minei* este a cucernicului ier(o)monahi Ghedeon ot Suvija [...]. Și l-amu cumpăratu în zile(le) preluminatului Ioan Costandin Necolai vodă, cîndu au fost cutremuru mari, cîndu au căzutu mănăstirile după cutremur, ciumă mare. Umbla anul 7246. Eu, monah Ghedeon." (I, 484).

6. Valori ale timpului

De fapt, toate aceste contexte amintite mai sus sînt adaosuri, informații suplimentare, de obicei, pe axa a ceea ce E. Benveniste numea „timpul cronic". Fie că evenimentul fondator care definește axa timpului este zidirea lumii (de către Dumnezeu), fie că se referă la întruparea lui Hristos, timpul este tot unul „creștinat" de biserică, monopolizat prin calendar, reperul fiind unul biblic (Nicoară, 1997, p. 60). Însemnările marginale sînt datate o bună perioadă în cronologia biblică, în care istoria umanității începe cu Adam: „Anul 6939 ‹1431› martie 24, am sfîrșit" (I, 1). În lumea moldoveană reflectată de consemnările marginale rămîne în uz vechiul calendar iulian, sistemul cronologic folosind, de la mijlocul secolului al XVII-lea, ambele repere: atît de la zidirea lumii, cît și de la nașterea lui Hristos. O *Liturghie* este cumpărată „în anul de la facerea lumii 7158, iar de la nașterea trupească a Domnului Dumnezeu și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos 1659" (I, 228). Această viziune liniară și ireversibilă asupra timpului este specifică creștinismului. Trei momente sînt esențiale pe această axă: facerea lumii, întruparea lui Dumnezeu și judecata finală. Ca durată obiectivă, timpul curge neîncetat în eternitate. Numit de român cu o notă de misticism *veac*, acesta cuprinde atît timpul istoric cît și veșnicia (Bernea, 1997, p. 147). Cele două fețe ale timpului, clipa și eternul, se regăsesc mai ales în pluralul „nesfîrșiții veci" (I, 56), „veacuri fără de sfîrșit" (I, 75). Însemnările reflectă în mod constant o viziune despre un timp care nu este decît un „afluent" al eternității; un oarecare diac Ștefan, care a scris la 1579 o *Evanghelie* proferează atît un blestem cît și o binecuvîntare, ambele cu valabilitate „în acest veac și în cel viitor" (I, 94); două secole mai tîrziu, este invocată pomenirea unor „îndurători ai cărții" „în veacul acesta și în celalalt ce va să fie" (III, 126). Explicită pentru viziunea temporală creștină este însemnarea de la 1780, constînd în versurile-meditație asupra morții. La singular, *veacul* stă sub semnul istoriei, devenind „acest veac": „Veacul, lumea să sfîrșaște, județul să gătească" (II, 320). Încadrat de cele două momente, Facerea lumii și Judecata de Apoi, timpul curge neîncetat, permanent, actualizînd, cu fiecare viață umană însă, posibilitatea veșniciei: „Acolo iasti vesălia ce nespusă / și lumina ce nestrînsă, / unde nu poate nime să privască / și să nu să vesălească / la atîta vesălie / să să dezmierde în vecie" (II, 320). Deci, în însemnări, substantivul plural cu forma *veci*, precum și locuțiunea adverbială care pornește de la acesta, *pe veci(e)* semnifică timpul luat în totalitatea sa, trecut, prezent, viitor și încă ceva, eternitatea de după abolirea condiției temporale; la singular, există un *acest veac* și *celălalt veac* sau *ce va să vie*, suprapunîndu-se, primul, lumii acesteia, iar cel de-al doilea lumii de dincolo, care se divide, în imaginarul creștin, în iad și rai. Oricum, *veacul* se opune *vremii*, *zilelor*, sinecdocă a timpului fragmentat și trecător, atașate de regulă unui nume de domnitor, mitropolit sau episcop, care, la un nivel elitist, simbolizează, totuși, implacabila trecere: *în zilele*, *în vremea*, sau chiar *în domnia*, *în timpul*.

Remarcăm, constant de-a lungul celor patru secole, dorința de precizie a autorilor de însemnări. Evenimentul consemnat este foarte exact reperat în timp. Primele însemnări înregistrează, uneori, alături de an,

luna și ziua: scrierea unui *Tetraevanghel* a început în „aprilie 6 zile", sfîrșind „al 2-lea an, [...] februarie 3 zile, în anul 6944 ‹1436›" (I, 2). Cîteodată exprimarea este una astronomică, mai exactă: diaconul Ioan copie alt *Tetraevanghel* „în anul 7050 ‹1541›, luna noiemvrie 23 zile. Era atunci crugul soarelui 22, al lunii 1, numărul de aur 4, temelia 14, epacta 6" (I, 55). O nouă reprezentare a timpului cu ajutorul ceasului începe în mărturiile marginale, o dată cu mijlocul secolului al XVI-lea, cînd scrierea unui manuscris „s-a început în luna septembrie 21 și s-a sfîrșit în luna mai 21 zile, fiind vineri ora 13; vineri s-a și început, la întîiul ceas din zi" (I, 61). Notată sporadic pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, din deceniul al nouălea al acestui secol și la începutul celui următor menționarea orei devine aproape constantă. De acest „privilegiu" beneficiază mai ales însemnările care înregistrează fenomenele naturale: „Să să știe că la anul 1805 iunie 29, sara la 2 ceasuri de noapte s-au întunecat lumina lunii, fiind întunecare, pînă la 3 ciasuri și giomătate" (III, 191) iar „la anul 1831 ghenarie 11 zile, marți noapte spre miercuri la nouă ceasuri fără 20 minute evropenești sau 4 ceasuri și 8 minute turcești, s-au cutremurat pămîntul" (IV, 37).

Timpul dobîndește mai multă precizie și în alte situații. Ochiul se îndrepta spre arătătorul unui ceas și în momentele intense de venire pe lume a copiilor sau, la polul opus, la moartea unor persoane. Astfel, la 16 iulie 1797 „s-a născut fiul mieu Nicolae, joi la 12 ceasuri și 21 minute ziua" (III, 116), iar preotul Ștefan din Sauceniță „au murit [...] la velet 1819, mai, în joi noapti, spre viniri, la 6 ceasuri" (III, 451). S-ar părea că aceste evenimente extreme, încadrate în riturile de trecere, sînt simțite acut sub presiunea timpului – a unui început, în primul caz, și al sfîrșitului, în al doilea. Încă de la venirea pe lume, omul este pus, parcă, sub auspicii temporale concrete, obiective, neîndurătoare, iar la momentul final, depășind această lume, trece și din temporalitatea ei devorantă. Aventura individuală se consumă între două repere bine fixate, ora sugerînd, discret, efemeritatea și scurtimea vieții.

Însă notele marginale mai conțin cel puțin o situație în care se face uz de precizia orei, și anume sfîrșirea manuscrisului: „Să se știe că am prescris-o eu, cu slova me, [...] și luând sfîrșit în anul 1807 iul(ie) 17, la 12 ceasuri din zi" (III, 226). Acesta s-ar încadra într-un timp al muncii (intelectuale, în cazul de față), individual. Munca depășește concepția medievistă conform căreia este un remediu contra trîndăviei și a nenumăratelor ispite. Timpul începe să preocupe pe cei care scriu pe marginea filelor. Acest lucru este demonstrat de însemnări care evidențiază preocuparea de a calcula orele: „Să să știe cîte ceasuri sînt într-un an: 8760" (III, 191) sau convertirea spațiului în timp: „[...] De la poalele Bălcanului și pănă la ceialaltă pești iarăși opt ceasuri, însă 2 suișul, 2 mergere pe podiș, 2 coborîșul și 2 păn-la pești de acole; de la pești apoi și pîn-la Țarigrad mai sînt 9 pești mari, cîte de 12 ceasuri. [...]" (IV, 13). Curgerea timpului este privită pe cadranul concret al orologiului (Barbu, 1996, p. 21). Timpul a căpătat o importanță mai mare în economia existenței (Lemny, 1990, p. 148), tradus prin rîvna cu care se raportează la ceas categorii sociale din ce în ce mai diverse. Totuși, faptul că acest model nu este unul generalizat în însemnări, majoritatea reperelor temporale rămînînd în alt registru, este elocvent pentru evoluția lentă a structurilor mentale ale marii majorități. Chiar fără a marca decisiv întreaga existență, însă ritmul ei s-a înnoit în comparație cu perioada anterioară (Lemny, 1990, p. 153), fiind unul mai precipitat, mai grăbit și, deci, mai preocupat în a surprinde timpul la modul exact.

Timpul natural la care se raportează autorii de însemnări este unul al alternanței ciclice zi–noapte, al anotimpurilor și al muncilor agricole ritmate de această succesiune. Constant, textele marginale consemnează ziua și luna petrecerii evenimentului notat: la 1431 „anul 6939 martie am sfîrșit" (I, 1); patru secole mai tîrziu, „1856 noiemvrie 12, s-au cutremurat pămîntul, noapte la 2 ½ ceasuri" (IV, 505). Momentele din zi sînt și ele, surprinse uneori cu foarte mare precizie de notele infrapaginale. Timpul din zi și noapte nu este uniform, ci este împărțit în subunități bine delimitate. Un cutremur are loc „duminică, dimineața" (II, 304) „feciorul Iordachi" se naște „într-o sfîntă marți, pe amiazăzi" (II, 87), o eclipsă de soare are loc „într-o sfîntă duminecă, prin prînzul cel mare, aproape de namezi" (II, 141), un incendiu are loc „marți după Paști, pe amiazizî" (III, 12), o eclipsă de soare „au ținut de după prînz pînă seara" (III, 171), un alt cutremur „după amiază zi, adică îndisară, după toacă" (IV, 422), starețul Ioil moare în 1531 „la miezul nopții spre luni" (I, 48). Uneori și aceste momente sînt subîmpărțite: nașterea fiicei Docița se petrece „sîmbătă spre duminică, după ce au cîntat cucoșii o dată" (I, 544). Vasile Praja moare „marți cînd se revîrsa

zorile. 1785" (II, 410), un cutremur are loc „noatea pi la cucoși și la revărsatul zorilor" (IV, 15). Alteori reperele temporale țin cont de activitatea umană din acel moment al zilei: „pe cînd se culcă oamenii" (II, 487), „întru o duminică la vreme de masi" (III, 305), „sara cînd șăd uaminiii (*sic!*) la masă" (IV, 15). Uneori ritmul este cel vegetal: „pe vremea trandafirilor" (III, 454), „pi vremia perjălor" (IV, 87) sau al muncillor agricole: „vara pe vremea seceri" (IV, 36).

Un alt nivel de percepție a timpului care ritmează evenimentele consemnate marginal este un timp al sărbătorii. Fără îndoială, autorii însemnărilor trăiesc într-un timp creștin, marcat de sărbători precum nașterea și învierea Domnului, Sfîntul Gheorghe, Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil, Buna Vestire (Blagoveștieniile), Rusaliile etc. Timp sacru prin excelență, sărbătoarea este un timp revelat, o ieșire din durata temporală obișnuită a timpului profan. Un timp reversibil și, astfel, recuperabil, mereu egal cu sine, un etern prezent mitic, sărbătoarea este reactualizarea rituală a lui *illud tempus*, a unui eveniment mitic și religios (Eliade, 1992, p. 76). Fiecare sărbătoare reiterează pentru credincioși reperele esențiale din viața lui Hristos, a Fecioarei și a numeroși sfinți (Nicoară, 1997, p. 64) actualizînd, de fiecare dată, același timp sacru, identic cu sine și cu momentul inițial. În această economie a timpului creștin zilele de post sînt, și ele, de o importanță majoră, devenind un reper important în calificarea unei conduite creștine (Radosav, 1997, p. 221).

Constatăm, în însemnări, că abia la începutul secolului al XVII-lea sărbătorile se constituie în repere temporale. Pînă atunci se preferă un timp obiectiv marcat de ani, zi și lună, arondat domniei și instituției ecleziastice – dar la alt nivel, al omului care păstorește, la un moment dat, credincioșii („în zilele lui Petru voievod și ale mitropolitului chir Anastasie al cetății Suceava", I, 90). O dată ce începe a fi menționat, timpul sacru va constitui un model și, uneori, tipar pentru însemnările ce vor urma. Nu întîmplător, primul text marginal care notează o sărbătoare ca reper consemnează o moarte și îngropăciune, puse sub semnul „marii treceri" în sens creștin: duhovnicul Sava cel Mare, mort la 19 aprilie 1606, a fost îngropat „în ziua Sfintelor Paști" (I, 137), moment simbolic pentru mîntuirea credincioșilor, nu trebuie să trecem cu vederea că mediul din care provine nota infrapaginală este unul monahal. Din ce în ce mai frecvent în secolele următoare, scrieri de manuscrise, nașteri și morți sînt jalonate de reperele luminoase ale calendarului. Chiar în interiorul acestui timp sacru timpul nu este la fel, are valențe deosebite. Astfel, un act de profanare cum este jefuirea mănăstirii de către cazaci are loc în februarie 1676 „în a doua săptămînă a Postului" (I, 280), o carte este terminată „în Săptămîna 1-a a Postului" (III, 116), iar îngropăciunea tatălui se face „în Sf(întul) și Marile Post, în miercure, a triea săptămînă" (IV, 414).

Uneori evenimentele consemnate aparțin mediului monahal, astfel încît, firesc, unul dintre reperele temporale se circumscrie sacrului. Elocventă în această direcție este însemnarea lui „ierei Moisă", care „s-a însurat la Vinere Mare, s-a diaconit la Crăciun, s-a preoțit la Florii" (II, 21). De asemenea, evenimentele care se înscriu în riturile de trecere ale oamenilor (naștere – nuntă – moarte) sînt, și ele, de multe ori puse sub auspiciile unui timp creștin; moartea „mamei Măriuța" are loc la „1759, în cîșlele cele mari, cu două săptămîni înainte de Lăsata Săcului de Postul cel Mare" (II, 86); dascălul Gheorghe se căsătorește dumincă, 17 septembrie 1761, „cînd era pominirea Sfintei Muciniți Euftimia, iară duminica era a 15 după Rusalii" (II, 114), iar feciorul Manolachi „s-au născutu în luna lui dechemvri 2 zile, la Sfîntul Prooroc Avraam" (III, 306).

La o lectură atentă a corpusului de însemnări în direcția descoperirii unor particularități specifice reperelor temporale, remarcăm faptul că textele care au ca subiect fenomene naturale—cutremure, inundații, furtuni, eclipse—se raportează, regulat, la o sărbătoare creștină. Astfel, „s-au întunecat soarele joi în doî săptămîni după Sfinții Apostoli" (I, 556), „au dat piatra ce mari" în „a doua săptămînă în postul Sîmpetrului" (II, 58), un incendiu are loc „în zioa de Sf(înta) Troiță" (II, 105), „s-a cutremurat pămîntul la Precuvio(a)sa Paraschiva, adică la Vinirea Mari" (III, 141), „marța, zioa" (III, 143) (ziua de 14 octombrie fiind numită în popor și „Vinerea Mare", chiar dacă era în altă zi; v. Țighiliu, 1997, p. 44).

Însemnările cu subiect meteo se raportează la sărbători și pentru că acestea, pe lîngă conotațiile metafizice, erau în funcție de anotimpuri, marcînd intervale de timp cu activități și vreme specifice, din viața comunității rurale, de natură agrară sau pastorală (Nicoară, 1997, p. 64), iar vremea nefavorabilă

împiedică desfășurarea acestor munci specifice. Pe de altă parte, evenimentele periculoase (cutremure) sau cele astronomice înfricoșătoare (eclipse) sînt puse în legătură cu voința divină, de aici urmînd datarea în sensul sărbătorilor. Remarcăm preferința pentru reperele care înregistrează posturile, lucru firesc într-o lume în care aceste intervale de purificare trupească și sufletească, de sacrificiu, erau efectiv trăite la acest mod.

În concluzie, observăm în notele infrapaginale prezența unor valori temporale dintre cele mai variate. Este prezent timpul ciclic în varianta sa naturală cosmică, dar și în reactualizarea periodică a sărbătorilor; timpul liniar, marcat de curgerea continuă între Geneză și Judecată, timpul profan-obiectiv punctat de acele ceasornicului, timpul sacru creștin. Dacă am aplica modelul lui Krzysztof Pomian (Ricœur, 2001, p. 187), aceste repere temporale s-ar încadra în primele două moduri de a vizualiza timpul, măsurate de orologii și calendare: cronometria (desemnînd ciclurile scurte sau lungi ale timpului care se întoarce, se învîrte în cerc: zi, săptămînă, lună, an (Ricœur, 2001, p. 187) – data din însemnările marginale) și cronologia (timpul liniar al perioadelor lungi, secol, mileniu etc. a căror articulare e punctată în mod diferit de evenimentele fundamentale și fondatoare, Ricœur, 2001, p. 188).

Urmează să discutăm valențele subiective ale timpului, felul în care evenimentele sînt raportate unele la altele, modul în care toate aceste repere temporale (și altele) sînt cumulate în una și aceeași însemnare, modul în care omul se raportează, concentric, la grupul sau grupurile din care face parte.

7. Cumularea reperelor temporale

Fie că este timpul natural / cosmic ciclic, fie cel cronic liniar, fie cel al sărbătorii sau cel psihologic, profund subiectiv, de cele mai multe ori aceste ancore temporale ale evenimentului consemnat nu sînt de un singur fel în aceeași însemnare. Observăm de-a lungul epocilor care se succed în textele infrapaginale aviditatea de precizie, de a oferi cît mai multe repere care să fixeze cît mai bine evenimentele pe axa timpului; asistăm la un decupaj temporal exact, la un efort, paradoxal, de a sustrage evenimentul respectiv din curgerea firească a timpului, de a-l imobiliza pe axa temporală, făcîndu-l, astfel, etern pentru posteritate. Astfel încît, aproape toate consemnările marginale care conțin informații referitoare la momentul scrierii sau al evenimentului însemnat se caracterizează prin cumularea reperelor temporale, printr-o simultaneitate caracterizată, la rîndul ei, de o ierarhie care se impune cu pregnanță la o lectură multiplă a corpusului. O dată cu definirea evenimentelor prin poziția lor în raport cu celelalte ne situăm în ceea ce Krzysztof Pomian numește cronografie (Ricœur, 2001, p. 188), aceasta intrînd în sistemele de notare ce se pot lipsi de calendar.

Astfel, începînd cu sfîrșitul secolului al XVI-lea, unele însemnări reflectă, prin reperele temporale alese, o societate puternic ierarhizată. Instituțiile cele mai utilizate în definirea exactă a momentului sînt cea domnească și cea ecleziastică. Călugărul Pahomie scrie cartea „pe vremea mitropolitului întregii Țări a Moldovei, chir Gheorghe, sub egumenul Ghenadie" și „sub Ștefan voievod" (I, 15). Sau, ordinea urmează cursul de la general la particular, descrescător, în cercuri concentrice: un *Minei* este donat mănăstirii Putna „în zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului domn, Ioan Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei, fiul marelui Bogdan voievod, și pe timpul arhimandritului chir Spiridon, în anul 7012 ‹1504› [...]. Și era atunci egumen și ieromonah Pahomie" (I, 31). Monahul și cîntărețul Paisie, cel care consemnează donația, se raportează la două autorități: cea domnească, care primează poate și din cauza faptului că domnul inițiază darul, și cea ecleziastică, în cadrul căreia trăiește el însuși. Actul este înscris și în timpul obiectiv, cronic, prin menționarea datei: „luna februarie 25". Componenta laică (domnul, nobilimea) și cea ecleziastică sînt elemente de reper în definirea timpului, mai ales în însemnările din prima perioadă, fiind prezente, însă, și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Uneori autorul trece domnia și anul, alteori mitropolitul / episcopul / arhimandritul sau altă față bisericească ilustră contemporană, cel mai frecvent însă fiind conjugate aceste ancore temporale: domn, mitropolit și dată. Planurile administrație–biserică se întrepătrund, uneori, succesiv, coborînd pe treptele ierarhiei: o donație se face „în zilele [...] domnului nostru Vasile voievod, și în zilele episcopului Theofan, și în zilele lui Gavrilaș fost mare logo-

făt, pe vremea preotului Petrașco Mediaschi, care era în acea vreme la Bîrnova. În anul 7158 <1650>, luna mai, douăsprezece zile" (I, 229). Acest fel de notare a timpului este aproape constant în secolele al XVI-lea–al XVII-lea, cu prelungiri și în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea. Uneori sînt cumulate în nota marginală toate fețele bisericești ilustre; arhimandritul Vartolomei transcrie manuscrisul „în dzilele pre luminatului [...] Ioan Theodor voievoda, și a preasfințitului chir Gavriil mitropolitul Moldovii [...] și a presfinților episcopi chir Ioanichi Romanschi, chir Dosithei Rădăuțchi, chir Inochenti Huşschi, fiind igumen în mănăstire Putna chir Pahomii[...]" (II, 107). Bineînțeles că cel care consemnează „de cînd am vinit de la mitropolie din Iaș aici în Pobrata" se raportează la lumea din care face parte, descriind astfel cercuri concentrice: „în zilele mării sale lui Mihail vodî, mitropolit fiind chir Gheorghie, egumen fiind chir Vartolomei. L(ea)t 7231 iuli 15." (I, 425).

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea apare, pe lîngă alte referințe, și contextualizarea de natură personală. Mitropolitul Dosoftei donează o carte în „7195, în Striju, fiind în bejenie printre străini din cauza vremurilor nepașnice" (I, 307). Simultaneitatea evenimentelor consemnate cu altele, de natură personală, devine mai frecventă în secolele următoare. Un *Octoih* este cumpărat de cel care face și însemnarea „la domnia preînălțatului domnului nostru Io Ioan Theodor voievoda, fiind rînduit cu slujba agiutorinții la Putna, în anul let 7269 <1761> fev(ruarie) 5" (II, 106); un cutremur are loc la 16 octombrie 1774, „și cînd s-au cutremurat pămîntul eram în gios cu vădrăritu" (II, 228). Lectura unui *Hronograf* se face în zilele lui Grigore Calimah și a mitropolitului Gavril, la 1768, „și eram preot la sfînta băsărică ce să prăznuiește Sfinții Părinți Athanasiia și Chiril, aice în Iaș" (II, 176). Reținatenția informațiile personale despre starea de sănătate: un *Sinopsis* este citit „cînd eram la Cretești, în doftorii" (II, 208), o carte este legată la 1800, „cînd am fost bolnav la un picior" (III, 53), iar cutremurul din 24 aprilie 1834 este asociat cu „stricarea stomahului" din acea zi (IV, 96). Alteori aflăm vîrsta autorului în anumite momente importante. Manolache Cîrje termină de scris cartea la 20 noiembrie 1811 seara, la „7 ceasuri de noapte, [...] fiind în vrîstă de 20 de ani" (III, 287), iar uneori evenimentul însemnat este numai un motiv pentru a informa despre viața personală. Cutremurul din 6 februarie 1812 are loc „cînd cetem eu sara, eram cu mătușa și cu mama în casă. Umblu la scănțălarie (*sic!*) ispravnic amu. Și Gheorghie Liga samiș" (III, 568).

Evenimentele de natură istorico-politică se asociază, și ele, altor repere temporale. Acestea creează un decor realist pentru faptul consemnat, oferind în același timp substanță și senzația unei lumi veridice, în mișcare. Paradoxal, în ciuda faptului că decupajul temporal este foarte exact, ceea ce „țintuiește" parcă evenimentul pe axa temporală, îl imobilizează, aceste informații suplimentare referitoare la lupte, ocupații străine, răzmerițe etc. creează un decor dramatic zgomotos și mobil. Prim planul însemnării marginale este dublat de un plan secund pulsînd de viață, dinamic. Spre deosebire de cazurile în care referința se făcea la domnii și oblăduiri ale mitropoliților, ceea ce induce o impresie statică, jafurile tătarilor, bătăliile dintre turci și ruși, turci și nemți, „vreamea răzmiriței, nepăcii și al razboiului" (II, 198) creează o lume în desfășurare, plină de viață și moarte. Acest decor dramatic face ca lumea reflectată de însemnări să palpite, creează un tablou tridimensional în care, sinestezic, coexistă vizualul cu auditivul, fiind resuscitat ceea ce pare a fi imobilizat în timp. Logofătul Manolachi, ginerele preotului Andrei, citește, la 1771, *Cartea românească de învățătură* „pă vreame dea răzmiriță, cînd au venit muscalii ș-au luat Hotinul ș-au venit la Ieș și di la Ieș au mersu de-u bătut turcii la Răbîia și dea acolo o samă dintr-înșii au mersu la Focșani și di la Focșani au mersu de-au bătut toamna Galații [...]" (II, 202), detaliile continuînd din belșug. Și alte informații participă la crearea imaginii unei lumi în care pîndesc pericolele, în care insecuritatea devine principalul cadru de existență: schimbarea tîrgului la Cernăuți, la 1772, este un motiv de a adăuga: „și era staroste la Cernăuț dum(nea)lui paharnicul Imbou și d-lui starostele Ilie Herescu, și era tălhari la ulițe, pîn codri, și făc(e) multă ucidere" (II, 209).

Acumularea de date de tot felul, care ajută la precizarea cu exactitate a momentului evenimentului consemnat, devine uneori heteroclită, juxtapunînd informații variate. De asemenea, cîteodată localizarea temporală a evenimentului este mult mai întinsă decît evenimentul în sine, astfel încît ne întrebăm ce primează, care este, de fapt, subiectul textului marginal. *Rînduiala călugăririi* este tălmăcită:

- „în zilele binecredincioasei și singură stăpînitoare a toată Rossie și Moldovlahiei întîie stăpînitoarei,

marei doamnei noastră Imperatrîți(i) Ecaterinei Alecsievni(i)
- și a preaiubitului fiiului și moștenitoriului ei, binecredinciosului domnului țesarevici și marele cneaz Pavel Petrovici,
- în vreamea răzmiriței, nepăcii și al razboiului împărăției Rossiei cu împărăția Turcului pentru Țara Leșască și pentru Moldovlahie i proci,
- fiind și ciumă mare, mare în țară, la Iași, la Botoșani și al alte locuri.
- Iară mitropolit țării fiind preosf(i)nția sa chir Gavriil
- și episcop Rădăuților preosf(i)nția sa chir Dosithei" (II, 198).

Am ales această dispunere paginală pentru a evidenția multitudinea ancorelor temporale, din dorința de a crea un tablou amplu, de a contextualiza, de a oferi cît mai multe date care „rotunjesc" informația inițială, oferind astfel o mostră din lumea contemporană autorului. Fenomenele naturale sînt, de obicei, surprinse cu o precizie deosebită, fixate temporal aproape de fiecare dată în calendarul religios, dar la care se adaugă, cu generozitate, o serie întreagă de alte repere. Cu rigoare științifică, se notează: „Să să știe cîndu s-au cutremuratu pămîntul
- în cîșligile Crăciunului,
- iarna,
- în luna lui ghenar,
- în 11 zili marți sara
- ca la 3 ciasuri din noapte, spre miercuri,
- anul 1838,
- fiind domn în pămînt Moldovei măria sa Mihail Grigoriu Sturza voievodul
- și mitropolitul Veniaminu preasfințitu
- și episcop Romanului Meletie" (IV, 178).

Cercurile concentrice ale timpului sînt situate și la un alt nivel: nașterea „feciorului Iordachi" are loc „în zilele preluminatului domnului nostru și stăpînitoriu a toată Moldova Ion Teodor voievod, în domnia întăia, în luna lui martie în 23, într-o sfîntă marți, pe amiazăzi, în leat 7267 <1759>" (II, 87). Obiectivitatea timpului este fracturată de calificativul „sfîntă", care pune întregul eșafodaj temporal sub semnul unei sensibilități religioase cu care ne-am obișnuit.

La început, însemnările consemnează mai obiectiv timpul (data, domnia, mitropolitul). Pe măsură ce înaintăm, timpul se colorează afectiv iar reperele se înmulțesc. Posibilitățile de combinare ale reperelor temporale sînt nenumărate. Dată, domnie, mitropoliți, egumeni, sărbători, posturi, evenimente personale, ocupații străine, războaie, răzmerițe, cutremure, epidemii etc. – toate sînt combinate și cumulate pentru a conferi precizie. Creînd impresia simultaneității prin mărcile specifice și coordonate copulativ prin conjuncția „și" sau „iar", această acumulare extraordinară de repere temporale dovedește acribia cu care autorii de însemnări speră să învingă, pentru o clipă, efemeritatea; multitudinea de repere este chemată pentru a „bate în cuie" pe axa timpului un anumit eveniment, în iluzia (conștientă) că este salvată clipa. De asemenea, timpului fizic, obiectiv (an, zi, dată) îi este asociat timpul psihologic, colorat afectiv (selecția subiectivă a evenimentelor la care se raportează, surprinderea unor evenimente personale). Timpul nu este pentru autori unul omogen, cu aceleași valențe, ci, dimpotrivă, are calități diferite. Timpul individual, personal, se dizolvă într-un timp social, al destinului comun (Bernea, 1997, p. 168). Timpul este, de asemenea, unul viu, concretizat în diferite acte individuale sau mai generale. În însemnări timpul se remarcă printr-o foarte mare concretețe, prin traducerea lui în diferite evenimente (sociale, personale). Astfel, timpul capătă propria individualitate, nu este o abstracțiune, se desprinde din amorful obiectiv și devine încărcat calitativ.

Nici la nivel religios (popular sau nu), timpul nu este la fel. Timpul este activ, are anumite însușiri, pozitive sau negative (Bernea, 1997, p. 208). Astfel, o însemnare cuprinde o înșiruire de zile ale unor luni: „mart(ie) 4 și 20; apr(il) 3 și 20; mai 6 și 20 [...]" în care „nu-i bine să facă cineva început ori la ce lucru, că va ave pagubi și întîmplări de pacosti, adică supărări și primejdie în urmare acelui drum sau lucru" (II, 138). Deci există ceasuri rele, influența timpului se poate concretiza în consecințe distructive. Pe de altă

parte, influența pozitivă, creatoare a timpului reiese din altă însemnare: „însămnari pentru celi 12 viniri ce esti bine să le postiască, să nu mănînce creștinu pești, într-aceli viniri, cum nici altă nimică pînă după svințire soarelui, și își va faci vecernie și pacevernița care îi vor fi de mare folos, și sufletești și trupești" (III, 474), urmînd enumerarea vinerilor respective. Oricum, în lumea creștină vinerea are valențe pozitive.

8. Concluzii

Din punct de vedere al plasării în timp a evenimentelor notate, însemnările corpusului editat de Ioan Caproșu și Elena Chiaburu se împart, dihotomic, în consemnări marginale care notează detaliile temporale și consemnări care nu precizează data. Lectura textelor din prima categorie impune cu evidență faptul că, uneori, pe lîngă notarea obiectivă a datei, autorul oferă tot felul de informații adiționale care devin ancore temporale pentru evenimentul consemnat. Aceste elemente de referință aparțin timpului ciclic, cosmic, evident în alternanța zilelelor și nopților și în succesiunea anotimpurilor; un timp cronic, obiectiv, măsurat de acele ceasornicelor – precizia orei devenind constantă uneori. În curgerea liniară și ireversibilă dinspre Facerea Lumii înspre Judecata de Apoi—momente cheie în unele însemnări—timpul sacru al sărbătorii irumpe și reiterează, de fiecare dată, același moment sanctificat din istoria creștinismului. Frecvența deosebită a „Sfintelor Paști", a Crăciunului, a Blagoveștieniilor, a unei multitudini de personaje din panteonul creștin, a posturilor ca puncte de referință în ancorarea temporală definește o mentalitate profund religioasă. Totul se poate transforma în reper temporal: domnia, „păstorirea" diferiților prelați, evenimente istorico-politice care au impresionat sensibilitatea colectivă, fenomene naturale cu aceeași caracteristică, evenimente personale, familiale, intime etc. Interesantă este cumularea acestor elemente de referință, uneori încadrarea temporală fiind atît de detaliat prezentată încît depășește cu mult spațiul acordat fenomenului notat. Precizia fiind o constantă a însemnărilor, asistăm la încercarea asiduă de a surprinde momentul, de a transcende dincolo de efemer, de a salva un crîmpei din viața personală sau colectivă din curgerea timpului. Multitudinea reperelor, raportarea la carte ca simbol al perenității, însăși consemnarea marginală cu varii subiecte dovedesc tocmai această încercare de a învinge, într-un fel, timpul (deși peste tot apare leit-motivul mîinii de țărînă, sinecdocă a condiției umane supuse timpului și, astfel, morții), de a-l imobiliza într-un crîmpei de viață, de a transmite mai departe, peste generații, un suflu din viața acestor autori de însemnări.

Bibliografie

A. Izvoare

Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei, corpus editat de Ioan Caproșu și Elena Chiaburu, vol. I–IV, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008–2009.

B. Literatură de specialitate

Barbu, D. (1996). *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea*, Antet, București, p. 24–121.

Bernea, E. (1997). *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, Humanitas, București, p. 147–208.

Chiperi, M.A. (1996). *Vechi însemnări românești ca izvor istoric*, Silex, Casă de Editură, Presă și Impresariat, București, p. 13.

Eliade, M. (1992). *Sacrul și profanul*, traducere din limba franceză de Rodica Chira, Humanitas, București, p. 76.

Lemny, Șt. (1990). *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Editura Meridiane, București, p. 148–153.

Nicoară, T. (1997). *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1600–1800). Societate rurală și mentalități colective*, Presa Universitară Clujeană, p. 54–64.

Ofrim, Al. (2001). *Cheia și Psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Editura Paralela 45, p. 129–131.

Platon (2011). *Phaidros*, în românește de Gabriel Liiceanu, Humanitas, București, p. 126

Radosav, D. (1997). *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII–XX)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, p. 27–131.

Ricœur, P. (2001). *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Editura Amarcord, Timișoara, p. 34–188.

Țighiliu, I. (1997). *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova, secolele XV–XVII*, Paideia, București, p. 44.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i5A73en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The ethnic category from a linguistic perspective

Răzvan Săftoiu*

Faculty of Letters, "Transilvania" University of Braşov, Bd. Eroilor 29, 500036 Braşov, Romania

Article info

History:
Received January 25, 2017
Accepted January 27, 2017
Published March 23, 2017

Key words:
sociolinguistics
linguistic anthropology
diachrony

Abstract

In this paper, I put forward an analysis from a linguistic perspective of an ethnic category in Romania that is defined by at least two terms: *gypsy* and *Romany*. The concept of *category* refers to the members of a particular group that sets apart from other groups by a set of specific elements acknowledged at the level of a larger community. In interaction, individuals frequently use categories and the set of features that a certain category is characterized by, since it is easier to deal with sets of knowledge than with references for each individual separately. The analysis is based on a series of expressions and phrases, proverbs and jokes which were (or still are) getting about in the Romanian space and which delineated, at the level of the collective mentality, the image of an ethnic category whose name (still) oscillates between two terms. The texts were grouped depending on the different stereotypes associated with the ethnic category under discussion, by highlighting the pejorative connotations of the uses of the term *gypsy* in relation to the ethnic category *Romany*, a significance-free category that can be 'filled up' by elements that can sketch a positive image.

1. Introduction

Throughout time, researchers from various areas of study—philosophy, anthropology, education, sociology, language sciences, political sciences, literary and cultural studies—have been preoccupied with understanding and defining the concept of identity. This can have a bureaucratically accepted meaning, but by dialogic actions speakers access and use several identities. In numerous sketches, I.L. Caragiale was keen on rendering the particularities of daily communication and he illustrated the manner in which acquaintances and strangers actively engage in a conversation 'after some moments of silence'. Either in train (*Accelerat no. 17*, *Identitate*, *Búbico*), in a visit (*Vizită...*) or 'at breakfast on the grass' (*Gazometru*), the characters are interested in establishing a social relationship, by adopting a social identity. I offer as example an excerpt from the sketch *Accelerat no. 17*, published in 1899:

> "The gentleman enters the cabin after the merchant who took off his coat and sits down with the sack on his hand.
> – Good evening, says the gentleman.
> – Good evening, answers the merchant.
> And the gentleman sits down on the front seat, after having put his suitcase on the storage shelf and the plaid under his head. For about two-three kilometres there was silence.
> – Are you travelling far? the gentleman asks.
> – Well! Far and not so far... to Mărăşeşti...
> – To Mărăşeşti?
> – Yes. What about you?
> – To Mărăşeşti, as well."
>
> (Caragiale, 1985, p. 152)

*Email address: *razvan.saftoiu@unitbv.ro*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

The context chosen by the writer, travelling by train, is one which favours the involvement in a 'conventional' conversation. In the excerpt chosen, I notice the 'stage direction' referring to the keeping of silence and the manner in which the conversation is initiated: a partially open question, by which the speaker breaks the silence and manifests his interests for the person he travels with, in the same cabin. Caragiale succeeds in highlighting an important aspect of everyday communication, *phatic communion*. The concept that I use was introduced and defined after almost two decades, in 1923, by the British anthropologist Bronislaw Malinowski.

Caragiale and Malinowski belong to two different directions, but their remarks lead to the same conclusion: when one individual joins another one and there is no previous conflicting state between them, the two tend to interact verbally. Caragiale's sketches are based on the attentive observation of Romanians' verbal and non-verbal behaviour at the end of the 19th century, and Malinowski's observations are based on investigations of some tribes in Oceania, that the anthropologist studied at the beginning of the 20th century. After detailed analyses, Malinowski formulated a universal conclusion: "There can be no doubt that we have a new type of linguistic use – phatic communion" (Malinowski, 1923, p. 314–316).

In this paper, I will focus on a particular type of identity, the ethnic one, which I will approach from a sociolinguistic and dialogic perspective. Thus, identity will be understood as a set of distinctive features of a member of a certain community, characteristics that are highlighted either by lexical and cultural phrases and associations or by dialogic games with members of the same communities or of another, in a certain context.

2. Theories about identity

Identity is, firstly, a social concept (Gumperz, 1982), because people are social beings who search for their personal identity by relating themselves to other individuals, in a certain community. The theory of social identity evolved in the '60s and is based on two different types of processes—group processes and interpersonal processes—that can explain the appearance and the development of some lexical associations. Theoretically, the distinction between *social identity* and *personal identity* is made. Thus, social identity is "the conception of the individual about oneself in terms of characteristic features of the membership category" (Boncu, 2004), and personal identity is "the conception of the individual about oneself as unique and distinct from other individuals" (Boncu, 2004). The two identities represent, actually, elements of a continuum, the individuals trying to find and adapt their personal identity depending on the requests of the society. In other words, in order to conform, the individual will choose a group behaviour, characterized by ethnocentrism, favouring of the in-group, discrimination, stereotyping (Boncu, 2004). Linguistically, the confrontation is translated by the *linguistic identity* that I consider a component of social identity (Guggenberger & Holzinger, 1993), since linguistic choices reflect the stance of the speaker in a certain social context in order to mark membership to a certain group.

In other studies, identity is discussed as a process (Hall, 2000), not as an attribute of the individuals, because identities are constructed during the dialogue and by the permanent adaptation to previous verbal actions. In other words, individuals do not interact with a predefined set of identities, but they adapt them depending on their dialogical purposes (Weigand, 2015), depending on the moment and direction of the conversation. Identities are performed and negotiated during interaction, and the linguistic choices become signs of the emerging identity type. I consider that identity is not a static concept, held by someone at one moment, but a dynamic one, which is built by verbal exchanges.

Joseph (2004) proposes a re-evaluation of the functions of the language, because—besides the communicative function (understood as the intention to transmit something to a receiver) and that of representation (understood as a mental evocation of the surrounding world)—individuals use language in order to create relationships to other individuals. Thus, firstly, one should go beyond the formal comprehension of language (meanings of the words and syntactic rules) and should focus on the identification of the context where someone says something about someone/ something, because the speaker has a certain purpose –

whether phatic or transactional. Secondly, linguistic choices sketch an image of the speaker in the mind of the listener, thus leading to categorization.

Each individual wants to build himself/herself a certain identity. There are multiple identities – some wanted, others unwanted. The speaker faces a dilemma in order to choose the most appropriate identity for a specific situation, and 'browsing' through different identities is achieved through speech. Thus, statements, questions are discursive actions that an individual uses in order to build a certain identity: the one of 'a polite manager', of 'a worried president', of 'a skilled jurist', etc. From the perspective of the theory of identity, the exchange of greeting formulas, for example, is not simply ritualistic, dictated by phatic communion, but it is a relevant interactional movement both for the status of the participants, and for the characterization of the relationship at that moment. Thus, the person that greets first is the individual who wants to have a good relationship to his interlocutor, and the one who greets back acknowledges the identity adopted by the other and reacts consequently. If the interlocutor does not greet back, he takes on an unwanted identity, by which he/she signals the non-involvement in the social relationship initiated by his/her partner. The initial phatic sequences can be analysed from the point of view of a 'game' of identities, but it is a mental and a discursive game, at the same time.

Goffman (1959) brought from Chinese philosophy the concepts of *Yin* (dark place, introverted) and *Yang* (sunny place, extroverted), and transposed them in the daily interaction in the form of some games where actors (individuals) perform on the scene of the inter-human relationships both in 'exposed' and 'hidden' areas to the public. Each individual plays a certain role and he/she exposes several masks, depending on the person he/ she interacts with and on the context where the interaction occurs, by permanently taking into consideration the mask of the other, lest both their own image and the image of the other should suffer. 'The game of the masks' is actually the game of the identities that the individuals build and rebuild permanently depending on the context, on culture, on the identity of the interlocutor. Thus, in this paper identity is considered a dynamic process by which individuals manifest their membership to a social group, in a certain context.

In the context of the development of ethno-methodological approaches, Sacks (1972) proposes the concept of 'membership category'. Although the concept was majorly used in conversation analysis studies, I will use it in this paper because referring to reality by means of categories is a way of building identity. Membership category presupposes the existence of a set of rights and obligations of the individuals that update differently depending on the interactional context. Sacks' research was based on recordings from the Centre for suicidal prevention in Los Angeles that allowed him afterwards to carry out minute analyses in order to formulate some conclusions related to the use of categories in interaction.

Categories are classifications or social types that the speakers use to identify and describe persons (Schegloff, 2007). Individuals use frequently categories and sets of features that a certain category has, because it is easier to operate with sets of knowledge than with references for each individual separately. Membership to a certain category is done on the basis of the type of relation and the type of knowledge. If the persons who interact are acquaintances, one can talk about a *proper relationship* (Rp), but if they are strangers, one can talk about an *improper relationship* (Ri). Similarly, one can distinguish between *proper knowledge* (Kp), associated to professionals in a certain field, and *improper knowledge* (Ki), associated to non-professionals. The correlation between the type of relationship and the type of knowledge can change if one takes into account the fact that individuals establish inadequate relationships, while addressing some unfamiliar persons (doctors, for example) that possess adequate knowledge in a certain domain in order to satisfy their interactional purpose (getting a diagnosis and a treatment, for example). Differently put, we put other individuals around us in a certain category, the one of the possessors of adequate knowledge in order to satisfy our own communicative purpose. The framing is made on the basis of a set of activities, motives, rights, obligations and competences, which allow the identification and easier relating to interpersonal communication. Relating to categories is most often unconscious, the structure of categories existing at the level of the collective mentality and being reflected in phrases, as well as in lexical and cultural associations (Zafiu, 2009).

The analysis on the basis of membership categories relies on the manner in which individuals organize the information about others, it aims at the manner in which speakers use different categories (family, religion, minority, etc.) by relating to specific members (mother, father, Orthodox, Catholic, Romanian, American, etc.), on the basis of a common set of attributes and behaviours (Sacks, 1972; Stokoe, 2012). Membership to a certain category is influenced by linguistic, cultural or situational particularities that make possible the observation and identification of some categories (Maynard & Zimmerman, 1984; Eglin, 2002). At the level of interpersonal communication, the relation can be made to two different categories, the interactants being aware of the specificity of the other category ('we' speak about 'them'), or to the members of the same category ('we' speak about 'us'). In the second situation, we can speak about self-deprecating humour, especially if aspects that 'the others' laugh at are highlighted. A special case is the one when negative features of a category are brought to the foreground without being aware that the interlocutor or any other participant in interaction is a member of that particular category. The interaction can have negative effects on the interpersonal relation, because taboo topics are approached on the basis of negative features of the category the interlocutor belongs to, the analysis can be done at the level of the negative impoliteness strategies (Culpeper, 2008).

Sometimes, the use of a certain description of an activity can activate a certain category. For example, Sacks (1986) analysed the relationship between the members of a category in the utterance "*The mother* lifted *the child*", highlighting the fact that the correct reading of this utterance is that the mother lifted her own child. The interpretation is based on the fact that the two members (*mother* and *child*) belong to the same category (*family*), and there are specific rights and obligations associated to this category. Such categories can be identified in interaction, but in this paper I will rather refer to the deliberate invocation of a certain category. I consider that this use is strategic because it allows the speaker to underline the role that he/ she has in interaction, to take distance from or to draw closer to the interlocutor.

3. Corpus and methodology

One of the purposes of the classification depending on social types is that of describing persons. The descriptions can refer to the *woman*, *man*, *child*, *friend*, *grandmother*, *politician*, etc. The moment an individual is identified as a member of a certain category, at the mental level, the connection is made between the rights and responsibilities of that particular category and the type of behaviour considered adequate for that category. The mechanism by which a category constitutes its set of attributes can be thus summarized: the personal characteristics of a member are assigned to the category he/ she belongs to, and afterwards, the characteristics reflect back on all the members of that category. The prototype of a category is made of those individual characteristics which are repeatedly noticed in several individuals in the same category. This situation is characteristic for ethnic categories, because the members are already identified. At other times, the starting point can be a certain activity, a certain behaviour or attitude. In this case, the individuals who internalize that particular behaviour will be included in a different category. One can notice that an individual can belong to several categories depending on the characteristics that he/ she is attributed before or during the interaction.

Reference to categories is most times unconscious, since the structure of categories exists at the level of the collective mentality and reflects the way in which speakers structure their discourse. For example, if the relationship between the interlocutors is doctor-patient, the answer to the question 'How do you feel today?' will be formulated in the light of the categories involved in the dialogue. Thus, in the formulation of the answer, the patient will relate to the medical state and to the previous meetings with the doctor. At other times, the relation to categories can be explicit and strategic. For example, the reply 'You are our mother!' said by a child to his mother who did not distinguish between twins is interpreted as a reproach, the mother being criticised because she failed to respond to the responsibilities imposed by the category *mother*, from which the capacity to distinguish between her own children is one. We notice that, when an individual does not correspond to one or several attributes associated to the category where he/she

was included, there is a rupture at the mental level which manifests discursively by drawing attention, attempting at a resettlement after a deviation by the verbalization of the category and by updating of the associated responsibilities. Similarly, we presuppose that, during a dialogue, a speaker uses the reply 'Don't behave like a gypsy!'. In this case, specific attributes to the category *gypsy* are actualized with the purpose of drawing the other's attention of not retorting to a specific behaviour characteristic to a category to which he/she does not belong.

The next section is dedicated to the analysis of some expressions and phrases, proverbs and jokes that existed (or still exist) in the Romanian space and which outlined, at the level of the collective mentality, the image of an ethnic category whose name (still) oscillates between two terms. The linguistic material was grouped depending on different stereotypes associated to the respective ethnic category, by highlighting the pejorative connotations of the uses of the term *gypsy* in relation to the ethnic category *Romany*. In this paper, the term *gypsy* is used with no negative connotation and by no means in a discriminatory sense. The perspective that I will approach is an interdisciplinary one: on the one hand it is sociolinguistic, because it refers to the manner in which a certain type of identity is built during dialogue, on the other hand, it is critical-discursive, because I will focus on the implications of the use of the ethnic categories *gypsy* and *Romany* at the level of interpersonal communication. Thus, the questions of this research are:

1. To what extent can the attributes of a category be modified, in the sense of adding new characteristics or modifying the existing ones?
2. What are the implications of the use of ethnic categories at the level of interpersonal communication?

In the analysis of the data, I will equally use the characteristics of the categories identified by Sacks (1992) – *membership*, *inference rich*, and *representative*. The first characteristic presupposes the existence of a tacit agreement at the level of the society, according to which categories are complete and they contain the whole population, so that each individual belongs to at least one category, being impossible for an individual not to be part of any category, because the very membership to a society means membership to a category. The second characteristic refers to the knowledge that one can obtain about an individual once he/she was introduced in a category, as it is easy to find a conversation topic either on the basis of the knowledge stocked at the level of the collective mentality, or on the basis of knowledge shared in previous dialogues. The third characteristic refers to the fact that each member of a category is presumably the representative of the whole category, so that the individual moulds himself/herself into the patterns existing at the level of collective mentality.

4. Data analysis

The studies of genetic history certified the fact that the gypsy population migrated from north-eastern India more than 1500 years ago. The nomadic character of the population and the absence of a unitary language triggered the appearance of numerous myths and legends that perpetuated and led to the development, at the linguistic level, of some expressions and phrases based on stereotypes, patterns built by the major population ('we') in order to relate to the minority population ('them'). In what follows next, for a better highlighting of the formation of the attributes of the category *gypsy*, I have grouped the main expressions and phrases that contain the ethnonym *gypsy* according to the intended stereotype.

4.1. The stereotype ***gypsies steal***

At the linguistic level, the texts that are based on this stereotype are numerous, the inadequate behaviour (theft) being attributed to the whole category: *Cîți țigani atîția hoți* [There are as many gypsies as there are thieves] 'Gypsies are all akin'. By invoking and juxtaposing two different categories (the ethnic category – *gypsy* and the occupational category – *thief*) the transfer of signification from one category into another takes place. The same mechanism functions in other proverbs: *Țiganul pînă nu fură nu se ține om* [A gypsy does not feel human, if he has no chance to steal], *E ușor să înveți să furi între țigani* [It's easy to learn to steal when among gypsies], *Își taie pâinea cu cuțitul țiganului* [One uses a gypsy's knife to cut the

bread]. Each of these proverbs bases on negative associations of the territorial instability—because the gypsy ethnic population is known as a nomadic population, that usually lived on the outskirts of cities, in shabby houses—, and of the unknown—the abandonment of the comfort and safety area produces anxiety embodied in tales with negative characters that can harm. Sometimes, the old-fashioned practices of the population were lexicalized, the proverb *Țiganul urcă și pe calul altuia* [A gypsy will always ride another man's horse] 'Stolen goods will cost less than the purchased' referring to horse theft for the nomadic population to ensure movement from one place to another. The ethnonym led to the formation of some derivatives such as the verb *a țigăni* [to cheat someone], as well as *a se țigăni* [to bargain over something], the meanings being different. The first verb appears in contexts of the type *m-a țigănit* ('I was cheated'), and the second verb appears in contexts bound to noisy bargaining, unproductive quarrel or nagging insistence. Sometimes, the verb is completed by the structure *ca la ușa cortului* [as if you were in front of the tent] 'to be a potty mouth', a common practice of this ethnic category.

This activity is similarly noticed in the collocation *câștig țigănesc* [gypsy gain] 'shameless gain', the presupposition being that the income of the gypsy ethnic population is based on theft. Moreover, the proverb *E ușor să înveți să furi între țigani* [It's easy to learn to steal when among gypsies] is based on the association between the recurrent practice and the experience accumulated in time. Beyond the lexical level, the favourite activity is exploited as a thematic source in ethnic jokes. For example, 35% of the gypsy ethnic jokes on a web site (www.bancuri.net) are constructed around this topic. Davies (1990) analysed ethnic jokes starting from the theory proposed by Raskin (1985), which is based on binary oppositions of the scripts (Semantic Script Theory of Humour – SSTH). The two scenarios refer to *stupidity* and to *canniness*. In order to analyse the manner in which a certain activity associated to the category *gypsy* is exploited in the ethnic jokes, I have chosen two examples.

(1) Two gypsies return home with a sack full of banknotes after having robbed a bank.
– Luca, let's count the money!
– Forget about it, Flăcărică, we'll anyway find it out at the news...

(2) The gypsy gathers pieces of wood in his arms. At one moment, the forester comes up and asks him:
– Hey, you, what are you doing, have you come again to steal wood?
– No, sir, I pick them for rabbits.
– What, do your rabbits eat wood?
– Well, if they don't eat it, I'll put it on the fire.

If in example (1) the scenario of stupidity is highlighted in Luca's reply (*Forget about it, Flăcărică, we'll anyway find it out at the news*), being based on another attribute of the ethnic category—the absence of involvement, negligence, lack of participation, and inactivity—, in example (2) the scenario is an ambiguous one. On the one hand, the scenario of stupidity can be identified, because the gypsy, representative of the marginal category, was caught in the act (*Hey, you, what are you doing, have you come again to steal wood?*) by the forester, the representative of the central category; on the other, the scenario of canniness can be identified, because the gypsy proposes a 'saving' solution (*Well, if they don't eat it, I'll put it on the fire.*), which highlights another attribute of the category: ingenuity. Thus, positive self-characterization was observed in other sociologic studies (Lazăr, 2009, p. 27–28) and it comes to counterbalance the negative projection of the majority group on the minority group.

*4.2. The stereotype **gypsies are violent***

The role of thief is attributed to the gypsy ethnic population for a pedagogical purpose as well, the majority population using the minority population in order to indirectly perform different speech acts: warning or threatening (*Te fură țiganii* [The gypsies will kidnap you]). Expressions such as *Te dau la țigani* [I give you to the gypsies], *Chem țiganii să te ia dacă nu ești cuminte* [I ask the gypsies to pick you up if you don't

behave], *Nu ieşi din curte că te bat ţiganii* [Don't get out, the gypsies might beat you up], *E obişnuit precum calul ţiganului cu bătaia* [He/She is used to doing this just as a gypsy's horse is used to being beaten] highlight another stereotype associated to the ethnic category: violence, which can manifest physically and verbally (*Se ceartă ca la uşa cortului* [They are quarrelling as if they were in front of the tent] 'They have a potty mouth').

*4.3. The stereotype **gypsies beg***

The insistence, most of the times nagging, as well as the disrespect for the other members of the society refer to another stereotype associated with the ethnic category *gypsy*: begging as a means of living. The modality of begging is insistent and bothering to exasperation and is recorded in proverbs and phrases such as: *Dă-i ţiganului azi şi vine şi mâine* [Give something to a gypsy today and he/ she will come back tomorrow] 'When given a kingdom, the gypsy asks: <What about bread?>', *Ţiganul e ca râia* [The gypsy is like a pest], *Cere ca ţiganul* [Begging like a gypsy]. The absence of a workplace is correlated with the absence of involvement in the life of the community and relocation, which is represented by another attribute of the category: nomadism. Although migration is not essentially negative, it is associated to the invasive migrations between the 3rd and 8th centuries and it becomes the attribute of restless persons. As I have shown above, change causes anxiety in the collective mentality and modalities need to be found to counteract this state by relation to the 'other', who comes from elsewhere. Thus, the relation to the 'other' is essential for the construction of social identity. By this process, the representatives of the majority self-characterize and characterize the representatives of the minority.

*4.4. The stereotype **gypsies have a low social condition***

Nomadism, understood as a primitive way of life, leads to another stereotype at the level of the collective mentality: *gypsies have a low social condition*, being even associated with a certain delay from the point of view of civilization. 'Primitivism' is highlighted, at the lexical level, by numerous phrases which refer to the basic needs of the human being, such as the need for food and hygiene, which are not satisfied: *Dacă ar face muştele miere, ar mînca şi ţiganii cu lingura* [If flies could produce honey, gypsies would finally use a spoon to eat] 'When the sea turned to honey, the gypsy lost his spoon', *Cînd îi e foame, ţiganul cîntă şi dansează* [When gypsies are hungry, they sing and dance] 'The gypsy life would be terrible if there were no songs and dances'. Society, by its members, attributes statuses to individuals depending on the place that a certain individual occupies in the assembly. By social and verbal interaction, the formation of insider groups occurs, those who share the same social status and outsiders, and those who stay outside the group, out of different reasons, the conformation to social rules being one of them. Because they do not have a stable place and they cannot satisfy their current needs, gypsies are left outside the group and they are stigmatized.

*4.5. The stereotype **gypsies cannot overcome their social condition***

The stigma is strengthened by one last stereotype that I have identified in the corpus that I analyse: *the gypsies cannot overcome their social condition*. The social condition is an assumed one and impossible to overcome, an idea expressed in the phrases *Ţiganul e ţigan şi-n ziua de Paşti* [Gypsies are gypsies even on Easter Day] 'Give a dog a bad name and hang it', *Nici răchita pom de bute, nici ţiganul om de frunte* [Just as you cannot make a barrel of a willow tree, you cannot turn a gypsy into a leader] 'There will never be bacon from a wolf, there will never be a human being from a gypsy', *Te îneci ca ţiganul la mal* [A gypsy drowns when reaching the shore] 'One stumbles at the threshold'. Just as some trees cannot be used for the manufacturing of household items, because they do not have the necessary consistency, similarly, the gypsies do not have the attributes specific to other categories.

*4.6. A new category: **Romany***

In the previous sections, I have identified the main attributes of the category *gypsy*, attributes which were established on the basis of some stereotypes. As I have indicated, the majority population attributed, in

time, negative features to the category *gypsy* on the basis of socially unacceptable practices (theft) and of the ascertained incapacity of ensuring their basic needs for survival (food and hygiene), in the context of nomadism. The relationship with 'others' cannot remain unanswered from the category that it is aimed at, so that a new category has been proposed: *Romany*. Yet, unfortunately, the category *Romany* is not represented at the linguistic level in phrases, expressions nor ethnic jokes, which leads to the idea that, for now, it is an 'empty' category, without attributes, currently under construction. Thus, subject names were issued (*The grammar of Romany*, *Romany language and literature*, *Romany culture and civilization*, *Special places for Romany students*) or institutions dedicated to the minority group were settled (*The centre for social inclusion for the Romany ethnic citizens*).

5. Implications of the use of ethnic categories

After the analysis in Section 4, I have noticed that both the stereotypes and the ethnic jokes are attributed to the majority (central) population that relates to the minority (marginal/ peripheral) population. Thus, the performers of the jokes always belong to the central population, and the jokes are aimed at the representatives of the marginal population (never the opposite, see Davies, 1990; Laineste, 2005). In order to be able to perform the jokes whose target is an ethnic minority, the representatives of the minority population are similar to the majority population in the sense that they speak the same language (sometimes the phonetic and/or lexical particularities are the target of jokes) and they share the same cultural space.

Marin (2010) studied the construction of ethnic identity of the gypsies in a community in Braşov and she considers that there is 'an identity crisis' in both groups: both the majority population and the minority one are trying to construct themselves a positive image. The idea is also supported by Lazăr (2009, p. 27), who noticed that "the Romany offer about themselves an image that powerfully contrasts what the representatives of the other ethnic groups say about the Romany: they have predominantly qualities, being described by the epithets: *'welcoming'*, *'decent'*, *'hardworking'*, and *'united'*".

The main idea that comes out from the studies where the two 'competing' categories were analysed is that each category has its own attributes, speakers are aware of them and they choose them depending on their communicative purposes. In time, the category *gypsy* 'attracted' negative attributes, but the word cannot be eliminated from the Romanian language. For now, the category *Romany* is under construction, the speakers themselves being aware of this thing: "When I hear *Romany*, I think about the gypsies who are civilized, work and do not steal... but when I hear *gypsies*, I already think about jails, alcohol and others" (Sorin, 16 years, from Gârcini, Braşov County) (Marin, 2010, p. 10). The coexistence of two terms and implicitly of two categories is not impossible since "the existence of an official term does not exclude the current use of other words" (Zafiu, 2009).

6. Conclusion

In this paper I started from the idea that identity is a dynamic process by which individuals show their belonging to a social group, in a certain spatial and temporal context. Identity is negotiated during interaction, by verbal exchanges, as individuals 'browse' through various identities. Similarly, I defined the concept of membership category in relation to the studies of conversation analysis. Individuals use categories in order to easily relate to the extra-linguistic reality by sets of attributes. At this level, I was interested in noticing to what extent the attributes associated with a certain category, *gypsy*, are stable or if they can change in time. On the basis of the analysis, the conclusions suggest that, generally, ethnic categories are partially flexible, because new attributes can be added only in the sense of the ones already existing. Thus, the category *gypsy* cannot receive positive attributes, as it is constituted at the level of the collective mentality of negative stereotypes. Contrarily, for the category *Romany* I did not identify any representations at the linguistic level in expressions, phrases nor ethnic jokes, the conclusions being

that, for now, *Romany* designates an ethnic group. Similarly, the analysis highlights another conclusion: categories evolve in time.

As for the implications of the use of the category *gypsy* in interpersonal communication, I could notice that its use can be interpreted as a form of verbal aggressiveness in the light of negative stereotypes, representing at the same time a source for ethnic jokes, along with the 'international' categories, such as the Albanians, the Jews, the Hungarians, as well as the 'national' ones – the people in Transylvania, Moldavia and Oltenia. Actually, the investigation of the manner in which ethnic categories are used and recycled in jokes, as well as in political discourse, is a research topic which is worth investigating in order to formulate pertinent conclusions referring to the development, in time, of membership categories.

References

Boncu, Ș. (2004). *Psihologie socială. Curs*, [online].

Caragiale, I. L. (1985). *Momente și schițe*, Editura Eminescu, București.

Culpeper, J. (2008). *Reflections on impoliteness, relational work and power*, in Bousfield, D. & Locher, M. (eds), *Impoliteness in Language*, Mouton de Gruyter, Berlin, p. 17–44.

Davies, C. (1990). *Ethnic Humour around the World*, Indiana University Press, Bloomington.

Eglin, P. (2002). *Members' gendering work: Women, feminists and membership categorization analysis*, in "Discourse & Society", vol. 13, p. 819–825, Crossref.

Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, Anchor Books, New York.

Guggenberger, H. & Holzinger, W. (eds) (1993). *Neues Europa – Alte Nationalismen: Kollektive Identitäten im Spannungsfeld von Integration und Ausschliessung*, Drava, Klagenfurt.

Gumperz, J. (ed.) (1982). *Language and Social Identity*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.

Hall, S. (2000). *Who needs identity?* in du Gay, P., Evans, J. & Redman, P. (eds), *Identity: A Reader, Sage and the Open University*, London, p. 15–30.

Joseph, J. (2004). *Language and identity. National, ethnic, religious*, Palgrave Macmillan, Hampshire.

Laineste, L. (2005). *Targets of Estonian ethnic jokes within the theory of ethnic humour (Ch. Davies)*, in "Folklore: Electronic Journal of Folklore", p. 7–24, Crossref.

Lazăr, M. (2009). *Semantică socială și etnicitate. O tipologie a modurilor identitare discursive în România*, in "Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România", no. 26, Cluj-Napoca.

Malinowski, B. (1923). *The problem of meaning in primitive languages. A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism*, in Ogden, C. K. & Richards, I. A. (eds), *The Meaning of Meaning*, Harcourt, London, p. 296–336.

Marin, T. (2010). *"We are Gypsies, not Roma!" Ethnic identity constructions and ethnic stereotypes – an example from a gypsy community in central Romania*, in "Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România", no. 36, Cluj-Napoca.

Maynard, D. & Zimmerman, D. (1984). *Topical talk, ritual and the social organization of relationships*, in "Social Psychology Quarterly", 47, p. 301–316, Crossref.

Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*, de Gruyter, Berlin, Crossref.

Sacks, H. (1972). *On the analyzability of stories by children*, in Gumperz, J. J. & Hymes, D. (eds), *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*, Rinehart & Winston, New York, p. 325–345.

Sacks, H. (1986). *Some consideration of a story told in ordinary conversations*, in "Poetics", vol. 15, no. 1–2, p. 127–138, Crossref.

Sacks, H. (1992). *Lectures on conversation*, 2 vol., Basil Blackwell, Oxford.

Schegloff, E. (2007). *Categories in action: person-reference and membership categorization*, in "Discourse Studies", vol. 9, no. 4, p. 433–461, Crossref.

Stokoe, E. (2012). *Moving forward with membership categorization analysis: Methods for systematic analysis*, in "Discourse Studies", vol. 14, no. 3, p. 277–303, Crossref.

Weigand, E. (2015). *Identity as a dialogic concept*, in "Language and Dialogue", vol. 5, no. 1, p. 7–22, Crossref.

Zafiu, R. (2009). *Păcatele limbii: Rom*, in "România literară", no. 10, [online].

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i5A73ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Categoria etnică din perspectivă lingvistică

Răzvan Săftoiu*

Facultatea de Litere, Universitatea „Transilvania" din Brașov, Bd. Eroilor 29, 500036 Brașov, România

Despre articol

Istoric:
Primit 25 ianuarie 2017
Acceptat 27 ianuarie 2017
Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:
sociolingvistică
antropologie lingvistică
diacronie

Rezumat

În această lucrare, propun analiza din perspectivă lingvistică a construcției unei categorii etnice din România care este denumită prin cel puțin doi termeni: *țigan* și *rom*. Conceptul de *categorie* se referă la membrii unui anumit grup care se diferențiază de alte grupuri printr-un set de elemente specifice recunoscute la nivelul unei comunități mai largi. În interacțiune, indivizii apelează frecvent la categorii și la setul de trăsături pe care îl poartă o anumită categorie, deoarece este mai ușor de operat cu seturi de cunoștințe decît cu referințe pentru fiecare individ în parte. Analiza are la bază o serie de expresii și locuțiuni, proverbe și glume care au circulat (sau încă mai circulă) în spațiul românesc și care au conturat, la nivelul mentalității colective, imaginea unei categorii etnice a cărei denumire (încă) oscilează între doi termeni. Textele au fost grupate în funcție de diverse stereotipuri asociate categoriei etnice avute în vedere, evidențiind conotațiile peiorative ale utilizărilor termenului *țigan* în raport cu categoria etnică *rom*, o categorie „goală" de semnificație, care poate fi „umplută" cu elemente ce pot creiona o imagine pozitivă.

1. Introducere

De-a lungul timpului, cercetători din cele mai diverse domenii—filozofie, antropologie, educație, sociologie, științe ale limbajului, științe politice, studii literare și culturale—au fost procupați de înțelegerea și definirea conceptului de identitate. Acesta poate avea un sens acceptat din punct de vedere birocratic, însă prin acțiuni dialogice vorbitorii accesează și se folosesc de mai multe identități. În numeroase schițe, I.L. Caragiale a fost preocupat să surprindă particularitățile comunicării de zi cu zi și a ilustrat modul în care persoane cunoscute sau necunoscute se angajează activ într-o conversație „după cîteva momente de tăcere". Fie că sînt în tren (*Accelerat no. 17*, *Identitate*, *Búbico*), în vizită (*Vizită...*) sau „la dejun pe iarbă" (*Gazometru*), personajele sînt interesate să stabilească o relație socială, adoptînd o identitate socială. Oferim spre exemplificare un extras din schița *Accelerat no. 17*, publicată în 1899:

> „Domnul intră în cupeu după negustor, care s-a dezbrăcat de șubă și șade cu sacul pe mînă.
> – Bonsoar, zice domnul.
> – Bonsoar, răspunde negustorul.
> Și domnul se așază pe fotoliul din față, după ce și-a pus geamantanul în plasă și tartanul la căpătîi.
> Doi-trei kilometri tăcere.
> – Mergeți departe? întreabă domnul.
> – De! Departe și nu departe... Pînă la Mărășești...
> – Pînă la Mărășești?
> – Da. Dar dv.?
> – Și eu tot pînă la Mărășești."
>
> (Caragiale, 1985, p. 152)

*Adresă de corespondență: *razvan.saftoiu@unitbv.ro*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Contextul ales de scriitor, călătoria cu trenul, este unul care favorizează angajarea într-o conversație „convențională". În fragmentul ales, remarcăm indicația „scenică" referitoare la păstrarea tăcerii și modalitatea de inițiere a conversației: o întrebare parțial deschisă, prin care vorbitorul rupe tăcerea și își manifestă interesul față de persoana care călătorește în același compartiment. Caragiale reușește astfel să pună în valoare un aspect important al comunicării de zi cu zi, *relaționarea fatică*. Conceptul pe care îl folosim a fost introdus și definit după aproape două decenii, în 1923, de antropologul britanic Bronislaw Malinowski.

Caragiale și Malinowski vin din două direcții diferite, însă observațiile lor conduc spre aceeași concluzie: atunci cînd un individ se află în prezența altuia și între ei nu există o stare conflictuală anterioară, cei doi au tendința de a interacționa verbal. Schițele lui Caragiale au la bază observarea atentă a comportamentului verbal și non-verbal al românilor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, iar observațiile lui Malinowski se bazează pe investigații ale unor triburi din Oceania, pe care antropologul le-a studiat la începutul secolului al XX-lea. În urma analizelor detaliate, Malinowski formulează o concluzie cu caracter universal: „ne aflăm în fața unui nou mod de a folosi limbajul, comuniunea fatică" (Malinowski, 1923, p. 314–316).

În această lucrare, mă voi opri asupra unui tip particular de identitate, cea etnică, pe care o voi aborda din perspectivă sociolingvistică și dialogică. Astfel, identitatea va fi înțeleasă drept un set de trăsături distinctive ale unui membru al unei anumite comunități, caracteristici care se evidențiază fie prin locuțiuni și asocieri lexicale și culturale, fie prin jocuri dialogice cu membri ai aceleiași comunități sau ai alteia, într-un anumit context.

2. Teorii despre identitate

Identitatea este, în primul rînd, un concept social (Gumperz, 1982), deoarece oamenii sînt ființe sociale care își caută identitatea personală prin raportare la alți indivizi, într-o anumită comunitate. Teoria identității sociale s-a dezvoltat în anii '60 și are la bază două tipuri diferite de procese—procese de grup și procese interpersonale—care pot explica apariția și dezvoltarea unor asocieri lexicale. La nivel teoretic, se face distincția între *identitate socială* și *identitate personală*. Astfel, identitatea socială este „concepția individului despre propriul eu în termeni de trăsături caracteristice ale categoriei sociale de apartenență" (Boncu, 2004), iar identitatea personală este „concepția individului despre propriul eu ca unic și distinct de ceilalți indivizi" (Boncu, 2004). Cele două identități constituie, de fapt, elemente ale unui continuum, indivizii încercînd să-și găsească și să-și adapteze identitatea personală în funcție de cerințele societății. Altfel spus, pentru a se conforma, individul va alege un comportament de grup, caracterizat de etnocentrism, favorizarea in-group-ului, discriminare, stereotipizare (Boncu, 2004). La nivel lingvistic, conformarea se traduce prin *identitatea lingvistică* pe care o considerăm o componentă a identității sociale (Guggenberger & Holzinger, 1993), deoarece alegerile lingvistice reflectă poziția adoptată de vorbitor într-un anumit context social pentru a marca apartenența la un anumit grup.

În alte studii, identitatea este discutată ca proces (Hall, 2000), nu ca atribut al indivizilor, deoarece identitățile se construiesc în timpul dialogului și prin adaptarea permanentă la acțiunile verbale anterioare. Altfel spus, indivizii nu intră în interacțiune cu un set predefinit de identități, ci și le adaptează în funcție de scopurile dialogice (Weigand, 2015), în funcție de stadiul și direcția conversației. Identitățile sînt performate și negociate în timpul interacțiunii, iar alegerile lingvistice devin semnale ale tipului de identitate emergent. Considerăm că identitatea nu este un concept static, deținut de cineva la un moment dat, ci unul dinamic, ce se construiește prin schimburi verbale.

Joseph (2004) propune o reevaluare a funcțiilor limbajului, deoarece—dincolo de funcția de comunicare (înțeleasă ca intenție de transmitere către un receptor) și cea de reprezentare (înțeleasă ca evocare mentală a lumii înconjurătoare)—indivizii folosesc limbajul pentru a se raporta la alți indivizi. Așadar, în primul rînd, ar trebui să mergem dincolo de înțelegerea formală a limbajului (sensuri ale cuvintelor și reguli sintactice) și să ne oprim asupra identificării contextului în care cineva spune ceva despre cineva/ceva, deoarece vorbitorul are un anumit scop – fie fatic, fie tranzacțional. În al doilea rînd, limbajul folosit creionează o imagine a vorbitorului în mintea ascultătorului, producîndu-se astfel categorizarea.

Fiecare individ dorește să-și construiască o anumită identitate. Există însă identități multiple – unele dorite, altele nedorite. Vorbitorul se vede pus în fața unei dileme pentru a alege identitatea cea mai potrivită pentru o anumită situație, iar „navigarea" printre diferitele identități se face prin discurs. Astfel, afirmațiile, întrebările sînt mișcări discursive pe care un individ le folosește pentru a-și construi o anumită identitate: cea de „director deferent", de „președinte îngrijorat", de „jurist priceput" etc. Din perspectiva teoriei identității, schimbul de formule de salut, spre exemplu, nu este pur și simplu ritualic, dictat de comuniunea fatică, ci este o mișcare interacțională relevantă atît pentru statutul participanților, cît și pentru caracterizarea relației în acel moment. Astfel, persoana care salută prima se prezintă ca un individ care dorește să aibă o relație bună cu interlocutorul său, iar cel care răspunde la salut recunoaște identitatea adoptată de celălalt și acționează în consecință. În cazul în care interlocutorul nu răspunde la salut, el și-a asumat o identitate nedorită, prin care susține neimplicarea în relația socială inițiată de partenerul său de interacțiune. Secvențele fatice inițiale pot fi analizate din punctul de vedere al unui „joc" al identităților, însă este un joc atît la nivel mental, cît și la nivel discursiv.

Goffman (1959) a adus din filosofia chineză conceptele de *Yin* (loc întunecos, introvertit) și *Yang* (loc însorit, extravertit), și le-a transpus în interacțiunea cotidiană sub forma unor jocuri în care actorii (indivizii) performează pe scena relațiilor interumane atît în regiuni „expuse", cît și în regiuni „ascunse" publicului. Fiecare individ joacă un anumit rol și își expune mai multe măști, în funcție de persoana cu care interacționează și contextul în care se produce interacțiunea, ținînd în permanență seama de masca celuilalt, astfel încît atît propria imagine, cît și imaginea celuilalt să nu aibă de suferit. „Jocul măștilor" este de fapt jocul identităților pe care indivizii le construiesc și le reconstruiesc permanent în funcție de context, de cultură, de identitatea interlocutorului. Așadar, în această lucrare identitatea este considerată un proces dinamic prin care indivizii își manifestă apartenența la un grup social, într-un anumit context.

În contextul dezvoltării abordărilor etnometodologice, Sacks (1972) a propus conceptul de „categorie de apartenență" (engl. *membership category*). Deși conceptul a fost utilizat cu precădere în studiile de analiză a conversației, îl voi folosi în această lucrare deoarece raportarea la realitate prin categorii este o modalitate de construire a identității. Categoria presupune existența unor drepturi și obligații ale indivizilor, care se actualizează diferit, în funcție de contextul interacțional. Cercetările lui Sacks au avut la bază înregistrări efectuate la Centrul de prevenire a suicidului din Los Angeles care i-au permis ulterior efectuarea de analize detaliate pentru formularea unor concluzii privitoare la utilizarea categoriilor în interacțiune.

Categoriile sînt clasificări sau tipuri sociale pe care vorbitorii le folosesc pentru a identifica și descrie persoane (Schegloff, 2007). Indivizii apelează frecvent la categorii și la setul de trăsături pe care îl poartă o anumită categorie, deoarece este mai ușor de operat cu seturi de cunoștințe decît cu referințe pentru fiecare individ în parte. Apartenența la o anumită categorie se face pe baza tipului de relație și a tipului de cunoștințe. Dacă persoanele care interacționează sînt cunoscute, se vorbește despre o *relație adecvată* (engl. *proper relationship*, Rp), însă dacă persoanele sînt necunoscute, se vorbește despre o *relație inadecvată* (engl. *improper relationship*, Ri). În mod similar, se face distincția între *cunoștințe adecvate* (engl. *proper knowledge*, Kp), asociate profesioniștilor dintr-un anumit domeniu, și *cunoștințe inadecvate* (engl. *improper knowledge*, Ki), asociate neprofesioniștilor. Raportul dintre tipul de relație și tipul de cunoștințe se poate schimba dacă avem în vedere faptul că indivizii stabilesc relații inadecvate, adresîndu-se unor persoane necunoscute (medici, spre exemplu) dar care dețin cunoștințe adecvate într-un anumit domeniu, pentru a-și satisface scopul interacțional (obținerea unui diagnostic și al medicamentației, spre exemplu). Altfel spus, îi încadrăm pe alți indivizi din jurul nostru într-o anumită categorie, cea a deținătorilor de cunoștințe adecvate, pentru a satisface propriul scop comunicativ. Încadrarea se face pe baza unui set de activități, motive, drepturi, obligații și competențe, ceea ce permite o identificare și raportare mai ușoară în comunicarea interpersonală. Raportarea la categorii este de cele mai multe ori inconștientă, structura categoriilor existînd la nivelul mentalului colectiv și reflectîndu-se în locuțiuni și asocieri lexicale și culturale (Zafiu, 2009).

Analiza pe baza categoriilor de apartenență are la bază modul în care indivizii organizează informația

despre alții, vizează modul în care vorbitorii utilizează diverse categorii (familie, religie, minoritate etc.) prin raportare la membri specifici (mamă, tată, ortodox, catolic, român, american etc.), pe baza unui set comun de atribute și comportamente (Sacks, 1972; Stokoe, 2012). Apartenența la o anumită categorie este determinată de particularități lingvistice, culturale sau situaționale ce fac posibilă observarea și identificarea unor categorii (Maynard & Zimmerman, 1984; Eglin, 2002). La nivelul comunicării interpersonale, raportarea se poate face la două categorii diferite, interactanții fiind conștienți de specificul celeilalte categorii (vorbim „noi" despre „ei"), sau la membrii aceleiași categorii (vorbim „noi" despre „noi"). În cea de-a doua situație, putem vorbi chiar despre umor autodepreciativ, mai ales dacă sînt evidențiate aspecte despre care „ceilalți" rîd. Un caz aparte este acela în care sînt aduse în prim-plan trăsături negative ale unei categorii fără a conștientiza că interlocutorul sau un alt participant la interacțiune este un membru al respectivei categorii. Interacțiunea poate avea efecte negative asupra relației interpersonale, deoarece sînt abordate subiecte tabu pe baza trăsăturilor negative ale categoriei din care face parte interlocutorul, analiza putînd fi făcută inclusiv la nivelul strategiilor impoliteții negative (Culpeper, 2008).

Uneori, utilizarea unei anumite descrieri a unei activități poate activa o anumită categorie. Spre exemplu, Sacks (1986) a analizat relația dintre membrii unei categorii în enunțul „*Mama* a ridicat *copilul*", evidențiind faptul că înțelegerea corectă a acestui enunț este că mama și-a ridicat propriul copil. Interpretarea are la bază apartenența celor doi membri (*mama* și *copilul*) la aceeași categorie (*familie*), precum și existența unor drepturi și obligații ale acestora. Astfel de categorii pot fi identificate în interacțiune, însă în acest articol mă voi referi mai degrabă la invocarea deliberată a unei anumite categorii. Consider că această utilizare este strategică, deoarece îi permite vorbitorului să sublinieze rolul pe care îl are în interacțiune, să se distanțeze sau să se apropie de interlocutor.

3. Corpus și metodologie

Unul dintre scopurile clasificării în funcție de tipuri sociale este acela de a descrie persoane. Descrierile se pot referi la *femeia*, *bărbatul*, *copilul*, *prietenul*, *bunica*, *politicianul* etc. În momentul în care un individ este identificat drept membru al unei anumite categorii, la nivel mental se face legătura cu drepturile și responsabilitățile respectivei categorii și cu tipul de comportament considerat adecvat categoriei. Mecanismul prin care o categorie își constituie setul de atribute poate fi rezumat astfel: caracteristicile personale ale unui membru sînt atribuite categoriei din care face parte, iar ulterior, caracteristicile se răsfrîng asupra tuturor membrilor acelei categorii. Prototipul unei categorii se formează numai din acele caracteristici individuale care sînt observate în mod repetat la mai mulți indivizi din aceeași categorie. Această situație caracterizează categoriile etnice, deoarece membrii sînt deja identificați. Alteori, punctul de pornire poate fi o anumită activitate, un anumit comportament sau atitudine. În acest caz, indivizii care dezvoltă respectivul comportament vor fi încadrați într-o altă categorie. Observăm că un individ poate face parte din mai multe categorii în funcție de caracteristicile care îi sînt atribuite înainte sau în timpul interacțiunii.

Raportarea la categorii este de cele mai multe ori inconștientă, structura categoriilor existînd la nivelul mentalului colectiv și fiind reflectată în modul în care vorbitorii își structurează discursul. Spre exemplu, dacă relația dintre interlocutori este doctor-pacient, răspunsul la întrebarea „Cum vă mai simțiți astăzi?" va fi formulat din prisma categoriilor implicate în dialog. Astfel, în formularea răspunsului, pacientul se va raporta la starea medicală și la întîlnirile anterioare cu medicul. Alteori, raportarea la categorii poate fi explicită și strategică. Spre exemplu, replica „Ești mama noastră!" spusă de un copil mamei sale care nu a făcut distincția între gemeni este interpretată ca un reproș, mama fiind „amendată" deoarece nu s-a încadrat responsabilităților impuse de categoria *mamă*, printre care se numără capacitatea de a distinge între propriii copii. Observăm că, atunci cînd un individ nu corespunde uneia sau mai multor atribute asociate categoriei în care a fost încadrat, apare o ruptură la nivel mental care se manifestă la nivel discursiv prin atenționare, încercîndu-se o reașezare în urma unei deviații prin verbalizarea categoriei și prin actualizarea responsabilităților asociate. În mod asemănător, presupunem că, în timpul unui dialog, un vorbitor folosește replica „Nu fi țigan!". În acest caz, sînt actualizate atribute specifice categoriei *țigan* cu

scopul de a atrage atenția celuilalt de a nu recurge la un comportament specific unei categorii din care nu face parte.

Secțiunea următoare este dedicată analizei unor expresii și locuțiuni, proverbe și glume care au circulat (sau încă mai circulă) în spațiul românesc și care au conturat, la nivelul mentalității colective, imaginea unei categorii etnice a cărei denumire (încă) oscilează între doi termeni. Materialul lingvistic a fost grupat în funcție de diverse stereotipuri asociate categoriei etnice avute în vedere, evidențiind conotațiile peiorative ale utilizărilor termenului *țigan* în raport cu categoria etnică *rom*. În această lucrare, termenul *țigan* nu este folosit cu nici o conotație negativă și nici în sens discriminatoriu. Perspectiva pe care o voi adopta este una interdisciplinară: pe de o parte sociolingvistică, deoarece privește modul în care se construiește un anumit tip de identitate prin discurs, pe de altă parte critic-discursivă, deoarece mă voi opri asupra implicațiilor utilizării categoriilor etnice *țigan* și *rom* la nivelul comunicării interpersonale. Așadar, întrebările prezentei cercetări sînt:

1. În ce măsură atributele unei categorii se pot modifica, în sensul adăugării unor noi caracteristici sau al modificării caracteristicilor existente?
2. Care sînt implicațiile utilizării categoriilor etnice la nivelul comunicării interpersonale?

În analiza datelor, voi folosi de asemenea proprietățile categoriilor identificate de Sacks (1992) – apartenență (engl. *membership*), inferență (engl. *inference rich*) și reprezentativitate (engl. *representative*). Prima proprietate presupune existența unei înțelegeri tacite la nivelul societății, potrivit căreia categoriile sînt complete și cuprind întreaga populație, astfel încît fiecare individ aparține cel puțin unei categorii, fiind imposibil ca un individ să nu facă parte din nici o categorie, deoarece însăși apartenența la o societate este dependentă de apartenența la o categorie. Cea de-a doua proprietate se referă la cunoștințele pe care le putem obține despre un individ odată ce a fost încadrat într-o categorie, fiindu-ne ușor să găsim un subiect de conversație fie pe baza cunoștințeor stocate la nivelul mentalului colectiv, fie pe baza cunoștințelor împărtășite din interacțiuni anterioare. Cea de-a treia proprietate se referă la faptul că fiecare membru al unei categorii este prezumtiv reprezentantul întregii categorii, astfel încît individul se pliază pe șablonul de la nivelul mentalului colectiv.

4. Analiza datelor

Studiile de istorie genetică au atestat faptul că populația romă a migrat din nord-estul Indiei cu peste 1500 de ani în urmă. Caracterul nomad al populației și lipsa unei limbi unitare au determinat apariția a numeroase mituri și legende care s-au perpetuat și au condus la dezvoltarea, la nivel lingvistic, a unor expresii și locuțiuni bazate pe stereotipuri, șabloane construite de populația majoritară („noi") pentru a se raporta la populația minoritară („ei"). În cele ce urmează, pentru o mai bună evidențiere a formării atributelor categoriei *țigan*, am grupat principalele expresii și locuțiuni care conțin etnonimul *țigan* în funcție de stereotipul promovat.

*4.1. Stereotipul **țiganii fură***

La nivel lingvistic, textele care au la bază acest stereotip sînt numeroase, comportamentul inadecvat (furtul) fiind atribuit întregii categorii: *Cîți țigani atîția hoți*. Prin invocarea și alăturarea a două categorii distincte (categoria etnică – *țigan* și categoria ocupațională – *hoț*) se produce transferul de semnificație dintr-o categorie în alta. Același mecanism funcționează în alte proverbe: *Țiganul pînă nu fură nu se ține om*, *E ușor să înveți să furi între țigani*, *Își taie pîinea cu cuțitul țiganului*. Fiecare dintre aceste proverbe se bazează pe asocieri negative ale instabilității teritoriale—deoarece populația de etnie romă este cunoscută drept populație nomadă, care locuia de obicei la marginea orașelor, în locuințe improvizate—, și ale necunoscutului—părăsirea zonei de confort și siguranță produce anxietate manifestată prin povești cu personaje negative, care pot face rău. Uneori, practicile învechite ale populației au fost lexicalizate, proverbul *Țiganul urcă și pe calul altuia* făcînd trimitere la furtul de cai pentru ca populația nomadă să-și asigure transferul dintr-o parte în alta. Etnonimul grupului etnic a condus și la formarea unor derivate

precum verbul *a țigăni*, dar și *a se țigăni*, sensurile fiind diferite. Primul verb apare în contexte de tipul *m-a țigănit* („am fost furat, păcălit"), iar cel de-al doilea verb apare în contexte legate de negociere zgomotoasă, ceartă neproductivă sau insistență sîcîitoare. Uneori, verbul este completat de structura *ca la ușa cortului*, practica observată la această categorie etnică fiind invocată prin raportare spațială.

Această activitate este surprinsă și în sintagma *cîștig țigănesc*, presupoziția fiind că veniturile populației de etnie romă se bazează pe furt. Mai mult, proverbul *E ușor să înveți să furi între țigani* se bazează pe asocierea dintre practica recurentă și experiența acumulată în timp. Dincolo de nivelul lexical, activitatea predilectă este exploatată ca sursă tematică în glumele etnice. Spre exemplu, 35% din glumele etnice cu țigani de pe un site web (www.bancuri.net) sînt construite în jurul acestei teme. Davies (1990) a analizat glumele etnice pornind de la teoria propusă de Raskin (1985) care are la bază opoziții binare ale scenariilor (Semantic Script Theory of Humour – SSTH). Cele două scenarii se referă la *prostie* (engl. *stupidity*) și la *isteține* (engl. *canniness*). Pentru a analiza modul în care o anumită activitate asociată categoriei *țigan* este exploatat în glumele etnice, am ales două exemple.

(1) Doi țigani revin acasă cu un sac plin de bancnote după ce au jefuit o bancă.
– Luca, hai să numărăm banii!
– Las-o baltă, Flăcărică, oricum aflăm suma de la știri...

(2) Țiganul aduna vreascuri pe braț. La un moment dat, apare pădurarul și îl întreabă:
– Ce faci, mă, iar ai venit la furat de lemne?
– Nu, domnule, le adun pentru iepuri.
– Ce, mă, iepurii tăi mănîncă lemne?
– Eh, dacă nu le mănîncă, le bag pe foc.

Dacă în exemplul (1), scenariul prostiei este evident în replica lui Luca (*Las-o baltă, Flăcărică, oricum aflăm suma de la știri*), avînd la bază un alt atribut al categoriei etnice—lipsa de implicare, delăsarea, neparticiparea și inactivitatea—, în exemplul (2), scenariul este unul ambiguu. Pe de o parte, se poate identifica scenariul prostiei, deoarece țiganul, reprezentant al categoriei marginale, a fost prins la furat (*Ce faci, mă, iar ai venit la furat de lemne?*) de către pădurar, reprezentant al categoriei centrale; pe de altă parte, se poate identifica scenariul isteținii, deoarece țiganul propune o soluție „salvatoare" (*Eh, dacă nu le mănîncă, le bag pe foc*), ceea ce evidențiază un alt atribut al categoriei: ingeniozitatea. De altfel, autocaracterizarea pozitivă a fost observată și în alte studii sociologice (Lazăr, 2009, p. 27–28) și vine să contrabalanseze proiecția negativă a grupului majoritar asupra grupului minoritar.

*4.2. Stereotipul **țiganii sînt violenți***

Rolul de hoț este atribuit populației de etnie romă și cu rol pedagogic, populația majoritară folosind grupurile minoritare pentru a performa indirect diverse acte de vorbire: atenționare sau amenințare (*Te fură țiganii*). Expresii precum *Te dau la țigani*, *Chem țiganii să te ia dacă nu ești cuminte*, *Nu ieși din curte că te bat țiganii*, *E obișnuit precum calul țiganului cu bătaia* evidențiază un alt stereotip asociat categoriei etnice: violența, care se poate manifesta fizic sau verbal (*Se ceartă ca la ușa cortului*).

*4.3. Stereotipul **țiganii cerșesc***

Insistența, de cele mai multe ori sîcîitoare, precum și lipsa de respect față de ceilalți membri ai societății conturează un alt stereotip asociat categoriei etnice *țigan*: cerșetoria ca mijloc de existență. Modalitatea de a cere este insistentă și deranjantă pînă la exasperare și este surprinsă în proverbe și expresii precum *Dă-i țiganului azi și vine și mîine*, *Țiganul e ca rîia*, *Cere ca țiganul*. Lipsa unui loc de muncă este corelată cu lipsa de implicare în viața comunității și mutarea în alt loc, fapt ce este surprins de un alt atribut al categoriei: nomadismul. Deși migrația nu este în esență un aspect negativ, ea este asociată cu migrațiile invazive din secolele III–VIII și devine atribut al persoanelor nestatornice. Așa cum am comentat mai sus, schimbarea provoacă anxietate în mentalul colectiv și trebuie găsite modalități de a combate această stare prin raportare la „celălalt", care vine din altă parte. De altfel, raportarea la „celălalt" este esențială

pentru construirea identității sociale. Prin acest proces, reprezentanții majorității se autocaracterizează și îi caracterizează pe reprezentanții minorității.

*4.4. Stereotipul **țiganii au o condiție socială joasă***

Nomadismul, înțeles ca mod de viață primitiv, conduce la un alt stereotip destul de activ la nivelul mentalității colective: *țiganii au o condiție socială joasă*, fiind chiar asociați cu o oarecare întîrziere din punctul de vedere al civilizației. „Primitivismul" este evidențiat, la nivel lexical, de numeroasele expresii care trimit la nevoile primare ale omului, precum hrana și igiena, care nu sînt satisfăcute: *Dacă ar face muștele miere, ar mînca și țiganii cu lingura*, *Cînd îi e foame, țiganul cîntă și dansează*. Societatea, prin membrii ei, atribuie statusuri indivizilor în funcție de locul pe care îl ocupă un anumit individ în ansamblu. Prin interacțiune socială și verbală, se ajunge la formarea unor grupuri de insideri, cei care împărtășesc același status social, și outsideri, cei care rămîn în afara grupului din diverse motive, conformarea la regulile sociale fiind unul dintre ele. Deoarece nu au un loc stabil și nu își pot asigura nevoile curente, țiganii sînt lăsați în afara grupului și sînt stigmatizați.

*4.5. Stereotipul **țiganii nu își pot depăși condiția socială***

Stigmatul este susținut de un ultim stereotip pe care l-am identificat în corpusul avut în vedere: *țiganii nu își pot depăși condiția socială*. Condiția socială este una asumată și imposibil de depășit, idee susținută de expresiile *Țiganul e țigan și-n ziua de Paști*, *Nici răchita pom de bute, nici țiganul om de frunte*, *Nici salcia nu-i ca pomul, nici țiganul nu-i ca omul*, *Te îneci ca țiganul la mal*. Așa cum unii copaci nu pot fi folosiți pentru confecționarea de obiecte casnice, deoarece nu au consistența necesară, tot așa nici țiganii nu au atributele specifice altor categorii.

*4.6. O nouă categorie: **rom***

În secțiunile anterioare, am identificat principalele atribute ale categoriei *țigan*, atribute ce au fost stabilite pe baza unor stereotipuri. Așa cum am comentat, populația majoritară a atribuit, în timp, trăsături negative categoriei *țigan* pe baza unor practici neacceptate la nivel social (furtul) și al incapacității observate de a-și asigura nevoile primare de supraviețuire (hrană și igienă), în contextul nomadismului. Raportarea la „celălalt" nu poate rămîne fără răspuns din partea categoriei vizate, astfel încît a fost propusă o nouă categorie: *rom*. Din păcate însă, categoria *rom* nu este reprezentată la nivel lingvistic în expresii, locuțiuni și nici în glume etnice, ceea ce conduce la ideea că, deocamdată, este o categorie „goală", fără atribute, în curs de constituire. Astfel, au apărut denumiri de discipline (*Gramatica limbii romani*, *Limba și literatura romani*, *Cultură și civilizație romani*, *Locuri speciale pentru studenții romi*) sau au fost înființate instituții dedicate grupului minoritar studiat (*Centrul de incluziune socială pentru cetățenii de etnie romă*).

5. Implicații ale utilizării categoriilor etnice

În urma analizei din Secțiunea 4, am observat că atît stereotipurile, cît și glumele etnice sînt atribuite populației majoritare (centrale) care se raportează la populația minoritară (marginală/ periferică). Astfel, performerii glumelor aparțin întotdeauna populației centrale, iar glumele au drept țintă reprezentanți ai populației marginale (niciodată invers, cf. Davies, 1990; Laineste, 2005). Pentru a putea performa glume a căror țintă este o minoritate etnică, reprezentanții populației minoritare se aseamănă cu populația majoritară în sensul că vorbesc aceeași limbă (uneori particularitățile fonetice și/ sau lexicale sînt ținta glumelor) și împărtășesc același spațiu cultural.

Marin (2010) a studiat construcția identității etnice a țiganilor dintr-o comunitate din Brașov și consideră că există o „criză identitară" la ambele poluri: atît populația majoritară, cît și cea minoritară caută să-și construiască o imagine pozitivă. Ideea este susținută și de Lazăr (2009, p. 27) care a observat că „romii oferă despre ei înșiși o imagine care contrastează puternic cu ceea ce spun reprezentanții celorlalte grupuri etnice despre romi: aceștia au preponderent calități, fiind descriși prin epitetele: *„primitori"*, *„cumsecade"*, *„harnici"*, *„uniți""*.

Principala idee care se desprinde din studiile în care au fost analizate cele două categorii „concurente" este că fiecare categorie are atribute proprii de care vorbitorii sînt conștienți și le aleg în funcție de scopurile comunicative. În timp, categoria *țigan* a „atras" atribute negative, însă cuvîntul nu poate fi eliminat din limba română. Deocamdată, categoria *rom* este la nivelul constituirii, vorbitorii înșiși fiind conștienți de acest lucru: „Cînd aud *rom*, mă gîndesc la țiganii care sînt civilizați, muncesc și nu fură... dar cînd aud *țigani*, deja mă gîndesc la închisoare, alcool și altele" (Sorin, 16 ani, din satul Gîrcini, jud. Brașov) (Marin, 2010, p. 10). Coexistența a doi termeni și implicit a două categorii nu este imposibilă din moment ce „existența unui termen oficial nu exclude păstrarea în uzul curent a altor cuvinte" (Zafiu, 2009).

6. Concluzii

În această lucrare am pornit de la ideea că identitatea este un proces dinamic prin care indivizii își manifestă apartenența la un grup social, într-un anumit context spațial și temporal. Identitatea este negociată în timpul interacțiunii, prin schimburile verbale, indivizii „navigînd" printre identități diverse. De asemenea, am definit noțiunea de categorie de apartenență prin raportare la studiile de analiza conversației. Indivizii recurg la categorii pentru a se raporta mai ușor la realitatea extralingvistică prin seturi de atribute. La acest nivel, m-a interesat să observ în ce măsură atributele asociate cu o anumită categorie, *țigan*, sînt stabile sau se pot modifica în timp. Pe baza analizei, concluziile conduc la ideea că, în general, categoria etnică este parțial flexibilă, deoarece noi atribute pot fi adăugate numai în sensul celor existente. Astfel, categoria *țigan* nu poate primi atribute pozitive, ea fiind constituită la nivelul mentalului colectiv din stereotipuri negative. În schimb, pentru categoria *rom* nu am identificat reprezentări la nivel lingvistic în expresii, locuțiuni și nici în glume etnice, concluzia fiind că, deocamdată, *rom* desemnează un grup etnic. De asemenea, analiza conduce și la o altă concluzie: categoriile se dezvoltă în timp.

În privința implicațiilor utilizării categoriei *țigan* în comunicarea interpersonală, am putut observa că utilizarea acesteia poate fi interpretată drept o formă de agresivitate verbală prin prisma stereotipurilor negative conținute, constituindu-se în același timp într-o sursă pentru glume etnice, alături de categorii „internaționale" precum albanezi, evrei, unguri, dar și „naționale" – ardeleni, moldoveni, olteni. De altfel, investigarea modului în care sînt utilizate și reciclate categoriile etnice în glume, dar și în discursul politic este o temă de cercetare ce merită continuată pentru a formula concluzii pertinente privitoare la dezvoltarea, în timp, a categoriilor de apartenență.

Bibliografie

Boncu, Ș. (2004). *Psihologie socială. Curs*, [online].

Caragiale, I. L. (1985). *Momente și schițe*, Editura Eminescu, București.

Culpeper, J. (2008). *Reflections on impoliteness, relational work and power*, în Bousfield, D. & Locher, M. (eds), *Impoliteness in Language*, Mouton de Gruyter, Berlin, p. 17–44.

Davies, C. (1990). *Ethnic Humour around the World*, Indiana University Press, Bloomington.

Eglin, P. (2002). *Members' gendering work: Women, feminists and membership categorization analysis*, în „Discourse & Society", vol. 13, p. 819–825, Crossref.

Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, Anchor Books, New York.

Guggenberger, H. & Holzinger, W. (eds) (1993). *Neues Europa – Alte Nationalismen: Kollektive Identitäten im Spannungsfeld von Integration und Ausschliessung*, Drava, Klagenfurt.

Gumperz, J. (ed.) (1982). *Language and Social Identity*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.

Hall, S. (2000). *Who needs identity?* în du Gay, P., Evans, J. & Redman, P. (eds), *Identity: A Reader, Sage and the Open University*, London, p. 15–30.

Joseph, J. (2004). *Language and identity. National, ethnic, religious*, Palgrave Macmillan, Hampshire.

Laineste, L. (2005). *Targets of Estonian ethnic jokes within the theory of ethnic humour (Ch. Davies)*, în „Folklore: Electronic Journal of Folklore", p. 7–24, Crossref.

Lazăr, M. (2009). *Semantică socială și etnicitate. O tipologie a modurilor identitare discursive în România*, în „Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România", nr. 26, Cluj-Napoca.

Malinowski, B. (1923). *The problem of meaning in primitive languages. A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism*, în Ogden, C. K. & Richards, I. A. (eds), *The Meaning of Meaning*, Harcourt, London, p. 296–336.

Marin, T. (2010). *„We are Gypsies, not Roma!" Ethnic identity constructions and ethnic stereotypes – an example from a gypsy community in central Romania*, în „Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România", nr. 36, Cluj-Napoca.
Maynard, D. & Zimmerman, D. (1984). *Topical talk, ritual and the social organization of relationships*, în „Social Psychology Quarterly", 47, p. 301–316, Crossref.
Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*, de Gruyter, Berlin, Crossref.
Sacks, H. (1972). *On the analyzability of stories by children*, în Gumperz, J.J. & Hymes, D. (eds), *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*, Rinehart & Winston, New York, p. 325–345.
Sacks, H. (1986). *Some consideration of a story told in ordinary conversations*, în „Poetics", vol. 15, nr. 1–2, p. 127–138, Crossref.
Sacks, H. (1992). *Lectures on conversation*, 2 vol., Basil Blackwell, Oxford.
Schegloff, E. (2007). *Categories in action: person-reference and membership categorization*, în „Discourse Studies", vol. 9, nr. 4, p. 433–461, Crossref.
Stokoe, E. (2012). *Moving forward with membership categorization analysis: Methods for systematic analysis*, în „Discourse Studies", vol. 14, nr. 3, p. 277–303, Crossref.
Weigand, E. (2015). *Identity as a dialogic concept*, în „Language and Dialogue", vol. 5, no. 1, p. 7–22, Crossref.
Zafiu, R. (2009). *Păcatele limbii: Rom*, în „România literară", nr. 10, [online].

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i5A74en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Tourism advertising and cyberspaces of travelling

Ana Crăciunescu*

Faculty of Letters and Communication Sciences, "Ştefan cel Mare" University, Str. Universităţii 13, 720229 Suceava, Romania

Article info

History:
Received December 30, 2016
Accepted January 19, 2017
Published March 23, 2017

Key words:
tourism advertising
space
place/non-place
cyberspace

Abstract

In the context of cyber-globalization, notions such as 'space' and 'place' are reconsidered from anthropologic and consumerist studies points of view. We aim at describing space and place in the light of tourism advertising as we include all the three notions in the category of nowadays important social phenomena. At the same time, the media appears in our debate as a second layer of space that positions potential hosts and potentials tourists in a different type of relation and perception of space and place. Yet, we are mainly preoccupied by the discursive aspect of space-place couple within virtual touristic experience, considered as prospective reading that may generate real exchange in the destination. This will inevitably lead us to an interdisciplinary research as we aim at balancing our study between cultural anthropology and socio-semiotics.

1. Introduction

The virtualisation of touristic places is no longer a new issue of debate among international scholars, as Internet plays a major role within the 'industry' of information, as well as within marketing mass-effects. In this respect, Internet became even a highly appreciated study object in the *theory of enhancement*. Regarded as an artificial prolongation of human's mind and body, Internet is considered to enhance at a cognitive level. Yet, remaining partly tributary to consumption, it transfers thus its functions to a more primitive level (see Maslow's pyramid).

In the case of tourism, Internet plays the mere basic, yet virtual role of a vehicle, enhancing the individual who becomes capable of starting a prospecting travelling. This type of space is known in the literature as *cyberspace* and defines all the atoms and their connections specific to this virtual reality.

Our aim in this paper is to demonstrate to what extent does tourism advertising produce as a cyberspace itself or to what extent it can be reconsidered within the notion of *non-place*, as a consequent manifestation of cyberspace.

Situated at the crossroads of cultural anthropology and social semiotics, our study prompts tourism advertising as a reconsideration of spatial discourse. As our concern targets both a review of the conceptual level (*place/non-place*, *non-place within non-place*) and the social one (Internet), this analysis is highly interdisciplinary. This lead us to one research methodology that we find most proper for cases alike: Discourse Analysis and corpus selection (see the study case).

Even though the core notion for our demonstration, *non-place*, is defined in nexus to semiotic understanding, as a conglomerate of (non)significations, this aspect is, yet, determined by social shifts that globalization produces at all levels. Thus, at this point, the semiotic issue dissolves in order to observe social and anthropological aspects of tourism advertising, including also ideas from consumerist studies. As this is eventually one of the principle character's of social semiotics, as T. van Leeuwen asserts: "Social semiotics is not 'pure' theory, not a self-contained field. It only comes into its own when it is applied to specific instances and specific problems, and it always requires immersing oneself not just in semiotic concepts and methods as such but also in some other field" (Leeuwen, 2005, p. 13).

*Email address: *anna_c00@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

Starting from referential linguists such as F. de Saussure, this qualitative research demarche is sustained by scholars such as Lefebvre or de Certeau, who seize the aspects of space signification without being committed to strict boundaries of semiotics. Eventually, M. Augé completes the conceptual frame from a recent perspective on the postmodern society, leading us to its consequences at a social and cultural level that T. van Leeuwen and A. Appadurai also touch upon.

2. Tourism advertising and space practice

We assert that tourism advertising stands for a *prospective reading*[1] (Crăciunescu, 2015) that the consumer/the potential tourist realizes in order to develop a consuming behaviour, after a decisional and motivational process. As a matter of fact, in our opinion, tourism advertising represents, by far, an opened window of significations towards the world, that once deciphered by the amateur semiotician (the public), constitutes a mere chance of option, a 'prospection' of the market. Therefore, the postmodern empire of choice, not only responds to desire, but also reigns successfully in a capitalist society as a landmark conferring, to a certain extent, a major alibi to advertising industry.

Lately, *cyberspace* incorporates print and audio-visual advertising, as well as specific social media and online advertising. Yet, firstly, in order to define cyberspace, we should analyze the significations of the term *space*, that appears among scholars such as de Certeau, Lefebvre and Augé in contrast or in the prolongation of the term *place*. Thus, in de Certeau's opinion, "a place (lieu) is the order (of whatever kind) in accord with which elements are distributed in relationships of coexistence [...] A place is thus an instantaneous configuration of positions. It implies an indication of stability" (de Certeau, 1984, p. 117). In the same author's words, the space "is composed of intersections of mobile elements. It is in a sense actuated by the ensemble of movements deployed within it" (*ibid.*). Eventually, appropriating *place* to *space*, de Certeau concludes that "the space could be to place what the word becomes when it is spoken" and that "space is a practised place" (*ibid.*). Concerning our object of study, de Certeau brings light to our demonstration, as he asserts that:

> [...] an act of reading is the space produced by the practice of a particular place: a written text, i.e., a place constituted by a system of signs. (de Certeau, 1984, p. 117)

Lefebvre (1991) also realizes that "terms of everyday manner serve to distinguish [...] particular spaces" (p. 16). Furthermore, he also involves the discursive and linguistic aspects that might lead to the idea that "the result of our thinking would be the construction of a 'system of space" (*ibid.*). Eventually, Lefebvre touches upon the same issue as de Certeau, in the case of social space, asking rhetorically whether it must be formulated, accompanied or preconditioned by language (cf. *ibid.*), or, as we would say, in saussurian terms, whether social space is linguistically articulated.

In a consumerist view, Augé (1995) criticizes the over saturation of the term 'space' in the case of (popular) brands and exhibition places destined to be consumed, i.e.: "Espace Cardin", "Espace Yves Rochers", "Renault Espace" etc. (p. 83):

> The craze for the word 'space' [...] expresses not only the themes that haunt the contemporary era (advertising, image, leisure, freedom, travel) but also the abstraction that corrodes and threatens them, as if the consumers of contemporary space were invited first and foremost to treat themselves to words. (Augé, 1995, p. 83)

[1] A syntagm that we have coined in order make less difficult to the great public the scientific language depicting a process of *de-codification and choice*. Briefly, it resumes the relation between the message contained by the promotional image as a whole (text, image) and the consumer *reading*, almost as a postmodernist cultural gesture. A process of semiosis, *the prospective reading* involves thus (non)conscious semiotic understanding and practice (and therefore, cultural), yet serving to enrich as well the economic lexicon, as advertising remains highly imbued in issues concerning marketing.

The understanding of space through language, or the dichotomy *space/place* as *language/speaking*, that we found at all three authors, stresses on the idea of *space organized as a place discourse*. In the case of tourism, space may be a projected image as the result of a pre-packaged socially organized discourse within the virtual, that is, within cyberspace. On one hand, we believe that "imagination plays an important role as it triggers on our need for the virtual (or fantasia in a first phase) and is responsible for the stimulation of the travelling wish. Cyberspace speculates escapism as the major need for mind-voyaging and virtual experiencing" (Crăciunescu, 2014, p. 40). On the other hand, "the traveller's space may thus be the archetype of non-place" (Augé, 1995, p. 86).

Non-place as opposed to *place* defines properly an articulated space such as tourism advertising manifesting as and *within* cyberspace. Even though *non-place* is viewed as a *place* emptied of significations, M. Augé revaluates its meanings and roles within the consumerist society. It is a natural dimension that appears as a reaction to over-articulated place. In this respect, we may say that *non-place* frames itself within the features of *non-discourse* as opposed to discourse. *Image replaces the verbal, and, thus, dissolves meaning through flows of un-articulated messages that cross the boundaries of the linguistic and therefore, of space*. In comparing the abundance of information passing through flows of images to the contemporary motion of people, A. Appadurai asserts that:

> As with mediation, so with motion. The story of mass migration (voluntary and forced) is hardly a new feature of human history. But when it is juxtaposed with the rapid flow of mass-mediated images, scripts, and sensations, we have a new order of instability in the production of modern subjectivities. (Appadurai, 1996, p. 4)

These 'modern subjectivities' are re-dimensioned through the *tourist gaze* (Urry, 2011), that more and more recently transforms, in our case, into a *gaze* that can uncannily reverse at any moment of the articulation within the space of the touristic destination. Gender or ethnic issues that trigger the reversed roles of the panoptic gaze, emerge as the production of power portrays the new figures of modern subjectivities. The *Other* represents still an issue of great impact in tourism studies and new possibilities of travelling are gazed upon through the lens of media. Yet an anti-globalization tool, *otherness* as tourism production in terms of favourite exotic touristic destinations may also lead to uniformity. Scholars evoke cultural imperialism through globalization and homogenisation (Machin & Leeuwen, 2007, p. 23). This means that both the articulation and non-articulation of space within media, and thus within the virtual space (i.e. Internet) is the very form of the risk that the *place* as the *authentic* takes to *differentiate*, both culturally and promotionally.

Still, the 'modern subjectivities' are following or rather making the trends of *tourism as experience*, be it exotic or unique, thus image and imagination as non-articulating factors play an important role in promoting touristic destinations. Not only that cyberspaces embrace (non)articulated places in a dialectics of the virtual, but they also expresses the artistic dimensions of the *non-place*, as a zero degree of the *cultural* and the *symbolic*, in the new social structure and understanding of space practising.

3. Switzerland video commercial: a double-layered example of (non)*place* virtualization

An invitation to Vrin is launched in the jammed Central Station of Zürich directly from the destination source via cyberspace practice. The outdoor display becomes suddenly alive as Internet connects the host from Vrin to the passers-by in the station. Thus, Internet brings together the host and the potential tourists in a virtual experience of *prospective reading* prolonged beyond a second screen, that of media or the commercial itself. The *tourist gaze* as a spectator of this well-marketed message seizes two layers of the virtual, as he/she embraces both the reality of the commercial's space (the space of Vrin and the space of the Central Station) and the reality of the cyberspace that mediatises the commercial (the space of the ad).

We are exhibiting below some relevant captures of this situation of a double-layered (non)place virtualization:

Figure 1: Screenshots of video commercial Switzerland, 2015 [online]

The direct interaction between hosts and tourists is a clear action of de-territorializing space, whilst boundaries of *place* are erased. Yet, the most relevant sign of this limitless and simultaneous articulation of two different spaces is the image of the arriving tourists prompted on the screen and re-projected thus in the place they left earlier. In M. Augé's terms, this mediated image is a specific example of *non-place*, that is, of a *space* experience that projects image from *place* (the Central Station) to *non-place* (the image on the outdoor display: the touristic destination). Eventually, the entire commercial represents the *non-place*, whilst the environment of the potential tourist is the *place*. In this logic, we obtain different degrees of *place* and of *non-place*. Yet, in this context, *non-place* doesn't follow the idea of an emptied *space* of significations, but rather of a cyberspace, of a virtual space re-projecting *place* into imagined realities.

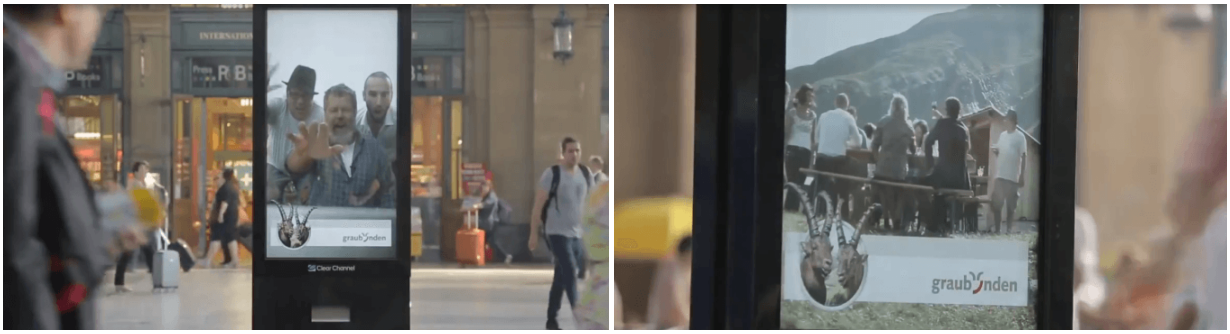

Figure 2: Non-place within non-place (Switzerland, 2015) [online]

4. Conclusions

As we could see in our study case, tourism advertising is not only an eloquent example of recent cyberspace practice and discourse, but also an example of *non-place within non-place*. Tourism advertising might be considered *a virtual (non)articulated language of space* that incorporates and speculates *place* at the utmost, in comparison to any other product. Not only that touristic destinations reveal themselves in promotional discourse within cyberspace at the distance of a click, but they can also constitute virtual experiences of *prospective reading* that may lead to specific consumerist behaviour. In this light, we are tempted to envisage that *tourism advertising could also become a great virtual patrimony of authentic places, translated in the language of non-place differentiation*.

Bibliography

Appadurai, A. (1996). *Modernity at large. Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press.
Augé, M. (1995). *Non-places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, Verso, London – New York.
de Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*, University of California Press.
Crăciunescu, A. (2014). *(Re)branding cities. The culture of consuming places and virtual reiterations of space in promotional touristic websites*, in "Anadiss", no. 18, p. 37–53.
Crăciunescu, A. (2015). *O reinterpretare a icono-textului. Noi provocări ale publicității audio-video din turism*, in Grădinaru, C. (ed.), *From Manuscript to E-book*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, p. 331-339.
Leeuwen, T. (2005). *Introducing Social Semiotics*, Routledge.
Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*, excerpts, Blackwell Publishing.
Machin, D. & Leeuwen, T. (2007). *Global Media Discourse. A Critical Introduction*, Routledge.
Switzerland, 2015 = *Switzerland video commercial*, 2015, [online] (accessed on May 12, 2016).
Urry, J. (2011). *The Tourist Gaze*, Sage Publications Ltd.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i5A74ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Publicitatea din domeniul turismului și ciberspații ale călătoriei

Ana Crăciunescu*

Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Str. Universității 13, 720229 Suceava, România

Despre articol

Istoric:
Primit 30 decembrie 2016
Acceptat 19 ianuarie 2017
Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:
publicitatea în turism
spațiu
loc/non-loc
ciberspațiu

Rezumat

În contextul globalizării cibernetice, noțiuni precum „spațiu” și „loc” sînt reconsiderate din perspectiva studiilor de consum și de antropologie. Ne propunem să descriem spațiul și locul în lumina reclamei din domeniul turismului, întrucît includem toate cele trei noțiuni în categoria fenomenelor sociale importante de astăzi. În același timp, mass-media apare în dezbaterea noastră ca un strat secundar care poziționează potențialele gazde și potențialii turiști într-un tip de relație și percepție a spațiului și a locului diferit. Însă, sîntem preocupați în special de aspectul discursiv al cuplului spațiu-loc, în cadrul experienței turistice virtuale, considerată o lectură prospectivă care ar putea genera schimb real în destinație. Acest lucru ne va conduce, în mod inevitabil, la o cercetare interdisciplinară, întrucît vom urmări o echilibrare a studiului nostru între antropologie culturală și socio-semiotică.

1. Introducere

Virtualizarea locurilor turistice nu mai reprezintă o problematică nouă în dezbaterile specialiștilor de pretutindeni, întrucît internetul joacă un rol major în ‘industria’ informației, la fel ca în cazul efectelor de masă produse de marketing. În acest sens, internetul a devenit un obiect de studiu apreciat în cadrul teoriei *enhancement*-ului. Privit ca o prelungire artificială a minții și corpului uman, se consideră că internetul îmbunătățește la nivel cognitiv. Totuși, rămînînd în mare parte tributar consumului, acesta își transferă, așadar, funcțiile, la un nivel mai primitiv (vezi piramida lui Maslow).

În cazul turismului, internetul joacă rolul unui vehicul de bază, însă virtual, „îmbunătățind” individul, care devine capabil să înceapă o călătorie prospectivă. Acest tip de spațiu este cunoscut drept *ciberspațiu* și definește toți atomii și conexiunile specifice acestei realități virtuale.

În această lucrare, ne propunem să demonstrăm în ce măsură reclama din domeniul turismului se produce ca un ciberspațiu sau în ce măsură aceasta poate fi reconsiderată din perspectiva noțiunii de *non-loc* (*non-place*), ca o consecință a ciberspațiului.

Situat la intersecția dintre antropologia culturală și socio-semiotică, studiul nostru aduce în atenție reclama din domeniul turismului ca o reconsiderare a discursului spațial. Întrucît preocuparea noastră țintește atît o revizuire a nivelului conceptual (*loc/non-loc*, *non-loc în non-loc*), cît și a celui social (internetul), analiza noastră va avea un caracter interdisciplinar. Acest lucru ne-a condus către o metodologie de cercetare pe care o considerăm cea mai potrivită pentru astfel de cazuri: Analiza Discursului și constituirea corpusului (vezi studiul de caz).

Chiar dacă noțiunea centrală a demonstrației noastre—*non-locul* (*non-place*)—este definită în legătură cu o aprehensiune semiotică, ca un conglomerat al (non)semnificațiilor, acest aspect este, totuși, determinat de schimbările sociale pe care globalizarea le produce la toate nivelurile. Astfel, în acest punct, problematica semiotică se dizolvă pentru a lăsa locul observației aspectelor sociale și antropologice ale reclamei din domeniul turismului, incluzînd, de asemenea, idei din studiile de consum. Aceasta este, în definitiv, una din principalele trăsături ale socio-semioticii, căci, așa cum afirmă T. van Leeuwen: „Socio-semiotica nu este teorie ‘pură’, nu este un studiu de sine stătător. Ea devine astfel doar cînd este aplicată

*Adresă de corespondență: *anna_c00@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

unor probleme sau instanțe specifice și întotdeauna necesită o imersiune nu doar în conceptele și metodele semiotice, dar ci și în alte domenii" (Leeuwen, 2005, p. 13).

Pornind de la lingviști de referință, precum F. de Saussure, acest demers de cercetare calitativă este susținut de autori precum Lefebvre sau de Certeau, care sesizează aspectele de semnificație ale spațiului, fără a fi, totuși, angajați între granițele stricte ale semioticii. În final, M. Augé completează cadrajul conceptual dintr-o perspectivă recentă asupra societății postmoderne, conducîndu-ne către consecințele acesteia la nivel social și cultural, pe care le ating, de asemenea T. van Leeuwen și A. Appadurai.

2. Reclama din domeniul turismului și utilizarea spațiului

Afirmăm că reclama din domeniul turismului reprezintă o *lectură prospectivă*[1] (Crăciunescu, 2015), pe care consumatorul/potențialul turist o realizează pentru a dezvolta un comportament de consum, după un proces decizional și motivațional. De altfel, în opinia noastră, reclama din domeniul turismului reprezintă, de departe, o fereastră de semnificații deschisă spre lume, care odată ce este descifrată de semioticianul amator (publicul), constituie o șansă a opțiunii, o 'prospectare' a pieței. Așadar, imperiul postmodern al alegerii, nu doar că răspunde dorinței, dar domnește cu succes într-o societate capitalistă ca un pilon, ceea ce conferă, într-o oarecare măsură, un alibi major publicității.

În ultimul timp, *ciberspațiul* incorporează atît publicitatea de tip print și audio-video, cît și social media și publicitatea online. Dar, mai întîi, pentru a defini ciberspațiul, trebuie să analizăm semnificațiile termenului *spațiu* (*space*), care apare la autori precum de Certeau, Lefebvre și Augé în contrast sau în prelungirea termenului de *loc* (*place*). În acest fel, în opinia lui de Certeau, „un loc (lieu) este ordinea (de oricare tip) în acord cu care elementele sînt distribuite în relații de coexistență" [...] Un loc este, așadar, o configurare instantanee a pozițiilor. Ea implică o indicație a stabilității" (de Certeau, 1984, p. 117). În cuvintele aceluiași autor, spațiul „este compus din intersecția elementelor mobile. Într-un sens, el este acționat de ansamblul mișcărilor desfășurate în cadrul acesteia (*ibid.*). În cele din urmă, apropiind locul de spațiu, de Certeau afirmă că „spațiul ar putea fi pentru loc ceea ce cuvîntul devine atunci cînd este rostit" și că „spațiul este un loc practicat" (*ibid.*). În ceea ce privește obiectul nostru de studiu, de Certeau aduce lumină în demonstrația noastră, afirmînd că:

> [...] un act de lectură reprezintă spațiul produs prin practicarea unui numit loc: un text scris, de exemplu, un loc constituit dintr-un sistem de semne. (de Certeau, 1984, p. 117)

Lefebvre (1991) realizează, de asemenea, că „termenii practicilor de zi cu zi servesc pentru a distinge [...] spații particulare" (p. 16). Mai mult, autorul implică, la rîndul său, aspecte lingvistice și discursive care ar putea conduce la ideea că „rezultatul gîndirii noastre ar putea fi construcția unui 'sistem al spațiului'" (*ibid.*). În final, Lefebvre atinge aceeași problemă ca de Certeau, în cazul spațiului social, întrebîndu-se retoric dacă acesta ar trebui formulat, acompaniat sau precondiționat de limbaj (cf. *ibid.*), sau, așa cum am spune, în termeni *saussurieni*, dacă spațiul social este articulat.

Într-o viziune consumeristă, Augé (1995) critică supra-saturația termenului 'spațiu' în cazul brandurilor (populare) și a expozițiilor destinate a fi consumate, spre exemplu: "Espace Cardin", "Espace Yves Rochers", "Renault Espace" etc. (p. 83):

> Mania pentru cuvîntul 'spațiu' [...] exprimă nu doar temele care obsedează era contemporană (publicitatea, imaginea, timpul liber, libertatea, călătoria), ci și abstractul care le corodează și le amenință, ca și cînd consumatorii spațiului contemporan ar fi invitați înainte de toate să se simtă bine prin cuvinte. (Augé, 1995, p. 83)

[1] O sintagmă pe care am creat-o pentru a reda mai facil limbajul științific al *decodificării și alegerii*, pentru publicul larg. Pe scurt, aceasta rezumă relația dintre mesajul conținut de imaginea publicitară ca întreg (text, imagine) și *lectura* consumatorului, aproape ca un gest cultural postmodern. Un proces al semiozei, *lectura prospectivă* implică, așadar, în opinia noastră, o înțelegere și o practică semiotică (in)conștientă (și, prin urmare, culturală), îmbogățind, în același timp, lexicul economic, întrucît publicitatea rămîne, într-o mare măsură, o chestiune de marketing.

Înțelegerea spațiului prin limbaj, sau dihotomia *spațiu/loc* văzută ca dihotomia *limbă/vorbire*, pe care o găsim la toți cei trei autori, subliniază ideea de *spațiu organizat ca un discurs al locului*. În cazul turismului, spațiul poate fi o imagine proiectată ca un rezultat al unui discurs pre-ambalat și organizat social într-un cadru virtual, adică, în cadrul ciberspațiului. Pe de o parte, credem că „imaginația joacă un rol important întrucît declanșează nevoia noastră pentru virtual (sau fanteziei într-o primă fază) și este responsabilă pentru stimularea dorinței de a călători. Ciberspațiul speculează escapismul ca o nevoie majoră pentru călătoria la nivel mental și experiența virtuală (Crăciunescu, 2014, p. 40). Pe de altă parte, „spațiul călătorului ar putea deveni, astfel, arhetipul non-locului" (Augé, 1995, p. 86).

Non-locul, ca noțiune opusă *locului*, definește un spațiu articulat, precum reclama din domeniul turismului manifestată ca și prin ciberspațiu. Chiar dacă *non-locul* este văzut ca un loc golit de semnificații, M. Augé îi reevaluează sensurile și rolurile în cadrul societății de consum. Acesta reprezintă o dimensiune naturală care apare ca o reacție la locul supra-articulat. În acest sens, am putea spune că non-locul capătă trăsăturile *non-discursului* ca opus discursului. *Imaginea înlocuiește verbalul, și, astfel, dizolvă sensul prin valuri de mesaje nearticulate care trec granițele lingvisticului și, deci, ale spațiului.* În comparație cu abundența informației care trece prin valurile de imagini către mișcarea contemporană a indivizilor, A. Appadurai afirmă că:

> Lucrurile stau la fel atît în cazul medierii, cît și în cazul mișcării. Povestea migrației de masă (voluntară sau forțată) nu e o trăsătură nouă în istoria umanității. Dar atunci cînd este suprapusă mișcării rapide a imaginilor mediatizate, a scenariilor, a senzațiilor, avem o nouă ordine a instabilității în producția subiectivităților moderne. (Appadurai, 1996, p. 4)

Aceste 'subiectivități moderne' sînt redimensionate prin privirea turistului (Urry, 2011), care se transformă tot mai mult recent, în cazul nostru, într-o privire care se inversează la orice moment al articulării în spațiu, mai precis, în destinația turistică. Problemele de gen sau de etnie care declanșează rolurile inversate ale privirii panoptice, emerg ca o producție a puterii care portretizează noile figuri ale subiectivităților moderne. *Celălalt* încă reprezintă o problemă cu un impact important în studiile de turism și noi astfel posibilități de călătorie sînt privite prin lentilele media. Deși este o unealtă a globalizării, alteritatea ca producție turistică în termenii destinațiilor exotice favorite, ar putea conduce, de asemenea, la uniformizare. Unii autori evocă „imperialismul cultural prin globalizare și omogenizare" (Machin & Leeuwen, 2007, p. 23). Acest lucru înseamnă că atît articularea cît și non-articularea spațiului prin mass-media, și, deci, prin spațiu virtual (de exemplu, internetul) este o formă a riscului pe care *locul* ca marcă a *autenticității* o ia pentru *a se diferenția*, atît din punct de vedere cultural, cît și promoțional.

Totuși, subiectivitățile moderne urmăresc sau mai degrabă compun tendințele *turismului ca experiență*, fie ea una exotică sau unică, așadar imaginea și imaginația ca factori non-articulatorii joacă un rol important în promovarea destinațiilor turistice. Nu doar că ciber-spațiul încorporeză locuri (non)articulate într-o dialectică a virtualului, dar exprimă deopotrivă dimensiunea artistică a *non-locului*, ca un grad zero al *culturii* și *simbolicului*, în noua structură socială și de înțelegere a practicării spațiului.

3. Spot publicitar Switzerland: un exemplu de virtualizare a (non)*locului* dublu stratificată

O invitație în Vrin este lansată în aglomerata gară centrală din Zürich direct din destinație via utilizării ciberspațiului. Standul outdoor prinde viață dintr-o dată, întrucît internetul conectează gazda din Vrin la trecătorii din gară. Astfel, internetul aduce împreună gazda și potențialii turiști într-o experiență virtuală a *lecturii prospective* prelungită dincolo de un al doilea ecran, cel al media sau reclama în sine. *Privirea turistului*, ca spectator al acestui mesaj bine conceput la nivelul marketingului, sesizează două straturi ale virtualului, întrucît acesta incorporează atît realitatea spațiului reclamei (spațiul din Vrin și spațiul gării) și realitatea ciberspațiului care mediatizează reclama (spațiul reclamei).

Expunem mai jos cîteva capturi relevante pentru această situație a virtualizării non-locului dublu stratificată:

Figura 1: Capturi din spotul publicitar Switzerland, 2015 [online]

Interacțiunea directă dintre gazde și turiști este o acțiune a deteritorializării spațiului, în timp ce granițele *locului* sînt șterse. Totuși, cel mai relevant semn al acestei articulări simultane și fără limite, a celor două spați diferite, este imaginea proiectată pe ecran a turiștilor care sosesc în destinație, ca o reproiectare în locul pe care l-au părăsit (gara). În termenii lui M. Augé, această imagine mediată este specifică *non-locului*, adică a unei experiențe în spațiu care proiecteză imagine din *loc* (gara) în *non-loc* (imaginea de pe panoul outdoor: destinația turistică). În final, întreaga reclamă reprezintă un *non-loc*, în timp ce mediul potențialului turist este *locul*. În această logică, obținem diferite grade ale *locului* și *non-locului*. Totuși, în acest context, *non-locul* nu urmează ideea conform căreia acesta ar fi un *loc* golit de semnificații, ci, mai degrabă, a ciber-spațiului, a unui spațiu virtual reproiectînd *locul* în realități imaginate.

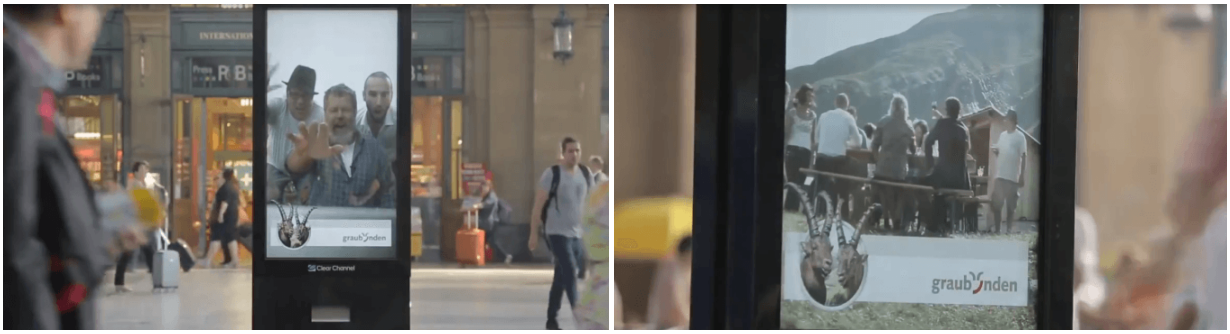

Figura 2: *Non-loc* în *loc* (Switzerland, 2015) [online]

4. Concluzii

Așa cum am putut vedea în studiul de caz, reclama din domeniul turismului nu este doar un exemplu al practicii discursive și ciberspațiale recente, ci și un exemplu al *non-locului în non-loc*. Reclama din domeniul turismului ar putea fi considerată un *limbaj virtual (non)articulat al spațiului* care incorporează și speculează locul la potențialul său maxim, în comparație cu orice alt produs. Nu doar că destinațiile turistice se dezvăluie prin discurs promoțional la nivelul ciberspațiului la distanța unui clic, dar acestea pot, de asemenea, să constituie o experiență virtulă a *lecturii prospective* care ar putea conduce la comportament consumatorist specific. În această lumină, sîntem tentați să apreciem că *reclama din domeniul turismului ar putea, deopotrivă, să devină un patrimoniu virtual de amploare al locurilor autentice, transpus prin limbajul diferențirii non-locului*.

Bibliografie

Appadurai, A. (1996). *Modernity at large. Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press.
Augé, M. (1995). *Non-places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, Verso, London – New York.
de Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*, University of California Press.
Crăciunescu, A. (2014). *(Re)branding cities. The culture of consuming places and virtual reiterations of space in promotional touristic websites*, în "Anadiss", no. 18, p. 37–53.
Crăciunescu, A. (2015). *O reinterpretare a icono-textului. Noi provocări ale publicității audio-video din turism*, în Grădinaru, C. (ed.), *From Manuscript to E-book*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, p. 331-339.
Leeuwen, T. (2005). *Introducing Social Semiotics*, Routledge.
Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*, excerpts, Blackwell Publishing.
Machin, D. & Leeuwen, T. (2007). *Global Media Discourse. A Critical Introduction*, Routledge.
Switzerland, 2015 = *Switzerland video commercial*, 2015, [online] (accesat la 12 mai 2016).
Urry, J. (2011). *The Tourist Gaze*, Sage Publications Ltd.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i5A75en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Cristina Florescu (ed.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Colecția Dicționarele Editurii Universității, Seria Lexikon, Iași, 2015, 711 p. (cu CD-Rom)

Cosmin Căprioară*

Faculty of Letters, "Ovidius" University of Constanța, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, Romania

A new fundamental work has recently been printed by the "Alexandru Ioan Cuza" University Press, in the "Lexikon" series of the "Dictionaries" collection: *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific* ***versus*** *popular)* [Romanian meteorological terminology of atmospherical phenomena (scientific *versus* popular)].

The book is the fruit of the efforts of a research team from the "A. Philippide" Institute of Romanian Philology of the Iași branch of the Romanian Academy, involved in a project funded by the National Council for Scientific Research, and consists of two independent, yet complementary sections, namely *Dicționarul fenomenelor atmosferice* [The Dictionary of Atmospheric Phenomena] (DFA) (p. 325–678), a pioneering lexicographical work in this country, and a set of studies on the lexical corpus compiled for the dictionary and on various aspects of the terminology of atmospheric phenomena (p. 7–324). It begins with an introduction written by Cristina Florescu, editor and leader of the team responsible for the implementation of the project, a well-known linguist, both nationally and internationally, lexicographer, Romanist, and contributor to *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom).

The volume also features an extensive general bibliography (p. 679–701) that also includes the DA/DLR acronyms and abbreviations, data about the dissemination of the project (p. 703–707), and an *Authors' Foreword* (p. 7), paralleled by brief presentations of each contributor, placed at the end of the book (p. 709–711). The material of the volume is partially recorded on a CD-ROM, which only increases its accessibility and usefulness.

As indicated from the very beginning, "the book is an *in extenso* study of a Romanian terminology, analysed diastatically, diatopically and diachronically", and includes "two sociolinguistic registers of the language, i.e., literary (the scientific language of meteorology) and popular (dialects and common language)" (p. 7). It constitutes, at the same time, an example of inter- and trans-disciplinary research, being the fruit of the cooperation between linguists and meteorologists, and consequently, the number of domains involved becomes extremely large, if we are to consider meteorology as a branch of geophysics.

From the start, the open character of meteorological terminology is emphasized, which represents not only a pertinent observation, but also suggests that this terminology may be enriched, if only on the side of popular language. On the other hand, meteorological terminology was selected and structured in a rather restrictive manner: the terms of the DFA "were chosen on the basis of the circulation of their denotativity" (p. 7), which means that only those lexical elements with a denotative character have been retained. As far as possible, stylistic and affective factors have been disregarded.

*

The *Introduction* (p. 9–29)[1], signed by the editor of the volume, and conceived as a study in itself, with its own bibliography, is both a useful and an interesting presentation of the progress on the compilation of the dictionary, of its structure, of the principles that motivated the selection, organization, and definition of the terms. The analysis of the corpus is generally semasiological, without excluding the onomasiological perspective. Regarding the object of study,

*Email address: *ct.caprioara@yahoo.fr*.

[1]In what follows, we shall pay careful attention to the *Introduction*, since it actually lays down the methods and the principles of selecting and organizing the material of *Dicționarul fenomenelor atmosferice* [The Dictionary of Atmospheric Phenomena]. Our commentaries are also aimed at the lexicographic work.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

the author specifies the metalinguistic terms used, and formulates the objectives and the paths chosen to reach them. Thus, "**atmospheric phenomena (the states, the processes, etc.)**" (author's emphasis) were taken into account, and not "the language of climatology, hydrology, or agrometeorology, the denominations of the cosmological or telluric elements, the terms that name the extremely complex instruments of meteorology (described in detail in any meteorological dictionary), the principles / processes / theories of physics and mathematics, the words, based on the theory of approximations that designate predictability, those belonging to statistics, lexemes that represent pollution factors, those specific of marine prognoses, ecological analyses, etc." (p. 9). After such an enumeration, we cannot but agree with the author, when, in a plastic manner, she compares meteorology with an ocean, in the study of which physics, geography, mathematics, informatics, automatics and system engineering, biology, botanic, geology, medicine and others intertwine holistically. At the same time, we cannot help noticing what a daunting task those who compiled the DFA took upon themselves. The more so as the meteorological language is different from other languages of specialty, due to its open character, based on its functionally dominant of predictability.

Placing the research in two registers, i.e. literary-scientific and popular, gives the author the opportunity to go down into the history of the two types of terminology. She points out the role played by the Bucharest school, led by Angela Bidu-Vrănceanu in standardizing scientific terminology, and the significant contributions of Ov. Densusianu, S. Pop, Șt. Pașca, Gr. Antipa, T. Pamfile, and S. Fl. Marian made for the development of popular terminology. The author rightly comments that "most of the linguistic analyses of various popular terminologies have always considered, at least theoretically, their relation to the scientific terminology", yet a comparative study of the scientific terminology and the equivalent popular terminologies has attracted less interest (p. 12). Following Angela Bidu-Vrănceanu (*Terminologie și terminologii*, Editura Universității din București, 2010, p. 13–16), a crucial distinction is made, between *internal terminologies* (i.e., terminologies "strictly interpreted in relation to the problems of specialized communication") and *external terminologies*, which include the specialized lexis from various domains.

Extremely important is the observation that, unlike most terminologies, the meteorological one does not position itself at the periphery in its relation to common language.

We have found extremely useful the analysis of the rapports between scientific terminology (St) and the popular one (Pt), in general (p. 13–14), since, in relation to both, meteorological terminology preserves a certain specificity: it is more archaic and contains more terms with obvious distinctive features, which belong to the principal lexical fund. Several specialized terminologies are briefly analysed, such as those related to ancient crafts (rafting, moccasins making, egg decoration, etc.), which, practically, have no scientific equivalent, those of old crafts that have adapted themselves to new technical and civilizational realities (building, animal raising, textile and food industry, etc.), in which numerous common terms appear, that of medicine, where, up to a certain level, a some parallelism terminological between Pt and St has developed, and the terminologies of the new domains of knowledge (informatics, mechanics, plasma physics, aeronautics, etc.), which although exclusively placed in the sphere of scientific language, are however familiar to the large public by means of the mass-media and education.

The *Introduction* also provides the necessary information on the stages of the research, and the structure of the volume (p. 15–17). Based on the abovementioned theoretical considerations, the research team conceived the DFA as "a lexical database and as illustrative material for the *Linguistic study* [Studiul lingvistic], which makes up the former part of the volume, in fact a sum of studies grouped per the lexical fields they belong to" (p. 15). We must state that not all the terms in the DFA have come under the scrutiny of those who authored the studies (e.g. those that designate "fine/bad weather"). Those elements of the weather forecast bulletins, which are thought to be specific of journalism, and which "position themselves between (...) scientific terminology and common address" were left aside too (p. 16). In addition to these linguistic studies, undertaken during the second stage of the project, the introduction pays tribute some renowned Romanian linguists (Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Nistor Bardu), who participated in the project workshops, decisively contributing to its success with studies on various meteorological topics, and to Liviu Apostol, the au-

thor of a very accurate and detailed presentation of the evolution of Romanian meteorology.

The radiography of Romanian meteorological terminology allowed the scientists to identify and observe several categories of data: common lexemes (central, complex) which circulate both in St, and in Pt (*brumă* [frost], *ceață* [fog], *cer* [sky], *fulger* [lighning], *fulgera* [to strike], *ninge* [to snow], *nor* [cloud], *ploaie* [rain], *ploua* [to rain], *vijelie* [storm], etc.), terms characteristic of Pt, yet which are sometimes used in the common language as well, especially due to weather bulletins (*burniță* [drizzle], *bura* [to drizzle], *fulguială* [snowflaking], *nea* [snow], *omăt* [snow]), lexemes characteristic of idioms (*aligni* [to blow], *bujală* [heat], *chidă* [hoar frost], *cocăt* [scorching heat], *oblăcei* [little clouds], *smicli* [to flash], *țicloi* [icicle], *vocot* [blizzard], etc.), therefore "with more restrained Pt diatopic circulation" (p. 15), and terms exclusively belonging to St (*intemperie* [bad weather], *nebulozitate* [nebulosity], *precipitație* [precipitations]), which become general at the level of literary language, lexemes specific of St (*calvus*, *calotă* [calotte], in the syntagm *calotă de nori* [lit. calotte of clouds], *givrare* [icing], *nimbus*, *stratopauză* [stratopause]).

Important, too, are the specifications connected to those elements that—with some exceptions—have not been included neither in the DFA, nor in the related studies. Most of them are dialectal elements, and the reasons for their exclusions are connected to: "a) the relative low number of their attestations, b) their expressivity, which does not respond to the demands of the research, c) their non-inclusion in a systematic lexical family, d) or, on the contrary, their elementary framing in a derivational system which makes their attestation susceptible of individual innovation, etc." (p. 17). The necessity of these criteria is beyond doubt, and any commentary on them seems superfluous, however, some constructive observations may be made on the way they are applied to concrete cases.

The selection of terms was indeed a difficult process, which passed through several stages. In the first one, the team attempted to identify the scientific terms on the basis of meteorological texts, yet the lack of any specialized study, "systematized on the basis of philological-lexicographical norms", "the time spent to discriminate between various polysemies, homonymies, and especially synonymies" (p. 18) proved to be too long, and only made the situation worse. At the same time, substantial decisional effort was needed, to establish some borders between the different domains of meteorology. In the second stage, the team established the complex St + Pt terms, which underwent significant alterations until the last moment. The third stage involved the selection of the regional terms, which sometimes are difficult to circumscribe denotatively, due to their expressive and affective charge (see, for instance, the relationships facilitated by language, between the atmospheric phenomena and one's states of mind, Elena Slave's *Metafora în limba română*, Editura Științifică, București, 1991). Diminutives and augmentatives were carefully and rigorously selected.

Of great interest is the information about the criteria used to identify atmospheric phenomena (which presupposed real intradisciplinary work), also the bibliography from which the terms were excerpted (general dictionaries, dictionaries of synonyms and neologisms, and encyclopedic and meteorological dictionaries, those online included, geographical dictionaries, dictionaries of nautical terms, maritime dictionarists), old texts, such as *Lexiconul de la Buda* [The Lexicon of Buda] (LB^{e}), the electronic variant included, dialectal texts, works in geography, physics and meteorology, literary texts, as well as a comprehensive review of the research on atmospheric phenomena (p. 19–24).

The corpus was compiled on the base of the 37 volumes of *Dicționarul limbii române* al Academiei DA/DLR [The Dictionary of Romanian, issued by the Romanian Academy]. Almost 200 000 different entries in the dictionary were analysed, because some words, such as *a la*, may have meteorological meanings too. Since the share of the regional element is large, dialectal glossaries, collections of dialectal texts, all the relevant maps from the Romanian linguistic atlases, the dialectal material found in manuscripts included, as well as *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice* [The Dictionary of Southern Daco-Romanian Dialects] (DGDS) were also widely consulted.

Defining lexicographically the terms that appear both in St and Pt, so that this should cover both diastratic variants (see the cases of *arșiță* [scorching heat], *austru* [dry wind], *burniță* [drizzle], *căldură* [warmth], *ploaie* [rain], *timp* [weather], *vreme* [weather], etc.) proved to be extremely difficult. Whenever popular

and the scientific usage are dissociated polysemantically in the DFA, this is strongly supported by marking the specific differences between them, through definitions, examples, and sources (cf. DFA, s.v. GHEAȚĂ [ice], LUMINĂ [light], TUNET [thunder], VÂNT [wind], etc.).

Practically, throughout the research process, the linguists involved continuously perfected their interdisciplinary skills [see the example of the deep understanding of the conceptual field of radiation (which involves light and heat) and of depositions (*brumă*, *chiciură*, *zăpadă*, *gheață*, etc.)], out of which a solid research resulted, that omits no important element!

Little linguistic research on meteorological terminology has been carried out so far: the most significant contributions are those of José Enrique Gargallo Gil (coord.), *Paremiología romance: los refranes meteorológicos* (Barcelona, 2010), and Kurt Baldinger, *Dictionnaire onomasiologique de l'ancien Occitan* (Tübingen, 1975–2007, especially the first volume of the ten), for Romance languages, and those of Florica Dimitrescu, Rodica Zafiu and Pârvu Boerescu, for Romanian.

In a separate paragraph, the lexical and semantic fields of meteorological terminology, as they result from the dictionary, and which are further examined in the linguistic studies that precede it: *nebulosities*, *winds*, *movements of air currents*, *precipitations*, *depositions*, *light* and *sound phenomena*, and *radiations*. One should notice that there is inherent overlap between them: for instance, *fog* (seen as precipitations and nebulosities), *snow*, *glazed frost* (as depositions and precipitations), and, consequently, they are treated complexly, further information about their status being provided. The authors use the notion of "lexical-semantic field" in its broad sense, morphologically heterogenous, and includes, in addition to nouns, verbs and adjectives.

"Cultisms" or the "encyclopedic" terms, which are rare and sometimes artificially constructed linguistic elements by well-educated people under the influence of mythology of classical languages, such as *acvilon* [northern wind], *deger* [frost], *levante* [eastern wind], *procelă* [storm], *zăpădoc* [snowflake], etc., are then added to the three types of diastratic phenomena (St, Pt, Pt/St).

A set of conclusions (p. 25–29) ends this rich, informative introduction: "The research is a pioneering work in Romanian linguistics, as it is the only one that has as its object of study the lexical group that designates atmospheric phenomena in Romanian, and traces them at the level of both literary and the popular language (in its broad sense: the dialectal and common element). No extended comparative analysis of scientific terminology and its equivalent popular terminology" (p. 25) was conducted before this project. Specialized lexicographical techniques (simplified and adapted to the object of study) are used. Essential for its success has been the cooperation between linguists and meteorologists.

Finally, the author carries out a review of the main results of the research:

a. To identify the earliest attestations of some of terms and/or their meanings.
b. To consider and mark the classes of verbs and adjectives.
c. To retrieve, by means of dialectological and lexicographical systematization, words, senses and syntagma that designate atmospheric phenomena, at the level of popular language, (such as: *aburel de vînt* [light wind], *bastara* [summer fog], *mizguială* [light snowflaking], *rodină* [sunny rain], etc.).
d. To record archaic terms (e.g.: *alizat*, *meteor*).
e. To identify, restructure or nuance the etymologies of some popular and scientific terms (see *brumăroacă* [a kind of rime], *brumă* [rime], *pîclă* [mist], etc.).

Due to its close connection to the elements, Romanian methodologic terminology is extremely rich. Although it has fallen under a strong anglicizing influence of late, after having experienced the influence of French earlier, it remains strongly anchored to the *terra firma* of common language, which refreshes it continuously (see, for instance, the denomination *chiciurometru* for an instrument of measuring precipitations!). Etymologically, and as structure of words, meteorological terminology replicates, the very image of Romanian.

*

The first part of the book brings together two categories of studies. Firstly, the studies of the researchers involved in the project, covering the five lexical and semantic fields mentioned above, provide an in-depth analysis of the terminological corpus which makes up the dictionary of atmospheric phenomena, and intersect with an interesting dialectological

analysis. Secondly, a series of studies on the same topic, yet which are not strictly based on the DFA corpus, done by personalities of Romania meteorology and linguistics, and of Romance linguistics. A very useful *Index of Words and Variants* (p. 213–228) is conveniently placed between the two categories of contributions.

The first lexical-semantic field is analysed by Cristina Cărăbuș, in her study *Nebulozitățile* [Nebulosities] (p. 31–45). As in all introductory studies a certain algorithm at work is observed, which basically includes the following: the definition of the object of study, the description of scientific terminology used, the typology of the phenomena described (clouds in this case), the description of the popular terminology, pointing out synonymies, the terms and the syntagms preserved in the studies only, yet eliminated from the DFA, and conclusions.

Extremely useful for the whole book is her discussion on the nature of syntagm (a stable combination), for which the author appeals to prestigious works in the field.

Unlike the variety and large number of denominations in the scientific terminology, their number in the popular language is much smaller (20 terms with variants: 12 nouns + 6 adjectives + 2 verbs), the rapport being 88% to 12%. Their etymologies are carefully explored. It is interesting that of all the terms that designate or refer to nebulosities, only *nor* [cloud] is inherited, 14 terms (cca 21%) being formed in Romanian. The syntagms, extremely numerous (98 in number), belong exclusively to St. They are exhaustively and consistently treated. Their models are French and English, yet an observation must be made, namely that some of them could be "calques of calques", in the sense that, for example, the syntagm from English, taken over by Romanian authors, could have been itself a calque from the corresponding syntagm from French, and vice versa. However, it is important that the Romanian specialists could have borrowed the terms from either language or even from both!

Some adjacent clarifications and suggestions could be made regarding the etymology of some terms: *corcolani* (attested in eastern Oltenia) "thick clouds that appear especially in summertime", with unknown etymology in the DFA, could be connected to the verb *a* (*se*) *corcoli* "1. To take exaggerate are of someone; to pamper, coddle someone; 2. to linger long with something, to waste one's time; to delay" (DEX 2009, s.v.), to which "to sleep, to cuddle" (DAR 2002, s.v.) could be added. Scriban explains it regarding children, especially when they are excessively cuddled, or cocooned in warm, airy clothes by their parents. Or, these clouds have this fluffy appearance too. Another observation which the author makes on two occasions (p. 39–40, 45), and on which we should have insisted on, is the etymological status of some denominations of cloud types, in current dictionaries (MDA, DLR). While *Pileus*, *Stratus*, *Virga* are thought to have a double etymology, from scholarly Latin and from French, *Altocumulus* and *Albostratus* are given as deriving only from French etymons (*altocumulus* and *albostratus*, respectively), and *Fibratus* and *Genitus*, having a French and English origin (*fibratus* and *genitus*), respectively. We think that the scholarly Latin form should also have been taken into consideration in these cases as well, the more so as the Latin model is transparent, and the ordinary pronunciation from French and English did not count for Romanian specialists, when they used these terms for the first time.

In connection to the meteorological terms analysed, yet which were not included in the DFA, we believe that, indeed, strict technical and scientific terms do not have their place here, because of their too great specialization and the related domain they belong to (instruments, sizes, etc.). However, at least some of the diminutives of *nor* (*noricel*, *norișor*, *nouraș*, *noruleț*, *noruț*, *nourel*) should have been preserved, despite their expressive and affective character, because, effectively, they are used in common Romanian as denotation for the concept of "small cloud". See also the case of *răzișoară*, kept in the dictionary despite its obvious expressive value! Furthermore, popular terms, even diminutives and augmentatives, which have a certain stylistic charge, when placed in a "meteorological" context, may "objectify themselves", in other words, they denote, while the affective factor, though preserved, remains in the background.

The next study, entitled *Vânturile, deplasările și curenții de aer* [Winds and the movements of air] (VDC) (p. 47–70), is signed by Alina-Mihaela Bursuc. It begins with a review of the general features of St and Pt regarding VDC. Observing the same work algorithm, the author describes the situation of the previous analyses of the VDC, and retains, for Romanian, those of Tr. Gherman, of 1924 (*Vîn-*

tul în credințele populare), M. Sala, of 1987 (*Două lecturi ale "Atlasului lingvistic mediteranean"*), Al. Niculescu, of 1993 (*Orient și oocident în terminologia maritimă românească*), P. Boerescu, of 2011 (*Cuvinte românești cu "etimologie necunoscută" ...)*, and for the Romance space, the work of M. Alleyne, of 1959 (*Les noms des vents en gallo-roman*), and its bibliography. Describing the object of study, the researcher from Iași pertinently traces the differences/similitudes between the perspectives of the meteorologist, the dialectologist and/or the ordinary speaker, and the criterion of delimiting the VDC, within the wider framework of the terminology of atmospheric phenomena, the point of individualization and superposition of Pt and St, as well as the referential superposition of the terms in the field of the VDC with other fields, such as precipitations, e.g. *furtună*, *vijelie*, *viscol* ("complex elements"), and comments on the synonymic richness of the Pt, from where they were taken over by St. The selection of the terms was made from a rich and adequate bibliography, and those with unique attestations susceptible of expressivity have not been preserved in the dictionary. From the analysis of the VDC some general observations derive: the neologistic character of all the terms in the St, borrowed or calqued from French and English (for the finesse of the etymological analyses see p. 61–62 and 64–65), the large number of syntagms with an adjectival determinant, in the same diastratic variant, hence a series of phonetic, orthographic and orthoepic problems, the impressive diversity of the winds denominations in the Pt and of their etymology (in addition to borrowings from neighboring languages, derivatives predominate).

Cristina Florescu signs the study that analyses *Precipitațiile* [Precipitations] (p. 71–105). An experienced lexicologist and lexicographer, the author, pursuing to certify the generic term *precipitație*, uses the opportunity to bring up some organizing principles of lexicographical organization in DA/DLR (p. 72–73) and, consequently, the definition of the definition the lexeme. With reference to the bibliography of the problem, she notes the absence, to date, of a totalizing study of this field.

In the sphere of precipitations, five lexical groups / subfields are identified, which, in turn, are analysed from the perspective of both diastratic varieties: *ploaia* [the rain], *ceața* [the fog], *zăpada* [the snow], *grindina* [the hail], *lapovița* [the sleet]. On this occasion, she reviews the principles for which certain terms with a weak position in the system have either been excluded or preserved (p. 82–97). Thus, the diminutives *ploiță*, *ploicică* are accepted, despite their expressive value, because of their frequent use and citation (unlike *norișor*, *noruț*, etc. from *Nebulozități*). In the lexical-semantic subfield of *ploaie* [rain], the largest, and with elements that could be classified according to a dominant feature (intensity, duration, droplet structure, effect on terrestrial elements), one may notice the different value of the syntagm *ploaie torențială*, in St as compared to Pt. In the case of *potop* [flood], "an unreal, referentially exacerbated notion" (p. 88), essential is the short duration. In the subfield of *ninsoare* [snow], there are no specific elements in St, *ninsoare* being the "prototypical center of the subgroup", and not *zăpadă* [snow], seen mostly as deposit. One must also note the synonymic richness of *fulg* [snowflake] in Pt, and the high degree of cohesion of its synonymic series. In the subfield of *grindină* [hail], "the most prolific lexeme as far as regard synonymy is concerned", in the DFA, *grindină* [hail] itself and *măzăriche* [hail with very small frozen pellets] are prototypical (p. 93). As for *ceață* [fog], the researcher notes a great diversity in the taxonomy of the respective atmospheric phenomenon, which denotes "an extended prototypical semantics" in the terms of G. Kleiber (p. 94). Finally, the subfield *lapoviță* [sleet] contains "**only** (emphasis in the original) lexemes which signify states that include intermediary mixed atmospheric processes" (p. 96). We signal the possibility of adding, possibly in a future edition of the work, a regional term from Oltenia, *cioflișcă* "sleet; wet, partly melted falling snow", rather widely used in the south of Gorj county and in the east of Mehedinți county, known from the native patois, and *tîrmoceală*, with the same meaning, from southern areas of Dîmbovița county. These could be placed in the category of precipitations and depositions of the Pt. We also think that *zoi*, pl. *zoiuri*, a neuter noun, also known in the dialect from Oltenia, should be defined separately and not by means of *zoaie*, where the semantic feature "short, rather strong/violent rainfall", which it possesses in Oltenia, does not appear at all.

From the viewpoint of grammatical structure, notable is preponderance of feminine nouns and the remarkable capacity of generating meteorological

verbs (over 50), especially in Pt. Compounds are absent, but there are many *stable words combinations* (cca 250), that is, "compounds, idioms, syntagms, and other (less stable) combinations of words" (p. 97).

The section on etymology provides us with further clarifications: only those words with a clear, widely accepted atmospheric meaning in Romanian (such as *piatră* "hail" < Lat. *petra* "ib.", *vărsa* "to rain heavily" < Lat. *versare* "ib.") are thought to have been inherited from Latin, while in case of those whose atmospheric meaning is still uncertain, a Latin origin is suggested (*cerne* – cf. Lat. *cerno, –ere*). Very interesting are the etymological interpretations of *fluture* "flake", whose entire "lexical evolution occurred in Romanian" (p. 101), and of *zăpadă* [snow], which, A. Philippide and Aug. Scriban linked to the Old Slavonic (*zapadŭ*), not as post-verbal from *zăpădi*, the DLR and the MDA suggest (p. 101, note 53). Notable in the DFA, in comparison to other current dictionaries of Romanian, is the dissociation of BURĂ[1], most likely a substrate element, from BURĂ[2], with Slavonic origins.

Elena Tamba focuses her attention on *Depunerile* [The depositions] (p. 107–127), a complex domain, difficult to explore. Among others, a first problem which the authors of the DFA had to surmount was that the terms designating depositions (*brumă*, *chiciură*, *rouă*) do not seem to have an acknowledged [+ meteorological] feature in St, although *depuneri* [depositions] enters the definition of the generic terms meteor and hidrometeor, which belong to this terminology. The author makes an additional specification in defining *depunere* [deposition], namely this may also appear on objects located in the water, or in the air, not only on those located on land. As with precipitations, there are no totalizing studies. In line with the treatment of the other fields, all the atmospheric phenomena from the DFA fall within deposits, cca 130 terms, are recorded alphabetically. The principles of preserving or eliminating certain terms from the lexical domain are also explained. From our point of view, it would have been preferable not to eliminate *dul* and *poșor*, as long as *ciubuc*, *dîlmă*, *fișic* (all meaning "icicle") and *zăpădoc* (attested only in the magazine "Viața Românească" from 1964!) have been kept. Several important verbs from this field are missing: *troieni*, *nămeți*, and the reflexive *înzăpezi*!

Overlaps with other categories of phenomena are interesting, and so are the Pt/St correspondences (see the cases of *polei*, p. 114, *zăpadă*, p. 115, etc.). Lexical-semantic subfields are richer in the case of *țurțur* [icicle] (39 synonyms), *chiciură* [hoar-frost] (23 terms), *troian* [snow-drift] (19 terms), *polei* [glazed frost] and *sloi* [floe] (8 synonyms each), and much fewer for *zăpadă* [snow], *brumă* [hoar-frost], *rouă* [dew], the last one having no synonyms. Linguistic analysis shows that, of all the 98 terms (predominantly nouns, but also verbs and adjectives), belong to the common and popular register, being autonomous words, with self-contained meaning, few polysemous words, and a few syntagms. Only 9 terms are common to those two types of language. Etymologically, few common and popular denominations are inherited, among them *burĕ* [drizzle], as a substrate element, but also *brumă* [hoar-frost], *gheață* [ice], *nea* [snow] and *rouă* [dew]. Some Slavic loans and several neologistic ones add to these. However, derivatives predominate. As far as *ghețar* is concerned, we do think that we must take into account not only the literary form (explainable through derivation from its French equivalent), but also the term *ghețar* "icicle" from Bucovina, which could be older and formed independently of the foreign model. As for the words in St, most of which are neologisms, we do not agree that *ablațiune* [ablation], *acreție* [accretion], *acumulare* [accumulation], *depunere* [sedimentation], *firn* [kind of glazed frost], *givraj*, *givrare* [icing], *neveu* [kind of glazed frost] belong "exclusively to the familiar and popular registers" (p. 124), except, perhaps, for few of them!

Cristina Cărăbuș studies *Fenomenele luminoase, sonore, electrice și electro-luminoase* [Luminous, Sound, Electrical and Electrical-luminous Phenomena] (p. 129–143). Luminous phenomena (*halou* [the halo], *coroană* [the crown], *curcubeu* [the rainbow], *miraj* [the mirage], etc.), are also called *photometeor* (*optic meteor*), and of them the best known is the *rainbow*, which represents the prototypal element both in Pt and in St. In connection to these, one may remark a real misbalance between the St inventory (44 terms, most of them nouns, numerous-syntagms and constructions, in addition to the phrase *fata Morgana* "mirage") and the Pt one (12 elements, among them the phrase *apa morților* [lit. 'water of the dead'] "mirage", and several combinations of words which denote the rainbow, most of them rather poetical: *brîul Cosînzenii* [lit.

'Cosînzeana's belt'], *brîul Domnului* [lit. 'God's belt'], *cununa cerului* [lit. 'the crown of the sky'], etc., see p. 133). Regarding the sound phenomena (acoustics), *tunet* [thunder] is the prototypical term, yet, in this case, Pt is quite rich (10 terms), while the St is fairly poor (only 3: *șuier* [whiz], *tunet* [thunder], *undă acustică* [acoustic wave]). Electrical phenomena, and electro-luminous phenomena (also called *electrometeors* and *luminous* or *electric meteors*) are represented by *fulger* [lightning] and *trăsnet* [thunder], and St (22 terms and 34 syntagms) dominates the popular terminology (with only 30 terms: nouns, adjectives, verbs).

A correction should, however, be made concerning *însenina*, which on p. 136 is given as circulating in Wallachia and Oltenia, in connection to clouds, with the meaning "a fulgera" [to flash], while in the dictionary (s.v.) it appears (correctly, we believe) with the above-mentioned meaning in Maramureș and northern Wallachia. Conversely, it is true that *a fulgera* with the meaning of "a se însenina" [to clear up] is well-known in Wallachia and Oltenia (see DFA, s.v.).

As expected, more synonyms of the prototypical terms in each category are recorded, while etymologically, borrowings from French predominate. About *aurora*, we think that it should not be placed among the elements inherited form Latin (p. 137), given its position and frequency in the common lexicon, the authors of DELR (M. Sala and A. Avram) giving it, probably, as a borrowing from Latin (cf. DFA, s.v.), especially because its earliest attestations are no older than the 19th century, eventually from 1796.

Laura Manea's task was to deal with *Radiații* [Radiations] (p. 145–181). The domain is less known because of its reduced mediatization and its proximity to the specialized language of physics. Consequently, most of the terms in this field are scientific: lexical borrowings, calques and, rarely, internal creations. Naturally, there are several popular terms, in fact more regional than popular, the etymologies of which are rather difficult to establish. The key term is *radiație* [radiation], in connection to which, the author considers it necessary to offer us a true lesson on popularized science (p. 147–152). Then, given the complexity of radiation phenomena, she enumerates and defines the principal categories of terms which belong to the this field. For Pt, where synonymy is well-represented, one should mention the synonymic series of *arșiță* (57 words, of which 17 are common and popular and 37 regional). For regionalisms, their area of spreading is indicated, as far as this was possible.

A more serious lexicographic problem, concerning the choice of the head word can be noticed in the case of *crăpăt* and *crăpet*. The former, according to the MDA (which follows G. Pascu), derives from *crăpa*, with the suffix *–ăt*, while the second is a variant (although, according to Pascu, the suffix is different, *–et*) and, consequently, in the DFA, reference is made to *crăpăt*, where, however, after the definition, a quotation including *crăpet* is given. Naturally, the authors of the article may have had their reasons to do so, however the problem needs to be reflected upon, at least.

Taxonomically, Pt contains about 90 terms, and St about 49, yet a much larger number of syntagms: 115. One must appreciate the accuracy of the etymological analysis, as well as the case study regarding heat (p. 174–175), which points out the difficulties the authors of the linguistic laboratory confronted with, as well as the analysis of the interferences, interdisciplinary interpenetrations and terminological overlaps with other domains of knowledge.

In connection to these studies, it is worth noticing the unity of approach, in solving the problems encountered and of presentation, although the authors exercised freedom, especially in structuring their materials!

Given the complexity of researching popular meteorological terminology, the team also included a dialectologist. The corresponding subchapter, *Aspecte dialectale* [Dialectal Aspects] (p. 183–212), is signed by Florin-Teodor Olariu, who also contributed to the *Noul atlas lingvistic pe regiuni: Moldova și Bucovina* [The New Linguistic Atlas on Regions: Moldova and Bucovina].

After offering valuable information on the documentation on the dialectal material, a task for which the researcher consulted the DA/DLR thesaurus, *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice* [The Dictionary of Southern Dacoromanian Dialects] (DGDS), the Romanian linguistic atlases (ALR SN, ALRM SN, ALRR/NALR, ALM), as well as collections of dialectal texts and dialectal glossaries from Oltenia, Muntenia, and Dobrudja, also included in the DGDS. At the end of this activity, about 700

terms ere excerpted, of which the author retained cca 400 dialectal elements and for which he provides a detailed linguistic (phonetic, morphological, lexical, semantic and etymologic) analysis.

In relation to the phonetic component, F.T. Olariu brings into sharp focus the delicate problem of *literalization / literarization* (largely debated on recently by I. Mării, in 2004, and A. Avram, in 2014). Its exact understanding, claims the researcher, may prevent etymological distortions of some dialectal terms, as it happens with *miźgura* "to sift; to rain thinly", from Banat, which must have derived from **migigura*, and not from **migegura*. Of great interest are the solutions chosen for the extremely difficult problems of transliteration, (as in the case of the Cyrillic grapheme ѣ, p. 188), and of selecting the base variant (e.g. *țurțur*).

Morphologically, the different plural variants of some names and the presence /absence of grammatical suffixes for the present indicative and subjunctive raised some problems. Subtle too are the author's observations on the *idiomatic* (*in*)*competence* of the subject of the dialectal enquiry (p. 200).

The last part of the study focuses on the diatopic analysis of the excerpted material, and draws attention to the linguistic vitality of some meteorological terms, which appear in the first investigations of the ALR, as well as in those for the ALRR/NALR. The author also opines that the existence of some linguistic islands based on meteorological terminology could be more easily demonstrated in the conditions of the denser dialectal network and the new regional linguistic atlas (e.g., *a se guri* "a se însenina", compactly used in North-Eastern Oltenia and North-Western Wallachia). Moreover, the cooperation with a dialectologist proved to be extremely useful. This way, one of the main achievements of the DFA "is represented by the introduction in Romanian lexicography, at the level of popular lexis, of some new lexemes, variants or meanings." (p. 211), and, thus, the DFA "becomes, not only the first Romanian dictionary which comparatively analyses (scientific vs. popular) and on large scale the terminology specific of a lexical field (i.e., of atmospherically phenomena), but also the Romanian lexicographic work with the most up to date documentation at the dialectal level" (loc. cit.).

*

The final section of the former part includes the very useful and comprehensive survey of the history of Romanian meteorology, written by Liviu Apostol, academic and meteorologist, and the articles on meteorological-linguistic topics contributed by some well-known Romanian specialists: Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, and Nistor Bardu.

In his *Considerații privind dezvoltarea meteorologiei în România* [Some Considerations on the Development of Meteorology in Romania] (p. 229–240), Liviu Apostol insists on the description of the institutional growth of meteorology, which provides a genial framework for the other components, and for some aspects regarding the beginnings of this science. Practically, the earliest scientific meteorological observations date, in Romanian, from the end of the 18th century. Its rapid synchronization of the evolution of the progress of meteorology in western Europe is worth noticing. For its development, Romanian scientific meteorological terminology resorted to borrowings and calques from French and English (cf. Gh. Bârlea, Roxana-Magdalena Bârlea, *Lexicul românesc de origine franceză*, Editura Bibliotheca, Tîrgoviște, 2000), and only occasionally to internal creations, thus succeeding in affirming itself as a perfectly functional system.

In her study *Din istoria discursului meteorologic: „Buletinul atmosferic" în proza românească din anii 1884* [From the History of the Meteorological Discourse: "The Atmospheric Bulletin" in Romanian Prose from the Year 1884] (p. 241–258), Rodica Zafiu attempts to identify the main "features of The Romanian weather bulletins, in it is incipient phase of its development, on the base of a corpus of texts (60 weather forecasts)" (p. 224), excerpted from the Romania press at the end of the 19th century and the beginning of the 20th. Throughout the period, we may remark, among other things, the evolution of the "*Atmospheric Bulletin*" from its early, more rigorously scientific form, to one that addressed ever larger audiences. Thus, "from the formula of technical information, it gradually developed into a type of text more adequate to journalism, and oriented to the large non-specialist public" (p. 244). "The influence of French on the formation of the terminology and Romanian meteorological discourse in the 19th century is considerable. The parallel versions (in Romanian and French) which the Meteorological Institute used to send to the newspapers of those

times give us an accurate image of this..." (loc. cit.). The definition of weather bulletin is worth quoting: "The meteorological bulletin is a kind of formulistic text, with a high degree of stereotypy, informative, circulated by the mass-media. Its source is specialized and institutionalized source (the basic information and its original form are the product of specialized institutions), yet the massage is aimed at a wider audience." (p. 242).

The language of the weather forecasts its treated from a lexical, semantic, stylistic and syntactic-textual perspective. The dominant semantic fields, i.e. of time, space, of meteorological phenomena and their quantitative appreciation of their intensity are denotative-referential.

The linguist retains a defining feature of the meteorological language: "The distinction between popular and educated elements, between the traditional vocabulary and modern borrowings is not entirely free of ambiguity: old and popular terms could be both the result of an attempt to construct a terminology by specializing the traditional vocabulary, and by means of selections dictated by the need of accessibility characteristic of the journalist text" (p. 245), and, in conclusion, he adds: "The weather bulletins from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century gradually distance themselves from the style of elliptic and strictly specialized notations, however they did not reach the level of innovations and the stylistic hybridity that characterize the mass-media discourse in the 21st century." (p 257).

With erudition, and a deep sensitivity to dialectal phenomena, Nistor Bardu, dialectologist and Romanist from "Ovidius" University of Constanța, makes a comprehensive and interesting presentation of meteorologisms in the Aromanian dialect, in a study entitled *Denotație și conotație în termenii meteo din aromână* [Denotation and Connotation in the Meteorological Terms in Aromanian] (p. 259–272). Aromanian meteorological terms are constantly compared to their equivalents in Megleno-Romanian and Istro-Romanian, so that we can say that his study offers a panorama of meteorological language (popular, by the very nature of things!) from all the Romanian south-Danubian dialects and highlights the noteworthy unity of Romanian, in this domain.

Maria Iliescu, from Institut für Romanistik, Universität Innsbruck, focalizes on the specifically Romanian characteristics of the lexical field of temperature, in her study, *Une caractéristique du roumain dans le champ lexical de la température* (p. 273–280). Her main objective is to identify the linguistic means Romanian has in order to express the notion 'pas tout à fait chaud' (expressed in Latin by *tepidus*), starting from the scalar axis of temperature between the Latin antonyms *calidus* ≠ *frigidus*, where 0 is the prototype of this quality. Practically, depending on the language, the gradual axis which unites the two characteristics regarding temperature is open linguistically, "dans le sens qu'il accepte un nombre illimité de termes" (p. 273). That is why, the terms with the sense 'qui n'est pas tout à fait chaud' are searched for, more precisely, those between 'chaud' and 'zéro'. Considering insufficient the data offered by Romanian lexicographic works, the author uses French as an intermediary (where *tepidus* has been inherited under the form *tiède*) and the *Trésor de la langue française*, in its electronic version (TLFi) as source. The Romanian equivalents were identified as follows: of the 380 de occurrences of *tiède* excerpted from TLFi, the author translated 100 into Romanian, and then checked her translations with three different speakers of Romanian. The Romanian equivalents—*călduț*, *cald*, *răcoros*, *agreabil*, *plăcut*—are then commented upon semantically and contextually. The imprecision of *tepidus* (cf. Lat. *tectum tepidus*) could, have caused the disappearance of the words from Oriental Romania, while the short semantic distance between Romanian *călduț* and *cald*, on the axis of temperature, has favored the replacement of one by the other, while in French, the distance been greater, *tiède* and *chaud* have not substituted each other.

Mariana Neț, from "I. Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics of the Romanian Academy in Bucharest, completes the picture of Romanian meteorology, with her study on *Variante sincronice și diacronice în vocabularul gastronomic românesc. Grupuri verbale formate cu substantivele „ploaie" și „zăpadă"* [Synchronic and diachronic variants in the Romanian gastronomic vocabulary. Verbal groups formed with the noun 'rain' and 'snow'] (p. 281–292). Of great interest is the interdisciplinary and somewhat exotic characteristics of the topic proposed, from which very inserting observations derive. Thus, the fact that Romanian gastronomic vocabulary as a sub-code of literary language developed

rather late (approximately between 1841 and 1935, the years of the apparition of some cooking books published M. Kogălniceanu and C. Negruzzi, and by C. Bacalbașa respectively) made room for creativity and stylistic variety. The meteorological terms mentioned above sometimes appear in regional synonyms, even in the structure of some metaphorical formulations (such as: *a turna în ploaie* [to pour], *a face omăt* [to snow]), which strictly belong to this language. In addition, the author identifies a number of expressions proper to this domain only, which do not figure in *Dicționarul limbii române* [The Dictionary of Romanian], such as: *a turna în/sub formă de/în formă de ploaie* [to pour], *a bate zăpadă/ca zăpada* [to snow], etc., and whose inclusion she recommends.

Pages 293 to 311 reunite the summaries (in French and in English) of the studies that precede the DFA, which only increases the addressability of the whole volume, not only of the dictionary.

One can assert that the former part of the work gives us the chance to see linguistics in action, as method and as instrument, in the service of an extremely complex scientific domain, such as meteorology. At the same time, here one can notice how, by circumscribing the meteorological domain, linguistics turns to itself. Moreover, one may notice how the scientific terminology of a particular domain of knowledge such as meteorology "overflows" from the more advanced communities of users to the less advanced ones until the gap between them is filled. As for the popular meteorological terminology, brought for the first time to the attention of specialists and non-specialists it remains to be seen to what extent this responds to the needs of the community, to which it continuously readjusts itself.

*

The latter part, from pages 326 to 678, devoted to the dictionary, opens with necessary explanatory notes regarding the *DFA Norms* (p. 313–323), signed by Cristina Florescu, Laura Manea and Elena Tamba. Given the number and the importance of word combinations and syntagms, in St in particular, the clarification of the meaning in which the term is used proves to be extremely useful (p. 314). Also worth mentioning is the authors' idea of adapting the definitions of meteorological terms to Pt or St respectively ["the explanatory elements are rendered in the popular register for the Pt meanings and in the scientific one for St (*while reserving the rébours of transparency of specialized expression* – emphasis added)" (p. 316)], and of "avoiding too general indications of the type «regional», «throughout Muntenia»" in Pt (p. 318).

In the end, we would like to underline, once more, the elements of originality in *Dicționarul fenomenelor atmosferice* [The Dictionary of Atmospheric Phenomena], as well as the authors' effort "to recuperate (only partially, whenever the need of research imposed and the linguistic documentation allowed this) both the etymology of words and their regional meanings, as well as of the syntagms used in the scientific language of meteorology" (p. 21). To this end, they used earlier significant works in the field, and specialized sites.

"The fact that each dictionary entry is signed by its author, thus individualizing the contribution of each member of the team" (p. 164) is another absolute novelty of the DFA. Whenever, completions, modifications, and other interventions in the text occurs, the name of the person who did this appears at the end of the entry. The DFA introduces "new lexemes, variants and meanings, at the level of the popular lexicon, (...) in Romanian lexicography"; at the same time, "the etymological clarifications" and the authors" attempts "to recuperate the etymology of the syntagms currently used in scientific meteorological language" (p. 171), are, in fact, elaborate discussions of uncertain etymologies, and, as a consequence, on many occasions, they come up with viable solutions that argue convincingly either in favor or against the existing ones.

In the end, we would like to underscore the complexity and the outstanding value of the authors' work, who thus provide researchers and other interested parties with a comprehensive meteorological terminology that brings together words and constructions used by specialists, and those belonging to the regional, common and popular registers of Romanian.

[Translated by Remus Bejan]

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i5A75ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Cristina Florescu (ed.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Colecția Dicționarele Editurii Universității, Seria Lexikon, Iași, 2015, 711 p. (cu CD-Rom)

Cosmin Căprioară*

Facultatea de Litere, Universitatea „Ovidius" din Constanța, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, România

O nouă lucrare fundamentală a apărut la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, în seria „Lexikon" a colecției Dicționarele Editurii Universității. Este vorba de *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific* ***versus*** *popular)*.

Cartea reprezintă, în principal, rodul eforturilor unei echipe de cercetători ieșeni de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași, în implementarea unui proiect CNCS și reunește două părți autonome, dar menite să se completeze reciproc: *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (DFA) (p. 325–678), operă lexicografică realizată în premieră la noi, precedată de un set de studii privitoare la corpusul lexical care stă la baza alcătuirii dicționarului și la diferite aspecte ale terminologiei fenomenelor atmosferice (p. 7–324). Volumul propriu-zis este deschis de o introducere semnată de editoarea volumului, Cristina Florescu, responsabilă a echipei de implementare a proiectului, lingvist recunoscut pe plan național și internațional, lexicograf, romanist, colaboratoare la *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉROm).

Încadrarea nucleului lucrării este completată de bogata bibliografie generală (p. 679–701), care include și siglele și abrevierile DA/DLR, de datele despre diseminarea proiectului (p. 703–707) și de *Cuvîntul autorilor* de la început (p. 7), căruia îi corespunde în final o prezentare a acestora (p. 709–711). Materialul volumului este redat parțial pe un CD-Rom, ceea ce îi sporește accesibilitatea și utilitatea.

Așa cum se precizează chiar în deschidere, „cartea cuprinde studiul in extenso al unei terminologii a limbii române analizate diastratic, diatopic și diacronic", cuprinzînd „două registre socio-lingvistice: limba literară (limbajul științific al meteorologiei) și limba populară (graiurile dialectale și limbajul comun)" (p. 7). Ea constituie, totodată, un exemplu de cercetare inter- și transdisciplinară, rodul colaborării între lingviști și meteorologi, iar spectrul domeniilor implicate devine foarte larg, dacă ținem cont de faptul că meteorologia este considerată ramură a geofizicii.

Caracterul deschis al terminologiei meteorologice este evidențiat încă de la început, ceea ce reprezintă nu numai o observație pertinentă, ci implică ideea că această terminologie poate să fie îmbogățită, fie și numai pe latura limbii populare. Pe de altă parte, terminologia meteorologică a fost selectată și organizată într-un mod destul de restrictiv: termenii din DFA „au fost îndelung selectați de circulația adecvată denotativității" (p. 7), ceea ce indică faptul că au fost reținute doar elementele lexicale cu caracter denotativ, eliminîndu-se, pe cît posibil, implicarea factorului stilistic și a afectivității.

*

Introducerea (p. 9–29)[1], semnată de editoarea volumului și concepută ca un studiu în sine, cu bibliografie proprie, este atît o prezentare a etapelor de lucru și a structurării dicționarului, cît și, mai ales, o utilă și interesantă descriere a metodelor și a principiilor care au stat la baza selectării, organizării și definirii termenilor. Perspectiva analizei corpusului este preponderent semasiologică, dar nu este exclusă nici cea onomasiologică. Privitor la obiectul de studiu, autoarea face o precizare a termenilor metalingvistici și o conturare precisă a obiectivelor și căilor alese pentru atingerea acestora. Astfel, au fost avute în

*Adresă de corespondență: *ct.caprioara@yahoo.fr*.

[1] Îi vom acorda o atenție deosebită, pentru că ea reprezintă, de fapt, o descriere a modului și a principiilor de alcătuire și de organizare a *Dicționarului fenomenelor atmosferice*. Comentariile noastre vor viza, așadar, simultan și lucrarea lexicografică.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

vedere doar „**fenomenele (stările, procesele etc.) atmosferice**" (subl. aut.), nu și „limbajul climatologiei, al hidrologiei, al agrometeorologiei, denumirile elementelor cosmologice, telurice, termenii care numesc instrumentarul foarte complex al meteorologiei (descris în amănunțime în toate dicționarele de meteorologie), principiile/procesele/teoriile fizicii și matematicii, cuvintele care desemnează caracterul de predictibilitate bazat pe teoria aproximărilor, cele aparținînd statisticii, lexemele care prezintă factorii de poluare, cele specifice prognozelor marine, ale analizelor ecologice etc." (p. 9). După această enumerare, nu putem să nu-i dăm dreptate autoarei, cînd, în mod plastic, compară meteorologia cu un ocean, în care se întrepătrund holistic fizica, geografia, matematica, informatica, automatica și ingineria sistemelor, biologia, botanica, geologia, medicina ș.a., și să nu observăm ce sarcină dificilă și-au asumat cei care au realizat DFA. Mai ales că limbajul meteorologic este aparte în raport cu alte limbaje de specialitate, datorită caracterului său deschis, bazat pe dominanta sa funcțională a predictibilității.

Plasarea cercetării în cele două registre, literar-științific și popular, îi dă autoarei prilejul să facă o incursiune în istoricul constituirii celor două tipuri de terminologii. Pentru cea științifică, este remarcat rolul școlii bucureștene, conduse de Angela Bidu-Vrănceanu, iar pentru cea populară, sînt subliniate contribuțiile lui Ov. Densusianu, S. Pop, Șt. Pașca, Gr. Antipa, T. Pamfile, S. Fl. Marian. Trebuie remarcat, odată cu autoarea, că „cele mai multe dintre analizele lingvistice ale uneia sau alteia din terminologiile populare țin cont, măcar teoretic, de raportul cu terminologia științifică", dar că a interesat prea puțin un studiu comparativ al terminologiilor științifice cu cele populare echivalente (p. 12). Se face distincția, după Angela Bidu-Vrănceanu (*Terminologie și terminologii*, Editura Universității din București, 2010, p. 13–16), între terminologiile interne (terminologii „interpretate strict în raport cu problemele comunicării specializate") și *terminologiile externe*, care cuprind lexicul specializat de interes larg, din diferite domenii.

Deosebit de importantă este observația că, spre deosebire de majoritatea terminologiilor, cea meteorologică nu se poziționează la periferie în raport cu limbajul comun.

Foarte utilă se dovedește analiza raporturilor dintre terminologia științifică (Ts) și cea populară (Tp), în general (p. 13–14), în legatură cu ambele terminologia meteorologică avînd un anumit specific: are un caracter arhaic și conține mulți termeni care fac parte din fondul principal lexical, cu trăsături distinctive evidente. Sînt analizate pe scurt mai multe tipuri de terminologii specializate, cum sînt cele ale îndeletnicirilor străvechi (plutărit, confecționarea opincilor, încondeierea ouălor etc.), care practic nu au echivalent științific, cele ale meseriilor străvechi, adaptate realităților tehnice și civilizaționale (construcții, creșterea animalelor, industria textilă și alimentară etc.), în care apar numeroși termeni comuni, cea a medicinei, unde se dezvoltă, pînă la un nivel, un anumit paralelism terminologic între Tp și Ts, și terminologiile noilor domenii ale cunoașterii (informatică, mecanică, fizica plasmei, aeronautică etc.), cantonate aproape exclusiv în sfera limbajului științific, dar cunoscute publicului larg prin mass-media și școală.

Tot în *Introducere* găsim necesare informații privind etapele cercetării și structura volumului (p. 15–17). Pe baza considerentelor teoretice de mai sus, a fost conceput mai întîi DFA, utilizat ca „bază de date lexicală și material exemplificator pentru Studiul lingvistic care alcătuiește prima parte a volumului, fiind format dintr-o sumă de studii grupate pe cîmpuri lexicale" (p. 15). De precizat că nu toți termenii DFA au intrat în atenția autorilor studiilor (de exemplu, cei care desemnează „vremea bună" / „vremea rea". De asemenea, au fost lăsate la o parte buletinele meteo, care aparțin limbajului publicistic, fiind „poziționate între (...) terminologia științifică și adresarea comună" (p. 16). În afara studiului lingvistic, realizat în cea de-a doua etapă de lucru, sînt amintite contribuțiile cu tematică meteorologică ale unor lingviști de renume (Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Nistor Bardu), care au participat la Atelierele de lucru ale proiectului, precum și semnificativa prezentare a evoluției meteorologiei românești aparținînd specialistului Liviu Apostol.

Radiografierea terminologiei meteorologice românești permite identificarea și observarea mai multor categorii de fapte: lexeme comune (centrale, complexe) care circulă atît în Ts, cît și în Tp (*brumă*, *ceață*, *cer*, *fulger*, *fulgera*, *ninge*, *nor*, *ploaie*, *ploua*, *vijelie* etc.), termeni caracteristici Tp, dar care intră uneori și în limbajul comun, mai ales datorită buletinelor meteo (*bură*, *bura*, *fulgulială*, *nea*, *omăt*), lexeme caracteristice graiurilor (*aligni*, *bujală*, *chidă*, *cocăt*, *oblăcei*, *smicli*, *țicloi*, *vocot* etc.), deci „cu circulație

diatopică Tp mai ales restrînsă" (p. 15), și termeni aparținînd exclusiv Ts (*intemperie*, *nebulozitate*, *precipitație*), care devin generali la nivelul limbii literare, lexeme specifice Ts (*calvus*, *calotă*, în sintagma *calotă de nori*, *givrare*, *nimbus*, *stratopauză*).

Foarte importante sînt precizările legate de elementele care nu au fost incluse în DFA și în studiile aferente, cu unele excepții. Este vorba mai ales de elemente dialectale, iar considerentele neincluderii lor au fost legate de: „a) numărul redus de atestări, b) expresivitatea care depășește cerințele cercetării, c) neîncadrarea sistematică într-o familie lexicală, d) sau, dimpotrivă, încadrarea elementară într-un sistem derivațional care face atestarea susceptibilă de inovație individuală etc." (p. 17). În legătură cu necesitatea acestor criterii, nu este de făcut nici un comentariu, dar legat de aplicarea lor în cazuri concrete, pot apărea unele observații constructive.

De fapt, selectarea termenilor a fost un proces dificil în sine, care a presupus mai multe etape. În prima etapă, s-a procedat la identificarea termenilor științifici, pe baza lucrărilor de meteorologie, acțiune care a fost îngreunată de inexistența unei lucrări de specialitate „sistematizată pe baza unor norme filologico-lexicografice", „timpul decelării polisemiilor, al omonimiilor și, mai ales, al sinonimiilor" (p. 18) fiind îndelungat. Au fost necesare, totodată, stabilirea unor granițe arbitrare între diferitele domenii ale meteorologiei și un efort decizional substanțial din partea lingviștilor. În cea de-a doua etapă, au fost stabiliți termenii complecși Ts + Tp, cu reveniri și corectări pînă în ultimul moment. Cea de-a treia etapă a presupus alegerea termenilor regionali, greu de circumscris, uneori, din punct de vedere denotativ, dată fiind încărcătura lor expresivă și afectivă (vezi, de pildă, legătura, redată prin limbaj, dintre fenomenele atmosferice și stările sufletești, reflectată în lucrarea Elenei Slave, *Metafora în limba română*, Editura Științifică, București, 1991). Diminutivele și augmentativele au fost selectate cu parcimonie și strictețe.

De mare interes sînt informațiile privitoare la identificarea fenomenelor atmosferice (ceea ce a presupus un adevărat instructaj interdisciplinar), la bibliografia din care au fost excerptați termenii (dicționare generale, de sinonime, enciclopedice, de neologisme și dicționarele de meteorologie, inclusiv cele online, de geografie, de termeni nautici, maritimi etc.), texte vechi [inclusiv varianta electronică a *Lexiconului de la Buda* (LB^{e}) și texte dialectale, lucrări de geografie, fizică și meteorologie, texte aparținînd literaturii], precum și trecerea în revistă a cercetărilor lingvistice anterioare despre fenomenele atmosferice (p. 19–24).

În cadrul bibliografiei pe baza căreia s-a constituit corpusul, reperul fundamental îl constituie cele 37 de volume ale *Dicționarului limbii române* al Academiei DA/DLR. Au fost analizate toate cele aproape 200 000 de intrări ale dicționarului, determinant fiind faptul că unele cuvinte, precum *a la*, pot avea și sensuri meteorologice. Ponderea elementului regional fiind mare, au fost fișate glosarele dialectale, culegerile de texte dialectale, toate hărțile cu tematică meteorologică ale atlaselor lingvistice românești, inclusiv materialul dialectal aflat în manuscris, precum și *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice* (DGDS).

Dificilă a fost definirea lexicografică a termenilor care se suprapun complet în Ts și Tp, în așa fel încît aceasta să acopere ambele variante diastratice (v. cazurile lui *arșiță*, *austru*, *bură*, *căldură*, *ploaie*, *timp*, *vreme* etc.). Dacă accepția populară și cea științifică sînt disociate polisemantic în DFA, atunci această disociere este temeinic susținută prin marcarea diferențelor specifice, ca și prin definiții, exemple, surse (cf. DFA, s.v. GHEAȚĂ, LUMINĂ, TUNET, VÂNT etc.).

Practic, pe tot parcursul cercetării, lingviștii implicați s-au perfecționat continuu interdisciplinar [v. exemplul înțelegerii aprofundate a cîmpului conceptual al fenomenelor radiației (care implică lumina și căldura) și al depunerilor (*brumă*, *chiciură*, *zăpadă*, *gheață* etc.)], rezultînd o cercetare temeinică, ce nu omite nici un element important!

Cercetările lingvistice anterioare asupra terminologiei meteorologice sînt puține, două la nivel romanic (José Enrique Gargallo Gil, coord., *Paremiología romance: los refranes meteorológicos*, Barcelona, 2010, și Kurt Baldinger, *Dictionnaire onomasiologique de l'ancien occitan*, Tübingen, 1975–2007, mai ales primul volum din cele zece) și trei semnificative pentru limba română, aparținînd Floricăi Dimitrescu, Rodicăi Zafiu și lui Pârvu Boerescu.

Într-un paragraf aparte, sînt conturate cîmpurile lexico-semantice ale terminologiei meteorologice, așa cum reies ele din dicționar și cum sînt tratate în studiile lingvistice premergătoare. Acestea sînt: cîmpul *nebulozităților*, cîmpul *vînturilor, al deplasărilor și curenților de aer*, cîmpul *precipitațiilor*, cîmpul

depunerilor, cîmpul *fenomenelor luminoase și sonore* și cîmpul *radiațiilor*. De remarcat că există suprapuneri inerente: de pildă, *cețurile* (privite ca precipitații și nebulozități), *zăpada*, *poleiul* (ca depuneri și precipitații), care sînt tratate complex, oferindu-se informații despre statutul lor. Mai trebuie adăugat că noțiunea de „cîmp lexico-semantic" este privită de autori în sens larg, eterogen morfologic, cîmpul incluzînd, pe lîngă substantive, verbe și adjective.

Celor trei tipuri diastratice de fenomene (Ts, Tp, Tp / Ts) li se adaugă „cultismele" sau termenii „enciclopedici", rari, uneori reconstituiți arficial și folosiți de intelectuali sub influența mitologiei sau a limbilor clasice, precum *acvilon*, *deger*, *levante*, *procelă*, *zăpădoc* etc.

Un set de concluzii (p. 25–29) vine să încheie o introducere atît de bogată în informații. „Cercetarea are caracter de pionierat în domeniul lingvisticii românești, fiind singura care are ca obiect de studiu grupul lexical ce desemnează, în limba română, fenomenele atmosferice, urmărind atît nivelul limbii literare, cît și acela al limbii populare (în sens larg: elementul dialectal și cel comun). Înaintea prezentului proiect, nu s-a mai făcut o analiză comparativă punctuală extinsă între o terminologie științifică și terminologia populară echivalentă" (p. 25). A fost utilizată tehnica lexicografică specializată (simplificată și adaptată obiectului de studiu). Esențială pentru reușită a fost colaborarea între lingviști și meteorologi.

În final, autoarea propune și o trecere în revistă a principalelor rezultate conexe ale cercetării:

a. Identificarea primelor atestări ale unor termeni sau ale unor sensuri.
b. Luarea în considerare și marcarea ca atare a claselor verbului și adjectivului.
c. Recuperarea, datorată în primul rînd dialectologului, și sistematizarea lexicografică a unor cuvinte, sensuri și sintagme care desemnează, la nivelul limbii populare, fenomene atmosferice (precum: *aburel de vînt*, *bastara*, *mizguială*, *rodină* etc.).
d. Înregistrarea termenilor arhaici (de exemplu: *alizat*, *meteor*).
e. Identificarea și restructurarea ori nuanțarea unor etimologii ale termenilor populari și științifici (v. *brumăroacă*, *brumă*, *pîclă* etc.).

Avînd o strînsă legătură cu forțele naturii, terminologia meteorologică românească este foarte bogată și, deși plasată în ultima vreme sub o influență anglicizantă, după ce a cunoscut-o pe cea a limbii franceze, ea rămîne puternic ancorată de *terra firma* a limbii comune, care o împrospătează continuu (v., de exemplu, denumirea de *chiciurometru* pentru un instrument de măsurare a precipitațiilor!). Terminologia meteorologică reflectă, din punct de vedere etimologic și ca structură a cuvintelor, imaginea limbii române în ansamblu.

*

În continuare, prima parte reunește două categorii de lucrări: mai întîi, studiile cercetătorilor implicați în proiect, referitoare la cele cinci cîmpuri lexico-semantice principale amintite mai sus, realizate pe baza analizei corpusului terminologic care alcătuiește dicționarul fenomenelor atmosferice, alături de interesanta analiză a specialistului dialectolog, iar apoi, o serie de studii pe aceeași temă, dar care nu se bazează strict pe corpusul DFA, realizate de personalități ale meteorologiei și lingvisticii românești și romanice. Între cele două categorii de contribuții, este inserat folositorul *Indice de cuvinte și variante* (p. 213–228) tratate în prima parte.

Primul cîmp lexico-semantic este analizat de Cristina Cărăbuș, în studiul *Nebulozitățile* (p. 31–45). Ca în toate studiile introductive, se respectă un algoritm de lucru, care cuprinde, în mare: definirea obiectului de studiu, descrierea terminologiei științifice, tipologia fenomenelor descrise (aici, a norilor), descrierea terminologiei populare, reliefarea relațiilor sinonimice, termenii și sintagmele păstrate doar în studiu și eliminate din DFA, concluzii.

Foarte utilă pentru întregul volum este discuția privitoare la stabilirea caracterului de sintagmă (îmbinare mai mult sau mai puțin stabilă), pentru care se apelează la lucrări prestigioase din domeniu.

Spre deosebire de varietatea și numărul mare al denumirilor din terminologia științifică, în limbajul popular se regăsesc mult mai puțini (20 de termeni, cu variante: 12 substantive + 6 adjective + 2 verbe), raportul fiind de 88% la 12%. Etimologia este realizată cu atenție. Interesant este că, dintre termenii care denumesc sau se referă la nebulozități, doar *nor* este moștenit, iar 14 termeni (cca 21%) sînt formați în română. Sintagmele, foarte numeroase (98 la număr), aparțin exclusiv Ts. Ele sînt tratate complet și consecvent. Modelele lor sînt franțuzești și englezești, dar trebuie făcută observația că unele dintre ele pot fi „calcuri după calcuri", în sensul că, de exemplu, sintagma din engleză, preluată de autori

români, poate fi deja un calc după sintagma corespunzătoare din franceză, și invers. Important este, însă, că specialiștii români au putut lua modelul fie dintr-o limbă, fie din alta, ori chiar din amîndouă!

Ar putea fi făcute cîteva precizări și sugestii legate de etimologia unor termeni: *corcolani* (atestat în estul Olteniei) „nori groși care apar mai ales pe timpul verii", cu etimologie necunoscută în DFA, ar putea fi pus în legătură cu verbul *a* (*se*) *corcoli* „1. a îngriji pe cineva în mod exagerat; a alinta, a răsfăța, a cocoloși; 2. a zăbovi mult cu un lucru, a-și pierde timpul; a tărăgăna" (DEX 2009, s.v.), la care se adaugă „a se culca, a se ghemui" (DAR 2002, s.v.). Scriban îl explică mai ales în legătură cu copiii, îngrijiți prea mult mai ales din vunct de vedere vestimentar, cocoloșiți, încotoșmănați. Or, aspectul norilor pare să fie acela de cocoloș, de îngrămădire pufoasă. O altă precizare, pe care o face și autoarea în două rînduri (p. 39–40, 45), dar asupra căreia credem că trebuie insistat, este statutul etimologic în dicționarele curente (MDA, DLR) al unor denumiri de tipuri de nori. În vreme ce *Pileus*, *Stratus*, *Virga* sînt considerate ca avînd etimologie dublă, din latina savantă și din franceză, *Altocumulus* și *Albostratus* sînt date ca provenind numai din etimoane franceze (*altocumulus*, respectiv *albostratus*), iar *Fibratus* și *Genitus*, avînd origine franțuzească și englezească (*fibratus*, respectiv *genitus*). Considerăm, la rîndul nostru, că forma latinească savantă trebuie avută în vedere și în aceste din urmă cazuri, mai ales că modelul latinesc este transparent, iar pronunția originară din franceză și engleză nu a contat pentru specialiștii români care au folosit prima oară acești termeni.

Legat de termenii meteorologici care au fost analizați, dar la care s-a renunțat în DFA, credem că, într-adevăr, cei strict tehnico-științifici nu își aveau locul, din cauza prea marii lor specializări și a domeniului conex căruia îi aparțin (instrumente, mărimi etc.), dar că cel puțin unele din diminutivele lui *nor* (*noricel*, *norișor*, *nouraș*, *noruleț*, *noruț*, *nourel*) ar fi trebuit păstrate, în ciuda caracterului lor expresiv și afectiv, pentru că, efectiv, ele sînt folosite în limba comună și ca denotație pentru conceptul de „nor mic". Vezi și cazul lui *răzișoară*, păstrat în dicționar, deși valoarea sa expresivă este evidentă! În plus, termenii populari, chiar diminutive sau augmentative, deci avînd o anumită încărcătură stilistică, plasați într-un context „meteorologic", se pot „obiectiva", denotînd, iar factorul afectiv, păstrîndu-se totuși, rămîne în plan secund.

Următorul studiu, intitulat *Vânturile, deplasările și curenții de aer* (VDC) (p. 47–70), este semnat de Alina-Mihaela Bursuc. Acesta debutează cu o trecere în revistă a particularităților generale ale Ts și Tp privitoare la VDC. Respectînd algoritmul de lucru, autoarea descrie situația analizelor anterioare asupra VDC, fiind reținute, pentru română, cele ale lui Tr. Gherman, din 1924 (*Vîntul în credințele populare*), M. Sala, din 1987 (*Două lecturi ale „Atlasului lingvistic mediteranean"*), Al. Niculescu, din 1993 (*Orient și oocident în terminologia maritimă românească*), P. Boerescu, din 2011 (*Cuvinte românești cu „etimologie necunoscută" ...*), iar pentru spațiul romanic, lucrarea lui M. Alleyne, din 1959 (*Les noms des vents en gallo-roman*), și bibliografia acesteia. Descriind obiectul de studiu, cercetătoarea ieșeancă urmărește pertinent diferențele/similitudinile dintre perspectiva meteorologului și cea a lingvistului și/sau locutorului obișnuit, criteriile de delimitare a terminologiei VDC în cadrul mai larg al terminologiei fenomenelor atmosferice, punctele de individualizare și de suprapunere ale Tp și Ts, precum și suprapunerea referențială a termenilor din cîmpul VDC cu cei din alte cîmpuri, precum precipitațiile, în cazul lui *furtună*, *vijelie*, *viscol* („elemente complexe"), remarcîndu-se bogăția lor sinonimică în cadrul Tp, de unde sînt preluați de Ts. Alegerea termenilor s-a făcut dintr-o bibliografie bogată și adecvată, iar cei cu atestări unice sau susceptibili de expresivitate nu au fost reținuți în dicționar. Din analiza propriu-zisă a VDC se desprind cîteva observații de ordin general: caraterul neologic al tuturor termenilor din Ts, împrumutați sau calchiați din/după franceză și engleză (pentru finețea analizelor etimologice, v. p. 61–62 și 64–65), numărul foarte mare al sintagmelor cu determinant adjectival, în aceeași variantă diastratică, de unde o serie de probleme fonetice, de ortografie și de ortoepie, diversitatea impresionantă a denumirilor vînturilor în Tp și a etimologiei acestora (în afară de împrumuturi din limbile vecine, predomină derivatele).

Cristina Florescu semnează studiul în care sînt analizate *Precipitațiile* (p. 71–105). Lexicolog și lexicograf cu experiență, autoarea, urmărind atestarea și folosirea termenului generic *precipitație*, are prilejul să aducă în discuție unele principii de organizare lexicografică din DA/DLR (p. 72–73) și, în consecință, definiția lexemului în cauză. Privitor la bibliografia problemei, se remarcă absența, pînă în prezent, a unui

studiu totalizator al acestui cîmp.

În sfera precipitațiilor, au fost identificate riguros cinci grupuri/subcîmpuri lexicale, care sînt analizate pe rînd din perspectiva ambelor varietăți diastratice: *ploaia*, *ceața*, *zăpada*, *grindina*, *lapovița*, fiind trecute în revistă principiile pentru care au fost excluși sau au fost păstrați anumiți termeni cu poziție slabă în sistem (p. 82–97). Diminutivele *ploiță*, *ploicică* sînt acceptate, cu toată valoarea lor expresivă (spre deosebire de *norișor*, *noruț* ș.a., de la *Nebulozități*), datorită utilizării și citării lor frecvente. În subcîmpul lexico-semantic al *ploii*, cel mai extins și cu elemente ce pot fi clasificate după o trăsătură dominantă (intensitate, durată, structura picăturii, efectul asupra elementelor terestre), se remarcă valoarea diferită, în Ts față de Tp, a sintagmei *ploaie torențială*. În cazul lui *potop*, „noțiune exacerbată referențial, nereală" (p. 88), esențială este durata scurtă. În subcîmpul *ninsorii*, nu există elemente specifice Ts, *ninsoare* fiind centrul „prototipal al subgrupului", nu *zăpadă*, văzut mai ales ca depunere. Trebuie remarcată, de asemenea, bogăția sinonimică a lui *fulg* în Tp și gradul înalt de coeziune al seriei sinonimice. În subcîmpul *grindinii*, prototipale sînt *grindina* propriu-zisă și *măzărichea*, în DFA „cel mai prolific lexem în ceea ce privește sinonimia" (p. 93). În privința *ceții*, se remarcă o mare diversitate a taxonomiei fenomenului atmosferic respectiv, ceea ce denotă o „semantică prototipală extinsă" în termenii lui G. Kleiber (p. 94). În ceea ce privește *lapovița*, subcîmpul conține „**numai** (subl. aut.) lexeme care semnifică stări atmosferice care cuprind procese atmosferice intermediare, amestecate" (p. 96). Semnalăm posibilitatea de a adăuga, eventual, într-o ediție următoare a lucrării un termen regional oltenesc, *cioflișcă* „lapoviță; zăpadă foarte apoasă, în curs de topire", destul de răspîndit în sudul județului Gorj și estul județului Mehedinți, cunoscut din graiul natal, și pe *tîrmoceală*, cu același sens, din nordul județului Dîmbovița. Acesta poate fi încadrat atît în categoria precipitațiilor, cît și în cea a depunerilor din Tp. De asemenea, considerăm că *zoi*, substantiv neutru, cu pluralul *zoiuri*, cunoscut, de asemenea, din graiul oltenesc, ar trebui definit separat, nu prin trimitere la *zoaie*, unde nu apare deloc trăsătura semantică „aversă, ploaie (destul de) puternică/violentă, de scurtă durată" pe care acesta o posedă în Oltenia.

Din punctul de vedere al structurii gramaticale, se remarcă preponderența substantivelor feminine și remarcabila posibilitate de a se crea verbe meteorologice de la acestea (peste 50), mai ales în Tp. Lipsesc compusele, dar sînt foarte numeroase (cca 250) *îmbinările stabile de cuvinte*, prin care autoarea înțelege „atît compusele, locuțiunile, expresiile, sintagmele, cît și structurile elastice, îmbinările (mai puțin) stabile de cuvinte" (p. 97).

Importante sînt precizările de la subcapitolul de etimologie, unde se arată că se consideră moștenite din latină numai cuvintele care prezentau, în mod clar, o accepțiune atmosferică în această limbă (precum *piatră* „grindină" < lat. *petra* „ib.", *vărsa* „a ploua foarte tare" < lat. *versare* „ib."), iar pentru cele nesigure, se sugerează originea latinească (*cerne* – cf. lat. *cerno, –ere*). Foarte interesantă este interpretarea etimologică a lui *fluture* „fulg", considerat „evoluție lexicală pe teren românesc" (p. 101), ca și a lui *zăpadă*, considerat, după A. Philippide și Aug. Scriban, de origine veche slavă (*zapadŭ*), nu ca postverbal de la *zăpădi*, etimologie propusă de DLR și de MDA (p. 101, nota 53). De remarcat și disocierea în DFA, față de alte dicționare curente ale limbii române, a lui BURĂ[1], probabil element din substrat, de BURĂ[2], cu origine slavă.

Elena Tamba are în atenție *Depunerile* (p. 107–127), un domeniu complex, dificil de tratat. Printre altele, o primă problemă pe care autorii DFA au avut-o de surmontat a fost aceea că termenilor desemnînd *depunerile* (*brumă*, *chiciură*, *rouă*) nu li se recunoaște în Ts trăsătura [+ meteorologic], deși *depunerile* intră în definiția termenilor generici *meteor* și *hidrometeor*, care aparțin acestei terminologii. Autoarea face și o precizare în plus a definiției lui *depunere*, legată de faptul că aceasta poate apărea și pe obiecte aflate în aer sau pe apă, nu numai pe cele de pe sol. Ca și în cazul precipitațiilor, nu există studii totalizatoare. În consonanță cu modul de tratare a celorlalte cîmpuri, sînt redate alfabetic toate fenomenele atmosferice din DFA care se încadrează în sfera depunerilor, cca 130 de termeni. Sînt prezentate principiile păstrării sau eliminării unor termeni. Din punctul nostru de vedere, ar fi fost de preferat să nu se elimine *dul*, *poșor*, dacă tot se păstrează *ciubuc*, *dîlmă*, *fișic*, toate cu sensul de „țurțur", și *zăpădoc*, atestat doar în „Viața Românească" din 1964! Nu apar cîteva verbe importante din acest cîmp: *troieni*, *nămeți*, *înzăpezi* reflexiv!

Interesante suprapunerile cu celelalte categorii de fenomene, precum și corespondența Tp/Ts (v. cazu-

rile lui *Polei*, p. 114, *Zăpadă*, p. 115 etc.). Subcîmpurile lexico-semantice sînt mai bogate în cazul lui *țurțur* (39 de sinonime), *chiciură* (23 de termeni), *troian* (19 termeni) *polei* și *sloi* (cîte 8 sinonime) și din ce în ce mai reduse, pentru *zăpadă*, *brumă*, *rouă*, ultimul neavînd nici un sinonim. Analiza lingvistică arată că, din totalul termenilor (predominant substantive, dar și verbe și adjective), 98 aparțin registrului comun și popular, fiind cuvinte autonome, cu sens de sinestătător, puține cuvinte polisemantice, dar și cîteva sintagme. Comuni celor două tipuri de limbaj sînt doar 9 termeni. Din punct de vedere etimologic, puține denumiri comune și populare sînt moștenite, dar printre ele se numără *bură*, ca element de substrat, *brumă*, *gheață*, *nea* și *rouă*. Li se adaugă unele împrumuturi slave și mai multe împrumuturi neologice. Predomină, totuși, derivatele. La *ghețar*, nu credem că trebuie luată în calcul doar forma literară (explicabilă prin derivare după corespondentul francez), ci și termenul *gheț*ar „țurțure" din Bucovina, care ar putea fi mai vechi și format independent de modelul străin. Cît despre cuvintele din Ts, majoritatea neologisme, nu sîntem de acord că *ablațiune*, *acreție*, *acumulare*, *depunere*, *firn*, *givraj*, *givrare*, *neveu* aparțin „doar registrului comun și popular" (p. 124), poate doar unele dintre ele!

Cristina Cărăbuș se ocupă de *Fenomenele luminoase, sonore, electrice și electro-luminoase* (p. 129–143). Fenomenele luminoase (*haloul*, *coroana*, *curcubeul*, *mirajul* etc.) mai sînt numite și *fotometeori* (*meteori optici*), dintre care mai cunoscut este *curcubeul*, care reprezintă elementul prototipal atît în Tp, cît și în Ts. Legat de aceștia, se remarcă un evident dezechilibru dintre inventarul Ts (44 de termeni, majoritatea substantive, numeroase sintagme și construcții, plus locuțiunea *fata Morgana* „miraj") și cel al Tp (12 elemente, printre care locuțiunea *apa morților* „miraj" și mai multe îmbinări de cuvinte care denumesc curcubeul, majoritatea de-a dreptul poetice: *brîul Cosînzenii*, *brîul Domnului*, *cununa cerului* etc., v. p. 133). Privitor la fenomenele sonore (acustice), lexemul prototipal îl constituie *tunetul*, dar aici Tp este mai bogat (10 termeni), pe cînd Ts este foarte sărac (3 nume: *șuier*, *tunet*, *undă acustică*). Fenomenele electrice sau electro-luminoase (numite și *electrometeori* și *meteori electrici* sau *luminoși*) au ca reprezentanți pe *fulger* și *trăsnet*, iar Ts (22 de termeni și 34 de sintagme) o domină pe cea populară (cu 30 de termeni: substantive, adjective, verbe).

Ar fi de făcut o corectare privindu-l pe *însenina*, care la p. 136 este dat cu circulație în Muntenia și Oltenia, despre nori, cu sensul „a fulgera", iar în dicționar (s.v.) apare (corect, credem noi), cu acest sens pentru Maramureș și nordul Munteniei. E drept că, invers, *a fulgera* este cunoscut cu sensul „a se însenina" în Muntenia și Oltenia (v. DFA, s.v.).

Cum era de așteptat, se înregistrează multe sinonime pentru termenii prototipali din fiecare categorie, iar din punct de vedere etimologic, predomină împrumuturile de origine franceză. Privitor la *auroră*, considerăm că nu trebuie să fie trecut printre elementele moștenite din latină (p. 137), dată fiind poziția și frecvența sa în lexicul comun, autorii DELR (M. Sala și A. Avram) dîndu-l, probabil, ca pe un împrumut din latină (cf. DFA, s.v.), mai ales că nici atestările sale nu sînt mai vechi de secolul al XIX-lea, eventual din 1796.

De *Radiații* ca parte a vocabularului meteo se ocupă Laura Manea (p. 145–181). Domeniul este mai puțin cunoscut din cauza mediatizării sale reduse, datorate apropierii de limbajul specializat al fizicii. În consecință, majoritatea termenilor este constituită de cei științifici: împrumuturi lexicale, calcuri și, mai rar, creații interne. Firește că nu lipsesc nici termenii populari, de fapt mai mult regionali, cu etimologii greu de stabilit. Termenul-cheie este *radiație*, în legătură cu care autoarea consideră necesară, pe bună dreptate, o adevărată lecție de știință popularizată (p. 147–152). În continuare, datorită complexității fenomenelor datorate radiațiilor, aceasta enumeră și definește principalele categorii de termeni care aparțin cîmpului avut în vedere. Din sfera Tp, unde sinonimia este bine reprezentată, se cuvine remarcată seria sinonimică a lui *arșiță* (57 de cuvinte, din care 17 comuni și populari și 37 regionali). Regionalismelor li se indică, pe cît posibil, aria de răspîndire.

O problemă mai cuprinzătoare, de lexicografie, privitoare la alegerea cuvîntului-titlu, credem că se poate observa privitor la *crăpăt* și *crăpet*. Primul, potrivit MDA (care îl urmează pe G. Pascu), este derivat de la *crăpa*, cu sufixul *–ăt*, în vreme ce al doilea este considerat o variantă (deși, tot potrivit lui Pascu, sufixul este diferit, *–et*) și, în consecință, în DFA, se face trimitere la *crăpăt*, unde, însă, după definiție, este dată o citare cu *crăpet*. Firește că autorii articolelor au avut rațiuni întemeiate, dar, totuși, problema rămîne spre reflecție.

Taxonomic, privitor la radiații, Tp deține cca 90 de termeni, iar Ts, aproximativ 49, dar și un număr foarte mare de sintagme: 115. Trebuie remarcată analiza etimologică, realizată cu acribie, ca și studiul de caz privitor la căldură (p. 174–175), care evidențiază dificultățile cu care s-au confruntat autorii în labolatorul lingvistic, precum și analiza interferențelor, întrepătrunderilor interdisciplinare și suprapunerilor terminologice cu alte domenii ale cunoașterii.

Legat de toate aceste studii, merită remarcată unitatea de tratare, de rezolvare a problemelor și de prezentare, deși există o anumită libertate a fiecărui autor mai ales în structurarea materialului!

Dată fiind complexitatea cercetării terminologiei meteorologice populare, colectivul de autori a inclus și un dialectolog. Subcapitolul corespunzător, *Aspecte dialectale* (p. 183–212), este semnat de Florin-Teodor Olariu, colaborator, printre altele, la *Noul atlas lingvistic pe regiuni: Moldova și Bucovina*.

După ce ne oferă informații interesante privitoare la documentarea legată de materialul dialectal, în vederea căreia au fost consultate dicționarul tezaur DA/DLR, *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice* (DGDS), atlasele lingvistice românești (ALR SN, ALRM SN, ALRR/NALR, ALM), precum și culegerile de texte dialectale și glosarele dialectale din Oltenia, Muntenia și Dobrogea, al căror material este cuprins și în DGDS, și în urma căreia au fost excerptați aproximativ 700 de termeni, din care au fost reținuți cca 400, autorul face o cuprinzătoare analiză lingvistică pe compartimente (fonetic, morfologic, lexical, semantic și etimologic) a elementului dialectal.

Legat de componenta fonetică, este adusă în discuție delicata problemă a *literalizării / literarizării* (dezbătută pe larg, mai recent, de I. Mării, în 2004, și de A. Avram în 2014). Înțelegerea exactă a acesteia poate duce la evitarea unor denaturări ale etimologiei unor termeni dialectali, cum se întîmplă pentru bănățeanul *miźgura* „a cerne; a ploua mărunt", care trebuie să vină de la **migigura*, și nu de la **migegura*. Prezintă un mare interes prezentarea soluțiilor alese pentru problemele de transliterație, uneori foarte dificile (ca în cazul slovei ѣ, p. 188), și a selectării variantei de bază (v. exemplul lui *țurțur*).

Din punct de vedere morfologic, variantele diferite de plural ale unor nume și prezența/absența sufixelor gramaticale de indicativ și conjunctiv prezent au pus unele probleme. Subtilă este observația autorului despre (*in*)*competența idiomatică* a subiecților anchetei dialectale (p. 200).

Ultima parte a lucrării este dedicată analizei areale (diatopice) a materialului excerptat, scoțîndu-se în evidență vitalitatea lingvistică a unor termeni meteorologici, care apar atît în anchetele ALR, cît și în cele pentru ALRR/NALR. De asemenea, autorul observă cum existența unor insule lingvistice bazate pe terminologia meteo poate fi pusă în evidență mai ușor în condițiile rețelei dialectale mai dense a noului atlas pe regiuni (de ex., *a se guri* „a se însenina" se folosește compact în N-E Olteniei și N-V Munteniei). Colaborarea unui dialectolog s-a dovedit extrem de utilă. În felul acesta, una dintre principalele realizări ale DFA „este reprezentată de introducerea în lexicografia românească, la nivelul lexicului popular, a unor noi lexeme, variante sau sensuri" (p. 211), iar DFA „devine, pe lîngă primul dicționar pe teren românesc care analizează comparativ (științific vs. popular) și la o scară extinsă terminologia specifică unui cîmp lexical (în cazul de față, cel al fenomenelor atmosferice), lucrarea lexicografică românească cu cea mai actualizată documentare la nivel dialectal" (loc. cit.).

*

Secțiunea finală a primei părți include cuprinzătorul și foarte utilul tablou privitor la istoria meteorologiei românești, adus în fața cititorilor de meteorologul și profesorul Liviu Apostol, și articolele cu teme meteolingvistice ale unor lingviști cunoscuți: Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț și Nistor Bardu.

În *Considerații privind dezvoltarea meteorologiei în România* (p. 229–240), Liviu Apostol insistă pe descrierea dezvoltării instituționale a meteorologiei, cea care asigură cadrul propice pentru celelalte componente, precum și pe unele aspecte privitoare la perioada de început a acestei științe. Practic, primele observații meteorologice științifice datează, la noi, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și merită remarcată sincronizarea destul de rapidă a acestui domeniu cu cel din țările dezvoltate. Terminologia meteorologică științifică românească a apelat, pentru dezvoltarea sa, în primul rînd la împrumuturi din franceză și engleză și la calcuri după forme și sintagme din aceste limbi (cf. Gh. Bârlea, Roxana-Magdalena Bârlea, *Lexicul românesc de origine franceză*, Editura Biblitheca, Tîrgoviște, 2000), mai rar, la creații interne, reușind să se afirme ca un sistem perfect funcțional și de același calibru.

În studiul *Din istoria discursului meteorologic: „Buletinul atmosferic" în proza românească din anii*

1884 (p. 241–258), Rodica Zafiu propune identificarea principalelor „trăsături ale buletinului meteorologic românesc din perioada incipientă a dezvoltării sale, pe baza unui corpus de texte (60 de buletine)" (p. 224), extrase din presa românească a sfîrșitului secolului al XIX-lea și începutului celui următor. Se remarcă, printre altele, de-a lungul acelei perioade, evoluția de la *Buletinul atmosferic* mai riguros științific la cel adresat în mai mare măsură publicului larg. Astfel, „de la formula informației tehnice se ajunge treptat la cea a unui tip de text mai propriu jurnalismului, orientat către cititorul nespecialist" (p. 244). Este clară „influența franceză asupra formării terminologiei și a discursului meteo românesc din secolul al XIX-lea. Versiunile paralele (în română și în franceză) trimise de Institutul meteorologic ziarelor vremii oferă o imagine a acestei informații..." (loc. cit.). Merită reținută, de asemenea, definiția buletinului meteo: „Buletinul meteorologic este un tip de text formularistic, cu grad înalt de stereotipie, informativ, pus în circulație prin mass-media. Sursa sa este specializată, instituțională (informarea de bază și inițial și redactarea ei fiind produse de institute de specialitate), dar mesajul este destinat unui public mai larg" (p. 242).

Limbajul buletinelor este tratat din perspectivă lexico-semantică și stilistică și sintactico-textuală. Cîmpurile semantice dominante, al timpului, spațiului, al fenomenelor meteo și al aprecierii cantitative a intensității lor, sînt denotativ-referențiale.

Remarcînd o trăsătură definitorie a limbajului meteorologic, reputatul lingvist afirmă: „Distincția între elemente populare și elemente culte, între lexicul tradițional și împrumuturilor moderne nu este lipsită de ambiguitate: termenii vechi și populari pot fi atît rezultatul unei încercări de construire a terminologiei prin specializarea lexicului tradițional, cît și alegeri dictate de nevoia de accesibilitate a textului publicistic" (p. 245), iar, în concluzie, adaugă: „Buletinele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea se depărtează treptat de stilul însemnărilor eliptice și strict specializate, fără a-și permite inovațiile și hibriditatea stilistică din discursul mediatic al secolului XXI" (p. 257).

Dînd dovadă de erudiție și de atentă observare a fenomenului dialectal, Nistor Bardu, dialectolog și romanist de la Universitatea „Ovidius" din Constanța, face o cuprinzătoare și interesantă prezentare a meteorologismelor din dialectul aromân, intitulată *Denotație și conotație în termenii meteo din aromână* (p. 259–272). Termenii meteorologici din aromână sînt permanent comparați cu corespondentele din meglenoromână și istroromână, astfel încît se poate spune că studiul său ne oferă o panoramă a limbajului meteorologic (popular, prin firea lucrurilor!) din toate dialectele românești sud-dunărene și evidențiază remarcabila unitate a limbii române și în acest domeniu.

Maria Iliescu, de la Institutul de Limbi Romanice al Universității din Innsbruck, se focalizează asupra caracteristicilor specific românești ale cîmpului lexical al temperaturii, în studiul *Une caractéristique du roumain dans le champ lexical de la température* (p. 273–280). Scopul principal îl constituie identificarea mijloacelor lingvistice de care dispune româna pentru a exprima noțiunea 'pas tout à fait chaud' (exprimată în latină de *tepidus*), pornind de la axa scalară a temperaturii dintre antonimele latinești *calidus ≠ frigidus*, unde 0 este prototipul acestei calități. Practic, în funcție de limbă, axa graduală care unește cele două caracteristici privitoare la temperatură este deschisă din punct de vedere lingvistic, „dans le sens qu'il accepte un nombre illimité de termes" (p. 273). De aceea, termenii care au sensul 'qui n'est pas tout à fait chaud' sînt căutați, mai precis, între 'chaud' și 'zéro'. Considerînd insuficiente datele puse la dispoziție de operele lexicografice românești, autoarea se servește de franceză ca limbă intermediară (unde *tepidus* s-a moștenit sub forma *tiède*) și de *Trésor de la langue française*, în versiunea electronică (TLFi). Identificarea corespondentelor românești s-a făcut în felul următor: din cele 380 de ocurențe ale lui *tiède* extrase din TLFi, autoarea a tradus în română 100 și a verificat traducerea cu trei locutori de limbă română. Corespondentele românești sînt: *călduț*, *cald*, *răcoros*, *agreabil*, *plăcut*, care sînt comentate din punct de vedere semantic și contextual. Imprecizia lui *tepidus* (cf. lat. *tectum tepidus*) a putut determina dispariția cuvîntului în Romania orientală, iar distanța semantică redusă dintre rom. *călduț* și *cald* pe axa temperaturii a favorizat înlocuirea unuia cu celălalt, pe cînd în franceză, distanța fiind mai mare, *tiède* și *chaud* nu s-au putut substitui.

Mariana Neț, de la Institutul de Lingvistică „I. Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române din București, completează tabloul limbajului meteorologic românesc cu lucrarea despre *Variante sincronice și diacronice în vocabularul gastronomic românesc. Grupuri*

verbale formate cu substantivele „ploaie" și „zăpadă" (p. 281–292). De mare interes este caracteristica interdisciplinară și oarecum „exotică" a temei propuse, din tratarea căreia reies observații deosebit de interesante. Astfel, constituirea tîrzie a limbajului gastronomic românesc ca subcod al limbii literare (aproximativ între 1841 și 1935, anii apariției unor cărți de bucate publicate de M. Kogălniceanu și C. Negruzzi, respectiv de C. Bacalbașa) a făcut ca acesta să se caracterizeze prin creativitate și varietate stilistică. Termenii meteorologici amintiți, intră, uneori prin sinonimele regionale, chiar în structura unor formulări metaforice (de ex.: *a turna în ploaie*, *a face omăt*), care aparțin strict acestui limbaj. În plus, autoarea remarcă existența unor expresii proprii acestui domeniu, care nu figurează în *Dicționarul limbii române*, precum: *a turna în/sub formă de/în formă de ploaie*, *a bate zăpadă/ca zăpada* etc., și a căror includere o recomandă.

Paginile 293–311 reunesc rezumatul în franceză și engleză al studiilor care preced DFA, ceea ce sporește sfera de adresabilitate a întregului volum, nu numai a dicționarului.

Se poate afirma că prima parte a lucrării ne oferă posibilitatea de a vedea lingvistica în acțiune, ca metodă și instrument, în slujba unui domeniu științific propriu-zis, foarte complex, cum este meteorologia. În același timp, tot de aici, se poate observa cum, ajutînd la circumscrierea domeniului meteorologic, lingvistica se apleacă și asupra ei înseși. În plus, se poate observa în ce fel terminologia științifică a unui domeniu al cunoașterii, în cazul de față cel meteorologic, se „revarsă" dinspre comunitățile mai avansate în domeniul respectiv către cele mai puțin avansate, ajungîndu-se la anularea decalajelor. În ceea ce privește terminologia meteorologică populară, adusă pentru prima oară în fața publicului specialist și nespecialist în plenitudinea sa, rămîne de văzut în ce măsură aceasta răspunde nevoilor comunității, în funcție de care, de fapt, ea se și ajustează neîncetat.

*

Partea a doua, dedicată dicționarului propriu-zis, cuprins între paginile 326 și 678, se deschide cu necesare precizări privind *Normele DFA* (p. 313–323), semnate de Cristina Florescu, Laura Manea și Elena Tamba. Date fiind numărul și importanța îmbinărilor de cuvinte, a *sintagmelor*, mai ales în Ts, este deosebit de utilă clarificarea sensului în care este folosit termenul (p. 314). De asemenea, merită reținută viziunea autorilor despre definirea sensului termenului meteorologic, adaptată în funcție de Tp sau Ts [„elementele explicative sînt redate în registru popular pentru sensurile Tp și în registru științific pentru Ts (*cu păstrarea rigorilor de transparență a exprimării specializate* – subl. n.)" (p. 316)], precum și despre zona circumscrisă Tp, „evitîndu-se indicațiile prea generale de tipul «regional», «Prin Muntenia»" (p. 318).

În final, se cuvin remarcate încă o dată elementele de noutate cu care vine în fața specialiștilor și a publicului larg *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, și efortul depus pentru „recuperarea (numai parțială, acolo unde demersul și documentarea lingvistică permit și impun acest fapt) atît a etimologiei cuvintelor și sensurilor regionale, cît și a sintagmelor folosite în limbajul științific al meteorologiei." (p. 21), pentru care autorii s-au servit de lucrări prestigioase și de siteuri specializate.

„Semnarea fiecărui articol de dicționar de către autor, pentru a individualiza contribuția fiecărui membru al echipei" (p. 164) este o altă noutate, de astădată absolută, a DFA, iar, dacă intervin completări, modificări ori alte intervenții din partea altui autor, în finalul articolului apare și numele acestuia. Totodată, prin DFA se introduc „în lexicografia românească, la nivelul lexicului popular, (...) noi lexeme, variante sau sensuri", iar intervențiile cu „lămuriri etimologice" și încercările de „a recupera etimologia sintagmelor folosite curent în limbajul meteorologic științific" (p. 171), de fapt necesare discuții privitoare la etimologiile nesigure, în urma cărora se propun, de multe ori, soluții inedite sau se argumentează unele din cele deja propuse, sînt numeroase.

Subliniem, în concluzie, complexitatea și valoarea deosebită a demersului autorilor, în urma căruia a fost pusă la dispoziția cercetătorilor și a nespecialiștilor o terminologie completă, cea meteorologică, aducîndu-se laolaltă ansamblul cuvintelor și construcțiilor folosite de specialiști și cele aparținînd aspectelor regional, comun și popular ale limbii române.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i5A76en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Claudiu T. Arieșan, *Istoria comicului românesc*, Editura Datagroup, Timișoara, 2016, 580 p.

Laura Bădescu*
"G. Călinescu" Institute of Literary History and Theory, Calea 13 Septembrie 13, 050711 Bucharest, Romania

The monographic route of *Istoria comicului românesc* [The History of Romanian Comic] (2016) by Claudiu T. Arieșan was announced by two previous volumes: *Hermeneutica umorului simpatetic. Repere pentru o comicologie românească* [The Hermeneutics of sympathetic humour. Highlights for a Romanian comicology] (1999) and *Între surâs și rugăciune. Modele culturale din comicologia clasică și patristică* [Between smile and prayer. Cultural models of the classical and patristic comicology] (2003).

The hermeneutic route of this paper has, in order to cover such a vast subject, multiple starting points. Thus, as a reference system we have the great Hellenic philosophical and æsthetic theories (Plato, Xenophon, Democritus, Heraclitus, Aristotle) and the rhetoric ones practiced or theorized by the orators of Rome (Cicero, Democritus, Quintilian, Pliny the Younger). With a major foray in the Renaissance, but also in the major currents of culture: classicism, Enlightenment, Romanticism, without ignoring the directions imposed by Hegel, Schopenhauer, Vischer, Nietzsche, Hartmann, Croce etc., the critical approach sets a cultural map punctuated with definitions, classifications, options, interpretations, rankings. In an integrating effort of which the conductor wire is not missing, the author clarifies confusion, specifies concepts, operates with distinctions that he captures in diachronic evolution, seeks in an exhaustive cultural area, the semantic changes of the terms and, especially, establishes conclusions. Among the *entries* in the *sympathetic history* placed under the anthropological perspective, the interesting ones remain those which deny the interesting cultural prejudices. Talking about the sacred essence and the religious dimension of laughter, the author pursues their assertion both in the *Old* and the *New Testament*, as well as in the works of scholars such as Ephrem the Syrian, Ioan Scărarul, Tomas Aquinas, etc. the relationship to ethnic also appears as interesting. This is a natural step since "distinct historical developments, psychological matrices contributed in time to the crystallization of differences among peoples, nations, races and ethnic groups on the manner of conceiving, issuing and receiving humorous ways". The typologies proposed in this key remind us of the medieval Arithmology and suggest the assimilation into a new context of the old medieval projection tools. Imagologically, these types reconfirm that "nothing of the paideic can be lost, but everything transforms before our eyes, in the field of the ancient and medieval humanities".

The approach from this angle of the space of old Romanian literature is achieved from the old author's text (*predosloviile* – foreword, introduction) towards the serious text (historiography) and to the delay ones (rhymed chronicles), reaching the first accepted encyclopædist: Prince Cantemir. Between these borders the excursus is new for our ancient texts have rarely been interpreted in the key of this study.

This gap can be attributed to two major constraints. On the one hand, constraints existing in our cultural history, set and propagated through customs and mentalities. Undoubtedly, the individuals of old ages, chroniclers and historians, translators and writers of religious texts could not ignore the integrated status of those who *made jokes*. The need for status of the individual who writes for eternity (*the letter is an eternal thing* – said the chronicler) and his real seriousness (or faked) were the essential coordinates of his public figure. Writing *in the joking* was not allowed or rather he could not afford to do this. The old author was a *seeker of knowledge* and a *sower of wisdom*. Therefore, the call to paremiology, for example, is the first fabulous mask under which people laugh in our old and pre-modern literature. (I add in parenthesis that most of the popular books

*Email address: *laura.e.badescu@gmail.ro*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

translated in the era, rarely bore the name of the author or translator; the delay literature tasted at the time placed into anonymity the things *băznuite* (shaped) from a shame that the Romanians have had in abundance. Even our early poem, written in the shade of the cup full of illustrious men like Conachi or Ioan Cantacuzino, was not signed...)

Among those who could *make jokes*, there were the itinerant actors—called *quackery* or *playful*—whose social status was ungrateful, as it can be seen in our legal system. Thus, *Pravila* [Rule] of Iași (1814) stated: "and again after the rule, bailiff or advocate cannot be received at trial without choice as well as the deaf and the minor, the one who has not turned 17 and the who was guilty of death, and the one who has been proven to be a false accuser, and the *playful* and other dishonest people like that".

The second major constraint comes from the scarcity of studies that place the comprehension of the old text under the sign of laughter. Only the return to the era, to the author and his status, to the circumstances that allow and condition the appearance of text and its reception could draw the real patterns of this category. Otherwise, the laughter of the old cannot be discerned in contemporary patterns.

The fact that Professor Claudiu Arieșan tries to restore this climate from the inside is a win for the sizing of the Romanian comic in the ancient text. So, as forerunners say, *stretched ahead is the smooth and bright path of unravelling the meaning* – and the hermeneutic effort saves both the old author and the new receiver.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i5A76ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Claudiu T. Arieșan, *Istoria comicului românesc*, Editura Datagroup, Timișoara, 2016, 580 p.

Laura Bădescu*

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Parcursul monografic al *Istoriei comicului românesc* (2016) de Claudiu T. Arieșan a fost anunțat de două volume anterioare: *Hermeneutica umorului simpatetic. Repere pentru o comicologie românească* (1999), respectiv *Între surâs și rugăciune. Modele culturale din comicologia clasică și patristică* (2003).

Traseul hermeneutic al lucrării de față are, în ideea acoperirii unui subiect atît de vast, puncte de plecare multiple. Astfel, apar ca sistem de referință marile teorii filozofice și estetice eline (Platon, Xenofon, Democrit, Heraclit, Aristotel), precum și cele retorice practicate sau teoretizate de oratorii Romei (Cicero, Democrit, Quintilian, Pliniu cel Tînăr). Cu o incursiune majoră în Renaștere, dar și în cadrul curentelor majore ale culturii: clasicism, iluminism, romantism, fără să ignore direcțiile impuse de Hegel, Schopenhauer, Vischer, Nietzsche, Hartmann, Croce ș.a., demersul critic fixează o hartă culturală jalonată cu definiții, clasificări, opțiuni, interpretări, ierarhizări. Într-un efort integrator din care firul conductor nu lipsește, autorul lămurește confuzii, precizează concepte, operează cu distincții pe care le surprinde în evoluție diacronică, urmărește, într-o arie culturală exhaustivă, modificările semantice ale termenilor și, mai cu seamă, fixează concluzii. Dintre *intrările* în *istoria simpatetică* plasate sub incidența perspectivei antropologice, interesante rămîn cele care infirmă prejudecăți culturale. Vorbind despre esența sacră și dimensiunea religioasă a rîsului, autorul urmărește afirmarea lor atît în *Vechiul* și *Noul Testament*, cît și în opere ale unor scolastici precum Efrem Sirul, Ioan Scărarul, Toma d'Aquino ș.a. Interesantă apare și raportarea la etnic. Aceasta se înscrie unui demers firesc de vreme ce „evoluțiile istorice distincte, matricile psihologice au contribuit în timp la cristalizarea unor diferențe între popoare, națiuni, rase și grupări etnice privind modul de concepere, emitere și receptare a modalităților umoristice". Tipologiile propuse în această cheie amintesc de *Aritmologiile* medievale și sugerează asimilarea într-un nou context a vechilor instrumente de proiecție medievală. Imagologic, aceste tipologii reconfirmă faptul că „nimic din modelul paideic nu se poate pierde, dar totul se transformă sub ochii noștri, în domeniul umanioarelor antice și medievale".

Abordarea din acest unghi a spațiului literaturii române vechi este realizată dinspre textul de autor (predosloviile) spre textul grav (istoriografia) și spre cel de zăbavă (cronicile ritmate), ajungînd pînă la cel dintîi enciclopedist recunoscut: principele Cantemir. Între mariginile acestea excursul este nou, căci textele noastre vechi au fost rareori interpretate în cheia studiului de față.

Aceasta lipsă poate fi pusă pe seama a două constrîngeri majore. Pe de o parte, constrîngerile existente în istoria noastră culturală, fixate și propagate prin cutume și mentalități. Fără îndoială, indivizii veacurilor trecute, cronicari sau istorici, traducători sau scriitori de texte religioase nu puteau ignora statutul ingrat al celor care *făceau șagă*. Nevoia de statut a individului care scrie pentru eternitate (*scrisoarea-i lucru vecinicu* – zicea cronicarul) și seriozitatea lui reală (sau mimată) erau coordonatele esențiale ale figurii lui publice. A scrie *în șagă* nu-i era permis sau, mai degrabă, nu-și permitea. Autorul vechi era un *cercătoriu de învățătură* și un *semănătoriu de înțelepciune*. De aceea, apelul la paremiologie, de exemplu, este cea dintîi mască fabuloasă sub care se rîde în literatura noastră veche și premodernă. (Adaug în paranteză, că mai toate cărțile populare traduse în epocă, nu purtau decît rar numele autorului sau al traducătorului; literatura de zăbavă gustată în epocă punea sub semnul anonimatului lucrurile *băznuite* dintr-o pudoare pe care românii au avut-o cu prisosință. Nici chiar poezia noastră de început, scrisă la umbra paharului plin de bărbați iluștri precum

*Adresă de corespondență: *laura.e.badescu@gmail.ro*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Conachi sau Ioan Cantacuzino, nu era semnată...).

Între cei care puteau *a face șagă*, apăreau actorii ambulanți—numiți *pehlivani* sau *ghiduși*—, al căror stat social era ingrat, după cum se vede în sistemul nostru juridic. Astfel, în *Pravila* de la Iași (1814) apărea stipulat: „și iarăși după pravilă, vechil sau advocat nu poate fi primit la judecată fără alegere precum surdul și nevrîstnicul, cel ce n-a împlinit 17 ani și cel ce a fost în vinovății, de moarte, și cel ce a fost dovedit de pîrîș mincinos, și boinicul și *ghidușul* și alții asemenea necinstiți".

Cea de a doua constrîngere majoră vine din puținătatea studiilor ce plasează înțelegerea textului vechi sub zodia rîsului. Doar întoarcerea în epocă, spre autor și statutul său, spre circumstanțele ce permit și condiționează apariția textului și receptarea lui, ar putea trasa reperele reale ale acestei categorii. Altfel, rîsul celor vechi nu poate fi decelat în tipare contemporane.

Faptul că profesorul Claudiu Arieșan încearcă reconstituirea acestui climat din interior, este un cîștig pentru dimensionarea comicului românesc în textul vechi. Astfel, cum spun înaintașii, *întinsă înainte calea cea netedă și luminoasă a deslușirii sensului* – iar efortul hermeneutic salvează deopotrivă autorul vechi și receptorul nou.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i5A77en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

James Turner, *Philology. 1. The Forgotten Origins of the Modern Humanities*, Oxford University Press, Princeton/Oxford, 2014, xxiv p. + 550 p.

Adina Chirilă*

Faculty of Letters, History and Theology, West University, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timişoara, Romania

The fact that volume 65 (issue 1)/1990 of "Speculum" (Medieval Academy of America, Cambridge) was assigned to *Philology* could be interpreted in two ways: as a reverence to a discipline which, in medieval studies, was "the matrix out of which all else springs" (Nichols, 1990, p. 1), and also as a salutary intention concerning the recognition of its similar status in the larger field of modern humanities.

Comprising, along Stephen G. Nichols' introductory article, five views on what could have been *the new philology* (*v.* the title of the issue), "suitable" to a modernity that would feed some spectacular movements in cognitive methodologies, the volume would first of all lead to a slightly contradictory conclusion, suggested by Howard Bloch's position on the matter: "[t]he new «New Philology» overlaps, but is not necessarily coterminous, with the original spirit of philology in that both presuppose: (1) the privileging the language over its referent in the production of meaning, which means that some attention is payed not only to *what* words mean but *how* they mean [...]; (2) the contextualizing of literature both with respect to historical process and with respect to other discourses of man, such as philosophy, anthropology, and the social sciences; and (3) the irreductibility of the letter within the process of literary understanding" (Bloch, 1990, p. 38–39).

Philology, therefore, would renounce the rhetorical artifice of autolegitimation (Bloch, 1990, p. 38), remaining (with satisfaction!), in purpose and method, what it had always been. If the issue was to reduce the distance between a science of this sort and the contemporary humanities ("to minimize the isolation between...", Nichols, 1990, p. 1), this type of reiteration seemed to give the responsibility of solving it to the scholars of the latter; they were supposed to fully and willingly admit that "[t]o these and a host of other contemporary critical questions and approaches to literature, philology continues to serve as a handmaiden, furnishing the material basis on which they must stand"; and that „scholarship is not an absolute monarchy, but a republic, in which the handmaiden, while doing her job of preparing the necessities of life—intelligible texts and tools for their understanding—will also remain constantly watchful and critical of the nobility. To order the disciplines devoted to the understanding of literary texts hierarchically, in the shape of a pyramid with palæography at the base and semiotics at the apex, is tempting but dangerous, because such a model allows the semiotician as well as the literary critic in the middle ranges to remain above and aloof from the concerns of philology. Not just an ancillary discipline, philology is an attitude of respect for the *datum*, for the facts of the text and its contexts, which should be cultivated at all levels of our enterprise to understand and appraise.

Philology thus holds not only a material value, in that it provides the raw materials for understanding, but equally a disciplinary one, by continuously demanding that the intellectual systems built by interpreters or theoreticians be tested against and anchored in the realities of the subject matter." (Wenzel, 1990, p. 17–18).

Nevertheless, during the next two decades, each symposium on philology's present or future had to begin with the old topic of its unfear neglect, all the more painful as those who would discuss the matter knew that philology had once been in the van of the scientific inquiry and, like the natural sciences, had offered a valid paradigm of knowledge. But in 2009, in *Future Philology? The Fate of a Soft Science in a Hard World*, the Indologist Sheldon Pollock contributed a different note to the chorus of lamentations, suggesting a few *measures* towards the reconstruction

*Email address: *chiriladina@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

of philology, "at what seems like two minutes before our planet's midnight" (Pollock, 2009, p. 933), while pointing to *the causes* of its decline (among which – the philologists' failure to make a strong case for their own discipline either explicitly or by practice; *idem*, p. 934; *v. et seq.*). In Pollock's opinion, philology—like other sciences—must meet certain minimal requirements, if it is to re-live, nowadays, a second zenith, as a reflexive philology capable to produce theoretically informed intellectual practices, as well as generalizations of a higher-order: 1) to gain awareness of its own historicity; 2) to embrace universality; 3) to reach a methodological-conceptual pluralism[1]. Thus Pollock goes beyond the first pertinent question – concerning the very possibility of constructing these three key factors, while all the other questions remain open: how is this supposed to be done?[2], do the small vernacular philologies play any role in the construction of "universality"?, what does the "history" of philology mean: the history of restorative techniques in respect of the form originally intended by a text's primary author?, or is it a history of the expression of the human spirit through language, which pays little attention to the "artificial" lines that separate the new disciplines of the language and literature departments, and affirms, instead, that *everything* is philology?, what should we begin with? etc.

*

Although irrespective of Sheldon Pollock's[3] program—the book's first draft was prepared in 2007–2008—, James Turner's[4] *Philology. 1. The Forgotten Origins of the Modern Humanities* represents a possible solution to the first request of the American Indologist.

The book is a history of philology, conspicuous by two facts: first, being so rich in data, names and ideas, it meets the evident ambition of writing a comprehensive[5] (if not exhaustive[6]) history of the Western humanities; second, and most important, it is grounded on a view that enables it to extend over disciplines of a centrifugal modernism, which usually accept the patronage of a philology that is "love of words/knowledge" only: linguistics, literary critic, literary theory, anthropology, etc.

These two aspects—which, in fact, have forced the author towards a change of the narrative strategy, after one third of the book—entitle the reader to divide the book in two major parts, although its *Contents* refer to three substantial parts: I. *From the First Philologists to 1800*, p. 1–121; II. *On the Brink of the Modern Humanities, 1800 to the Mid-nineteenth Century*, p. 123–229; III. *The Modern Humanities in the Modern University, the Mid-Nineteenth to the Twentieth Century*, p. 231–379. First, predictably, Turner follows the beginnings of philological practice in Antiquity (as linguistic speculation, rhetoric, textual philology and grammar; p. 3–25) and its developments, through the Middle Ages (which, while struggling to understand the content and message of the sacred texts, preferred the abstract logic, philosophy and theology of the scholastics over philology, and granted the latter merely means for a precarious survival; p. 25–32) and the Renaissance (animated by humanists who would restore vigour, prestige and authority to philology, including in matters concern-

[1] "First, twenty-first-century disciplines cannot remain arrogantly indifferent to their own historicity, constructedness, and changeability – this is an epistemological necessity, not a moral preference – and accordingly, the humbling force of genealogy must be part and parcel of every disciplinary practice. Second, disciplines can no longer be merely particular forms of knowledge that pass as general under the mask of science; instead, they must emerge from a new global, and preferably globally comparative, episteme and seek global, and preferably globally comparative, knowledge. Last, coming to understand by what means and according to what criteria scholars in past eras have grounded their truth-claims must be part of—not the whole of, but part of—our own understanding of what truth is and key dimension of what we might call our epistemic politics." (Pollock, 2009, p. 948).

[2] Since during the twentieth century many a book have been written on various problems concerning the modern philology, this particular question is accompanied by another: why does the result of these discussions continue to be insufficient and unsatisfactory? (cf. Pollock, 2009, p. 934–935.

[3] Turner cites Pollock only once, about their common consternation given the increasing ignorance of the public concerning the meaning of the word philology (p. IX; *cf.* Pollock, 2009, p. 933. *V.* Turner & Harrington, 2016).

[4] James Turner is an intellectual historian, Cavanaugh Professor of Humanities, Emeritus, at the University of Notre Dame, Indiana.

[5] Eloquent in this respect are the dimensions of the critical apparatus at the end of the book: *Notes*, p. 387–452; *Works Cited*, p. 453–507; *Index*, p. 509–550.

[6] The book has been well received, with general appreciations like this one: "...this book is the most comprehensive history of the humanities we have in English today" (Hui, 2017, p. 145); *v.* also, from the forth cover of the book: "James Turner's book on 'philology' must be the most wide-ranging work of intellectual history for many years." (Colin Burrow, *London Review of Books*).

ing the Bible: Lovato dei Lovati, Petrarca, Lorenzo Valla, Poliziano, Erasmus din Rotterdam, Joseph Scalinger, Beatus Rhenanus, Hugo Grotius, Thomas Hobbs, Baruch Spinoza, etc.; p. 33–64), until the end of the eighteenth century (when scholars like Richard Bentley, John Mill, John Locke—within the methodological frames previously established for the study of the cultural products of Antiquity, now enriched by a more profound understanding of the phenomenon of continuous social and linguistic evolution—would illuminate new facts from and about the core of the antique literature, and would extend the philological inquiry to cultures other than the classical, thus exemplary, ones; p. 65–90; *v.* also p. 91–120).

The author thoroughly records all these contributions, highlighting the specificities that made the philology (and the connected disciplines: historiography, antiquarianism, etc.) of the mid-eighteenth century look different from that of the mid-seventeenth century, and, likewise, the 1800 philology, from the 1750 philology. And then, he makes a crucial statement: "[b]ut these *novelties* grew organically from *old ways*, not from inventing radically new ones" (p. 90, emphasis added). The actual existence of a system of philological principles that multiply in order to become the vital force in new research directions is the central idea of Turner's masterly *Philology...*, the conception upon which the book stands[7] and the view in favour of which it pleads.

To facilitate the demonstration, Turner structures the rest of the book in chapters that follow the growth of the new humanistic disciples stemming from philology and their development into the twentieth century. Thus, the chronological narration of the gains of the human spirit and understanding towards myriads of textual enigmas – from Antimachus of Colophon, who "studied Homer's language and prepared the first known 'edition' of Homer", from Aristotle's now lost work *Homeric Problems*, from Zenodotus of Ephesus and Eratosthenes of Cyrene, etc. (p. 5–14), to the novelties brought by the German philology, through J.D. Michaelis, J.J. Griesbach, J.G. Eichhorn, J.J. Winckelmann, etc., in biblical and classical studies, during the last decades of the eighteenth century (p. 112–119) – is replaced by a structure composed of several diachronic parallels, corresponding to *linguistics*, *literature*, *classical studies*, *history*, *art history*, *anthropology*, for 1800–1850/1860, and to all of these plus *religious studies*, for 1850/1860–1910/1920. Turner aims at demonstrating the fact that each of these approaches (aspiring at the title of *independent sciences*) hides in fact a threefold reinforcing of philological nature and tradition: *i.e.*, 1. *Comparison* – 2. *Verifiable interpretation of data* – 3. *Contextualization*. And he does it by analysing the method that certain authors have used in the process of elaborating some of the most spectacular scientific works in their respective field.

Following this line of argumentation, the book does not have a conclusion. Instead, the reader finds at the end of the book (*v.* *Epilogue*, p. 381–386) a strong reiteration of the statements that open or close some of its chapters[8]: "...what do archæology, art history, classics, social and cultural anthropology, history, literature, linguistics, and religious studies have in common? All descended from early modern philology and its companions antiquarianism and rhetoric – just as these early modern studies had derived from their ancient equivalents. As in other families, children do not each get an identical mix of genes. Archæology inherits more from antiquarianism than from philology. Literary criticism owes much to rhetoric, little to philology; in literary history the pattern reverses. By now, none of this should surprise. What needs emphasis is that common methods, a common mode of knowledge, survive in all disciplines within the philological family. All are interpretative in method; all deploy comparison in making their interpretations; all are sensitive to context, cultural or textual or visual; all believe historical lineages of some sort essential to understanding; all think that ideas, texts, paintings, institutions, artefacts, languages are products of history, shaped by

[7] In a recent interview, Turner explains once again: "My interest in philology began with a puzzle. [...] beginning about the middle of the nineteenth century, our present-day humanities disciplines rapidly developed in British, Irish, and North American universities. Where did they came from? In investigating early teachers of the modern humanities, I noticed that these men and (a few) women typically approached their subjects with methods borrowed from a very old source: philology and related studies. That observation was the «aha» moment that led me deep into the history of philology and its role as the seedbed of the modern humanities." (Turner & Harrington, 2016).

[8] Sometimes, this might give the impression of repetitiveness.

their historical context." (p. 382–383).

In James Turner's opinion, the measure of humanities' value and, as a consequence, the measure of philology's chance to last are given by the authors' power and knowledge to build upon this old and common vein. A practice as such would bring important benefits: first, awareness about the natural relations among disciplines (the sole legitimate synchrony!)[9]; second, stimulation of an encyclopædic instruction, a return to the golden age of knowledge, unfractured by the rigid principle of disciplinarity (p. 383). Is this a utopian goal (*cf.* Hui, 2017, p. 146)? Facing the huge volume of information[10] that, in this case, should be comprehended, Turner reminds the reader of several moments in human history when humanity had to deal with similar difficulties and managed to conquer them: the development of filters for the selection of essential data for surviving and breeding, in *Homo sapiens*; the refinement of techniques and technologies applied in organizing data and information, like Ciceronian "memory palaces", and note-taking methods, in Renaissance (p. 383); and the model provided by the natural science, which accepted to be reorganised into flexible units: biochemistry, biophysics, biomedical informatics, astrophysics, biogeochemistry, etc. (p. 385). Meanwhile—bitterly observes the historian—"English and history departments soldier stolidly on, muskets on their shoulders. But ultimately stasis will not serve." (p. 386).

*

Philology. 1. The Forgotten Origins of the Modern Humanities may be seen as a first step towards the renewal of the contemporary philology. It is not a history of the universal philology, though (as envisioned by Sheldon Pollock), since it does not follow the tradition of textual and linguistic inquiry in different geo-cultural spaces, Oriental and Occidental (*v.* in fact Turner's whimsical confession about neglecting—and, thus, delivering it from erroneous interpretations—the issue of Chinese philology, p. 381). It seems that the author did not intend to write anything but a history of philological practices, exemplified by English scholarly literature. The fact that two chapters from the second part of the book (7, *"An Epoch in Historical Science". The Civilized Past, 1800–1850*, p. 167–209; and 8, *"Grammatical and Exegetical Tact". Biblical Philology and its Others, 1800–1860*, p. 210–229) report amply on the work of German philologists is justified through the essential role that the Germans have played in establishing a rigorous science of the Antiquity [Germ. *Altertumswissenschaft*], through B.G. Niebuhr's *Römische Geschichte*, in 1812, as a model of inquiry for fellow researchers throughout the Continent. Grasping the reason of this special attitude towards the German contribution, one cannot upbraids the American historian with paying so little attention to the development of the modern French or Italian philology (*cf.* Hui, 2017, p. 148).

References

Bloch, H.R. (1990). *New Philology and Old French*, in "Speculum", vol. 65, issue 1, p. 38–58, CrossRef.

Hui, A. (2017). *The Many Returns of Philology: A State of the Field Report*, in "Journal of the History of Ideas", vol. 78, issue 1, p. 137–156, CrossRef.

Nichols, S.G. (1990). *Philology in a Manuscript Culture (Introduction)*, in "Speculum", vol. 65, issue 1, p. 1–10, CrossRef.

Pollock, S. (2009). *Future Philology? The Fate of a Soft Science in a Hard World*, in "Critical Inquiry", vol. 35, issue 4, p. 931–961, CrossRef.

Turner, J. & Harrington, A. (2016). *Voices and Ideas. On Philology: Interview with James Turner*, in 'The Key Reporter". Phi Beta Kappa's Publication for News and Alumni Relations, [online].

Wenzel, S. (1990). *Reflections on (New) Philology*, in "Speculum", vol. 65, issue 1, p. 11–18, CrossRef.

[9] And the only one which, not being synonymous with the isolationism, saves the contemporary humanities from a quasi-undignified state: "[present-day humanities are] artificial creations – where made-up lines pretend to divide the single sandbox in which we all play into each boy's or girl's own inviolable kingdom. It is a sham." (p. 385).

[10] A fact used as an excuse for increasingly narrow specializations.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i5A77ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

James Turner, *Philology. 1. The Forgotten Origins of the Modern Humanities*, Oxford University Press, Princeton/Oxford, 2014, xxiv p. + 550 p.

Adina Chirilă*

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, România

Faptul că volumul 65 nr. 1/1990 al revistei de studii medievale „Speculum" (Medieval Academy of America, Cambridge) a fost rezervat *Filologiei* a putut fi interpretat la vremea aceea în două moduri: ca reverență făcută unei discipline care, în medievalistică, „este matricea din care izvorăsc toate celelalte" (Nichols, 1990, p. 1; tr. n.), dar și ca intenție salutară în privința recunoașterii aceluiași statut în largul cîmp al preocupărilor umaniste moderne.

Cuprinzînd, alături de articolul–introducere al lui Stephen G. Nichols, cinci puncte de vedere asupra a ceea ce ar putea fi *noua filologie* (cf. titlul numărului, *The New Philology*), „adecvată" unei modernități ce hrănea spectaculoase mișcări în metodologiile cognitive, publicația orienta întîi de toate spre o concluzie ușor contradictorie, sugerată de poziția lui Howard Bloch: „[n]oua «Nouă Filologie» se suprapune, fără să coincidă neapărat cu acesta, peste spiritual originar al filologiei, întrucît presupun: (1) privilegierea limbii față de referent în producerea înțelesurilor, ceea ce înseamnă că atenția este îndreptată nu numai către *ce* înțeles au cuvintele, ci și către *cum* produc ele înțelesuri /.../; (2) contextualizarea literaturii în privința procesului istoric și în privința altor discursuri ale umanității, deopotrivă, precum filozofia, antropologia și științele sociale; (3) ireductibilitatea literei în procesul înțelegerii textului" (Bloch, 1990, p. 38–39; tr. n.).

Filologia, așadar, se lipsea de artificiul retoric al auto-legitimizării (v. Bloch, 1990, p. 38) și rămînea (cu satisfacție!), ca scop și metodă, ceea ce fusese dintotdeauna. Dacă se punea problema reducerii distanței dintre o atare știință a textelor (vechi) și preocupările umaniste contemporane („to minimize the isolation between...", Nichols, 1990, p. 1), acest tip de reiterare părea că trimite responsabilitatea rezolvării ei în terenul celor din urmă, de la care se aștepta recunoașterea liberă și deplină a faptului că „filologia continuă să funcționeze ca slujnică în serviciul numeroaselor cercetări și abordări contemporane critice ale literaturii, punîndu-le acestora la dispoziție baza materială pe care se înalță"; și că „știința nu este o monarhie absolutistă, ci o republică, în care slujnica, în timp ce își îndeplinește datoria de a pregăti cele necesare vieții—texte inteligibile și unelte pentru descifrarea lor—, își păstrează vigilența și spiritul critic față de nobilime. A ordona ierarhic disciplinele ce au ca scop înțelegerea textelor literare, în forma unei piramide care are la bază paleografia și semiotica în vîrf, este tentant dar periculos, deoarece un asemenea model îi permite semioticianului și criticului literar de pe la mijlocul piramidei să rămînă deasupra și străini de preocupările filologiei. Nu doar o disciplină ancilară, filologia reprezintă respectul pentru *datum*, pentru datele textului în contextul său, iar ea ar trebui cultivată la toate nivelurile străduaniei noastre de a înțelege și de a evalua.

Astfel, filologia nu deține numai o valoare materială, prin faptul că oferă materia primă pentru înțelegere, ci și una disciplinatoare, prin aceea că cere fără contenire ca sistemele intelectuale construite de cercetători și de teoreticieni să fie puse la încercare și ancorate în realitățile subiectului cercetat." (Wenzel, 1990, p. 17–18; tr. n.).

Totuși, în următoarele două decenii, discuțiile despre prezentul și viitorul filologiei trebuia să înceapă tot cu tema nedreptei ei neglijări, cu atît mai dureroase cu cît cei ce purtau asemenea discuții știau că era vorba despre o viziune de cercetare aflată odinioară printre disciplinele ce se ghidau după teorii de avangardă și care oferise, alături de științele naturale, o validă paradigmă de cunoaștere. În anul 2009 însă, în *Future Philology? The Fate of a Soft Science in a Hard World*, indologul Sheldon Pollock aducea o notă aparte în corul lamentațiilor, propunînd cîteva demersuri pentru o reconstrucție a filologiei,

*Adresă de corespondență: *chiriladina@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

nu în al doisprezecelea ceas—răgaz confortabil—, ci „cu două minute, se pare, înainte de miezul nopții planetei noastre" (Pollock, 2009, p. 933; tr. n.), pornind de la *cauzele* decăderii ei (prima aparținînd filologilor înșiși, care nu și-au susținut puternic cauza nici explicit, nici în practică; p. 934; v. ș. u.). În opinia lui Pollock, dacă se dorește ca filologia să retrăiască în secolul al XXI-lea un al doilea zenit, sub forma unei filologii reflexive care să fie și practică intelectuală bine fundamentată teoretic, și una capabilă să genereze generalizări de ordin superior, este necesară îndeplinirea cîtorva criterii minimale, nu fundamental diferite de cele așteptate din partea altor discipline: 1) conștientizare de sine, din perspectivă istorică; 2) universalitate; 3) pluralism metodologic și conceptual[1]. El depășește astfel o întrebare prealabilă – despre chiar posibilitatea realizării acestor pîrghii, lăsîndu-le deschise pe toate celelalte: cum se va face acest lucru?[2], care este rolul filologiilor vernaculare mici în constituirea „universalității"?, o „istorie" a filologiei înseamnă doar o istorie a rafinării tehnicilor de restabilire a acurateții formale a unui text sub raportul intenției auctoriale primare?, sau trebuie să se considere o istorie a exprimării spiritului omenesc prin limbă, ignorînd „artificialele" granițe dintre noile discipline ale departamentelor de limbă și literatură, bunăoară, și afirmînd că totul e filologie?, cu ce trebuie (re)început? etc.

*

Cartea lui James Turner[3], *Philology. 1. The Forgotten Origins of the Modern Humanities*, 2014, deși nu se revendică de la articolul-program al lui Sheldon Pollock[4]—prima variantă a sa a fost realizată în 2007–2008—, reprezintă o posibilă rezolvare a primei cerințe formulate de indologul american.

Este o istorie a filologiei, particulară prin două aspecte: în primul rînd, prin bogăția datelor, numelor și ideilor ce o alcătuiesc, ea răspunde unei evidente ambiții de a scrie o istorie cît se poate de cuprinzătoare[5] (dacă nu exhaustivă[6]) a preocupărilor umaniste occidentale; în al doilea rînd, aceasta fiind și caracteristica cea mai importantă, ea se întemeiază pe o concepție ce îi permite să se extindă asupra unor discipline considerate îndeobște de o modernitate centrifugă, care acceptă patronajul filologiei în măsura în care aceasta își asumă numai accepțiunea foarte largă a etimonului grecesc: lingvistica, critica literară, teoria literară, antropologia ș.a.

Cele două aspecte—care, de altfel, i-au impus autorului însuși, la un moment dat, o schimbare a strategiei narative—conduc cititorul spre considerarea în carte a două părți majore, deși *Cuprinsul* anunță trei părți de substanță: I. *From the First Philologists to 1800*, p. 1–121; II. *On the Brink of the Modern Humanities, 1800 to the Mid-Nineteenth Century*, p. 123–229; III. *The Modern Humanities in the Modern University, the Mid-Nineteenth to the Twentieth Century*, p. 231–379. Prima se constituie într-o prezentare, într-o manieră previzibilă, a începuturilor practicii filologice în Antichitate (în formele curînd conturate: speculația lingvistică, retorica, filologia textuală și gramatica; p. 3–25) și a continuării ei, trecînd prin Evul Mediu (care, în strădania de a-și lămuri conținutul textelor sacre creștine, a preferat,

[1] „Mai întîi, disciplinele secolului al XXI-lea nu pot rămîne arogant-indiferente față de propria lor istoricitate, modularitate și transformabilitate—este aceasta o necesitate epistemologică, nu o preferință morală—și, în consecință, forța ordonatoare a genealogiei (the humbling force of genealogy) trebuie să constituie parte integrantă a oricărei practici disciplinare. În al doilea rînd, disciplinele nu mai pot fi doar forme particulare de cunoaștere ce trec, sub masca științei, drept generale; ci trebuie să se ridice pe o nouă temelie epistemică globală, de preferință – comparativă, și să urmărească o nouă cunoaștere globală, de preferință – comparativă. În sfîrșit, a înțelege prin ce mijloace și în concordanță cu ce criterii învățații epocilor trecute și-au fundamentat convingerile trebuie să constituie o parte—nu întregul, ci o parte—a propriei noastre înțelegeri cu privire la ce este adevărul și dimensiunea-cheie a ceea ce am numi politicile noastre epistemice (Pollock, 2009, p. 948; tr. n.).

[2] În fața faptului că, în cursul secolului al XX-lea, au fost scrise nu puține lucrări în care s-a reflectat asupra celor mai sensibile probleme ale filologiei moderne, întrebarea aceasta se însoțește cu o alta: de ce rezultatul acestor discuții continuă să fie insuficient și să nemulțumească, făcînd necesară o redeschidere a lor?; cf. Pollock, 2009, p. 934–935.

[3] James Turner este istoric al ideilor, „Cavanaugh Professor of Humanities Emeritus" la Universitatea din Notre Dame, Indiana.

[4] În carte este citat numai în legătură cu împărtășita consternare în fața din ce în ce mai vastei ignoranțe, chiar din partea studenților umaniști, cu privire la noțiunea de filologie (p. IX; cf. Pollock, 2009, p. 933. V. însă Turner & Harrington, 2016).

[5] Grăitoare în acest sens sînt dimensiunile aparatului critic de la sfîrșitul cărții: *Notele capitolelor* cuprind 65 de pagini (p. 387–452), *Bibliografia* se întinde pe 54 de pagini (p. 453–507), iar *Indicele* numără 42 de pagini (p. 509–550).

[6] Reținem din recenziile cu care a fost întîmpinată: „această carte este, la ora actuală, cea mai cuprinzătoare istorie a studiilor umaniste scrisă în limba engleză" (Hui, 2017, p. 145; tr. n.); și, de pe coperta a patra a cărții: „este sigur că, pentru mulți ani de aici încolo, cartea despre 'filologie' a lui James Turner va rămîne istoria intelectuală cu cea mai vastă acoperire" (Colin Burrow, *London Review of Books*; tr. n.).

prin scolastici, logica abstractă, filozofia și teologia, acordînd filologiei—mai exact, gramaticii, retoricii, textologiei—mijloace numai pentru supraviețuire; p. 25–32) și Renaștere (animată de umaniști care au redat filologiei vigoarea, prestigiul și autoritatea – inclusiv asupra interpretării Bibliei: Lovato dei Lovati, Petrarca, Lorenzo Valla, Poliziano, Erasmus din Rotterdam, Joseph Scalinger, Beatus Rhenanus, Hugo Grotius, Thomas Hobbs, Baruch Spinoza etc.; p. 33–64), pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea (cînd, în cadrele metodologice stabilite anterior pentru studiul producțiilor antice, dar îmbunătățite prin implicarea unei conștientizări mai profunde a fenomenului de continuă evoluție socială și lingvistică, învățați precum Richard Bentley, John Mill, John Locke au pus în lumină realități neexplorate pînă atunci din miezul vestigiilor literare ale Antichității și au adus în cîmpul cercetării filologice alte culturi decît cele clasice, exemplare; p. 65–90, v. și p. 91–120).

Înregistrînd cu erudită minuțiozitate aceste contribuții și recunoscînd în fiecare o specificitate care a făcut ca filologia (și disciplinele conexe: istoriografia, studiul relicvelor etc.) de la mijlocul secolului al XVIII-lea să arate cu totul altfel decît cea de la 1650 și, întocmai, cea de la 1800 să se deosebească mult chiar față de cea de la 1750, autorul precizează: „[d]ar aceste *noutăți* au crescut organic *din vechile deprinderi*, nu prin inventarea altora radical noi", p. 90; tr. n., s. n.). Realitatea unui sistem de principii în filologie care se multiplică pentru a deveni forța vitală a noilor direcții de cercetare este ideea centrală a magistralei *Filologii...* a lui James Turner, concepția pe care se întemeiază[7] cartea și viziunea pentru care pledează.

Pentru a-și pune în lumină punctul de vedere, Turner structurează restul lucrării în capitole care urmăresc creșterea noilor discipline umaniste din trunchiul filologiei și dezvoltarea lor pînă în secolul al XX-lea. Astfel, înșiruirea cronologică unitară a cîștigurilor spiritului uman în fața enigmelor textuale—de la Antimach din Colofon, care a studiat limba textelor homerice și a pregătit prima „ediție" a lui Homer, de la *Problemele homerice*, acum pierduta operă a lui Aristotel, de la Zenodot din Efes și Eratostene din Cirena etc. (p. 5–14), pînă la inovațiile aduse de filologia germană, prin J.D. Michaelis, J.J. Griesbach, J.G. Eichhorn, J.J. Winckelmann ș.a. în critica biblică și studiile clasiciste, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea (p. 112–119)—este înlocuită de o structură formată din mai multe diacronii paralele, corespunzătoare, în etapa 1800–1850/1860, *lingvisticii*, *literaturii*, *studiilor clasice*, *istoriei*, *istoriei artei*, *antropologiei* și *biblisticii*, la care se adaugă, în etapa 1850/1860–1910/1920, *istoria religiilor*. Iar demonstrarea faptului că fiecare dintre aceste preocupări (aspirante, de la un moment dat, la numele de *științe independente*) ascunde o armătură trimembră de tradiție filologică (*i.e.* 1. *comparația* – 2. *interpretarea verificabilă a datelor* – 3. *contextualizarea*) se face prin analizarea metodei de lucru implicate în cele mai spectaculoase contribuții științifice ale respectivului domeniu.

Cartea nu are, urmînd această linie de argumentare, o concluzie propriu-zisă, ci o reiterare sintetizatoare a aserțiunilor care îi deschid ori îi încheie capitolele[8], în *Epilog* (p. 381–386): „...ce au în comun arheologia, istoria artei, studiile clasice, antropologia socială și culturală, istoria, literatura, lingvistica și studiile religioase? Toate descind din filologia modernă timpurie și din companionii ei, anticarianismul și retorica – la fel cum acestea descindeau din echivalentele lor antice. Cum se întîmplă și în alte familii, copiii nu sînt înzestrați cu același set de gene. Arheologia moștenește mai mult de la anticarianism decît de la filologie. Critica literară îi este mult îndatorată retoricii, puțin filologiei; în cazul istoriei literaturii, lucrurile stau invers. În acest moment, nimic din toate astea n-ar trebui să ne mire. Ceea ce trebuie subliniat este că în toate disciplinele din familia filologiei supraviețuiesc metode comune, aceeași modalitate de cunoaștere. Toate sînt interpretative; toate se sprijină pe comparație în procesul interpretărilor; toate țin seama de context, fie el cultural sau vizual, sau co-text; toate consideră că filiația de un fel oarecare este esențială pentru

[7] Într-un interviu recent, Turner explică o dată în plus: „Interesul meu pentru filologie a început cu o nedumerire. [...] pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în universitățile britanice, irlandeze, și nord-americane au început să se dezvolte cu rapiditate disciplinele umaniste pe care le vedem astăzi. De unde au apărut ele? Cercetînd activitatea primilor profesori ai umanioarelor moderne, am observat că acei bărbați și acele (puține) femei se apropiau de subiectele lor de interes cu metode împrumutate de la o sursă foarte veche: filologia și studiile înrudite cu ea. Acea observație a fost momentul unui «aha» care m-a făcut să studiez în profunzime istoria filologiei și rolul ei de pat germinativ al disciplinelor umaniste moderne." (Turner & Harrington, 2016; tr. n.).

[8] Fapt care poate trezi însă impresia de repetitivitate.

înțelegerea faptelor; toate se sprijină pe convingerea că ideile, textele, tablourile, instituțiile, artefactele, limbile sînt produse ale istoriei, modelate de contextele lor istorice." (p. 382–383; tr. n.).

În opinia lui James Turner, măsura valorii cercetărilor umaniste și, astfel, măsura șansei filologiei de a dăinui sînt date de putința și știința autorilor de a construi pe acest filon vechi și comun. O asemenea practică ar avea drept cîștiguri, mai întîi, dobîndirea unei conștientizări a legăturilor firești între discipline (singura sincronie legitimă!)[9] și, pe cale de consecință, stimularea instruirii de tip enciclopedic, întoarcerea spre o eră de aur a cunoașterii, fracturată între timp prin impunerea principiului disciplinarității rigide (p. 383). O utopie (cf. Hui, 2017, p. 146)? În fața uriașului volum de informații[10] care, în acest caz, ar trebui cuprins, Turner aduce în discuție situații înregistrate în istorie, la distanțe considerabile, ca exemple de rezolvare a acestei dificultăți: dezvoltarea conștientă sau inconștientă a unor filtre pentru selectarea informațiilor esențiale pentru supraviețuire și perpetuarea speciei, la primitivii *Homo sapiens* (p. 383); rafinarea unor tehnici de organizare a informației, precum ciceronienele „palate ale memoriei" și metodele luării de notițe, la învățații Renașterii (p. 383); și, pe de altă parte, modelul funcțional al științelor naturii, care au acceptat reorganizarea în unități flexibile: biochimie, biofizică, informatică biomedicală, astrofizică, biogeochimie etc. (p. 385). Aceasta, în timp ce, conchide cu amar istoricul, „departamentele de engleză și istorie bat pasul pe loc, cu muscheta la umăr. La final însă, inerția este perdantă." (p. 386; tr. n.).

*

Apreciam că *Philology. 1. The Forgotten Origins of the Modern Humanities* poate fi văzută ca pas înspre o înnoire a filologiei contemporane. Ea nu este însă o istorie a filologiei universale, așa cum dorea Sheldon Pollock, întrucît nu urmărește tradiția cercetării textelor și limbii în spații geo-culturale variate, orientale și occidentale (v., de altfel, autoironica mărturisire despre neglijarea—și, probabil, în felul acesta, scutirea de interpretări eronate—a studiului literaturii chineze, p. 381). Și este limpede că autorul nu și-a propus să scrie altceva decît o istorie a practicii și, de la un punct, a practicilor filologice, exemplificate prin literatura universitară anglofonă. Faptul că două capitole din partea a doua a lucrării (7, *„An Epoch in Historical Science". The Civilized Past, 1800–1850*, p. 167–209; și 8, *„Grammatical and Exegetical Tact". Biblical Philology and its Others, 1800–1860*, p. 210–229) fac ample referiri la travaliul filologilor germani se explică prin rolul esențial pe care l-a avut crearea de către ei, odată cu apariția în 1812 a lucrării lui B.G. Niebuhr *Römische Geschichte*, a unei riguroase „științe a Antichității" [germ. *Altertumswissenschaft*] – model de cercetare pentru confrații din alte neamuri. Înțelegînd rațiunea acestei atitudini speciale față de contribuția germană, nu i se mai poate reproșa istoricului american că acordă atît de puțină atenție dezvoltării moderne a filologiei franceze, de exemplu, ori a celei italiene (cf. Hui, 2017, p. 148).

Bibliografie

Bloch, H.R. (1990). *New Philology and Old French*, în „Speculum", vol. 65, nr. 1, p. 38–58, CrossRef.

Hui, A. (2017). *The Many Returns of Philology: A State of the Field Report*, în „Journal of the History of Ideas", vol. 78, nr. 1, p. 137–156, CrossRef.

Nichols, S.G. (1990). *Philology in a Manuscript Culture (Introduction)*, în „Speculum", vol. 65, nr. 1, p. 1–10, CrossRef.

Pollock, S. (2009). *Future Philology? The Fate of a Soft Science in a Hard World*, în „Critical Inquiry", vol. 35, nr. 4, p. 931–961, CrossRef.

Turner, J. & Harrington, A. (2016). *Voices and Ideas. On Philology: Interview with James Turner*, în „The Key Reporter". Phi Beta Kappa's Publication for News and Alumni Relations, [online].

Wenzel, S. (1990). *Reflections on (New) Philology*, în „Speculum", vol. 65, nr. 1, p. 11–18, CrossRef.

[9] Și, sugerează autorul, singura care, nefiind sinonimă cu izolaționismul, scoate umanioarele contemporane dintr-o stare nedemnă: „[disciplinele umaniste de azi sînt] creații artificiale – în care false linii de demarcație vor să împartă groapa cu nisip în care ne jucăm cu toții în regate inviolabile: cîte unul pentru fiecare băiețel, cîte unul pentru fiecare fetiță. Este o înșelătorie." (p. 385; tr. n.).

[10] Realitate folosită drept scuză pentru tot mai înguste specializări.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i5A78en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Thede Kahl, Johannes Kramer & Elton Prifti (Hg.), *Romanica et Balcanica. Wolfgang Dahmen zum 65. Geburtstag* ("Jenaer Beiträge zur Romanistik", 7), Akademische Verlagsgemeinschaft, München, 2015, XXV + 795 p.

Dinu Moscal*

"A. Philippide" Institute of Romanian Philology, Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, Romania

The seventh volume of the series "Jenaer Beiträge zur Romanistik" is dedicated to the acknowledged Romanist Wolfgang Dahmen, whose contributions identify him first of all as an expert in Romanian studies, as shown by the list of publications included in the first pages of the volume (p. XI–XXV). Moreover, the percentage of Romanian studies, as well as their being positioned in the first part of the volume sections, indicate the same aspect. Those who know the author are undoubtedly aware that his area of interest is much larger, an aspect that is generously supported by the above mentioned list of publications. The volume is structured in three sections: one containing biographic and at the same time historic references pertaining mainly to the field of Romance studies, entitled *Annäherungen* (p. 3–44), followed by two scientific sections, *Sprachwissenschaft* (p. 47–395) and *Kulturwissenschaft / Literaturwissenschaft* (p. 399–795).

The first in the line of four contributions of the first section, entitled *Alten Kameraden beim Marsch durch die Romania oder* ***Doi filologi de școală veche*** (p. 3–25), belongs to another renowned Romanist, Johannes Kramer, who has stood besides Wolfgang Dahmen ever since the beginning of the his latter's career in the field of Romance studies and together with whom he founded the new series of the "Balkan-Archiv" review (beginning with the year 1976). His contribution provides an all encompassing image of Romance studies from the perspective of scientific events and publications, as well as the specialists involved beginning with the '70s and even earlier. The second part of the title relates directly to Caragiale's play *Un pedagog de școală nouă*, by depicting the "outdated" method of formation of a authentic philologist. This first contribution is followed by two poems by Aromanian poet Kira Iorgoveanu-Mantsu, and a contribution of his friend from Iași, Eugen Munteanu, entitled *Wolfgang sive de amicitia* (p. 31–35), with autobiographical touches. The fourth contribution belongs to Anton Sterbling (known to the Romanian public also due to his quality as founding member of "Aktionsgruppe Banat"), *Wie treffe ich das fremde Wort...* (p. 37–45), which points out to other areas of expertise of the Romanist Wolfgang Dahmen, his being labeled a "linguist" being regarded as a disparagement in relation to the topics of his publications. Inspired by the model of the one this volume is dedicated to, the German sociologist—a Banat Swabian who fled Romania at the age of 22—proposes his German language readers a few of his own translations from Lucian Blaga's *Antologia de poezie populară* [Anthology of Folk Poetry] compared with the translations in the bilingual edition published in 1995 by the "Grai și Suflet" Publishing House.

The second section is opened by an acknowledged specialist in Romance and Romanian study, Eugenio Coseriu's disciple, Rudolf Windisch, with an analysis of traces of vulgar Latin in the Roman inscriptions found on the territory of the Roman province Dacia, namely the military diplomas and waxed plates: *Vulgärlateinische Spuren in den* ***Inscriptiones Daciæ et Scythiæ Minoris Antiquæ?*** (p. 47–65). The basic linguistic corpus is extracted from the work mentioned in the title, but it refers as well to the well-known series *Inscripțiile Daciei Romane* [Inscriptions from Roman Dacia], mostly coordinated and edited by the same I.I. Russu, in collaboration with D.M. Pippidi. The main objective consists in the identification of graphic-phonetic and morphologic "errors" along with the lexical particularities of Latin in the Romance Oriental lateral area. In this context the author also discusses data

*Email address: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

and information related to the administrative system, as well as topographic issues. An equally important topic is the accurate appreciation of the contributions of I.I. Russu, motivated by the opinions of Géza Alföldy who stated that the author did not meet the expectations of specialists and that he had not consulted previous research in the field. The Romanist Windisch proves that I.I. Russu was not only an epigraphist and archæologist, but also a reputed specialist in the history of languages and even Romance linguists can benefit from his works. Readers who are interested in this contribution can access its first version in "Anuarul de lingvistică și istorie literară" (volume LII, p. 39–54).

Petar Atanasov, complete Romanist and reputed specialist in Romanian studies acknowledged mostly for his contributions regarding the Megleno-Romanian dialect, provides an excellent synthesis of the history of Aromanians and Megleno-Romanians ("*Aromâni și meglenoromâni: trecut și prezent* [Aromanians and Megleno-Romanians: Past and Present], p. 81–96), where he approaches both language (the patrimony, the language) and cultural, historic, and geographic issues in a synthesis concluded with a few perspective observations on language. An important section of this synthesis is the one entitled *Limbi sau dialecte* [Languages or Dialects], providing a short account of the realities that indicate the status of "diverging historic dialects of the Romanian language" (p. 92) for the two Romanian Southern Danubian dialects, obviously valid for the Istro-Romanian dialect, as well. These findings (not observations) coming from a specialist in Romanian and Balkan studies whose competences are beyond any doubt should be taken into account by one of the editors of this volume who employs in his studies the collocation "Aromanian language". Moreover, in the field of Romance Studies, where linguistic criteria represent a priority, Aromanian, Megleno-Romanian and Istro- Romanian can solely be regarded as dialects. While such inaccuracy (resulting from the absolutization of certain criteria of an extralinguistic nature) can be overlooked with the above-mentioned editor, since he is not specialized in linguistics and tends to show a bias towards social-political aspects, it is a lot harder to find justifications, from the perspective of a long tradition in which scientific truth should prevail, for the Romanist Michael Metzeltin (sometimes co-author with Thede Kahl), who ignores, for one reason or another, the realities pointed at here by Petar Atanasov.

In the same section, we remark the contribution of Otto Winkelmann, *Moderne Rumänisch-Grammatiken im Vergleich* (p. 105–137), in which the author presents the history and particularities of Romanian grammars between the years 1987–2013, namely from the last Romanian grammaticography written by A. Turculeț, the Romanian researcher from Iași, to the present date. After a general presentation of the grammars—firstly the ones written in Romanian and then the ones written in other languages—and after mentioning those grammars that have not been discussed yet, the author presents in more detail *Gramatica de bază a limbii române* [The Basic Grammar of the Romanian Language] (2011), coordinated by Gabriela Pană Dindelegan, *Rumänische Grammatik* (2013), elaborated by Maria Iliescu and Victoria Popovici, as well as *Romanian. An Essential Grammar* (2008), elaborated by Ramona Gönczöl-Davies. Undoubtedly, of all these grammars he describes in detail, the author is most appreciative of *Gramatica de bază a limbii române* [The Basic Grammar of the Romanian Language] (p. 123), which is naturally favoured, as it represents the concentrated version of the Romanian Academy grammar. We mention in this context one of the grammars described concisely, belonging to Dumitru Irimia (*Gramatica limbii române* [Romanian Language Grammar]), the last edition of which (2008) was conceived by contrasting it with the Romanian Academy grammar. *Rumänische Grammatik* is dedicated not only a detailed presentation, but also a history of its elaboration. One of the observations refers to the examples that are mainly created by the author or selected from the internet, a practice that hardly corresponds to the Romanian grammars tradition. In contrast to this, Dumitru Irimia's grammar mentioned above, due to the fact that its author was an acknowledged specialist in poetics, stylistics and Eminescology exemplifies functions and relations with quotations from the Romanian literature, often taken from Eminescu's work. However, the fact that examples from literature were abandoned in *Praktische Grammatik der rumänischen Sprache* should be understood in relation to the objective of this grammar: the access of German speakers to the spoken Romanian language. For this very reason this

grammar pays great attention to speech registers—standard, common and popular—even if a clear-cut distinction between the last two registers is difficult to establish. In terms of specific traits of the grammar for English speakers, *Romanian. An Essential Grammar*, one notes the issue of phonemes that are non-existent in English (*ă* and *î*), the diphtongues and the vowel or consonant alternation in the flection, the attempt to find relatively regular conjugations by subdifferentiations within the four conjugations commonly accepted in Romanian grammars, the focus on spoken language norm depending on formal registers. The closing remarks attempt at depicting the characteristics of contemporary Romanian grammars, the first indicated characteristic being the lack of homogeneity especially in grammars elaborated by teams of authors, of which the Romanian Academy Grammar is no exception. The attempt to stand in line with the newest syntactic theories, the lack of relevance for the contemporary spoken language of examples extracted from the 19th century literature, the absence of a clear perspective upon linguistic variation and the oscillation between descriptive and prescriptive approaches are viewed as issues for which Romanian grammars can only hope to find complete answers in the future.

The other contributions in the field of Romanian studies comprised in the first part of the second section include a discourse analysis in the first complete translation of the *Septuagint* into Romanian, an analysis relying on the last edition of the Romanian Academy grammar (2008), a presentation of the Romanian suffix *–ciune*, a presentation of nicknames, in the broadest sense, in the Romanian football world, as well as an exquisite analysis of street names in Timișoara, with an emphasis of the changes they underwent along different historical and political contexts (Holger Wochele, *Straßennamen in Rumänien am Beispiel von Hermannstadt/Sibiu*, p. 151–168).

The article that makes the passage from Romanian studies towards the other Romance languages and languages from the Balkan area—completed by few contributions on general topics or pertaining to languages outside the afore-mentioned framework—is entitled *Sprachgeographische Konstellationen: Sardisch–Süditalienisch–Rumänisch* (p. 169–179). The author, Ian Reinhardt, renders a brief account of the correspondences within the common lexis inherited in the three Romance idioms, starting from the contributions of Gerhard Rohlfs and the well-known lexicographic materials REW and DÉROM.

There follows a study dedicated to Sephardi, *«Ich kann singen, aber nicht sprechen»: Die sephardische Renaissance auf der Bühne* (p. 181–214), in which the author, Ioana Nechiti, approaches from a sociolinguistic perspective the rather artificial revival of this idiom nearly reaching the "dead language" status. This is what we can regard as the swan song of Sephardi, namely its return to society, not as an instrument of communication, but solely as musical compositions text. The quotation in the title clearly indicates the status of this idiom even for the representative soloists of the Sephardi community. The author envisages the manner in which the soloists relate to the language, as indicated in the interviews and press articles, as well as the impact of these texts of musical compositions upon the Sephardi community, since the language becomes an identification factor for the community at a socio-cultural level, despite the text being incomprehensible (p. 202–203).

A sociolinguistic contribution is also provided by Elton Prifti, *Das Italienische der italoalbanischen Migranten in den USA zwischen Schriftlichkeit und Mündlichkeit* (p. 347–366), although with an emphasis on the linguistic characteristics of the targeted linguistic community, the study analyzing a linguistic variation proper. The article also discusses the phonetic and phonological (as well as orthographic), morphological and lexical particularities along with the variants of Italian that the language of the respective community is based on.

Three contributions are of a lexicological nature. One is dedicated to the Ottoman food terminology preserved within the European area (Wolfgang Schweickard, *«vr'o capama, vr'o paclava, vr'o ciulama». Sprachliche Reflexe der osmanischen Küche in Europa*, p. 221–233). The second, placed at the end of the section, is dedicated to the Albanian terminology for railway transportation, with a special focus on the language level in which it functions (Henry Ludwig, *Zur Korrelation zwischen Infrastruktur und Sprache: Die albanische Eisenbahn und ihre gemeinsprachliche Terminologie*, p. 377–395). The third deals with the terminology for pastoralism in the Southern Alps (Werner Forner, *Nomenklaturen der Weidewirtschaft in den Südalpen*, p. 235–264), where the dialects of

the regions of Piedmont, Western Liguria and the Campagne area in Nice get in contact. The author performs an excellent analysis of the pastoralism terminology, taking into account factors of influence such as the prestige of the idiom, the area of influence, the itineraries for the transhumance movements and the period of rest in the pastoral area, the trips in the coast areas for the sale of products, as well as the migration caused by economic difficulties in certain periods. Although the idioms for the three area clearly differ in terms of vocabulary and grammatical system, the author notices that the terminology of pastoralism is common not due to the contact, but due to the common terminology of the idioms. The article, displaying the highest scientific level and impecable methodology provides a model to follow for any such research.

The topics of the other contributions in this section are: an unedited letter of Miklosich, a digital version of Romansh chrestomathy, racist tendencies in marketing strategies, the linguistics of populist discourse in an interview with Marine Le Pen (Franz Lebsanft), Spanish verbal periphrases in the contemporary discourse, Haitian Vodou vocabulary (p. 325–345) and the issue of language standardization in the Balkans, a case study of the Macedonian language.

The third part of the volume reunites the contributions in the fields of cultural studies and literature, most authors being either colleagues or students and doctoral disciples of the one rendered homage to within DFG–Graduiertenkolleg 1412 "Kulturelle Orientierungen und gesellschaftliche Ordnungsstrukturen in Südosteuropa" of the "Friedrich Schiller" University of Jena. Incidentally or less incidentally, many of the articles are (also) related to the Romanian space.

The first article of the section, *Überlegungen zur Region als begrifflichem Instrument* (p. 399–412), is situated on a general plan. The author, Michael Metzeltin, provides an analysis of the factors—of a geographic, economic, cultural, historic or linguistic nature—that lead to the concept designated by the term "region", an important instrument in the contemporary European politics, constantly used in the political powers environment of all times, even if it had different linguistic manifestations, as the author indicates in the beginning of the article.

In *Die Adressanten und Auftraggeber von Cantemirs Schriften* (p. 413–426), Klaus Bochmann presents Dimitrie Cantemir's work from a double perspective: the recipient and receiver. The complexity of Cantemir's work, the languages his works were written in, the cultural-geographic areas he was interested in, his pioneering role on several levels are aspects that invite to further such studies on this writer's works. The contributions of Dragoș Moldovanu can be of great interest for readers interested in the linguistic and cultural topics related to Cantemir's works.

Another Romanian author who is approached in this third section is Mircea Eliade, with his metaliterary / self-referrential novels *Întoarcerea din rai* [Return from Paradise] and *Huliganii* [The Hooligans] (p. 441–454).

Christina Vogel performs a comparative analysis between the aesthetic conception of Benjamin Fondane—Romanian-born French writer of Jewish origins—and the French speaking Swiss writer Charles Ferdinand Ramuz, in the article *Benjamin Fondane et C.F. Ramuz: une rencontre insolite au sein de l'espace francophone* (p. 589–599). Fodane's views on language and his esthetic principles in literature and film are analalyzed in connection to those of Ramuz through an element belonging to the world of cinema: the movie *Rapt* (1933), a screening of Ramuz's novel *La Séparation des races*, whose adaptation for cinema and script belong to Fondane.

In the article *Ritter Pfefferkorn und die wunderbare Empfängnis* (p. 539–557) Gabriella Schubert approaches, in an Eastern and South-Eastern context, the popular creation *Pipăruș Petru și Florea Înflorit*, issued in *Povești ardelenești* [Tales from Ardeal], collected by Ion Pop-Reteganul. In her study entitled *Der Vampir in der südslawischen und rumänischen Volksdichtung* (p. 559–588), Petra Himstedt-Vaid gathers enough evidence to prove that an element usually associated with the Romanian space, and more exactly the Transylvanian one—namely the vampire—has a Balkan status due to its presence in the folk creations of Southern Slavians (in Bulgaria and the area of former Yugoslavia).

With *Ein Thüringer Schuster im Banat: Johann Caspar Steube* (p. 497–511), Victoria Popovici rehabilitates a travel literature author and manages to extract an ethnographic and linguistic image of Banat at the end of the 18th century from one of his works issued in 1791: *Wanderschaften und Schicksale*.

Based on a corpus extracted from the webpages of a few important German journals and certain European or German institutions, Esther Quicker conducts a contemporary imagology study on Romania (2014) seen as both in terms of a country (touristic area, prince Charles, Dracula, food culture and also perceived as a space of massive immigration, Moldova as part of Romania, level of work qualification, Ion Antonescu, corruption, gypsies) and of a culture (The Enescu Festival, Brâncuși, literature—prose and theatre—, opera, the cinema industry, Romanians' proficiency in foreign languages). According to the data collected in 2014, the Germans used to associate Romania with rather negative realities, "despite Romania's beauties" (p. 471), as stated by the author, an excellent connoisseur of both Romanian language and realities, as also indicated by the final paragraph of her contribution (p. 455–474).

Martin Jung depicts the perception upon the Jewish minority in Romania from the perspective of Romanian museums (p. 475–496). The issue of anti-Semitism, as Martin Jung rightfully remarks, is "a dark chapter" in the history of Romania, yet it cannot distort the general attitude of Romanians towards foreigners, regardless of their nationality. The author of the study entitled *«Românii verzi»? Museale Selbst-, Fremd- und Geschichtsbilder der jüdischer Minderheit in Rumänien* proves, with his remarks, to be a subtle and responsible researcher. We quote his final statement that reflects the reality of this issue in Romania: "Angesichts der hier nur angerissenen strukturellen, inhaltlichen und gestalterischen Übereinstimmungen mit der rumänischen Geschichtskultur erweisen sich die Juden in Rumänien als *Românii verzi*, als *wahre Rumänen* [Taking into account the structural, content, as well as artistic congruities—merely outlined here—with the Romanian collective memory, the Romanian Jews prove to be *români verzi*, *true Romanians*]".

Ksenija Cronomarković and Aleksandra Salamurović provide an analysis of the way in which the 1989 Romanian revolution was reflected in the printed press in Yugoslavia (p. 679–701), focusing on discursive, denominative and predicative strategies, metaphorical speech and emotion recognition marks. A subchapter of the study accounts for the testimonies of Yugoslavian press representatives regarding the way they were treated by Romanians (p. 687–691).

An issue extensively discussed by Romanian ethnics, namely the issue of Moldova between Prut and Dniester, is approached from a totally new perspective by Jennifer R. Cash in *Who is a Real Russian? Revisiting the Moldovan Question* (p. 725–741). With deep knowledge of the Republic of Moldova issue from a social anthropological perspective, the author accounts for the status of Russian ethnics or people regarded as Russians in the Republic of Moldova, starting from various census records, the language of education in primary and secondary school, linguistic contacts and interethnic relationships at various social levels.

Hendrik Kraft (p. 427–439) attempts at identifying the reasons for which the "manele", basically sung by gypsy ethnics, are frowned upon in Romania although, according to the author, they are extremely popular. The explanations would have been different had the author made the difference between their popularity and the visibility resulting from irresponsible public behaviour or if he had identified the social area where this music is popular as well as the percentage of the respective social segment in Romania. A clue for such an erroneous perception is the identification of the Romanians with the gypsy emigrants from Romania, an unfortunate confusion also resulting from the endonym *rrom*, perceived as politically incorrect within both the Romanian and the gypsy societies (with the few exceptions of those gypsies who are involved politically). The gypsies identify themselves with the endonym *tsigan* and use the prolific lexical family of this term extensively in their speech.

The other eight articles included in this third section are not related directly or are not related at all to Romania or the Romanian spece. In the article *Kruševo, die Aromunen und das Makedonium* (p. 513–537), Joachim von Puttkamer retraces the historical context and describes the role of Aromanians in the emancipation action from the Turkish authority which lead to the proclamation, in august 1903, of the short-lived Kruševo Republic established in the Macedonian town of Kruševo, in which the Aromanians had an important demographic percentage, representing the majority, according to the information provided by Gustav Weigand. Related topic-wise to the study of von Puttkamer is the contribution of Peter Mario Kreuter, *The Flâneur of Salonica. The First Balkan War in the Private*

Correspondence of George I, King of Hellenes with Fritz Peter Uldall (1847–1931) (p. 761–777). In *Eastern Orthodox and Western Latin Churches under Communism: Differences and Parallels* (p. 703–723), Vasilios Makrides analyses the relations between Christian churches and the communist regimes in Eastern and South-Eastern Europe. In *Cervantes, die Novelle und die Entstehung des* ***Quijote*** (p. 601–611), Harald Wentzlaff-Eggebert attempts at proving that Cervantes' novel was initially conceived as a short-story. Christine Felbek and Andre Klump offer a detailed account of the importance of the theatre in the dissemination of Ladin language and culture in Southern Tyrol (p. 613–652). Andrea Meyer-Fraatz analyses the reception of Jacques Brel at the Croatian "singer- songwriter" Arsen Dedić (p. 653–677). Silvia Petzoldt provides an analysis of the novel *One Woman in the War* by Hungarian writer Alaine Polcz, with an emphasis on the autobiographical references, mainly on the sexual violence against women during the war.

In the final article of the volume, *Die weiche Seite des Ali Pasha: der Löwe von Epirus und seine Vorliebe für Musik* (p. 779–795) the authors, Wolf Dietrich and Thede Kahl, emphasize a less known perspective upon Ali Paşa, namely his passion for music, a quality harder to detect in the one known as The Lion of Epirus, famous for his legendary brutality.

The volume, containing a diversity of topics, brings homage to professor Wolfgang Dahmen, not only by being dedicated to him, but also due to its valuable contributions, especially considering that many of the authors were his students or doctoral disciples.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i5A78ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Thede Kahl, Johannes Kramer & Elton Prifti (Hg.), *Romanica et Balcanica. Wolfgang Dahmen zum 65. Geburtstag* („Jenaer Beiträge zur Romanistik", 7), Akademische Verlagsgemeinschaft, München, 2015, XXV + 795 p.

Dinu Moscal*

Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Al șaptelea volum al seriei „Jenaer Beiträge zur Romanistik" este dedicat cunoscutului romanist Wolfgang Dahmen, ale cărui contribuții îl identifică în primul rînd ca românist, așa cum se poate observa și din lista publicațiilor redată în paginile de început ale volumului (p. XI–XXV). De altfel, și ponderea studiilor de românistică și poziționarea în prima parte a secțiunilor volumului indică același lucru. Desigur, pentru cei care îl cunosc, se știe că preocupările sale sînt mult mai largi, fapt ce poate fi constatat cu ușurință prin consultarea listei publicațiilor mai sus menționată. Volumul este structurat în trei secțiuni: una cu nuanțe biografice, dar, în același timp, și istorice, în ceea ce privește îndeosebi domeniul romanisticii, intitulată *Annäherungen* (p. 3–44), urmată de două secțiuni științifice, *Sprachwissenschaft* (p. 47–395) și *Kulturwissenschaft / Literaturwissenschaft* (p. 399–795).

Prima dintre cele patru contribuții ale primei secțiuni, intitulată *Alten Kameraden beim Marsch durch die Romania oder* ***Doi filologi de școală veche*** (p. 3–25), este cea a tovarășului său de drum încă de la începutul carierei sale în domeniul romanisticii și cel împreună cu care instituie seria nouă a revistei „Balkan-Archiv" (începînd cu anul 1976), un alt romanist de renume, Johannes Kramer. Contribuția sa este o imagine cuprinzătoare a romanisticii prin evenimentele și publicațiile științifice, precum și prin specialiștii implicați, începînd cu anii '70 și chiar mai devreme. Partea a doua a titlului este raportată direct la piesa lui Caragiale, *Un pedagog de școală nouă*, și caracterizează modul „demodat" de formare a unui filolog veritabil. Acestei prime contribuții îi urmează două poezii ale poetei aromâne Kira Iorgoveanu-Mantsu, apoi o contribuție a prietenului său de la Iași, Eugen Munteanu, intitulată *Wolfgang sive de amicitia* (p. 31–35), marcată și de accente autobiografice. A patra contribuție este a lui Anton Sterbling (cunoscut publicului român și în calitatea sa de membru fondator al „Aktionsgruppe Banat"), *Wie treffe ich das fremde Wort...* (p. 37–45), în care se atrage atenția și asupra altor deschideri ale romanistului Wolfgang Dahmen, etichetarea sa ca „lingvist" fiind considerată o minimalizare în raport cu tematica publicațiilor sale. Inspirat de modelul omagiatului, sociologul german—șvab bănățean emigrat din România la vîrsta de 22 de ani—propune cititorilor de limbă germană cîteva traduceri proprii din *Antologia de poezie populară* a lui Lucian Blaga, acestea fiind puse în raport cu traducerile din ediția bilingvă din 1995, apărută la editura „Grai și Suflet".

Secțiunea a doua este deschisă de un romanist și românist recunoscut, elev al lui Eugenio Coseriu, Rudolf Windisch, cu o analiză a urmelor de limbă latină populară din inscripțiie romane găsite pe teritoriul provinciei romane Dacia, și anume diplomele militare și tăblițele cerate: *Vulgärlateinische Spuren in den* ***Inscriptiones Daciæ et Scythiæ Minoris Antiquæ?*** (p. 47–65). Corpusul lingvistic de bază este extras din lucrarea menționată în titlu, însă cu referiri și la cunoscuta serie *Inscripțiile Daciei Romane*, coordonată și editată în cea mai mare parte de I.I. Russu, precum și la ediția diplomelor militare și a tăblițelor cerate editată de același I.I. Russu, împreună cu D.M. Pippidi. Obiectivul principal este identificarea «greșelilor» grafo-fonetice și morfologice, precum și a particularităților lexicale ale latinei din aria laterală orientală a Romaniei. În acest context sînt aduse în discuție și date și informații referitoare la sistemul administrativ, precum și probleme topografice. O temă nu mai puțin importantă este aprecierea corectă a contribuțiilor lui I.I. Russu, iscată de opinia lui Géza Alföldy că acesta nu s-ar ridica la așteptările specialiștilor și că n-ar fi consultat lucrările anterioare

*Adresă de corespondență: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

din domeniu. Romanistul Windisch demonstrează că I.I. Russu nu a fost doar epigraf și arheolog, ci și un versat cunoscător al istoriei limbilor, și că lucrările sale se adresează chiar și lingviștilor romaniști. Cititorii interesați de această contribuție o pot găsi și într-o primă formă în paginile „Anuarului de lingvistică și istorie literară" (tomul LII, p. 39–54).

Petar Atanasov, romanist complet, românist recunoscut îndeosebi pentru contribuțiile sale privitoare la dialectul meglenoromân, face o excelentă sinteză a istoricului aromânilor și meglenoromânilor (*Aromâni și meglenoromâni: trecut și prezent*, p. 81–96), în care abordează atît problemele de limbă (patrionimul, limba), cît și cele de ordin cultural, istoric și geografic, sinteză încheiată cu cîteva observații de perspectivă în privința limbii. O secțiune importantă a acestei sinteze este cea intitulată *Limbi sau dialecte*, în care sînt prezentate concis realitățile care indică statutul de „dialecte istorice ale limbii române de tip divergent" (p. 92) pentru cele două dialecte române sud-dunărene, ceea ce este valabil în mod evident și pentru dialectul istroromân. Aceste constatări (nu observații), care vin din partea unui românist și balcanolog ale cărui compentețe sînt în afara oricărui dubiu, ar trebui să fie luate în considerare inclusiv de unul dintre editorii volumului, Thede Kahl, care folosește în lucrările sale sintagma „limba aromână". De altfel, în domeniul romanisticii, unde criteriile lingvistice primează, aromâna, meglenoromâna și istroromâna nu pot fi considerate decît dialecte. Dacă editorului menționat mai sus i se poate trece cu vederea o asemenea abatere (rezultată din absolutizarea unor criterii de natură extralingvistică), dat fiind faptul că specializarea sa nu este lingvistica și că dă o importnață mai mare aspectelor social-politice, mai greu de înțeles, în buna tradiție a cunoașterii adevărului științific, este romanistul Michael Metzeltin (uneori coautor cu Thede Kahl), care ignoră, dintr-un motiv sau altul, realitățile amintite aici de Petar Atanasov.

Tot în această secțiune se distinge contribuția lui Otto Winkelmann, *Moderne Rumänisch-Grammatiken im Vergleich* (p. 105–137), în care sînt prezentate istoricul și particularitățile gramaticilor limbii române între anii 1987–2013, adică de la punctul limită al ultimei gramaticografii românești, realizată de către cercetătorul ieșean A. Turculeț, și pînă astăzi. După o prezentare generală a gramaticilor—întîi cele în limba română, apoi pe cele în alte limbi—și menționarea celor nediscutate, autorul prezintă mai detaliat *Gramatica de bază a limbii române* (2011), coordonată de Gabriela Pană Dindelegan, *Rumänische Grammatik* (2013), elaborată de Maria Iliescu și Victoria Popovici, și *Romanian. An Essential Grammar* (2008), elaborată de Ramona Gönczöl-Davies. Desigur, dintre aceste gramatici prezentate mai detaliat, cea mai apreciată de către autorul articolului este *Gramatica de bază a limbii române* (p. 123), însă meritele îi revin în mod natural, aceasta fiind varianta concentrată a gramaticii Academiei Române. Menționăm în acest context, una dintre gramaticile prezentate succint, cea a lui Dumitru Irimia (*Gramatica limbii române*), a cărei ultimă ediție (2008) este elaborată și prin punerea în contrast cu gramatica Academiei Române. *Rumänische Grammatik* are parte nu doar de o prezentare detaliată, ci și de un istoric al elaborării ei. Una dintre observații privește exemplele, care sînt în mare parte create de către autoare sau preluate de pe internet, ceea ce nu corespunde tradiției gramaticilor românești. În contrast cu aceasta, gramatica lui Dumitru Irimia, mai sus amintită, în virtutea specializării autorului ei în poetică, stilistică și eminescologie, exemplifică funcțiile și raporturile preluînd citate din literatura română, adesea din opera lui Eminescu. Însă abandonarea exemplelor din literatură în *Praktische Grammatik der rumänischen Sprache* trebuie înțeleasă prin raportare la obiectivul gramaticii: accesul vorbitorului de limba germană la limba română vorbită. Din același motiv gramatica acordă o atenție deosebită registrelor vorbirii—standard, comun și popular—, chiar dacă o distincție clară între ultimele două nu este întotdeauna ușor de făcut. Ca trăsături specifice ale gramaticii pentru vorbitorii de engleză, *Romanian. An Essential Grammar*, sînt remarcate problema fonemelor inexistente în engleză (*ă* și *î*), a diftongilor și a alternanței vocalice sau consonantice în flexiune, încercarea de a găsi conjugări relativ regulate prin subdiferențieri în cadrul celor patru conjugări comun acceptate în gramaticile românești, axarea pe norma limbii vorbite în funcție de registrele formale. Prin observațiile din final se încearcă surprinderea caracteristicilor gramaticilor românești actuale, cea dintîi caracteristică indicată fiind lipsa de omogenitate, îndeosebi a gramaticilor elaborate de colective de autori, dintre care gramatica Academiei Române nu face excepție. Încercarea alinierii la noile teorii sintactice, irelevanța pentru limba vorbită actu-

ală a exemplelor din literatura secolului al XIX-lea, lipsa unei concepții clare asupra variației lingvistice și oscilarea între descriptiv și prescriptiv sînt considerate probleme a căror rezolvare integrală rămîne încă un deziderat pentru gramaticile românești.

Celelalte contribuții din domeniul românisticii din această primă parte a celei de-a doua secțiuni sînt o analiză a discursului în prima traducere completă a *Septuagintei* în limba română, analiză bazată pe ultima ediție a gramaticii Academiei Române (2008), o prezentare a sufixului românesc *–ciune*, o prezentare a supranumelor, în sensul cel mai larg, din fotbalul românesc, precum și o foarte bună analiză a numelor de străzi din Timișoara, cu accentul pe schimbarea acestora în funcție de contextul istorico-politic (Holger Wochele, *Straßennamen in Rumänien am Beispiel von Hermannstadt/Sibiu*, p. 151–168).

Articolul de tranziție dinspre românistică spre celelalte limbi romanice și cele din zona balcanică—la care se adaugă cîteva contribuții situate în planul general sau referitoare la limbi din afara cadrelor amintite—este intitulat *Sprachgeographische Konstellationen: Sardisch–Süditalienisch–Rumänisch* (p. 169–179). Autorul, Ian Reinhardt, face o scurtă expunere a corespondențelor din cadrul lexicului comun moștenit în cele trei idiomuri romanice, pornind de la contribuțiile lui Gerhard Rohlfs și de la cunoscutele lucrări lexicografice REW și DÉROM.

Urmează un studiu dedicat sefardei, *«Ich kann singen, aber nicht sprechen»: Die sephardische Renaissance auf der Bühne* (p. 181–214), în care Ioana Nechiti abordează dintr-o perspectivă sociolingvistică revirimentul mai degrabă artificial al acestui idiom ajuns aproape la statutul de „limbă moartă". Este vorba despre ceea ce am putea numi cîntecul de lebădă al sefardei, adică revenirea acesteia în societate, dar nu ca instrument de comunicare, ci doar ca text al compozițiilor muzicale. Citatul din titlu indică în mod clar statutul acestui idiom chiar și pentru solistele reprezentative ale comunității sefarde. Autoarea are în vedere modul în care interpretele se raportează la limbă, așa cum reiese acesta din interviurile și articolele apărute în presă, precum și impactul acestor texte ale compozițiilor muzicale în comunitatea sefardă, limba devenind un factor de identificare al comunității la nivel socio-cultural, chiar dacă textul nu este înțeles (p. 202–203).

Tot o contribuție de sociolingvistică este și cea a lui Elton Prifti, *Das Italienische der italoalbanischen Migranten in den USA zwischen Schriftlichkeit und Mündlichkeit* (p. 347–366), însă cu evidențierea caracteristicilor lingvistice ale comunității lingvistice menționate, aici fiind vorba despre o variație lingvistică propriu-zisă. Sînt discutate particularitățile fonetico-fonologice (și ortografice), morfologice și lexicale, precum și variantele limbii italiene care constituie baza limbii comunității avute în vedere.

Trei dintre contribuții sînt de lexicologie. Unul este dedicat terminologiei alimentare osmanice păstrate în spațiul european (Wolfgang Schweickard, *«vr'o capama, vr'o paclava, vr'o ciulama». Sprachliche Reflexe der osmanischen Küche in Europa*, p. 221–233). Un al doilea, cel din finalul secțiunii, este dedicat terminologiei albaneze pentru transportul pe calea ferată, cu o atenție specială asupra nivelului de limbă în care funcționează (Henry Ludwig, *Zur Korrelation zwischen Infrastruktur und Sprache: Die albanische Eisenbahn und ihre gemeinsprachliche Terminologie*, p. 377–395). Cel de-al treilea are în vedere terminologia păstoritului în Alpii de sud (Werner Forner, *Nomenklaturen der Weidewirtschaft in den Südalpen*, p. 235–264), unde se găsesc în contact dialectele regiunilor Piemont, vestul Liguriei și zona Campagne din regiunea Nice. Autorul face o excelentă analiză a terminologiei păstoritului. Sînt avuți în vedere factorii de influență precum prestigiul idiomului, zona de influență, traseele mișcărilor de transhumanță și perioada de ședere în zona păstoritului, deplasările în zona de coastă pentru valorificarea produselor, precum și migrația cauzată de dificultățile economice din diverse perioade. Deși idiomurile celor trei zone se disting cu claritate prin vocabular și sistem gramatical, autorul constată că terminologia păstoritului este comună nu datorită contactului, ci datorită originii comune a idiomurilor. Articolul, de un înalt nivel științific și cu o metodologie impecabilă, este un model pentru orice cercetare de acest fel.

Temele celorlalte contribuții din această secțiune sînt: o scrisoare needitată a lui Miklosich, o versiune digitală a crestomației retoromanice, tendințe rasiste în strategiile de marketing, lingvistica discursului populist într-un interviu cu Marine Le Pen (Franz Lebsanft), perifraze verbale spaniole în discursul actual, vocabularul vaudou haitian (p. 325–345) și problema standardizării limbii în Balcani prin studiul de caz a macedonenei.

În partea a treia a volumului sînt reunite contribuțiile din domeniul studiilor culturale și cel al lite-

raturii, majoritatea autorilor fiind colegi sau studenți, doctoranzi în unele cazuri, ai omagiatului în cadrul DFG–Graduiertenkolleg 1412 „Kulturelle Orientierungen und gesellschaftliche Ordnungsstrukturen in Südosteuropa" al Universității „Friedrich Schiller" din Jena. Întîmplător sau nu, multe dintre articole privesc (și) spațiul românesc.

Primul articol al secțiunii, *Überlegungen zur Region als begrifflichem Instrument* (p. 399–412), este situat în planul general. Autorul, Michael Metzeltin, face o analiză a factorilor—de ordin geografic, economic, cultural, istoric, lingvistic—care conduc la conceptul desemnat prin termenul „regiune", un instrument important în politica europeană actuală, concept utilizat constant în mediul puterilor politice de-a lungul timpului, chiar dacă manifestat lingvistic sub alte forme, așa cum o arată autorul în partea de început a articolului.

În *Die Adressanten und Auftraggeber von Cantemirs Schriften* (p. 413–426) Klaus Bochmann prezintă opera lui Dimitrie Cantemir prin prisma a doi factori: destinatarul și receptorul. Complexitatea operei lui Cantemir, limbile în care au fost redactate scrierile sale, zonele cultural-geografice ce intră în atenția sa, rolul de deschizător de drum în mai multe planuri, sînt lucruri care ar cere ca o astfel de abordare să aibă o continuare în studiile cantemiriene. Pentru cititorii interesați de problematica lingvistică și culturală a operei lui Cantemir, contribuțiile lui Dragoș Moldovanu nu pot fi trecute cu vederea.

Un alt autor român abordat în această a treia secțiune este Mircea Eliade, cu romanele metaliterare / autoreferențiale *Întoarcerea din rai* și *Huliganii* (p. 441–454).

Christina Vogel face o analiză comparată a concepției estetice a lui Benjamin Fondane—scriitor român cunoscut îndeosebi ca scriitor de expresie franceză, evreu de origine—și a scriitorului elvețian de limbă franceză, Charles Ferdinand Ramuz, în articolul *Benjamin Fondane et C.F. Ramuz: une rencontre insolite au sein de l'espace francophone* (p. 589–599). Concepția despre limbaj și principiile estetice în literatură și film ale lui Fondane sînt alăturate celor ale lui Ramuz printr-un element de legătură din lumea cinematografică: filmul *Rapt* (1933), ecranizare a romanului lui Ramuz, *La Séparation des races*, a cărui adaptare pentru cinema și redactare a scenariului sînt făcute de Fondane.

În articolul *Ritter Pfefferkorn und die wunderbare Empfängnis* (p. 539–557) Gabriella Schubert abordează în context est și sud-est european creația populară *Pipăruș Petru și Florea Înflorit*, apărută în *Povești ardelenești*, culese de Ion Pop-Reteganul. În studiul său, *Der Vampir in der südslawischen und rumänischen Volksdichtung* (p. 559–588), Petra Himstedt-Vaid adună suficiente probe care atestă că o realitate asociată în mod obișnuit spațiului românesc, mai exact, celui transilvănean—vampirul—, are un statut balcanic prin prezența sa în creațiile populare ale slavilor sudici (în Bulgaria și în spațiul fostei Iugoslavii).

Prin *Ein Thüringer Schuster im Banat: Johann Caspar Steube* (p. 497–511) Victoria Popovici reabilitează un autor de literatură de călătorie și extrage o imagine etnografică și lingvistică a Banatului de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea dintr-o lucrare a acestuia apărută în 1791: *Wanderschaften und Schicksale*.

Pe baza unui corpus extras din pagina de internet a cîtorva jurnale de limbă germană importante sau a unor instituții europene sau germane sau doar din spațiul german, Esther Quicker face un studiu de imagologie contemporană (2014) asupra României, văzută ca țară (zonă turistică, prințul Charles, Dracula, cultura alimentară, dar și ca spațiu al emigrării masive, Moldova ca parte a României, nivelul de calificare în muncă, Ion Antonescu, corupția, țiganii) sau cultură (Festivalul Enescu, Brâncuși, literatura—proza și teatrul—, opera, filmul, cunoașterea limbilor străine în România). Conform datelor din 2014, germanii asociau România mai degrabă cu realități negative, „în ciuda frumuseților României" (p. 471), după cum afirmă autoarea, foarte bună cunoscătoare a limbii române și a realităților românești, după cum o arată paragraful final al contribuției sale (p. 455–474).

Martin Jung oferă o imagine a modului în care este percepută minoritatea evreilor în România prin ceea ce se observă în muzeele românești (p. 475–496). Problema antisemitismului, așa cum bine remarcă Martin Jung, este un „capitol întunecat" în istoria României, însă acesta nu poate falsifica atitudinea generală a românilor față de străini, indiferent de naționalitatea acestora. Autorul studiului *«Românii verzi»? Museale Selbst-, Fremd- und Geschichtsbilder der jüdischer Minderheit in Rumänien* se dovedește a fi un cercetător fin și cu simțul răspunderii în afirmațiile sale. Redăm fraza de încheiere, care reflectă realitatea acestei chestiuni în România: „Angesichts der hier nur angerissenen strukturellen,

inhaltlichen und gestalterischen Übereinstimmungen mit der rumänischen Geschichtskultur erweisen sich die Juden in Rumänien als *Românii verzi*, als *wahre Rumänen* [Având în vedere concordanțele—aici doar schițate—structurale, de conținut precum și artistice, cu memoria colectivă românească, evreii din România se dovedesc a fi *români verzi*, *adevărați români*]".

Ksenija Cronomarković și Aleksandra Salamurović fac o analiză a modului în care s-a reflectat revoluția din România din 1989 în presa tipărită din Iugoslavia (p. 679–701), urmărind strategiile discursive, denominative și predicative, exprimarea metaforică și mărcile emotivității. Un subcapitol al lucrării prezintă și relatările reprezentanților presei iugoslave despre modul în care au fost tratați de către români (p. 687–691).

O problemă îndelung discutată de către românii de pretutindeni, problema Moldovei dintre Prut și Nistru, este tratată dintr-o perspectivă mai rar întîlnită de către Jennifer R. Cash în *Who is a Real Russian? Revisiting the Moldovan Question* (p. 725–741). Cunoscătoare a problematicii din Republica Moldova din perspectiva antropologiei sociale, autoarea prezintă statutul etnicilor ruși, sau considerați ruși, în Republica Moldova, pornind de la recensăminte, limba în școala primară și cea secundară, contactele lingvistice și realațiile interetnice la diverse niveluri sociale.

Hendrik Kraft (p. 427–439) încearcă să găsească motivele pentru care manelele, cîntate în principiu de etnicii țigani, sînt dezaprobate în România, deși, conform percepției autorului, acestea ar avea o imensă popularitate. Probabil că explicațiile ar fi fost altele, dacă autorul ar fi făcut o diferență între popularitate și vizibilitate rezultată din comportamentul iresponsabil în spațiul public sau sau dacă ar fi identificat zona socială unde acestea sînt populare și ponderea respectivului segment social în Romania. Un indiciu pentru o astfel de percepție deformată este identificarea românilor prin emigranții țigani din România, confuzie provocată, din nefericire, și prin etnonimul *rrom*, perceput ca incorect politic în societatea românească, dar și în cea țigănească (cu excepția celor foarte puțini implicați politic), aceștia identificîndu-se prin etnonimul *țigan* și folosind în vorbire bogata familie lexicală a acestui cuvînt.

Celelalte opt articole din această a treia secțiune nu mai privesc în mod direct sau nu privesc deloc România ori spațiul românesc. În articolul *Kruševo, die Aromunen und das Makedonium* (p. 513–537), Joachim von Puttkamer reface contextul istoric și prezintă rolul aromânilor în acțiunea de emancipare de sub autoritatea turcă, acțiune care a condus la proclamarea efemerei Republici Crușevo în august 1903, cu centrul în orașul macedonean Crușevo, în care aromânii aveau o pondere demografică importantă, sau chiar erau majoritari, după informațiile lui Gustav Weigand. Apropiat ca tematică de studiul lui von Puttkamer este contribuția lui Peter Mario Kreuter, *The Flâneur of Salonica. The First Balkan War in the Private Correspondence of George I, King of Hellenes with Fritz Peter Uldall (1847–1931)* (p. 761–777). În *Eastern Orthodox and Western Latin Churches under Communism: Differences and Parallels* (p. 703–723), Vasilios Makrides analizează raporturile dintre bisericile creștine și regimul comunist în estul și sud-estul Europei. În *Cervantes, die Novelle und die Entstehung des* ***Quijote*** (p. 601–611), Harald Wentzlaff-Eggebert încearcă să argumenteze că romanul lui Cervantes ar fi fost proiectat inițial ca nuvelă. Christine Felbek și Andre Klump oferă o prezentare detaliată a importanței teatrului în difuzarea limbii și culturii ladine în Tirolul de Sud (p. 613–652). Andrea Meyer-Fraatz face o analiză a modului în care este receptat Jacques Brel la „cantautorul" croat Arsen Dedić (p. 653–677). Silvia Petzoldt face o analiză a romanului scriitoarei maghiare Alaine Polcz, *O femeie pe front*, dînd atenție nuanțelor autobiografice, îndeosebi violenței sexuale la care este supusă femeia în timpul războiului.

În articolul final al volumului *Die weiche Seite des Ali Pasha: der Löwe von Epirus und seine Vorliebe für Musik* (p. 779–795) autorii, Wolf Dietrich și Thede Kahl, pun în evidență o latură mai puțin cunoscută a lui Ali Pașa, și anume înclinația sa pentru muzică, o caracteristică mai greu de întrezărit la cel cunoscut sub numele de Leul din Epir, renumit prin brutalitatea sa, devenită legendară.

Volumul, divers în tematica abordată, îl omagiază pe profesorul Wolfgang Dahmen nu doar prin dedicare, ci și prin valoarea contribuțiilor, iar aceasta cu atît mai mult, cu cît mulți dintre autori i-au fost studenți sau doctoranzi.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ESSAY

doi:10.17684/i5A79en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Literature as discursive interstice

Dumitru Tucan*

Faculty of Letters, History and Theology, West University, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timişoara, Romania

Article info

History:
Received December 1, 2016
Accepted December 24, 2016
Published March 23, 2017

Key words:
literary pragmatics
poetics
literary theory

Abstract

Starting with a famously popular case of literary genesis, which is the rewriting of the theatre play *English Without a Teacher* in the new variant of *The Bald Soprano*, this paper aims at analysing the complex relationship between textual objects of literary pretension and the literary space. The paper's assumed perspective derives from the pragmatics of literary discourse (cf. Maingueneau, 2007), while at the same time it is concerned with analysing the processual features of literary phenomena. It seems that these features can only be analysed in relation to the metamorphoses of the social and cultural imaginary. Emphasizing these relational features of the notion of literature across history and also emphasizing the capacity of literature to remain in a process of continual metamorphosis while being in close contact with the textual objects which seek to challenge its stability, and at the same time, emphasizing the status of literature as 'discursive interstice' or as 'self-constituting discourse', the paper sets out to show the fact that textual objects which aim at transgressing the 'literary space' are in fact the signals released from the pressure history and the cultural metamorphoses it has generated exercises on the literary phenomenon. This pressure seems to have offered literature a transgressive dimension.

1. Introduction

In the recent history of literature (theatre), the change of the Romanian theatre play *English Without a Teacher* into the French play *La cantatrice chauve* [The Bald Soprano] represents a famous case of literary genesis, which can be a starting point for a clarifying discussion regarding the works of the Romanian-French playwright, but also for a discussion concerning the relationship between textual objects of literary pretension and the literary space.

Let us now remember the facts: just as the World War II had finished, Eugen Ionescu chose not to leave France and then he decided to reconnect with the literary space when his play *The Bald Soprano* had its world premiere in Théâtre des Noctambules, on May 11, 1950. As one of the most important voices of the generation of the '30s, the young playwright had been one of the iconoclast voices of the Romanian literary criticism in his Romanian period, although his 'creative' work (his volume of poems *Elegii pentru fiinţe mici*) had not been an acclaimed 'literary event' in the period between the two world wars. His genuinely irreverent attitude present in *Nu* (1934) and in his chronicles published in the press[1] was targeting against the Romanian literary tradition and against the big names from the interwar literature, and also against a particular idea of 'literature', namely the one rooted in a cultural continuum, teeming with culture and rhetoric and lacking authenticity[2]. From this reason, the young Ionescu began to regard theatre as a completely false and inauthentic 'literary or 'artistic' form. However, Ionescu was about to become a famous playwright in his own right, but this happened as a result of an interesting experiment of literary iconoclasm and *theatrical self-pedagogy*. As he personally confessed in *Notes and Counternotes* (Ionesco,

*Email address: *dumitru.tucan@e-uvt.ro*.

[1] These chronicles are published by Mariana Vartic and Aurel Sasu in *Război cu toată lumea* (Ionesco, 1992).

[2] As he used to seek forms of 'authenticity' in the writings of his contemporaries, the playwright regarded literature as closely linked to "the organic alliance of intuitive knowledge and innovative expression" (Tucan, 2015, p. 46).

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

1966), while he was trying to learn English using the *Assimil* course book, the writer would transcribe long sentences from the manual and would arrange them in a new form of experimental theatre, which became *English Without a Teacher*. Ionescu's first attempt at writing drama was mainly characterized by the transgression of the discursive and structural norms of theatre. By voicing evident dissonances which mark the dialogue and by refusing to give clear space and time coordinates or clear descriptions of characters, resulting in a number of logical inconsistencies at the level of the action, this play seems to violate the traditional theatre of coherently developed models and situations by an intentional use of fragmentation. What Ionescu actually creates is *innovation through rupture*, which becomes evident in the analysis of the final ending of the play—a typically Pirandellian ending (i.e. a metatheatrical ending; see Tucan, 2013, p. 450): in *English Without a Teacher*, Ionescu seems to dismantle the heavy machinery of theatre in order to better understand it and to make it work *otherwise*. At that moment this *otherwise* only showed a remote potentiality but it was about to become a reality soon after Ionescu rewrote his play in French.

La cantatrice chauve is almost entirely identical with its previous version. While analysing the new play, critics have identified a number of recently added details, which rather seem to indicate a typical process of re-theatralization, most likely required from the outside by Ionescu's theatre agents. To be more specific, *The Bald Soprano* is the new variant of *English Without a Teacher* without the final episode, supposedly too violent and too restrictive, while the director and the actors themselves who were trying to put the play on the stage made very strong claims about its ending.

> On trouva cette fin trop polémique, et ne correspondant pas, d'ailleurs, avec la mise en scène stylisée e le jeu « très digne » voulu par les comédiens.
> Et c'est parce que je ne trouvais pas une autre fin, que nous décidâmes de ne pas finir la pièce, et de recommencer. Pour marquer le caractère interchangeable des personnages, j'eus simplement l'idée de remplacer, dans le recommencement, les Smith par les Martins.
> (Ionesco, 1966, p. 259)

In this way, under the pressure of the *theatre agents*, Ionescu's act of self-pedagogy became an innovative and a strikingly new theatrical or literary act which was going to resonate with his sympathetically responsive audience. All these points will be further developed. Ionescu's persistent attraction to acts of negation was not going to change but, with a bit of help from the outside, his attitude of denial was primarily channelled to develop new forms of theatre. Ionescu's metatheatrical final ending in his first play seemed to have manipulated, perhaps too explicitly, the meaning of the text and limited the overall message to a sterile polemical debate regarding the autonomy of theatre and the necessary separation between fiction and reality in theatre (see Tucan, 2014, p. 449). The ending of the play was therefore limiting the number of critical readings while only encouraging a metatheatrical type of reading. It is clear that texts, either theatrical or literary, may become artistic works if they are able to afford various forms of interpretive actualizations in particular cultural contexts. This means that literary texts need to be placed into a discursive interstice (i.e. literature); inside this interstice, such limiting contextualizations are generally abolished. Beginning with this example, in what follows I will discuss the relationship between textual objects of literary pretension and the literary space. Given this complex relationship, it is only possible to describe the idea of literature in relation to its processual character.

2. Literature as discursive interstice

The discursive interstice known as **Literature** in the Western culture is a phenomenon of extensive amplitude, but it nevertheless lacks a unitary definition. Across history, literature has been given a wide range of definitions, extensions and attributes. Analysing 'literature' as a discursive type and observing "the irreducible dispersal of 'literary' *discourses*" (my italics), Dominique Maingueneau is right when he claims that the term of literary discourse "is a label that does not denote a stable unit, but it allows the grouping of a corpus of phenomena that belong to different historical ages and societies" (Maingueneau, 2007, p. 19).

The notion of literature has received considerable attention indicating that literature itself has developed a diffuse and volatile character. Take for example the various perspectives on literature across historical ages, the brief history documenting literary fashions and models which have been opened up to contestations, or the short outline showing how the relationship between literature and the social and cultural space has been perceived in time.

The length of this paper does not allow a further debate, but if I wished to outline the potential of a historical analysis of both the literary phenomenon and of the metamorphoses of the idea about literature, I would have to assume a perspective that would be historical and typological at the same time. Beginning with the mainstream texts of the history of universal literature, but also with the founding texts of critical reflection on literature and culture, I could notice, even if in a brief and schematic manner, that the definitions of the literary phenomenon differ, sometimes in a strikingly radical manner, from one epoch to another or from one paradigm to another. While I am fully aware of this fact and of the risks of generalizations, I could nonetheless discuss a 'classical' definition of literature, rooted in the platonic considerations on poetry or literature—see *The Republic*—and in Aristotle's *Poetics*, a romantic definition of literature, fixedly rooted in the birth of the culture of the individual in the European context, a modern definition of literature, rooted in the crisis of the European culture from the last part of the 19th century, and a postmodern definition of literature showing a sort of sweetening of the experimental and contesting fervour of the modern æsthetics.

One of the main conclusions reached by such an analysis would be the one showing that *any approach to literature automatically starts a further discussion regarding the historical variations of the term itself as well as regarding the cultural and ideological contexts in which these definitions were generated*. Take for example Adrian Marino who has this exact approach to literature in most of his books and especially in his ample 'biography' analysing the idea of literature (Marino, 1991–2000). From this perspective, the concept of literature can be perceived as a relational concept[3] (see Bode, 1989) which receives meanings, extensions, attributes, and functions only in relation to a particular cultural context and in relation to its system of values.

Across historical ages, literature has been granted a nucleic æsthetical dimension and also a capacity of metamorphosis which has made possible paradoxical valorizations. Each of these historical ages has had a functional approach to this discursive and cultural phenomenon. Ever since its early beginnings, literature has been placed into the category of self-constituting discourses, which are discourses that colour the acts of the community (Maingueneau, 2007, p. 64). Thus, in all historical ages literature has interacted with the community's system of values. However, it was possible for this type of interaction to take place only inside the boundaries of a *fundamental ambivalence*: on the one hand, literature was able to refine the most innovative trends in the cultural space, and on the other hand, the same literature, in the most natural way, was an active facilitator which managed to introduce these cultural trends, to secure their place in the community, and finally to legitimize them as assets of value for the cultural imaginary. This is the reason why literature seems to be serving a dual functionality, apart from its metamorphic character. Ideal and transitory, spiritual and material, sacred and profane, atemporal in essence but subjected to historization, literature is able to establish permanent communication with the community's system of values, which is constantly suppose to send back messages to literature. Therefore, literature is able to be an active participant in the reconfiguration of the cultural space by undergoing a natural process of feedback. In the first place, this functional duality can be explained by the fact that, historically speaking, the specific vocabulary used to formulate subsequent theorizations of literature has always oscillated between these two antithetic dimensions, fact which has enabled the notion of literature to absorb, transform, and recycle all representations, images, and ways of thinking belonging to all historical ages. This explains why literature is characterized by a set of features which, at some point, can establish something similar to a category—a highly contested category, according to cognitive scientists (Kovecses, 2006, p. 51–61)—

[3] Or a *functional concept* (Eagleton, 2008, p. 24).

in relation to the dynamic experiences of culture. In the end, this argument strengthens once again the idea that literature should be regarded as a relational concept or as a complex category which seems to be closely connected to the dynamics generated by the historical play involving individual and/ or cultural experiences.

However, having embraced such an approach to literature does not automatically deny the possibility that a great number of individual texts can be 'highly appreciated' and regarded as masterpieces across different ages. Such texts have been able to form the trans-historical literary cannon across particular cultures or, more precisely, they are seen as identical with Harold Bloom's "literary art of memory" (Bloom, 1998, p. 17), a phrase he has coined with reference to the Western cannon.

In fact, there are at least three possibilities of analysing the impact of individual literary texts on the canonical history of the European culture. The first possibility would be the one of a 'rapid' canonization which shows that a text has been present in the cannon ever since its birth to this day. In this case, the Homeric epics are probably the best example, as they have been accompanying and modelling the European culture ever since the Antiquity, despite the fact that their origins and functionality in the old world are seen as rather problematic, complex and intrinsically connected to the history of the cultural space in which they emerged[4]. The second possibility would be the one of a 'contextual' canonization which may comprise all texts paradigmatic of a particular age or of a particular literary style. Here all literary texts rendering faithfully what can be called the epoch's literary doctrine can be given as examples; such texts are granted instantly the status of the cannon, but they lose their potential of reference texts when the idea of literature becomes radically transformed, in spite of the typical inertia suffered by all literary objects which have been canonized. Racine's theatre can be a good example[5]. The third possibility would be the one of a 'subsequent' canonization, which means that the text enters the cannon long after it begins to circulate. Miguel de Cervantes's *Don Quixote*, William Shakespeare's theatre or François Rabelais' *Gargantua and Pantagruel* best illustrate this case. Despite the fact that today the publication of Cervantes's novel is considered to mark the moment of the invention of the modern European novel (see Cascardi, 2002, p. 58–79), in its early 150 years of existence, the text was regarded just as highly humoristic writing, although it was already heavily translated (Beutell Gardner, 2015, p. 3). It is a fact that the age when this text was written, the genre of the novel was seen as marginal, so *Don Quixote* couldn't be perceived but as a strange and an unconventional oddity, placed at the periphery of literature and opposing the central poetic models of the 17th and 18th centuries. Highly read for his irreverent images teeming with the folly of the carnivalesque laughter, Rabelais was firstly truly appreciated only by the Romantics, who constructed a new paradigm of permanent models which included Rabelais, Cervantes, and Shakespeare (Bahtin, 1974, p. 6–7).

The analysis of these three possibilities establishing a set of relationships between literary texts and the canonical history of literature indicates that 'literary objects' are always in close interaction with various historical contexts, and that they may allow or not to be revalorized by these contexts through which they have travelled. Some of these texts cannot deal with these processes of interaction, and so the interest drawn on such texts can only be purely documentary. Others, especially the ones preserved as cultural reference points, have a longer life due to the fact that they can firstly cope with contestations, and consequently they may allow a set of revalorizations which are opened up to new cultural and individual experiences. These textual 'objects' are in fact the closest to the processual character of the idea of literature. Among other things, the history of literature is the history of the revolutions taking place in the literary art. The reason for this is straightforward: *the obsession for originality is the engine for the continuous metamorphoses of literature as a form of expression and as cultural insertion*. The openness,

[4]This means that the Homeric epics have become central cultural elements of the Old Greek culture once a panhellenic consciousness has developed along with the culture of writing which had selected the canonical version of the Homeric epics from the previous oral tradition (see Nagy, 1989, p. 29–35).

[5]It is a good example especially if we remember that Stendhal gave it as a counter-example when he tried to explain the difference between Romanticism and Classicism in his essay *Racine et Shakespeare* (1823; see Stendhal, 1927).

the contesting spirit, the quest for new forms of expression and the relation to the cultural space are all reference points which have been accompanying, in one form or another, the entire history of the Western literature. But this obsession for creative originality has always been coupled with an obsession for interpretative originality. This happens because *trans-contextualization* seems to be the engine of the permanent valorization of literature; *more precisely, this seems to be the capacity of the cultural imaginary to value the texts that have been labelled as literary in various contexts through interpretation and rewriting*. In conclusion, *trans-contextualization* can be defined as an act of valorization used in relation to the texts that have been labelled as literary; across history, this act has involved the transfer of the defining elements of the literary text from one system of reference to another one[6].

3. Literature as self-constituting discourse

If today the notion of literature has developed a relational sense and if the reality of literary facts only makes sense as part of a discursive interstice, it appears that the difference between literature and non-literature can be highly problematic. Traditionally speaking, the boundaries between literary and non-literary phenomena have remained in an area of stability. But the fact is that the literary discourse has never been kept in isolation; on the contrary, it has always enjoyed the interaction with other discursive types, present in different historical and cultural communities. This commonsensical observation can show the fact that there are several types of discourses to which we tend to attach intrinsic value and fundamental meanings, generated primarily from within one particular culture. These are, in fact, the types of discourses that attach "meaning to the acts of the community": the religious discourse, the philosophical discourse, the scientific discourse, and the literary discourse. All such discourses are self-constituting discourses, i.e. discourses that ground the culture of a community in deeply rooted values while being responsible for the *archeion* of a culture[7].

Although such self-constituting discourses are able to self-authorize or self-legitimize as fundamental and foundational discourses of origin, they are also able to interact with each other or with the community's discursive types (see Maingueneau, 2007). Born in time immemorial, these types of discourses enter a constant competition in order to reach the foreground of the cultural space, while the tension generated between them forms particular features and paves their way to posterity.

One supporting example comes from the Ancient Greek culture. Plato's negative perception of 'poetry' is a well known fact; the term of 'poetry' used to cover the meanings we now attach to literature. In Plato's times, poetry used to have an educational aim as it was the most highly valued vehicle of tradition, built on two pillars: æsthetics and religion. In effect, Plato's critical vision disapproves of poetry's educational aim, while this classical instrument was generally supposed to be a repository of all wisdom. When the Greek philosopher tried to imagine the ideal city, Plato is famous for having banished poets from the city because of their illusions, false images, and their world of appearances which may lead us even further from the 'truth' (Plato, 1986, 596 e, p. 413). In fact, such antithetic images setting the stage for Plato's scepticism about poetry (see Tucan, 2013) may reveal the conflict between poetry and philosophy, between the tradition manipulating the *doxa* and the truth, seen as the two main objects of philosophical thinking. This moment marking the tension between poetry and philosophy, which appeared in Plato's

[6]However, given the fact that in the modern and postmodern ages it was contested the spirit of literature as universal, atemporal, essentialist discourse, the act of trans-contextualization began to be used in relation to other types of texts (for instance, 'documentary' texts, scientific texts, etc.). For example, history in its traditional sense tries to understand the objective historical context of a document which has the role of recording a series of past real facts. Nevertheless, cultural anthropology would rather say that such a document does not record real facts, but realities of social, cultural, symbolic, ideological or institutional nature. Such a document would be perceived as a significant mark of the ideological structures of the times rather than an accurate record of historical 'reality'. Trans-contextualization is therefore a common practice of current cultural studies that examines both literary and non-literary texts and regards them as valuable documents bearing the mark of the cultural structure of the space in which they were created.

[7]Maingueneau (2007, p. 64): *arché* – source of action, principle, sovereignty, power.

argument, was actually the moment when both philosophy and the critical reflection on poetry (including here the reflection on the utility of poetry) became separated, but ever since that moment they have not lived completely isolated one from the other. Half a century after Plato's *Republic*, Aristotle wrote *The Poetics*, which was later considered to be the first treatise of literary theory in the Western culture (Doležel, 1998, p. 17). In his *Poetics*, Aristotle uses the discourse of the philosopher who makes a careful analysis of an ordinary phenomenon, but also he uses the discourse of the thinker who, with a methodical temperament, tries to confer autonomy to the study of literature or poetry[8], and by doing so, he tries to legitimize the idea of literature as relevant to culture, even when literature was highly rebelled against. However, in addition to its legitimizing function, Aristotle's poetics has also a formative function: having defined literature and having emphasized the need of literature to develop an analytical framework, Aristotle's treatise has remained for the course of two thousand years the milestone of a prescriptive poetics[9], which was able to offer valid models for the writers and also models of evaluation and ways of address for the poetical phenomenon. In short, the treatise was able to offer the stability necessary for the self-constituting discourse. Whether we consider generic structural models, which have multiplied in time, or whether we consider the poetic language or any æsthetic effects, literature has gradually developed a powerful discursive tradition that owes a lot to the theoretical and analytical reflections from Aristotle's *Poetics*. In addition to being a catalyst for the discursive dimension, *The Poetics* has been committed to the formation of a tradition of appreciation of literature in the Western culture, which has enabled literature to remain at the core of the self-constituting discursivity, in spite of the various moments when it was highly contested.

The example mentioned above may be relevant from another viewpoint, i.e. the analysis of the phenomenon of 'constituency'. In the previous paragraphs, it has been noted that Plato disapproves of poetry's claims to 'wisdom'. In other words, it seems that Plato had been trying to place philosophy at the core of cultural constituency, which at that time was a phenomenon in search of achieving a sense of legitimization and a state of individuality. By doing so, Plato attempted to challengingly dislocate the truth, regarded as a highly valued asset of poetry, in order to further attach it to philosophy. This dislocation was nevertheless only partially achieved as the idea of 'truth' came to be a legitimizing factor for both philosophy and literature across centuries. However, what remains a fact is that this original act of dislocation was certainly meant to enable in the Western cultural history the interactions between philosophy and literature as they both seemed to share the same 'object of desire'. But probably more important is the fact that this highly disputed element of value was going to be one of the legitimizing concepts that defined the self-constituting character of both discourses, despite their evident differences, which can generate tensions, as shown in Plato's work. Whether in close collaboration or whether in open conflict, these two self-constituting discourses have been in fierce competition for trying to take possession over the elements of value belonging to different cultural areas, but each of them has fought with their own individual weapons. In the end, each self-constituting discourse is defined by a set of *generic cultural elements of value*, as it is the case with the one mentioned above, but eventually self-constituting discourses can only achieve stability and acquire particular features by means of *a set of individual elements* and *a corpus of particular discursive configurations*.

Such arguments are perfectly valid also in the case of literature. In order to take more advantage of the analysis of Aristotle's *Poetics*, I believe it would be interesting to consider the practical ways in which this philosophical text managed to share with literature the essential elements of its constituency: more

[8] "Besides the analytical character of Aristotle's own philosophical temperament, two major factors encouraged a more acute demarcation of poetry's domain than had previously existed in Greek culture or criticism. One was the rapid diversification, in the course of the fifth and fourth centuries, of regions of thought and activity which in retrospect came to be categorised in terms such as history, rhetoric, science, scholarship, and philosophy itself. [...] In addition to this cultural issue, there was the particular challenge of Plato's assault on poetic standards of truth and morality, posing for Aristotle the task of finding criteria which could do justice to poetry's intrinsic nature and values." (Halliwell, 1989, p. 152).

[9] Or 'essentialist poetics', according to Genette (1994, p. 93).

precisely, generic and specific elements of value and discursive configuration.

While he was writing his treatise, Aristotle used the poetical practices popular in his time in order to create a synthetical image of the literary phenomenon ('poesis')În conclusion, Aristotle's *Poetics* does not only launch a series of clearly defined subjects which were going to be at the centre of the critical reflections on literature (see Tucan, 2007), but it also manages to describe in a theoretical manner the literary phenomena of his time. Clearly, Aristotle tries to pinpoint the specifics of poetry and its compositional features, while he was also interested in its functionality. But, besides all these, Aristotle implicitly wished to outline a model of poeticity which was meant to be followed in the centuries to come. This becomes clear even from the very first paragraph:

> The poietic [art] in itself (1) and the various kinds of it (2), and what [particular] effect each kind has (3), and how plots should be put together if the making is to prosper (4); and how many elements it has and of what kind (5); and likewise everything else that belongs in this area of inquiry – let us discuss all this, beginning in the natural way with first things.
> (Aristotel, 1997, 1447 a, [s.n.])

Firstly, Aristotle addresses the issue of defining poetry: (1) the philosopher borrows this definition from Plato's *Republic*, but he appears to assign value to the term in a context of rationalist thinking: poetry is therefore an art of imitation which imitates by means of words only (1447 b). If Plato had not allowed poetry to have access to the 'truth', to his disciple this was a fundamental requirement. To Aristotle, the term of *mimesis* had the double meaning of both 'reality' and 'truth', combined in the general concept of 'natural verisimilitude'. If Aristotle is concerned with the concepts of 'poesis' (*creation*) and 'techné' (craft or art), it should be noted that, besides the truth as a generic element of value, the philosopher attaches to poetry another specific element of value: *beauty*.

Although Aristotle was not very interested in analysing 'types of poetry', and therefore (2) he only managed to briefly question the imitation process with its 'means, objects, and procedure' (1448 a: 20–25), describing only in general terms epic poetry, dithyrambs or comedy and anticipating a detailed analysis of tragedy, the Greek philosopher makes an indirect attempt at describing a corpus of structural configurations of literature. In other words, this is a theory of literary genres.

The phrase of "what [particular] effect each kind has" speaks of the issue of the functions of poetry. As expected, the basic function of poetry is *beauty*. However, the sense of beauty cannot be attained without a set of stylistic and compositional frameworks which are carefully described by Aristotle for tragedy, but he only briefly touches upon them for the other genres. Here one can find the particular features which are expected to generate the prescriptive character of classical poetry, which has been mentioned in the lines above. In effect, Aristotle's critical synthesis seems to have paved the way for a compositional system of literature, which was supposed to develop gradually together with the literary practices of the times, but which remained nevertheless deeply rooted in Aristotle's writings.

In addition to the above given example, it can be also noted that literature as self-constituting discourse is seen as a sort of reference framework that is meant to incorporate a number of generic reference points and discursive structures which have received their own legitimization by mirroring the existing values and the discursive tradition. But since both the discursive tradition and the system of values are subjected to metamorphoses, one can conclude that the literary space is permanently situated in interaction with a set of potential phenomena which, by forcing their way into the system, are able to generate transformations, dislocations or ruptures of the reference framework of literature.

*

At this point, it is only sensible to question what exactly enables texts to belong or not to the self-constituting register of literature. Having previously analysed Ionescu's plays (i.e. *English Without a Teacher* / *The Bald Soprano*), I can now draw the conclusion that his texts are part of a discursive tradition, more precisely the tradition of drama. In Ionescu's case such a literary approach was possible due the fact that

the playwright showed a clear preference for organizing and structuring his texts in a strikingly dramatic manner. In other words, what the playwright did was to adjust the sentences he had extracted from the *Assimil* course book to the discursive register of drama, by introducing bits of dialogue and stage directions. It is true that Ionescu's creative act is caught in the game of hazard, as shown in his *Notes and Counternotes*. On the other hand, to some extent almost all creative acts are exposed to hazard. It appears that the original foundations of literary works are generally built on their need to break free from the literary tradition and change it in the sense of achieving a new reconfiguration and revalorization or in the sense of openly opposing to traditional literary practices. The views Ionescu takes in his writings put him in marked opposition to a long tradition of drama. However, regardless of the general views an individual literary work might use, literary works have to create a set of values which they are expected to passionately pursue and ultimately these values will be exposed for receiving validation. In the beginning it was difficult for Ionescu's addressees to identify precisely the set of values the playwright had created and so they mainly took notice of the tensed critical views generated by Ionescu's texts and examined their oddity teeming with insight and inspiration. Thus, somewhat paradoxically, the playwright was going to achieve validation for his works from within the continuum of the theatrical tradition which Ionescu used to challenge from the outside in order to gain recognition as a fully accomplished writer in the theatrical continuum. In conclusion, it is evident that self-constituting discourses are expected to be formed neither in the core of tradition nor outside tradition. The place where they are born is a place of paradoxes, i.e. the symbolic place of the social and cultural space, or "a parasitic location which depends on its own impossibility to establish itself". In short, this is the *paratopy*[10], according to Maingueneau (2007, p. 70). Paratopy is therefore more than a place. It is the gap widening in the course of the interactions that occur between literature, history (and implicitly the cultural imaginary in its historical sense), and the individual energies released by literary creativity. This is the place to situate a text with literary pretensions which already belongs to 'literature' but which is still striving to achieve the desired validation.

The discourse community is supposed to validate literary acts. The term of 'discourse community' was first coined by John Swales (1990) in his analyses of the written communication, which appears to be deeply rooted in the other two previous meanings attached to the notions of *speech community* from the sociolinguistics and the one of *interpretive communities* from the American poetics of the '80s (Fish, 1980). If the speech community gives voice to the consciousness of a group of people who share a set of linguistic norms with regard to their own communication (i.e. how their language should be used culturally and geographically), the interpretive community, on the other hand, provides a set of shared cultural strategies that are used for interpreting (literary) texts. The discourse community, however, is a combination of the other two discourses with the goal of understanding a new practice in communication and a new type of reception with far-reaching effects. According to John Swales, discourse communities are groups of people who use communication for specific goals and who share a set of strategies, values and instruments to achieve these goals: a set of broadly agreed values, a series of common rules and a corpus of discourse structures, a network of communication platforms, and a number of public figures who have the role of endorsing all these shared elements, etc. Discourse communities are groups of people who develop their own common practices and a series of shared norms. These groups of people are able to establish the network of values in a community and are able to change and adjust them accordingly. Such a network of values includes cultural symbols, structures of the social and cultural imaginary, cultural and institutional practices, a series of 'self-constituting discourses', and a number of generic artistic values (i.e. a list of agreed upon æsthetic paradigms) or individualized values, which may refer to various artistic figures belonging to the artistic and the literary cannon. In addition, discourse communities have an *active* component and a *passive* one. If in the case of literature, the former component refers to those who are able to create symbolic acts or texts that are subjected to validation, performed by authors, and to those who organize these acts

[10] „The *paratopy* [italics in original] is not the absence of a place, but a diffcult negotiation of a place and non-place, a parasitic location which depends on its own impossibility to establish itself." (Maingueneau, 2007, p. 70).

of validation, performed by the literary criticism, editorial policies, or the system of education, etc., the latter component refers to those who receive these 'products' after they have used the signals coming from the elements of the first dimension. When the thin line separating the passive and active components is breached, the ones on the passive side have often attempted to become actors in the active dimension of the discourse community by producing 'literary works' or works associated to literature.

In order for a 'literary act' to be validated by a 'discourse community', the process of validation needs to be ready to break the rules of discourse and the symbolic structures of the discourse community, which means that such a validation act needs to own a *penetrating capacity*. Like other self-constituting discourses, literature has powerful textual structures "attributing to themselves the capacity of global significance and the capacity to speak of society, truth, beauty and existence" (Maingueneau, 2007, p. 71). Texts that tend to assume a literary capacity automatically need to assume this other capacity of transgressing the established limits of literature, together with its generic and specific values. As indicated above, when Eugen Ionescu wrote *English Without a Teacher* he seems to have experienced an act of theatrical self-pedagogy, but unfortunately he managed to give his new play a much too simple configuration, namely a too explicit type of meta-theatricality. When he asked for feedback from first validation agents (i.e. the director and the actors), they regarded the text as too restrictive in terms of its potentialities to penetrate the value register of theatre / literature, and therefore they recommended an alteration of the text by the elimination of the final ending which was too obedient to the rules of meta-theatricality and which was thus replaced with the first scene. The repetition of the first scene of the play resulted in the use of the new strategy of circular dynamics.

This strategy of circular dynamics was meant to generate further observations made by critics regarding the obvious correspondence between the play's isolated universe, but in fact extremely disarticulated, and the highly dissonant structure of the culture in the '50s. It must be admitted that the first critical and interpretive voices were now beginning to connect the absurdity of Ionescu's imagined world of theatre and the absurdity of the 'real' world in the post-war Europe:

> Lacking any determination or logic, the absurd structural dimension of the new theatre came to be very similar to the equally absurd structural dimension of 'reality' lacking the same determination and logic. In the critical views of the times, the new theatre was likely to become an invitation in which reality, including the human reality, was encouraged to show its true monstrous features. Thus, the new theatre was generally perceived as a disturbingly shocking scene mirroring a world devastated by conflict and ideology, and consequently it was soon perceived as the 'Truth'.
>
> (Tucan, 2015, p. 149)

As it can be seen from the example given above, the literary act appears to be born from within the discursive fields belonging to a community by making use of a series of processes: imitations, transformations, caricatures, disarticulating contestations, ironical contestations, etc. All such processes are in themselves true acts of *transgression* of *discursive norms*. In fact, it seems that the disarticulation of the conversational structures, as seen in the mirror of the final 'product', and the disarticulation of the dramatic structures are the foundation of Ionescu's theatre. The impact of the literary act on the discourse community varies therefore according to the manner in which the discursive norms are transgressed. In fact, this seems to be the creative reflex developed by the processual character of literature. The transgression of the discursive norms automatically involves a metamorphosis taking place at all levels of discourse (linguistic, inter-discursive, and cultural) in order to realize the intended discursivity. As shown by the history of Western literature, texts that seek to achieve validation in the region of the self-constituting discourse of literature are prepared to assume challenges leading to the metamorphosis of language (not only literary language, but also other related languages), to inter-discursive metamorphoses (the reinvention of generic and rhetoric structures), or to cultural metamorphoses (the reshaping of the social and cultural imaginary and the

reformulation of the networks of values belonging to various groups). All these potential challenges place the text into the 'discursive interstice', which is literature itself, while the text is expected to achieve the desired validation from the discourse community.

*

"I will always remember with pleasure the moans of disappointment, the rising irritations, and the jokes that greeted the premiere of The Bald Soprano on the stage of Théâtre des Noctambules, on May 11, 1950," writes Jacques Lemarchand, chronicler for *Le Figaro Littéraire*[11], and he continues: "I had enjoyed there a very pleasant evening which was even more delightful with the groans and ironic laughter from a part of the establishment who was present there". If Lemarchand was enthusiastic about Ionescu's theatre which he regarded as a 'theatre of adventure' (Lemarchand, 1973, p. 16), others were less impressed by the playwright's openly iconoclast gestures. For example, after attending the premiere of *The Bald Soprano*, J.B. Jeener wrote in *Le Monde*: "You laugh in the first five minutes of the play, but are these first five minutes worth the next tedious hour?"(*Le Monde*, May 13–14, 1950). Jean-Jacques Gautier, the influential chronicler of *Le Figaro*, was openly more critical of Ionescu's theatre, which at that time had already gained the recognition of a cultural phenomenon impossible to ignore: "I don't think Mr. Ionesco is an important writer. In the first place, I don't even think he is a playwright, I don't think he is a thinker either, he is not even a fool. In fact, I don't think Mr. Ionesco has anything to say... He is just an imposter whose activities may be summarized in the text of a telegram: 'The fake surrealism has not died. Stop. Ionesco is next'" (*Le Figaro*, Oct. 17, 1955)[12].

In conclusion, the validation of a literary act involves the formulation of a set of questions by the validation agents (critics, the education system, and editorial policies):

- Is the text interesting enough? Why?
- Where exactly does the value lie in the text? What can the text offer to the community's network of value? What is the message of the text and what is the extent of the message?
- How relevant is the transgression of the discursive norms? Is this relevance generally acceptable? Is the transgression worth of legitimization?
- How can one discover the value of the text, its message, and its relevance for the community's network of value?

All these questions are supposed to lay the foundations of a *hermeneutic contract* with the text (Maingueneau, 2007, p. 73ff.) and also they are supposed to generate a *hermeneutic framework* that is expected to legitimize the literary character of a text. The hermeneutic contract states that "the text 'says' something else than it seems to suggest at first sight"; consequently, for this reason that 'something else' needs to be deciphered by 'exegesis'. On the other hand, the hermeneutic framework helps the text to establish relationships with one or more elements of value, which are significant for the symbolic network of the discourse community. This type of relationship legitimizes the transgression of the discursive norms, encourages the validation of the literary text, and generates the need of all readers to accept a hermeneutic reduction, i.e. the search for meaning.

Known for his innovative and provocative acts, Ionescu's theatre behaved in the same way as other similar acts in the sense that his theatre aroused strong reactions of disapproval (J.B. Jeneer, J.P. Gautier), but it also aroused positive feelings of admiration (J. Lemarchand). Perhaps more important it is the fact that the iconoclast and critical nature of Ionescu's theatre, able to question realities, was going to resonate with the gaps widening in the discourse of a real discursive community, which was actually the main premise for its literary and theatrical validation. Although Ionescu's works were not able to generate a complete transmutation of all values circulating in the 'community', his texts were nonetheless capable to produce at least one major rupture in the cultural imaginary, and in this way they were able to question

[11] Jacques Lemarchand wrote the preface for Eugene Ionescu's first volume of drama, published by Gallimard in 1954, while he was also an enthusiastic critic of his plays.

[12] See more details about this dispute in Lamont (1993, p. 245–261) and in Tucan (2015, p. 91–93).

Is the text interesting enough? Why?	No: it is a tedious farce (Jeneer). No: it is just the repetition of an already used avangardist attitude (Gautier);
	Yes: as non-traditional theatre, Ionescu's theatre sends us on an adventure of the spirit (Lemarchand);
Where exactly does the value lie in the text? What can the text offer to the community's network of value? What is the message of the text and what is the extent of the message?	No value; Nothing: it is just a farce lacking substance; it is a gratuitous iconoclast act;
	Openness, problematization ('adventure');
How relevant is the transgression of the discursive norms? Is this relevance generally acceptable? Is the transgression worth of legitimization?	Irrelevant, unacceptable. No: uninteresting, boring, irritating ; the inauthentic imitation of the iconoclast spirit of the avangarde, old fashioned literary mimesis;
	Its openness and problematization ('adventure') have something to say about our own world ('customized theatre' / un théâtre sur mesure);
How can one discover the value of the text, its message, and its relevance for the community's network of value?	There is no value...
	The aim is to find a relevant hermeneutic framework – the new theatre, the theatre of the absurd, the experimental theatre, etc; it is expected to connect with other self-constituting discourses (the philosophy of the absurd) and with the profound 'reality' of the times.

Table 1: Validation of Ionescu's 'challenging' literary act

the set of ordinary cultural practices (what Bourdieu, 1999 calls the 'doxa') and their relationship with the literary or theatrical space. It must be admitted that Ionescu began to question the specificity of the theatrical act itself. More specifically, first he questioned the existing theatre practices by refusing to portray his characters with deterministic substance, by creating intentional dissonances in the dramatic action, by leaving unexpected gaps between the acts performed by his characters on the stage and their verbal language, or by producing new and spectacular effects on the stage. In addition to these acts that are meant to transgress the whole tradition of theatre, there is the other act questioning the æsthetical, rhetorical and stylistic norms (the notion of 'doxa'): the anti-mimetic functions of Ionescu's plays, his disarticulated language, the disarticulation of the generic coherence of 'drama', and the entitlement conventions[13].

Even though such questions tend to be more concerned with issues of a self-reflexive or metatheatrical nature, soon after Ionescu's first plays had been staged, it appeared the most influential critical approach to Ionescu's theatre identifying its universe with "the image of an absurd world" (Esslin, 1977). This meant that the disarticulated structure of Ionescu's theatre was believed to mirror the widespread perceptions of the postwar world – a world lacking moral landmarks and felt to be absurd in the interpretation of the philosophical and cultural 'elite'. In fact, this was precisely a matter of interpretation. It was the creation of an open *hermeneutic framework*, which was not only the starting point for the most influential readings of Ionescu's writings, but it was also going to legitimize the corpus of truly transgressive acts in Ionescu's works seen as literary creations capable to live in the world of *Literature*.

4. Concluding remarks

Literary texts can achieve full validation in the literary system by exposing their linguistic, inter-discursive and cultural practices and by showing how these practices establish relationships with the general literary norms dominating the space of critical reception, i.e. the ordinary linguistic, inter-discursive and cultural practices of the historical context. Literary works can only become valuable if they are able to challenge

[13] See in this sense the explanation given for the choice of the title as *The Bald Soprano* (Ionesco, 1966).

artistic conventions and resonate with what essentially defines literature: its processuality and its metamorphic character.

By means of a 'hermeneutic framework', literary texts can be placed into a 'discursive interstice', generally known as literature, which is further expected to lead to the formulation of several hypotheses of meaning. This can be realized by establishing correspondences between the particular conventions of the literary text and at least one of the transversal norms marking the context of 'literature' as 'self-constituting discourse': the function of literature, the series of relations between language, world, individual experiences and culture, value, truth, and beauty, etc. Born in the obsession for originality, with a developed iconoclast attitude contradicting the previous ways of writing 'literature' or repeating with nostalgia traditional literary gestures but in new contexts of valorization, these *textual objects of literary pretension* are in themselves the signals released by the pressure history and the metamorphoses it has generated is meant to exercise on the circles surrounding this diffuse category which is *Literature*.

References

Aristotel (1997). *Poetics*, translated by George Whalley, McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston, London, Buffalo.

Bahtin, M. (1974). *François Rabelais şi cultura populară în Evul Mediu şi în Renaştere*, Editura Univers, Bucureşti.

Beutell Gardner, C.M. (2015), *The Reception of Don Quixote in Seventeenth and Eighteenth Century Germany and Friedrich J. Bertuch's Pioneering Translation (1775–77) of It*, in "The Quiet Corner Interdisciplinary Journal", vol. I, iss. 1, art. 8, [online].

Bloom, H. (1998). *Canonul occidental: cărţile şi şcoala epocilor*, Editura Univers, Bucureşti.

Bode, C. (1989). *Literary Value and Evaluation: The Case for Relational Concepts*, in Müllenbrock, H.-J. (ed.), *Anglistentag 1988 Göttingen: Vorträge*, Niemeyer, Tübingen, p. 309–324, [online].

Bourdieu, P. (1999). *Raţiuni practice: o teorie a acţiunii*, Editura Meridiane, Bucureşti.

Cascardi, A.J. (2002). *Don Quixote and the Invention of the Novel*, în Cascardi, A.J. (ed.), *The Cambridge Companion to Cervantes*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.

Doležel, L. (1998). *Poetica occidentală*, Editura Univers, Bucureşti.

Eagleton, T. (2008). *Teoria literară: o introducere*, Editura Polirom, Iaşi.

Esslin, M (1977). *Le théâtre de l'absurde*, Buchet-Chastel, Paris.

Fish, S. (1980). *Is there a Text in this Class? The Autority of Interpretive Communities*, Harvard University Press, Cambridge MA.

Genette, G. (1994). *Introducere în arhitext. Ficţiune şi dicţiune*, Univers, Bucureşti.

Halliwell, S. (1989). *Aristotle's Poetics*, in Kennedy, G.A. (ed.), *The Cambridge History of Literary Criticism, I: Classical Criticism*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 149–183, Crossref.

Hamdan, A. (1998). *Ionescu înainte de Ionesco. Portretul artistului tînăr*, Editura Saeculum I. O., Bucureşti.

Ionesco, E. (1966). *Notes et contre-notes*, Gallimard, Paris.

Ionescu, E. (1992). *Război cu toată lumea*, Editura Humanitas, Bucureşti.

Kovecses, Z. (2006). *Language, Mind, and Culture. A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford.

Lamont, R.C. (1993). *Ionesco's Imperatives. The Politics of Culture*, The University of Michigan Press, Michigan.

Lemarchand, J. (1973). *Le Théâtre d'Eugène Ionesco*, in *Les critiques de notre temps et Ionesco*, Editions Garnier Frères, Paris.

Maingueneau, D. (2007). *Discursul literar*, Editura Institutul European, Iaşi.

Marino, A. (1991–2000). *Biografia ideii de literatură*, 6 vol., Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Nagy, G. (1989). *Early Greek Views of Poets and Poetry*, in Kennedy, G.A. (ed.), *The Cambridge History of Literary Criticism, I: Classical Criticism*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 1–77, Crossref.

Plato (1986). *Opere*, vol. V, traducere, interpretare, lămuriri preliminare, note şi anexă de Andrei Cornea, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Rodríguez, M.M. (2009). *Ionesco înainte de* ***La Cantatrice chauve****. Opera absurdă românească*, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj-Napoca.

Stendhal (1927). *Racine et Shakespeare*, Librairie Hatier, Paris.

Swales, J. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*, Cambridge University Press, Boston.

Tucan, D. (2007). *Introducere în studiile literare*, Editura Institutul European, Iaşi.

Tucan, D. (2013). *The Quarrel Between Poetry and Philosophy: Plato – A Sceptical View on 'Poetry'*, in "Procedia – Social and Behavioral Sciences", vol. 71, p. 168–175, Crossref.

Tucan, D. (2014). *„Teatru fără profesor" sau despre începuturile dramaturgice ale lui Eugen Ionescu*, in "Qvaestiones Romanicæ", II/1, Editura Jatepress, Szeged, p. 445–456.

Tucan, D. (2015). *Eugène Ionesco. Teatru, metateatru, autenticitate*, Editura Universităţii de Vest, Timişoara.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ESEU

doi:10.17684/i5A79ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Literatura – un interstițiu discursiv

Dumitru Tucan*

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, România

Despre articol

Istoric:
Primit 1 decembrie 2016
Acceptat 24 decembrie 2016
Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:
pragmatică literară
poetică
teoria literaturii

Rezumat

Pornind de la un caz celebru de geneză literară, mai precis rescrierea piesei *Englezește fără profesor* în varianta *La Cantatrice chauve*, lucrarea de față analizează relația complexă dintre obiectele cu pretenție literară și spațiul literar. Perspectiva asumată este derivată din pragmatica discursului literar (cf. Maingueneau, 2007), fiind interesată în a observa caracterul procesual al fenomenului literar, caracter care nu poate fi gîndit în afara relației cu metamorfozele imaginarului socio-cultural. Observînd caracterul relațional al noțiunii de literatură de-a lungul istoriei și capacitatea sa continuă de a se metamorfoza în relație cu obiectele care îi contesta stabilitatea, observînd calitatea literaturii de „interstițiu discursiv" sau pe aceea de „discurs constituent", analiza își propune să arate faptul că obiectele textuale care tentează intrarea în „cîmpul literaturii" sînt semnalele presiunilor pe care istoria și metamorfozele culturale generate de aceasta le exercită asupra fenomenului literar, imprimîndu-i acestuia o importantă dimensiune transgresivă.

1. Introducere

În istoria recentă a literaturii (teatrului) transformarea piesei românești *Englezește fără profesor* în piesa franțuzească *La cantatrice chauve* reprezintă un caz celebru de geneză literară, interesant atît pentru o discuție lămuritoare asupra operei dramaturgului româno-francez, cît și pentru o discuție despre relația dintre „obiectele cu pretenție literară" și spațiul literar.

Să rememorăm faptele: rămas în Franța după încheierea celui de-al doilea război mondial, Eugen Ionescu își reface legăturile cu spațiul literar odată cu premiera piesei *Cîntăreața cheală* care are loc la Théâtre des Noctambules în 11 mai 1950. Nume important al generației anilor '30, proaspătul dramaturg fusese în perioada românească una dintre vocile iconoclaste ale criticii literare românești, deși opera sa „creativă" (volumul de poeme *Elegii pentru ființe mici*) nu reprezentase în perioada interbelică un „eveniment literar". Atitudinea sa ireverențioasă, citibilă în *Nu* (1934) și în cronicile publicate în presă[1], e îndreptată atît împotriva tradiției literare românești sau împotriva numelor mari ale literaturii române interbelice, cît și împotriva unei anumite idei de „literatură": aceea înrădăcinată în continuumul cultural, impregnată de cultură și retorică, lipsită de autenticitate[2]. Iar din această perspectivă teatrul este pentru tînărul Ionescu cea mai falsă și inautentică formă „literară" / „artistică". Cu toate acestea Ionescu va deveni celebru în primul rînd ca dramaturg, dar acest lucru se va întîmpla ca urmare a unui interesant experiment de iconoclastie literară și *auto-pedagogie teatrală*. Așa cum mărturisește în *Note și contranote* (Ionesco, 1992a, p. 187–190), încercînd să învețe engleză după manualul Assimil, scriitorul transcrie frazele de manual și le asamblează într-o structură teatrală experimentală, *Englezește fără profesor*. Ceea ce caracterizează această primă încercare teatrală ionesciană este transgresarea normelor discursive și structurale ale teatrului. Disonantă la nivelul expresivității dialogale, refuzînd conturarea verosimilă a

*Adresă de corespondență: *dumitru.tucan@e-uvt.ro*.

[1] Cronici publicate de către Mariana Vartic și Aurel Sasu în *Război cu toată lumea* (Ionesco, 1992b).

[2] Căutînd obsesiv „autenticitatea" în scrierile contemporanilor, scriitorul vede literatura ca fiind legată de o „alianță organică între cunoașterea intuitivă și expresia insolită" (Tucan, 2015, p. 46).

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

spațio-temporalității sau a personajelor, provocînd rupturi logice la nivelul acțiunii, piesa pare a contrazice prin fragmentare voită coerența tradițională a structurilor dramaticului. Ceea ce face Ionescu e *inovație prin ruptură*, iar semnificațiile acestui fapt sînt ușor de înțeles mai ales dacă luăm în seamă finalul piesei, un final pirandellian (i.e. metateatral, cf. Tucan, 2013, p. 450): în *Englezește fără profesor* Ionescu demontează mașinăria teatrului pentru a o înțelege mai bine și pentru a o face să funcționeze *altfel*. Iar acest altfel e în acel moment doar o potențialitate care va deveni fapt odată cu rescrierea acestei prime piese în varianta sa franțuzească.

La cantatrice chauve e în mare parte identică cu precursoarea sa. Analizele făcute de exegeză (Hamdan, 1998; Rodríguez, 2009; Tucan, 2015) au identificat detaliile acestei transformări, care sînt mai degrabă acelea ale unei reteatralizări forțate din exterior de către agenții spațiului teatral. Mai precis *Englezește fără profesor* este transformată în *Cîntăreața cheală* prin eliminarea episodului metateatral final, considerat prea violent, restrictiv și tezist de către regizorul și actorii care încercau punerea în scenă a piesei:

> S-a considerat că acest sfîrșit e prea polemic și necorespunzînd, de altfel, cu regia foarte stilizată și cu jocul foarte «demn», voit de actori.
> Și tocmai pentru că n-am găsit un alt final, ne hotărîm să nu încheiem piesa și s-o începem din nou. Ca să marchez caracterul interschimbabil al personajelor, avui doar ideea de a înlocui, la acest nou început, familia Smith cu familia Martin.
> (Ionesco, 1992a, p. 196)

Astfel, actul de auto-pedagogie teatrală al lui Ionescu se transformă sub presiunea agenților spațiului teatral, într-un act teatral (literar) inovator, insolit și apt să primească replicile interpretative ale publicului receptor. Toate acestea vor fi discutate ceva mai încolo. Tentația negatoare a lui Ionescu rămîne, dar e canalizată, cu un mic ajutor din afară, înspre instaurarea unei noi formule teatrale. Finalul metateatral al primei variante direcționa prea explicit sensul textului înspre o polemică despre autonomia teatrului și separarea dintre realitate și ficțiunea dramatică (cf. Tucan, 2014, p. 449). Era așadar elementul care îndrepta structura textuală înspre o contextualizare interpretativă prea restrictivă (o contextualizare metateatrală). Pentru a funcționa ca operă artistică (teatrală sau literară) textele trebuie să fie capabile să suporte diferite tipuri de actualizare interpretativă, în diferite tipuri de contexte culturale. Mai precis trebuie plasate într-un interstițiu discursiv—*literatura*—în interiorul căruia sînt abolite dezideratele de contextualizare restrictivă. În cele ce urmează, pornind de la acest exemplu, voi discuta despre relația dintre obiectele cu pretenție literară și spațiul literar, o relație complexă care face ca ideea de literatură să nu poată fi gîndită decît în caracterul său procesual.

2. Literatura – un interstițiu discursiv

Interstițiul discursiv numit în interiorul culturii occidentale **Literatură** este un fenomen amplu căruia îi lipsește o definiție unitară. Istoricește vorbind, literaturii i-au fost atribuite o multitudine de definiții, extensiuni și atribute. Asumîndu-și analiza „literaturii" ca tip de discurs și observînd „dispersarea ireductibilă a *discursurilor* (s.a.) «literare»", D. Maingueneau are dreptate să afirme că discursul literar „este o etichetă care nu desemnează o unitate stabilă, ci permite gruparea unui ansamblu de fenomene ce aparțin unor epoci și societăți foarte diferite" (Maingueneau, 2007, p. 19). O privire de ansamblu asupra modurilor în care a fost înțeleasă literatura în epoci istorice distincte, o succintă istorie a contestărilor succesive la nivelul modelor și modelelor literare sau trecerea în revistă a evoluției modurilor în care a fost percepută relația literaturii cu cîmpul socio-cultural sînt tot atîtea căi de a observa că noțiunea de literatură are un caracter difuz și schimbător.

Nu este locul unei astfel de discuții aici, dar dacă am vrea să schițăm posibilitatea unei analize istorice atît a fenomenului literar, cît și a metamorfozelor ideilor despre literatură ar trebui să ne asumăm o perspectivă în același timp istorică și tipologică. Pornind de la textele semnificative ale istoriei literaturii universale, dar și de la textele exemplare ale reflecției despre literatură și cultură am putea observa, chiar

dacă într-o manieră schematică, faptul că definirile fenomenului literar diferă, cîteodată într-un mod radical, de la o epocă la alta sau de la o paradigmă culturală la alta. Fiind conștienți de acest fapt și avertizînd asupra riscurilor generalizărilor, am putea totuși discuta despre o definiție „clasică" a literaturii (cu rădăcinile în considerațiile platoniciene asupra poeziei / literaturii—v. *Republica*—și în *Poetica* lui Aristotel), o definiție romantică a literaturii (cu rădăcini ample în nașterea unei culturi a individualului în spațiul european), o definiție modernă a literaturii (cu rădăcini în criza culturii europene de la sfîrșitul secolului al XIX-lea) și o definiție post-modernă a literaturii (reprezentînd o îndulcire a fervorii experimentale și contestatoare a modernității estetice).

Una dintre concluziile principale ale unei astfel de analize ar fi aceea că *a discuta despre literatură înseamnă a discuta despre variațiile istorice ale termenului și despre contextele culturale (ideologice) în care au fost date aceste definiții*. Nu altceva face, de exemplu, Adrian Marino în majoritatea cărților sale, mai ales în ampla sa „biografie" a ideii de literatură (Marino, 1991–2000). Din acest punct de vedere conceptul de literatură poate fi gîndit ca un concept relațional[3] (cf. Bode, 1989) care are înțelesuri, extensiuni, atribute și funcții numai în relație cu un context cultural și cu sistemul valoric al acestuia.

Literaturii i-a fost atribuită de-a lungul epocilor o dimensiune estetică nucleică, dar și o capacitate de metamorfoză care a făcut posibile valorizările paradoxale. Fiecare dintre epocile istorice s-a raportat în manieră funcțională la acest fenomen discursiv și cultural. Plasată încă de la începutul istoriei sale în categoria discursurilor constituente, adică a acelor discursuri care dau sens actelor colectivității (Maingueneau, 2007, p. 64), literatura a interacționat, în fiecare epocă, cu sistemul de valori al acesteia. Iar interacțiunea nu s-a putut petrece decît în cadrele unei *ambivalențe fundamentale*: pe de-o parte literatura va fi sublimat tendințele cele mai inovatoare ale spațiului cultural, iar pe de altă parte, în mod firesc, aceeași literatură va fi participat la comunicarea, fixarea și legitimarea valorică a acestor tendințe în interiorul imaginarului cultural. Iată de ce, pe lîngă caracterul său metamorfic, literatura nu poate fi gîndită decît ca avînd o funcționalitate dual㠀. Ideală și tranzitorie, spirituală și materială, sacră și profană, atemporală ca esență, dar supusă istoricizării, literatura comunică cu sistemul de valori al colectivității, primește impulsuri de la acesta, dar printr-un proces firesc de feed-back participă la reconfigurarea spațiului cultural. Iar această dualitate funcțională poate fi o explicație pentru faptul că, istoricește vorbind, vocabularul teoretizărilor succesive ale literaturii a oscilat între aceste dimensiuni antinomice, fapt care a făcut ca noțiunea de literatură să aibă capacitatea de a absorbi, transforma și recircula reprezentările, imaginile și dinamica gîndirii fiecărei epoci. Iată de ce literatura e caracterizată de un set de trăsături care pot configura la un moment dat ceva asemănător unei categorii, dar aceasta este ceea ce se cheamă în științele cognitive o categorie esențialmente contestabilă (cf. Kovecses, 2006, p. 51–61) în raport cu experiențele dinamice ale culturii. Acesta reprezintă încă un argument pentru a vorbi despre literatură ca despre un concept relațional, sau ca despre o categorie complexă aflată în relație cu dinamica generată de jocul istoric al experiențelor individuale și/sau culturale.

Însă a vorbi în acest fel despre literatură nu înseamnă a nega posibilitatea ca o mulțime semnificativă de texte individuale să fie „prețuite" și categorisite drept capodopere de-a lungul mai multor epoci. Aceste texte formează canonul transistoric al unei culturi, sau mai precis ceea ce Harold Bloom denumea, referindu-se la canonul occidental, „arta memoriei în forma ei literară" (Bloom, 1998, p. 17).

În fapt există cel puțin trei posibilități de a discuta impactul textelor literare individuale asupra istoriei canonice a culturii europene. Prima dintre ele ar fi aceea a canonizării rapide și a continuității prezenței textului în canon, de la momentul originar și pînă în prezent. În acest sens epopeile homerice pot reprezenta cel mai bun exemplu, ele însoțind și modelînd cultura europeană din antichitate și pînă astăzi, cu toate că originile și funcționalitatea acestora în lumea antică sînt problematice, complexe și legate de istoria spațiului cultural respectiv[4]. A doua posibilitate este aceea a canonizării contextuale, aici putînd fi

[3] Sau *funcțional* (Eagleton, 2008, p. 24).

[4] Spunînd acestea ne referim la faptul că epopeile homerice au devenit elemente centrale ale culturii grecești antice în momentul în care s-a dezvoltat o conștiință panelenică alături de o cultură a scrisului care a selectat din tradiția orală anterioară varianta canonică a textelor epopeice. A se vedea în acest sens Nagy (1989, p. 29–35).

incluse toate textele paradigmatice pentru o anumită epocă sau pentru un anumit stil literar. Aici se pot da exemple toate acele texte care cristalizează fidel ceea ce reprezintă doctrina literară a unei epoci care le și acordă imediat statutul canonic, dar care în momentul transformării radicale a ideii de literatură își pierd, în ciuda inerției specifice a oricărui obiect literar canonizat, caracterul de text de referință. Teatrul lui Racine poate fi un bun exemplu[5]. A treia posibilitate este aceea a canonizării ulterioare, adică a devenirii canonice a unui text la o bună bucată de vreme după momentul începutului circulației sale. *Don Quijote* al lui Miguel de Cervantes, teatrul lui William Shakespeare sau *Gargantua și Pantagruel* al lui François Rabelais sînt cele mai bune exemple. În ciuda faptului că astăzi momentul apariției romanului lui Cervantes e considerat momentul invenției romanului european modern (cf. Cascardi, 2002, p. 58–79), în primii 150 de ani acesta, deși tradus intens, este perceput ca o scriere eminamente umoristică (Beutell Gardner, 2015, p. 3). De altfel sîntem într-o epocă în care însuși genul romanesc este marginal, așadar *Don Quijote* nu putea fi altceva, în epoca clasică, decît o bizarerie plasată periferic în raport cu centrul modelelor poetice ale secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Citit intens pentru imaginile sale ireverențioase impregnate de nebunia rîsului carnavalesc, Rabelais va fi descoperit cu admirație abia de către romantici, care de altfel îl vor alătura lui Cervantes și lui Shakespeare (Bahtin, 1974, p. 6–7) într-o paradigmă a modelelor perene.

O lecție pe care o putem deduce din aceste trei posibilități de relaționare a textelor cu istoria canonică a literaturii este aceea că „obiectele literare" interacționează și se lasă sau nu revalorizate de contextele istorice prin care călătoresc. Unele dintre ele nu rezistă acestor interacțiuni, interesul pentru ele devenind pur documentar. Altele, îndeosebi cele pe care canonul unei culturi le păstrează ca repere, rezistă și acest lucru se petrece în primul rînd pentru că fac față contestărilor, permițînd revalorizări care să integreze experiențe culturale sau individuale noi. De fapt aceste „obiecte" sînt cel mai aproape de caracterul procesual al ideii de literatură. Istoria literaturii este, printre altele, și o istorie a revoluțiilor artei literare. Motivul e simplu: *motorul metamorfozelor continue ale literaturii ca formă de expresie și inserție culturală este obsesia originalității*. Deschiderea, contestarea, căutarea unor noi forme de expresie și de raportare la cîmpul cultural reprezintă reperele care au însoțit într-o formă sau alta întreaga istorie a literaturii occidentale. Dar această obsesie a originalității creative a fost însoțită întotdeauna de o obsesie a originalității interpretative. Și acest lucru se întîmplă pentru că motorul valorizării continue a literaturii este *transcontextualizarea, mai precis capacitatea imaginarului cultural de a valoriza textele etichetate drept literare în contexte diferite prin interpretare sau rescriere*. Numim astfel *transcontextualizare* un act de valorizare practicat în relație cu textele definite drept literare, act ce presupune, de-a lungul istoriei, transferul elementelor definitorii ale textului dintr-un sistem de referință în altul[6].

3. Literatura ca discurs constituent

Dacă noțiunea de literatură are în contemporaneitate un înțeles relațional și dacă realitatea faptelor literare nu poate fi asumată decît ca aparținînd unui interstițiu discursiv, înseamnă că este problematică și diferența literatură – nonliteratură. În mod tradițional granița dintre fenomenele literare și cele non-literare este stabilă. Dar discursul literar n-a fost niciodată izolat, ci s-a intersectat și a interacționat întotdeauna cu diferitele varietăți discursive care au populat spațiul diferitelor comunități istorice și culturale. Acest fapt

[5] Mai ales dacă ne gîndim că acesta e dat drept contra-exemplu de către Stendhal în momentul în care scriitorul intervine în contextul polemicii romantism – clasicism, prin eseul *Racine et Shakespeare* (1823, cf. Stendhal, 1927).

[6] Cum în epoca modernă și post-modernă literaturii i-a fost contestat caracterul universal, atemporal, spiritual și esențialist, actul transcontextualizării a început să fie practicat și în relație cu altfel de texte (ca de ex. textele „documentare", textele științifice etc.). De exemplu, istoria în înțelesul ei tradițional încearcă să descifreze contextul istoric de natură obiectivă al unui document căruia îi era atribuit un rol de înregistrare a unor realități faptice trecute; dar un astfel de document este, ar spune de exemplu antropologia culturală, mai degrabă un document care înregistrează nu realități faptice, ci realități sociale, culturale, simbolice, ideologice sau instituționale. Un astfel de document ar fi mai degrabă privit ca o amprentă a structurii ideologice a acelei epoci decît ca o înregistrare a „realității" istorice. Transcontextualizarea este practica implicită a studiilor culturale actuale care consideră atît textele literare, cît și cele nonliterare ca fiind documente ce poartă amprenta structurii culturale a spațiului în care au fost create.

reprezintă o observație firească care ne spune în plus că există cîteva tipuri de discursuri cărora le este atribuită valoare și sens fundamental în interiorul unei culturi. Vorbim de fapt despre tipurile de discurs care dau „sens actelor colectivității": discursul religios, discursul filosofic, discursul științific, discursul literar. Toate acestea sînt *discursurile constituente*, adică acele discursuri care fundamentează valoric cultura unei colectivități, sînt răspunzătoare pentru *archeion*-ul unei culturi[7].

Deși aceste discursuri constituente se autorizează pe ele însele (se auto-legitimează ca discursuri de origine, fundamentale și fondatoare), ele interacționează între ele sau cu varietățile discursive ale colectivității (cf. Maingueneau, 2007). Născute în negura istoriei, ele concurează pentru a se plasa în prim-planul cîmpului cultural, tensiunea dintre ele construindu-le particularitățile și calea înspre posteritate.

Un exemplu semnificativ poate fi dat din cultura greacă antică. Este bine cunoscută percepția negativă pe care Platon o are asupra „poeziei", termenul denumind ceea ce azi înțelegem prin literatură. În epoca lui Platon „poezia" are o relevanță educațională pentru că este vehiculul cel mai însemnat al tradiției în termenii ei estetici și religioși. Perspectiva critică a lui Platon se plasează tocmai împotriva acestei relevanțe educaționale a unui instrument al tradiției, văzut la nivel colectiv ca depozitar de înțelepciune. În momentul în care filosoful își imaginează cetatea ideală, locul poeților în interiorul acesteia este negat din cauza iluziilor, falselor imagini și a aparențelor pe care aceștia le vehiculează în detrimentul „adevărului" (Platon, 1986, 596 e, p. 413). De fapt imaginile antitetice în care Platon își spectacularizează scepticismul în raport cu poezia (cf. Tucan, 2013) reprezintă momentul unui conflict între poezie și filosofie, între tradiția care vehiculează doxa și adevărul care este asumat ca obiect al gîndirii filosofice. Acest moment al conflictului dintre poezie și filosofie pe care îl putem observa la Platon a fost momentul în care atît filosofia, cît și reflecția despre poezie (incluzînd aici și reflecția despre utilitatea poeziei) se separă, fără însă a se izola total una de cealaltă. Jumătate de secol după *Republica* lui Platon, Aristotel va scrie ceea ce posteritatea va numi primul tratat de teorie literară din cultura occidentală (Doležel, 1998, p. 17), *Poetica*. În *Poetica* discursul lui Aristotel este atît acela al filosofului care analizează în detaliu un fenomen oarecare, cît și acela al gînditorului care, cu temperament metodic, încearcă autonomizarea studiului literaturii (poeziei)[8] și, prin acest fapt, legitimarea continuității relevanței culturale a ideii de literatură chiar și atunci cînd aceasta este contestată. Dar poetica aristotelică va mai avea pe lîngă această funcție de legitimare și o funcție formativă: definind literatura și făcînd vizibilă nevoia unei dispoziții analitice în raport cu aceasta, tratatul aristotelic va funcționa timp de două milenii ca nucleu al unei poetici prescriptive[9] care va oferi atît modele de configurare ale poeticității, cît și modele de evaluare și raportare la fenomenul poetic. Va oferi, de fapt, stabilitatea necesară discursului constituent. Că e vorba de modelele de structurare generică, care s-au multiplicat de-a lungul timpului, că e vorba de limbajul poetic sau de efectele estetice, literatura și-a configurat în timp o tradiție discursivă puternică care rămîne îndatorată reflecției teoretice și analitice din *Poetica* aristotelică. Aceasta a catalizat nu numai această dimensiune discursivă, ci și configurarea unei tradiții a prețuirii literaturii în cultura occidentală care a permis rămînerea acesteia în zona centrală a discursivității constituente, în ciuda momentelor de contestare.

Exemplul de mai sus poate fi relevant și din perspectiva unui alt aspect, acela al analizării fenomenului „constituenței". Spuneam mai sus că Platon contestă pretenția de „înțelepciune" a poeziei. Putem spune că, încercînd plasarea cît mai centrală în aria constituenței culturale a unui fenomen care își caută în acel moment specificul și legitimitatea—filosofia—, Platon provoacă dislocarea unuia dintre elementele valorice ale poeziei—„adevărul"—înspre filosofie. Dislocarea va fi doar parțială, pentru că ideea de „adevăr"

[7] Maingueneau (2007, p. 64): *arché* – sursă, principiu, poruncă, putere.

[8] Cf. Halliwell (1989, p. 152): „Besides the analytical character of Aristotle's own philosophical temperament, two major factors encouraged a more acute demarcation of poetry's domain than had previously existed in Greek culture or criticism. One was the rapid diversification, in the course of the fifth and fourth centuries, of regions of thought and activity which in retrospect came to be categorised in terms such as history, rhetoric, science, scholarship, and philosophy itself. [...] In addition to this cultural issue, there was the particular challenge of Plato's assault on poetic standards of truth and morality, posing for Aristotle the task of finding criteria which could do justice to poetry's intrinsic nature and values."

[9] Sau esențialiste, cum o numește Genette (1994, p. 93).

va legitima peste secole atît filosofia, cît și literatura. Cert este însă faptul că acest act originar al dislocării va face posibilă în istoria culturii occidentale interferența dintre filosofie și literatură tocmai din perspectiva acestui „obiect al dorinței". Dar și mai important este faptul că acest element valoric disputat va fi unul dintre conceptele legitimatoare ale caracterului constituent al ambelor discursuri, în ciuda diferențelor dintre ele, care nasc tensiuni ca cele vizibile în opera lui Platon. Colaborînd sau aflîndu-se în conflict, discursurile constituente concurează pentru asumarea elementelor valorice ale cîmpului cultural, fiecare însă cu armele proprii. Fiecare dintre discursurile constituente își asumă un set de *elemente culturale valorice generice*, cum e cel invocat mai sus, dar stabilitatea discursivă și conturul particular al oricărui discurs constituent n-ar putea exista fără un set de *elemente valorice specifice* și fără un *corpus de configurații discursive*.

Și în cazul literaturii aceste observații rămîn valabile. Și dacă tot am invocat *Poetica* lui Aristotel ca text crucial pentru legitimarea literaturii ca discurs constituent, ar fi interesantă o discuție despre modalitățile practice în care acest text conturează pentru literatură reperele constituenței sale, mai precis elementele valorice generice, elementele valorice specifice și configurațiile discursive.

Scriind tratatul, Aristotel pornește de la practica poetică a epocii sale pentru a schița o imagine sintetică asupra fenomenului literar („poesis"). Așadar, *Poetica* nu numai că pune în discuție o serie de teme bine delimitate care vor reprezenta ulterior punctele de interes ale reflecției despre literatură (Tucan, 2007), ci și pune în ordine teoretică ceea ce știm că reprezintă în epocă manifestările complexe ale literaturii. Scopul vizibil al tratatului lui Aristotel pare acela de a încerca determinarea specificului, funcționalității și caracteristicilor compoziționale ale poeziei. Dar dincolo de acesta, există și un scop implicit, acela de a configura un model de poeticitate care să fie urmat de epocile viitoare. Toate acestea sînt vizibile încă din primul paragraf:

> Mi-e în gînd să vorbesc despre poezie în sine (1) și despre felurile ei (2), despre puterea de înrîurire (3) a fiecăruia dintre ele; despre chipul cum trebuie întocmită materia pentru ca plăsmuirea să fie frumoasă (4), din cîte și ce fel de părți e alcătuită (5), [...]
> (Aristotel, 1998, 1447 a, [s.n.])

Prima problemă este aceea a definirii „poeziei" (1). Aristotel împrumută această definiție din *Republica* lui Platon, dar o valorizează într-un context de gîndire raționalist: poezia este arta imitației (mimesis) care se slujește numai de cuvinte (1447 b). Dacă Platon refuza poeziei accesul la „adevăr", pentru elevul său acesta e esențial. La Aristotel *mimesis* înseamnă în același timp „realitate" și „adevăr", amalgamate în sensul totalizator al „verosimilului natural". Dacă subliniem în această definiție și termenii „poesis" (*creație*) și „techné" (*meșteșug*, *artă*), putem observa că pe lîngă un element valoric generic, *adevărul*, Aristotel atribuie poeziei și un element valoric specific – *frumosul*.

Interesat în grabă de „felurile poeziei" (2), problematizînd succint manifestările procesului imitativ în funcție de „mijloace, de obiect, de procedare" (1448 a: 20–25), descriind fără a intra în detalii epopeea, ditirambul iambic sau comedia și anticipînd analiza detaliată a tragediei, filosoful antic face o implicită încercare de descriere a corpusului de configurații structurale ale literaturii, altfel spus o „teorie a genurilor".

Formularea „puterea de înrîurire" trimite la problematica funcțiilor poeziei. Funcția specifică a poeziei este, așa cum anticipam, *frumosul*. Însă frumosul nu poate fi atins fără existența unor cadre stilistice și compoziționale pe care Aristotel le descrie în detaliu pentru tragedie, succint pentru celelalte genuri. Aici se regăsesc elementele care vor genera acel caracter prescriptiv al poeticii clasice, de care vorbeam mai sus. Sinteza lui Aristotel pune bazele constitutive ale sistemului compozițional al literaturii, care se va ramifica ulterior odată cu practica literară, dar care va rămîne generic înrădăcinat în descrierea aristotelică.

Dincolo de exemplul de mai sus, putem observa că literatura ca discurs constituent e mai degrabă un cadru de referință care înglobează repere generice și structuri discursive care sînt legitimate de oglindirea în valoric și în tradiția discursivă. Dar cum atît valoricul, cît și tradiția discursivă sînt supuse metamorfozelor, putem spune că spațiul literar se află într-o permanentă interacțiune cu potențialele fenomene care, tentînd penetrarea sistemului, provoacă transformări, dislocări sau rupturi ale cadrului de referință al literaturii.

*

Întrebarea legitimă este „ce face ca textele să se înscrie sau nu în registrul constituent al literaturii?" Dacă luăm cazul textelor ionesciene discutate anterior (i.e. *Englezește fără profesor* / *Cîntăreața cheală*), putem observa în primul rînd înscrierea într-o tradiție discursivă, mai precis aceea a teatrului. Acest lucru se petrece prin asumarea de către dramaturg a unui mod de organizare și structurare textuală de factură dramatică, mai precis de transcrierea propozițiilor din manualul *Assimil* în cadrele registrului discursiv teatral (dialog, didascalii). Actul creativ ionescian are ceva de natura hazardului, o dovedesc confesiunile din *Note și contranote*, natură firească pentru orice act creativ, în măsură mai mare sau mai mică. Oricare dintre actele literare are la originile sale, ca declarație de intenție, nevoia de penetrare a tradiției literare în termeni de reconfirmare (revalorizare) a acesteia sau în termeni de opoziție față de aceasta. La Ionesco e vorba de o relație de opoziție cu tradiția teatrală. Însă oricare ar fi poziționarea actului literar individual, acesta trebuie să-și asume un potențial valoric pe care să-l expună spre validare. La Ionescu acest potențial valoric este încă ambiguu la începuturi, cei care iau contact cu piesele sale notînd tensiunea actului critic și bizareria fecundă a textului. Acest lucru se întîmplă pentru că actul „discursiv" ionescian ca orice act marginal care încearcă să penetreze cultura epocii are nevoie de validare. Această validare se va petrece, în mod paradoxal, în continuumul tradiției teatrale pe care Ionescu o provoacă din exterior tentînd însă înscrierea în interiorul său. Observăm, așadar, că această constituire nu se face nici în interiorul tradiției, nici în exteriorul său. Locul în care se face constituirea (spațiu simbolic al cîmpului socio-cultural) este unul paradoxal: „este o locație parazitară"—spune Maingueneau (2007, p. 70)—„care trăiește din însăși imposibilitatea de a se stabiliza", o *paratopie*[10]. Paratopia e mai mult decît un loc, e falia creată de tensiunile întîlnirii dintre literatură, istorie (și implicit imaginar cultural în specificul său istoric) și energiile individuale ale creativității. În acest loc se plasează textul cu pretenție literară care e înscris în „literatură", așteptîndu-și validarea.

Validarea actului literar este făcută de o *comunitate discursivă*. Acest termen a fost impus de analizele comunicării scrise efectuate de John Swales (1990) și reprezintă o sintagmă care își are rădăcinile în semnificațiile anterioare ale noțiunilor de *comunitate de limbaj* (*speech community*)" din sociolingvistică și „comunități interpretative (*interpretive communities*)" din poetica americană a anilor '80 (Fish, 1980). În timp ce comunitatea de limbaj reprezintă conștiința unui grup în utilizarea unei variante a codului de comunicare (limba în variațiile sale culturale și geografice), iar comunitatea interpretativă reprezintă setul de strategii culturale comune utilizate în lectura textelor (literare), „comunitatea discursivă" combină caracteristicile amîndurora pentru a defini o practică de comunicare și receptare cu efecte modelatoare. Comunitățile discursive, spune J. Swales, sînt grupuri care au scopuri specifice de comunicare și își asumă un set de strategii, valori și instrumente comune pentru a atinge aceste scopuri: un set de valori comune, un set de reguli și un corpus de structuri discursive, o rețea de platforme de comunicare, figuri publice proeminete care girează toate aceste elemente comune etc. Comunitățile discursive reprezintă grupuri care împărtășesc un ansamblu de rituri și norme care impun, modelează și transformă rețeaua valorică specifică acelei colectivități. Această rețea valorică înglobează simboluri culturale, structuri ale imaginarului socio-cultural, practici culturale și instituționale, un set de „discursuri constituente", o sumă de valori artistice generice (paradigme estetice acceptate) sau individualizabile (o listă de personalități artistice – canonul artistic, canonul literar). De asemenea, comunitățile discursive au o *componentă activă* și *una pasivă*. Dacă, în cazul literaturii, prima dimensiune este reprezentată de cei care produc actele simbolice / textele supuse validării (autorii) și de cei care organizează validarea (critica literară, politicile editoriale, învățămîntul etc.), cea de-a doua este reprezentată de cei care receptează „produsele" utilizînd semnalele elementelor din prima dimensiune. Granița dintre componenta pasivă și cea activă este penetrabilă, cei aflați în partea pasivă încercînd nu de puține ori să devină actori ai dimensiunii active a comunității discursive, devenind producători de „acte literare" sau asociate literaturii.

[10] „*Paratopia* [s.a.] nu este absența unui loc, ci o negociere dificilă între loc și non-loc, o locație parazitară, care trăiește din însăși imposibilitatea de a se stabiliza" (Maingueneau, 2007, p. 70).

Validarea "actului literar" este făcută de o "comunitate discursivă", dar ca respectivul proces să se poată petrece ar trebui ca acesta să aibă calitatea de a penetra regulile discursive și structurile simbolice ale comunității discursive, mai precis să aibă o oarecare *capacitate de penetranță*. Literatura (ca orice tip de discurs constituent, de altfel) prezintă structuri textuale puternice care „pretind că au putere de pătrundere globală și că dezvăluie societatea, adevărul, frumusețea, existența" (Maingueneau, 2007, p. 71). Un text care își asumă calitatea de a fi literar trebuie să își asume și această capacitate de penetranță în raport cu valorile generice și specifice ale literaturii. Scriind *Englezește fără profesor*, E. Ionescu parcurge, am spus-o mai sus, un act de auto-pedagogie teatrală, imprimînd însă piesei rezultate o configurație prea simplă, aceea a metateatralității explicite. Oferind textul său unor primi agenți de validare (regizorul și actorii, în cazul teatrului), aceștia văd textul ca fiind prea restrictiv în potențialitățile sale de penetrare a registrului valoric al teatrului (literaturii) și atunci sugerează modificarea textului prin eliminarea finalului prea violent metateatral și introducerea unei dinamici circulare prin reluarea primei scene.

Această dinamică circulară va permite notațiile ulterioare privind congruența dintre universul autarhic dar dezarticulat al piesei și structura disonantă a culturii anilor '50. Așa se vor naște primele observații critice și interpretative care vor lega absurditatea lumii imaginate a teatrului ionescian de absurditatea lumii „reale" a Europei postbelice:

> Dimensiunea structurală a teatrului nou, absurdă prin lipsa ei de determinare și logică, este extrem de asemănătoare dimensiunii structurale a «realității», absurdă ea însăși prin aceeași lipsă de determinare și logică. Teatrul nou a putut să pară în ochii exegezei o invitație prin care realitatea (includem aici și pe cea umană) era invitată să-și asume un caracter monstruos. Astfel a putut să devină teatrul nou, în bloc, un tablou dezolant al unei lumi devastate de conflict și ideologie și, în consecință, un «Adevăr».
>
> (Tucan, 2015, p. 149)

După cum putem vedea și din exemplul de mai sus, actul literar se naște din interiorul formelor discursive ale unei comunități prin diverse procedee: imitații, transformări, caricaturizări, contestări dezarticulatoare, contestări ironice etc. Toate aceste procedee reprezintă un act de *transgresare a normelor discursive*. De fapt, actul fondator al teatrului Ionescian este acela al dezarticulării structurilor conversației și, în oglinda finală a „produsului" său, acela al dezarticulării structurilor dramatice. Astfel, impactul actului literar asupra comunității discursive se datorează și manierei în care acesta transgresează normele discursivității, pentru că aceasta este de fapt reflexul creativ al caracterului procesual al literaturii. Transgresarea normelor discursivității implică metamorfoza tuturor nivelelor implicate în discursivitate: lingvistic, interdiscursiv și cultural. Un text care caută validarea în interiorul cîmpului discursiv constituent al literaturii, o dovedește istoria literaturii occidentale, își asumă provocări care duc la metamorfoza limbajului (literar și nu numai), la metamorfoze inter-discursive (reinventarea structurilor generice și retorice) sau la metamorfoze culturale (deplasări ale imaginarului socio-cultural ori reformulări ale rețelelor valorice ale unui grup). Toate aceste potențiale provocări înscriu textul în „interstițiul discursiv" care este literatura, așteptînd validarea comunității discursive.

*

„Îmi amintesc întotdeauna cu plăcere murmurele de nemulțumire, indignările spontane, glumele care au întîmpinat apariția piesei *Cîntăreața Cheală*, în mai 1950, pe scena Teatrului Noctambules", notează Jacques Lemarchand, cronicar la *Le Figaro Littéraire*[11], adăugînd: „petrecusem acolo o seară extraordinar de plăcută, pe care mormăielile și rîsetele ironice ale unei părți dintre notabilitățile prezente în sală o făcuseră și mai delicioasă încă". Dacă Lemarchand e entuziast, văzînd în teatrul lui Ionescu un „teatru al aventurii" (Lemarchand, 1973, p. 16), alții vor fi puțin impresionați de gestul iconoclast al dramaturgului. Spre exemplu, J. B. Jeener, prezent și el la prima reprezentație a *Cîntăreței Chele* scrie în *Le Monde*: „Rîzi

[11] Jacques Lemarchand este prefațatorul primului volum de teatru al lui E. Ionescu, apărut la Gallimard în 1954, și unul dintre criticii entuziaști în raport cu teatrul acestuia.

în primele cinci minute, dar merită aceste prime cinci minute o oră de plictiseală?" (*Le Monde*, 13–14 mai, 1950). Sau, mai tîrziu, cînd teatrul ionescian devine un fenomen care nu mai poate fi ignorat, Jean-Jacques Gautier, influentul cronicar al lui *Le Figaro*, devenea și mai tranșant: „Nu cred că D-l Ionesco este un scriitor important. De altfel nici nu cred că este dramaturg în vreun fel, nu cred că e un gînditor, nici măcar nebun. De fapt nu cred că D-l Ionesco are ceva de spus... E un impostor ale cărui activități pot fi rezumate de textul unei telegrame: 'Falsul suprarealism n-a murit. Stop. Urmează Ionesco'" (*Le Figaro*, 17 oct., 1955)[12].

Validarea actului literar înseamnă enunțarea de către cei care reprezintă agenții de validare (criticii, într-o primă fază, ulterior învățămîntul, politicile editoriale etc.) a unor întrebări:

- Este acest text demn de interes? De ce?
- Care e fundamentul valoric al acestui text? Ce oferă el rețelei valorice a comunității? Care e mesajul și amploarea acestuia?
- Care e relevanța transgresiunii normelor discursului? Este acesta acceptabilă? Merită a fi legitimată?
- Cum poate fi descoperită valoarea textului, mesajul său, relevanța sa pentru rețeaua valorică a comunității?

Toate aceste întrebări pune bazele unui *contract hermeneutic* cu textul (Maingueneau, 2007, p. 73 și urm.) și generează un *cadru hermeneutic* care va legitima caracterul literar al textului. Contractul hermeneutic stipulează: „acest text «spune» altceva decît pare să o facă la prima vedere", pentru a descifra acest altceva este nevoie de «exegeză». Cadrul hermeneutic reprezintă raportarea textului la unul sau la mai multe elemente valorice importante pentru rețeaua simbolică a comunității discursive. Această raportare legitimează transgresarea normelor discursului, provoacă validarea textului ca literar și generează nevoia fiecăruia dintre cititorii săi de a accepta o reducție hermeneutică (căutarea unui sens).

Este acest text demn de interes? De ce?	Nu: pentru că e o farsă plictisitoare (Jeneer). Nu: pentru că e o reluare a unei atitudini avangardiste deja perimate (Gautier);
	Da: pentru că fiind un teatru non-tradițional ne trimite într-o aventură a spiritului (Lemarchand);
Care e fundamentul valoric al acestui text? Ce oferă el rețelei valorice a comunității? (Care e mesajul și amploarea acestuia?)	Nici unul; Nimic: e o farsă lipsită de substanță; e un act iconoclast gratuit;
	Deschiderea, problematizarea („aventura");
Care e relevanța transgresiunii normelor discursului? Este acesta acceptabilă? Merită a fi legitimată?	Irelevantă, inacceptabilă, Nu: neinteresantă, plictisitoare, enervantă; imitarea în falset a stilului iconoclast al avangardei, mimetism literar desuet;
	Deschiderea, problematizarea („aventura") ne spune ceva despre propria noastră lume (teatru pe măsură – „un théître sur mesure");
Cum poate fi descoperită valoarea textului, mesajul său, relevanța sa pentru rețeaua valorică a comunității?	Nu are valoare...
	Prin căutarea unui cadru hermeneutic relevant – teatru nou, teatrul absurdului, teatru experimental etc. Conectarea la celelalte discursuri constituente (filosofia absurdului) și la "realitatea" profundă a epocii.

Tabela 1: Validarea actului literar „provocator" al lui Ionescu

Textul ionescian, ca orice act inovator sau provocator, naște aversiuni (J.B. Jeneer, J.P. Gautier), dar și atitudini apologetice (J. Lemarchand), dar cel mai important este că natura sa iconoclastă, critică și problematizatoare rezonează cu faliile discursului unei comunități discursive istorice, fapt ce reprezintă premiza validării sale literare / teatrale. Chiar dacă nu provoacă o transmutație a elementelor valorice ale „comunității", un astfel de text provoacă cel puțin o ruptură la nivelul imaginarului cultural, punînd sub semnul

[12] A se vede detalii despre această polemică în Lamont (1993, p. 245–261) și Tucan (2015, p. 91–93).

întrebării obișnuințele culturale („doxa" – cf. Bourdieu, 1999) și relația lor cu spațiul literar (teatral). La Ionescu se poate observa problematizarea complexă a actului teatral. Într-o primă dimensiune se află problematizarea *in actu* a doxelor teatrale prin refuzul de a da o consistență deterministă personajului, prin crearea de disonanțe la nivelul acțiunii, prin crearea de goluri între actele scenice ale personajelor și limbajul lor verbal sau prin imprimarea unor noi efecte spectaculare. În imediata vecinătate a acestor acte transgresive în raport cu întreaga tradiție teatrală se află problematizarea „doxelor" estetice și retorico-stilistice: funcționarea anti-mimetică a pieselor, dezarticularea limbajului, dezarticularea coeziunii generice a „dramei", convențiile de intitulare[13].

Cu toate că aceste problematizări sînt predominant de natură autoreflexivă (metateatrală), foarte rapid după reprezentările primelor piese ionesciene s-a născut cea mai influentă interpretare făcută teatrului ionescian, cea de „imagine a unei lumi absurde" (Esslin, 1977), mai precis echivalarea structurii dezarticulate a teatrului ionescian cu percepția asupra lumii imediat posbelice (o lume fără repere, simțită de „elita" filosofică și culturală ca absurdă). De fapt e vorba mai mult decît de o interpretare. Este de fapt un *cadru hermeneutic* deschis, care nu numai că va reprezenta punctul de plecare al celor mai influente lecturi ale scriiturii lui Ionescu, dar va reprezenta și legitimarea corpusului de acte transgresive din piesele ionesciene ca acte literare capabile să locuiască în interiorul *Literaturii*.

4. Concluzii

Orice înscriere pentru validare în sistemul literar a unui text pleacă de la „evidențele" sale lingvistice, interdiscursive și culturale și de la modul în care acestea se relaționează cu dominantele „literare" al spațiilor de receptare, mai precis cu „obișnuințele" lingvistice, interdiscursive și culturale al contextului istoric. Pretenția de valoric nu se poate naște decît printr-o provocare a regulilor care să rezonenze cu ceea ce definește în mod particular literatura: procesualitatea acesteia, caracterul ei metamorfic.

Plasarea unui text în „interstițiul discursiv" denumit generic literatură duce, prin constituirea unui „cadru hermeneutic", la construirea unor ipoteze de sens. Acest lucru este făcut prin raportarea dimensiunilor particulare ale textului la cel puțin unul dintre elementele transversale ale discuției despre „literatură" ca „discurs constituent": funcția literaturii, relațiile dintre limbaj, lume, experiență individuală și cultură, valoare, adevăr, frumos etc. Născute din obsesia originalității, iconoclaste în raport cu modalitățile anterioare de a face „literatură" sau repetînd nostalgic gesturi literare ale „tradiției" în alte contexte de valorizare, *obiectele textuale cu pretenție literară* sînt semnalele presiunilor pe care istoria și metamorfozele generate de aceasta le exercită asupra cercurilor concentrice care înconjoară această categorie difuză care este *Literatura*.

Bibliografie

Aristotel (1998). *Poetica*, traducere de D. M. Pippidi, Editura Iri, București.

Bahtin, M. (1974). *François Rabelais și cultura populară în Evul Mediu și în Renaștere*, Editura Univers, București.

Beutell Gardner, C. M. (2015), *The Reception of Don Quixote in Seventeenth and Eighteenth Century Germany and Friedrich J. Bertuch's Pioneering Translation (1775–77) of It*, în „The Quiet Corner Interdisciplinary Journal", vol. I, nr. 1, art. 8, [online].

Bloom, H. (1998). *Canonul occidental: cărțile și școala epocilor*, Editura Univers, București.

Bode, C. (1989). *Literary Value and Evaluation: The Case for Relational Concepts*, în Müllenbrock, H.-J. (ed.), *Anglistentag 1988 Göttingen: Vorträge*, Niemeyer, Tübingen, p. 309–324, [online].

Bourdieu, P. (1999). *Rațiuni practice: o teorie a acțiunii*, Editura Meridiane, București.

Cascardi, A. J. (2002). *Don Quixote and the Invention of the Novel*, în Cascardi, A. J. (ed.), *The Cambridge Companion to Cervantes*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.

Doležel, L. (1998). *Poetica occidentală*, Editura Univers, București.

Eagleton, T. (2008). *Teoria literară: o introducere*, Editura Polirom, Iași.

Esslin, M (1977). *Le théâtre de l'absurde*, Buchet-Chastel, Paris.

Fish, S. (1980). *Is there a Text in this Class? The Autority of Interpretive Communities*, Harvard University Press, Cambridge MA.

[13] A se vedea în acest sens explicația atribuirii titlului *Cîntăreața chelă* (Ionesco, 1992a, p. 194).

Genette, G. (1994). *Introducere în arhitext. Ficțiune și dicțiune*, Univers, București.
Halliwell, S. (1989). *Aristotle's Poetics*, în Kennedy, G. A. (ed.), *The Cambridge History of Literary Criticism, I: Classical Criticism*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 149–183, Crossref.
Hamdan, A. (1998). *Ionescu înainte de Ionesco. Portretul artistului tînăr*, Editura Saeculum I. O., București.
Ionesco, E. (1992a). *Note și contranote*, Editura Humanitas, București.
Ionescu, E. (1992b). *Război cu toată lumea*, Editura Humanitas, Bucureşti.
Kovecses, Z. (2006). *Language, Mind, and Culture. A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
Lamont, R. C. (1993). *Ionesco's Imperatives. The Politics of Culture*, The University of Michigan Press, Michigan.
Lemarchand, J. (1973). *Le Théâtre d'Eugène Ionesco*, în *Les critiques de notre temps et Ionesco*, Editions Garnier Frères, Paris.
Maingueneau, D. (2007). *Discursul literar*, Editura Institutul European, Iași.
Marino, A. (1991–2000). *Biografia ideii de literatură*, 6 vol., Editura Dacia, Cluj-Napoca.
Nagy, G. (1989). *Early Greek Views of Poets and Poetry*, în Kennedy, G. A. (ed.), *The Cambridge History of Literary Criticism, I: Classical Criticism*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 1–77, Crossref.
Platon (1986). *Opere*, vol. V, traducere, interpretare, lămuriri preliminare, note şi anexă de Andrei Cornea, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
Rodríguez, M. M. (2009). *Ionesco înainte de **La Cantatrice chauve**. Opera absurdă românească*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.
Stendhal (1927). *Racine et Shakespeare*, Librairie Hatier, Paris.
Swales, J. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*, Cambridge University Press, Boston.
Tucan, D. (2007). *Introducere în studiile literare*, Editura Institutul European, Iași.
Tucan, D. (2013). *The Quarrel Between Poetry and Philosophy: Plato – A Sceptical View on 'Poetry'*, în „Procedia – Social and Behavioral Sciences", vol. 71, p. 168–175, Crossref.
Tucan, D. (2014). *„Teatru fără profesor" sau despre începuturile dramaturgice ale lui Eugen Ionescu*, în „Qvaestiones Romanicæ", II/1, Editura Jatepress, Szeged, p. 445–456.
Tucan, D. (2015). *Eugène Ionesco. Teatru, metateatru, autenticitate*, Editura Universității de Vest, Timișoara.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

LOST & FOUND

doi:10.17684/i5A80en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The relations between Lamarckism and Darwinism; Neolamarckism[†]

Alpheus Spring Packard

Since the appearance of Darwin's *Origin of Species*, and after the great naturalist had converted the world to a belief in the general doctrine of evolution, there has arisen in the minds of many working naturalists a conviction that natural selection, or Darwinism as such, is only one of other evolutionary factors; while there are some who entirely reject the selective principle. Darwin, moreover, assumed a tendency to fortuitous variation, and did not attempt to explain its cause. Fully persuaded that he had discovered the most efficient and practically sole cause of the origin of species, he carried the doctrine to its extreme limits, and after over twenty years of observation and experiment along this single line, pushing entirely aside the Erasmus Darwin and Lamarckian factors of change of environment, though occasionally acknowledging the value of use and disuse, he triumphantly broke over all opposition, and lived to see his doctrine generally accepted. He had besides the support of some of the strongest men in science: Wallace in a twin paper advocated the same views; Spencer, Lyell, Huxley, Hooker, Haeckel, Bates, Semper, Wyman, Gray, Leidy, and other representative men more or less endorsed Darwin's views, or at least some form of evolution, and owing largely to their efforts in scientific circles and in the popular press, the doctrine of descent rapidly permeated every avenue of thought and became generally accepted.

Meanwhile, the general doctrine of evolution thus proved, and the "survival of the fittest" an accomplished fact, the next step was to ascertain "how", as Cope asked, "the fittest originated?" It was felt by some that natural selection alone was not adequate to explain the first steps in the origin of genera, families, orders, classes, and branches or phyla. It was perceived by some that natural selection by itself was not a *vera causa*, an efficient agent, but was passive, and rather expressed the results of the operations of a series of factors. The transforming should naturally precede the action of the selective agencies.

We were, then, in our quest for the factors of organic evolution, obliged to fall back on the action of the physico-chemical forces such as light, or its absence, heat, cold, change of climate; and the physiological agencies of food, or in other words on changes in the physical environment, as well as in the biological environment. Lamarck was the first one who, owing to his many years' training in systematic botany and zoölogy, and his philosophic breadth, had stated more fully and authoritatively than any one else the results of changes in the action of the primary factors of evolution. Hence a return on the part of many in Europe, and especially in America, to Lamarckism or its modern form, Neolamarckism. Lamarck had already, so far as he could without a knowledge of modern morphology, embryology, cytology, and histology, suggested those fundamental principles of transformism on which rests the selective principle.

Had his works been more accessible, or, where available, more carefully read, and his views more fairly represented; had he been favored in his lifetime by a single supporter, rather than been unjustly criticised by Cuvier, science would have made more rapid progress, for it is an axiomatic truth that the general acceptance of a working evolutionary theory has given a vast impetus to biology.

We will now give a brief historical summary of the history of opinion held by Lamarckians regarding the causes of the "origin of the fittest" the rise of variations, and the appearance of a population of plant and animal forms sufficiently extensive and differentiated to allow for the play of the competitive forces, and of the more passive selective agencies which began to operate in pre-cambrian times, or as soon as the earth became fitted for the existence of living beings.

The first writer after Lamarck to work along the lines he laid down was Mr. Herbert Spencer. In 1866–71, in his epochal and remarkably suggestive *Principles of Biology*, the doctrine of use and disuse

[†]The beginning of chapter XX (p. 382–396) from *Lamarck the Founder of Evolution, his Life and Work*, with Translations of his Writings on Organic Evolution, New York, London and Bombay, 1901.

© 2017. Publishing rights belong to the Journal.

is implicated in his statements as to the effects of motion on structure in general[1]; and in his theory as to the origin of the notochord, and of the segmentation of the vertebral column and the segmental arrangement of the muscles by muscular strains[2], he laid the foundations for future work along this line. He also drew attention in the same work to the complementary development of parts, and likewise instanced the decreased size of the jaws in the civilized races of mankind, as a change not accounted for by the natural selection of favorable variations[3]. In fact, this work is largely based on the Lamarckian principles, as affording the basis for the action of natural selection, and thirty years later we find him affirming: "The direct action of the medium was the primordial factor of organic evolution"[4]. In his wellknown essay on "The Inadequacy of Natural Selection" (1893) the great philosopher, with his accustomed vigor and force, criticises the arguments of those who rely too exclusively on Darwinism alone, and especially Neodarwinism, as a sufficient factor to account for the origin of special structures as well as species.

The first German author to appreciate the value of the Lamarckian factors was that fertile and comprehensive philosopher and investigator Ernst Haeckel, who also harmonized Lamarckism and Darwinism in these words:

"We should, on account of the grand proofs just enumerated, have to adopt Lamarck's Theory of Descent for the explanation of biological phenomena, even if we did not possess Darwin's Theory of Selection. The one is so completely and *directly* proved by the other, and established by mechanical causes, that there remains nothing to be desired. The laws of *Inheritance* and *Adaptation* are universally acknowledged *physiological* facts, the former traceable to propagation, the latter to the *nutrition* of organisms. On the other hand, the *struggle for existence* is a *biological* fact, which with mathematical necessity follows from the general disproportion between the average number of organic individuals and the numerical excess of their germs"[5].

A number of American naturalists at about the same date, as the result of studies in different directions, unbiassed by a too firm belief in the efficacy of natural selection, and relying on the inductive method alone, worked away at the evidence in favor of the primary factors of evolution along Lamarckian lines, though quite independently, for at first neither Hyatt nor Cope had read Lamarck's writings.

In 1866 Professor A. Hyatt published the first of a series of classic memoirs on the genetic relations of the fossil cephalopods. His labors, so rich in results, have now been carried on for forty years, and are supplemented by careful, prolonged work on the sponges, on the tertiary shells of Steinheim, and on the land shells of the Hawaiian Islands.

His first paper was on the parallelism between the different stages of life in the individual and those of the ammonites, carrying out D'Orbigny's discovery of embryonic, youthful, adult, and old-age stages in ammonites[6], and showing that these forms are due to an acceleration of growth in the mature forms, and a retardation in the senile forms.

In a memoir on the "Biological Relations of the Jurassic Ammonites"[7], he assigns the causes of the progressive changes in these forms, the origination of new genera, and the production of young, mature, and senile forms to "the favorable nature of the physical surroundings, primarily producing characteristic changes which become perpetuated and increased by inheritance within the group".

The study of the modifications of the tertiary forms of Planorbis at Steinheim, begun by Hilgendorf, led among others (nine in all) to the following conclusions:

"First, that the unsymmetrical spiral forms of the shells of these and of all the Mollusca probably resulted from the action of the laws of heredity, modified by gravitation.

"Second, that there are many characteristics in these shells and in other groups, which are due solely to the uniform action of the physical influence of the immediate surroundings, varying with every change of locality, but constant and uniform within each

[1] Vol. II, p. 167, 1871.
[2] Vol. II, p. 195.
[3] Vol. I, §166, p. 456.
[4] *The Factors of Organic Evolution*, 1895, p. 460.
[5] *Schöpfungsgeschichte*, 1868. *The History of Creation*, New York, II, p. 355.
[6] Alcide d'Orbigny, *Paléontologie française*, Paris, 1840–59.
[7] Abstract in Proceedings of the Boston Society of Natural History, XVII, December 16, 1874.

locality.

"Third, that the Darwinian law of Natural Selection does not explain these relations, but applies only to the first stages in the establishment of the differences between forms or species in the same locality. That its office is to fix these in the organization and bring them within the reach of the laws of heredity".

These views we find reiterated in his later palæontological papers. Hyatt's views on acceleration were adopted by Neumayr[8]. Waagen[9], from his studies on the Jurassic cephalopods, concludes that the factors in the evolution of these forms were changes in external conditions, geographical isolation, competition, and that the fundamental law was not that of Darwin, but "the law of development". Hyatt has also shown that at first evolution was rapid. "The evolution is a purely mechanical problem in which the action of the habitat is the working agent of all the major changes; first acting upon the adult stages, as a rule, and then through heredity upon the earlier stages in successive generations". He also shows that as the primitive forms migrated and occupied new, before barren, areas, where they met with new conditions, the organisms "changed their habits and structures rapidly to accord with these new conditions"[10].

While the palæontological facts afford complete and abundant proofs of the modifying action of changes in the environment, Hyatt, in 1877, from his studies on sponges[11], shows that the origin of their endless forms "can only be explained by the action of physical surroundings directly working upon the organization and producing by such direct action the modifications or common variations above described".

Mr. A. Agassiz remarks that the effect of the nature of the bottom of the sea on sponges and rhizopods "is an all-important factor in modifying the organism"[12].

While Hyatt's studies were chiefly on the ammonites, molluscs, and existing sponges, Cope was meanwhile at work on the batrachians. His *Origin of Genera* appeared shortly after Hyatt's first paper, but in the same year (1866). This was followed by a series of remarkably suggestive essays based on his extensive palæontological work, which are in part reprinted in his *Origin of the Fittest* (1887); while in his epoch-making book, *The Primary Factors of Organic Evolution* (1896), we have in a condensed shape a clear exposition of some of the Lamarckian factors in their modern Neolamarckian form.

In the Introduction, p. 9, he remarks:

"In these papers by Professor Hyatt and myself is found the first attempt to show by concrete examples of natural taxonomy that the variations that result in evolution are not multifarious or promiscuous, but definite and direct, contrary to the method which seeks no origin for variations other than natural selection. In other words, these publications constitute the first essays in systematic evolution that appeared. By the discovery of the paleontologic succession of modifications of the articulations of the vertebrate, and especially mammalian, skeleton, I first furnished an actual demonstration of the reality of the Lamarckian factor of use, or motion, as friction, impact, and strain, as an efficient cause of evolution[13]".

The discussion in Cope's work of kinetogenesis, or of the effects of use and disuse, affords an extensive series of facts in support of these factors of Lamarck's. As these two books are accessible to every one, we need only refer the reader to them as storehouses of facts bearing on Neolamarckism.

The present writer, from a study of the development and anatomy of Limulus and of Arthropod ancestry, was early (1870)[14] led to adopt Lamarckian views in preference to the theory of Natural Selection, which never seemed to him adequate or sufficiently comprehensive to explain the origin of

[8] *Zeitschr. der deutsch. geol. Gesellschaft*, 1875.

[9] *Palæontologica Indica*. Jurassic Fauna of Kutch. I. Cephalopoda, p. 242–243. (See Hyatt's *Genesis of the Arietidæ*, p. 27, 42.).

[10] "Genera of Fossil Cephalopods", Proc. Bost. Soc. Nat. Hist., XXII, April 4, 1883, p. 265.

[11] "Revision of the North American Poriferæ". Memoirs Bost. Soc. Nat. Hist., II, Part IV, 1877.

[12] *Three Cruises of the* ***"Blake"***, 1888, II, p. 158.

[13] The earliest paper in which he adopted the Lamarckian doctrines of use and effort was his "Methods of Creation of Organic Types" (1871). In this paper Cope remarks that he "has never read Lamarck in French, nor seen a statement of his theory in English, except the very slight notices in the *Origin of Species* and *Chambers' Encyclopædia*, the latter subsequent to the first reading of this paper". It is interesting to see how thoroughly Lamarckian Cope was in his views on the descent theory.

[14] Proceedings of the American Association for the Advancement of Science, Troy meeting, 1870. Printed in August, 1871.

[15] *American Naturalist*, V, December, 1871, p. 750. See also p. 751, 759–760.

variations.

In the following year[15], from a study of the insects and other animals of Mammoth Cave, we claimed that "the characters separating the genera and species of animals are those inherited from adults, modified by their physical surroundings and adaptations to changing conditions of life, inducing certain alterations in parts which have been transmitted with more or less rapidity, and become finally fixed and habitual".

In an essay entitled "The Ancestry of Insects"[16] (1873) we adopted the Lamarckian factors of change of habits and environment, of use and disuse, to account for the origin of the appendages, while we attributed the origin of the metamorphoses of insects to change of habits or of the temperature of the seasons and of climates, particularly the change in the earth's climates from the earlier ages of the globe, "when the temperature of the earth was nearly the same the world over, to the times of the present distribution of heat and cold in zones".

From further studies on cave animals, published in 1877[17], we wrote as follows:

"In the production of these cave species, the exceptional phenomena of darkness, want of sufficient food, and unvarying temperature, have been plainly enough *veræ causæ*. To say that the principle of natural selection accounts for the change of structure is no explanation of the phenomena; the phrase has to the mind of the writer no meaning in connection with the production of these cave forms, and has as little meaning in accounting for the origination of species and genera in general. Darwin' phrase "natural selection", or Herbert Spencer's term "survival of the fittest" expresses simply the final result, while the process of the origination of the new forms which have survived, or been selected by nature, is to be explained by the action of the physical environments of the animals coupled with inheritance-force. It has always appeared to the writer that the phrases quoted above have been misused to state the cause, when they simply express the result of the action of a chain of causes which we may, with Herbert Spencer, call the 'environment' of the organism undergoing modification; and thus a form of Lamarckianism, greatly modified by recent scientific discoveries, seems to meet most of the difficulties which arise in accounting for the origination of species and higher groups of organisms. Certainly 'natural selection' or the 'survival of the fittest' is not a *vera causa*, though the 'struggle for existence' may show us the causes which have led to the *preservation* of species, while changes in the environment of the organism may satisfactorily account for the original tendency to variation assumed by Mr. Darwin as the starting point where natural selection begins to act".

In our work on *The Cave Animals of North America*[18], after stating that Darwin in his *Origin of Species* attributed the loss of eyes "wholly to disuse" remarking (p. 142) that after the more or less perfect obliteration of the eyes, "natural selection will often have effected other changes, such as an increase in the length of the antennæ or palpi, as a compensation for blindness", we then summed up as follows the causes of the production of cave fauna in general:

"1. Change in environment from light, even partial, to twilight or total darkness, and involving diminution of food, and compensation for the loss of certain organs by the hypertrophy of others.

"2. Disuse of certain organs.

"3. Adaptation, enabling the more plastic forms to survive and perpetuate their stock.

"4. Isolation, preventing intercrossing with out-of-door forms, thus insuring the permanency of the new varieties, species, or genera.

"5. Heredity, operating to secure for the future the permanence of the newly originated forms as long as the physical conditions remain the same.

"Natural selection perhaps expresses the total result of the working of these five factors rather than being an efficient cause in itself, or at least constitutes the last term in a series of causes. Hence Lamarckism in a modern form, or as we have termed it, Neo-lamarckism, seems to us to be nearer the truth than

[16] Printed in advance, being Chapter XIII of *Our Common Insects*, Salem, 1873, p. 172, 174, 179, 180, 181, 185.

[17] "A New Cave Fauna in Utah". *Bulletin of the United States Geological Survey*, III, April 9, 1877, p. 167.

[18] Memoirs of the National Academy of Sciences, IV, 1888, p. 156; 27 plates. See also *American Naturalist*, Sept., 1888, XXII, p. 808, and Sept., 1894, XXVIII, p. 333.

[19] Carl H. Eigenman, in his elaborate memoir, *The Eyes of the Blind Vertebrates of North America* (*Archiv für Entwickelungsmechanik der Organismen*, 1899, VIII), concludes that the Lamarckian view, that through disuse and the transmission by heredity of the characters thus inherited the eyes of blind fishes are diminished, "is the only view so far examined that does not on the face of it present serious objections" (p. 605–609).

Darwinism proper or natural selection[19]".

In an attempt to apply Lamarck's principle of the origin of the spines and horns of caterpillars and other insects as well as other animals to the result of external stimuli[20], we had not then read what he says on the subject. (See p. 316.) Having, however, been led to examine into the matter, from the views held by recent observers, especially Henslow, and it appearing that Lamarck was substantially correct in supposing that the blood (his "fluids") would flow to parts on the exposed portions of the body and thus cause the origin of horns, on the principle of the saying, "*ubi irritatio, ibi affluxus*", we came to the following conclusions:

"The Lamarckian factors (1) change (both direct and indirect) in the *milieu*, (2) need, and (3) habit, and the now generally adopted principle that a change of function induces change in organs[21], and in some or many cases actually induces the hypertrophy and specialization of what otherwise would be indifferent parts or organs;—these factors are all-important in the evolution of the colors, ornaments, and outgrowths from the cuticle of caterpillars".

Our present views as to the relations between the Lamarckian factors and the Darwinian one of natural selection are shown by the following summary at the end of this essay.

"1. The more prominent tubercles, and spines or bristles arising from them, are hypertrophied piliferous warts, the warts, with the seta or hair which they bear, being common to all caterpillars.

"2. The hypertrophy or enlargement was probably [we should rather say *possibly*] primarily due to a change of station from herbs to trees, involving better air, a more equable temperature, perhaps a different and better food.

"3. The enlarged and specialized tubercles developed more rapidly on certain segments than on others, especially the more prominent segments, because the nutritive fluids would tend more freely to supply parts most exposed to external stimuli.

"4. The stimuli were in great part due to the visits of insects and birds, resulting in a mimicry of the spines and projections on the trees; the colors (lines and spots) were due to light or shade, with the general result of protective mimicry, or adaptation to tree-life.

"5. As the result of some unknown factor some of the hypodermic cells at the base of the spines became in certain forms specialized so as to secrete a poisonous fluid.

"6. After such primitive forms, members of different families, had become established on trees, a process of arboreal segregation or isolation would set in, and intercrossing with low-feeders would cease.

"7. Heredity, or the unknown factors of which heredity is the result, would go on uninterruptedly, the result being a succession of generations perfectly adapted to arboreal life.

"8. Finally the conservative agency of natural selection operates constantly, tending towards the preservation of the new varieties, species, and genera, and would not cease to act, in a given direction, so long as the environment remained the same.

"9. Thus in order to account for the origin of a species, genus, family, order, or even a class, the first steps, causing the origination of variations, were in the beginning due to the primary (direct and indirect) factors of evolution (Neolamarckism), and the final stages were due to the secondary factors, segregation and natural selection (Darwinism)".

From a late essay[22] we take the following extracts explaining our views:

"In seeking to explain the causes of a metamorphosis in animals, one is compelled to go back to the primary factors of organic evolution, such as the change of environment, whether the factors be cosmical (gravity), physical changes in temperature, effects of increased or diminished light and shade, under- or over-nutrition, and the changes resulting from the presence or absence of enemies, or from isolation. The action of these factors, whether direct or indirect, is obvious, when we try to explain the origin or causes of the more marked metamorphoses

[20] "Hints on the Evolution of the Bristles, Spines, and Tubercles of Certain Caterpillars, etc." Proceedings Boston Society of Natural History, XXIV, 1890, p. 493–560; 2 plates.

[21] E.J. Marey: "Le Transformisme et la Physiologie Expérimentale, Cours du Collège de France", *Revue Scientifique*, 2me serie, IV, p. 818. (Function makes the organ, especially in the osseous and muscular systems.) See also A. Dohrn: *Der Ursprung der Wiebelthiere und das Princip des Functionswechsels*, Leipzig, 1875. See also Lamarck's opinion, p. 295.

[22] "On the Inheritance of Acquired Characters in Animals with a Complete Metamorphosis". Proceedings Amer. Acad. Arts and Sciences, Boston, XXIX (N.S., XXI), 1894, p. 331–370; also monograph of "Bombycine Moths", Memoirs Nat. Acad. Sciences, VII, 1895, p. 33.

of animals. Then come in the other Lamarckian factors of use and disuse, new needs resulting in new modes of life, habits, or functions, which bring about the origination, development, and perfection of new organs, as in new species and genera, etc., or which in metamorphic forms may result in a greater increase in the number of, and an exaggeration of the features characterizing the stages of larval life.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RESTITUIRI

doi:10.17684/i5A80ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Relațiile dintre lamarckism și darwinism; neolamarckism[†]

Alpheus Spring Packard

De la apariția *Originii speciilor*, a lui Darwin, și după ce marele naturalist a convertit lumea la credința în doctrina generală a evoluției, în mintea multor naturaliști activi a apărut convingerea că selecția naturală, sau darwinismul ca atare, este doar unul dintre factorii evoluției, în vreme ce unii au respins pe de-a întregul principiul selecției. De altfel, Darwin a presupus existența unei tendințe către variația întîmplătoare, fără a încerca să-i explice cauza. Pe deplin convins că descoperise cea mai eficientă și, practic, singura cauză a originii speciilor, el și-a dus doctrina la ultimele ei consecințe și, după mai mult de douăzeci de ani de observație și expriment doar în această direcție, dînd pe de-a întregul deoparte factorii de schimbare a mediului, ai lui Erasmus Darwin și Lamarck—deși, ocazional, a recunoscut importanța întrebuințării și neîntrebuințării—, a zdrobit triumfător orice opoziție și a trăit să-și vadă doctrina general acceptată. În plus, el a avut sprijinul unora dintre cei mai puternici oameni de știință ai vremii: într-o lucrare geamănă, Wallace a susținut aceleași opinii; Spencer, Lyell, Huxley, Hooker, Haeckel, Bates, Semper, Wyman, Gray, Leidy și alți bărbați de seamă au fost de acord, mai mult sau mai puțin, cu viziunea lui Darwin, sau cel puțin cu o formă a evoluției, astfel încît, în mare parte datorită efortului lor în cercurile științifice și în presa curentă, doctrina evoluției s-a imprimat în toate modalitățile de a gîndi și a ajuns să fie general acceptată.

Între timp, doctrina generală a evoluției fiind astfel demonstrată, iar „supraviețuirea celui mai adaptat" fiind un fapt împlinit, următorul pas a fost de a determina, în termenii întrebării lui Cope, „cum a apărut cel mai adaptat"? Unii au simțit că doctrina selecției naturale nu este adecvată pentru a explica singură primii pași ai apariției genurilor, familiilor, ordinelor, claselor și încrengăturilor sau filelor. Unii au sesizat că selecția naturală în sine nu era o *vera causa*, un agent eficient, ci unul pasiv, mai degrabă exprimînd rezultatele acțiunii unei serii de factori. Transformarea ar trebui să preceadă în mod natural acțiunea agenților selecției.

Așadar, căutînd factorii evoluției organice, ne vedem obligați să revenim la acțiunea forțelor fizico-chimice, precum lumina sau absența ei, căldura, frigul, schimbarea climei, și la factorul fiziologic al hranei, cu alte cuvinte, deopotrivă la schimbările mediului fizic și ale celui biologic. Datorită anilor îndelungați de exercițiu în botanica și zoologia sistematice, apoi a amplei sale dimensiuni filozofice, Lamarck a fost primul care, într-un mod mai deplin și mai magistral decît oricine, a determinat consecințele schimbărilor în acțiunea factorilor primari ai evoluției. De aici, revenirea multora din Europa și mai ales din America la lamarckism sau la forma sa modernă, la neolamarckism. Atît cît a putut, fără cunoașterea morfologiei moderne, a embriologiei, a citologiei și histologiei, Lamarck propusese deja principiile fundamentale ale transformismului, pe care se întemeiază principiul selecției.

Dacă lucrările lui Lamarck ar fi fost mai accesibile sau, la îndemînă fiind, dacă ar fi fost citite cu mai multă atenție, iar opiniile sale mai obiectiv prezentate, dacă ar fi fost sprijinit în timpul vieții de un singur susținător măcar, iar nu criticat pe nedrept de către Cuvier, știința ar fi progresat mai repede, întrucît este un adevăr axiomatic acela că acceptarea generală a unei teorii evoluționiste valide a impulsionat cu putere biologia.

Vom oferi un scurt sumar istoric al evoluției opiniei susținute de către lamarckieni, cu privire la cauzele „apariției celui mai adaptat", la apariția variațiilor și la manifestarea unei populații de plante și de animale îndeajuns de răspîndite și de diferențiate încît să permită jocul forțelor concurențiale și al mai pasivelor forțe selective care au început să opereze în perioada precambriană sau imediat ce pămîntul a devenit potrivit pentru existența ființelor vii.

Primul autor de după Lamarck care a mers pe urmele întemeiate de acesta a fost Herbert Spencer.

[†]Traducerea primei părți (p. 382–396) a capitolului XX al lucrării *Lamarck, the Founder of Evolution, his Life and Work, with Translations of his Writings on Organic Evolution*, New York, London, Bombay, 1901.

© 2017. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

În epocalele și extraordinar de sugestivele *Principles of Biology*, din 1866–1871, vorbind despre efectele mișcării asupra structurii, în general[1], a implicat doctrina întrebuințării și neîntrebuințării; iar prin teoria sa cu privire la originea notocordului, a segmentării coloanei vertebrale și a aranjamentului segmental al mușchilor ca urmare a tensiunii musculare[2], a pus bazele cercetărilor viitoare în această direcție. În aceeași lucrare, Spencer a mai atras atenția asupra dezvoltării complementare a părților și, de asemenea, a folosit scăderea mărimii mandibulei la rasele civilizate ale omenirii pentru a ilustra o schimbare de care nu este responsabilă selecția naturală a variațiilor favorabile[3]. În fapt, această lucrare se întemeiază în mare măsură pe principiile lamarckiene, considerate a constitui baza pe care se întemeiază acțiunea selecției naturale. Treizeci de ani mai tîrziu avea să afirme: „Acțiunea directă a mediului a fost factorul primordial al evoluției organice”[4]. În binecunoscuta sa cercetare *The Inadequacy of Natural Selection* (1893), cu obișnuita-i vigoare și forță, marele filozof critică argumentele celor care se întemeiază aproape în exclusivitate pe darwinism—și în special pe neodarwinism—, privit ca factor suficient, în măsură să dea seama de originea structurilor speciale și a speciilor, deopotrivă.

Primul autor german care a fost conștient de valoarea factorilor lamarckieni a fost prolificul și comprehensivul filozof și cercetător Ernst Haeckel, care, totodată, a armonizat lamarckismul și darwinismul în următoarea formulă:

„În temeiul importantelor dovezi tocmai enumerate, ar trebui să adoptăm teoria evoluției, a lui Lamarck, drept explicație a fenomenelor biologice, chiar dacă nu am deține teoria selecției naturale, a lui Darwin. Una este atît de deplin și de *direct demonstrată* de cealaltă, și temeinicită prin cauze mecanice, încît nu ne mai rămîne nimic de dorit. Legile *moștenirii* și *adaptării* sînt fapte *fiziologice* universal recunoscute, cea dintîi putînd fi urmărită la nivelul *generațiilor*, cea din urmă în *hrănirea* organismelor. Pe de altă parte, *lupta pentru existență* este un fapt *biologic*, ce decurge cu necesitate matematică din disproporția generală dintre numărul mediu al indivizilor organici și excesul numeric al semințelor lor”[5].

Cam în aceeași vreme, ca urmare a studiilor efectuate în diferite direcții, cîțiva naturaliști americani—nedominați de o prea fermă credință în eficacitatea selecției naturale și întemeindu-se doar pe metoda inductivă—au continuat să lucreze la dovada în favoarea factorilor primari ai evoluției, în direcție lamarckiană, dar în mod independent, întrucît, cel puțin la început, nici Hyatt, nici Cope nu citiseră scrierile lui Lamarck.

În 1866, profesorul A. Hyatt a publicat primul dintr-o serie de studii clasice asupra relațiilor genetice la fosilele cefalopode. Strădaniile sale, atît de bogate în rezultate, au fost continuate timp de patruzeci de ani și sînt acum completate prin munca migăloasă și îndelungată a lui Steinheim asupra bureților, a scoicilor din Terțiar și a scoicilor din Insulele Hawaii.

Primul său articol s-a referit la paralelismul dintre diferitele etape din viața individului și cele ale amoniților, ducînd pînă la capăt descoperirea lui d'Orbigny asupra stadiilor embrionic, tînăr, adult și vîrstnic la amoniți[6] și arătînd că, la nivelul exemplarelor mature, aceste forme se datorează unei accelerări a creșterii, iar la nivelul celor senile, unei încetiniri a creșterii.

În memoriul „Biological Relations of the Jurassic Ammonites”[7], el leagă cauzele schimbării progresive a acestor forme, apariția noilor genuri și producerea de forme tinere, mature și senile de „natura favorabilă a ambianței fizice, care, inițial, produce schimbări caracteristice, care ajung să se perpetueze și să se amplifice prin moștenirea lor în cadrul grupului”.

Studiul modificărilor formelor terțiare de Planorbis, al lui Steinheim, început de către Hilgendorf, a condus printre altele (nouă, în total) la următoarele concluzii:

„În primul rînd, formele spirale asimetrice ale cochiliilor acestora și ale tuturor moluștelor rezultă, probabil, din acțiunea legilor eredității, modificate de gravitație.

În al doilea rînd, la aceste scoici și la alte grupe apar numeroase caracteristici datorate doar acțiunii uniforme a influenței fizice a ambientului imediat, variind în funcție de loc, dar constante și uniforme

[1] Vol. II, p. 167, 1871.
[2] Vol. II, p. 195.
[3] Vol. I, §166, p. 456.
[4] *The Factors of Organic Evolution*, 1895, p. 460.
[5] *Schöpfungsgeschichte*, 1868, *The History of Creation*, New York, II, p. 355.
[6] Alcide d'Orbigny, *Paléontologie française*, Paris, 1840–1859.
[7] Rezumatul este publicat în „Proceedings of the Boston Society of Natural History”, XVII, 16 dec., 1874.

în fiecare loc.

În al treilea rînd, legea darwiniană a selecției naturale nu explică aceste relații, ci se aplică doar primelor stadii ale constituirii diferențelor dintre formele sau speciile din același loc. Ceea ce face ea este să fixeze aceste diferențe de organizare și să le aducă în raza de acțiune a legilor eredității".

Aceste opinii sînt reiterate în ultimele sale articole de paleontologie. Opiniile lui Hyatt asupra accelerării au fost adoptate de către Neumayr[8]. Din studiile sale asupra cefalopodelor din Jurasic, Waagen[9] concluzionează că factorii care au determinat evoluția acestor forme au fost schimbările de la nivelul condițiilor externe, izolarea geografică, concurența, și că legea fundamentală nu este aceea a lui Darwin, ci „legea evoluției". Hyatt a mai arătat că, la început, evoluția a fost rapidă. „Evoluția este o chestiune pur mecanică, acțiunea habitatului fiind agentul activ al tuturor schimbărilor majore, la început acționînd, de regulă, asupra stadiilor adulte, iar apoi, prin ereditate, asupra stadiilor timpurii ale generațiilor succesive". El mai arată că formele primitive migrează și ocupă arii noi, anterior pustii, unde întîlnesc condiții noi, organismele „schimbîndu-și cu repeziciune deprinderile și structurile, spre a se acomoda noilor condiții"[10].

În timp ce datele paleontologiei procură dovezi complete și numeroase ale acțiunii modificatoare a schimbărilor din mediu, în 1877, prin studile sale asupra bureților[11], Hyatt arată că originea nesfîrșitelor forme ale acesora „poate fi explicată numai prin acțiunea mediului fizic, care acționează direct asupra organizării și, pe calea unei astfel de acțiuni directe, produce modificările sau variațiile comune mai sus descrise".

Dl Agassiz subliniază că efectul pe care îl are tipul fundului mării asupra bureților și rizopodelor „este un factor vital în modificarea organismului"[12].

În vreme ce studiile lui Hyatt se refereau mai ales la amoniți, moluște și la bureții existenți, Cope a cercetat batracienii. Lucrarea sa *Origin of Genera* a apărut la scurtă vreme după primul articol al lui Hyatt, dar în același an (1866). Ea a fost urmată de o serie de cercetări remarcabil de sugestive, întemeiate pe extinsa lui activitate în domeniul paleontologiei, care sînt parțial retipărite în a sa *Origin of the Fittest* (1887), în timp ce în lucrarea epocală *The Primary Factors of Organic Evolution* (1896), el ne oferă în formă condensată o expunere clară a unora dintre factorii lamarckieni, în forma lor modernă, neolamarckiană.

În Introducere, la p. 9, el remarcă:

„În aceste scrieri ale Profesorului Hyatt și ale mele se află prima încercare de a arăta prin exemple concrete de taxonomie naturală că variațiile care apar în evoluție nu sînt variate sau eterogene, ci definite și directe, contrar metodei care nu caută o altă origine a variațiilor decît selecția naturală. Cu alte cuvinte, aceste scrieri constituie primele cercetări de evoluție sistematică. Prin descoperirea succesiunii paleontologice a modificării articulațiilor la scheletul vertebratelor și în special al mamiferelor, am furnizat pentru prima dată o dovadă concretă a caracterului real al factorului lamarckian al întrebuințării și neîntrebuințării sau al mișcării ca fricțiune, impact și tensiune – cauză eficientă a evoluției[13]".

Discuția din lucrarea lui Cope, asupra kinetogenezei sau a efectelor întrebuințării și neîntrebuințării, procură o serie extinsă de fapte care sprijină acești factori lamarckieni. Cum aceste două lucrări sînt accesibile oricui, doar vom trimite cititorul la ele ca la niște depozite de fapte de ordin neolamarckist.

Pe baza unui studiu asupra dezvoltării și a anatomiei limulușilor și a artropodelor ancestrale, autorul scrierii de față a adoptat devreme (1870)[14] opiniile lamarckiene, în defavoarea teoriei selecției naturale,

[8] „Zeitschrift der deutschen geologischen Gesellschaft", 1875.

[9] *Palæontologica Indica. Jurassic Fauna of Kutch, I, Cephalopoda*, în „Memoirs of Geological Survey of India, Calcutta, 1875, p. 242–243 (a se vedea *Genesis of the Arietidæ*, p. 27, 42, a lui Hyatt).

[10] *Genera of Fosil Cephalopods*, în „Proceedings of the Boston Society of Natural History", XXII, 4 apr., 1883, p. 265.

[11] *Revision of the North American Poriferæ*, în „Memoirs of the Boston Society of Natural History", II, partea a IV-a, 1877.

[12] *Three Cruises of the* ***Blake***, 1888, II, p. 158.

[13] Prima lucrare în care a adoptat doctrinele lamarckiene ale întrebuințării și efortului a fost *Methods of Creation of Organic Types*, 1871. Aici, Cope subliniază că el „nu l-[a] citit niciodată pe Lamarck în franceză, și nici nu [a] văzut o expunere a teoriei sale în engleză, cu excepția foarte puținelor remarci din *Originea speciilor* și din *Chambers' Encyclopædia*, acestea din urmă [fiindu-i cunoscute] ulterior primei corecturi a acestei lucrări". Este interesant de observat ce lamarckian desăvîrșit era Cope, în ceea ce privește opiniile sale referitoare la teoria evoluției.

[14] „Proceedings of the American Association for the Advancement of Science", Troy meeting, 1870, tipărit în aug., 1871.

care niciodată nu i-a părut a fi adecvată sau îndeajuns de cuprinzătoare pentru a explica originea variațiilor.

În anul următor, pe baza unui studiu al insectelor și al altor animale din Peștera Mamutului[15], am susținut că „trăsăturile care separă genurile și speciile de animale sînt cele moștenite de la adulți, modificate de mediul fizic și de adaptările la condițiile schimbătoare de viață, în măsură să inducă anumite alterări ale părților, care s-au transmis cu o viteză mai mare sau mai mică, în cele din urmă fixîndu-se și devenind obișnuite".

Într-o cercetare intitulată *The Ancestry of Insects*[16] (1873), am adoptat factorii lamarckieni ai schimbării deprinderilor și mediului, ai întrebuințării și neîntrebuințării, pentru a explica originea fanerelor, în vreme ce originea metamorfozelor la insecte am atribuit-o schimbării deprinderilor sau a temperaturilor anotimpurilor și climatelor, cu deosebire schimbării de climă din primele epoci ale Pămîntului, „cînd temperatura globului era aproape aceeași peste tot, pînă în vremea actualei distribuții zonale a căldurii și a frigului".

Continuînd studiile asupra animalelor de peșteră, publicate în 1877[17], am scris următoarele: „În producerea speciilor de peșteră, dominația întunericului, lipsa hranei îndestulătoare și temperatura constantă au fost în mod evident suficiente *veræ causæ*. A spune că principiul selecției naturale este cauza schimbării de structură nu înseamnă a explica fenomenele; privitor la producerea organismelor de peșteră, aceasta nu are sens pentru noi, și este tot atît de fără sens și în privința apariției speciilor și a genurilor, în general. Sintagma lui Darwin, *selecție naturală* sau *supraviețuirea celui mai adaptat*, a lui Herbert Spencer, exprimă pur și simplu rezultatul final, în vreme ce procesele de apariție a noi forme, care au supraviețuit sau au fost selectate de către natură, trebuie explicate prin acțiunea mediului fizic al animalelor, în conjuncție cu capacitatea de a moșteni. Întodeauna am considerat că secvențele citate mai sus au fost greșit folosite pentru a arăta cauza, în vreme ce ele exprimă pur și simplu rezultatul acțiunii unui lanț cauzal, pe care, împreună cu Herbert Spencer, îl putem numi *mediul* organismului supus modificării. În felul acesta, o formă de lamarckism, în mare măsură modificat de recentele descoperiri științifice, pare a depăși majoritatea dificultăților ivite în calea explicării originii speciilor și a marilor grupe de organisme. Cu siguranță, *selecția naturală* sau *supraviețuirea celui mai adaptat* nu este *vera causa*, deși *lupta pentru existență* ne-ar putea arăta cauzele care au dus la *menținerea* speciilor, în vreme ce schimbările din mediul de viață al organismului pot da seama în mod satisfăcător de tendința originară către variație, considerată de către de Dl Darwin drept punct de plecare de la care selecția naturală începe să acționeze".

În lucrarea noastră *The Cave Animals of North America*[18], după ce am susținut că Darwin, în *Originea speciilor*, a atribuit pierderea ochilor „pe de-a întregul neîntrebuințării", am observat (p. 142) că, după pierderea mai mult sau mai puțin completă a ochilor, „selecția naturală efectuează adesea și alte schimbări, precum o creștere a lungimii antenelor, drept compensație pentru orbire", și am concluzionat asupra următoarelor cauze ale producerii faunei de peșteră, în general:

„1. Schimbarea din mediu, de la lumină, chiar parțială, la semiîntuneric sau întuneric deplin, cu implicarea scăderii hranei, și compensarea pierderii anumitor organe prin hipertrofierea altora.

2. Neîntrebuințarea anumitor organe.

3. Adaptarea, care dă formelor mai plastice posibilitatea de a supraviețui și de a-și perpetua neamul.

4. Izolarea, care împiedică încrucișarea cu forme din afară și, în felul acesta, asigură continuitatea noilor varități, specii sau genuri.

5. Ereditatea, care – atîta vreme cît se păstrează întocmai condițiile fizice – operează în direcția asigurării pe viitor a continuității formelor nou apărute.

Selecția naturală reprezintă mai degrabă rezultatul deplin al acestor cinci factori activi ori, cel puțin, constituie termenul ultim dintr-un șir de cauze, nu o cauză eficientă. Prin urmare, lamarckismul în formă modernă, sau, cum l-am denumit noi, neolamarckis-

[15] „American Naturalist", V, dec., 1871, p. 750. A se vedea și p. 751, 759, 760.

[16] Tipărită în avans, și constituind capitolul al XIII-lea al lucrării noastre *Our Common Insects*, Salem, 1873, p. 172, 174, 179, 80, 181, 185.

[17] *A New Cave Fauna in Utah*, în „Bulletin of the United States Geological Survey", III, 9 apr., 1877, p. 167.

[18] „Memoirs of the National Academy of Sciences", IV, 1888, 156 p., 24 pl. A se vedea și „American Naturalist", sept, 1888, XXII, p. 808 și sept, 1894, XXVIII, p. 333.

[19] Carl H. Eigenman, în elaboratul său studiu, *The Eyes of the Blind Vertebrates of North America*, din „Archiv für Entwickelungsmechanik der Organismen", VIII, 1899, concluzionează că perspectiva lamarckiană, cea conform căreia ochii peștilor orbi se reduc prin

mul, ni se pare a fi mult mai aproape de adevăr decît darwinismul propriu-zis sau selecția naturală[19]".

Într-o încercare de a aplica principiul lui Lamarck la originea țepilor și a coarnelor omizilor, a altor insecte și a altor animale, ca rezultat al stimulilor externi[20], nu am citit atunci ceea ce spune el în această chestiune. Totuși, ajungînd să examinăm această chestiune, din ceea ce susțin cercetători recenți, mai cu seamă Henslow, și din observația că Lamarck a avut dreptate în mare măsură atunci cînd a presupus că sîngele („fluidele" sale) afluează în părțile zonelor expuse ale organismului, ceea ce cauzează apariția coarnelor, conform principiului *ubi irritatio, ibi affluxus*, înțelegem că:

„Factorii lamarckieni, (1) schimbarea (atît directă, cît și indirectă) mediului, (2) nevoia și (3) deprinderea, și de acum general adoptatul principiu conform căruia o modificare a funcției induce modificări în organe[21]—iar în unele sau în multe cazuri chiar induce hipertorfierea și specializarea a ceea ce altminteri ar constitui părți sau organe obișnuite—, au importanță deplină în evoluția culorilor, a ornamentelor și a excrescențelor din cuticulele omizilor".

Actuala noastră opinie asupra relațiilor dintre factorii lamarckieni și cel darwinian, al selecției naturale, este reflectată în rezumatul care urmează:

„1. Cei mai proeminenți tuberculi și țepii sau perii care apar sînt veruci pilifere hipertrofiate, verucile împreună cu perii pe care îi prezintă fiind comuni tuturor omizilor.

2. Este probabil (poate că ar fi mai bine să spunem *posibil*) că, inițial, hipertrofia sau creșterea s-a datorat schimbării spațiale, și anume trecerii de la ierburi la copaci, schimbare avînd printre consecințe accesul la un aer de o mai bună calitate, o temperatură mai constantă, poate o hrană diferită sau mai bună.

3. Datorită fluidelor nutritive, tuberculii măriți și specializați s-au dezvoltat mai repede pe un anumit segment decît pe alții, în special pe segmentele mai proeminente, deoarece fluidele nutritive tind să hrănească părțile mai expuse la stimuli externi.

4. Stimulii se datorează în mare parte vizitării de către insecte și păsări, ceea ce determină mimetismul țepilor și al proeminențelor față de copaci; culorile (dungi și pete) se datorează luminii sau umbrei, cu rezultatul general al mimetismului protector sau al adaptării la viața arboricolă.

5. Ca rezultat al unui factor necunoscut, unele dintre celulele hipodermice de la baza țepilor se specializează, la unele forme, astfel încît secretă un fluid otrăvitor.

6. După ce aceste forme primitive, membri ai diferitelor familii, s-au stabilit pe copaci, s-a declanșat un proces de segregare arboricolă sau de izolare, încetînd încrucișarea cu cele care se hrănesc mai aproape de sol.

7. Ereditatea, sau factorii necunoscuți din care decurge ereditatea, s-a continuat neîntrerupt, rezultatul fiind o succesiune de generații perfect adaptată la viața arboricolă.

8. În cele din urmă, forța conservatoare a selecției naturale a operat constant, tinzînd către păstrarea noilor varietăți, specii și genuri, neîncetînd să acționeze într-o direcție dată, atît timp cît mediul rămîne același.

9. Astfel, pentru a da seamă de originea speciilor, genurilor, familiilor, ordinelor și chiar a clasei, primii pași care au provocat apariția variațiilor s-au datorat inițial factorilor de evoluție primari direcți și indirecți (neolamarckism), iar stadiile finale s-au datorat factorilor secundari, segregarea și selecția naturală (darwinism)".

Următoarele secvențe, care explică opiniile noastre, le extragem dintr-un studiu recent[22]:

„Căutînd să explice cauzele metamorfozelor la animale, cineva poate fi tentat să se întoarcă la factorii primari ai evoluției organice, precum schimbarea mediului, fie aceștia cosmici (gravitația), schimbări fizice ale temperaturii, efecte ale creșterii sau scăderii luminii și umbrei, sub- sau supra-nutriția, schimbări

neîntrebuințarea și transmiterea ereditară a trăsăturilor astfel moștenite „este singura perspectivă pînă acum cercetată, care nu întîmpină deocamdată obiecții serioase" (p. 605–609).

[20] *Hints on the Evolution of the Bristles, Spines and Tubercules of Certain Caterpillars etc.*, în „Proceedings Boston Society of Natural History", XXIV, 1890, p. 493–560, 2 pl.

[21] E.J. Marey, *Le Transformisme et la Physiologie Expérimentale*, Cours du Collège de France, în „Revue Scientifique", 2ème série, IV, p. 818 (Funcția creează organul, mai cu seamă în sistemele osos și muscular.) A se vedea și A. Dohrn, *Der Ursprung der Wiebelthiere und das Prinzip des Functionswechsels*, Leipzig, 1875. De asemenea, a se vedea și opinia lui Lamarck, p. 295.

[22] *On the Inheritance of Acquired Characters inAnimals with a Complete Metamorphosis*, în „Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences", Boston, XXIX (n.s. XXI), 1894, p. 331–370; de asemenea, monografia *Bombycine Moths*, „Memoirs of the National Academy of Sciences", VII, 1895, p. 33.

decurgînd din existența sau lipsa dușmanilor sau din izolare. Directă sau indirectă, acțiunea acestor factori este evidentă atunci cînd încercăm să explicăm originea sau cauzele metamorfozelor mai însemnate ale animalelor. Astfel se ajunge la ceilalți factori lamarckieni ai întrebuințării și neîntrebuințării, nevoi noi generînd moduri noi de viață, deprinderi sau funcții care aduc cu sine apariția, dezvoltarea și perfecționarea organelor, conducînd la noi specii și genuri etc., sau care, în forme metamorfice, pot genera o creștere numerică importantă și o exagerare a aspectelor ce caracterizează stadiile vieții larvale.

[Traducere de Adina Chirilă și Francisc Gafton]